

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

BÖLGESEL VE KÜRESEL YÖNLERİYLE DOĞU AKDENİZ'DE GÜNCEL SORUNLAR VE İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI



Editörler:

Prof. Dr. Neşe Özden - Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin
Prof. Dr. Sevtap Demirci - Prof. Dr. Mevlüt Çelebi
Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu



ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

BÖLGESEL VE KÜRESEL YÖNLERİYLE DOĞU AKDENİZ'DE GÜNCEL SORUNLAR VE İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI

Editörler:

Prof. Dr. Neşe Özden

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin

Prof. Dr. Sevtap Demirci

Prof. Dr. Mevlüt Çelebi

Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu



ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara, 2025

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI, 620

**BÖLGESEL VE KÜRESEL YÖNLERİYLE DOĞU AKDENİZ'DE
GÜNCEL SORUNLAR VE İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI**

[Contemporary Challenges and Cooperation Initiatives in the Eastern
Mediterranean from Regional and Global Perspectives]

İnceleyenler

Dilşen İNCE ERDOĞAN

Hakan UZUN

Ali SATAN

Çevrim içi, Ankara, 2025

ISBN: 978-975-17-6397-6

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Selman Ali Metin

Baskı Hazırlık

Erdal Basım Yayın Dağıtım

+90 (312) 398 05 30 Ankara

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: atam.gov.tr

E-Mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın tercüme ve
iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

TAKDİM

Anayasa'nın 134. maddesi gereğince 1983 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde kurulan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM), Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi bilimsel araştırmalarda bulunmaktadır. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı kendisine mevzuatla verilen görev ve sorumluluklar doğrultusunda, başta Türkçe olmak üzere farklı dillerde monografik eserler ve seçkin indekslerde taranan ATAM Dergisi ile iki çevrim içi ansiklopediyi yayımlamakta, ulusal ve uluslararası sempozyumlar, kongreler, paneller, konferanslar, çalıştaylar düzenlemekte, bilimsel projelere ve öğrencilere destek vermekte, yurt içi ve yurt dışındaki kurum ve alanında yetkin araştırmacılar ile iş birliği yaparak bilimsel çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede kuruluşundan bu yana sürdürdüğü bilimsel faaliyetlerle, geçmişi geleceğe bağlayan akademik bir köprü olma görevine devam ettirmektedir.

Türkiye Adalar Denizi ile birlikte Doğu Akdeniz'de en fazla sınırı olan ülkedir. Bu sebeple, Doğu Akdeniz coğrafyası Türkiye için çok önemlidir. Üç kıtanın deniz üzerinden birbirine geçiş bölgesi konumunda olması, Orta Doğu ve Doğu Afrika'ya olan yakınlığı ile de jeopolitik, ekonomik ve stratejik açıdan her zaman bu ehemmiyetini muhafaza edecektir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hidrokarbon kaynakları, denizaltı doğal kaynaklarının zenginliği açısından fırsat ortaya koyan coğrafya, deniz yetki alanları gibi uluslararası hukuk açısından sorunlu olan alanlarda da iş birliği ve istikrar gerektiren meseleler ortaya çıkarmaktadır. Kıbrıs Adası'ndaki siyasi yapı ise diplomatik krizlere yol açabilecek bir alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Atatürk Araştırma Merkezi hem Kıbrıs hem Doğu Akdeniz alanında tarihî gerçeklerin ortaya konması için çeşitli yayınlar yapıp sempozyumlar düzenlemektedir. “Genel Okuyucu Serisi” kapsamında yayımlanan ‘Adalar Denizi-Doğu Akdeniz-Mavi Vatan’ ve ‘Dünden Yarına Kıbrıs: Kıbrıs Türklerinin Varoluş ve Devletleşme Mücadelesi’ başlıklı eserler ile ‘Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Sempozyumu’ ve ‘Doğu Akdeniz’in Geleceği ve Türkiye Sempozyumu’ bildiri kitapları, bilimsel veriler ışığında durum tasviri yaparak sorunların çözümüne yönelik stratejiler ortaya koymaktadır.

“BÖLGESEL VE KÜRESEL YÖNLERİYLE DOĞU AKDENİZ'DE GÜNCEL SORUNLAR VE İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI” başlıklı bu eser ise

konuyu farklı açılardan ele alan üç bölümden oluşmaktadır. Editöryel olarak hazırlanan kitapta, alanda çalışan önemli isimleri bir araya getirilerek Doğu Akdeniz'deki meselelere tarihsel, kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulmuş, güncel sorunlar ile bu sorunlara yönelik gelecekte ortaya çıkabilecek iş birliği arayışları değerlendirilmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı olarak, elinizdeki eserin Doğu Akdeniz'deki güncel sorunlar için sunduğu çözüm ve iş birliği önerilerinin tarih severler ve akademik camia için faydalı bir kaynak olmasını diler; eserin editörleri Prof. Dr. Neşe Özden, Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin, Prof. Dr. Sevtap Demirci, Prof. Dr. Mevlüt Çelebi ve Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu ile yazarlara, kitabın inceleyicilerine, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı BE Prof. Dr. Derya Örs'e, kitabın yayına hazırlanmasında görevli Yüksek Kurum Uzmanı Aslı Akdoğanbulut İnsan'a ve idari personele teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	III

I. BÖLÜM: TARİHSEL, KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Doğu Akdeniz'in Siyasi Coğrafyası: Kavram, Olay ve Olgular <i>Political Geography Of The Eastern Mediterranean: Concepts, Events And Phenomena</i> Ramazan ÖZEY, Ali Osman KOCALAR	1
Mussolini'nin Doğu Akdeniz Siyaseti ve Türkiye <i>Mussolini's Eastern Mediterranean Policy And Turkey</i> Mevlüt ÇELEBİ.....	31
Doğu Akdeniz'deki Küresel Rekabet Koşulları ve Yeni İş Birliği İmkânlarının “Birbirini Tamamlayan Uluslar” Yaklaşımına Göre Değerlendirilmesi <i>An Evaluation Of Global Competition Conditions And New Cooperation Opportunities In The Eastern Mediterranean According To The 'Complementary Nations' Approach</i> Betül KARAGÖZ YERDELEN, Doğan BAŞARAN.....	65
Doğu Akdeniz ve Büyük Güçler Rekabeti (20. Yüzyılın Sonu, 21. Yüzyıl) <i>The Eastern Mediterranean and the Competition Among Great Powers (Late 20th Century and the 21st Century)</i> Kamer Kasım.....	85
Anthony Eden ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz Politikasında Dönüşüm: Mısır'dan Emperyal Geri Çekilme Stratejisi <i>Anthony Eden And The Transformation In England's East Mediterranean Policy: Imperial Withdrawal Strategy From Egypt</i> İrşat SARIALİOĞLU	113
Doğu Akdeniz'in Hidrokarbon Politikası <i>The Hydrocarbon Politics Of The Eastern Mediterranean</i> Sertaç Hami BAŞEREN-Abdullah PEKEL	141

1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı <i>Turkish-British-French Treaty Of 1939</i> N. Selcen KORKMAZCAN	179

Doğu Akdeniz’de Soğuk Savaş’a Girerken İngiltere, Abd ve Türkiye <i>Turkey, Britain And The Usa In The Eastern Mediterranean In The Beginning Of The Cold War</i> Dilek BARLAS	203

II. BÖLÜM: DOĞU AKDENİZ’DE GÜNCEL SORUNLAR

Akdeniz’de Çevre ve Ekolojik Güvenlik <i>Environmental and Ecological Security in the Mediterranean Region</i> Senem ATVUR, İ. Utku CANTÜRK, Burcu TOPKAYA ŞENEREN	223

Doğu Akdeniz Deniz Ekosistemi ve Denizaltı Doğal Kaynakları <i>Eastern Mediterranean Marine Ecosystem And Submarine Natural Resources</i> Taçnur BAYGAR	251

Türkiye-Yunanistan İlişkilerinin Doğu Akdeniz’e Yansımaları ve Kıbrıs’ın Stratejik Önemi <i>The Reflections Of Turkey–Greece Relations On The Eastern Mediterranean And The Strategic Importance Of Cyprus</i> Mustafa KİBAROĞLU	283

Doğu Akdeniz’de Bölgesel İş Birliğini Zorlaştıran Faktörler <i>Factors Hindering Regional Cooperation in the Eastern Mediterranean</i> İlter TURAN	299

Türkiye’nin Bölgesel İstikrar Arayışları Çerçevesinde Akdeniz Paktı Kurma Çabaları <i>Turkey’s Efforts to Establish a Mediterranean Pact within the Framework of its Pursuit of Regional Stability</i> Mustafa Sıtkı BİLGİN	321

Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları İhtilafı: Tarafların İddiaları ve Uluslararası Hukuk <i>The Dispute Of The Maritime Jurisdiction Areas In The Eastern Mediterrean: Claims Of The State Parties And International Law</i> Fatma TAŞDEMİR.....	339
Uluslararası Hukuk, Fır ve Türkiye'nin Hukuki Hakları <i>International Law, Fir And Turkey's Legal Rights</i> Emete GÖZÜGÜZELLİ.....	377
Doğu Akdeniz'de Türk-Yunan Rekabeti Oldubitti ve Misilleme Stratejileri <i>Turkish-Greek Rivalry In The Eastern Mediterranean Fait Accompli And Tit-For-Tat Strategies</i> Fuat AKSU	431
Doğu Akdeniz'de Enerji Jeopolitiği ve Değişen Dinamikler <i>Energy Geopolitics And Changing Dynamics In The Eastern Mediterranean</i> Sohbet KARBUZ.....	483

III. BÖLÜM: GELECEĞE YÖNELİK İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI

Doğu Akdeniz Ülkelerinden Türkiye'ye Yönelik Kültür, Sağlık ve Eğitim Turizmi Talebi <i>Cultural, Health And Educational Tourism Demand From Eastern Mediterranean Countries To Türkiye</i> Seymur AĞAZADE	517
Rome And The Eastern Mediterranean Contributions For A Knowledge Of The Italian Perception <i>Roma ve Doğu Akdeniz: İtalyan Algısına Dair Bilgilere Katkı</i> Roberto MOTTA	535
DİZİN	563

I. BÖLÜM: TARİHSEL, KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

DOĞU AKDENİZ'İN SİYASİ COĞRAFYASI: KAVRAM, OLAY VE OLGULAR

Ramazan ÖZEY* - Ali Osman KOCALAR**

Özet

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birleştiren merkezî bir konumda olması nedeniyle Akdeniz coğrafi açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Bu coğrafi konum ve öneminden dolayı Akdeniz tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihte iz bırakmış büyük devletlerin toprakları içinde Akdeniz ve çevresi de yer almıştır.

Günümüzde Akdeniz kendi içinde üç bölüm olarak kısımlandırılır. Cebelitarık Boğazı-Malta arası Batı Akdeniz, 27° doğu boylamına kadar olan bölge Orta Akdeniz, 27° doğu boylamının doğusunda kalan deniz sahası ise Doğu Akdeniz olarak uluslararası literatürde ve siyasi coğrafyada kabul görmektedir. Doğu Akdeniz sadece bir denizel saha alanı olarak sınırlandırılmamalıdır. Öncelikle coğrafi olarak daha sonra siyasi, askerî, ekonomik, tarihî, kültürel, sosyal açıdan kendisine bitişik olan Adriyatik Denizi, Adalar Denizi, Türk Boğazları, Marmara Denizi, Karadeniz ve Kızıldeniz'i de Doğu Akdeniz bağlamında bütünleşik ele almak daha doğru bir bakış olacaktır.

Siyasi coğrafyanın bir yerin bölgesel ve dünya siyasetindeki etkilerini incelediği düşünüldüğünde Doğu Akdeniz sadece bir denizden ibaret değildir. Doğu Akdeniz ile ilişkili olan ülkeler, kıyılar, limanlar, boğazlar, kıta sahanlığı, fir hattı, botu hatları, münhasır ekonomik saha, hinterland gibi siyasi coğrafyada sık kullanılan ve önemi büyük olan kavramlar ortaya çıkmaktadır. Doğu Akdeniz denildiğinde akla gelen birçok coğrafi alanın da önemi ortaya çıkmaktadır. Bunların en önemlileri kuşkusuz Kıbrıs Adası, Türkiye, Süveyş Kanalı, İsrail hatta Doğu Akdeniz'i çevreleyen Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler, Güney Avrupa, Kuzey Afrika ülkeleri ve Arap yarımadası gibi jeopolitik açıdan her zaman farklı konularda önemi olan coğrafyalardır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, rozey@marmara.edu.tr

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, ali.kocalar@marmara.edu.tr

Sonuç olarak Doğu Akdeniz siyasi coğrafya bakışıyla dünyanın merkezi konumunda olan önemli bir alandır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Coğrafya, Doğu Akdeniz, Adalar Denizi, Kıbrıs, On İki Adalar ve Türk Boğazları.

POLITICAL GEOGRAPHY OF THE EASTERN MEDITERRANEAN: CONCEPTS, EVENTS AND PHENOMENA

Abstract

The Mediterranean has a very important geographical position due to its central location connecting the continents of Europe, Asia and Africa. Due to this geographical location and importance, the Mediterranean has hosted many civilizations throughout history. The Mediterranean and its surroundings also took place in the lands of the great states that left their mark in history.

Today, the Mediterranean is divided into three parts. The area between the Strait of Gibraltar and Malta is accepted as the Western Mediterranean, the region up to 27° east longitude as the Central Mediterranean, and the sea area to the east of 27° east longitude as the Eastern Mediterranean in international literature and political geography.

The Eastern Mediterranean should not be limited to just a marine area. First of all, it would be more accurate to consider the Adriatic Sea, the Sea of Islands, the Turkish Straits, the Sea of Marmara, the Black Sea and the Red Sea, which are adjacent to it geographically, then politically, militarily, economically, historically, culturally and socially, in an integrated manner in the context of the Eastern Mediterranean.

Considering that political geography examines the place/effects of a country, island, strait or place in regional and world politics, the Eastern Mediterranean is not just a sea. Frequently used and semantically important concepts emerge in political geography such as countries associated with the Eastern Mediterranean, coasts, ports, canals, continental shelf, fringe line, pipelines, exclusive economic area, hinterland. When the Eastern Mediterranean is mentioned, the importance of many geographical areas that come to mind also emerges. The most important of these areas are undoubtedly geopolitically important geographies such as Cyprus Island, Turkey, the Suez Canal, Israel, the Balkans, the Middle East, the Caucasus, the countries with a coast to the Black Sea, Southern Europe, North African countries and the Arabian peninsula.

As a result, the Eastern Mediterranean is an important area that is in the center of the world with a view to political geography.

Keywords: Political Geography, Eastern Mediterranean, Sea of Islands, Cyprus, Dodecanese and Turkish Straits.

Giriş

Akdeniz jeopolitik açıdan dünyanın merkezi konumundadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını buluşturan hatta yeni dünya kıtaları denilen Okyanusya ve Amerika kıtalarını su yolları (Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı) ile birbirine bağlayan önemli bir su havzası olması nedeniyle Akdeniz, stratejik güç mücadelesinde oyun sahasıdır. Bu bakış açısıyla Doğu Akdeniz siyasi, askerî, iktisadi, tarihî, kültürel, sosyal ve coğrafi olarak Adriyatik Denizi, Adalar Denizi ve Türk Boğazları yoluyla Marmara Denizi ve Karadeniz ile Süveyş Kanalı ile de Kızıldeniz'i Doğu Akdeniz bağlamında ele almak siyasi coğrafya açısından önemli olacaktır. Bununla birlikte, yukarıda bahsi geçen coğrafi sahaların her birinin kendine özgü özellikleri nedeniyle bu konu içinde ayrı ayrı ele alınması bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Doğu Akdeniz havzasının hinterlandı içerisinde bulunan Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar, Güney ve Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Kıbrıs Adası ve Kızıldeniz ile ilişkili olan ülkelerin her birinde meydana gelen veya gelebilecek olan siyasi, askerî, ekonomik, kültürel bir gelişme ve hareketlenme tüm bölgeyi etkisi altına alabilecektir. Son 10 yıl içinde ortaya çıkan Suriye olayı ile Doğu Akdeniz'de tespit edilen hidrokarbon rezervi buna en güzel örnektir. Çünkü ortaya çıkan bu iki durum öncelikle komşu ülkeleri ve daha sonra neredeyse bütün siyasi, askerî veya ekonomik açıdan güç merkezi olan devlet ve kuruluşları etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Bundan dolayı, Doğu Akdeniz denildiği zaman sadece deniz havzası ve bu deniz havzasına kıyısı olan ülkeler olarak bakmak alınacak stratejik karar süreçleri açısından geri dönüşü olmayan hatalara sebebiyet verebilecektir.¹

Akdeniz dar anlamda yirmi civarında ülkenin jeopolitik alanı olarak gözükmektedir. Ancak, ABD, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu, Çin ve Hindistan gibi süper güçlerle çevrili bir kara ve deniz havzasında dünyanın jeopolitik olarak en gerilimli bölgesi olan Doğu Akdeniz'in etki alanı 7000 kilometrekarelik bir coğrafyayı gerilim altında bırakmaktadır. Gerek ticaret hatlarının gerekse yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yoğunlaştığı Doğu Akdeniz havzası özellikle enerji, su, gıda, ulaştırma ve lojistik gibi stratejik çıkarların çatışmaya dönüşebileceği bir düğüm noktasıdır.

1 Murat Koray, "Doğu Akdeniz'in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü", **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, İstanbul 2019, TASAM Yayınları, s. 129.

Doğu Akdeniz'in siyasi coğrafyasını ele alırken hem fiziki coğrafya hem de beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerini göz önünde tutarak değerlendirme yapmak daha kapsayıcı ve daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Buradan hareketle Doğu Akdeniz'in dünya üzerindeki yerini ve önemini ortaya koyduktan sonra bu havza ile ilintili olan çevresindeki ülkelerin, bölgelerin veya uzak komşu olan güç dengelerinin buradaki ekonomik, askeri veya siyasi çıkar çatışma/anlaşmalarının da olduğunu ortaya koymak gerekir.

1. Siyasi Coğrafya Nedir?

“Siyasi Coğrafya” terimi, “Siyasi” ve “Coğrafya” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu nedenle bu iki kelimenin ayrı ayrı anlamlarını açıklamak ve daha sonra siyasi coğrafya terimi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekir. Siyasî; Arapça kökenli bir kelime olup, siyasetle ilgili, siyasal, politik demektir. Siyasal; politika ile ilgili, siyasi, politik. Siyaset; politika, siyasa, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış demektir. Coğrafya ise; yeryüzünün tamamı veya bir parçası üzerinde doğal, beşerî ve ekonomik olayların dağılışını, aralarındaki bağlantıları, sebep ve sonuçlarını inceleyen bir bilimdir. Siyaset ve Coğrafya kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Siyasi Coğrafya ise; Dünyanın tamamında veya bir bölgesinde ya da ülkesinde, doğal, beşeri ve ekonomik olayların dağılışını, aralarındaki bağlantılarını, sebep ve sonuçlarını inceleyerek devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış belirleyen bir bilimdir.²

Bu kısa tanımlamanın ardından, Siyasi Coğrafyanın konusu ve inceleme alanı nedir? sorusuna cevap aramak gerekir. Coğrafyanın anabilim dallarından biri olan Beşerî Coğrafyanın bir alt disiplini olan Siyasi Coğrafyanın konusu; devlet ile yer arasındaki ilişkileri incelemektir. Siyasi Coğrafya, devlet ile yer arasındaki ilişkileri incelerken coğrafyanın temel ilkeleri olan dağılış, bağlantı ve sebep-sonuç ilişkisine uygun bir şekilde yapar. Bir devlet; mekân olarak, bir toprak parçası üzerinde kurulur. Bu toprak parçasına vatan denir. Vatan, ancak üzerinde yaşayan ve onu korumaya ve değerlendirmeye çalışan insanlar ile vardır. Bir bakıma devletsiz ya da vatansız bir insan düşünmek mümkündür ama insansız bir devlet veya vatan düşünmek mümkün değildir.

2 Ramazan Özey vd., **Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınları, İstanbul 2019, s. 2-3.

Siyasi coğrafya yerine de kullanılan jeopolitik kelimesi, içerisinde coğrafya (jeo=yer) ve politika olduğundan, ilk bakışta birbirine komşu olan güçlerin politik mücadele alanı gibi algılansa da işin içine deniz ve okyanus gibi su alanları girince deniz aşırı ülkelerin de politik hedefleri uğruna belirli bir coğrafyaya nüfuz edebileceği ve böylece bahse konu ülkelerin karmaşık bir güç mücadelesi alanı oluşturabileceği dikkate alındığında coğrafya ve politika ilişkisi çok daha karmaşık bir hâle gelmektedir. Tarih boyunca dünya savaşlarına varan jeopolitik müdahaleler özellikle Doğu Akdeniz gibi bir su havzasında büyük çatışmalara sahne olmuş ve etrafındaki tüm stratejik fay hatlarını tetiklemiştir.³

2. Doğu Akdeniz ve Sınırları

Akdeniz; Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları arasında yer alan büyük bir açık denizdir. Toplam alanı 970.000 mil karedir (2.500.000 km²) ve en derin yeri Yunanistan kıyılarında yaklaşık 16.800 fittir (5.121 m). Bununla birlikte, denizin ortalama derinliği yaklaşık 4.900 fittir (1.500 m). Akdeniz, İspanya ve Fas arasındaki Cebelitarık Boğazı aracılığıyla Atlantik Okyanusu'na bağlanır. Bu alan yaklaşık 14 mil (22 km) genişliğindedir.

Akdeniz, batıda Cebelitarık Boğazı'ndan doğuda Çanakkale Boğazı ve Süveyş Kanalı'na kadar uzanan çok büyük bir denizdir. Bu dar yerlerin dışında neredeyse tamamen kapalıdır. Neredeyse her tarafı karayla çevrili olduğundan, Akdeniz çok sınırlı gelgitlere sahiptir ve Atlantik Okyanusu'ndan daha sıcak ve daha tuzludur. Bunun nedeni, buharlaşmanın yağış ve akıştan fazla olmasıdır ve deniz sularının dolaşımının az olmasıdır, yani su seviyesi çok fazla dalgalanmaz.

Akdeniz, Sicilya ile Tunus arasında iyice darlaşır. Buna dayanılarak Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Fakat bu büyük iç denizin şekil bakımından gösterdiği özellik daha detaylı ayrılmalara imkân hazırlamıştır. Bütünü ile mütalaa edildiği takdirde Akdeniz'in birçok hususlarda birbirinden ayrılan iç ve kenar denizlerle, körfezlerden, koylardan meydana gelmiş büyük bir kompleks olduğu görülür. Mesela Karadeniz ve Marmara Denizi birer iç deniz, Adriyatik Denizi bir kenar denizdir. Bunların Akdeniz'in esas gövdesine benzemeyen özellikleri vardır. Kara içine sokuldukları nispette sıcaklık, tuzluluk vs. hususlarda farklı özellikler kazanmışlardır.

3 Koray, agm, s. 30.

Hatta Karadeniz'in kuzey kenarında bulunan Azak Denizi ayrı bir özellik gösterir.⁴

Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Cezayir, Fas, Fransa, Hırvatistan, İspanya, İsrail, İtalya, Karadağ, Mısır, Lübnan, Libya, Malta, Monako, Slovenya, Suriye, Tunus, Türkiye, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Filistin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Cebelitarık'tır. Aynı zamanda birkaç küçük denizle sınır komşusudur ve içerisinde 3.000'den fazla ada bulunmaktadır. Bu adaların en büyükleri Sicilya, Sardunya, Korsika, Kıbrıs ve Girit'tir.

Akdeniz'i çevreleyen arazinin topoğrafyası değişkendir ve kuzey bölgelerinde son derece engebeli bir kıyı şeridi vardır. Yüksek dağlar ve sarp kayalık uçurumlar burada yaygındır, ancak Akdeniz'in güney kıyılarındaki bölgelerde kıyı şeridi daha düzdür ve çöl hakimdir.

Doğu Akdeniz, coğrafi açıdan, Tunus'un Bon Burnu ile İtalya'nın Sicilya Adası'nın batıya uzanan ucundaki Lilibeo Burnu arasında çizilen hattın doğusundaki deniz alanı olarak tanımlanmaktadır.⁵ Doğu Akdeniz; İtalya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya ve Tunus kıyıları ile çevrilidir.⁶

Doğu Akdeniz, Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na, Adalar Denizi ve Türk Boğazları üzerinden Karadeniz'e oradan da Rusya'ya ulaşan deniz yollarının kesişim noktasıdır. Bu kesişim noktası olma özelliğinden dolayı dünya deniz ticaretinin de önemli bir bölümüne geçiş yolu olmaktadır.⁷ Bu özellik Doğu Akdeniz'in siyasi coğrafyadaki en önemli durumunu ifade etmektedir.

Doğu Akdeniz, Akdeniz'in ekonomik, jeopolitik ve stratejik açıdan en önemli kısmında yer almaktadır. Doğu Akdeniz, üç kıtanın coğrafi, siyasi, askerî, kültürel ve ekonomik açıdan "stratejik kavşak" bölgesi olarak önemlidir. Güney Avrupa ve Balkan Yarımadası (siyasi olarak AB ülkeleri, askerî olarak

4 Ramazan Özey, **Doğal Bölgeler Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2016a, s. 130.

5 Special Publication, **Limits of Oceans and Seas**, Monte-Carlo 1953, s. 15.

6 Cihat Yayıcı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", **Bilge Strateji**, 2012, s. 2.

7 Alper Turhan, "Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de Meydana Gelen Jeopolitik Kırılmalar ve Türkiye Jeopolitiği", **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 2016, s. 20-21.

NATO ülkeleri, ekonomik olarak sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler, kültürel olarak ise dili Latince, dini Hristiyanlık ve çağdaş yaşam tarzı olan ülkeler) ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı (İslam ülkeleri, doğal zenginliği fazla, yaşam tarzı daha kültürel olan ülkeler) birbirine bağlayan bir noktadadır. Bu kavşak denizler açısından da aynı değere sahiptir. Çünkü Hint Okyanusu, Atlas Okyanusu ve Karadeniz'den gelen yolların kavşağıdır. Bu açıdan Doğu Akdeniz her zaman bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini çekmiş, ilgi odağı olmuş ve gelecekte de bu durum aynı şekilde devam edecektir (Harita 1).

Doğu Akdeniz'de Girit, Kıbrıs, Rodos gibi ana adalar, bölgeyi kesen ana iletişim hatlarının kontrol edilebileceği, hatta kesilebileceği jeopolitik öneme sahip alanlardır. Özellikle Girit ve Kıbrıs adaları, deniz ve hava yolu operasyonları için üs olarak kullanılabileceği gibi, önemli kara kuvvetleri için güvenli bir sığınak olarak da kullanılabilir.

Doğu Akdeniz üç kıtanın (Avrupa, Afrika ve Asya) kavşaklarında bulunurken aynı zamanda Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü de içermektedir. İnsanlık tarihinin en gergin ve çoğu zaman çatışmaların yer aldığı bölgelerden birisidir. Doğu Akdeniz, aynı zamanda Batılı (Roma, Bizans gibi) dünya tarihi boyunca önemli bir rol oynayan imparatorlukların çoğunun doğduğu ve büyüdüğü coğrafyadır. Dünya çapında tek tanrılı üç inancın beşiğidir. Doğu Akdeniz, jeopolitik olarak Levant havzasında yer almaktadır. Kuzeyinde Türkiye; doğusunda Suriye, Lübnan ve İsrail; güneyinde Mısır ile sınırlanmaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz'in merkezinde Kıbrıs bulunmaktadır.⁸

8 Alexandre Defay, **Geopolitique du Proche-Orient**, Presses Universitaires de France, Paris 2013, s. 7.



Harita 1: Doğu Akdeniz

Türkiye nasıl ki üç kıtanın keşişim noktası olduğundan karasal olarak köprü görevi görüyorsa Doğu Akdeniz de üç kıtanın deniz üzerinden birbirine geçiş bölgesi konumunda ve önemindedir.

Akdeniz, Eski Türklerin “batıdaki deniz” anlamında kullandıkları, Orta Asya’nın ve dolayısıyla Anadolu’nun batıya ve oradan okyanus ötesi ülkelere açıldığı bir penceredir. Günümüz Türkiye Türkçesinde renk adları yön belirtmek için kullanılsa da, tarihî Türk yazı dillerinde temel anlamlarının yanında sembolik anlamlarda yönü tarif için (mavi/yeşil=doğu; ak=batı; kara=kuzey, kırmızı=güney ve sarı=merkez) kullanılmıştır.⁹ Jeostratejik açıdan merkezi kütlenin çevresini sararak doğal bir koruma alanı oluşturan bu dev su kütlesi, genel ifadeyle iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm, daha ziyade çok sayıda büyük/küçük adaları içinde barındıran ve Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusuna ulaşan Batı Akdeniz, diğeri ise Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz, Hint ve Pasifik okyanuslarına bağlantıyı sağlayan Doğu Akdeniz’dir.¹⁰

⁹ Annemarie von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları”, *Türkoloji Dergisi*, Ankara 1968. s.107-113.

¹⁰ Özey vd., *age.*, 2019, s. 395-396.

Yunanistan'ın güneyindeki adaların daha doğusunda kalan ve Suriye kıyısına kadar çok geniş bir alanda, uçsuz bucaksız çarşaf gibi serilen Doğu Akdeniz, genel görünümü ile bir iç okyanusu andırmaktadır.¹¹

Doğu Akdeniz'in sınırları içinde çok önemli jeopolitik alanlar bulunmaktadır. Kıbrıs Adası, Girit Adası, Rodos Adası, On İki Adalar bunlardan büyük alana sahip olan siyasi coğrafya açısından ayrı ayrı öneme sahip bölümlerdir.

Doğu Akdeniz'in, Adalar Denizi üzerinden Türk Boğazları denilen Çanakkale ve İstanbul boğazları yoluyla Karadeniz'e kadar uzandığını da kabul etmek gerekmektedir. Çünkü Azak Denizi'nden çıkan bir geminin ister ticari ister askerî olsun dünyaya açılacağı ve çıkacağı yol Karadeniz, boğazlar ve Adalar Denizi üzerinden geçerek sağlanabilmektedir. Bundan dolayı Doğu Akdeniz'in coğrafi sınırlarını çok daha geniş tutmak her yönden doğru bir yaklaşım olacaktır. Doğu Akdeniz'in içinde yer alan önemli adalar ve doğu Akdeniz'in karalar içine sokulmuş kısmını oluşturan Adalar Denizi'ni burada ele almak çok yerinde olacaktır.

Ayrıca Doğu Akdeniz'in çıkış yolu olan ve açıldığı tarihten beri önemi her geçen yıl artan Süveyş Kanalı'nı da bu bağlamda bütünlük bir anlatım içinde değerlendirmek gerekmektedir.

3. Doğu Akdeniz'in Merkezi: Kıbrıs Adası

Kıbrıs Adası, Akdeniz'in kuzeydoğusunda yer alır ve Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya adalarından sonra üçüncü büyük adasıdır. Ada, kuş uçuşu Suriye kıyılarına 96 km, Mısır'ın Nil deltasına 400 km, Yunanistan'a 770 km uzaklıktadır. Oysa Türkiye sahillerine sadece 64 km mesafededir.

Üç kıtanın ortasında yer alan uçsuz bucaksız Akdeniz'in tam ortasında büyükçe bir ada yer almaktadır. Bu ada geçmişte olduğu gibi bugün de dünyanın siyasi arenasında sürekli gündemde kalan Kıbrıs Adası'dır. Adanın toplam yüzölçümü 9.251 km²'dir (Harita 2). Coğrafi konum itibarıyla, Akdeniz'in ortasında bir uğrak yeri olması ve bugünkü ismiyle yakın ilişkisi olduğu bilinen bakır madenleri bakımından zengin olması sebebiyle, Kıbrıs'ın; gemi-

11 Ramazan Özey, **Türkiye'nin Jeopolitiği**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016b, s. 121-122.

ciliğin ilk dönemlerinde, yani bronz çağında, Anadolu'daki insanlar tarafından iskân edilmiş olduğu bilinir. Kıbrıs adası, birtakım girinti-çıkıntıları ihtiva eden 782 km'lik bir deniz kıyısına sahiptir.¹²



Harita 2: Kıbrıs Adası

Kıbrıs Adası, Osmanlı hâkimiyetine girinceye kadar (1571), Doğu Akdeniz'de sadece bir deniz üssü görevini üstlenirken Türk hâkimiyetiyle birlikte önemli bir kültür merkezi olmuştur. Nitekim bugün adada mevcut olan tarihî yapıların çoğunluğu Osmanlı dönemine aittir. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, Kıbrıs Adası gerek jeopolitik ve gerekse jeostratejik açıdan büyük önem kazanmıştır. Çünkü ada, Avrupa-Orta Doğu-Uzakdoğu ticaret yolunu kontrol altına alan bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu nedenledir

¹² Ramazan Özey, **Türkiye ve Komşu Ülkeler Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2017a, s. 380-381.

ki, İngiliz Başbakan Disraeli; “Kıbrıs Adası, Batı Asya'nın anahtarıdır.” demiştir.¹³ Öte yandan yine Batı dünyasında yaygın olan bir görüş de şudur; “Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'de yer alan hareketsiz bir uçak gemisidir.”

Doğu Akdeniz'in incisi olan Kıbrıs Adası jeopolitik konumundan dolayı, tarih boyunca kilit noktası oluşturmıştır. Kıbrıs sorunu bugün de canlılığını korumaktadır. Doğu Akdeniz ve Akdeniz ülkeleri üzerinde stratejik öneme sahip olan Kıbrıs adası, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında anlaşmazlık yaratmış ve 1974 barış harekâtının ardından çizilen sınır, günümüze kadar tartışma konusu olagelmıştır.

Kıbrıs Adası, İngiltere için Asya'ya açılan bir anahtar ve Doğu Akdeniz'de duran hareketsiz bir gemi; Yunanistan için emniyet ve müdafaa için gaye; Türkiye için bir yaşama konusudur. Adanın jeostratejik açıdan, Türkiye sınırları içinde olması, konunun boyutunu ve önemini kat be kat artırmaktadır. Bundan dolayıdır ki, 1974 yılında, Türk Mehmetçigi, ada için canını ortaya koymuştur. Nice canlar verilerek alınan Kuzey Kıbrıs toprakları, artık bir Türk yurdudur.

1974 Barış Harekâtı'nın ardından, Kıbrıs Adası'nın iki ayrı millet tarafından paylaşılması sonucunda, ada üzerinde iki ayrı devlet kurulmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti içinde kalan tarım alanlarını ve narenciye bahçelerini sulayan akarsuların kaynak kesimleri, Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde kalmıştır. Güney Kıbrıs Rum Kesimi, savaşın ardından, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne giden tüm akarsuların yönlerini, baraj ve kanallarla değiştirmiştir. Böylece ada üzerinde kurulmuş olan iki ülke arasında, önemli bir su sorunu ortaya çıkmıştır.¹⁴

4. Girit Adası

Girit, Yunanistan'ın en büyük, Akdeniz'in beşinci büyük adasıdır. Girit, Yunanistan'ın 13 idari bölgesinden biridir. Yunanistan ana karasının yaklaşık 160 km güneyinde yer alır. Yunanistan'ın en büyük, Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonraki ikinci büyük adasıdır (Harita 3). Girit, Adalar Denizi'nin güney sınırlarını belirler ve yüzölçümü 8,336 km²'dir. 2020 yılında nüfusu

13 Salahi R. Sonyel, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı”, **Belleten**, C XLII, S 168, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 731-732.

14 Özey vd., **age.**, 2019, s. 421.

636.504'tür. Ada'nın uzunluğu 260 km olup genişliği ise Diyon Burnu ile Litinon Burnu arasındaki 60 km'lik en geniş mesafeden, doğu ucundaki Yera-petre kıstağında sadece 12 km'lik bir mesafe arasında değişmektedir. Girintili çıkıntılı sahil şeridinin toplam uzunluğu 1.046 km'ye ulaşmaktadır.¹⁵

Ada oldukça dağlık bir araziye sahiptir ve bu özelliğini en batıdan en doğuya uzanan sıradağlar boyunca korumaktadır. Girit iki farklı iklim kuşağının etkisindedir. Akdeniz iklimi ve yer yer Kuzey Afrika iklimi görülür. Bu durumuyla Girit özellikle ılıman iklimin etkisi altındadır. Nemlilik denize yakınlığa göre değişmekte, kışın kar yağışı dağ zirvelerinde sık sık görülmektedir. Yazları sıcaklık 25-35 derece arasında değişmektedir. Güney kıyılarında yer alan ve Kuzey Afrika ikliminden etkilenen Mesara Ovası ve Asterusya Dağları gibi bölgelerde yazlar daha sıcak ve uzun geçmektedir.



Harita 3: Girit Adası'nın Coğrafi Konumu

Başkenti Kandiye'dir. Önemli şehirleri; Hanya, Lassithi ve Retimnon'dur. Girit'in ekonomik yapısı 1970'lerden itibaren temelden değişmeye

¹⁵ Abdullah Balcıoğulları, "İkritis (Girit) Emirliği Tarihi Coğrafyası", *International Social Sciences Studies Journal*, Ankara 2024, s. 2036-2045.

başlamıştır. Zeytincilik adada oldukça gelişmiş olup resmî kayıtlara göre 300.000 zeytin ağacı bulunmaktadır. Adada üç büyük havaalanı bulunmaktadır. Heraklion'daki (Kandiye) Nikos Kazancakis Havaalanı, Hanya'daki Daskaloyannis askerî havaalanı ve Sitia'daki yeni açılmış sivil havaalanıdır.

Girit dünyaca tanınmış bir turizm merkezidir. En ilgi çeken turistik ziyaret yerleri arasında Knossos, Faistos ve Gortis'teki arkeolojik sitler, Retimnon (Resmo)'daki Venedik Kalesi ve Samarya, Aya İrini ve Aradena geçitlerinin doğal güzellikleri sayılabilir. Girit, Avrupa'nın ilk uygarlıklarından biri olan Minos Krallığı'na (M.Ö. 3000-1400 arası) beşiklik etmiştir. Girit, Yunanistan'ın en popüler turizm bölgelerinden biridir. Yunanistan'a turistik girişlerin %15'i Kandiye Heraklion havaalanından veya limanından gerçekleşmektedir. Bu şehre inen charter uçaklarının sayısı Yunanistan'a inen toplam charter uçaklarının beşte birine denk gelmektedir.

Girit kültürel olarak Anadolu ile bütünleşmiştir. Girit'in şehir ve kasabalarındaki sokaklarda gezinti yapıldığında adeta Osmanlı'nın bir parçası gibi olduğu görülür.

5. Adalar Denizi ve İçindeki Adalar

Anadolu yarımadasının batısında yer alan, aynı zamanda Avrupa-Asya ve Afrika kıtalarının birbirlerine iyice yaklaştığı ve kaynaşma noktasını oluşturduğu bölümde yer alan Akdeniz'in bir kolu olan deniz Adalar Denizi'dir. Öte yandan, kuzeydoğuda Çanakkale Boğazı ile Marmara'ya ve oradan İstanbul Boğazı yolu ile Karadeniz'e ulaşılır.

İşte Anadolu'nun batısında yer alan Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine birleştiren bu denizin adı neden Ege Denizi olmuştur? Günümüz yerli ve yabancı ansiklopedi ve sözlüklere baktığımızda “Ege, mitolojide bir Yunan kralının adıdır. Aigeus, Aegeus ya da Egee olarak bilinen bu kral Atina Kralı Pandion'un oğlu, Theseus'un babasıdır.” Fakat Ege Denizi'nin gerçek adı; Adalar Denizi'dir. Bu görüşü destekler mahiyette çok sayıda yazılı ve tarihî belge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

1- 1570 yılında, Flandre'da (Fransa), Ortelius tarafından yayınlanan ilk Coğrafya Atlasındaki Anadolu ve Balkanlar kısmını gösteren paftasında, söz konusu bu deniz (Adalar) üzerinde; “ARCHIPELAGO” yazılıdır. Bu kelimenin Türkçe karşılığı, İngilizce veya Fransızca sözlüklerde; üzerinde pek çok ada bulunan deniz; adalar grubu; takımadalar demektir. “The Archipelago: Adalar Denizi” diye yazılmaktadır. Adı geçen atlasın bu paftası, Duran

(1938)’ın “Umumi Coğrafya Dersleri” adlı kitabının, 44. sayfasında da verilmiştir.¹⁶

2- Piri Reis’in 1519 yılında yazmış olduğu “Kitab-ı Bahriye” (Denizcilik Kitabı) adlı eserinde, “Şunu bilmek gerektir ki, ‘adalar arası’ denen yere ‘Erso Peloga’ derler. Biz buradaki adaları münasip olduğu şekilde anlattık.” demektedir ve bu adalar arasındaki tüm adaları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁷

3- Kâtip Çelebi, 1656 yılında yazmış olduğu “Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar” (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan) adlı eserinde; “Boğaz’dan dışarı Rumeli kıyıları Ece Ovası, İnoz, Kavala, Ayanoroz, Lonkoz, Kesendire, Selanik Körfezi, Koloz ve İstin körfezleri, Ağrıboz, Atina ve Mora’dan Anadolu ve Menekşe Burnu ki Anadolu’dan Tekir Burnu nice ise Rumeli’nde bu da öyle köşeler ve geçit yeridir. Karadan denize girip Girit Adası’nın doğu ve batı uçları bu iki burunlar ucuna uzanıp öteki Akdeniz adalarının çoğu bu ortada bulunmaktadır. Bundan dolayı bu ortalığa ‘Adalar Arası’ derler.” diye yazmaktadır.¹⁸

4- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1996), Cilt 1, Sayfa 81’deki, Adalar Denizi teriminin karşılığında şunlar yazılıdır: “Türk Coğrafyacılarının 19. Yüzyılda Ege Denizi’ne verdikleri ad” olarak geçmektedir.¹⁹

5- Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Ali Tevfik (1913) tarafından kaleme alınmış “Memalik-i Osmaniye’nin Coğrafyası”²⁰ adlı kitapta da, bu denizin adı “Adalar Denizi” olarak geçer (Harita 4).

6- Türk Kurtuluş Savaşında (İstiklâl Harbi) 26 Ağustos’ta başlayıp 30 Ağustos’ta zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesinden sonra Mustafa Kemal “Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” emrini vererek, düşmanı Akdeniz’e kadar kovalamaları emrini vermiştir. Bu

16 Faik Sabri Duran, **Umumi Coğrafya Dersleri**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938, s. 44.

17 Piri Reis, (Haz. Yavuz Senemoğlu), **Kitab-ı Bahriye-Denizcilik Kitabı 1 ve 2**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973.

18 Kâtip Çelebi, (Haz. O.Ş. Gökyay), **Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar**, Millî Eğitim Basımevi, 1000 Temel Eser Serisi, No.77, İstanbul 1973.

19 **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 1, 1996, s. 81.

20 Ali Tevfik, **Memalik-i Osmaniye’nin Coğrafyası**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1913.

ilerleme 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır.²¹ 1922 yılında Ege Denizi yerine Akdeniz isminin kullanıldığı görülmektedir.

7- Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Latin alfabesiyle ilk defa Te-feyyüz Kitaphanesi tarafından 1931 yılında yayınlanan ve Mektep Haritaları Mürettibi Muallim Abdülkadir, Kuleli askerî Lisesi Coğrafya Muallimi kay-makam Mehmet Rüştü ve Kandilli Lisesi Muallimlerinden Hattat Süreyya ta-rafından hazırlanmış olan Mükemmel Umumi Atlas'ta da, bu denizin adı "Adalar Denizi" olarak yazılmıştır.²²

Adalar Denizi, yapısal olarak Türkiye'nin diğer denizlerine benzemez. İçinde çok sayıda ada bulunmaktadır. İşte bu sebeptendir ki, bu denizin adı, geçmişten bugüne Ege Denizi değil, Adalar Denizi olmuştur.

Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de Yunanistan'a ait 3054 ada vardır. Bun-lardan sadece 87 tanesinde yerleşim bulunmaktadır. 3 bin adanın önemli bö-lümü ise kamuya aittir. Adaların toplam yüzölçümü 23.000 km²'yi bulur. Ada-lar Denizi içinde yer alan derin deniz çanakları göz önünde alındığında, ada-ların büyük bir kısmının Türkiye topraklarının doğal uzantıları olduğu görü-lür.²³ Adalar Denizi'nde Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye aittir. Adalar De-nizi'ndeki adalar, yüz ölçümleri çok farklı ve sayıları çok fazla olmasına rağ-men yine de gruplara ayrılabilirler. Bunlar dört bölümde incelenir.

Birincisi; Türkiye topraklarının Trakya bölümünün uzantısı kabul edilen Trakya adaları grubudur. Bunlar Taşoz ve Semadirek adalarıdır. Diğer üç ada grubu ise, Anadolu yarımadasının doğal uzantılarıdır. Bu adaların harita üze-rindeki şekilleri bile, Anadolu kıyılarının şekline uyum sağlar. Bu ada grupla-rından ilki Çanakkale adalarıdır. Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Bozbaba adası, bu grup içindedirler.²⁴

21 Orhan Aytepe, "Modern Türkiye'nin Doğuşunda 30 Ağustos Zaferi ve Sonuçları", **Anıtkabir Dergisi**, Ankara 2020, s. 10.

22 Özey, **age.**, 2016b, s. 127-128.

23 Ramazan Özey, **Avrupa Coğrafyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul 2015, s. 358.

24 Ramazan Özey vd., **Osmanlı Memleketleri Coğrafyası 2**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022c, s. 99.



Harita 4: 1913 yılındaki ders kitabından (*Memalik-i Osmani Coğrafyası*).

Anadolu yarımadasının doğal uzantıları kabul edilen Küçük Asya Adaları ise, Midilli adasından Sisam adasına kadar uzanan geniş sahada yer alan adalardır. Bilindiği gibi, Anadolu yarımadasının diğer bir adı; Küçük Asya'dır. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adası, bu adaların en önemlileridir.²⁵

²⁵ Ramazan Özey vd., *Osmanlı Memleketleri Coğrafyası 3*, Aktif Yayınları, İstanbul 2023, s. 14.

Anadolu yarımadasının güneybatısında Menteşe yöresinin batısında Torosların bir doğal uzantısı niteliğinde olan adalara Menteşe ya da Karya adaları adı verilir. Bu adalara, On İki Adalar da denilir (Harita 5).



Harita 5: Adalar Denizi ve Çevresi

Türkiye topraklarının doğal uzantıları kabul edilen bu adalar, aynı zamanda beşeri ve ekonomik bakımdan Türkiye'nin bir devamı niteliğini taşırlar. Adalardaki yerleşme birimlerine bakılacak olunursa, adalar üzerindeki büyük yerleşme merkezlerinin hemen hepsi Türkiye'ye dönük kıyılarda kurulmuştur. Bu coğrafi konum, söz konusu bu ada şehirlerinin tüm bağlantılarını

Türkiye ile kurduklarını hatırlatır. Öte yandan adalarda yaşayan nüfus miktarları, söz konusu bu adaların Türkiye toprakları üzerinde kurulmuş bir devletin himayelerinde oldukları dönemlerde, çok fazla oldukları dikkati çeker. Nitekim 1940’larda 304.000 kişi olan Adalar nüfusu; 1971’de 210.000 kişiye düşmüştür. Adalar nüfusundaki düşüş, halen devam etmektedir. Çünkü bu adaların Türkiye ile olan bağlantıları tamamen kesilmiştir. Öte yandan Yunanistan ana karasına da çok uzaktırlar. Bu sebeple, Yunanistan bu adalarda yaşayan insanların sorunlarına çözüm bulamamaktadır. Adalarda yaşayan insanlar, günlük ihtiyaçlarını bile, Yunanistan ana karası ile gidermek zorunda kaldığından çok büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomik ve siyasi zorluklar, adalardan Yunanistan ana karasına veya diğer Avrupa ülkelerine hızlı bir göç yaşanmaktadır. Göçler neticesinde adalar boşalmakta, boşalan adalara ise Yunanistan askerî yığınak yapmaktadır. Bugün Adalar Denizi içinde yer alan adaların tümü, birer silah deposudur ve bu silahların tümü Türkiye’ye yöneliktir. Yunanistan, her fırsatta savaş naraları atmakta ve Batı Dünyası’nda haklı olduğunu kabul ettirmek için akıl ermez entrikalar çevirmektedir.

Bu deniz içinde bulunan adaların kime ait olduğu, günümüzde tartışılır haldedir. Jeopolitik, jeolojik, coğrafi ve tarihsel açıdan Türkiye’nin olan bu adalar maalesef siyasi entrikalarla Yunanistan’a bırakılmıştır. Adalar sorunu hala çözümlenmiş değildir.²⁶

Yunanistan ile olan sorunların sayısı çok fazladır. Bunlardan bir tanesi de kıta sahanlığı konusudur. Kıta sahanlığı terimi; son yıllarda kıta şelfini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu terim kıta şelfini tam anlamı ile karşılamaz. Bilindiği gibi sahan; küçük ve derinliği az yemek kabını ifade etmektedir. TDK sözlüğüne göre sahanlık ise; “Dış kapı önünde, merdiven başında veya merdivenlerin belirli yüksekliklerinde bırakılan genişçe boşluktur. Bazı vasıtalarda giriş ve çıkış kısımlarında bırakılan boşluk, sahan konulan yer” anlamlarına gelmektedir. Deniz terminolojisinde ise; kıta sahanlığı “kıtasal platform” olarak tanımlanabilir. Oysa şelf; “raf şekilli kaya” ya da “daha az derin sularla kaplı, daha az eğimli ve denize açıldığı noktada eğim kırığı ile sonlanan, gerideki kara sahasının denizdeki uzantısıdır.” Bu sebeple, Kıta Sahanlığı ile Kıta Şelfi aynı anlamları ifade etmez. Tüm bunlara rağmen, maalesef günümüzde kıta şelfi yerine özellikle askerî denizcilik açısından kıta sahanlığı terimi kullanılmaktadır ve bir ülkenin deniz üzerinde hak iddia edebil-

diği ve sahiplendiği alan olarak da söylenebilmektedir. Böyle olunca kıta sahanlığı; bir ülkenin sahip olduğu kara suları mesafesine tekabül ettirilmektedir.²⁷

Bu konu ile ilgili olarak Yunanistan, kara suları mesafesini, sık sık 6 mil-den (yaklaşık 11,1 km), 12 mile (22,2 km) çıkarmayı düşünmekte ve bu düşüncesini fırsatını buldukça açıklamaktadır. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı bahane eden Yunanistan, Adalar (Ege) Denizi hava sahanlığını, Türk uçaklarına kapatmıştır. Ayrıca Türk deniz ulaşım araçlarının hareket kabiliyetleri de son derece kısıtlanmıştır.

Gerek 6 mil ve gerekse 12 mil olsun, her ne olursa olsun, Adalar Denizi içindeki adaların kıta sahanlığı olması düşüncesi son derece yanlıştır. Çünkü küçük adaların eğer kıta sahanlığı olursa -bunlar birbirine zaten oldukça yakın- deniz üzerindeki tüm su yüzeyini kaplar ve hatta bazen bu sınır adalar içinde karışır. Bu sebeple Türkiye, Yunanistan'ın adaların kıta sahanlığının olması görüşünü asla ve asla kabul etmemelidir. Eğer ederse, Türk denizciliği, Marmara Denizi'ne hapsedilecektir. Bu girişim sonucunda, Türkiye amfibi devlet olma özelliğini kaybedecektir. Çözüm ise kıta sahanlığının, ana karalardan deniz kıyısından itibaren düşünülmesidir.

5.1. On İki Adalar

Türkiye'de Kuşadası körfezinin güneybatısındaki Nikarya ve Sisam adalarının güneydoğusundan başlayan ve Kaş yakınlarındaki Meis adasına kadar devam eden deniz üzerinde yer almış olan irili ufaklı 50'yi aşkın adalar grubuna "On İki Adalar" adı verilmektedir. On İki Adalar terimi, 1909 yıllarında kullanılmaya başlanmıştır. On İki Adaların gerçek adı; Menteşe adalarıdır. Doğal ve tarihî coğrafya bakımından Anadolu'nun güneybatısında yer alan Menteşe yöresinin bir parçası olarak kabul edilen bu adalar, bugün için ne yazık ki 2. Dünya Savaşı sonrasında siyasi entrikalar sonucunda Yunanistan'a kaptırılmıştır.²⁸

On İki Adalar, Batı Anadolu kıyılarının güneyinde ve kıyılara çok yakın konumdadırlar (Harita 6). Adını, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim bölgelerde uyguladığı yönetim şekline almıştır. 12'li denen bu sisteme göre her on hane birer temsilci çıkarır, bu temsilciler de aralarından bölgeyi yönetecek 12

²⁷ Özey, age., 2016b.

²⁸ Özey, age., 2016b, s. 121-122.

kişilik bir ihtiyar heyeti seçerdi. Türkçe “On iki Ada” adı ilk önce Yunancaya daha sonra birebir çevrilerek diğer batı dillerine girmiştir. On iki Ada denilen adalar grubunda, isminin çağrıştırdığı gibi 12 tane ada yoktur. Sadece büyük olanların sayısı 14 ada olup, büyüklü küçüklü 20’den fazla ada ve adacık vardır. Buradaki 12 sayısı adaların sayısı değil, “12 üyeli meclisle yönetilen adalar” anlamındadır. Osmanlılarda ise; önceleri “Adalar Denizi Adaları” denilmiş, sonra ise Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) ve “Cezair-i isna aşer” denilmiştir. Daha sonra yönetim vilayeti olan Akdeniz Adaları; Sisam ve Sakız adası gibi On iki Ada'nın dışında kalan adaları da içine almaktaydı. Bunlara aynı zamanda Güney Sporat adaları denilmektedir. Ayrıca her adanın ismi vardır. Adaların isimlerinin çoğu Yunancadır. On iki Ada tabiri, Yunanlılar tarafından, Balkan Savaşı öncesinde, adaların İtalyanlar tarafından işgalinden sonra kullanılmıştır.²⁹

On İki Adaların başlıcaları; Rodos, Kaşot (Çoban, Kasos), Kerpe (Karpethos), Limoniye (Aliminya), Sömbeki (Simi), İlyaki (İlkil, Tilos), İncirli (Nisiros), Yalı Adacığı (Gyali), Kos (İstanköy), İstanbulya (Koçbaba, Astropalya, Astypalea), Kilimli (Kelemez, Kalimnos), İleriye (Levros, Leros), İlipsi (Lipsos), Herke (Halki), Batnaz (Patmos), Meis (Kızılhisar) adalarıdır.

29 Özey, *age.*, 2016b, s. 328-334.



Harita 6: On İki Adalar

On İki Adalar, Yıldırım Beyazıt zamanında (1391 yılında) Antalya ile birlikte, Yüce Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı sonrasında (1912), Osmanlı topraklarından çıkarak İtalyanların yönetimi altına geçmiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında bir ara Fransızların eline geçen adalar, Sevr Antlaşmasıyla yine İtalyanlara verilmiştir. 1923 Lozan Antlaşması ile bu karar yeniden teyit edilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası, On İki Adalar; İngilizler tarafından İtalyanlardan alınarak Yunanistan'a verilmiştir. 1945 yılından bugüne kadar da, On İki Adaların tümü, Yunanistan toprakları içinde sayılmaktadır.³⁰

Rodos; Adalar Denizi'nde, On İki Adaların en büyüğü, Yunanistan'ın Meis Adası hesaba katılmazsa, en doğuda bulunan adası, adanın aynı adlı idari merkezidir. Türkiye kıyılarının en yakın noktası olan Bozburun Yarımadası'ndan 18 km mesafededir. Adanın 2019 yılı nüfusu 130.000 olup bunun 55.000'i Rodos şehrinde yaşamaktadır. Rodos şehri, Yunanistan'ın On İki Adalar idari bölgesinin ve (Sömbeki, Herke, İleki ve Meis adalarını da içeren) Rodos ilinin (nomos) merkezidir.

³⁰ Özey vd., *age.*, 2019, s. 401.

Rodos Adası mızrak ucu biçimdedir. 79,7 km uzunluk ve 38 km genişlik ile toplam alanı yaklaşık 1.398 km²'dir. Deniz sahili yaklaşık 220 km'dir. Attaviros dağı 1.215 metre irtifasıyla adanın en yüksek noktasıdır. Sahiller taş gibi katı iken ada ekilebilir topraklara sahiptir. Burada turunçgiller, şaraplık üzüm, sebzeler, zeytin ağaçları ve diğer mahsuller yetiştirilir. Turizm adanın birincil gelir kaynağıdır.

6. Türk Boğazları

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Türkiye'nin denizler kıyı toplam uzunluğu 8.333 km'yi bulur. Kara sınırlarının toplam uzunluğu olan 2753 km denizlerin kıyı uzunluğu ile toplanırsa, toplam 11.086 km'yi bulur. Denizleri kıyı uzunluğu toplam uzunluğun %75'ini teşkil eder.

Denizler toplam kıyı uzunluğunun 1965 km'si Karadeniz, 1189 km'si Marmara, 2805 km'si Adalar denizi, 1577 km'si Akdeniz kıyılarını teşkil eder. Türkiye'ye ait olan adaların kıyı uzunluğu ise 1067 km kadardır. Öte yandan Türkiye'nin Anadolu kıyıları uzunluğu 6480 km, Trakya kıyı uzunluğu 786 km, Adalar kıyı uzunluğu ise 1067 km dolayındadır.³¹

Eski kara kütlelerinin birbirlerine iyice sokuldukları konumda; İstanbul ve Çanakkale boğazları yer almaktadır. Bu boğazlar; Karadeniz'e komşu ülkelerin, açık denizlere açıldığı tek su yolunu oluşturur. Dolayısıyla boğazlar, bir can damarıdır.

Türkiye ve Karadeniz'e komşu olan ülkeler için boğazların büyük bir önemi vardır. Karadeniz ile Adalar Denizi arasında yer alan Marmara Denizi boğazlar ile bağlantılıdır. Bu sebeple Karadeniz ile sınırları olan ülkeler, açık denizlere açılması için söz konusu bu boğazlardan geçmek zorundadır. Boğazlar gerek Türkiye'nin Karadeniz kıyılarının ve gerekse Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerin (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya, Gürcistan gibi), dış dünyaya denizden açılan penceresidirler.

Gerek İstanbul ve gerekse Çanakkale Boğazı, jeopolitik açıdan büyük öneme sahiptirler. Özellikle Batı Dünyası ile Doğu Dünyası'nın buluştukları mekân olan boğazları gerçek anlamda kontrol eden bir ülke, gerçek anlamda dünya hâkimiyetinde söz sahibidir.

31 Mehmet Ünlü, **Türkiye Fiziki Coğrafya**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022, s. 21-22.

İstanbul Boğazı, Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan ve dünyada en çok tanınmış olan su yollarından biridir. Boğazın kuş uçuşu uzunluğu 31 km kadardır. Ancak boğazın dolambaçlı olduğu için kıyı uzunluğu farklı değerler verir. Kız kulesi-Anadolu Feneri arası 35 km, Saray burnu-Rumeli Feneri arası (Haliç dâhil) kıyı uzunluğu 55 km'yi bulur. Maksimum genişlik kuzey girişinde 3,7 km'ye ulaşır. Boğazın en dar yeri ise, Osmanlı şa-heserleri olan Rumeli ve Anadolu hisarları arası olup, 750 m kadardır. Boğazın derinliği ise, 36,5 m ile 124 m arasında değişmektedir.³²

Boğazın yüzeyinde, Karadeniz'in tatlı suları, Marmara Denizi'ne doğru yüzeyden akıntı meydana getirmektedir. Marmara'nın tuzlu suları ise, alttan Karadeniz'e doğru ters akıntı oluşturmaktadır. Bu akıntı sistemi sonucunda, Karadeniz'den mevsimlik balık göçü olmakta ve boğazın balık potansiyelini hayli artırmaktadır. İstanbul boğazı üzerine, Asya ile Avrupa kıtalarını karadan birleştiren üç köprü yapılmıştır. Bu köprülerin isimleri, Boğaziçi (15 Temmuz Şehitler), Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'dir. İstanbul Boğazı'nın altında inşa edilen Marmaray (demir yolu) ve Avrasya (karayolu) tünelleri ile Asya ve Avrupa kıtaları arasında deniz tabanının altından yolcu taşımacılığı yapılmaktadır.

Marmara Denizi ile Adalar Denizi ve Akdeniz arasında bağlantıyı sağlayan Çanakkale Boğazı; 62 km uzunluğundadır. Kıyılar uzunluğu ise, oldukça fazladır. Avrupa yakasında, İlyasbaba Burnu (Seddülbahir)-Çankaya burnu arasındaki kıyı uzunluğu 78 km iken, Anadolu yakasında, Kumkale burnu-Çardak Feneri arası, 94 km'yi bulur. Ortalama derinliği 55 m'dir. Bu derinlik Çanakkale-Kilitbahir arasında 106 m'ye ulaşır. Boğazın genişliği, Adalar Denizi çıkışında 3,6 km, Marmara Denizi çıkışında ise 3,2 km'dir. Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri ise; Çanakkale-Kilitbahir arasıdır ve genişliği 1200 m kadardır. Söz konusu bu dar geçit, 18 Mart 1915'teki Çanakkale deniz savaşlarının kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Boğaz kıyılarında Gelibolu, Eceabat ve Çanakkale limanları bulunmaktadır.³³

32 Özey vd., **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınları, İstanbul 2020.

33 Özey, **age.**, 2017b, s. 5-6.

7. Süveyş Kanalı

Süveyş kanalı, dünyanın en önemli kanallarından biridir.³⁴ Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlar. Akdeniz, batıda Cebel'i-Tarik boğazı ile Atlas Okyanusu'na, Kızıldeniz ise güneydoğuda Babülmendep Boğazı ile Hint Okyanusu'na bağlantılıdır. Dolayısıyla, Süveyş Kanalı; Atlas Okyanusu kıyısı ülkeler ile Hint Okyanusu kıyısı ülkeler arasındaki en kısa denizyolunu teşkil eder. Öyle ki, Atlas Okyanusu-Akdeniz-Süveyş-Kızıldeniz-Hint Okyanusu su yolu, Afrika kıtasının güney kıyılarını dolaşan su yolundan, 4.000 mil kadar daha kısadır.³⁵

Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren, kuzey-güney doğrultusunda insan yapımı bir su yoludur. 1869'da ulaşım açılan kanal, havuzlar kullanılmadan, deniz seviyesinde 169 km uzunluğunda bir geçiş sağlar. Kanal, Hint Okyanusu ile Akdeniz ve Atlas Okyanusunu Avrupa kıyılarına bağlayan en kısa deniz yoludur (Harita 7).

34 Murat Çınar, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, İksad Yayınevi, Ankara 2022. s.7.

35 Ramazan Özey vd., **Afrika Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022.



Harita 7: Süveyş Kanalı

Mısır'ın İsrail gemilerine ve İsrail malı taşıyanlara koyduğu geçiş ambargosu 1951'de Birleşmiş Milletlerin verdiği emirle sona ermiştir. Arap-İsrail Savaşı sırasında, İsrail birliklerinin 5 Haziran 1967'de kanalın doğu kıyısını işgal etmesi üzerine, Mısır bu tarihten başlayarak sekiz yıl müddetle kanalı kapadı. 5 Haziran 1975'te kanal tekrar ulaşımına açıldı. Mısır'ın bu müddet içinde bir trilyon lira geçiş parası elde edebileceği düşünülürse de, diğer devletlere ait gemilerin yollarının uzaması dolayısıyla yaptıkları zarar bu miktarın çok üstündedir.

Sonuç

Doğu Akdeniz'in siyasi coğrafyasını ele aldığımız bu çalışmada ana aktör şüphesiz coğrafyadır. Bu coğrafyayı ele alırken farklı olguların olduğunu ve bunların etkilerinin de farklı olacağını bilincinde olmak gerekir. Siyasi coğrafya üzerinde etkili olan coğrafi faktörler fiziki, beşeri ve ekonomik olmak üzere üç bölümde değerlendirilebilir. Bunlardan fazla değişken olmayan ve etkisi daha sürekli ve daha etkili olan fiziki etkenler; konum, alan, biçim, sınırlar, yer şekilleri, iklim, sular, topraklar ve doğal bitki örtüsü özellikleri olarak sıralanabilir.

Buradan hareketle siyasi coğrafya perspektifi ile ele aldığımız Doğu Akdeniz'in yerini ve önemini ortaya koymak önemlidir. Dünyanın en büyük iç denizi olan ve karalar arasına fazla sokulduğundan dolayı Batı dillerinde “karalar arasındaki deniz” anlamını taşıyan Akdeniz'in doğu kısmı hem alan olarak hem de çevresindeki ülkeler, kültürler, boğazlar, kanallar ve ekonomik imkânlar açısından çok özel bir yere sahiptir. Doğu Akdeniz; Adalar (Ege) Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz ile birlikte, Anadolu ve Kafkas ülkelerinin içlerine kadar sokulmaktadır. Bu bakışı büyüttüğümüzde Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz ve oradan Hint ve Pasifik okyanuslarına, Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusuna ve oradan Amerika kıtasına kadar dünyanın her bölgesine ulaşılabilen bir havza olması sebebiyle âdeta dünyanın tam merkezi kısmında önemli görevler üstlenmektedir.

Siyasi coğrafya üzerinde etkili olan zaman ve mekâna göre daha değişken olan beşeri ve ekonomik etkenler ise, özellikle bilimsel buluşların ve icatların bir sonucu olarak hızla gelişen teknolojinin etkisi ile birlikte daha etkili olabilmektedir. Bu etkenler arasında nüfus ve yerleşmenin ayrı bir yeri vardır. Nüfus ve yerleşmenin ortaya çıkardığı, tarım ve hayvancılık, madencilik, ormancılık, balıkçılık, sanayi, turizm, ulaşım ve ticaret gibi ekonomik etkenler ise, bugün için geçmişten daha etkilidirler.

Doğu Akdeniz tarih boyunca insanlık için önemli bir yaşam ve kültür havzası olmuştur. Anadolu, Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri, Fenike, Helenistik, Roma ve Bizans ile İslam ve Türk kültürünün gelişip büyüdüğü bir bölgenin içinde Doğu Akdeniz hep olmuştur. Günümüzde ise bu özel yerini hala korumakta hem kültürler arası geçişin olduğu hem de ekonomik faaliyetlerin kontrol edildiği siyasi açıdan en hassas bölgelerden biri halindedir.

Sonuç olarak Doğu Akdeniz'de en önemli söz sahibi olan ülke Türkiye'dir. Türkiye Adalar Denizi ile birlikte Doğu Akdeniz'de en fazla sınırı olan ülkedir. Adeta Doğu Akdeniz Anadolu'nun bir parçası olup “Mavi Vatan” olarak adlandırılmaktadır. Anadolu yarımadasının denizler yoluyla dışa açılan bir kapısı olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye açısından vazgeçilmez bir coğrafya konumundadır.

Kaynakça

- Ali Tevfik, **Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1913.
- Aytepe, Orhan, “Modern Türkiye'nin Doğusunda 30 Ağustos Zaferi ve Sonuçları”, **Anıtkabir Dergisi**, S 79, Ankara 2020.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C 1, 1996.
- Balcıoğulları, Abdullah, “İkritis (Girit) Emirliği Tarihi Coğrafyası”, **International Social Sciences Studies Journal**, Ankara 2024.
- Çınar, Murat, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, İksad Yayınevi, Ankara 2022.
- Defay, Alexandre, **Geopolitique du Proche-Orient**, Presses Universitaires de France, Paris 2013.
- Duran, Faik Sabri, **Umumi Coğrafya Dersleri**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938.
- Gabain, Annemarie von, “Renklerin Sembolik Anlamları” (çev. Semih Tezcan), **Türkoloji Dergisi**, C III, S 1, Ankara 1968.
- Kâtip Çelebi, (Haz. O.Ş. Gökyay), **Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l Bihar**, Millî Eğitim Basımevi, 1000 Temel Eser Serisi, No.77, İstanbul 1973.
- Koray, Murat, “Doğu Akdeniz'in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü”, **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, Tasam Yayınları, İstanbul 2019.
- Limits of Oceans and Seas**, 1953 Special Publication No. 28, 3'rd Edition, International Hydrographic Organization, Monte-Carlo, <https://epic.awi.de/id/eprint/29772/1/IHO1953.pdf>, (30.06.2024).
- Ünlü, Mehmet, **Türkiye Fiziki Coğrafya**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022.
- Özey, Ramazan ve Ünlü, Mehmet, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınları, İstanbul 2020.
- Özey, Ramazan ve Kocalar, Ali Osman, **Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınları, İstanbul 2019.

- Özey, Ramazan ve Kocalar, Ali Osman, **Afrika Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022a.
- Özey, Ramazan ve Kocalar, Ali Osman, **Osmanlı Memleketleri Coğrafyası 1**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022b.
- Özey, Ramazan ve Kocalar, Ali Osman, **Osmanlı Memleketleri Coğrafyası 2**, Aktif Yayınları, İstanbul 2022c.
- Özey, Ramazan ve Kocalar, Ali Osman, **Osmanlı Memleketleri Coğrafyası 3**, Aktif Yayınları, İstanbul 2023.
- Özey, Ramazan, **Türkiye'nin Jeopolitiği**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016a.
- Özey, Ramazan, **Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2016b.
- Özey, Ramazan, **Doğal Bölgeler Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2016c.
- Özey, Ramazan, **Türkiye ve Komşu Ülkeler Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2017a.
- Özey, Ramazan, **Orta Doğu Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2017b.
- Reis, Piri, (Haz. Yavuz Senemoğlu). **Kitab-ı Bahriye- Denizcilik Kitabı 1 ve 2**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973.
- Sonyel, Salahi, R. “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kırıldı”, **Belleten**, C XLII, S 168, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- Turhan, Alper, “Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de Meydana Gelen Jeopolitik Kırılmalar ve Türkiye Jeopolitiği”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 2016.
- Yaycı, Cihat, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, 4(6), 2012.

MUSSOLINI'NİN DOĞU AKDENİZ SİYASETİ VE TÜRKİYE

Mevlüt ÇELEBİ*

Özet

İtalya, 1880'lerden itibaren yayılcı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Kendisine Romalıların “mare nostrum” diye isimlendirdikleri Doğu Akdeniz bölgesini hedef olarak seçmiştir. Bunda Rodos ve On İki Ada'yı işgal etmek gibi bazı kısmî başarılar da sağlamıştır. Ancak İtalyanların Doğu Akdeniz'de güçlü bir devlet olma ideali Benito Mussolini döneminde dış politikanın esası olarak benimsenmiştir. Mussolini'nin yayılcı siyaseti Türkiye'yi de hedef almıştır. Mussolini, Türkiye'den ekonomik imtiyazlar almak için işgal planları yapmak da dâhil olmak üzere bazı baskılar uygulamıştır. Türkiye, Mussolini'nin bu siyasetini endişeyle takip etmiş ve buna göre karşı hamleler yapmıştır. Komşu ülkelerle dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamak ilk akla gelen önlemlerdendir.

İngiltere ve Fransa İtalya'nın 1920'lerde Doğu Akdeniz'de üstünlük kurma siyasetine karşı ciddi önlemler almadılar ve tepki göstermediler. İtalya, yeterince güçlü bir devlet olmadığı için 1930'larda Almanya ile ittifak yapmıştır. Almanya Şansölyesi Adolf Hitler ile Mussolini arasındaki ilişkinin dünya barışı için tehdit haline gelmesi, İngiltere ve Fransa'yı önlem almak zorunda bıraktı. Mussolini tehlikesini en yakından hisseden Türkiye de İtalya'ya karşı alınan önlemlere aktif olarak katıldı.

Anahtar Kelimeler: Mussolini, İtalya, Türkiye, Mare Nostrum, Doğu Akdeniz.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, mevlutcelebi@yahoo.com

MUSSOLINI'S EASTERN MEDITERRANEAN POLICY AND TURKEY

Abstract

Italy has started to follow an expansionist policy since the 1880s. She chose the Eastern Mediterranean region, which the Romans called “mare nostrum”, as his target. It also achieved some partial successes, such as occupying Rhodes and the Dodecanese. However, the Italian ideal of being a strong state in the Eastern Mediterranean was adopted as the basis of foreign policy during the reign of Benito Mussolini. Mussolini's expansionist policy also targeted Turkey. Mussolini exerted some pressure, including making plans for invasion, to obtain economic concessions from Turkey. Turkey followed this policy of Mussolini with concern and made counter moves accordingly. Signing treaties of friendship and non-aggression with neighboring countries is one of the first measures that come to mind.

Britain and France did not take serious measures and did not react to Italy's policy of dominance in the Eastern Mediterranean in the 1920s. Italy made an alliance with Germany in the 1930s because it was not a strong enough state. The fact that the relationship between German Chancellor Adolf Hitler and Mussolini became a threat to world peace forced England and France to take precautions. Turkey, which felt the danger of Mussolini most closely, actively participated in the measures taken against Italy.

Keywords: Mussolini, Italy, Turkey, Mare Nostrum, Eastern Mediterranean.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca dünya siyasetini kendi menfaatleri doğrultusunda tayin eden devletler olmuştur. Aynı şekilde bu devletlerin hâkim olmak istedikleri coğrafyalar ve kontrol altında tutmak istedikleri metalar söz konusudur. Bu çerçeveyi konumuz itibarıyla izah edecek olursak; 19. yüzyıldan günümüze dünya siyasetine yön veren ülkeler İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ilk akla gelen ülkelerdir. Hedef coğrafya Orta Doğu bölgesi ve kontrol altında tutmak istedikleri meta, petrol ve ürünleridir. Bu noktadan hareketle İtalya'nın durumu da şöyledir: 1860'larda başlayan birliği sağlama mücadelesi 1870'lerde tamamlandıktan sonra İtalya da, büyük devlet olmak sömürgelere sahip olmak anlayışından hareket etmeye başladı. İtalya açısından sömürge elde edilebilecek topraklar Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada bulunuyordu. Ancak bu topraklara tek başına yerleşebilecek güçte olmayan İtalya, büyük devletler arasında kendisine yardım edecek uygun partner aramaya başladı. “Büyüklerin en küçüğü” şeklinde nitelenen İtalya, 1880'lerden itibaren aktif bir dış siyaset izlemeye başladı. Ekonomik beklentilerin yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu iddia ederek bu imparatorluğun hakim olduğu coğrafyada hak iddia etmeye başladı.

Birliğini kurduktan sonra sömürgeci hedeflere yönelmesi Fransa ile düşmanca bir hava yarattı ve Roma'yı, Berlin ve Viyana'ya yöneltti. Bu yaklaşım, 19. yüzyılın sonunda İtalya'yı ikilem içerisinde bıraktı. Ulusal amaçlar Avusturya ile sömürgeci amaçlar Fransa ile çatışmayı gerektiriyordu.¹ Bu ikileme rağmen İtalyanlar, niyetlerine karşı zorluk çıkartmadıkları için Avusturyalılara karşı daha olumlu bakıyorlardı. Öte yandan bir İtalyan cemaatinin de yaşadığı Tunus'taki Fransız-İtalyan rekabeti de İtalya'nın bu iki ülke tercihini etkiledi. Bu durum İtalya'yı, Üçlü İttifak'ın kuruluşuna imza atmaya sevk etti. 20 Mayıs 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Viyana'da Üçlü İttifak'ı imzaladı. Antlaşmayla, Almanya, Avusturya ve İtalya, herhangi birinin saldırıya uğraması halinde, birbirlerine yardım etme ve tarafsız kalmaya söz veriyorlardı.² Üçlü İttifak'ın 1887'deki ilk yenilenmesinde, İtalya, “Osmanlı Devleti'nin Anadolu kıyıları ile adalarından” söz ettirerek,

1 Fabio L. Grassi, “Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir“, **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 6-8 Eylül 2009**, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, s. 95.

2 Indro Montanelli, **Storia d'italia**, Vol: VI, (1861-1919), Edizione per Oggi, Milano 2006, s. 198.

Doğu Akdeniz ile diğer sömürge bölgelerinde Almanya Başbakanı Otto von Bismarck'ın desteğini sağlamaya çalıştı. Bunun arkasından, 1887'de İngiltere ile yaptığı gizli bir anlaşma ile de, "Akdeniz ve Ege'de statükonun bozulması halinde" İngiltere'nin desteğini elde etti.³ Fransa ve İngiltere, düzelen ilişkilere paralel olarak İtalyan menfaatlerini tanımaya başladılar: İtalya'nın Fransa'yı Fas'ta serbest bırakmasına mukabil Fransa'nın da İtalya'yı Trablusgarp ve Bingazi'de serbest bırakmasıyla dostane bir sürece girdi.⁴

Büyük devletlerin, Trablusgarp'a yapacağı bir askerî harekâta sessiz kalmasını temin eden İtalya, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olan bu bölgeye yerleşmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Sistemli bir yerleşme siyasetinin ardından Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İtalya, beklemediği bir direnişle karşılaştı. Savaşı daha geniş bir sahaya yayarak Osmanlı Hükûmeti'ni barışa zorlamak için Rodos ve On İki Ada'yı da işgal etti. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti ile İtalya ile 18 Ekim 1912'de Ouchy Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Antlaşmadaki belirsizlikleri diplomatik inceliklerle kendi lehine yorumlayan İtalya, Trablusgarp ile birlikte Rodos ve On İki Ada'ya yerleşmeyi başardı.

Rodos ve On İki Ada'ya yerleşmiş olmak, İtalyan yayılmacılığına cesaret verdi. Nisan-Mayıs 1912'de İtalyan donamasının Amiral Enrico Millo komutasında icra ettiği Rodos ve On İki Ada harekâtı ve Çanakkale'yi bombalaması, hiçbir ülkeden yardım, destek ve bilhassa izin alınmadan yapılan ilk İtalyan eylemiydi.⁵ Rodos ve diğer adalara dikilen bayraklar, İtalya'nın Doğu'daki temsilcileriydi.⁶ Trablusgarp Savaşı'ndan sonra İtalya, Doğu Akdeniz'de önemli bir pozisyon elde etti. Bu öneme paralel olarak maliye, ticaret, tarım, ordu ve donanmada büyük bir gelişim kaydetti.⁷ Bundan sonra Avrupa'daki gelişmeleri daha da kendine güvenen bir ülke olarak takip eden İtalya, Akdeniz'de önemli bir güç haline gelmek istiyordu. İtalya, özelde Osmanlı Devleti, genelde ise Akdeniz bölgesine nüfuz etmek için yeni bir siyasete soyundu. Bu siyasetin en önemli ayağı Osmanlı Devleti'nin dağılacağı

3 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C I, Kısım: 1, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 55.

4 Montanelli, **age.**, s. 398.

5 Montanelli, **age.**, s. 413.

6 Tommaso Sillani, "L'Asia Minore", **Nuova Antologia**, Anno: 51, V. CLXXXI, Fasc., 1055 (1 Gennaio 1916), s. 66.

7 C.M. La guerra d'Italia, per terra e per mare, 1915-1918, Milano (ty), s. 1.

beklentisiydi. Dolayısıyla o zamana hazırlıklı olmak için çalışmalar yapmak gerekiyordu.

İtalya yeni bir Akdeniz siyaseti tespit ederken Avrupa'da da çok önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir pozisyon elde etmek isteyen İtalya bu hedefe kendi gücüyle erişemeyeceğinin farkında olduğu için gelişmelere yabancı kalamazdı. 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahtı Arşidük Ferdinand'a Saraybosna'da yapılan bombalı saldırı, İtilaf ve İttifak blokları arasında kanlı bir savaşa yol açtı. 2 Ağustos'ta Başbakan Antonio Salandra ve Dışişleri Bakanı Antonino di San Giuliano, İtalya'nın tarafsızlığını ilan ettiler.⁸ Hükûmetin bu yaklaşımına rağmen İtalyan kamuoyunda, savaşa girilmesini isteyenlerle savaş dışı kalarak tarafsızlık siyasetine devam edilmesini savunan büyük bir çoğunluk vardı. İki ittifakla da daha çok pay almak için pazarlığa dayalı görüşmeler yapan İtalya, Şubat 1915'te tercihini yaptı. İtalya hükûmeti, Londra Büyükelçisi Guglielmo Imperiali'ye İtilaf Devletleri ile İtalya'nın savaşa katılması müzakerelerine başlaması talimatını verdi. İtalya'nın 16 Şubat 1915'te İngiltere'ye verdiği 9 maddelik muhtıranın 8. Maddesi Rodos ve On İki Ada'nın kendisine bırakılması, 9 maddesi de Antalya bölgesiyle ilgiliydi.⁹ Müzakerelerin ardından İtalya ile İtilaf Devletleri arasında 26 Nisan 1915 tarihli Londra Protokolü imzalandı. İtalya'nın, bir ay içerisinde, Mayıs sonuna kadar savaşa katılmasını öngören Londra Antlaşması ile İtalya'ya Tirolerin bir kısmı, Trieste ve Istria, Arnavutluk'ta Avlonya ile Saseno adası, Dalmaçya adalarından bir kısmı vaat edildi.¹⁰ Londra Antlaşması'nın 8. Maddesi ile İtalya, Rodos ve On İki Ada üzerindeki hâkimiyetini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirdi.¹¹ Londra Antlaşması 9. Maddesiyle İtilaf Devletleri, İtalya'nın Akdeniz bölgesinde âdilâne bir pay almasını tasdik ettiler. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması'nı öğrenen İtalya, Londra Antlaşması'nı teyit etme ihtiyacı duydu. İtalya ile Müttefikleri arasında yapılan uzun görüşmelerin sonunda 8 Ağustos 1917'de imzalanan St. Jean de Maurienne (San Giovanni di Moriana)

8 Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano 1989, s. 14; Montanelli, *age.*, s. 434.

9 Grassi, *agm.*, s. 97; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, C XXIX, S 113 (Ocak 1965), s. 103.

10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 118; Montanelli, *age.*, s. 529.

11 Grassi, *agm.*, s. 97; Turan, *agm.*, s. 103.

Antlaşmasıyla, Rusya'nın da onaylaması şartıyla İtalyanlara vaat edilen topraklar teyit edildi.¹²

İtalya'nın Müttefikleriyle ilişkilerini olumsuz etkileyen ve dahası, geleceğe kötü izler bırakan gelişmeler 18 Ocak 1919'da Paris'te çalışmalarına başlayan barış konferansında yaşandı. Her ne kadar İtalyanlar, 1917 Antlaşması'nın kendilerine tanıdığı haklar olduğunu iddia ettilerse de, Müttefikleri onlar düşünmüyorlardı. Rusya'nın St. Jean de Maurienne Antlaşması'nı onaylamadan savaştan ayrılmış olması İngiltere ve Fransa'nın elini güçlendiriyordu. Doğrusu İtalyanların, Müttefiklerinin her itirazına verecekleri mantıklı cevaplar olmasına rağmen, kabul edilmedi. Ne Adriyatik'teki vaatler gerçekleşti ne de açıkça İtalya'ya vaat edilmiş olmasına rağmen, İzmir verildi. Bir Akdeniz memleketi olan İtalyanların, Roma İmparatorluğu coğrafyasında hak iddia etmeleri bir yana, savaşa girerken imzaladıkları gizli antlaşmalarla vaat edilen yerleri bile elde edemediler. Bütün bunların sonucunda İtalya, Müttefikleri nezdinde adeta mağlup muamelesine maruz kaldı. İtalyanların incinen onurları Faşistlere öfke mirası olarak intikal etti.

Dönemi yaşamış bir İtalyan diplomat olan Raffaele Guariglia, 1922'de Faşistlerin iktidara geldiklerinde dış politika tablosunu şöyle çizer: “Faşistler iktidara geldiklerinde çözülmemiş Adriyatik sorunu her türlü tehlikeye açık ve bunun sonucunda Yugoslavya'nın düşmanlığı, Yunanistan ile yaşanan Korfu meselesinden ötürü Yunanistan'ın düşmanlığı, Mısır ile zayıf, Türkiye ile kısır dostluk, Libya'da devam etekte olan direniş ve Fransa ile Tunus'ta devam etmekte olan rekabet. Batı Akdeniz'de İspanya ile verimsiz dostluk.”¹³

1. MUSSOLINI'NİN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

1880'lerden itibaren İtalya, artan nüfusuna yerleşecek yer bulmak, dünya siyasetinde aktör haline gelmek ve ham madde ihtiyaçlarını karşılayacağı sömürgeler elde etmek amacıyla çarpıtılmış tarih anlayışıyla desteklenen bir dış politika izlemeye başladı. Bu genel çizgi, yöntemleri değişmekle birlikte, hemen her İtalyan hükûmeti zamanında devam etti. Kısaca Roma İmparatorluğu mirasına sahip çıkmak iddiasına dayanan Akdeniz'de hâkimiyet kurma siya-

12 Gizli antlaşmalarla İtalyanlara vaat edilen yerle hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 20-23.

13 Raffaele Guariglia, “L'Italia nel Mediterraneo nei due dopoguerra”, **Rivista di Studi Politici Internazionali**, Vol. 70, No. 1 (277) (Gennaio-Marzo 2003), s. 118.

seti olan Mare Nostrum anlayışı İtalya'da şu aşamalardan geçti: İtalya'nın birliğini sağladığı dönemde Mare Nostrum sadece teorik bir fikir halindedir. 1887-1896 arasında başbakanlık yapan Alfredo Crispi dönemi, Büyük Devletler arasında görünmeye ve sömürgeler elde etmeye çalışılan dönemdir. Crispi döneminde milliyetçilik hâlâ emekleme aşamasındadır. Liberal Giovanni Giolitti'nin yönetiminde olduğu 1903-1914 arasında milliyetçilik fikri yükseliştir. Bu dönemde Trablusgarp Savaşı ve On İki Ada'nın işgali gibi bazı askerî başarılar elde edildi. Mare Nostrum'un zirvede olduğu Faşizm dönemi, teoriden pratiğe geçiş ve Akdeniz'de emperyal bir güç haline gelme dönemidir.¹⁴

Bu çerçeveden baktığımızda Benito Mussolini, İtalya'nın dış politika hedeflerinde bir değişiklik getirmedir. Mussolini, İtalyan dış politikasına yeni bir tarz getirdi. Richard Bosworth'un yazdığı gibi, aslında Liberal ve Faşist İtalya'nın dış politikadaki amacı farklı değildi, sadece yöntem değişmişti.¹⁵ Faşizm öncesinde İtalyan dış politikası, emperyalist yayılma karakteri gösteriyordu. Faşizmden önceki 40 yılı bakınca, 1880 ve 1890'larda Afrika'da yayılma, Libya'yı istila ve Anadolu'da ekonomik nüfuz etme projeleri, 1914 öncesindeki bu emperyalist siyasetin uzantılarıydı.¹⁶ Faşistlerin iktidara gelişiyle, Mussolini'nin ifadesiyle "yeni ve dinamik"¹⁷ bir dış politika izlenmeye başlandı ve İtalya, kendi milli taleplerini karşılamak için irredentist politikalara yöneldi. Akdeniz'deki Roma İmparatorluğu'ndan kalma hatıralar canlandı.¹⁸ "Dış politika herhangi bir iş değildir. Bir millet, yaptığı dış politika kadar vardır. İtalya, enerjik bir politika izlemek niyetindedir. Millî menfaatlerini korumak için çalışmaktadır"¹⁹ tespitinde bulunan Mussolini, Şubat 1923'te İtalya parlamentosunda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekir ki, İtalya bir tek denizde ebediyen

14 Edoardo Boria-Ugo Gaudino, "Mare Nostrum Il 'grande spazio' del fascismo Un esercizio di metodo geopolitico", **Italy on the Rimland. Storia militare di una penisola eurasiatica**, Tomo: II, Società Italiana di Storia Militare, Roma 2019, s. 80.

15 Hazal Pabuççular, **Turkish-Italian Relations in the Interwar Period**, Boğaziçi University, İstanbul 2009, s. 11.

16 Giorgio Candeloro, **Storia dell'Italia moderna, il fascismo e le sue guerre**, Vol: 9, Feltrinelli, Milano 1996, s. 159.

17 H. James Burgwyn, **Italian Foreign Policy in the Interwar period 1918-1940**, Westport, Connecticut London 1997, s. 18.

18 İbrahim Seyfullah, **Italien im östlichen Mittelmeer**, Berlin-Grunewald 1930, s. 69.

19 Seyfullah, **age.**, s. 69.

kapanıp kalamaz ve bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatik'ten başka Akdeniz de var.”²⁰

1922’de iktidara geldiklerinde Faşistlerin tezi basitti: “Müttefiklerin nankörlüğü ve önceki hükûmetlerin zayıflığı, İtalya’nın, zaferin meyvelerini toplamasına engel oldu. Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, İtalya’nın Dalmaçya ve Fiume’de antlaşmalardan doğan haklarını tanımadılar.” Bu tespitin ardından, Faşist dış politikanın ilk hedefi, eski müttefiklere karşı güç ve enerjiyle yeni bir siyaset oluşturmaktır.²¹ Faşistlerin, Akdeniz bölgesinde hak iddia etme tutkusu bütün İtalyan politikasını derinden etkiledi.²² Faşist iktidardan önce İtalya’nın bir Akdeniz politikasının olmadığından şikâyet ediliyordu. Birkaç ay öncesine kadar Akdeniz’de İtalyan siyasetinin görülmediğinden ve İtalyan halkının da ülkelerinin bir Akdeniz siyaseti olacağına inanmadıkları dile getiriliyordu. Faşist Hükûmetle beraber, şimdi özgür, muzaffer ve birleşik İtalya’nın yeni bir ruhla, milletin bütün dinamik gücünü harekete geçirerek, kısa sürede Libya’da ilerlemekte olduğu, Rodos ve On İki Ada’ya yerleştiği, Korfu’yu işgal edip Tunus’taki İtalyanları koruduğu anlatılıyordu.²³

İtalyanlar, insanları etkileyen etkili sıfatlar, espriler, ifadeler türetme konusunda oldukça yeteneklidirler; Faşist rejim, Roma İmparatorluğu’nun Akdeniz’e verdiği nitelemeyi taklit ederek onu “Mare Nostrum” olarak adlandırdı. İmparatorluk zamanında Akdeniz gerçekten bir Roma gölü olarak kabul edilebilirdi, oysa yirminci yüzyılın Faşistlerin iktidarda olduğu dönemde deniz, doğuda İskenderiye’de, batıda Cebelitarık’ta, merkezde Malta’da ve dolayısıyla da İngiliz müstahkem bariyerleri tarafından kuşatılmıştı. Bu nedenle aslında “Mare Nostrum” bir arzuyu temsil ediyordu.²⁴ Buna rağmen Mare

20 Armaoğlu, *age.*, s. 173.

21 Mario Donosti, **Mussolini e l’Europa**, Edizioni Leonardo, Roma 1945, s. 7.

22 Romain Rainero, “Kemal Atatürk Devrimin İtalya’daki Yankıları”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, (2-6 Kasım 1981), Uluslararası Sempozyum**, TTK Yayını, Ankara 1983, s. 122.

23 P.D’Agostini-Orsini di Camerota, “La nostra politica Mediterranea”, **Critica Fascista**, Anno: I, No: 13 (15 Dicembre 1923), s. 261.

24 Vittorio Salvadorini, “Italia e Gibilterra durante la II Guerra Mondiale”, **Cuadernos de Historia Contemporanea**, No: 29 (2007), s. 235. İtalyan meslektaşımız İtalyanların 1920’lerdeki özlemini ifade eden “mare nostrum” anlayışının İtalya’da nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü çarpıcı bir örnekle açıklıyor. Salvadorini, bugün Calabria Bölgesinin, turist hareketini kıyıları boyunca yaymak için zıt anlamda bir sıfat olan “Mare Vostrum”u (sizin deniz) icat ettiğini ironik bir şekilde hatırlatıyor. (s. 235)

Nostrum anlayışı ya da özlemi, yeni İtalya'da Mussolini'nin bir nutkunda da ifade ettiği gibi şöyle algılanıyordu: “Roma, bizim çıkış noktamız ve referansımızdır. O bizim bir sembolümüz ya da mitimizdir. Biz akıllı ve güçlü, disiplinli ve emperyal bir Roma İtalya'sı hâyâl ediyoruz. Roma'nın ölümsüz ruhu Faşizmin içinde yeniden dirilip yükselecektir.”²⁵

Mare Nostrum anlayışının en yüksek sesle dillendirildiği Faşizm döneminin havasını tanık bir yazar son derece çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir. Francesco Bertone, 1930'da yayınlanan başlığı da çarpıcı olan, “Il nostro mare” (Bizim Denizimiz) kitabında, Akdeniz'in İtalya için önemini şöyle ifade ediyor: “İtalya için Akdeniz'e sahip olmak, hayatının kaynağıdır. Bu yüzden nefes alması için buraya hakim olması çok önemlidir. Sebebi de şudur: Geçmişte Akdeniz bölgesine egemen olmuş bir millet olarak, Akdeniz, savaşta ve barışta İtalyanların güvenliği için son derece önemlidir.”²⁶

Mussolini'nin ‘Bizim Deniz’ politikasının altındaki ana düşüncenin Makyavelist olduğu söylenebilir. Mantıksal olmaktan ziyade kendi emellerine odaklanan bu siyasetle Mussolini, olağanüstü bir dönemde yaşadığını düşünüp eski Roma İmparatorluğu'nu kurmak adına yapılacak her yanlıştın masum olduğuna inanıyordu.²⁷ 1920'lerde Mussolini'nin dış politikasındaki ana tema, revizyonizm idi. Mussolini, revizyonist siyaseti sayesinde; Güneydoğu Avrupa'da İtalya'nın yayılmasına imkân verecek bir statü değişikliğini umuyordu.²⁸ Aslında Mussolini, İtalya için yeni bir Akdeniz politikası icat etmedi; temelleri Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino tarafından atılan ve St. Jean de Maurienne ve Londra Antlaşmaları ve Paris Barış Konferansı'nda İtalyan menfaatlerini garanti altına alan emperyalist dış politikaya geri döndü.²⁹

Faşistlerin Akdeniz politikasının merkezinde Adriyatik'te olduğu kadar Kızıldeniz'de de egemenlik hedefi vardı. Doğu Akdeniz'de ise İtalya'nın iş-tahı her şeyden önce Anadolu'da yoğunlaşmıştı. “Arap politikası” esas olarak Mısır, Yemen ve Filistin'e yönelikti; Fransa ile rekabette Tunus ve toprak

25 Pabuççular, *agt.*, s. 12.

26 Francesco Bertone, *Il nostro mare*, Firenze 1930, s. 15.

27 Yücel Güçlü, “Fascist Italy's ‘Mare Nostrum’ Policy and Turkey”, *Belleten*, C LXIII, S 238 (Aralık 1999), s. 814.

28 Burgwyn, *age.*, s. XIII.

29 Türkkaya Ataöv, “Turkish Foreign Policy: 1923-1938”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume: 2 (1961), s. 133.

“tazminatı” sorunu ana anlaşmazlık konusuydu ve çözümü için Roma Hükûmeti birkaç kez Cibuti’nin İtalya’ya bırakılmasını önerdi.³⁰

Faşistlerin, Akdeniz bölgesinde hak iddia etme tutkusu bütün İtalyan politikasını derinden etkiledi.³¹ Faşistlerin iktidara geldikten hemen sonra dış sorunları çözme yöntemleri konusunda komşu ülkelerde endişeyle karşılanan örnekler yaşanmıştır. Bunların, Korfu gibi bazıları anlık olarak ortaya çıkan sorunlarsa da, bir kısmı Dünya Savaşı’ndan kalan ve İtalyanların hazmedemedikleri eski sorunlardır. İlk nutuklarında “Ben barış siyaseti izliyorum ama savaştan da korkmuyorum. Faşist İtalya, kimseye karşı ihlallerde bulunmayacak fakat meşru haklarından da asla vaz geçmeyecektir”³² şeklinde konuşan Mussolini, ne demek istediğini Korfu krizinde gösterdi. Yunanistan ile Arnavutluk arasındaki sınırın tespiti için kurulan komisyondaki İtalyan heyetinin başkanı General Enrico Tellini ile üyeler Tabip Binbaşı Luigi Corti ve Teğmen Mario Bonacini, 27 Ağustos 1923 sabahı Yunanistan sınırları içinde ve Arnavutluk sınırındaki Yanya’da öldürüldüler.³³ Cinayete, İtalya hükûmeti ve kamuoyu çok sert bir tepki gösterdi. Yunanistan’a ağır bir ultimatoma veren Roma Hükûmeti, cinayet hakkında tatmin edici bir açıklama istedi ve suçluların yakalanıp cezalandırılmasını, ölen İtalyan görevliler için resmî bir tören düzenlenmesini ve kendilerine 50 milyon lire tazminat ödenmesini talep etti.³⁴ Başta 50 milyon lirelik tazminat olmak üzere bazı şartların kabul edilmemesi üzerine İtalya, askerî harekete girerek 31 Ağustos günü Korfu adasını işgale başladı.³⁵ İngiltere ve Fransa devreye girerek işgalin sonlandırılması için çalıştılar. Yunanistan’ın, İtalya’dan özür dilemesi ve 50 Milyon Lire’lik tazminatı ödemeyi kabul etmesi üzerine İtalyanlar, Korfu adasını 27 Eylül 1923’te boşalttılar.³⁶

30 Mauro Piras, *Politica Islamica e Propaganda Fascista in Siria e Libano (1932-1940)*, Università degli Studi di Cagliari, Tesi Dottorato, Esame finale anno accademico 2010-2011, s. VII.

31 Rainero, agm., s. 122.

32 Donosti, age., s. 23.

33 *Il Giornale d’Italia*, 30 Agosto 1923.

34 Montanelli, age., s. 147; Burgwyn, age., s. 23.

35 *L’Epoca*, 2 Settembre 1923.

36 Candeloro, age., Vol: 9, s. 165.

Korfu'nun işgali, Mussolini'nin 1920'lerde en agresif hareketiydi³⁷ ve yeni Roma İmparatorluğu'nun başlangıcı gibi görünüyordu.³⁸ Bu gövde gösterisi, İtalya'nın Akdeniz'de öncülük iddiasını gösterdi.³⁹ Her ne kadar kaba güce dayalı diplomasi, (Gambot diplomasisi) Korfu'yu İtalyan mülkü yapmada başarısız olduysa da iç politikada propaganda ve demagoji konusunda son derece başarılı olundu.⁴⁰ Bundan sonra Mussolini için hedef, İtalyanların gönlünde bir yara olan Fiume sorununu çözmektir. Faşist dış politikanın, yayılmacı ve sömürgeci anlayışının bütün Doğu Akdeniz milletleri için rahatsızlık ve huzursuzluk doğurduğu bir gerçektir. Bu huzursuzluğu ilk hisseden de Adriyatik bölgesi ve Yugoslavya oldu. Yugoslavya'nın, Adriyatik'te ortaya çıkan bu yeni kuvvetten endişe etmede haksız olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Korfu'daki gövde gösterisinden de cesaret alan Mussolini, Fiume meselesini ele aldı. Fiume (Rijeka), 1920 Kasım'ında İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir antlaşma ile bir serbest şehir olarak bağımsız bir statüye kavuşturulmuştu. Mussolini iktidara geçer geçmez bu meseleyi ele aldı ve Yugoslavya üzerinde baskı kurarak 27 Ocak 1924'te bu devletle yaptığı bir antlaşma ile Fiume'nin İtalya'ya katılmasını sağladı.⁴¹

1920'lerde Mussolini, İtalyanları onore eden bazı dış politika zaferleri kazanmış olmakla birlikte, haddini ve sınırlarını bilen yaklaşımlar sergiledi. Yunanistan ya da Yugoslavya gibi İtalya ile boy ölçüşemeyecek ülkelere, savaş ya da diplomatik baskıyla istediklerini yaptırdı. Ancak, henüz ortada Almanya ile yakın iş birliğinin kurulmadığı bu dönemde, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle karşı karşıya gelmekten ve herhangi bir çatışmaya girmekten özenle kaçındı. Lozan Barış Konferansı'na katılmak için gittiği Paris'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Curzon ve Fransa Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré ile görüşen Mussolini'nin Müttefikleriyle yakın iş birliği yapması ve "Lozan Konferansı'nda, sorunların çözümü için Müttefikleriyle dostça iş birliği yapmak kararında olduğunu"⁴² açıklaması, Avrupa kamuoyunda hakkında olumlu bir izlenim doğmasını sağladı.

37 Burgwyn, *age.*, s. 23.

38 Seyfullah, *age.*, s. 69.

39 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çeviren: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1990, s. 343.

40 Burgwyn, *age.*, s. 24.

41 Candeloro, *age.*, Vol: 9, s. 166; Montanelli, *age.*, s. 147; Burgwyn, *age.*, s. 25.

42 Muriel Currey, *Italian Foreign Policy 1918-1932*, Ivor Nicholson and Watson Ltd.1932, s. 81.

1920’lerde Mussolini, Akdeniz’de İngiltere ile dostluk ve Akdeniz’de İtalyan çıkarlarının İngiliz çıkarlarıyla uyumlu olabileceği mesajı vermeye özen gösterdi. Bu yaklaşımın karşılıksız kaldığı söylenemez. 1920’lerde ve II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere’nin, başta Mussolini lehine açık beyanlarda bulunan Winston Churchill’den başlayarak, İtalya’da Faşizmi pekiştirmekle ve dolayısıyla ona yol vermekle eleştirilmesi bu yüzdendir. Dolayısıyla, İngiltere’nin bu pasif tavrının Avrupa’da Hitlerizm’in, Nazi-Faşist birliğinin ve dolayısıyla Avrupa ve ardından dünyada büyük bir çatışmanın temellerini atmakla⁴³ suçlanması bundandır.

2. MUSSOLINI’NİN 1920’LERDE DOĞU AKDENİZ SİYASETİ VE TÜRKİYE

Millî Mücadele döneminin teoride “düşman”, pratikte “dost” ülkesi olan İtalya’nın, Lozan Barış Konferansı’nı onaylayan ilk İtilaf Devleti olmasına rağmen, yeni Türkiye için en önemli tehdit haline gelmesi üzerinde durulması gereken önemli bir kırılma noktasıdır. Üstelik Türklerin kazandığı zaferi Yunanlılar kadar İngiliz emperyalizmine karşı olduğu için alkışlayan Mussolini’nin iktidarı döneminde yaşanması dikkat çekicidir. Ancak bu, çizdiğimiz tabloda bir sürpriz olmadığı gibi, anlaşılması da zor değildir. Uluslararası ilişkilerin doğasında olan bu dönüşümün tabii bir sonucu olarak, Millî Mücadele döneminin düşman ülkeleri olan İngiltere ve Fransa ile ilişkiler zamanla bir ittifak antlaşması imzalanacak derecede düzelirken, İstiklal Savaşı’nın dost ülkesi İtalya’nın, Atatürk döneminde Türkiye’nin dış politikasını endekslemek zorunda kaldığı ülke haline gelmesi, aslında dönemi özetlemektedir.

Mussolini’nin Anadolu’ya nüfuz etme siyasetinin birtakım temelleri vardır: Yeni İtalya’nın emperyalist hedefleri bakımından Anadolu, cazip bir bölgeydi. Ekonomik zenginlikleri kadar fazla İtalyan nüfusunun yerleştirilebileceği bir bölge söz konusu olduğunda İtalyanların aklına gelen ilk yer, az sona da örnekleyeceğimiz gibi, Anadolu idi. Bölgenin geçmişte Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmasını da tarihî bir tez olarak savunan İtalyanlar açısından Anadolu, yakın geçmişte de önemli bir yer olmuştur. 1919-1922 döneminde Anadolu’nun önemli bir kısmı İtalyan işgali altındaydı. Ancak, İtalyanlar burada istenmediler ve bunun farkındaydılar. İtalyanların incinen onurlarını onarmak gibi bir misyon yüklendiği zehabına katılan Mussolini için yakın geçmişteki bu istenmeyişin, reddedilişin ve kendilerine göre, Anadolu’ya ba-

43 Guariglia, agm., s. 119.

rışçı nüfuz siyasetlerine yeni Türkiye yöneticilerinin izin vermeyişinin rövanşını almak için, gerekirse askerî bir harekâtın dahi düşünüldüğü bölge idi. Buna bir şeyi daha ekleyebiliriz: Mussolini'nin yayılmacı dış politikasında, üzerinden çok şey geçmiş olmasına rağmen, gizli antlaşmalarla Anadolu'da İtalyanlara yapılan vaatler. Fransa ve Büyük Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun ganimetlerini aralarında manda yönetimleri olarak paylaştıkları halde bu paylaşımda İtalya'ya hiçbir şey düşmemişti. Ancak Faşist rejim, Londra Anlaşması'nda yer alan İtalyan "hakları" olarak adlandırılan iddialarından vazgeçmeye istekli değildi.⁴⁴ Gerçekten de Ulusal Faşist Partisinin Başkanı ve Başbakan Benito Mussolini, hedeflerine ulaşmak için diplomatik manevralar yaparken bu antlaşmaları referans olarak kullandı. İtalyan lider, 30 Eylül 1926'da Livorno'da görüştüğü İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'i, Türkiye'ye karşı bir askerî harekât için ikna etmek isterken referansının St. Jean de Maurienne Antlaşması olduğunu⁴⁵ hatırlatmak İtalya bakış açısını yansıtmaya bakımından önemlidir.

İktidarının ilk yılında aktif siyasetinin yarattığı tedirginlik devam ederken Mussolini, 21 Şubat 1924'te yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında, Türkiye'nin tepkisini çeken şu sözleri sarf etti: "İtalya, Doğu'dan başka yere gidemez. Gerçekte Batı'da sınırları belirlenmiş millî hükûmetler vardır. Biz Batı'ya iş gücünden başka bir şey gönderemeyiz ki, o da bir gün yasaklanabilir veya engellenebilir. O halde, İtalya'nın asıl yayılma hatları Doğu'ya doğrudur."⁴⁶

Mussolini'nin bu konuşmasıyla ne kadar ilintili cevabını vermek zor ancak Mart 1924'te İtalya, yeni bir denizcilik programı ilan etti. Bu program şu hedefleri içeriyordu:

- Güney Korsika'da yeni bir deniz üssünün kurulması.
- Cagliari limanının 200 gemi alacak şekilde genişletilmesi.
- İtalya'nın Batı sahillerinde yeni bir deniz üssünün yapılması.
- İtalyan tersanelerinde 20 cm'lik torpillerle donatılmış 10 bin tonluk kruvazörler inşası.

44 Piras, **agt.**, s. 132.

45 M. Turgud, "Yeni İtalya", **Anadolu**, 12 Teşrin-i evvel 1926.

46 Orazio Pedrazzi, **Il Levante Mediterraneo e l'Italia**, Alpes, Milano 1925, s. 10-11.

- Akdeniz’in durumu dikkate alınarak yeni tip özel gemilerin inşası.⁴⁷

Mussolini, güçlü bir dış politika izlemenin, sömürgeler elde etmenin ve caydırıcı bir güç haline gelmenin ancak güçlü bir donanmaya sahip olmakla mümkün olacağı gerçeğinden hareket etti. Daha yakın sebep olarak, Akdeniz’de etkili olmak isteyen bir ülkenin mutlaka güçlü bir donanmaya sahip olması şarttır. Mussolini’nin niyetini çok iyi analiz eden The Times gazetesinin Roma muhabirinin şu satırları dikkat çekicidir: “Yeni İtalya, eski Romalılar gibi anlamıştır ki denizlerin hâkimiyeti gerek gelişimi ve gerek hayatı için pek mühim bir meseledir. İtalya, Yugoslavya ile Adriyatik meselesini hallettikten sonra gözünü Akdeniz’e doğru çevirmiştir. Tarihi sebeplerin dışında bu siyasetin başlıca sebepleri iktisadidir... İtalya başka yere gözlerini dikmeye mecburdur. Bu sebepten dolayıdır ki, Akdeniz sahilinde İtalya tebaası iskân ederek bunların anavatan ile bağlarını kuvvetli bir donanmayla temin etmeye çalışıyor...”⁴⁸

Bir Akdeniz memleketi olarak ortaya çıkma iddiasındaki İtalya, Mussolini’nin planları doğrultusunda hareket etmeye devam etti. Donanmasını güçlendiren ve güçlenen donanmasıyla bilhassa çevre ülkelere gözdağı vermek isteyen Mussolini bunu gizli kapaklı değil; âdeta dünyaya meydan okurcasına yapmaktan geri kalmadı. Mayıs 1924’te önce Sicilya’da, arkasından Rodos adasındaki askerî hareketliliği, Türkiye’ye bir meydan okumaydı. Özellikle Rodos’taki askerler arasında yapılan yer değiştirme hareketinin Türkiye’de yarattığı tedirginlik, iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Türkiye’nin askerî önlemleri ve basın aracılığıyla gösterdiği sert tepkinin boşuna olmadığını biliyoruz.⁴⁹ Gerçi kriz, 3 Haziran 1924 günü Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Suad (Davaz) Bey ile İtalya Başbakanı Benito Mussolini arasında Chigi Sarayı’nda yapılan görüşmeyle soğumaya başladı. Mussolini görüşmede; “İtalya’nın Türkiye aleyhinde askerî hazırlık yapmadığını” söyleyerek İtalya’nın Türkiye hakkında dostane duygular beslediğine dair güvence verdi.⁵⁰ Ancak bu güvencenin samimi olmadığını gayet iyi biliyoruz. Aynı

47 **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1924.

48 **İkdam**, 18 Mayıs 1924.

49 Rodos adasındaki İtalyan askerî hareketliliği ve bunun Türkiye’de yarattığı etkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020, s. 83-118.

50 **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1924; **İkdam**, 4 Haziran 1924; **Tanin**, 5 Haziran 1924; **Tevhid-i Efkâr**, 5 Haziran 1924; **İleri**, 5 Haziran 1340; **Corriere della Sera**, 6 Giugno 1924.

Mussolini, yine Haziran 1924'te Savaş Bakanı Antonino Di Giorgio'ya, Türkiye ile savaşılabileceğini göz önünde tutarak ve bu amaç için gerekli olan araçlara dair ayrıntılı bir çalışma yapması talimatını verdi. Mussolini'nin talimatı doğrultusunda bir çalışma yapan Di Giorgio, çalışmasını Aralık ayında Mussolini'ye sundu. Bakan, sahil şehirlerini bombalamayı, bazı adaları ve kıyılardaki bazı noktaları işgal etmeyi ön gören sınırlı bir savaş tavsiye etti.⁵¹ Uluslararası konjonktür müsait olmadığı için bu plan uygulanamadı. Ancak Mussolini'nin Türkiye'ye karşı askerî bir harekât planı hazırlatması, İngiltere ile yürütülmekte olan Musul görüşmelerinde Türkiye'nin elini zayıflatığı bir gerçektir. Türkiye, Musul meselesini, haklı olduğu halde İngiltere'nin, savaşı dahi göze alan kararlılığı nedeniyle kendi lehine çözemiştir. Bunda, aynı dönemlerde ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı ve bilhassa İtalyan tehdidinin etkisinin olduğu muhakkaktır.

Sonraki birkaç yıl, İtalya'nın Akdeniz hâkimiyetini kurmak için saldırgan söylemlerle dış politika yürütmeye çalışmasının yarattığı gerginlikle geçti. Mayıs 1925'te, Türklerin endişelerini artıran bir gelişme daha yaşandı ve İtalya, savunma stratejisini değiştirdi. Bu yeni planla İtalya için bir savunma hattı meydana getirildi ve Akdeniz, İtalya için bir "şeref sahası" olarak kabul edildi. Yine bu plana göre İtalya kuvvetli miktarda deniz uçağı, denizaltı ve hafif savaş gemileri tedarik etmek suretiyle bu sahanın savunmasını yapacaktı. Planı hazırlayan General Carbaglia'ya göre; "İtalya, büyük savaş gemileri ile değil, belki deniz ve hava kuvvetlerine dayanan seri ve hafif savaş gemileri vasıtasıyla Akdeniz'in her tarafını keşif ve kontrol altında tutabilecektir."⁵²

Resmî politikaya destek veren ya da hükûmet politikasını yönlendiren gelişmeler artarak devam etti. İtalya Meclisi'nde 26 Mart 1925 günü Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken söz alarak uzun bir konuşma yapan Milletvekili Orazio Pedrazzi, Anadolu ve Türkler hakkında şu çarpıcı cümleleri kurdu: "Mesele şu ki, Akdeniz'in ortasında, sayıları 6 milyona ulaşmayan, savaşçı ve çoban bir halk, 50 milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu arazinin sahibi

51 Çelebi, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, s. 114-115.

52 *İkdam*, 16 Mayıs 1925.

olarak, kendi ırkından olmayan tüm sakinleri kovuyor ve Avrupa'nın her şeyine karşı çıkararak resmî bir yabancı düşmanlığı gösteriyor ve bu toprakları yoksullaştırıyor.”⁵³

Pedrazzi'den sonra kürsüye gelen Biagio Pace de, kendisine destek veren bir konuşma yaptı. “Bizim için genişleme sorunu yalnızca ekonomik, sosyal ve işgücü politikasıdır. Dolayısıyla gözlerimizi Anadolu'da sabit tuttuk. Çünkü gemiyle İtalya'dan üç gün uzaklıkta, Akdeniz'in kıyılarındaki en başarılı insanlarla iskan edilen bu ülke, coşkulu demografik güçlerimize çok çeşitli ve uygun bir çalışma alanı sunmaktır... Anadolu, vadileri, platoları ve doğal zenginlikleri, su kaynakları, madencilik hazineleri, çok sayıda tarımsal ve endüstriyel üretim için uygun olan bu ülke, en derin çöküşü yaşıyor. Anadolu'nun iyi Türkleri, tembellik ve benzeri nedenlerden ötürü bu bölgenin çok küçük bir bölümünden -o da çok kötü bir şekilde- faydalanıyorlar. Yabancı iş gücü olmadan, yetersiz bu nüfustan iktisadi bir diriliş beklemek faydasızdır. Akdeniz'in, Anadolu gibi doğal zenginlikleri yeterince işlenmemiş bir bölgesinin, bizim gibi bir ülkenin etkisinden uzun süre dışarıda kalmaz.”⁵⁴

Doğrudan resmî yetkililer tarafından dile getirilmese de, yukarıdaki sözler İtalyan kamuoyunun geniş bir kesiminin görüşlerini yansıtmaları ve hükûmet politikasını etkilemesi bakımından önemlidir. Bazı İtalyanlar bu gibi söylemler dile getirmeye devam ettiler. *Il Popolo d'Italia* gazetesinin yayın yönetmeni ve Benito Mussolini'nin erkek kardeşi Arnaldo Mussolini, 6 Nisan 1926'da *Nordamerican Alliance*'a verdiği mülakatta İtalyan yayımcılığı hakkında şunu söylüyordu: “Tunus? Belki. Ama daha çoğu. Eski Türk imparatorluğundan kalan bütün Doğu Akdeniz havzası. Bize ait olması gereken İzmir var. Nihayet Antalya da var.”⁵⁵ Mussolini, Senato'da 28 Mayıs 1926'da yaptığı konuşmada İtalyan emperyalizminden ne anladığını açıklarken kendi kamuoyuyla birlikte dünyaya da mesaj verdi: “Bizim emperyalizmimiz, İtalyan halkının haysiyeti ve morali için bir olgudur. Bu yüzden bugün İtalyanla-

53 Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XVII- 1. Sessione-Discussioni (26 Marzo 1925), s. 2983-2988, <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed072.pdf>, (Erişim: 01.01.2018)

54 Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XVII- 1. Sessione-Discussioni (26 Marzo 1925), s. 2983-2988, <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed072.pdf>, (Erişim: 01.01.2018)

55 Enrico di Nolfo, **Mussolini e la politica estera italiana**, Padova 1960, s. 153; Rainero, agm., s. 126.

rın bunu İtalyanca söyleyebilecekleri bir cesareti vardır. Agresif niyetlere sahip her milletin bu amaca er ya da geç ulaşması için, ekonomik ve entelektüel büyümeye ihtiyacı vardır. Bizim emperyalizmimiz, saldırgan, her an patlamaya ve savaşa hazırlanan bir emperyalizm anlamında değildir. Bütün dünyaya açıklamaya borçluyum ki; Faşist Hükûmet barış siyaseti izliyor; barışı bozmak istemiyor ve bunu bir taahhüt olarak bütün dünyaya ilan ediyorum.”⁵⁶ Mussolini'nin emperyal hedef gösteren her sözü, bunun Türkiye'yi de içine alacağı endişesiyle tepkiyle karşılandı. Bugün bakıldığında ya da İtalyanlar açısından bakıldığında, Türk devletini yönetenlerin hassasiyetini ve tepkilerini “abartılı” görmek mümkün olabilir. Ancak bunu, son yüzyılda “himaye”, “ıslahat” “muavenet”, “imtiyaz”, “nüfuz” ve “işgal” gibi emperyalizmin her çeşidine maruz kalmış ve ancak son bir çabayla Anadolu'yu kurtarmış bir neslin vatan sevgisi ve geçişin acı izlerinin geleceğe taşınmaması hassasiyeti olarak görmek gerekir. Gerçekten de İtalyanlar, bu “kıskaç” tavrı anlamakta zorluk çektikleri gibi sık sık geçmişte bunun böyle olmadığını, imtiyaz almakta, kapitülasyonlardan faydalanmakta, istedikleri gibi davrandıklarını, okul, postane, hastane gibi yayılmalarını sağlayan Osmanlı coğrafyasında açılmasına itiraz edilmediğini dile getirdiler. Buna mukabil Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenler de, Osmanlı Devleti'nin, tam da bu nedenlerden Avrupa'nın büyük devletlerinin emperyal siyaseti yüzünden çöktüğünü, Anadolu'daki savaşın da bu devletlere karşı yürütülüp kazanıldığını hatırlattılar. Sanki bir bağımsızlık savaşı verilmemiş ve bu Lozan'da Avrupa devletlerine kabul ettirilmemiş gibi hareketleri bağımsızlıklarına saldırı olarak gördüler. Bu temel yaklaşım farkı ve geçmişin iyi ve kötü izleri çok taze olduğu için sık sık karşı karşıya gelindi. Önemli bir nokta da bu gibi açıklamaların tekil olmayışdır.

Mussolini'nin sözlerinden cesaret alan ya da Mussolini'ye akıl hocalığı yapanlar, Anadolu'ya dönük emellerini daha keskin bir şekilde ifade etmeye başladılar. Faşizmin fikir babası ve Mussolini'nin yakın dostu Gabriele D'Annunzio, İtalyanlara Anadolu'yu şu sözlerle hedef haline getirdi:

“Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan ve Allah'ın güzelleştirdiği bu memleket daha sonra Müslümanlar tarafından harap edildi... Yüz milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu memleket, bugün Haç'a kurban olan Hristiyanların kanı ile boyanmıştır. Dört asırdan beri Batı ile temasta bulunmalarına rağmen Batı'nın medeniyetini elan takdir edemeyen barbar Müslümanlar bu memlekette nehir gibi kan akıttılar.

56 Carlo Capasso, **Italia e Oriente**, Firenze 1932, s. 251-252.

İtalya! Sana yalvarıyorum. Sen yalnız iste! Ve bu memleket senin olacaktır!... İtalya'nın siyasi önderleri ihtiyatlı bir dil kullanmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Oysa bir şair için bu gibi kayıtlar söz konusu olamaz. Mefkureler kontrole tâbi olamaz. Bundan dolayıdır ki, sözümü bütün millete hitap ederek beyan ediyorum ki, başvekilin geçen sene bahsettiği randevu yeri Allah'ın bereketli bahçesi olan 'Anadolu'dur. Geliniz! İsteyiniz! Alınız! O sizin olacaktır."⁵⁷

Her ne kadar bu gibi söz ve yazılar İtalya Hükûmeti tarafından sık sık yalanlandıysa da bu Türklerin İtalya'ya karşı endişelerini artırmaktan başka bir şey yaramadı. Türkiye, İtalya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı askerî hazırlıklarını artırırken sorunlarını da çözmeye önem verdi. Musul sorunu Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmakla birlikte, güneyindeki sınır sorunu çözümle- nen ülke olarak daha rahat hareket etti. Yeni rejim yerleşmeye ve muhalif unsurlar tasfiye edilmeye başlandı. Bu yaşananlar İtalya açısından şu sonucu doğurdu: Türkiye, Yunanistan ya da Yugoslavya değildir; Mussolini'nin savaş dâhil olmak üzere kuru gürültülerine pabuç bırakacak bir ülke değildir. Türkiye ile dostane diplomatik ilişkileri geliştirmek suretiyle İtalya'nın menfaatine olacak girişimler yapmak ön plana alındı.

Mussolini, askerî seçeneği askıya aldı ve yeni bir politik manevra başlatarak İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında üçlü bir ittifak meydana getirmek için yoğun bir girişim başlattı. Türkiye ve Yunanistan'ın desteğini alarak Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de etkili olmayı planlayan Mussolini, aynı zamanda bu ülkelerin söz konusu bölgelerde kendi başlarına hareket etmelerinin ve diğer ülkelerle ittifak kurmalarının da önüne geçmiş olacaktı. 1927'den itibaren Akdeniz'de Fransa ile yaşanan rekabet, İtalya'yı, Adriyatik ve Balkanlarda, Türkiye ve Yunanistan ile birlikte bir Ege bloğu oluşturma fikrine yöneltti.⁵⁸ İngiliz siyasi çevrelere göre İtalya, Türkiye ve Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak Fransa'nın etkisini azaltmayı planlamaktaydı.⁵⁹ Üçlü ittifakın fikir babası olan Mussolini, Türkiye ve Yunanistan ile ortak bir ittifak antlaşması imzaladığı takdirde, bu ülkeler üzerinde nüfuz kuracağı gibi, adı geçen iki ülke-

57 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1926; Âhenk, 4 Temmuz 1926.

58 Dilek Barlas- Serhat Güvenç, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929-32", *Middle Eastern Studies* 38, No: 4 (October 2002), s. 146.

59 Mustafa Sıtkı Bilgin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi, (1923-1930)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XX, S 60 (Kasım 2004), s. 810.

nin başta Balkanlar olmak üzere, Doğu Akdeniz'de kendi başlarına ve bağımsız politikalar geliştirmelerinin de önüne geçmiş olacaktı. Bu şekilde hareket etmekle Mussolini, iki şeyi hedefliyordu: İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü kabul eden iki ülke İtalya'nın himayesine girmiş olacaktı. Böylece İtalya, ilk olarak Arnavutluk olmak üzere Balkanlar'a nüfuz etmek istiyordu.⁶⁰ Ancak "Kemalist Hükûmetin güvensizliği, enerjik bir şekilde yürütülen propaganda ve ekonomik iş birliği politikasına rağmen, aşılamadı."⁶¹ Türk Hükûmeti'nin baştan beri karşı olduğu Mussolini'nin üçlü ittifak girişimine Atina Hükûmeti de sıcak bakmadı. Bu, 1930'ların sonuna kadar İtalyanların kimi zaman gündeme getirdiği platonik bir girişim olarak kaldı.

Üç ülke arasında bir ittifak antlaşmasını başaramayan Mussolini, Balkanlara yönelerek Arnavutluk üzerine egemenlik kurmayı planladı ve başarılı da oldu. İtalya ile Arnavutluk arasındaki ilişkiler Ahmet Zogu'nun iktidara gelmesiyle olumlu bir sürece girdi ve 15 Mart 1925'te, iki ülke arasında Arnavutluk'a 50 milyon frank borç verilmesini öngören bir antlaşma imzalandı. Bundan başka, Ağustos 1925'te Zogu ile Yugoslavya ile bir savaş durumunda, Arnavutluk'un toprak bütünlüğüne yönelen saldırının İtalya tarafından bertaraf edilmesini öngören gizli bir antlaşma daha imzalandı.⁶² 27 Kasım 1926'da İtalya ile Arnavutluk arasında bir Dostluk ve Güvenlik Pakti imzalandı. Mussolini, 1927 Şubat'ında faşist parlamentosuna bu pakti sunarken "Arnavutluk'un bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü İtalya'nın Adriyatik'teki durumu için bir garantidir"⁶³ diyordu. 22 Kasım 1927'de İtalya ile Arnavutluk arasında İkinci Tiran Antlaşması'nı imzaladı. 25 yıl için imzalanmış olan bu savunma ittifakı antlaşması ile Arnavutluk tamamen İtalya'nın kontrol ve himayesi altına girmiş oldu.⁶⁴ İtalya'nın yayılmacı siyasetinden en çok çekinen ülke olarak Türkiye, Arnavutluk'ta meydana gelen gelişmeleri yakından takip etti. Atatürk'e göre; Mussolini, Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirse, ilk olarak Arnavutluk'a asker çıkarmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaktı.⁶⁵

60 Di Nolfo, *age.*, s. 238.

61 Piras, *agt.*, s. 115.

62 Candeloro, *age.*, Vol: 9, s. 172-173.

63 Armaoğlu, *age.*, s. 174.

64 Con, *agt.*, s. 67.

65 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul 1973, s. 526.

3. MUSSOLINI'NİN 1930'LARDA DOĞU AKDENİZ SİYASETİ VE TÜRKİYE

1930'lar, dünyanın yeni bir savaşa doğru hızlı adımlarla gittiği, yeni ittifakların kurulduğu ve Mussolini yönetimindeki İtalya'nın kendine olan güveni artmış bir ülke görüntüsü verdiği dönem olmuştur. 1920'lerin ikinci yarısında ülkedeki muhalefeti ortadan kaldırarak bir tek parti yönetimi ve diktatörlük kuran Mussolini, İtalya'yı bir askerî güç haline getirmeyi başardı. Özellikle donanması ve hava kuvvetleriyle Avrupa dengesinde dikkate alınması gereken bir güç haline geldi. Ne var ki, bu askerî ve ekonomik gücüne rağmen İtalya, sömürge hedeflerini tek başına gerçekleştirebilecek bir ülke değildi. Mutlaka kendisine müttefikler bulması, rakip durumdaki ülkelerin en azından tarafsız kalmasını sağlaması gerekiyordu. İtalya ve Mussolini için yeni bir müttefik bulmak zor olmadı. Benzer hedefleri ve benzer yönetimleri olan Almanya ile İtalya ve Adolf Hitler ile Mussolini arasındaki iş birliği ve dostluk her geçen yıl arttı. Bununla birlikte şu gereceğe de işaret etmekte yarar vardır: Bu hiçbir zaman eşit iki müttefik ülkenin ya da liderin ilişkisi değildir. Almanya ve Hitler baskın, İtalya ve Mussolini pasif pozisyonadırlar.

İkili ilişkideki dengesizliğe rağmen Mussolini, Almanya'nın ve Hitler'in desteğinden çok memnundu. Bu sadece hedeflerine ulaşmak için gerekli değildi; aynı zamanda ittifak sistemleri kurulmaktaydı ve İngiltere ve Fransa'ya karşı güç dengesinin kendi yanlarına değişmesi için de Almanya ve Hitler'in desteğine mutlak ihtiyaç vardı.

Mussolini'nin Almanya ve Hitler'in desteğini sağladıktan sonra daha saldırgan bir Akdeniz siyaseti takip etmeye başladığını görüyoruz. İtalya'ya ve Almanya'ya karşı her gelişmeye anında tepki verdiği, daha net tavır takındığına ve öz güvenli hareket ettiğine dair pek çok örnek var. Mesela, Balkan Antantı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzelmesi, diğer Balkan ülkelerini de etkiledi. Balkan ülkeleri arasındaki görüşmelerin ardından 9 Şubat 1934'te Atina'da, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalandı. Balkan Antantı, Türkiye'nin öncülüğünde, esas itibarıyla İtalya'ya aynı zamanda Almanya ve Balkanlarda statüyü değiştirme hevesinde olan ülkelere karşı kuruldu. "Balkan Paktı, bir bakıma, İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için sarf ettiği çabaya bir tepki olarak

ortaya çıktı.”⁶⁶ İtalyanlar, Balkan Antantı hakkında, “Türk diplomasisinin mükemmel bir sonucu olduğuna şüphe yok.”⁶⁷ yorumunda bulunarak paktın kuruluşunda Türkiye’nin rolüne vurgu yaptılar.⁶⁸ “Antiitalyan”⁶⁹ bir karakter taşıdığını düşündükleri Pakt hakkında İtalya’nın Sofya Elçisi Giuliano Cora, Mussolini’nin düşüncesini şöyle açıkladı: “Mussolini, mahiyetini bilmediği ve İtalya’nın dış siyasetinin esaslı prensiplerine zıt olan bu paktı tasvip etmedi.”⁷⁰

Dönem, liderlerin ve ülkelerin tasvip etmediği gelişmelerin peş peşe geldiği dönemdir. Mussolini, memnuniyetsizliğini 18 Mart 1934’de toplanan Büyük Faşist Meclisi’nde yaptığı konuşmada, Türkiye’nin tepkisine yol açacağını bildiği konuşmayla gösterdi:

“İtalya’nın iki tarihi gayesi vardır: Asya ve Afrika. Kuzeyde pek az yahut hiç iş yoktur, Batı da keza öyle. İtalya’nın Avrupa’da ve Atlas Okyanusu’nun ilerisinde de işi yoktur. Avrupa büyük devletlerinden Afrika ve Asya’ya en yakın İtalya’dır. Bu asırlık gayeyi bugünkü İtalyan nesliyle yarınki İtalyan nesline emanet ediyorum. Hiç kimse bunun manasını yanlış anlamasın. Arazi fethi mevzu bahis değildir. Mevzu bahis olan İtalya’yı Afrikalılarla ve uzak ve yakın doğudaki milletlerle iş birliğine sevk etmeyi hedefleyen bir tavassuttur. Takip edilen gaye, bu iki kıtanın ve bilhassa Afrika’nın bugün bile sayılamayacak derecede çok olan kaynaklarını, servetlerini değerlendirmek ve bu kıtaları cihan medeniyetinin dairesine daha ziyade sokmaktır. Biz birtakım tekel ve imtiyazlar istemiyoruz. İstedığımız ve elde etmek arzusunda olduğumuz şey, Faşist İtalya’nın fikrî, siyasi ve iktisadi olarak genişlemesine engel olunmamasıdır. İtalya, Doğu ile Batı arasında bağlantı kurmaktan ibaret olan tarihi vazifesini tekrar yerine getirmeye başlamış olan Akdeniz’de bu işi görebilir.”⁷¹

66 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 82.

67 Alessandro Vagnini, *Italia Turchia e il Mediterraneo Orientale (1923-1943)*, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2010, s. 51.

68 Carlo Giglio, “Il Patto Balcanico”, *La Rassegna Italiana*, Vol: XLIII, Anno: XIX (Gennaio 1936), s. 4.

69 Carlo Giglio, *Politica estera italiana*, Padova 1936, s. 81.

70 *Akşam*, 29 Mart 1934.

71 *Il Giornale d’Italia*, 19 Marzo 1934; *La Stampa*, 19 Marzo 1934; *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934; *Akşam*, 20 Mart 1934; *Vakit*, 20 Mart 1934.

Türk tarafından gösterilen tepki, Mussolini'ye geri adım attırdı. Aslında, rakiplerine bir meydan okuma olan bu nutuk, sadece Türkiye'de kuşkuları artıran bir ilgiyle karşılanmadı; Avrupa basınında da yankı buldu. Türkiye'nin tepkisi, resmî yollardan İtalya'ya, sözlerin ne anlama geldiğini sormak ve kamuoyunu, resmî politikaya paralel harekete geçirmek şeklinde olmuştu. Konuşmadan hemen sonra Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf Çınar, İtalyanlara resmî nota verdi.⁷² Mussolini, 30 Mart günü Büyükelçi Vasıf Çınar'ı kabul ederek Türkiye'yi kast etmediğini Türkiye'ye karşı dostluğunun samimi olduğunu söyledi.⁷³

Belirttiğimiz gibi İtalya, artık büyük güçlerle çatışmaktan, haklarını savunmaktan ve gerektiğinde askeri harekât düzenlemekten kaçınmıyordu. Sözü Habeşistan'ın işgaline getirmek istiyoruz. 1869'da Süveyş kanalının açılması bölgeyle birlikte Habeşistan'ı da Avrupa devletleri için önemli bir bölge haline getirdi. İtalya da büyük devletler arasında başlayan menfaat çatışmasına dâhil olarak, Habeşistan'daki iç karışıklıklardan faydalandı Keren ve Asmara'yı ve Ocak 1890'da da Eritre'yi işgal ederek burada bir koloni kurdu.⁷⁴ İtalyanlar, Habeşistan'ın tamamına hâkim olmak istiyorlardı. Bunun için 1906'da İtalya, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı gizli bir antlaşmayla Eritre ve Somali'deki sömürgelerini birbirine bağlayacak bir demir yolu yapım izni aldı.⁷⁵ İtalya'nın Habeşistan'ı işgale başlamasına yol açan olaylar, 5 Aralık 1934'te meydana geldi. Habeşistan-Somali sınırında bulunan Uwal Uwal'da, Habeş ve İtalyan askerleri arasındaki çarpışmalarda iki taraftan da ölenler oldu. Diplomatik süreç barışla sonuçlanmayınca İtalya, 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ı havadan bombalamaya ve karadan da işgale başladı. İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla ortaya çıkan durumda Türkiye, uluslararası toplumla birlikte hareket ederek İtalya'ya uygulanan ambargoya, ticari anlamda büyük kayıpları olacağını bilmesine rağmen koşulsuz katıldı. Böylece, saldırgana karşı ortak tavır alıp barışçı yönünü göstermiş oldu. İtalya Türkiye'ye tepkisini, Boğazların statüsünü ele almak amacıyla çalışmalarına 22 Haziran 1936'da başlayan Montreux Konferansı'na katılmayarak gösterdi.

72 Güçlü, agm., s. 413.

73 **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1934; **Milliyet**, 6 Nisan 1934; **Akşam**, 5-6 Nisan 1934.

74 Abdulazim Şimşek, **İtalya Habeş Savaşı'nın Türkiye'deki Yansımaları (1935-1937)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 2.

75 Şimşek, **agt.**, s. 5.

Türkiye de Akdeniz'deki İtalyan tehdidine önlem olarak 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'ın katıldığı Sadabât Paketi'nin kurulmasına öncülük etti. İtalyan tehlikesine karşı bir önlem olduğu konusunda fikir birliğinde olan İtalyanların "Panarabik ve panislamist bir hareket"⁷⁶ olarak niteledikleri İslam ülkeleri arasındaki bu pakt, İtalya'ya karşı kurulmuştu.⁷⁷

1930'larda Mussolini'nin dış politikasında, yine Akdeniz'de hâkimiyet mücadelesiyle ilgisi olan 1936-1939 arasında yaşanan İspanya iç savaşı da önemli bir yer tutmaktadır. Mussolini'yi İspanya'ya iç savaşında Faşist General Francis Franco'ya verdiği desteğin sebebi, hiç şüphesiz Akdeniz siyasetinin bir sonucuydu.⁷⁸ Akdeniz politikası, 1930'larda İtalyan dış politikasında büyük önem taşıyan birkaç özel unsurdan oluşuyordu. Batı Akdeniz'de mesele, diğer iki "yarı Akdenizli" güç olan Fransa ve İspanya ile dengeler, etki alanları, ittifaklar kurmaktı. İtalya, ideolojik mücadelenin çok ötesine geçen nedenlerle İspanya iç savaşına aktif olarak katıldı.⁷⁹ Cumhuriyetçilerin yenilip 28 Mart 1939'da, Madrid'in düşüş haberi üzerine, Piazza Venezia'da sevinç gösterileri düzenlendi. Mussolini'nin prestijini ortaya koyduğu İspanya iç savaşında İtalyanlar yaklaşık 4.000 ölü ve 12.000 yaralı verdiler. Gönderilen 80.000 gönüllüden oluşan bir birlik üzerinden hesaplandığında bunlar azımsanmayacak rakamlardır. Buna büyük miktarda savaş malzemesi olan 8 buçuk milyar liralık büyük harcama da eklendiğinde 1936-1939 arasında yaşanan İspanya iç savaşının İtalyanlara maliyetinin büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Mussolini'nin kayıplarına bir şey daha eklemek gerekir. Franco'ya verdiği destek nedeniyle Fransız, İngiliz ve Amerika kamuoyunun geniş kesimlerinde Duce ve rejimine karşı bir tavır değişikliğine neden oldu.⁸⁰ İspanya'daki savaş, he ne kadar bir iç savaşa da, savaşan taraflara ve onlara verilen dış desteğe ve ideolojik kampaşmaya bakıldığında, birkaç yıl sonra yaşanacak büyük kanlı çatışmanın provasıdır.

İspanya iç savaşı bakımından meselenin Türkiye ile bir ilgisi olmamakla birlikte, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını hızlandırdı. 1937 yazında

76 Italo Zingarelli, **Vicino e lontano Oriente**, Milano 1940, s. 105.

77 Giglio, **Politica estera italiana**, s. 79; Giglio, "Il Patto Balcanico", s. 3-4.

78 Guariglia, agm., s. 123.

79 Piras, **agt.**, s. 14.

80 Gennaro Carotenuto, **Franco E Mussolini**, Sperling&Kupfer Editori, Milano 2005, s.

İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki gemileri batırması, Türkiye ve diğer ülkeleri endişeye sevk etti. İngiltere ve Fransa, denizaltı saldırılarına karşı müşterek tedbirler alınmasına karar verdiler. 10 Eylül 1937'de İngiltere, Fransa Yugoslavya, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılımıyla Nyon Konferansı toplandı. İtalya, Almanya ve Arnavutluk ise davet çağrısına olumsuz cevap verdiler. Denizaltı saldırılarına karşı alınacak önlemleri içeren antlaşma, 14 Eylül 1937 tarihinde imzalandı. Antlaşmaya göre, Adriyatik Denizi ve Tirenyen hariç, Akdeniz'in kontrolü İngiliz ve Fransız donanmalarına bırakıldı. Antlaşma gereğince Türkiye, İngiltere'nin talebine olumlu cevap vererek, Doğu Akdeniz'deki deniz üsleri Ildır ve Alaçatı limanlarını İngiliz donanmasına barınma yeri olarak tahsis etti.⁸¹ Uluslararası ilişkilerde artık öyle bir dönem yaşanmaya başladı ki, her gelişme karşı grupların tepkisiyle karşılaştı. İtalya, Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesine İngiltere ve Fransa'nın yeterli tepkiyi göstermemesinden cesaret alarak Arnavutluk'a yöneldi. Zaten İtalyan nüfuzu altına girmiş olan Arnavutluk, 7 Nisan 1939'dan itibaren İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlandı.

Mussolini'nin dış politika anlayışında İslam dünyası ve Libya önemli ve özel bir yer tutar. Her ne kadar Libya'da İtalyanlara karşı ciddi bir direniş gösterilmişse de İtalyanlar bu bölgeye önem vermeye devam ettiler. Mussolini'nin 1920 ve 1930'larda Libya'ya yaptığı ziyaretler, sıradan ziyaretler olmanın ötesinde bir anlam ve önem taşıdı. İtalyan lider verdiği mesajlarla ülkesinin niyetini açıkladı. 8 Nisan 1926 günü Libya'ya hareket ederken "Biz Akdenizliyiz ve bizim kaderimiz hep deniz olmuştur ve daima deniz olacaktır."⁸² dedi. Seyahatin Türkiye ve dünyada yaptığı etki nedeniyle Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi, Mussolini'nin Trablusgarp seyahati hakkında şu açıklamayı yaptı:

"Başbakanın Trablus seyahati fevkalade bir öneme sahiptir. Zira ilk defa olarak bir İtalyan başbakanı Afrika'yı ziyaret etmektedir. Bundan başka İtalyan donanması da hali hazırda manevralar yapmakla meşgul olduğundan

81 Dilek Barlas, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler, Editör: İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 366.

82 Opera Omnia di Benito Mussolini XXII, Dall'attentato Zaniboni al discorso dell'ascensore, (5 Novembre 1925-26 Maggio 1927), a cura di: Edoardo e Duilio Susmel, Firenze 1964, s. 112; Currey, **age.**, s. 176.

82 **Milliyet**, 14 Nisan 1926.

Mussolini, Savaş Bakanı sıfatıyla bu manevralarda hazır bulunacaktır. Bundan dolayıdır ki kendisine çeşitli savaş gemileri eşlik etmektedir. Signor Mussolini, Trablus'u ziyaret etmekle İtalyan kamuoyunda sömürgeler hakkında ciddi bir alaka uyandırmak istemektedir. İtalya genç bir millettir. Fakat şimdiye kadar mühim meselelerle meşgul olmuştu. Şimdiyse, Faşist Hükûmeti, İtalyan milletinde bir 'sömürge hissiyatı' uyandırmak istemektedir. Bundan dolayıdır ki, Roma'nın kuruluş tarihine rastlayan 21 Nisan günü 'Sömürge Günü' olarak kabul edilecek ve kutlanacaktır."⁸³

Beyaz atıyla Müslümanların hamisi rolüne soyunan Mussolini kendisini "İslam'ın Kılıcı" olarak tanıtırken, İtalya'da "L'Italia Musulmana" (Müslüman İtalya) başlıklı kitaplar yayınlanıyordu.⁸⁴ Ancak Mussolini, Yakın Doğu'da sadece Müslümanlarla değil, bölgenin diğer haklarıyla da iyi ilişkiler kurmaya önem verdi. Diğer Akdeniz uluslarına veya Akdeniz'e ilgi duyanlara kıyasla, zaman ve etkin güçleri göz önüne alındığında, talip olabileceği en iyi Akdeniz konumuna ulaştı. Resmi tamamlamak için şunu eklemeliyiz ki, doğmakta olan Siyonizm ile ilişkileri mükemmeldi. Hatta bir Yahudi eğitim gemisi Civitavecchia'daydı. Fakat bu Arap dünyasındaki İtalyan prestijine kesinlikle zarar vermedi.⁸⁵ Ancak başka bir gelişme Arap dünyasındaki konumunu sarstı.

Mussolini, 1930'larda izlediği Doğu Akdeniz siyasetinde İngiltere ve Fransa ile ciddi bir rekabete girişmiştir. Özellikle Suriye ve 1930'ların sonlarına doğru uluslararası politikada önemli bir yer tutacak Hatay meselesi, İtalya'nın Almanya'ya Türkiye'nin de İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yaklaşması sürecini hızlandırdı. İtalya'nın Suriye ile ilgisi ve Fransa ile rekabeti çok daha eskilere kadar gitmekle birlikte, 1920'lerde özellik değiştirerek devam etmiştir. 1927'den başlayarak, Suriye milliyetçilerine somut yardım sağlamayı reddeden Roma Hükûmeti, onların Fransız karşıtı faaliyetlerine ilgilenmeye başladı. Grandi, 1928'in sonunda Suriye ve Filistin'deki konsolosluklara bir genelge göndererek Levant'taki propagandanın yoğunlaştırılması talimatını verdi.⁸⁶ Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bu ülkede manda idaresine son verilmesi ve Suriye'nin bağımsızlığı konusunda bir anlaşma ya-

⁸³ *Milliyet*, 14 Nisan 1926.

⁸⁴ Bir örnek olmak üzere Roberto Cantalupo'nun 1928'de basılan kitabı verilebilir: **Roberto Cantalupo**, *L'Italia Musulmana*, La Voce, Roma 1928.

⁸⁵ Guariglia, agm., s. 119.

⁸⁶ Piras, *agt.*, s. 115.

pılması, Türkiye'nin meseleyi kendi lehine çözmek istemesi, çok yönlü sonuçlar ve sorunlar doğurdu. Türkiye'nin girişimleri, İtalyan diplomasisi için Antakya'da bir "Türk darbesi, İtalya'da hiç kimse için sürpriz olmayacaktır."⁸⁷ şeklinde değerlendirildi. Bir darbeye ihtiyaç duyulmadan diplomatik yollarla Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde önemli bir yeri olan 3 Haziran 1939'da Sancak meselesi hakkında Türk-Fransız Antlaşması, Azione Coloniale gibi dergiler tarafından "İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye satışı"⁸⁸ gibi kaba ifadelerle eleştiri konusu yapılırken İtalya Devleti ve basını ayağa kalktı. İtalya Hükûmeti, Fransa Hükûmeti'ne 10 Temmuz 1939'da verdiği notayla, San Remo'da toplanan müttefik devletler yüksek konseyinin 24 Nisan 1920 kararı gereğince"⁸⁹ Türk-Fransız Antlaşması'na çekince koyduğunu bildirdi. Nota Türk ve Fransız Hükûmetleri nezdinde herhangi bir etki yaratmadığı gibi, Lozan'ın imzalanmasını hızlandırdı. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerin bir ittifak boyutuna gelmesine yol açan gelişmeler 1939'da yaşandı. Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ve İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgalinden sonra İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği, Mihver devletlerinin saldırganlıklarının önüne geçmek için çözüm arayışına girdiler. İngiltere, çıkacak bir savaşta Türkiye'yi Almanya ve İtalya'ya karşı desteklemeyi garanti eden bir öneri sundu. Bu öneri, 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz deklarasyonu ve 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakı, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano tarafından, Mihver ülkeleri için "düşmanca"⁹⁰ olarak nitelendi. İtalyan siyasi çevreleri de bu anlaşmanın her şeyden evvel İtalya'yı hedef aldığını düşünüyordular.⁹¹

SONUÇ

Yayılmacı siyasetlerine kılıf arayan ülkeler kendilerince gerekçeler yaratmakta zorlanmamışlardır. Tarih boyunca yaşanan savaşlarda da gerçek sebepler arka planda tutulurken masum, insancıl ve evrensel değerler ön plana çı-

87 **I Documenti Diplomatici Italiani**, Serie: VIII (1935-1939), Vol: 6, (1 Gennaio-30 Giugno 1937), Roma 1997, s. 23, No:19. Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'dan Ankara Maslahatgüzarı De Astis'e, 7 Ocak 1937.

88 Piras, **agt.** s. 246.

89 **Il Giornale d'Italia**, 14 Luglio 1939; **Ulus**, 14 Temmuz 1939; **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1939; **Tan**, 14 Temmuz 1939; **Vakit**, 14 Temmuz 1939; **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1939; **Haber**, 14 Temmuz 1939; **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 8 (Agosto 1939), s. 443.

90 İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C XLVI, S 182 (Nisan 1982), s. 391.

91 **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1939.

kartılmıştır. Kimi zaman da tarihî gerekçeler üretilmiştir. İtalya için emperyalist söylemlerin ve yayılmacı siyasetin ana kurgusu “Mare Nostrum” anlayışıdır. İtalya’nın, Roma İmparatorluğu’nun hâkim olduğu coğrafyada ve bilhassa Doğu Akdeniz’de hak sahibi olduğunu iddia eden bu anlayış, İtalya’nın yayılmacı siyaset izlemeye başladığı 1880’lerden itibaren gündeme gelmiştir. Her ne kadar bu dönemde emekleme safhasında olsa ve yüksek sesle dillendirilmemişse de İtalyan sömürgeciliğinin ana motivasyonu Roma İmparatorluğu’nun mirasına sahip çıkmak olmuştur. Faşizm ve Mussolini dönemine kadar bir ideal, bir fikir olarak gündemde olan Mare Nostrum anlayışı, Mussolini ile icraata geçirilmiştir.

Kimi fikirler kişilerle, liderlerle özdeşleşir, anlam bulur ve uygulanır. Bunu Mare Nostrum ve Mussolini için de söyleyebiliriz. Mussolini iktidara geldikten hemen sonra toplanan Lozan Barış Konferansı’nda İngiltere ve Fransa ile iş birliği yaparak müttefik buldu, meşruiyet kazanmaya çalıştı. Bunun getirdiği destekle, Yanya’da İtalyan askerlerinin öldürülmesinden sonra Yunanistan’a ait Korfu adasını işgal etmek suretiyle İtalyanların son yıllarda defalarca incinmiş onurlarını kurtardı. Üstelik bunu İngiltere ve Fransa’nın rızasını almadan gerçekleştirdi. Korfu operasyonu İtalyanlar için Anadolu’daki rakipleri Yunanistan’dan olduğu kadar müttefikleri İngiltere ve Fransa’dan da rövanş almak anlamına geliyordu. Dikkat çekicidir Mussolini, Doğu Akdeniz siyasetine soyunmadan önce, I. Dünya Savaşı’nın yarım kalmış hesaplarını kapatmayı tercih etti. Bundan anlaşılması gereken iki yer, Fiume ve Anadolu’dur. Fiume, gizli antlaşmalarla İtalya’ya vaat edildiği halde, barış konferansında Amerika Birleşik Devletleri razı olmadığı için alamamıştı. 1924’ün başında bu sorunu İtalya lehine halleden Mussolini, Anadolu’ya yöneldi.

Biz, Türkiye’nin İtalya ile iyi ve dostane ilişkiler kurmak istediğini ve bunda da son derece samimimi olduğunu düşünüyoruz. Bu yeni Türk devletinin genel barış politikasına uygun olduğu gibi, Türk İstiklal Savaşı’na destek veren bir ülkeye karşı şükran duygularının da bir gereği idi. Ancak yeni İtalya’nın ve lideri Mussolini’nin sömürgeci yaklaşımları ve Millî Mücadele’de istenmeyişlerinin bıraktığı izlerle İtalya’nın yeni dönemdeki beklentilerinin karşılanmayışının yarattığı kızgınlık, iki ülke arasında dostane ilişkiler kurulmasına engel oldu. Doğu Akdeniz’de üstünlük kurmak isteyen Mussolini, Anadolu’yu işgal de dâhil olmak üzere uyguladığı politikadan sonuç alamadı. Bunu kısmen telafi etmek için İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında bir ittifak oluşturma çabaları da Atatürk tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Balkanlar ve Yakın Doğu’ya daha fazla ağırlık verdi. Bu, Türkiye üzerindeki

İtalyan tehdit ve tehlikesinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemelidir. Bu nedenledir ki, Türkiye, İtalya'dan gelebilecek bir saldırıyı önlemek için Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi çok devletli oluşumlara yöneldi. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa aile ilişkilerini düzeltti. Dünyanın yeni bir savaşa gittiği, ittifakların olduğu 1930'larda Türkiye, tarafını seçti ve demokrasiyle idare edilen ülkelerle birlikte hareket etti. Bu tercih Türkiye'nin sonraki yıllardaki siyasetini de belirledi.

Mussolini'nin bir diktatörlük kurarak da olsa İtalyan halkına verdiği en önemli duygu, coşku ve heyecandır. Bu coşku ve heyecanın kontrol altında tutulmadığı ve akıllı selimle yönlendirilemediği de bir gerçektir. İtalya'nın II. Dünya Savaşı'na girişi ve bunu Almanya yanında yapmasını da bu açıdan değerlendirmekte yarar vardır. Tek başına gerçekleştiremeyeceği Doğu Akdeniz gücü olma hedefini Almanya'nın desteğiyle gerçekleştirmek isteyen Mussolini, yanlış tercihinin bedelini ağır ödemiştir. Kendisi dramatik bir şekilde hayatını kaybederken İtalya da Doğu Akdeniz'deki en önemli üsleri olan Rodos ve On İki Ada'yı kaybetmiştir.

KAYNAKÇA**Gazeteler**

Âhenk, 4 Temmuz 1926.

Akşam, 20, 29 Mart 1934; 5-6 Nisan 1934.

Corriere della Sera, 6 Giugno 1924.

Cumhuriyet, 4 Haziran 1924. 2 Temmuz 1926. 20 Mart 1934, 5 Nisan 1934.
16 Mayıs 1939; 14 Temmuz 1939.

Haber, 14 Temmuz 1939.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1924.

Il Giornale d'Italia, 30 Agosto 1923. 19 Marzo 1934. 14 Luglio 1939.

İkdam, 18 Mayıs 1924; 4 Haziran 1924. 16 Mayıs 1925

İleri, 5 Haziran 1340;

L'Epoca, 2 Settembre 1923.

La Stampa, 19 Marzo 1934.

Milliyet, 14 Nisan 1926. 6 Nisan 1934.

Tan, 14 Temmuz 1939.

Tanin, 5 Haziran 1924.

Tevhid-i Efkâr, 5 Haziran 1924.

Ulus, 14 Temmuz 1939.

Vakit, 20 Mart 1934, 14 Temmuz 1939

Yeni Sabah, 14 Temmuz 1939.

Kitap, Tez ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

- Ataöv, Türkkaya, “Turkish Foreign Policy: 1923-1938”, **The Turkish Year-book of International Relations**, Volume: 2 (1961), s.103-142.
- Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura XVII- 1. Sessione-Discussioni (26 Marzo 1925), s. 2983-2988; <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg27/sed072.pdf>, (Erişim: 01.01.2018)
- Barlas, Dilek- Güvenç, Serhat, “To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929-32”, **Middle Eastern Studies** 38, No: 4 (October 2002), s.143-168.
- Barlas, Dilek, “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, **Sempozyuma Sunulan Bildiriler**, Editör: İsmail Soysal. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 361-371.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C I, Kısım: 1, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Bertonelli, Francesco, **Il nostro mare**, Firenze 1930.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Diplomasisi, (1923-1930)” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 60 (Kasım 2004), s.799-820.
- Boria, Edoardo- Gaudino, Ugo, “Mare Nostrum Il “grande spazio” del fascismo Un esercizio di metodo geopolitico”, **Italy on the Rimland. Storia militare di una penisola eurasiatica**, Tomo: II, Società Italiana di Storia Militare, Roma 2019, s. 79-92.
- Burgwyn, H. James, **Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940**, Westport, Connecticut London 1997.
- C.M. La guerra d’Italia, per terra e per mare, 1915-1918, Milano (ty)
- Candeloro, Giorgio, **Storia dell’Italia moderna**, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano 1989.
- Candeloro, Giorgio, **Storia dell’Italia moderna, il fascismo e le sue guerre**, Vol: 9, Feltrinelli, Milano 1996.
- Cantalupo, Roberto, **L’Italia Musulmana**, La Voce, Roma 1928.

Capasso, Carlo, **Italia e Oriente**, Firenze 1932.

Carotenuto, Gennaro, **Franco E Mussolini**, Sperling&Kupfer Editori, Milano 2005.

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020.

Currey, Muriel, **Italian Foreign Policy 1918-1932**, Ivor Nicholson and Watson Ltd.1932.

Di Camerota P.D'Agostini-Osini, "La nostra politica Mediterranea", **Critica Fascista**, Anno: I, No: 13 (15 Dicembre 1923), s. 261-262.

Di Nolfo Enrico, **Mussolini e la politica estera italiana**, Padova 1960.

Donosti, Mario, **Mussolini e l'Europa**, Edizioni Leonardo, Roma 1945.

Giglio, Carlo, "Il Patto Balcanico", **La Rassegna Italiana**, Vol: XLIII, Anno: XIX (Gennaio 1936), s.3-7.

Giglio, Carlo, **Politica estera italiana**, Padova 1936.

Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.

Grassi, Fabio L., "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 6-8 Eylül 2009, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, s. 94-106.

Guariglia, Raffaele, "L'Italia nel Mediterraneo nei due dopoguerra", **Rivista di Studi Politici Internazionali**, Vol. 70, No. 1 (277) (Gennaio-Marzo 2003), s. 117-138.

Güçlü, Yücel, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238 (Aralık 1999), s. 813-845.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie: VIII (1935-1939), Vol: 6, (1 Gennaio-30 Giugno 1937), Roma 1997.

İbrahim Seyfullah, **Italien im östlichen Mittelmeer**, Berlin-Grunewald 1930.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çeviren: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1990.

M. Turgud, “Yeni İtalya“, **Anadolu**, 12 Teşrin-i evvel 1926.

Montanelli, Indro, **Storia d’italia**, Vol: VI, (1861-1919), Edizione per Oggi, Milano 2006.

Opera Omnia di Benito Mussolini XXII, Dall’attentato Zaniboni al discorso dell’ascensore, (5 Novembre 1925-26 Maggio 1927), a cura di: Edoardo e Duilio Susmel, Firenze 1964.

Pabuççular, Hazal, **Turkish-Italian Relations in the Interwar Period**, Boğaziçi University, İstanbul 2009.

Pedrazzi, Orazio, **Il Levante Mediterraneo e l’Italia**, Alpes, Milano 1925.

Piras, Mauro, **Politica Islamica e Propaganda Fascista in Siria e Libano (1932-1940)**, Università degli Studi di Cagliari, Tesi Dottorato, Esame finale anno accademico 2010-2011.

Rainero, Romain, “Kemal Atatürk Devrimin İtalya’daki Yankıları”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, (2-6 Kasım 1981)**, Uluslararası Sempozyum, TTK Yayını, Ankara 1983, ss.121-129.

Salvadorini, Vittorio, “Italia e Gibilterra durante la II Guerra Mondiale.” **Cuadernos de Historia Contemporanea**, No: 29 (2007), s. 235-255.

Sillani, Tommaso, “L’Asia Minore”, **Nuova Antologia**, Anno: 51, V. CLXXXI, Fasc., 1055 (1 Gennaio 1916), s. 66-79.

Şimşek, Abdulazim, **İtalya Habeş Savaşı’nın Türkiye’deki Yansımaları (1935-1937)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul 1973.

Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, **Belleten**, C XLVI, S 182 (Nisan 1982), ss. 367-413.

Turan, Şerafettin, “Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, **Belle-ten**, C XXIX, S 113 (Ocak 1965), s.77-119.

Vagnini Alessandro, **Italia Turchia e il Mediterraneo Orientale (1923-1943)**, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2010.

Zingarelli, Italo, **Vicino e lontano Oriente**, Milano 1940.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ KÜRESEL REKABET KOŞULLARI VE YENİ İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARININ “BİRBİRİNİ TAMAMLAYAN ULUSLAR” YAKLAŞIMINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Betül KARAGÖZ YERDELEN* -Doğacan BAŞARAN**

Özet

Doğu Akdeniz jeopolitiği, Türkiye'nin güneyden kuşatılarak bir kara devletine dönüştürülmesi noktasında Yunanistan ve GKRY'nin Sevilla Haritası'na dayandığı uluslararası hukuka aykırı tezleri nedeniyle son yıllarda sık sık gündeme gelmiştir. Zira Atina ve Lefkoşa'nın güneyi, Türkiye ve KKTC'nin egemenlik haklarını gasp etmeye dönük bir strateji yürüterek enerji jeopolitiğinde kendi çıkarlarını azami seviyeye ulaştırmaya dönük bir strateji yürütmüştür. Bu kapsamda bölgesel ve küresel aktörlerin desteğini almaya çalışan Yunanistan ve GKRY, Eastmed Boru Hattı Projesi ve Doğu Akdeniz Gaz Forumu üzerinden kendi politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Söz konusu politikaların ABD, Fransa ve İtalya gibi aktörler tarafından desteklenmesi ise post-modern emperyalizm şeklinde de tanımlanabilecek olan küreselleşmenin bir neticesidir. Zira enerji kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılması noktasında emperyalist devletler, kriz ve çatışma ortamları yaratmaktan sakınmamış ve Yunanistan ile GKRY'yi cesaretlendirmeye yönelik bir strateji yürütmüştür. Türkiye ise KKTC'yle birlikte egemenlik haklarını koruma noktasında kararlı bir duruş ortaya koymuştur. Bu kapsamda bir yandan Navtex ilan ettiği bölgelerde sondaj faaliyetlerinde bulunan Türkiye; diğer taraftan da donanma diplomasisine geçiş yapmış ve gerçekleştirdiği tatbikatlar aracılığıyla denizlerdeki vatanının haklarını koruma noktasında savaşmayı göze aldığını ortaya koymuştur. Bu kararlılık, yapıcı diplomasi anlayışıyla da desteklenmiş ve Türkiye, kendisine uygulanan kuşatma stratejisini Libya'yla imzaladığı deniz yetki alanlarının paylaşımına ilişkin anlaşmayla aşmayı başarmıştır. Devamında ise Ankara'nın Tel-Aviv, Kahire, Riyad ve Abu Dabi

* Prof. Dr., Giresun üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, drbetulkaragozyerdelen@gmail.com

** Dr., ANKASAM AF-PAK Uzmanı, basarandogacan@gmail.com.

gibi aktörlerle olan münasebetlerini normalleştirmeye odaklandığı görülmüştür. Bu da bölgede yeni bir iş birliği sürecinin başlangıcı olmuştur. Özellikle de Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle yaşanan enerji krizinin bölgesel iş birliği arayışlarını hızlandırdığı görülmektedir. Zira her ne kadar Yunanistan, kendisini bir enerji merkezi olarak konumlandırırsa da Türkiye'yle de iş birliğini içerecek şekilde Güney Gaz Koridoru'na ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazını Azerbaycan doğal gazıyla birleştirmeyen hiçbir formülün Kıta Avrupası'nın ihtiyaçlarını karşılamayacağı aşîkârdır. Bu durum ise bir alternatif küreselleşme modeli olarak iş birliğine dayalı yapıcı ilişkiler ekseninde yükselen birbirini tamamlayan uluslar yaklaşımını gündeme getirmektedir. Bu çalışmada da Doğu Akdeniz'deki rekabet ve iş birliği koşulları birbirini tamamlayan uluslar yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Türkiye, Doğu Akdeniz, Mavi Vatan, Sevilla Haritası.

**AN EVALUATION OF GLOBAL COMPETITION
CONDITIONS AND NEW COOPERATION OPPORTUNITIES
IN THE EASTERN MEDITERRANEAN ACCORDING TO THE
‘COMPLEMENTARY NATIONS’ APPROACH**

The geopolitics of the Eastern Mediterranean has frequently come to the forefront in recent years due to Greece and the Greek Cypriot Administration's (GCA) reliance on the so-called “Seville Map” to advance claims that contradict international law, aiming to encircle Türkiye from the south and reduce it to a landlocked state. Athens and Nicosia have pursued a strategy that seeks to maximize their own interests in the energy geopolitics of the region by attempting to usurp the sovereign rights of Türkiye and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC). Within this context, Greece and the GCA have sought the support of regional and global actors and have attempted to implement their policies through instruments such as the EastMed Pipeline Project and the Eastern Mediterranean Gas Forum.

The support these policies have received from actors such as the United States, France, and Italy is a consequence of globalization, which can also be described as a form of post-modern imperialism. Indeed, in their pursuit of ensuring the flow of energy resources to global markets, imperial powers have not refrained from creating environments of crisis and conflict, thereby encouraging the assertive strategies of Greece and the GCA. Türkiye, on the other hand, together with the TRNC, has adopted a resolute stance in defending its sovereign rights. In this regard, Türkiye has carried out drilling activities in areas where it issued NAVTEX advisories, while simultaneously engaging in naval diplomacy. Through various military exercises, Türkiye has demonstrated its willingness to fight, if necessary, to safeguard its maritime homeland.

This determination has been complemented by a constructive diplomatic approach. Türkiye managed to overcome the encirclement strategy directed against it through the maritime jurisdiction delimitation agreement it signed with Libya. Subsequently, Ankara has focused on normalizing its relations with actors such as Tel Aviv, Cairo, Riyadh, and Abu Dhabi, marking the beginning of a new phase of cooperation in the region. The energy crisis triggered by the Russia-Ukraine War has further accelerated the search for regional cooperation. Despite Greece's efforts to position itself as an energy hub, it still requires the Southern Gas Corridor—one that would also involve

cooperation with Türkiye. It is evident that no formula that excludes the integration of natural gas from Uzbekistan, Kazakhstan, and Turkmenistan with Azerbaijani gas can meet the needs of continental Europe.

This situation brings to the agenda the “complementary nations” approach, which emphasizes cooperation-based constructive relations as an alternative model of globalization. Accordingly, this study evaluates the conditions of competition and cooperation in the Eastern Mediterranean through the lens of the complementary nations framework.

Keywords: Globalization, Türkiye, Eastern Mediterranean, Blue Homeland, Seville Map.

GİRİŞ

Küreselleşme kavramı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılışı ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ilişkilendirilen bir kavram olmakla birlikte, aslında küresel düzen anlayışı oldukça eskiye dayanır. Endüstrinin evrimi üç yeni buluşla üç ayrı küresel dalga üretmiştir. Bunlardan birincisi pusulanın bulunuşudur ki, deniz aşırı uzun seferlere olanak sağlamış, böylece sömürgeciliğin doğuşunu hazırlamıştır. Sömürgecilik de kapitalizmin küresel bir güç haline gelmesine temel oluşturmuştur. İkincisi barutun keşfidir ki, “örgütlenmiş savaş aygıtı” olarak tanımlanan modern profesyonel orduların kurulmasını sağlamıştır. Bu da güçlü devletlerin küresel askerî güç haline gelmesinin başlıca nedeni olmuştur. Üçüncüsü ise matbaanın keşfidir ki, fikirlerin yayılmasını sağlayarak kitlesel bilincin doğmasına neden olmuş, küresel bir siyasi ve toplumsal anlayışın yayılmasını sağlamıştır (Erkün, 1997: 141). Bu buluşları çağımızla kıyasladığımızda pusulanın keşfinin yerini bilgisayarın keşfi, barutun keşfinin yerini süpersonik uçaklar, SİHA'lar ve nükleer silahlar alırken, matbaanın yerini de internet ağları almıştır. Bunların hepsi, dünya düzeni üzerinde küresel çapta muazzam etki yapmıştır.

Buluşların küresel etkisi, büyük dünya imparatorluklarının sarsılmaz sanılan yerlerini, yeni güçlere bırakmasına yol açmıştır. 19. yüzyıl bu siyasi deneyimin en yoğun yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Nitekim 20. yüzyılın başında dünyanın büyük imparatorluklarının, dünyanın büyük güçleri tarafından yıkıldığına şahit olunmuştur. Bu da bir devletin dünya imparatorluğu olmasının, dünya gücü olması anlamına gelmediğini ve dünya-sistemsel etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Büyük dünya devleti olan Osmanlı Devleti/İmparatorluğu, bir dünya gücü, yani bölgesel veya küresel güç olamadığı için, kapitalizmin emperyalist yayılma alanı içinde dayanamamış ve çözülmüştür. Aynı şekilde Rus İmparatorluğu da benzer bir durumu yaşamıştır. Büyük dünya imparatorluklarının dağılışının ardından Batı kapitalizmi, üç uğrak (*moment*) üzerinde gerçekleşen üç ayrı kurumsallaşmanın birbirini bütünlemesini mümkün kılarak bir dünya gücü olmayı sağlamıştır.

Bugünkü Batı kapitalizmi, üç uğrak alanında gerçekleşen üç ayrı emperyalist kurumsallaşma mücadelesinin birbirini bütünlemesini temsil eden ve küresel bir uygarlık biçiminde yayılan dünya gücüdür. Bir başka ifade ile kapitalizmin uzun süreye yayılmış olan tarihi, üç kurumsallaşma deneyimini yansıtmaktadır. Bunlar kapitalizmin siyaseten, iktisaden ve kültürel kurumsallaşmalarıdır. Kapitalizmin Batı öncülüğündeki dünya-sistemsel kurumsallaşması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Batı'nın sahip olduğu dünya-sistemsal hegemonyasını, küresel başat güç olarak öne çıkarmasına imkân vermiştir. ABD'nin küresel gücün tek lideri olduğu iddiası, dünyanın geri kalanının sessiz kalması ile benimsenmiştir. Zaten bizzat ABD Başkanı George Bush tarafından “Yeni Dünya Düzeni”nin başladığı ilan edilmiştir. Bu yeni küresel düzen, ulus-devletleri edilginleştirirken, uluslararası yeni aktörlerin doğmasına ortam sağlamıştır. Yeni aktörler arasında çok uluslu şirketler (ÇUŞ), ulus-ötesi birlikler, bankalar, devlet-altı yapılanmalar, proxy (vekâlet) odakları, NGO'lar, kayıt-dışı ekonomiler ve devlet merkezlerini bypass edebilen saydam olmayan diğer güç odaklarının başı çektiği bilinmektedir.

Küreselleşme, ulus devletlerin aktör rolünü yeni aktör modelleri ile elinden almıştır. Bazı ulus-devletler de proxy devletlere dönüşmüştür. Ulus-devletler, dıştan bu proxy uyumlu çete devletlerin, içten ise ayrılıkçı grupların, kabileci şiddet taraftarlarının, terörist çetelerin ve radikal grupların ağır tecavüzüne maruz bırakılmıştır. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu, Afrika ve Asya ülkeleri ile Türkiye, bu sürecin mağdurları arasında yer almıştır. Tek başat devletli ve çok aktörlü yeni düzen, Soğuk Savaş sonrasında küresel tahakküm sistemi olarak gelişmiş ve gerçekten de tüm dünyada ağırlığını hissettirmiştir. Bu koşullar altında sömürgeciliği aratmayan enerji paylaşım girişimleri, küresel düzenin simgesi halini almıştır. Yaşanan bu hegemonik; hatta tahakküm koşullarında Doğu Akdeniz de bir paylaşım alanı olarak öne çıkmıştır. Zengin enerji kaynakları potansiyeli yüzünden emperyalist güçler, Doğu Akdeniz'e doğrudan veya proxy devletler aracılığı ile müdahil olmuşlar ve daha ötesi Doğu Akdeniz'deki Türk varlığını neredeyse yok saymışlardır. Bu mücadele, Türkiye'nin ulus-devletlere çizilen edilgen ve rızaya dayalı rolünü reddedip, daha aktif ve tahakküme baş kaldırabilen bir tutumla Doğu Akdeniz'deki haklarını dile getirmesi ve bu amaçla harekete geçmesi ile konu, küresel gerilimin odağı haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'deki rekabet koşulları, proxy devletlerin güdümlü tahakkümleri yerine, birbirini tamamlayan ulusların iş birliğine dayalı olarak aşılacak bir uluslararası ilişkiler düzenini gerektirmektedir. İşte Türkiye,son dönemde yoğunlaşan diplomatik ve stratejik girişimleri ile hem Doğu Akdeniz'deki kendi haklarını elde edip korumaya hem de yeryüzünde âdil bir düzenin gerçekleşmesini sağlamaya dönük liderlik yapma mücadelesi vermektedir.

1. DOĞU AKDENİZ'DEKİ KÜRESEL REKABET KOŞULLARI

Doğu Akdeniz, Tunus'un Bon Burnu ile İtalya'ya bağlı Sicilya Adası'nın batısındaki Lilibeo Burnu arasındaki hattı ifade eden coğrafi kavramdır (Yıldız, 2008: 4). Bölge, Hint Okyanusu'na uzanan Süveyş Kanalı'nı barındırmasından dolayı küresel ticaret yolları bakımından da oldukça önemlidir. Zira Süveyş Kanalı, Avrupa-Uzak Doğu bağlantısını Ümit Burnu'na kıyasla 7.000 km kısaltmaktadır (Yaycı, 2012: 3-4). Buna ek olarak bölge, petrol zenginliğiyle öne çıkan Orta Doğu'yu kontrol etme imkânı da sağlamaktadır (Tamçelik, 2011: 11). Bu anlamda Doğu Akdeniz, Orta Doğu'nun Akdeniz, Ege Denizi, Karadeniz, Kızıl Deniz ve Atlantik Okyanusu'na açılan kapısı olma mahiyetine sahiptir. Nitekim küresel güç mücadelesinde ön plana çıkan aktörlerin Doğu Akdeniz'le yakından ilgilenmesinin en temel sebebi de budur. Enerji jeopolitiği bağlamında Doğu Akdeniz, zengin petrol yataklarına ev sahipliği yapmasının yanı sıra mühim doğal gaz rezervlerine de ev sahipliği yapmaktadır. Bu da bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye olan ilgisini arttırmasına sebebiyet vermektedir.

Söz konusu doğal kaynaklar çerçevesinde değerlendirildiğinde Doğu Akdeniz'in ehemmiyeti, enerjiye bağımlı Avrupa Birliği'ni (AB), ABD'yi, Çin'i besleyen önemli enerji kaynaklarının bulunduğu bir üçgenin ortasında yer almasından kaynaklanmaktadır (Kedikli-Deniz, 2015: 401). Buna ek olarak bölge, Avrupa, Güneydoğu Asya ve Afrika devletleriyle yapılan ticaret bakımından da önemli bir güzergâhta yer almaktadır. Günümüz koşullarında küresel güç mücadelesi ise enerjiye ve ticaret yollarına odaklanmaktadır. Bu da Doğu Akdeniz'i küresel jeopolitiğin mühim bir alanı olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Özellikle de enerji faktörü, Doğu Akdeniz'deki küresel rekabeti arttırmaktadır. Çünkü bölgenin dünya doğal gaz rezervlerinin %47'sine ev sahipliği yapıyor olma ihtimalinden bahsedilmektedir (Yılmaz, 2018: 2). Mevzu bahis rezervlerin dört bölgede yer aldığı düşünülmektedir. Bunlar; Kıbrıs Adası ile İsrail arasındaki Levant Havzası olarak tanımlanan Afrodit Bölgesi, Mısır ile Kıbrıs Adası arasındaki Nil Deltası, Girit Adası ile Kıbrıs Adası arasındaki Herefot ve Kıbrıs Adası'nın çevresi olarak sıralanabilir (Duman, 2019: 214).

Doğu Akdeniz'deki zengin hidrokarbon kaynakları, aktörlerin ilgisini cezbetmekte ve kıyıdaş devletlerin her biri, kendi ulusal çıkarlarına azami seviyede ulaşabilecekleri bir neticeye ulaşmanın yollarını aramaktadır. Kıyıdaş

devletlerin tamamı arasında ise münhasır ekonomik bölgelerin; yani deniz yetki alanlarının paylaşımı hususunda uzlaşmış somut bir anlaşma yoktur. Bu durum ise devletlerinin çıkarlarının çatışması neticesini beraberinde getirmektedir. Bu da birbiriyle anlaşılan devletlerin; diğer aktörlerin haklarını ihlal etmesi anlamına gelmektedir. Yılmaz'ın belirttiği şekliyle örneğin GKRY bölge gazını bir boru hattıyla Avrupa'ya ulaştırma girişiminde bulunursa, Türkiye'nin MEB kabul ettiği alanları ihlal edecektir. Benzer bir şekilde İsrail de Türkiye'ye uzanan bir boru hattı inşa etmeyi planladığında, söz konusu hat, GKRY'nin MEB kabul ettiği alandan geçecektir (Yılmaz, 2018: 5). Böylesi bir durum ise çatışma dinamiklerini harekete geçirmektedir. Dahası çatışmalar ve krizler üzerinden kendi egemenliğini tesis eden küresel aktörlerin bölgeye müdahalede bulunma kapasitesini de arttırmaktadır.

Öte yandan bölgede gerçekleşen oldubitti girişimlerinin uluslararası hukuka uygun olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Çünkü 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 74. Maddesinde sahilleri bitişik ya da karşı karşıya olan devletlerin MEV sınırlandırmasını hakkaniyet ölçüsü çerçevesinde anlaşma yoluyla yapması gerektiği belirtilmektedir (Duman, 2019: 216). Yani bir devletin ya da birden fazla devletin diğer kıyıdaş aktörleri göz ardı ederek MEB ilanında bulunmaları uluslararası hukuka uygun değildir. Buna rağmen 2003 yılında Mısır'la imzaladığı MEB anlaşmasından beri bölgede enerji çalışmalarında bulunmaktadır. Bu çalışmalar, GKRY'nin 2007 yılında Lübnan ve 2010 senesinde İsrail'le imzaladığı MEB anlaşmalarıyla derinleşmiştir. Böylece hem KKTC'nin hakkını gasp etmeye çalışmakta (Özdemir, 2020: 238) hem de Yunanistan'la beraber yürüttüğü faaliyetler üzerinden Türkiye'yi bir kara devletine dönüştürmeye çabalamaktadır.

Bu kapsamda GKRY, 2007 yılında kendi MEB'ini belirlemiş ve bu alanı 13 parsel bölerek söz konusu alanlarda ABD'li Noble, Fransız Total ve İtalyan Eni gibi şirketlerle birlikte enerji arama faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır (Karbuz, 2021: 218). Bu durum, bölgede enerji kaynaklarının Batılı aktörlerin ilgisini çektiğini gözler önüne sermiştir. Buna ek olarak GKRY ve Yunanistan, Türkiye'nin dış politikasında yaşadığı birtakım problemleri fırsata çevirerek bölgede Türkiye karşıtı bir cephe yaratmaya odaklanmıştır (Güney, 2020: 131). Bu kapsamda ikili, Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail gibi ülkelerle Doğu Akdeniz merkezli iş birliklerine yönelmiştir. Buna ek olarak yukarıda belirtilen enerji firmaları aracılığıyla ABD, Fransa ve İtalya'nın desteğinin alınmaya çalışıldığı da görülmüştür. Dahası Yunanistan-GKRY ikilisi Sevilla Haritası üzerinden kendi tezlerini meşrulaştırmaya dönük bir çaba içerisine girmiştir.



Görsel 1: Sevilla Haritası

Anlaşılabacağı üzere Atina ve Lefkoşa'nın güneyi, bölgesel ve küresel aktörlerin desteğini alarak Doğu Akdeniz'deki uluslararası hukuka ve en temelde hakkaniyet ilkesine aykırı olan tezlerini birtakım oldubittiler yaparak meşrulaştırma gayreti içerisinde. Bu kapsamda önceliğini Türkiye karşıtı bir cephe inşa edilmesine veren söz konusu devletlerin Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nda bir araya geldikleri görülmüştür. Söz konusu forum, 2019 yılında Yunanistan, GKRY, İsrail ve Mısır tarafından oluşturulmuştur (Kalaycıoğlu, 2020). Forum, 2020 yılının Eylül ayında İtalya ve Ürdün'ün de katılımıyla oluşan altı devlet arasında Mısır'ın başkenti Kahire'de imzalanan bir anlaşma vesilesiyle resmi statü kazanmıştır (BBC Türkçe, 2020). 2021 yılının Şubat ayında ise ABD, Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na başvuruda bulunmuş (Sputnik Türkiye, 2021) ve gözlemci olarak dahil edilmiştir. Foruma BAE'nin de katıldığı bilinmektedir.

Forum kapsamında gündeme getirilen Eastmed Boru Hattı Projesi ise İsrail-GKRY-Yunanistan bağlantısı üzerinden Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya ulaşmasını planlamış (Bryza, 2018: 81-88) ve bir anlamda Doğu Akdeniz enerji politikasında Türkiye'nin by-pass edilmesini öngörmüştür (Yaycı,

2011: 21). Bu kapsamda yukarıda bahsedilen enerji şirketlerinin yanı sıra Hollanda-İngiltere ortaklı Shell ve İsrailli Delek'in de bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Söz konusu gelişmelerin gösterdiği en önemli realite ise bir yandan Türkiye karşıtı bir cephenin oluşturulduğu; diğer taraftan da Türkiye'nin güneyden kuşatılmak istendiğidir. Bu noktada Eastmed Doğal gaz Boru Hattı'nın uygulanabilirliğinin tartışmalı olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Zira projenin ölü doğmuş bir girişim olduğunu iddia etmek mümkündür.

Tüm bu gelişmeler ise Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de egemenlik haklarını korumak maksadıyla dostlarını çoğaltmaya; yani kuşatmayı aşmaya yönelik aktif bir dış politika uygulamasını ve donama diplomasisine başvurarak denizlerdeki vatanın savunulmasındaki kararlılığını ortaya koymasını beraberinde getirmiştir.

2. TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ HAK MÜCADELESİ: MAVİ VATAN'IN SAVUNULMASI

Yunanistan ve GKRY'nin Sevilla Haritası üzerinden tezlerinin uluslararası hukuk bakımından somut bir dayanağı bulunmasa da bahsi geçen aktörlerin Türkiye'yi bir kara devletine dönüştürmek suretiyle bölgedeki egemenlik haklarını gasp etmek istedikleri açıkça görülmektedir. Buna karşılık Türkiye, ilk aşamada görece sakin bir diplomasiyle olan biteni yakından takip etmiş ve zaman içerisinde aktif bir diplomasi anlayışıyla mavi vatani savunmaya dönük somut eylemlere girişmiştir (Gürdeniz, 2017: 193-195).

Bu anlamda Türkiye'nin 2004-2010 yılları arasında yayınladığı bildiriler vesilesiyle GKRY'nin MEB anlaşmalarını tanımadığını ilan ettiği, söylenebilir. 2011 yılında ise Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve KKTC'nin haklarının göz ardı edilemeyeceğini net bir şekilde vurgulama ihtiyacı hissetmiştir (Ertürk, 2011: 21). 2018 yılının Şubat ayında ise Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, MEB'lerin tüm kıyıdaş devletler tarafından belirlenebileceğini Yunan basınına ifade etmiştir (Duman, 2019: 223-224). Aslında Ankara'nın 2004-2018 yılları arasındaki sağduyulu tutumunun meselenin uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözülmesi arzusunun kaynaklandığı ifade edilebilir. Yani Türkiye, Doğu Akdeniz'in krizler ve çatışmalarla anılmasını istememiş; bilakis her krizin içerisinde fırsatları barındırdığı gerçeğinden hareketle bölgesel iş birliğini merkeze alan bir yaklaşımla ihtilafların çözülmesini istediğini ortaya koymuştur. Fakat süreç, Türkiye karşıtı cephe kurma gi-

rişimleri karşısında daha aktif bir diplomasiye geçilmesini ve askerî enstrümanlarla denizdeki vatanın; yani mavi vatanın savunulması noktasındaki kararlılığın gösterilmesini gerektirmiştir. Nitekim 2018 senesinin Şubat ayından itibaren Ankara, NAVTEX ilan ettiği alanlarda doğal gaz arama faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır (Furuncu, 2020: 240-241). Üstelik bu eylemlerini de KKTC'yle birlikte gerçekleştirerek KKTC'nin egemenlik haklarının korunacağını da gözler önüne sermiştir.

NAVTEX faaliyetleri egemenlik haklarının korunması noktasındaki askerî kararlılığı yansıtan tatbikatlarla devam etmiş ve bir anlamda Türkiye, “donanma diplomasisi” şeklinde nitelendirilebilecek bir sürece geçiş yapmıştır. Bu kapsamda Mavi Vatan, Deniz Kurdu ve Doğu Akdeniz gibi isimleri taşıyan Cumhuriyet tarihinin en büyük tatbikatları gerçekleştirilmiş ve Türkiye, mavi vatanın korunması noktasında gerekirse savaşımdan çekinmeyeceğini tüm dünyaya göstermiştir. Bu süreç, devletler arasında diplomasiinin etkin kullanılmasıyla daha ileri bir noktaya taşınmış ve Türkiye ile Libya arasında 2019 yılının Kasım ayında imzalanan MEB anlaşması (Sabah, 2019), Türkiye'nin kuşatmayı etkisiz hale getirmesi noktasında kilit rol oynamıştır (Demirayak, 2021: 284). Bu vesileyle Türkiye'nin Mavi Vatan Haritası üzerinden temellendirdiği tezlerin bölge devletleri açısından çok daha kârlı ve yapıcı olduğu da görülmüştür.



Görsel 2: Mavi Vatan Haritası

Ankara'nın Doğu Akdeniz'e ilişkin tezlerini temellendirdiği Mavi Vatan Haritası'nın hakkaniyetli bir paylaşımı öngörmesi, Türk dış politikasındaki normalleşme süreçlerini de hızlandırmıştır. Zira İsrail'in GKRY yerine Türkiye'yle anlaşması halinde 11.500 km² daha fazla deniz yetki alanına sahip olması mümkündür (Sabah, 2019). Benzer bir durum Mısır için de geçerlidir. Zaten Türkiye-Libya hattında imzalanan MEB Anlaşması'nın akabinde Kahire ve Tel-Aviv bunun farkına varmıştır. Buna bağlı olarak da Türkiye'nin iki ülkeyle de diplomatik ilişkileri normalleştirmeye yönelik yürüttüğü süreçler hız kazanmıştır. Hatta Türkiye ile Mısır arasındaki normalleşme süreciyle ilgili yaptığı açıklamasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan şunları söylemiştir (BBC Türkçe, 2021):

“Doğu Akdeniz'de en uzun karası ve kıyıları olan iki ülke olarak ilişkimizin seyrine göre biz de yarın deniz yetki alanları konusunu Mısır'la müzakere edebiliriz, kendi aramızda da ileride bir anlaşma imzalayabiliriz.”

İsrail ile anlaşma hususunda ise Cihat Yayıcı'nın şu sözleri dikkat çekicidir (Aydınlık, 2022):

“Eğer İsrail, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile değil de Türkiye ile anlaşmasını imzalasaydı bugün en fazla doğal gaz kaynağının bulunduğu 12 numaralı Afrodit sahası tamamen İsrail'in olacaktı...”

Bu noktada Türkiye ile İsrail arasındaki normalleşme sürecinde önemli bir aşama katıldığı ve Türkiye'nin Tel-Aviv Büyükelçisi'ni atamasıyla ilişkilerin belirli bir seviyeye ulaştığı söylenebilir (TRT 1, 2022). Türkiye-Mısır normalleşmesinde ise futbol diplomasisi önemli bir rol oynamıştır. Zira 20 Kasım 2022 tarihinde Katar'da düzenlenen Dünya Kupası'nın açılış maçı vesilesiyle protokol konluğu olan Erdoğan, konuklar arasında yer alan Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah el-Sisi'yle görüşmüş ve ilişkilerin geleceğine dair yapıcı mesajlar verilmiştir (Aydınlık, 2022). Kuşkusuz Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun merkezinin Kahire'de bulunduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin Mısır'la olan münasebetlerini normalleştirmesinin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü bu durum, Türkiye karşıtı cephenin ortadan kalkabileceğinin habercisidir. Yani Türkiye, iş birliğine dayalı yapıcı ama askerî unsurlarla desteklenen kararlı diplomasisinin neticelerini almaktadır.

Üstelik Türk dış politikasındaki normalleşme süreçleri İsrail ve Mısır'la da sınırlı kalmamıştır. Zira Erdoğan, 2022 yılının Ocak ayında Suudi Arabistan'ı ve aynı yılın Şubat ayında da BAE'yi ziyaret etmiştir. Yine aynı senenin

Temmuz ayında ise Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed Bin Selman'ın Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir. Tüm bu süreç ise Doğu Akdeniz'de çatışma zemininden uzaklaşarak iş birliğine dayalı süreçlerin yönetilebileceğine işaret etmektedir.

3. DOĞU AKDENİZ'DE YENİ İŞ BİRLİĞİ İMKÂN LARI VE “BİRBİRİNİ TAMAMLAYAN ULUSLAR” GİRİŞİMİ

Görüldüğü üzere Doğu Akdeniz merkezli gelişmeler, enerji jeopolitiği üzerinden şekillenmiş ve son yıllarda bölgede gerilim yükselmiştir. Bu süreçte Yunanistan ve GKRY ikilisi, Türkiye ve KKTC'nin egemenlik haklarını gasp etmeye dönük stratejisini, bölgesel ve küresel aktörlerin desteğiyle hayata geçirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu durum, küresel aktörlerin emperyalist hedefleriyle de yakından ilişkilidir. Zira enerji bağlamında kendi çıkarlarına ulaşmak isteyen ABD, Fransa ve İtalya gibi aktörler, bölgedeki kriz ve çatışma ortamı yaratmaktan çekinmemiştir. Bu durum ise küreselleşmenin en temelde emperyalizmin 21. yüzyıldaki modern versiyonu olmasıyla yakından ilişkilidir (Walberg, 2014: 13-30). Zira küreselleşme mal, hizmetler ve kaynakların çevreden merkeze aktarılmasını öngörmektedir. Bu vahşi kapitalizm dönemindeki sermaye aktarımının güncel versiyonu olarak yorumlanabilir. Öte taraftan ülkelerin, kendi ulusal çıkarlarını korumak ve gözetmek zorunluluğu altında oldukları da bir gerçektir. Bu küresel koşullar altında dikkate değer biçimde yoğunlaşarak ulusalcılık ile uluslararası ilişkilerin yeniden buluşup eklenmesi, yani uluslararası ulusçuluk / uluslararası milliyetçilik haline dönüşmesi, çağımıza özgü oldukça karmaşık ilişkiler, kavramlar ve olgular setine vurgu yapmaktadır (Karagöz Yerdelen, 2018: 79). Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde de aynı düalizm hâkimdir. Bir yanda ülkelerin kendi millî çıkarları diğer yanda ise küresel sistemin beklentileri ve dayatmaları söz konusudur. Tüm bu küreselleşmenin rekabetçi ve çatışmacı doğasına rağmen, bir alternatif küreselleşme modeli olarak “birbirini tamamlayan uluslar” girişiminden bahsetmek mümkündür. Aslında her kriz, aynı zamanda içerisinde fırsatları barındırmaktadır ve krizlerin temel panzehiri güçlü iş birlikleridir. Bu anlamda “diyalog barışın teminatıdır” anlayışından hareketle, son dönemde Türkiye'nin başı çektiği diplomasi atağı ve çok boyutlu diplomasi alanları hâkimiyeti “birbirini tamamlayan uluslar” girişimine iyi bir başlangıç oluşturmaktadır. Zira küreselleşmenin krizler üzerinden bloklar inşa eden yaklaşımının aksine, yeni iş birliği köprüleri inşa eden ve tüm devletlerin çıkarlarına uygun barışçıl politikalar geliştirme mücadelesi son derece önemli bir uluslararası çabadır ve bunun mümkün olduğu da anlaşılmıştır. Elbette yaşanan bu

durum, Doğu Akdeniz'deki ulusal hak ve çıkar paylaşımı ile küresel güç dayatması arasındaki dengeyi sağlamak bakımından da geçerlidir.

Bahse konu olan durumu irdelediğimizde, Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki uluslararası hukuka aykırı tezlerini, Türkiye'ye rağmen hayata geçirmesi mümkün görünmemektedir. Sürecin uzlaşmadan uzak bir zeminde yürütülmesi, bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirecek ve hatta savaşa bile yol açabilecektir. Kuşkusuz bu durum, enerji arzının güvenliğini tartışmaya açacaktır. Zaten bu yüzden de ABD, Eastmed'den çekildiğini açıklamış ve bir anlamda pragmatik davranarak cesaretlendirdiği Atina yönetimini yarı yolda bırakmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). Dolayısıyla Atina ve Lefkoşa'nın güneyinin Ankara'yla uzlaşmak zorunda olduğu açıktır.

Esasen Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle yaşanan enerji krizi hem Doğu Akdeniz doğal gazının hem de Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon yataklarının önemini arttırmıştır. Atina yönetimi bu süreci de Doğu Akdeniz'deki tezlerine uygun bir biçimde kullanmak ve bir enerji merkezi olarak konumlanmak istemiştir. Ayrıca Yunanistan, Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında imzalanan anlaşmadan da yararlanarak Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)-Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) bağlantısı üzerinden enerji merkezi olma konumunu pekiştirmek istemiştir (Özkan, 2022). Bu noktada Azerbaycan doğal gazının da Türkiye üzerinden taşındığı realitesi göz ardı edilmemelidir. Yunanistan'ın yine güzergâh güvenliği noktasında Türkiye'ye ihtiyacı bulunmaktadır.

Doğu Akdeniz'deki doğal gaz yataklarının işlenmesi ve Avrupa'ya ihracatı noktasında ise, zamana ihtiyaç olduğu aşikârdır. TANAP da Türkmen, Özbek ve Kazak gazıyla desteklenmediği sürece, Kıta Avrupası'nın ihtiyacını karşılamayacaktır (Pala, 2022). Bu bağlamda Yunanistan'ın enerji merkezi olarak konumlanmak suretiyle Avrupa enerji pazarında Rusya'dan oluşan boşluğu doldurma niyeti, mevcut durumda gerçekleşmesi mümkün bir yaklaşım değildir. Burada özellikle Türkmen, Özbek ve Kazak doğal gazına yoğunlaşan ve Güney Gaz Koridoru'nu ön plana çıkaran bir çözümün, çok daha rasyonel olacağı söylenebilir. Güney Gaz Koridoru ise en temelde Orta Koridor'dur. Bu koridor da Orta Asya'dan başlayıp Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan ve Gürcistan'a ve oradan da Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ulaşan rotanın sahip olduğu mevcut boru hatlarının ve yeni boru hattı projelerinin bütününe dayanmaktadır. Koridorun gelişiminin, kuşkusuz bu güzergâhı esas alacağını öngörmek mümkündür.

Tahmin edileceği gibi, Doğu Akdeniz'deki ihtilafların Türkiye'nin temel tezi olan hakkaniyet prensibi çerçevesinde çözülmesi halinde, tüm devletlerin birbirilerini tamamlayarak karşılıklı kazan-kazan prensibi çerçevesinde pragmatik ilişkiler geliştirmesi mümkündür. Rusya-Ukrayna Savaşı sebebiyle yaşanan enerji krizi, birbirini tamamlayan uluslar yaklaşımı çerçevesinde Doğu Akdeniz'de iş birliği eksenli girişimler açısından, çok daha uygun bir zemin yaratmıştır. Aksi takdirde bölgenin kriz ve çatışma alanına dönüşmesi de görece mümkündür. Üstelik Doğu Akdeniz'deki ihtilafların sonuçlandırılmadığı bölgelerde, “müşterek işletme” modeli gündeme gelebilir. Burada esas olan hakkaniyeti gözeten iyi niyetli ve yapıcı bir yaklaşımın benimsenmesidir. Zira uluslararası hukukta müşterek işletme modelinin uygulandığı çok sayıda örnek vardır. (Başkara, 2020: 451). Bu anlamda birbirini tamamlayan uluslar girişiminin bölgesel güvenlik, barış, iş birliği, kalkınma ve refah arayışlarına hizmet edeceğini beklemek en geçerli yol olarak görünmektedir. Bu yaklaşım hem uluslararası ulusalcılık girişimlerini hem de küresel sistemin girişimlerini karşılayabilmenin güvenli ve tatmin edici bir sonucun doğmasını ve hakkaniyet sorunlarının en aza inmesini sağlayabilecektir.

SONUÇ

Tarih boyunca ticaret yollarının etkileşim noktası olan ve Orta Doğu'yu kontrol etme noktasında da stratejik konumuyla ön plana çıkan Doğu Akdeniz, aynı zamanda Orta Doğu'nun Akdeniz, Ege Denizi, Karadeniz, Kızıl Deniz ve Atlantik Okyanusu'na açılan kapısı niteliğindedir. Bu konumu, Doğu Akdeniz'i her dönemde bölgesel ve küresel aktörlerin yakından ilgilendiği bir coğrafya ve jeo-stratejik mevzi haline getirmiştir. Özellikle küreselleşme süreçleriyle birlikte küresel enerji kaynaklarına erişme ve enerji-transit taşımacılık rotalarını kontrol etme amacıyla hareket eden emperyalist devletler, Doğu Akdeniz merkezli gelişmelerle çok yakından ilgilenmiştir ve ilgilenmeyi sürdürmektedir. Bunun bir yansıması olarak da Doğu Akdeniz, 2000'li yıllarda Yunanistan ve GKRY'nin uluslararası hukuka aykırı tezleri doğrultusunda gerilimlerle anılan bir coğrafyaya dönüşmüştür. Söz konusu durum, bildirildiği gibi GKRY'nin, İsrail ve Mısır gibi bölge ülkeleriyle yaptığı Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları neticesinde, bölgede doğal gaz arama faaliyetlerine başlamasının bir neticesidir. Bu süreç ABD, İtalya, Fransa ve hatta Hollanda merkezli enerji şirketlerinin bölgede varlık göstermesine yol açmış ve Doğu Akdeniz, enerji rekabeti çerçevesinde yürütülen rekabetin oyun sahalarından birine dönüşmüştür. Bu süreçte Yunanistan ve GKRY'nin eylemleri, Türkiye ve KKTC'nin egemenlik haklarını gasp etmeye dönük bir strateji üzerinden şekillendirilmiştir.

Türkiye ise uzun yıllar bölgedeki tansiyonun yükselmemesi amacıyla uluslararası hukukun hakkaniyet prensibine vurgu yapan bir yaklaşım benimserken, yüksek düzeyde sağduyulu davranmış ve gerilimi tırmandırmaktan kaçınmıştır. Lakin bir noktadan sonra Ankara tepki vermek durumunda kalmıştır ki, bu nokta da Doğu Akdeniz Gaz Forumu'yla birlikte ortaya çıkan ve artık pro-aktif bir politikaya geçişi zaruri kılan gelişmeleri gün yüzüne çıkarmıştır. Yaşanan gelişmelerin ardından Türkiye, bir yandan Navtex ilanlarında bulunarak doğal gaz arama faaliyetlerine başlamış; diğer taraftan da Cumhuriyet tarihinin en büyük deniz tatbikatlarını ifa etmek suretiyle Mavi Vatan'ını korumaya kararlılığını ortaya koymuştur.

Bu esnada diplomatik süreçlerde de başarılı neticeler elde edilmiş ve 2019 yılının Kasım ayında Türkiye ile Libya arasında deniz yetki alanlarının paylaşımına ilişkin MEB anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmanın Doğu Akdeniz'deki denklemini değiştirdiği görülmüştür. Zira Yunanistan'ın Sevilla Haritası kapsamında, Atina ve Lefkoşa'nın güneyiyle anlaşılan İsrail ve Mısır gibi aktörler, Türkiye'yle anlaşmaları halinde çok daha fazla kazanım elde edecekleri hakkaniyetli bir durumla karşılaşacaklarının farkına varmıştır. Bunun yansıması olarak da Türkiye'nin İsrail, Mısır ve hatta Suudi Arabistan ve BAE'yle ilişkilerinde normalleşme süreçleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu da Doğu Akdeniz'de, adaletsiz hukuk dışı rekabetçi paylaşımın yerini, hakkaniyetçi ve hukuka uygun iş birliğinin alacağına işaret etmektedir.

Bölgedeki iş birliği süreçlerinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi açısından Rusya-Ukrayna Savaşı'na bağlı olarak Kuzey Koridoru'nun tıkanmasının ve Avrupa'da yaşanan enerji krizinin de uygun bir konjonktür yarattığı söylenebilir. Zira bahsi geçen krizlerin mevcut politikalarla aşılabilmesi mümkün gözükmemektedir. Fakat enerji krizi, bir yandan Doğu Akdeniz'de ihtilafların giderilerek iş birliği eksenli süreçlerle Avrupa'ya enerji ihraç edilmesi gibi bir gereksinimi ortaya çıkarırken; diğer taraftan da Türkiye ve Yunanistan'ı da içine alacak biçimde Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan doğal gazının önemini gündeme getirmektedir. Bu da Güney Gaz Koridoru'nun etkin bir şekilde kullanılması ihtiyacını tartışmaya açmaktadır. Böyle bir durum ise Doğu Akdeniz ülkelerinin birbirlerine olan ihtiyaçlarını gün yüzüne çıkarmaktadır.

Sonuç olarak bölge devletleri, birbirlerinin haklarını gasp eden yaklaşımla bir rekabete girmek yerine; birbirlerini tamamlayan uluslar yaklaşımına uygun bir biçimde iş birliği eksenli bir siyaset yürüterek bölgesel, iş birliği, kalkınma, güvenlik ve barış ortamına katkı sağlayabilirler. Ancak buna

giden yol, Türkiye'nin temel tezi olan uluslararası hukukun hakkaniyet prensibine bağlı bir çözüme ulaşılmasını zorunlu hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- “ABD, Türkiyesiz Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na resmi başvuru yaptı”, Sputnik Türkiye, <https://sputniknews.com.tr/20210201/dogu-akdenize-resmi-mudahale-1043703782.html>, (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- “ABD'nin EastMed'den desteğini çekmesi Atina'da hayal kırıklığı yarattı”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-eastmedden-destegini-cekmesi-atinada-hayal-kirikligi-yaratti/2472148>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- “Doğu Akdeniz Gaz Forumu: Türkiye'ye rakip altı ülke bölgesel kuruluş için anlaşma imzalarını attı”, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54252161>, (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- “Erdoğan ve Sisi ilk kez görüştü! Mısır ile normalleşme tarihi kare..”, Aydınlık, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/erdogan-ve-sisi-ilk-kez-gorustu-misir-ile-normallesmede-tarihi-kare-351771>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- “Libya ile tarihi anlaşma imzalandı! Akdeniz'de oyun bozuldu..”, Sabah, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- “Tümamiral Cihat Yayıcı: Türkiye bir an önce Münhasır Ekonomik Bölge ilan edilmeli”, Aydınlık, (Erişim Tarihi: 13.07.2022).
- “Türkiye, İsrail'e 4 yıl sonra büyükelçi atadı”, TRT 1, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-israile-4-yil-sonra-buyukelci-atadi-713868.html>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- “Türkiye-Mısır ilişkileri: Doğu Akdeniz'de anlaşma mümkün mü, ilişkiler 8 yıl sonra normalleşebilir mi?”, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56278844> <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56278844>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).
- Başkara, Mustafa, (2020). “Doğu Akdeniz Sorununa Bir Çözüm Önerisi: Müşterek İşletme”, Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları, Kemal İnat Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, der., İstanbul: SETA, s. 427-453.

- Bryza, Matthew J. (2013), “East MedEnergy: Restoring Squandered Opportunities”, Turkish Policy Quarterly, 17(3), s. 81-88.
- Demirayak, Özgür, (2021). “Doğu Akdeniz’deki Enerji Keşifleri Bağlamında Türkiye’nin Libya Politikası: Sorun ve Anlaşmazlıklar”, 21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar, Onur Limon-Ümran Güneş-Servet Karagöz, der., İstanbul: Nobel Yayıncılık, s. 267-297.
- Duman, Selçuk, (2019). “Doğu Akdeniz’de Emperyal Girişimler ve Türkiye”, Karadeniz Araştırmaları, 16(62), s. 213-230.
- Erkün, Safa (1997), “Teknotronik Çağda Sanatın Yazgısı,” 2000 Yılına Doğru Sanatlar Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını.
- Ertürk, Ahmet Cemal (2011). “Doğu Akdeniz’de MEB Paylaşımı; Güney Kıbrıs-İsrail Örneği”, <http://www.bilgesam.org/incele/1164/-dogu-akdeniz%E2%80%99de-mebpaylasimi--guney-kibris-israil-ornegi/#.XP3r74gzaUk>, (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- Furuncu, Yusuf, (2020). “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Arama ve Sondaj Faaliyetleri”, Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları, Kemal İnât-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, der., İstanbul: SETA, s. 231-249.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu, (2020). “Batılı Ülkelerin Doğu Akdeniz Politikaları”, Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları, Kemal İnât-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, der., İstanbul: SETA, s. 129-159.
- Gürdeniz, Cem, (2017). Mavi Vatan Yazıları, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Kalaycıoğlu, Sema, “Doğu Akdeniz Gaz Forumu“ TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/56687/dogu_akdeniz_gaz_forumu_ve_turkiye, (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- Karagöz Yerdelen, Betül (2018), Türk Siyasi Hayatında “Devlet Bahçeli” Et-kisi ve Uluslararası Milliyetçilik, İstanbul: Divan Kitap.
- Karbuş, Sohbet, (2021). “Doğu Akdeniz’de Enerji ve Jeopolitik“, 21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar, Onur Limon-Ümran Güneş-Servet Karagöz, der., İstanbul: Nobel Yayıncılık, s. 215-241.

- Kedikli, Umut-Deniz, Taşkın (2015). “Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası”, *Alternatif Politika*, 7(3), s. 399-424.
- Özdemir, Büşra Zeynep, (2020). “Uluslararası Deniz Hukuku Perspektifinden Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikası”, *Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları*, Kemal İnat-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, der., İstanbul: SETA, s. 323-349.
- Özkan, Cemal Ege, “Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Yunanistan’ın Enerji Hamleleri”, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/rusya-ukrayna-savasi-baglaminda-yunanistanin-enerji-hamleleri/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Pala, Cenk, “Is the Goal of the Russia-Ukraine War to By-Pass Ukraine from Energy Geopolitics?”, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/is-the-goal-of-the-russia-ukraine-war-to-by-pass-ukraine-from-energy-geopolitics/?lang=en>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Tamçelik, Soyalp, (2011), “Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs’ın Önemi,” *Occasional Paper Series*, 3(1), s. 1-32
- Walberg, Eric (2014). *Postmodern Emperyalizm*, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- Yaycı, Cihat (2012). “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu”, *Bilge Strateji*, 4(6), s. 1-70.
- Yaycı, Cihat, (2011). “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlanmasında Libya’nın Rolü ve Etkisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 7(14), s. 17-41.
- Yıldız, Dursun (2008), *Akdeniz’in Doğusu: Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından*, İstanbul: Bizim Yayınlar Kitabevi
- Yılmaz, Emre (2018). “Doğu Akdeniz’de Enerji Çıkmazı”, *Seta Perspektif*. 188.

DOĞU AKDENİZ VE BÜYÜK GÜÇLER REKABETİ (20. YÜZYILIN SONU, 21. YÜZYIL)

Kamer Kasım*

Özet

Doğu Akdeniz tarih boyunca büyük güçlerin rekabetine sahne olsa da Soğuk Savaş döneminden sonra bu rekabet, enerji kaynakları faktörünün devreye girmesiyle çok boyutlu bir hal almıştır. Bölge ülkelerinin dışında bölge dışı güçler olarak ABD ve Rusya'nın etkili olma mücadelesi ve bölge ülkelerinin de birbiriyle rekabeti ile çatışma boyutuna varan bölgesel krizler dikkatleri buraya çekti. ABD her ne kadar 2011'den itibaren Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaşsa da Doğu Akdeniz ABD dış politikasında önemli olmayı sürdürdü. Rusya Suriye'deki askerî üsleriyle etkili olmayı sürdürdü. Hatta Suriye iç savaşına doğrudan rejim lehine müdahil oldu. Rusya Kaddafi sonrası süreçte Libya'daki çıkarlarını da savunmak için harekete geçti. AB özellikle Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin etkisiyle hareket alanını sınırlandıran bir politika izledi. Kıbrıs çevresinde bulunan enerji kaynakları ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bunların hepsini sahiplenme çabasına karşı Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti harekete geçti. Türkiye Libya ile de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşması yaptı ve kendi arama ve sondaj kapasitesini yeni gemilerle artırdı.

Bu makalede Doğu Akdeniz'de büyük güçlerin rekabeti, 1990'lardan başlayan süreçte bu ülkelerin bölgede izledikleri politika çerçevesinde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, ABD, Rusya, AB, Türkiye, Enerji.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kamerkasim@gmail.com

THE EASTERN MEDITERRANEAN AND THE COMPETITION AMONG GREAT POWERS (LATE 20TH CENTURY AND THE 21ST CENTURY)

Abstract

Although Eastern Mediterranean region has witnessed the competition of great powers throughout history, this competition has become multidimensional in the post-Cold War era with the discovery of energy resources. Apart from the regional countries, the struggle of the US and Russia as non-regional powers to be influential and regional crisis some of which reached the level of conflict made the region focus of attention. Although the US has focused on the Asia-Pacific region since 2011, the Eastern Mediterranean continued to be important in the US foreign policy. Russia continued to be effective in the region with the military bases in Syria. Russia even intervened the civil war in Syria in favor of the regime. Russia took action to defend its interest in Libya in post-Gaddafi period. The EU especially with the influence of Greece and Southern Cyprus Greek Administration followed policy that limited its movement. Turkey and Turkish Republic of Northern Cyprus acted against Southern Cyprus Greek Administration's policy to control all energy resources around the Cyprus Island. Turkey also signed an agreement with Libya on the delimitation of maritime jurisdictions and increased its exploration and drilling capacity with the new vessels.

In this article, the competition of the great powers in the Eastern Mediterranean will be analyzed within the framework of the policies of these countries towards the region starting from 1990's.

Keywords: Eastern Mediterranean, US, Russia, EU, Turkey, Energy.

1. Giriş

Doğu Akdeniz Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki mücadelede belirli oranda yer bulsa, hatta Süveyş Bunalımı örneğindeki gibi iki kutup liderini buluşturan bir krizin yaşandığı bölge olsa da, uluslararası sistemde Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle de 2000’li yıllarla birlikte daha fazla gündemde yer aldı. Bunun önemli bir nedeni Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleriyle ilgili yoğun tartışmaların ve rekabet ortamının oluşmasıdır. Bir diğer neden de Arap Baharı süreciyle birlikte Suriye’de çıkan iç savaş ve Rusya ve ABD’nin de içinde olduğu bölgenin dışındaki ülkelerin dikkatinin buraya yönelmesidir. Böylece hem hidrokarbon rezervlerinin çıkarılması ve bunların hangi yollarla uluslararası pazarlara ulaştırılacağı konusunda rekabet olurken hem de askerî anlamda Doğu Akdeniz’de bir hâkimiyet mücadelesi başladı. Mısır’ın Zohr sahasında, İsrail’in Leviathan, Tamar ve Dalit sahalarında doğal gaz keşfedilmesi, Kıbrıs çevresinde keşfedilen enerji kaynaklarıyla birlikte ele alındığında uluslararası pazarlarda değerlendirilebilecek önemli bir potansiyeli ortaya çıkardı. Bu noktada Kıbrıs’ta iki ayrı devletin varlığına rağmen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) adanın tümündeki doğal kaynakları sahiplenmek istemesi ve Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) buna izin vermeyeceğini göstermesi, tarafların arasında anlaşma olmadan Kıbrıs’ın enerji kaynaklarının rasyonel olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koydu. Yunanistan’ın GKRY ile birlikte Türkiye ve KKTC’yi dışlayan karşılığı olmayan projelere yönelmesi, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik atılabilecek adımları geciktirdi. Yunanistan konjonktürel olarak Türkiye’nin Mısır ve İsrail’le ilişkilerinde yaşadığı sorunları da kullanma politikası izledi. Sonuçta Yunanistan merkezli Doğu Akdeniz Boru Hattı projesine rasyonel olmadığı için ABD desteğini çekti. Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini geliştirilmesiyle birlikte iki ülkenin enerji projelerini ele alabileceği bir atmosfer oluştu.

Doğu Akdeniz, enerji potansiyelinin yanında siyasi ve askerî güç mücadelesi ve bu anlamda bölgesel ve bölge dışı güçlerin rekabetine de sahne oldu. ABD açısından Soğuk Savaş döneminde bölgede Sovyet yayılmasını önleme temeline dayanan strateji, Sovyetlerin dağılmasından sonra değişse de İsrail’in güvenliğini önceleme ve Doğu Akdeniz’e de bu bağlamda yaklaşma politikası devam etti. ABD kendisine yakın ittifaklar yoluyla bölgede çıkarlarını koruma stratejisi izledi. Aslında Soğuk Savaş döneminde de bunu uygulamıştı. Sovyetler Birliği’ni çevreleme amaçlı paktlar ve ikili anlaşmalar bunun sonucu ortaya çıktı. Mısır-İsrail Camp David süreci de bu politikanın ürünüydü. ABD

1990’larda da gerek Filistin sorunu gerek Arap Baharı sürecinde İsrail’in bölgede yalnız kalmaması temelli bir politika izledi. Rusya’nın etkinliğini sınırlandırmak da bir diğer strateji oldu.

Rusya’nın Doğu Akdeniz politikası Rus dış politikasındaki tartışmalar çerçevesinde şekillendi. Rusya’nın “Yakın Çevre” politikasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik aktif bir politika izlemesi sonraki süreçte tesirini daha uzak coğrafyalarda da gösterdi. Orta Doğu merkezli gelişmelerin etkisi ve Moskova’nın Sovyetler Birliği dönemini andıran belirli ülkeler üzerinden etkili olma politikası izlemesi, Suriye bağlamında rekabeti artırdı. Rusya’nın Tartus’taki deniz üssü ve Lazkiye’deki hava üssü, Şam Yönetimi’nin iç savaş sürecinden itibaren artan bir şekilde Rusya’ya bağımlı hale gelmesiyle daha etkin kullanılmaya başlanmıştır. Rusya’nın politikasında ABD ile rekabet de önemli bir parametre oldu.

AB’nin Doğu Akdeniz politikası ise büyük ölçüde üyesi olan Yunanistan, GKRY ve Fransa’nın çizdiği dar kalıba sıkışmıştır. Bu nedenle GKRY’nin adanın çevresinde ilan ettiği ve Türkiye ve KKTC’nin deniz alanlarıyla çakışan sahalara yönelik ruhsat vermesi karşısında Türkiye’nin bu sahalarda arama ve sondaja izin vermeyeceğini açıklaması ve engelleme çabalarını AB kınama yoluna gitmiştir. Oysa Kıbrıs’ta iki ayrı devlet olduğu, Rumların adanın sadece güneyinde egemen olduğu gerçeğini görmezlikten gelmek, enerji kaynaklarından yararlanma sürecini uzatmak hatta engellemek anlamına gelmektedir.

Türkiye Doğu Akdeniz’de güvenlik ve enerji bağlamında Türkiye ve KKTC’nin çıkarlarını koruma temelli bir politika izlemiştir. Bu noktada gerek enerji gerekse Kıbrıs sorununda Yunanistan ve GKRY ile çatışan çıkarları olan Türkiye’nin bölgenin diğer ülkeleriyle ilişkileri de bu bağlamda önem taşıyor.

Bu bölümde 1990’lardan başlayıp günümüze uzanan süreçte Doğu Akdeniz’de yaşanan rekabette büyük güçlerin politikaları, bunlara yönelik bölge ülkelerinin pozisyonları ve bölgedeki önemli sorunların analizi yapılacaktır.

2. ABD’nin Doğu Akdeniz Politikası

ABD’nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’ni çevreleme ve etki alanını sınırlandırma politikasında önemli yer tutan Doğu Akdeniz, aynı zamanda bu politikanın gereği olarak ABD’nin önemli bir askerî güç bulundur-

duğu bölge oldu. İsrail'in ABD'nin politikasındaki ağırlığı ve Doğu Akdeniz'in İsrail'in güvenliği için önemli olması ABD'nin Doğu Akdeniz'e çok boyutlu olarak bakmasını sağladı. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Doğu Akdeniz büyük güçlerin de içinde olduğu çok sayıda devletin mücadele alanı oldu. ABD açısından İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve Orta Doğu'daki çıkarlarının korunması noktasında Doğu Akdeniz'in önemi devam etti. Soğuk Savaş sonrası ortamdan yararlanarak Filistin sorununa çözüm bulma ve İsrail'in güvenliğini artırma politikası izledi. Bunda başlangıçta bir başarı sağlansa da İkinci İntifadaya giden süreç engellenemedi ve nitekim İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un 2000 yılında Mescid-i Aksa'ya yaptığı ziyaret sonrası Filistin sorunu yeniden alevlendi. ABD Soğuk Savaş sonrasında da İsrail'in bazı bölge ülkeleriyle yakın ilişki içinde olması politikası izlemekteydi. Bu çerçevede NATO üyesi olan Türkiye ile İsrail ilişkileri ABD açısından önemliydi. 1990'larda Türkiye-İsrail ilişkileri siyasi ve güvenlik boyutuyla da oldukça ilerledi. İki ülkenin de katılımının olduğu Güvenilir Deniz Kızı tatbikatı Akdeniz'de yapılırken 1996'da askerî ve Teknik İş birliği Antlaşmasına varan yakınlaşma oldu. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler de inişli çıkışlı bir seyir izledi. ABD-İsrail ilişkileri bakımından yeni dönemde İsrail'in ABD'ye ihtiyacının çok daha az olduğu yorumları da yapıldı.¹ ABD Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının gündeme gelmesiyle bu boyutla da bölge ile ilgilenmeye başladı.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında bölgedeki kuvvetlerini azalttığı bir süreç yaşandı. Irak ve Afganistan'a müdahaleler askerî açıdan ABD'nin çatışmada olduğu noktalara odaklanmasına yol açtı. ABD'nin Akdeniz'deki deniz gücünü azaltması süreci ise Obama döneminde artarak devam etti. Obama'nın 2011'de Asya-Pasifik bölgesini önceleyen stratejisi (*Asia Pivot*) ABD'nin o bölgeye odaklanmasına yol açtı. ABD'nin Asya-Pasifik'te müttefikleriyle bağlarını konsolide etme ve Avustralya'da askerî üs sahibi olmaya kadar varan stratejisinin etkileri diğer bölgelerde de hissedildi. Nitekim ABD 2011'de başlayan Suriye iç savaşında 2014'e kadar önemli bir rol oynamadı.²

ABD içerisinde Çin'le olan rekabetin sadece Asya-Pasifik boyutu olmadığı ve Çin'in küresel rol oynamasıyla birlikte Akdeniz'inde bunun bir parçası

1 Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Yaz 2000, s. 120-138.

2 Shaul Chorev, Douglas J Feith, Seth Cropsey ve diğerleri, *The Eastern Mediterranean in the New Era of Major-Power Competition: Prospects for U.S.-Israeli Cooperation*, Washington DC: Hudson Institute, Eylül 2019.

olduğu yorumları yapıldı. Bu nedenle ABD'nin askerî varlığının Akdeniz'de artırılması ve bölgesel sorunlarda daha aktif olması gerektiği görüşleri ileri sürüldü. Bu noktada Çin Devletine ait bir şirketin 2021'de İsrail'in Hayfa Limanı'nda yeni bir terminalin 25 yıllık kullanım ile ilgili kontrat yapması gündeme getirildi.³ Ancak ABD'nin Çin'le ilişkilerde olduğu gibi bu noktada da tutarlı mesajlar vermediği görüldü. Örneğin ABD Başkanı Trump bir yandan Çin'e sert mesajlar verirken diğer yandan Asya-Pasifik'teki müttefiklerinin kendi savunma ihtiyaçlarını sağlaması gerektiğini ve onların ABD'ye yük olduğu açıklamasını yaptı. Bu durum bu ülkelerde ABD desteğinin devamı ve güvenilirliği konusunda soru işaretlerine yol açtı.⁴ Çin, Kuşak-Yol projesi ile kendisine alan açtı. Çin Akdeniz'de de Yunanistan limanlarını kullanımı yanında bu ülkeye yönelik 10 milyar dolarlık fon ayırması ve Avrupa'daki liman kapasitesinin 1/10'unu kontrol etmesiyle ön plana çıktı.⁵

ABD'nin Suriye politikasında da sürekliliğin olmaması Suriye üzerinden Doğu Akdeniz'de Rusya'ya alan açan bir unsur oldu. Suriye'de iç savaş çıktığında ABD Başkanı Obama, ABD'nin müdahil olmayacağını tek istisnasının kimyasal silah kullanımı olduğunu söyledi. Obama Suriye'nin kimyasal silah kullanımının İsrail'in de içinde olduğu müttefikleri kaygılandırıldığını ifade etti. Ancak Suriye rejimi 2013'te kimyasal silah kullandığında Obama doğrudan güç kullanmak yerine uluslararası destek ile Suriye'nin kimyasal silahtan arındırılmasını sağlamaya çalıştı. ABD'nin bu politikasının bir nedeni de Eylül 2012'de ABD'nin Libya Büyükelçisi'nin öldürülmesiydi. Ancak DAESH'in Suriye ve Irak'tan toprakları kontrol etmesiyle, ABD DAESH terör örgütüne karşı bir koalisyon oluşturdu. ABD'nin Suriye politikasındaki tutarsızlık ve terörle mücadelede yaptığı hatalar bölgedeki NATO üyesi müttefiki Türkiye ile sorun yaşamasına neden oldu.⁶ ABD'nin PKK/PYD/YPG terör örgütlerine

3 "Israel Opens Chinese-Operated Port in Haifa to Boost Regional Trade Links", **Reuters**, <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-opens-chinese-operated-port-haifa-boost-regional-trade-links-2021-09-02/>, 8 Ağustos 2021.

4 "Trump says 'unfair' defense treaty with Japan needs to be changed", **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-g20-japan-trump-idUSKCN1TU0AJ>, 29 Haziran 2019; "Trump asks Japan to hike payments for U.S. troops to \$8 billion: Foreign Policy", **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-japan-usa-idUSKBN1XQ06F>, 16 Kasım 2019.

5 Paul Salem, "The Biden Administration and the Mediterranean: Interests and Policies in Search of an Overall Strategy", **IEMed Mediterranean Yearbook**, <https://www.iemed.org/publication/the-biden-administration-and-the-mediterranean-interests-and-policies-in-search-of-an-overall-strategy/>, 2021.

6 Evrim Görmüş ve Soli Özel, "US Policies Adrift in a Levant in Turmoil", **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 15, No. 60, 2018, s. 135-150.

desteği üstelik bunu DAES’le mücadele adı altında yapması ve bu politikanın Obama sonrası dönemde de devam etmesi ABD’nin etkinliğini azalttı. Türkiye Suriye’nin kuzeyinde güvenliği için gerekli operasyonları yaparken Rusya ve İran ile Astana süreci de hayata geçti.

ABD Trump dönemiyle birlikte İran’ın etkisini sınırlandırmak ve İsrail’in güvenliği için koalisyon oluşturma politikasına yöneldi. Bu noktada ABD özellikle İsrail ile Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri arasında normalleşmenin sağlanması politikası izledi.⁷ Trump döneminde ABD’nin Büyükelçiliğinin Kudüs’e taşınması ve Golan Tepelerinin İsrail toprağı olarak tanınması gibi hamlelerin Biden yönetimi tarafından nasıl ele alınacağı tartışmaları yapıldı. Biden Trump’ın Büyükelçiliği Kudüs’e taşınmasını dar görüşlü bir hareket olarak nitelendirmesine rağmen, kararı değiştirecek bir hamle yapmadı. Biden yönetiminin Golan Tepeleriyle ilgili olarak da Trump’ın politikasını değiştirecek bir hamlesi olmadı.⁸

Doğu Akdeniz’in stratejik önemi ve bölgedeki sorunların yanında enerji rezervleri de ABD’nin bölgeyle ilgilenmesinin nedeniydi. Doğal gazda 3,4 milyar metreküp ve petrolde 1,7 milyar varil bulan rezervler yeni sahaların keşfedilmesiyle artmaya başladı. İsrail, Mısır ve Kıbrıs adası çevresindeki doğal gaz rezervleri bunların işletilmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılmasıyla ilgili tartışma ve rekabeti de beraberinde getirdi. Mısır’ın Zohr sahasında 850 milyar metreküplük potansiyel gaz rezervi, İsrail’in Leviathan sahasında 621 milyar metre küp, Tamar sahasında 280 milyar metreküp ve Dalit sahasında 14 milyar metreküp gaz keşfedildi. Kıbrıs’ta GKRY’nin Afrodite adını verdiği sahada ABD’li şirket Noble 128 milyar metreküplük doğal gaz rezervi buldu.⁹

7 Ruth Margalit, “Trump’s Legacy in Israel“, **The New Yorker**, <https://www.newyorker.com/news/dispatch/donald-trumps-legacy-in-israel>, 12 Ocak 2021.

8 Giovanni Russonello, “Where Biden Is (and Isn’t) Turning Back Trump’s Israeli Policies”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2021/05/17/us/politics/trump-israel-policy.html>, 17 Mayıs 2021.

9 “Egypt’s Zohr field development 80% complete: Eni”, **Anadolu Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/energyterminal/natural-gas/egypts-zohr-field-development-80-complete-eni/1324>, 2 Ağustos 2017; **Anadolu Agency**, “Israel Reviews Leviathan Gas Consortium”, <https://www.aa.com.tr/en/energy/regulation/israel-reviews-leviathan-gas-consortium/12251>, 24 Aralık 2014; Sujata Ashwarya, “Natural Gas Discoveries and Israel’s Energy Security”, **Georgetown Journal of International Affairs**, <https://gjia.georgetown.edu/2020/05/25/natural-gas-discoveries-and-israels-energy-security/>, 25 Mayıs 2020; “Aphrodite Gas Field”, <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/>, 4 Haziran 2018.

Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının tamamını içine alan projeler kaynakların daha verimli bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu noktada GKRY'nin ada çevresini parsellere bölüp tamamı üzerinde hak iddia etmesi, Türkiye ve KKTC'nin karşı duruşuyla karşılaştı. KKTC'nin Münhasır Ekonomik Bölgesine giren parsellerde GKRY'nin verdiği lisanslarla arama ve sondaj yapılmasını engelleyeceğini kararlilikla vurgulayan Türkiye ve KKTC ENI'ye ait Saipem 12000 adlı geminin 3. Parsele yönelmesi karşısında müdahale etmiştir.¹⁰ Yunanistan ve GKRY Türkiye'yi ve KKTC'yi dışlayan bir formül arayışına girmişler ve bu Doğu Akdeniz Boru Hattı projesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu proje 1900 kilometrelik bir boru hattı ile Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa'ya Doğu Akdeniz gazını ulaştırmayı hedeflemekteydi. Bölgedeki gazın Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması çok daha rasyonel bir seçenекken bu hattın seçilmesi Türkiye'nin dışlanması hedefinin bir sonucuydu. ABD de bu çerçevede hareket etti. ABD 2019'dan itibaren İsrail, GKRY ve Yunanistan arasındaki 3+1 olarak ifade edilen toplantılara da katıldı. Bu toplantılarda İsrail, Yunanistan ve GKRY'ni birbirine bağlayacak elektrik hattı projesi ele alındı. Bu projeye AB de 657 milyon avro fon ayrılmıştı. Türkiye'yi dışlayan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na ABD de destek verdi ve burada gözlemci statüsünde yer aldı. Nitekim ABD Kongresi, Yunanistan, GKRY ve İsrail arasında iş birliğini hedefleyen Doğu Akdeniz Güvenlik ve Enerji Paketi'ni Aralık 2019'da kabul etti. ABD Yunanistan ve GKRY'ne güvenlik alanında yeni yardımlar yaparken GKRY'ne yönelik silah ambargosunu kaldırma kararı aldı. Ayrıca ABD-Doğu Akdeniz Enerji Merkezi'nin kurulmasına karar verildi.¹¹ Buna karşın, Yunanistan ve GKRY açısından da önemli olan Doğu Akdeniz Boru Hattı projesinin çok maliyetli olduğu, tamamlanmasının 10 yılı bulacağı ve ekonomik açıdan mantıklı olmadığı ABD yönetimi tarafından ifade edildi ve ABD projeye desteğini çekti. Özellikle Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası süreçte ABD ve diğer ülkeler daha

10 Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorununda Enerji Boyutu", **2. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Trabzon, 15-16 Kasım 2018, s. 170-186.

11 Alissa de Carbonnel, "Examining U.S. Interests and Regional Cooperation in the Eastern Mediterranean", <https://www.crisisgroup.org/united-states/examining-us-interests-and-regional-cooperation-eastern-mediterranean>, 1 Nisan 2022; Paul Salem, "The Biden Administration and the Mediterranean: Interests and Policies in Search of an Overall Strategy", **IEMed Mediterranean Yearbook**, <https://www.iemed.org/publication/the-biden-administration-and-the-mediterranean-interests-and-policies-in-search-of-an-overall-strategy/>, 2021.

kısa sürede bu kaynaklara ulaşacak projeler istediler.¹² ABD'nin Doğu Akdeniz Boru Hattı projesini desteklemeyeceğini açıklaması, Türkiye'nin içinde olduğu seçeneklerin ortaya konmasının önünü açtı. Türkiye ve KKTC'nin dışlandığı bir durumda Kıbrıs adası çevresindeki kaynakların değerlendirilmesindeki zorluklar ve Rusya'nın Ukrayna harekâtı sonrası yeni bir durum ortaya çıktı.

Bölgedeki enerji kaynaklarının ve çatışma alanlarının varlığı güvenlik konusunu da gündeme getirmiştir. Bu noktada 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası NATO Akdeniz'de Aktif Çaba (*Operation Active Endeavour*) Operasyonu'nu yürütmeye başlamıştır. Gemilerin kontrolü ve takibi yoluyla terör faaliyetlerinin önlenmesini amaçlayan operasyon aynı zamanda NATO'ya üye olmayan ülkeler ve sivil organizasyonlarla iş birliği ve kitle imha silahları kaçakçılığının önlenmesi konusunda da tecrübe kazandırmıştır. Aktif Çaba Operasyonu 2016'da durdurulmuş yerine Deniz Muhafızı Operasyonu (*Sea Guardian*) başlatılmıştır.¹³ Deniz Muhafızı Operasyonu terörle mücadele, kapasite inşası, durumsal farkındalık temel görevlerini yerine getirmektedir.¹⁴ ABD açısından Akdeniz'de NATO'nun güvenlik operasyonlarının devamı önem taşımaktadır. Rusya ve Çin'in bölgede etkin olmamasını sağlama ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması temelindeki ABD politikası tutarlı olmaması ve müttefikler arasında iş birliğini sağlayamaması gibi nedenlerle gücü oranında etki gösteremedi. Bir yandan askerî müdahalelerde bulunan ABD, diğer taraftan iyi belirlenmemiş amaçlara ulaşmadan sürekli kuvvetlerin çekilmesi baskısı ve tartışmaları yaşadı.

3. Rusya'nın Doğu Akdeniz Politikası

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun ardılı olarak uluslararası sisteme katılan Rusya Federasyonu'nun gücü ve etkisi Sovyetler Birliği'nin çok gerisindeydi. Zaten Soğuk Savaş'ın ardından Rus dış politikasının Batı'ya yönelmesi ve Batılı kurumlara entegre olmasını isteyen bir bakış açısı da belirmişti. Ancak kısa sürede bu politika başarısızlığa uğrayınca Rusya, Avras-

12 "U.S. Says EastMed Pipeline to Europe 'Not Economically Viable'", **Bloomberg**, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-07/u-s-says-eastmed-pipeline-to-europe-not-economically-viable>, 7 Nisan 2022.

13 "Operation Active Endeavour (2001-2016)", **North Atlantic Treaty Organization**, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm, 19 Mayıs 2022.

14 "Operation Sea Guardian, North Atlantic Treaty Organization", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136233.htm, 17 Mayıs 2021.

yacı bir politikaya yöneldi. Rusya'nın Batı'nın küçük ortağı olamayacağı anlayışıyla Yakın Çevre politikası devreye sokuldu. Rusya'nın savunmasının Kafkasya ve Orta Asya'dan başladığı düşüncesiyle bölgede etkili olmayı amaçlayan yapılanmalara gidildi. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü bu anlayışın ürünüydü.¹⁵ Rusya'nın Yakın Çevre politikası Kafkasya ve Orta Asya'da belirli bir etki alanı sağladı. Orta Doğu ve Akdeniz coğrafyasında ise Rusya, Sovyetler Birliği'nin araçlarına özellikle de ideolojik etki kurma şansına sahip değildi. Aslında daha Sovyetler Birliği dağılmamışken Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle olan Körfez Savaşı'nda Moskova Irak'a destek olmadı. Hatta bunun da etkisiyle ABD Başkanı Bush Körfez Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş'ın bittiği açıklamasını yapmıştı. Rusya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik etkili olma ve Soğuk Savaş dönemi ittifaklarını kurma çabası ise 2000'li yılların ortalarından sonra başladı. ABD'nin bölgedeki askerî faaliyetlerini sınırlama, özellikle ABD'nin Rusya'ya alternatif enerji kaynaklarına hızlı bir şekilde erişmesinin önlenmesi de Rusya'nın amaçlarından birisidir. Rusya Doğu Akdeniz'de Suriye'den Libya'ya geniş bir alanda etkin olmaya çalışmaktadır. Libya'da Kaddafi'nin iktidarda kalamayıp devrilmesi sonrası özellikle burada yaşanan süreç Rusya'da Batıya yönelik güvensizliği artırdı. Suriye'de Arap Baharı'yla birlikte iç savaşın çıkması ve rejimin zor durumda kalması karşısında da Rusya Esad'a tam destek verdi. Suriye'deki askerî varlığını korumak ve kalıcılığını garanti etmek isteyen Rusya için Suriye rejiminin ayakta kalması Doğu Akdeniz politikası için önem taşımaktaydı.

Rusya'nın Doğu Akdeniz'de askerî açıdan etkili olmasında anahtar ülke Suriye oldu. Moskova ile Şam arasında Soğuk Savaş döneminden gelen bir iş birliği vardı. Soğuk Savaş döneminden beri Rusya'nın yerleştiği Tartus Askerî Deniz Üssü bu anlamda önemliydi. Rusya, Suriye ile 2017'de yaptığı anlaşma ile 49 yıllığına üssü kullanma hakkı kazandı. Anlaşma ile Rusya üste nükleer yakıtlı çalışanlar dâhil bir düzine savaş gemisi bulundurma hakkı kazandı. Rusya'nın Suriye'deki diğer önemli üssü de Himeymim Hava Üssü'dür. Rusya Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olduğu 2015 yılından itibaren bu üsleri daha aktif olarak kullandığı gibi Şam yönetimine silah sevkiyatına da

15 Rajan, Menon, "After Empire: Russia and the Southern Near Abroad," **The New Russian Foreign Policy**, Michael Maldelbaum (Ed.), New York, The Council on Foreign Relations, 1998, s. 100-167; "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)",

Sputnik, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201611011025584074-KGAO-Rusya/>, 1 Kasım 2016.

hız verdi.¹⁶ Rusya'nın Eylül 2015'ten itibaren doğrudan bombardımanlara katılarak Şam yönetimine verdiği destek savaşın gidişatını rejim lehine değiştirdi. Suriye'de rejimin devrilmesini bölgedeki çıkarları açısından ciddi bir tehdit olarak görmesi ve özellikle de Doğu Akdeniz'de etkisi bakımından önemli olan üslerini kaybetme tehlikesinden dolayı Rusya, Suriye iç savaşına müdahil oldu.¹⁷

Rusya'nın bölgede etkili olma stratejisinde diğer aktörlerle ilişkileri de rol oynadı. Rusya Libya'ya da müdahil olarak büyük güç rolü oynamak istediğini gösterdi. Libya'da Ulusal Mutabakat Hükûmeti'yle de temasta olmakla birlikte muhalif Hafter'e yakın duran Rusya, Hafter'le ilişkilerini daha çok Mısır gibi diğer aktörler aracılığıyla yürütmektedir. Rusya, Kaddafi döneminde Libya'da sahip olduğu etkiyi özellikle de yapmış olduğu Rusya'ya ciddi gelir getiren anlaşmaların uygulanmasını sağlayarak korumaya çalışmaktadır. Rusya'nın bir amacı da Kaddafi döneminde söz verilen Bingazi'de üsse sahip olma isteğidir.¹⁸

Rusya'nın Doğu Akdeniz'de güvenlik ve enerji alanında Suriye'den Libya'ya uzanan izlediği iddialı stratejinin nasıl devam edeceği veya devam edip edemeyeceği ile ilgili Rusya-Ukrayna savaşının seyri sonrası soru işaretleri oluştu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgale yönelmesi ve Ukrayna'nın direnişi ile uzayan savaşla birlikte Rusya'nın Ukrayna'daki savaşa odaklanmak zorunda kalması Doğu Akdeniz'de de hedef küçültmesine yol açmıştır. Bu noktada Rusya'nın Suriye'deki üslerini koruma bakımından ısrarlı olmaya devam edeceği ancak Libya'ya yönelik kaynak aktaramayacağı stratejik amaçlarını revize etmesi gerektiği söylenebilir. Rusya Libya'da Wagner Güvenlik Şirketine mensup paralı askerlerden oluşan güçlerle etkili olmaya çalışmaktaydı.

16 **Voice of America**, "Russia Expands Military Facilities in Syria", https://www.voanews.com/a/middle-east_russia-expands-military-facilities-syria/6205742.html, 12 Mayıs 2021.

17 Samuel Charap, Elina Treyger, Edward Geist, **Understanding Russia's Intervention in Syria**, Rand Corporation Research Report, 2019.

18 Mustafa Üren, "Küresel Güç Olma Hedefi Bağlamında Rusya'nın Doğu Akdeniz Politikası", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol. 31, No. 2, 2021, s. 865-866; **The Guardian**, "Gadafy Offers Russia a Naval Base in Libya", <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/01/libya-russia-gadafy-united-states>, 1 Kasım 2008.

Rusya'nın düzenli ordu birliklerinin de Cufra üssü yakınlarında görüldüğü haberleri 2021 yılında gündeme getirildi.¹⁹ Ancak 1 yıl sonra bu sefer Rus Wagner Güvenlik Şirketinin paralı askerlerinin Cufra'nın sivil bölgelerini terk etmeye başladığı ve Cufra hava üssüne çekilmeye başladığı belirtildi.²⁰ Bu çekilmenin Rusya'nın Ukrayna'ya 24 Şubat 2022 tarihindeki saldırısından hemen önce gerçekleşmesi de bir başka vurgulanması gereken hususudur. Rusya-Ukrayna savaşının seyri ve Rusya'ya yönelik yaptırımların durumu, yaptırımların genişleyip genişlemeyeceği Rusya'nın Doğu Akdeniz politikasındaki temel parametreleri etkileyeceği gibi bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerinde de önemli bir faktör olacaktır.

4. AB'nin Doğu Akdeniz Politikası

AB'nin Doğu Akdeniz'e yönelik bütüncül bir politika oluşturmamasından çok, AB üyesi ülkelerin bölgedeki çıkarlarına göre şekillenen bir çizgiden bahsedilebilir. Bu noktada, Yunanistan ve GKRY ile birlikte Fransa'nın AB içinde yönlendirici olduğu bir tablo ortaya çıktı. GKRY'nin ada çevresindeki enerji kaynaklarının tamamını sahiplenip Türkiye ve KKTC'nin haklarını ihlal ederek şirketlere arama ve sondaj için ruhsatlar vermesi politikası AB tarafından engellenmediği gibi destek gördü. Bu durumun bir sonucu Türkiye ve KKTC'nin haklarını savunmak için birlikte hareket ederek sadece deniz yetki alanları konusunda değil, arama ve sondaj noktasında da adım atıp kapasitelerini genişletmeleri olmuştur. Diğer bir sonucu ise Kıbrıs çevresindeki enerji kaynaklarının Kıbrıs sorununa çözüme katkı sağlamayacağının GKRY'nin tutumuyla ortaya çıkmasıdır. Bu durum Kıbrıs'ta iki devletli çözüm söylemini güçlendirmiş hatta bunun artık tek seçenek olduğunu ortaya koymuştur. GKRY'nin Mısır, Lübnan ve İsrail ile yaptığı Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmalarında Türkiye ve KKTC'nin haklarını ihlal etmesi karşısında Türkiye ve KKTC bu anlaşmaları tanımadıklarını ifade etmişlerdir.

AB'nin bütüncül olmaktan uzak Akdeniz politikasının önemli bir aşaması 1995 Barselona Deklarasyonu olmuştur. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı olarak da adlandırılan Barselona süreciyle birlikte, bölgede barış ve istikrarın olduğu ortak bir alan oluşturulması ile 2010 yılına kadar serbest ticaret bölgesinin

19 "Regular Russian Troops Station in Libya", Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com/world/africa/regular-russian-troops-stationed-in-libya>, 23 Temmuz 2021.

20 Libya'da Rus Güvenlik Şirketi'nin Paralı Askerleri Cufra Hava Üssüne Çekiliyor", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-da-rus-guvenlik-sirketinin-parali-askerleri-cufra-hava-ussu-ne-cekiliyor/2507965>, 20 Şubat 2022.

oluşturulmasıyla refahın paylaşılması hedefler olarak ortaya konmuştur.²¹ Fransa 2007’de Akdeniz Birliği düşüncesini ortaya koysa da bu Barselona sürecine alternatif gibi düşünülüp kabul görmemiştir. Fransa’nın planı “Akdeniz için Birlik” adı altında, Temmuz 2008’de başlatılan süreçle sürdürülmeye çalışılmıştır. AB üyesi ülkelerin yanında güney ve doğu Akdeniz’deki ülkeleri içine alan yapı etkili olamamıştır.²² AB Barselona sürecinde ifade edilen 2010 yılına kadar serbest ticaret bölgesi oluşturma hedefine de ulaşamamıştır. AB, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ile Avrupa Komşuluk Politikası’yla da bölgesel düzeyde etkili olmaya çalışsa da özellikle ortak bir güvenlik ve savunma politikası oluşturma noktasında yaşadığı sorunlar Avrupa’nın ortasındaki sorunlar da bile etkisini sınırlandırmıştır. Bosna krizinin ardından Kosova’da da AB’nin çözemediği kriz NATO müdahalesini gerektirdi. Ancak AB’nin enerji güvenliğini sağlama ve bütüncül bir enerji politikası oluşturma düşüncesi bölgede yeni enerji sahaları bulunmasıyla ön plana çıktı ve AB içinde Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının değerlendirilmesi konusu tartışılmaya başlandı. Bu noktada ise Yunanistan ve GKRY’nin etkisinde hareket etmeye başlayan AB resmî bir belge olmasa da Sevilla Haritası çerçevesinde hareket etti. Sevilla Üniversitesinden akademisyenler tarafından AB’nin talebi üzerine 2007’de hazırlanan harita, Yunanistan’ın kıta sahanlığını, Türkiye’ye yakın olanlar dâhil, Yunanistan adalarını temel almaktadır. Meis adasından başlayıp Akdeniz’in ortasına inen Yunanistan kıta sahanlığı Türkiye’yi Antalya Körfezi’ne sıkıştırıyordu.²³ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Anadolu’ya 2 km, Yunanistan ana karasına 580 km uzaklıkta olan Meis adasının 40,000 kilometrekare genişliğinde kıta sahanlığına sahip olmasının rasyonel ve uluslararası hukuka uygun bir tez olmadığını belirtmiştir. Türkiye’nin Oruç Reis gemisinin sismik araştırma faaliyetine karşı Yunanistan’ın iddiaları karşısında Türkiye’nin yayınladığı açıklama, Yunanistan’ın tezlerini Türkiye’nin kabul etmediğinin açık göstergesidir.²⁴ Sevilla haritasının yasal ve meşru bir temeli

21 Barselona Deklarasyonu metni için bk. https://eeas.europa.eu/archives/docs/euromed/docs/bd_en.pdf.

22 “Southern Nerighbourhood”, https://ec.europa.eu/environment/enlarg/med/ufm_en.htm.

23 Euronews, “Sevilla Haritası Nedir? Ankara-Atina Gerginliği Nasıl Başladı, Geline Durum Ne?”, <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-gelinen-durum-ne>, 22 Eylül 2020.

24 “C-66, 22 Temmuz 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Yunanistan Dışişleri Bakanlığı’nın Oruç Reis’in Doğu Akdeniz’deki Araştırma Faaliyetine İlişkin Yaptığı Açıklama Hakkındaki Soruya Cevabı”, https://www.mfa.gov.tr/sc_-66_-yunanistan-disisleri-

olmamasına rağmen zaman zaman AB içinde gündeme getirilmesi Türkiye'nin bu konudaki rahatsızlığının da tekrar tekrar vurgulanması sonucunu doğurdu ve sürekli gerginlik sebebi oldu.

AB'nin, Türkiye ve KKTC'yi dışlayan Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projesine destek vermesi de Doğu Akdeniz'de elini güçlendiren bir hamle olmadı. AB projeyi, Avrupa'yı birbirine bağlama (*Connecting Europe Facility*) görüşü altında ortak çıkarlara dayanan proje olarak değerlendirip ön araştırma için 34,5 milyon avro ayırmıştır.²⁵ Yunanistan, İsrail ve GKRY 2020'de, İsrail'in Leviathan sahasından Kıbrıs adası, Girit adası, Yunanistan'dan İtalya'ya uzanan toplamda 1900 kilometre uzunluğunda bir boru hattı projesiyle ilgili anlaşmayı imzalamışlardır.²⁶ Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin AB tarafından desteklenen, Türkiye ve KKTC'nin haklarını ihlal eden politikalarına karşı KKTC ile yaptığı Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Antlaşması'ndan sonra 27 Kasım 2019'da Libya ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması ile Güvenlik ve Askerî İş Birliği mutabakat muhtıraları imzalamıştır. Anlaşma Ekim 2020'de BM tarafından da tescil edilmiştir.²⁷ AB'nin enerji güvenliği gerekçesiyle desteklediği Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projesi Türkiye ile gerginliğe yol açmış ve Akdeniz'de kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur. Bölge enerji kaynaklarının, Türkiye üzerinden TANAP'a eklenilerek Avrupa'ya ulaştırılması gibi bir seçenek varken Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde ısrar edilmesinin Avrupa'nın çıkarına olmadığı bir tablo vardır. ABD'nin projeye olan desteğini çekmiş olması da belki AB'nin ileri gelen ülkelerini yeni bir değerlendirmeye yöneltebilir.

AB, İsrail, GKRY ve Yunanistan arasında elektrik şebekelerini birbirine bağlayacak olan 2000 MW deniz altı elektrik döşeme projesine de 657 milyon avro destek verme kararı aldı. Türkiye, projede belirtilen su altı elektrik kablolarının kıta sahanlığından geçecek olması durumu nedeniyle faaliyetler ve

bakanligi-nin-oruc-reis--dogu-akdeniz-deki-arastirma faaliyetine-iliskin-yaptigi-aciklama-hk-sc.tr.mfa, 22 Temmuz 2020.

25 Sofia Lopez Piqueres, "Taking the EU out of the EastMed pipeline quagmire", **European Policy Center**, file:///F:/Do%C4%9Fu%20Akdeniz%20Kaynaklar/EastMedPipeline%20ve%20EU.pdf, 17 Eylül 2020.

26 "Greece, Israel, Greek Cypriot Ad. Sign EastMed Project", **Anadolu Agency**, 2 Ocak 2020.

27 "Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanları Anlaşması Doğu Akdeniz'de Hak ve Yetkileri Güvenceye Aldı", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-dogu-akdenizde-hak-ve-dengeleri-guvenceye-aldi/2431239>, 26 Kasım 2021

kapsamı hakkında makul bir sürede bilgi verilmesi gerektiğini belirtti.²⁸ AB'nin Akdeniz politikasında Libya, özellikle Arap Baharı ve Kaddafi'nin devrilmesi sonrası süreçte önemli olmaya başladı. Kaddafi'nin öldürülmesi sonrasında kurulan Ulusal Geçiş Konseyi AB'nin içinde olduğu Libya Temas Grubu tarafından Libya'nın meşru temsilcisi olarak tanındı. Halife Hafter tarafından Mayıs 2014'te darbe girişiminde bulunulmuş ve Trablus merkezli meşru hükûmetin karşısında Tobruk'ta gayrimeşru bir yönetim kurulmuştur. Tüm bu süreçte ise AB'nin özellikle Fransa ve İtalya arasındaki rekabetten dolayı bütüncül bir politika izleyemediği görülmüştür. İtalya'nın önceliği ülkesine yönelik göçün önlenmesiyle Fransa'nın Libya meşru hükûmetini destekler görünürken Hafter'e destek verdiği ve süreci etki alanını genişletmek için kullandığı gelişmeler yaşandı.²⁹ Libya'daki DAES'in kontrol ettiği topraklardan çıkarılması amacıyla oluşturulan askerî koalisyon da AB ve özellikle de İtalya tarafından desteklendi.³⁰ Libya'nın terör örgütlerinin faaliyette bulunduğu ve otorite boşluğunun olduğu bir ülke haline gelmesi, Akdeniz güvenliğini tehdit etmekteydi. AB Mart 2020'de Avrupa Birliği Deniz Kuvvetleri Akdeniz, IRNI Operasyonu'nu (EUNAVFOR MED IRINI) başlattı. Bunun temel amacı BM'nin Libya'ya yönelik silah ambargosunun uygulanmasını denetlemektir. AB Libya'da entegre sınır yardım misyonu oluşturdu (EUBAM Libya). Bu misyon Libya yetkililerine insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve terörle mücadele konularında destek olmayı amaçlamaktadır.³¹ AB'nin bu girişimlerine rağmen, üye ülkelerin farklı bakış açılarından dolayı entegre bir politika oluşturamaması yanında, özellikle Türkiye'nin Libya'daki meşru hükûmetle olan bağlarından rahatsızlık duyması ve Türkiye ile Libya'daki meşru hükûmet arasında 27 Kasım 2019'da Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına yönelik anlaşmayı eleştirmesi çelişkili bir politika olarak kayda geçti. AB'nin aynı tutumu, Türkiye'nin Libya'daki meşru hükûmete destek olarak çıkarttığı tezkereye yönelik de gösterdiğini görüyoruz.³²

28 "İsrail, Yunanistan ve AB'ye Nota: Ülkemizden İzin Alınmalı", **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/israil-yunanistan-ve-abye-nota-ulkemizden-izin-alin-mali-564709.html>, 15 Mart 2021.

29 Aslıhan Alkanat, **Avrupa Birliği'nin Libya Politikası**, SETA Perspektif, Sayı: 261, Ocak 2020, s. 1-2.

30 Tarek Megerrisi, "EU Policy towards Libya", **Insight Turkey**, Vol. 22, No. 4, 2020, s. 34.

31 "EU-Libya Relations", https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-libya-relations_en, 11 Şubat 2022.

32 Aslıhan Alkanat, **Avrupa Birliği'nin Libya Politikası**, SETA Perspektif, Sayı 261, Ocak 2020, s. 5-6.

5. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası

Türkiye'nin Akdeniz coğrafyasındaki stratejik konumu çıkarlarını korumak için aktif bir politika izlemesini de zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve Doğu Akdeniz enerji kaynakları başta olmak üzere bölgeyle ilgili konularda izlediği politika diğer ilgili ülkelerin politikasını da etkilemektedir. Kıbrıs'ta Türk toplumunun varlığını korumak için 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı düzenleyen Türkiye sonrasında iki toplumlu, iki kesimli ve tarafların siyasi eşitliğine dayalı bir çözüm için çaba sarf etti. Bütün dezavantajlarına rağmen AB üyelik sürecinde 24 Nisan 2004'te yapılan Annan Planı'nı da Türkiye destekledi. Plan'ın Güney'den çıkan oylarla reddedilmesinden sonra Kıbrıs sorunu çözülmeden AB tarafından GKRY sözde "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla üye yapıldı. AB diğer yeni üyelere de Ankara Antlaşması'nın uygulanmasını istedi. Türkiye ise bir Deklarasyon yayınlayarak Uyum Protokolü adı verilen uygulamayı yapacağını ancak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 ortaklık devleti olmadığını, adanın sadece güneyinde egemen olduğunu, Uyum Protokolü'nü kabul etmesinin KKTC ile ilişkilerini değiştirmeyeceğini ve KKTC'ye yönelik izolasyonlar kalkmadan liman ve havaalanlarını GKRY gemi ve uçaklarına açmayacağını belirtti. Kıbrıs sorununun çözümü sonrasında yapılan görüşmeler de bir sonuç vermedi. GKRY'nin iki toplumlu, iki, kesimli tarafların siyasi eşitliği temelinde bir çözümün çok uzağında olduğu görüldü.³³ Bu noktadan itibaren Türkiye Kıbrıs'ta iki devletli çözümü gündeme getirdi. GKRY'nin Annan Planı'nı reddederken beklentisi zaten AB'ye üye olmak isteyen Türkiye'den daha fazla taviz koparacığıydı. Bu gerçekleşmediği gibi uluslararası alandaki gelişmeler de Rum tarafının beklentisinin dışında şekillendi. Özellikle 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını kazanması ile, en azından Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ülkeler bakımından KKTC'nin tanınmaması bir çelişki oldu.³⁴ Kıbrıs çevresinde enerji kaynakla-

33 Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 57-72. T.C. Dışişleri Bakanlığı web sayfası, <http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/CF1DE678-FA55-4B98-9E39-23D34C343EA5/0/DEKLARASYONMETNi.doc>, 29 Temmuz 2005.

34 Kamer Kasım, "Cyprus Question and Its Interactions with International System", **International Journal of Economic and Social Research**, Vol. 16, No. 2, 2020, s. 433-442. Kamer Kasım ve Elif Eren Kasım, "Taiwan-Cyprus-Kosovo Cases: Differences and Similarities", **Journal of Administrative Sciences**, Vol. 15, No. 30, 2017, s. 553-572. Kamer Kasım, "Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", Mehmet Dalar ve İlhan Sağsen (Der.), **Avrupa Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları**, Ankara, Nobel, 2022, s. 187-205.

rının bulunması ise tarafları yakınlaştırıcı bir unsur olmadı. Bunun temel nedeni GKRY'nin adanın çevresini parsellere bölüp tamamı üzerinde söz sahibi olmak istemesidir. Bu noktada Türkiye ve KKTC haklarını savunmak için harekete geçmişlerdir.

Türkiye ve KKTC arasında 21 Eylül 2011'de Kıta Sahanelığı Sınırlandırma Anlaşması yapılmış ve ardından Türk Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) belirlenen sahalarda araştırma yapması için yetkilendirme yapılmıştır. Bu noktaya gelmeden önce GKRY'nin Türkiye ve KKTC'nin haklarını ihlal eden anlaşmaları olmuştur. GKRY Mısır'la, 17 Şubat 2003'te Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Anlaşması yapmış ve Türkiye bu anlaşmayı tanımadığını açıklamıştır. GKRY 17 Ocak 2007'de Lübnan'la da deniz yetki alanları sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma yapmış ve Türkiye anlaşmayı öğrendiği anda mahiyetini öğrenmek isteyip bunun yürürlüğe konmamasını Lübnan yetkililerinden istemiştir. Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamada GKRY'nin adanın tamamını temsil etmediğini ve çıkardığı yasaların veya ilgili ülkelerle yaptığı anlaşmaların Türkiye açısından hükümsüz olduğunu belirtmiştir.³⁵ GKRY 17 Aralık 2010'da İsrail'le de Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması imzalamıştır. Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, 16 Aralık 2010 tarihinde İsrail'in Ankara Büyükelçisiyle yapılan görüşmeye rağmen bu anlaşmanın yapılmasının talihsizlik olduğunu ve konuya Türkiye'nin Kıbrıs sorunu bağlamında yaklaştığı belirtilmiştir.³⁶ GKRY'nin İsrail'le yaptığı anlaşmaya Lübnan, BM nezdinde itirazda bulunmuştur. Lübnan GKRY'ye de itirazda bulunarak anlaşmada yer alan bilgi verme istişare yükümlölüklerinin yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Buna karşın GKRY de Lübnan'ın ikili

35 "NO:18 - 30 Ocak 2007, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz'deki Ülkelelele Deniz Yetki Alanlarını İlgilendiren İkili Anlaşmalar Yapma Gayretlerini hk.", https://www.mfa.gov.tr/no_18---30-ocak-2007_-guney-kibris-rum-yonetimi_nin-dogu-akdeniz-deki-ulkelerle-deniz-yetki-alanlarini-ilgilendiren-ikili-anlasmalar-yapma-gayretlerini-hk_-tr.mfa, 30 Ocak 2007; Umut Kedikli ve Taşkın Deniz, "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası Ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı", **Alternatif Politika**, https://alternatifpolitika.com/eng/site/dosyalar/arsiv/21-Ekim-2015/2.kedikli_deniz_enerji.pdf, Cilt 7, Sayı. 3, s. 406-408.

36 "No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması Hk.", https://www.mfa.gov.tr/no_-288_-21-aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasinda-imzalanan-meb-anlasmasi-hk_-tr.mfa, 21 Aralık 2010.

anlaşmayı onaylamadığını belirterek ihtilafli bölge konusunda Lübnan'ın İsrail ile görüşmesi gerektiğini söyledi.³⁷

GKRY'nin adanın bütün kaynaklarını sahiplenme düşüncesiyle ilan ettiği parsellerden 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13. parseller KKTC'nin ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölgesi ile çakışırken bazı parsellerde Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge tezleriyle çelişmektedir.³⁸ Türkiye, KKTC ile yaptığı anlaşma ve TPAO'ya verilen yetkilendirmeye birlikte öncelikle çakışan parsellerde GKRY lisansı ile arama ve sondaj yapmak isteyen gemilerin engellenmesi politikası izledi. Türkiye ayrıca arama ve sondaj kapasitesini geliştirerek bu konuda da öncelik alma politikası izlemektedir. Bu çerçevede Fatih, Yavuz ve Abdülhamid Han adı verilen gemilerin filo ya katılmasıyla Akdeniz'deki faaliyet alanını ve kapasitesini genişletmiştir. Türkiye bir yandan GKRY'nin verdiği ruhsatlarla Türkiye ve KKTC'nin hak iddia ettiği alanlarda çalışma yapılmasını engellerken kendi gemilerinin faaliyetlerinin engellenmesi karşısında bunları da koruma görevi yürütmektedir. Örneğin, Barbaros Hayrettin Paşa gemisinin 2018'de Yunanistan'a ait bir firkateyn tarafından taciz edilmesi önlenmiş ve yapılan açıklamada Yunanistan'a bölgede tırmanmaya neden olacak davranışlardan uzak durması uyarısında bulunarak Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve yetkilerini kullanmaya devam edeceği ifade edilmiştir.³⁹ Bu çerçevede Mavi Vatan doktrini gündeme getirilmiştir. Cihat Yayıncı'nın Mavi Vatan "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" başlıklı çalışmasında Mavi Vatan, "Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve menfaatleri doğrultusunda ilan edilmiş ya da ilan edilmesi öngörülen Türk Deniz Yetki Alanlarının Tümü" olarak tanımlanmıştır.⁴⁰ Türkiye bu doktrin çerçevesinde deniz yetki alanlarının belirlenmesinin yanında denizlerdeki hak ve menfaatlerinin korunması için kapsamlı bir girişim başlatmıştır. Aslında

37 "Lübnan-İsrail Deniz Sınırı Anlaşmazlığı ve Olası Senaryolar", **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/lubnan-israil-deniz-siniri-anlasmazligi-ve-olasi-senar-yolar-555906.html>, 12 Şubat 2021.

38 Hayriye Kahveci, "Güney Kıbrıs'ın Parselleri KKTC'nin Parselleriyle Çakışmaktadır", <https://www.gundemkibris.com/kibris/guney-kibris-parselleri-kktenin-parselleri-ile-ca-kismaktadirh244188.html>, 30 Mart 2018.

39 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "No:277, 18 Ekim 2018, Barbaros Hayrettin Paşa Gemisinin Akdeniz'deki Sismik Araştırma Faaliyeti Hakkında", http://www.mfa.gov.tr/no_-277_-barbaros-hayreddin-pasa-gemisi-nin-akdeniz-deki-sismik-arastirma-faaliyeti-hk.tr.mfa, 18 Ekim 2018; Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorununda Enerji Boyutu", **2. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Trabzon, 15-16 Kasım 2018, s. 179.

40 Cihat Yayıncı, **Mavi Vatan "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı"**, Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli, İstanbul Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2022, s. 6.

denizlerdeki doğal kaynakların bulunması ve değerlendirilmesine yönelik arama ve sondaj çalışmalarına hız verilmesi de bu kapsamda ele alınabilir. Abdülhamid Han, 12 bin 200 metreye kadar sondaj yapabilme yeteneğiyle yedinci nesil bir sondaj gemisi olarak bu alanda Türkiye'nin kapasitesini artıracak atılım oldu.⁴¹

Türkiye Mavi Vatan'daki çıkarlarını korumak için Libya'ya yönelik de politika geliştirdi. Türkiye Libya ile yaptığı 27 Kasım 2019 tarihli Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Antlaşması'yla Libya ile denizden komşu olurken Libya ile doğal kaynakların aranması konusunda ortak çalışma yapılabilecek bir ortam oluşmuştur. Türkiye bu antlaşmayla deniz alanlarının sınırlandırılmasında kıyı uzunlukları arasındaki farkın büyüklüğünün en önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Antlaşma gelecekte yapılabilecek sınırlandırmalar için de dikkate alınması gereken bir hukuki durum ortaya çıkarmıştır. Yunanistan, Mısır ve Suriye'nin itirazlarına rağmen Antlaşma'nın BM'de tescil edilmesi gerçekleşmiş ve Türkiye'nin bölgedeki doğal kaynaklara ilişkin faaliyetleri meşru bir zemin kazanmıştır.⁴²

Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri de Türkiye'nin Doğu Akdeniz politika-sında dikkate alınması gereken bir faktör oldu. İkili ilişkilerde 1990'larla başlayan olumlu atmosfer Türkiye-İsrail arasında 1996'da askerî Eğitim ve İş birliği Anlaşmasının imzalanması ve 2000'li yıllarla birlikte de Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında kolaylaştırıcı rol oynayabildiği bir süreç yaşandı. Ancak Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu'yla başlayan bir dizi gelişmeyle sarsılmaya başlayan ilişkiler, Gazze'ye yardım götüren Mavi Marmara gemisinin 31 Mayıs 2010'da İsrail'in saldırısına uğraması ve dokuz Türk vatandaşının hayatını kaybetmesiyle Türkiye'nin İsrail'deki Büyükelçisini çekmesine yol açtı. İlişkilerdeki normalleşme süreci ancak İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özür dilemesiyle başladı.⁴³ İlişkilerdeki sürecin yeniden aksaması ise 30 Mart 2018'de İsrail'in gösteri yapan Filistinlilere orantısız güç kullanması üzerine Türkiye'nin 15 Mayıs 2018'de

41 **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/abdulhamid-han-gemisi-bugun-ilk-sondaj-icin-demir-aliyor/49347/sayfa-1.html>, 9 Ağustos 2022.

42 Yücel Acer, "Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması'nın Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi", **SETA Perspektif**, Sayı, 298, Ekim 2020, s. 2-3.

43 Amikam Nachkmani, "The Remarkable Turkish-Israeli Tie", **Middle East Quarterly**, Vol. 5, No. 2, Haziran 1998, s. 19-29; "Turkey Freezes Israel-Syria Mediation", **Jerusalem Post**, <https://www.jpost.com/middle-east/turkey-freezes-israel-syria-mediation>, 29 Aralık 2008; "Israel and Turkey Patch Up Latest Rift, Over Diplomatic Slight", **The New York Times**, 13 Ocak 2010; "Türkiye-İsrail İlişkilerinin Seyri", **Anadolu Ajansı**, 22 Haziran 2016.

Büyükelçisini geri çağırmasıyla olmuş ve ilişkiler Maslahatgüzar düzeyinde sürdürülmeye başlanmıştır.⁴⁴ Türkiye-İsrail arasında normalleşme süreci Haziran 2022’de İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid’in Başbakan olmadan önce Türkiye’ye yaptığı ziyaret sırasında hızlanmış ve karşılıklı olarak büyükelçilerin atanacağı süreç sonunda önce İsrail sonra da Türkiye Büyükelçi atamalarını yapmışlardır.⁴⁵

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilimli olması Doğu Akdeniz bağlamında iki ülkenin iş birliğini engellediği gibi, İsrail’in de Yunanistan ve GKRY ile daha rahat iş birliği yapmasının önünü açtı. Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesiyle İsrail doğal gazının Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasının önü açılacaktır. Ayrıca iki ülkenin iş birliği bölgesel sorunlar karşısında Türkiye ve İsrail’in pozisyonlarını da güçlendirecek ve Doğu Akdeniz bağlamında da yeni bir durum oluşturmaktadır.

Sonuç

Doğu Akdeniz, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu uluslararası sisteminde bölgesel krizlerle sınırlı bir çerçevede ön plana çıkmaktaydı. Soğuk Savaş dönemi sonrasında ise enerji kaynakları konusunda rekabet ve bazı bölge ülkelerindeki istikrarsızlıklara büyük güçlerin müdahalesiyle, uluslararası sistemde rekabet alanı olarak görülmeye başlandı. ABD’nin özellikle Asya-Pasifik bölgesini önceleyen stratejisini 2011’de ortaya koymasıyla Akdeniz’in öneminin ABD açısından azalmaya başladığı düşünülse de Çin ile rekabetin Akdeniz boyutunun da olması ve ABD-İsrail ilişkilerinin ABD açısından öncelikli olmaya devam etmesi, ABD açısından Akdeniz’in öneminin devam etmesi sonucunu doğurdu. Bu konuda ABD’nin handikabı ise çelişkili ve koordinasyondan uzak bir politika izlemesi oldu. Türkiye gibi NATO müttefiki bir

44 “Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

45 “İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid Ankara’ya geldi”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/israil-disisleri-bakani-yair-lapid-ankaraya-geldi/2620841>, 23 Haziran 2022; “Türkiye ve İsrail’den İlişkileri Normalleştirme Kararı: Büyükelçiler 4 Yıl Sonra Yeniden Atanacak”, **BBC News Türkçe** <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pq1149952o>, 17 Ağustos 2022; “Irit Lillian Appointed Israel’s New Ambassador to Turkey”, **Anadolu Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/irit-lillian-appointed-israel-s-new-ambassador-to-turkiye/2688921>, 19 Eylül 2022; “Turkey names former Jerusalem envoy as new ambassador to Israel”, **The Jerusalem Post**, <https://www.jpost.com/middle-east/article-719034>, 6 Ekim 2022.

Akdeniz ülkesiyle iş birliği yapamayan ABD, GKRY'ye yönelik silah ambargosunun kaldırılmasından, Suriye ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına kadar pek çok konuda izlediği politika ile diğer büyük güçlere Akdeniz'de alan açtı.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin gücü ve ideolojik etkisine sahip olmasa da Soğuk Savaş dönemi bağlantılarıyla Suriye üzerinden bölgede etkisini sürdürme politikası izledi. Çıkarlarında çok köklü bir zedelenme olduğunu gördüğü anda Suriye iç savaşına da doğrudan müdahil oldu. Suriye'deki üsleri ve rejim üzerindeki kontrolüyle bu ülkedeki varlığını uzun süre sürdürmeyi hedefleyen Rusya, diğer yandan Libya'daki iç savaşa da özellikle paralı askerler vasıtasıyla müdahale etti. Ancak Rusya'nın Akdeniz'deki bu aktif politikasının seyri Ukrayna'yı işgale yönelmesiyle birlikte değişme sürecine girdi. Ukrayna'nın direnişi ile Rusya Akdeniz'deki güçlerinin bir kısmını oraya kaydırmak zorunda kaldı. Ayrıca Rusya'ya yönelik yaptırımların ekonomik etkileri de Rusya'nın Akdeniz'de etkili olma kapasitesini oldukça düşürecek bir unsurdur.

AB'nin Doğu Akdeniz politikası ise Yunanistan ve GKRY ile Fransa'nın etkisinde şekillendi. Yunanistan'ın deniz yetki alanlarına ilişkin rasyonel olmayan talepleri, GKRY'nin Kıbrıs çevresindeki bütün enerji kaynaklarını sahiplenmek istemesi AB tarafından desteklendi. AB'nin izlediği bu politika ise etkisini sınırlandırdığı gibi, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması sürecine de engel teşkil etti. AB'nin Kıbrıs sorununda da izlediği çelişkili politika iki devletli çözüm tartışmalarını hızlandırdı. Libya'da ise İtalya ve Fransa arasındaki güç mücadelesi ve iki ülkenin önceliklerinin farklı olması konuyu AB içi bir tartışmaya çevirdi.

Türkiye Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesinde gerek stratejik gerekse enerji alanındaki çıkarlarını savunmak için çok yönlü bir strateji izledi. Kıbrıs adası çevresindeki enerji kaynakları ile özellikle İsrail'in doğal gazının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında en rasyonel seçenek Türkiye olmasına rağmen, Türkiye'yi dışlama girişimleri oldu. Türkiye, KKTC ve Libya ile yaptığı anlaşmaların yanı sıra, GKRY'nin adanın çevresindeki enerji kaynaklarını sahiplenme ve Türkiye ile KKTC'nin deniz yetki alanlarına yönelik olarak şirketlere ruhsatlar verip arama ve sondaj yaptırma politikasının karşısında durdu. Türkiye ayrıca kendi arama ve sondaj kapasitesini de filosuna kattığı yeni gemilerle geliştirdi. AB'den destek alan GKRY'nin iki kesimlilik ve tarafların siyasi eşitliği gibi Türk tarafı için olmazsa olmaz olan parametreleri

dikkate almayıp Türkiye'nin etkin ve fiili garantisini ortadan kaldırmak istemesi karşısında ise Türkiye artık Kıbrıs'ta iki devletli çözüm seçeneğini savunmaya başladı.

Doğu Akdeniz'de enerji merkezli olarak yoğunlaşan ve bölgesel krizlerin de etkilediği güç mücadelesinde ülkelerin yaptığı hamleler ve ilişkilerdeki değişimler etki alanlarının oluşmasında belirleyici olmaktadır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgale yönelmesi Akdeniz'de konumunu zayıflatmıştır. ABD'nin Asya-Pasifik bölgesine daha da fazla yoğunlaşması zamanla Akdeniz'in ABD açısından öneminde azalmaya yol açabilir. AB ve Türkiye gibi zaten bölgede olan aktörler ise çıkarlarını korumak için dinamik bir politika izlemek zorundadırlar ve bu durum ilişkilerde farklılaşmaya yol açmakta ve tarafların pozisyonunu etkilemektedir. Örneğin Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi ve bunun Doğu Akdeniz'e yansıması Türkiye ve İsrail'in pozisyonları bakımından yeni bir durum ortaya çıkaracaktır.

Kaynakça

- Acer, Yücel, “Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması’nın Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi”, **SETA Perspektif**, Sayı 298, Ekim 2020.
- Alkanat, Aslıhan, “Avrupa Birliği’nin Libya Politikası”, **SETA Perspektif**, Sayı 261, Ocak 2020, s. 1-6.
- Ashwarya, Sujata, “Natural Gas Discoveries and Israel’s Energy Security”, **Georgetown Journal of International Affairs**, <https://gja.georgetown.edu/2020/05/25/natural-gas-discoveries-and-israels-energy-security/>, 25 Mayıs 2020.
- Carbonnel Alissa de, “Examining U.S. Interests and Regional Cooperation in the Eastern Mediterranean”, <https://www.crisisgroup.org/united-states/examining-us-interests-and-regional-cooperation-eastern-mediterranean>, 1 Nisan 2022.
- Charap, Samuel; Treyger, Elina; Geist, Edward, **Understanding Russia’s Intervention in Syria**, Rand Corporation Research Report, 2019.
- Chorev, Shaul; Feith, J. Douglas; Cropsey, Seth ve diğerleri, **The Eastern Mediterranean in the New Era of Major-Power Competition: Prospects for U.S.-Israeli Cooperation**, Hudson Institute, Washington DC, Eylül 2019.
- Görmüş, Evrim ve Özel, Soli, “US Policies Adrift in a Levant in Turmoil”, **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 15, No. 60, 2018, s. 135-150.
- Kahveci, Hayriye, **Güney Kıbrıs’ın Parselleri KKTC’nin Parselleriyle Çalışmaktadır**, <https://www.gundemkibris.com/kibris/guney-kibris-parselleri-kktnin-parselleri-ile-cakismaktadirh244188.html>, 30 Mart 2018.
- Kasım, Kamer, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Yaz 2000, s. 120-138.
- Kasım, Kamer, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu“, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 57-72.

- Kasım, Kamer ve Eren Kasım, Elif, “Taiwan-Cyprus-Kosovo Cases: Differences and Similarities”, **Journal of Administrative Sciences**, Vol. 15, No. 30, 2017, s. 553-572.
- Kasım, Kamer, “Kıbrıs Sorununda Enerji Boyutu”, **2. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Trabzon, 15-16 Kasım 2018, s. 170-186.
- Kasım, Kamer, “Cyprus Question and Its Interactions with International System”, **International Journal of Economic and Social Research**, Vol. 16, No. 2, 2020, s. 433-442.
- Kasım, Kamer, “Türkiye-AB İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu“, Mehmet Dalar ve İlhan Sağsen (Der.), **Avrupa Birliği’nin Küresel ve Bölgesel Politikaları**, Nobel, Ankara 2022, s. 187-205.
- Kedikli, Umut ve Deniz, Taşkın, “Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı”, **Alternatif Politika**, https://alternatifpolitika.com/eng/site/dosyalar/arsiv/21-Ekim2015/2.kedikli_deniz_enerji.pdf, Cilt 7, Sayı 3, 2015 s. 399-424.
- Margalit, Ruth, “Trump’s Legacy in Israel“, **The New Yorker**, <https://www.newyorker.com/news/dispatch/donald-trumps-legacy-in-israel>, 12 Ocak 2021.
- Megerrisi, Tarek, “EU Policy towards Libya“, **Insight Turkey**, Vol. 22, No. 4, 2020.
- Menon, Rajan, “After Empire: Russia and the Southern Near Abroad,” **The New Russian Foreign Policy**, Michael Maldelbaum (Ed.), The Council on Foreign Relations, New York 1998, s. 100-167.
- Nachkmani, Amikam, “The Remarkable Turkish-Israeli Tie”, **Middle East Quarterly**, Vol. 5, No 2 Haziran 1998, s. 19-29.
- Piqueres, Sofia Lopez, “Taking the EU out of the EastMed pipeline quagmire”, **European Policy Center**, <file:///F:/Do%C4%9Fu%20Akdeniz%20Kaynaklar/EastMedPileine%20ve%20EU.pdf>, 17 Eylül 2020.
- Russonello, Giovanni, “Where Biden Is (and Isn’t) Turning Back Trump’s Israeli Policies”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2021/05/17/us/politics/trump-israel-policy.html>, 17 Mayıs 2021.

Salem, Paul, “The Biden Administration and the Mediterranean: Interests and Policies in Search of an Overall Strategy”, **IEMed Mediterranean Yearbook**, <https://www.iemed.org/publication/the-biden-administration-and-the-mediterranean-interests-and-policies-in-search-of-an-overall-strategy/>, 2021.

Üren, Mustafa, “Küresel Güç Olma Hedefi Bağlamında Rusya’nın Doğu Akdeniz Politikası”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol. 31, No. 2, 2021, s. 851-874.

Yaycı, Cihat, **Mavi Vatan “Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı”, Türkiye’nin Denizlerdeki Misak-ı Millisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2022.

İnternet Kaynakları

“Aphrodite Gas Field”, <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/>, 4 Haziran 2018.

“C-66, 22 Temmuz 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Yunanistan Dışişleri Bakanlığı’nın Oruç Reis’in Doğu Akdeniz’deki Araştırma Faaliyetine İlişkin Yaptığı Açıklama Hakkındaki Soruya Cevabı”, https://www.mfa.gov.tr/sc_-66_-yunanistan-disisleri-bakanligi-nin-oruc-reis--dogu-akdeniz-deki-arastirma-faaliyetine-iliskin-yaptigi-aciklama-hk-sc.tr.mfa, 22 Temmuz 2020.

“Egypt’s Zohr field development 80% complete: Eni”, **Anadolu Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/energyterminal/natural-gas/egypts-zohr-field-development-80-complete-eni/1324>, 2 Ağustos 2017.

“EU-Libya Relations”, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-libya-relations_en, 11 Şubat 2022.

“Gadafy Offers Russia a Naval Base in Libya“, **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/01/libya-russia-gadafy-united-states>, 1 Kasım 2008.

“Greece, Israel, Greek Cypriot Ad. Sign EastMed Project”, **Anadolu Agency**, 2 Ocak 2020.

- “Irit Lillian Appointed Israel’s New Ambassador to Turkey”, **Anadolu Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/irit-lillian-appointed-israel-s-new-ambassador-to-turkiye/2688921>, 19 Eylül 2022.
- “Israel and Turkey Patch Up Latest Rift, Over Diplomatic Slight”, **The New York Times**, 13 Ocak 2010.
- “Israel Opens Chinese-Operated Port in Haifa to Boost Regional Trade Links”, **Reuters**, <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-opens-chinese-operated-port-haifa-boost-regional-trade-links-2021-09-02/>, 8 Ağustos 2021.
- “Israel Reviews Leviathan Gas Consortium”, **Anadolu Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/energy/regulation/israel-reviews-leviathan-gas-consortium/12251>, 24 Aralık 2014.
- “İsrail Dışışleri Bakanı Yair Lapid Ankara’ya geldi”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/israil-disisleri-bakani-yair-lapid-an-karaya-geldi/2620841>, 23 Haziran 2022.
- “İsrail, Yunanistan ve AB’ye Nota: Ülkemizden İzin Alınmalı”, **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/israil-yunanistan-ve-abye-nota-ulkemizden-izin-alinmali-564709.html>, 15 Mart 2021.
- “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ),” **Sputnik**, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201611011025584074-KGAO-Rusya/>, 1 Kasım 2016.
- “Lübnan-İsrail Deniz Sınırı Anlaşmazlığı ve Olası Senaryolar”, **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/lubnan-israil-deniz-siniri-an-lasmazligi-ve-olasi-senaryolar-555906.html>, 12 Şubat 2021.
- “Operation Active Endeavour (2001-2016)”, **North Atlantic Treaty Organization**, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm, 19 Mayıs 2022.
- “Operation Sea Guardian”, **North Atlantic Treaty Organization**, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136233.htm, 17 Mayıs 2021.

“Regular Russian Troops Station in Libya“, **Daily Sabah**, <https://www.dailysabah.com/world/africa/regular-russian-troops-stationed-in-libya>, 23 Temmuz 2021.

“Russia Expands Millitary Facilities in Syria“, **Voice of America**, https://www.voanews.com/a/middle-east_russia-expands-military-facilities-syria/6205742.html, 12 Mayıs 2021.

“Sevilla Haritası Nedir? Ankara-Atina Gerginliği Nasıl Başladı, Geline Durum Ne?“, **Euronews**, <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-geline-durum-ne> , 22 Eylül 2020.

“Southern Neighbourhood“, https://ec.europa.eu/environment/enlarg/med/ufm_en.htm.

“Trump asks Japan to hike payments for U.S. troops to \$8 billion: Foreign Policy“, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-japan-usa-idUSKBN1XQ06F>, 16 Kasım 2019.

“Trump says 'unfair' defense treaty with Japan needs to be changed“, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-g20-japan-trump-idUSKCN1TU0AJ>, 29 Haziran 2019.

“Turkey Freezes Israel-Syria Mediation“, **Jerusalem Post**, <https://www.jpost.com/middle-east/turkey-freezes-israel-syria-mediation>, 29 Aralık 2008.

“Turkey names former Jerusalem envoy as new ambassador to Israel“, **The Jerusalem Post**, <https://www.jpost.com/middle-east/article-719034>, 6 Ekim 2022.

“Türkiye ve İsrail'den İlişkileri Normalleştirme Kararı: Büyükelçiler 4 Yıl Sonra Yeniden Atanacak“, **BBC News Türkçe**, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pq1149952o>, 17 Ağustos 2022.

“Türkiye-İsrail İlişkilerinin Seyri“, **Anadolu Ajansı**, 22 Haziran 2016.

“Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri“, **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

“Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanları Anlaşması Doğu Akdeniz’de Hak ve Yetkileri Güvenceye Aldı“, **Anadolu Agency**,

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-dogu-akdenizde-hak-ve-dengeleri-guvenceye-aldi/2431239>, 26 Kasım 2021

“U.S. Says EastMed Pipeline to Europe ‘Not Economically Viable’”, **Bloomberg**, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-07/u-s-says-eastmed-pipeline-to-europe-not-economically-viable>, 7 Nisan 2022.

Barselona Deklarasyonu, https://eeas.europa.eu/archives/docs/euromed/docs/bd_en.pdf.

“Libya’da Rus Güvenlik Şirketi’nin Paralı Askerleri Cufra Hava Üssüne Çekiliyor”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-dar-rus-guvenlik-sirketinin-parali-askerleri-cufra-hava-ussu-ne-cekiliyor/2507965>, 20 Şubat 2022.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “NO: 18-30 Ocak 2007, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Doğu Akdeniz’deki Ülkelerle Deniz Yetki Alanlarını İlgilendiren İkili Anlaşmalar Yapma Gayretlerini hk.”, https://www.mfa.gov.tr/no_18---30-ocak-2007_-guney-kibris-rum-yonetimi_nin-dogu-akdeniz_deki-ulkelerle-deniz-yetki-alanlarini-ilgilen-diren-ikili-anlasmalar-yapma-gayretlerini-hk_.tr.mfa, 30 Ocak 2007.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 277, 18 Ekim 2018, Barbaros Hayrettin Paşa Gemisinin Akdeniz’deki Sismik Araştırma Faaliyeti Hakkında”, http://www.mfa.gov.tr/no_-277_-barbaros-hayreddin-pasa-gemisi-nin-akdeniz-deki-sismik-arastirma-faaliyeti-hk.tr.mfa, 18 Ekim 2018.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması hk.”, https://www.mfa.gov.tr/no_-288_-21-aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasinda-imzalanan-meb-anlasmasi-hk_.tr.mfa, 21 Aralık 2010.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/CF1DE678-FA55-4B98-9E39-23D34C343EA5/0/DEKLARASYONMETNi.doc>, 29 Temmuz 2005.

TRT Haber, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/abdulhamid-han-gemisi-bugun-ilk-sondaj-icin-demir-aliliyor/49347/sayfa-1.html>, 9 Ağustos 2022.

ANTHONY EDEN VE İNGİLTERE'NİN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜM: MISIR'DAN EMPERYAL GERİ ÇEKİLME STRATEJİSİ

İrşat SARIALİOĞLU*

Özet

Anthony Eden, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi kritik zaman dilimlerinde Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık gibi önemli görevler yürütmüş, 20. yüzyıl İngiliz siyasi tarihinin önemli figürlerinden biridir. Fakat kritik zamanlarda üstlendiği bu önemli görevlere rağmen Eden, Mısır ve Süveyş krizindeki rolü ve aldığı kararlarla anılmaktadır. Bu çalışma da 18 Haziran 1952 tarihli “İngiltere’nin Denizaşırı Yükümlülükleri” isimli memorandumunda ortaya koyduğu kademeli geri çekilme siyaseti çerçevesinde Anthony Eden’in Dışişleri Bakanlığı (1951-1955) ve Başbakanlığı (1955-1957) döneminde izlediği Mısır politikasını analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışma içerisinde İngiltere arşiv belgeleri ve parlamento tutanaklarından birincil kaynak olarak yararlanılmıştır. Çalışmanın neticesinde Eden’in 1952 tarihli memorandumunda ortaya koyduğu Mısır siyasetinin, İngiltere’nin çekilme ve dekolonizasyon politikasıyla da uyumlu olarak, İmparatorluk dönemi avantajlarının mümkün mertebe sürdürülmesini hedeflediği ve çekilme adı altında sürdürülen yeni stratejinin, eski emperyalist siyasetle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bununla bağlantılı olarak, Eden’in Mısır meselesinde izlediği politikanın, içerdiği dönüşümlerle, barışçıl ve kuvvete yönelik olmak üzere iki yönünü de ortaya koyması bakımından bahsi geçen emperyal geri çekilme siyasetinin çarpıcı bir örneğini teşkil ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz Dış Politikası, Mısır, Süveyş Krizi, Anthony Eden, Nasır.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, irsat.sarialioglu@hbm.edu.tr

ANTHONY EDEN AND THE TRANSFORMATION IN ENGLAND'S EAST MEDITERRANEAN POLICY: IMPERIAL WITHDRAWAL STRATEGY FROM EGYPT

Abstract

Anthony Eden, having held important positions such as foreign minister and prime minister during critical periods such as the Second World War and the Cold War, was one of the important figures in 20th century British political history. However, despite these important missions in critical times, Eden is remembered for its role in Egypt and the Suez Crisis. This study aims to analyze the Egyptian policy followed by Anthony Eden during his term as the Foreign Ministry (1951-1955) and Prime Minister (1955-1957), within the framework of the policy of gradual withdrawal, which he put forward in his memorandum of 18 June 1952, titled "Britain's Overseas Obligations". UK archive documents and parliamentary minutes were used as the primary source of the study. As a result of the study, it was concluded that the Egyptian policy, which was put forward by Eden in his 1952 memorandum, -in line with England's general withdrawal and decolonization policy- aimed to maintain the advantages of the Empire period as much as possible and that the new strategy pursued under the name of withdrawal is compatible with the old imperialist policy. In addition to this it was concluded that Eden's policy on the Egypt issue, with its transformations, constitutes a striking example of the aforementioned imperial withdrawal policy in terms of revealing both sides of it, peaceful and force-oriented.

Key words: British Foreign Policy after World War II, Egypt, Suez Crisis, Anthony Eden, Nasır.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere için birincil öncelik büyük güç statüsünün korunmasıydı. Halbuki, savaş sırasında dahi İngiltere'nin insan gücünün ve ekonomik kaynaklarının bir dünya gücü statüsünü sürdürmek için yeterli olmadığına ilişkin ciddi endişeler mevcuttu. Savaşın ardından bu endişeler iyiden iyiye arttı. Fakat dönemin hükûmetleri tüm bu kaygılara rağmen, İngiltere hâlâ bir dünya gücümüş gibi politika tasarlamaya devam ettiler. İngiliz politika üreticileri, savaş sonrası uluslararası ortamda ABD, SSCB ve kendilerinin büyük güç olarak yer aldığı varsayımından hareket etmekte ve savaştan sonra ilk etapta ABD ve SSCB'nin yanında üçüncü bir güç olarak varlığını sürdürmeye yönelik bir strateji izlemekteydiler. Örneğin, 1945 ilâ 1951 arası görev yapan İşçi Partisi hükûmetinde, refah devletine ve tam istihdama yönelik ısrarlı taleplere, ulusal ve uluslararası düzeydeki majör ekonomik problemlere ve parti içerisindeki anlaşmazlıklara rağmen hükûmet İngiltere'nin dünya rolündeki küçülmeyi minimize etmeyi tercih etmişti. 1950'lere gelindiğinde ise İngiltere'nin 'üçüncü güç' stratejisini, süper güçlere karşı genel zayıflığı ve dekolonizasyon baskısı nedeniyle gerçekleştirilemeyeceği daha fazla kabul görür oldu.¹ 1950'lerin başında bu kabulü kanıksayanlardan biri de Anthony Eden'di.

20. yüzyıl İngiltere'sinin önemli siyasi figürlerinin biri olan Anthony Eden, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinin oldukça kritik süreçlerinde üç kere Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. 1951 yılında Muhafazakar Parti'nin iktidara gelmesiyle Winston Churchill başkanlığındaki kabinede Dışişleri Bakanı (1951-1955) olarak yer almış, Churchill'in istifasının ardından ise Muhafazakar Parti liderliğini ve Başbakanlık (1955-1957) görevini yürütmüştür. Eden, 1930'lar ve İkinci Dünya Savaşı süreci gibi 20. yüzyılın birçok kritik zaman diliminde İngiltere'nin politik hayatında etkin bir figür olmakla beraber, temelde Mısır'dan çekilme ve Süveyş Krizi ile anılan

1 Mark Curtis, **The Ambiguities of Power: British Foreign Policy Since 1945**, Zed Books Ltd, London, 1995, s.10-16; Victor Rothwell, **Britain and the Cold War, 1941-1947**, Ebenezer Baylis & Son Ltd, London 1982, s. 2-3; C. J. Bartlett, **British Foreign Policy in the Twentieth Century**, Macmillan Education, New York 1989, s. 90.

bir isimdir.² Bu çalışmada da Eden'in hem Dışişleri Bakanlığı hem de Başbakanlık sürecinde Mısır'a yönelik izlediği siyaset mercek altına alınmaya çalışılacaktır.

2. Eden ve Kademeli Geri Çekilme

1950'lerden itibaren İngiltere hükûmetlerini en çok meşgul eden konu başta Orta Doğu ve Doğu Akdeniz olmak üzere İngiltere'nin Avrupa dışındaki konumunun nasıl muhafaza edileceği sorusuydu. Soğuk Savaş'ın kendine özgü koşulları ve komünizmin yanı sıra 20. yüzyılın bir diğer büyük ideolojisi olan milliyetçilik bu dönemde Britanya İmparatorluğu'nu Doğu Akdeniz'de tehdit eden önemli unsurların başında gelmekteydi. Komünizm ise Britanya için hem bir tehdit hem de İmparatorluğun devamına imkân sunan bir fırsata dönüşmüştü. Zira İngiltere, Mısır gibi dünyanın birçok kırılğan bölgesinde komünizme karşı bir savunma hattı olarak görev yapmaktaydı ve bu konum ona aradığı desteği sağlamada önemli avantajlar sağlamaktaydı.³ Bu durum özellikle ABD ile olan ilişkilerde öne çıkmaktaydı. Britanya'nın bu konumu Eden'in da ABD ile kurduğu ilişkide ve Britanya İmparatorluğu'nun devamında ABD'ye atfedilen rolde kilit bir öneme sahip olmuştur. Zira "üçüncü güç" stratejisi çökmeye başladıktan sonra, İngiltere'nin dünya gücü rolünü korumasının ancak ABD desteğiyle mümkün olacağı fikri iyice ön plana çıkmıştı. İngiltere'nin çıkarlarının en iyi biçimde takip edilmesinin Washington üzerinde ne kadar etkili olunduğuna bağlı olduğu genel kabul gören bir prensip haline geldi. Böylelikle 1950'lerin başından itibaren Amerikan bağlantısı İngiliz dış politikasının özünü oluşturmaya başladı. Bu durum Eden'in da ABD ile kurduğu ilişkide ve İmparatorluğu'nun devamında ABD'ye atfedilen rolde kilit bir öneme sahip olmuştur. Aşağıda görüleceği üzere Eden döneminin temel dış politika aracı, ABD ile, İngiltere'nin dış politika hedeflerine gerekli desteğin sağlanacağı, "özel bir ilişki" kurulmasıydı.⁴

Eden'in öncelikli hedefi ise ekonomik vaziyetin mecbur kıldığı "kademeli geri çekilme"yi İmparatorluğun devamını sağlayacak bir biçimde yönet-

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Robert Rhodes James, **Anthony Eden**, Mc-Graw Hill Book Company, New York 1987; D. R. Thorpe, **The Life and Times of Anthony Eden, First Earl of Avon, 1897-1977**, Pimlico, London 2004.

3 D. George Boyce, **Decolonisation And The British Empire 1775-1997**, Macmillan Press Ltd, London 1999, s. 112-113.

4 Bartlett, **age.**, s. 81-82.

mekti. Bunun açık anlamı, İngiltere'nin etki bölgeleri ve sömürgelerde, mümkün mertebe ekonomik avantajlarının devamı ile ham maddeye erişimini garanti eden ve İngiltere'ye ayrıcalıklı muameleyi sürdürmeye devam edeceklerine güvenilebilecek unsurlara, güç transferiydi. Bu amaçlar doğrultusunda İngiltere, uluslararası sistem üzerinde kontrol sağlanması ve dünyanın ekonomik açıdan önemli bölgelerinin korunması için gerekirse askerî müdahalelere veya gizli operasyonlara da başvurulabilmekteydi.⁵

Eden, Ekim 1951'de iktidara gelen Muhafazakar Parti hükûmetinin Dışişleri Bakanı olarak göreve başladığında, Soğuk Savaş zirvesindeydi. İran'da Başbakan Musaddık Anglo-İran Petrol Şirketi'ni millileştirmiş (1951), Mısır hükûmeti ise İngiliz kuvvetlerinin 1956'ya kadar Kanal Bölgesinde konuşlanmasına izin veren 1936 Antlaşması'nı feshetmişti. Diğer taraftan 1952'den itibaren İngiltere bu bölgelerdeki politikasını gözden geçirmeye yönelik ABD baskısı altındaydı.⁶ Tüm bu sorunları kuşatan çerçeve ise, sert ve hızla değişen bir konjonktürde azalan kaynaklarla bir dünya rolünün nasıl sürdürüleceği meselesiydi. Eden Dışişleri Bakanı olarak göreve geldiğinde öncelikli meselesi bu soruna cevap aramak oldu.

Eden'in 18 Haziran 1952 tarihinde kabineye sunduğu, "İngiltere'nin Denizaşırı Yükümlülükleri" isimli memorandum Britanya İmparatorluğu'nun çöküşü ve İngiltere'nin dekolonizasyon ve geri çekilme siyasetine ilişkin oldukça önemli bir tarihsel belge niteliği taşımaktadır. Bahsi geçen memorandum, Anthony Eden döneminde İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasındaki dönüşümü konu alan bu çalışma açısından da merkezî bir öneme sahiptir. Memorandumda İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir bütün olarak dünya gücü rolünde yaşadığı zorluklar ve dolayısıyla Doğu Akdeniz de dâhil olmak üzere etkinlik alanlarının tamamına dair tespit ve öneriler sunulmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı gereği burada bahsi geçen memorandum, mevcut dönemdeki İngiltere dış politikasının temel prensipleri ve Doğu Akdeniz'e ilişkin kısımları çerçevesinde analiz edilecektir.

Eden memorandumuna Majestelerinin Hükûmetinin dış politikasını belirleyen asli unsurları sıralayarak başlamaktadır:

⁵ Curtis, *age.*, s. 14-16.

⁶ Anthony Adamthwaite "Overstretched and Overstrung: Eden, the Foreign Office and the Making of Policy, 1951-5", *International Affairs*, V. 64, N.2, 1988, s. 242-244.

(a) Birleşik Krallık, büyük bir güç olarak birkaç yüz yıldan miras kalan dünya sorumluluklarına sahiptir.

(b) Birleşik Krallık kendi kendine yeterli bir ekonomik birim değildir.

(c) Dünya güvenlik sistemi olarak adlandırılabilir ölçüde geniş bir güvenlik sistemi bulunmamaktadır ve komünist olmayan ülkelerle beraber Birleşik Krallık da bir dış tehditle karşı karşıyadır.⁷

Eden'in memorandumunun girişinde altını çizdiği bu noktalar, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere dış politikasını belirleyen çerçeveyi net bir biçimde ortaya koymaktadır. Buradan da görüldüğü üzere Eden'in Dışişleri Bakanlığı'nı devraldığı dönemde, İngiltere'nin dış politika hamlelerini belirleyen çerçeve, iki kutuplu sistem ve Sovyet tehdidi unsurunun yanı sıra, "eski bir büyük güç" olarak imparatorluk mirasından en etkin bir biçimde yararlanma hedefi ile ekonomik olarak kendi kendine yeterli olamama hali ve dolayısıyla imparatorluk döneminin avantajlarını, en azından ekonomik olanları, sürdürme gereksinimi tarafından şekillenmekteydi. Eden memorandumunda, Majestelerinin hükûmetinin kabul edilmiş politikalar dâhilinde içerideki ve dışarıdaki sorumluluklarının sürdürülebilmesinin ekonomiye ülke kaynaklarının ötesinde bir yük bindirdiğinin artık şüphe götürmeyen bir gerçek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Eden mevcut durumda öngörülemeyen, ileride çıkabilecek gereklilikler için Britanya ekonomisinde rezerv veya toleransın kalmadığının da altını çizmektedir. Sağlam bir dış politikanın özünün, ülkenin gücüyle yükümlülükleri arasında bir denge olmasından geçtiğine dikkat çeken Eden'a göre, eğer mevcut durum böyle bir dengeyi barındırmıyorsa yükümlülükler, ülkelerin kaynaklarının sürdürülebileceği düzeye çekilmeliydi. Bu durumda yapılması gereken ilk şey ise İngiltere'nin dünyadaki konumunda ciddi bir sarsıntı meydana getirmeden ve bu konumun kendisine sağladığı hayati avantajlardan fedakârlık etmeden ülke dışı yükümlülüklerin ne ölçüde azaltılabileceğinin, başkalarıyla paylaşılabileceğinin ya da başkalarının omuzlarına yüklenebileceğinin ciddi ve derinlikli bir politika dâhilinde belirlenmesiydi. Bu noktada Eden, memorandumun ve kendisiyle anılacak olan dönemin dış politikasının temel hedefini de net bir biçimde ortaya koymuş olmaktaydı. Eden'in 1952 yılındaki memorandumunu hazırlarken temel amacı, İmparatorluğun çekilmesinin nerelerde ve nereye kadar gerçekleşeceğini belirlemek ve çekildikten sonra ülkenin çıkarlarını nasıl koruyabileceğine

7 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

dair çareler üretmekti.⁸ Burada iki önemli vurgu, kilit sözcük ve ifade seçimleri vardı. Bunlardan ilki, “Britanya’nın (artık eskide kalmış olan) dünya gücü konumunun kendisine sağladığı hayati avantajlardan fedakârlık etmeden” ifadesiydi. Bu bize çekilme sürecinin, çekilme sonrası yeni bir emperyal siyasetin sürdürülmesine imkân verecek şekilde planlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Diğer ise Eden’in “ülke dışı yükümlülüklerin ne ölçüde azaltılabileceği, başkalarıyla paylaşılabilmesi ya da başkalarının omuzlarına yüklenebileceği” ifadesiydi. Bu ifade Eden’in 1952 Memorandumu’yla oluşturduğu stratejiyi net bir biçimde ortaya koymaktadır. Aslında burada Eden, İmparatorluk dönemi avantajlarının devamını sağlamak amacıyla hem Dışişleri Bakanlığı hem de Başbakanlığı döneminde uygulayacağı çözüm mekanizmasını kabinenin bilgisine sunmaktaydı: İmparatorluk döneminde İngiltere’nin tek başına sırtlandığı yükü müttefiklerle paylaşma ve müttefik ve dost devletlerle paylaşılan yük vasıtasıyla da mümkün mertebe eski avantajları sürdürme. Bu noktada ilk akla gelen şüphesiz ABD’ydi. İmparatorluk mirası olarak adlandırılan bölgedeki Sovyet tehdidi de işte tam olarak bu noktada İngiltere’nin lehine çalışmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Eden’in Britanya İmparatorluğu’nun düşüşüne nezaret ettiği dönemi, bu taktiğin azimle uygulanmaya çalışıldığı ve başarısızlıkla neticelenip çöküşü hızlandırdığı bir dönem olarak tanımlamak mümkündür.

Bahsi geçen yükü dost devletlerin omuzlarına atma veya yükü dost ve müttefiklerle paylaşma stratejisi, İngiltere’yi denizaşırı rollerinden topyekûn bir geri çekilme veya bir diğer ifadeyle denizaşırı etkinlik alanlarının tamamen terki riskinden de korumaktaydı. Eden gerçekte ölçeği küçültmenin, kademeli geri çekilmenin ve yükü paylaşmanın yollarını aramaktaydı. 1952 tarihli memorandumunda da yükümlülüklerden topyekûn bir geri çekilme karşıtı güçlü argümanlar bulunmaktaydı. Her şeyden önce Eden’a göre dünyadaki mevcut gerilim durumunda, yükü dost devletlerin omzuna yükleyen düzenlemeler yapılmadıkça Sovyetler Birliği Britanya’nın geri çekilmesinin yarattığı boşluğu doldurmaya hazırdı ve bu durum güç dengesinin Batı’nın aleyhine dönmesini beraberinde getirecekti. Ayrıca Britanya’nın çekildiği alanların komünistlerin eline düşmesi durumunda, bölgenin Batı’ya sağladığı ekonomik ve ticari katkı da düşecek ve Batı sermayesi tasfiye edilecekti.⁹

8 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

9 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

İkinci olarak, Eden, önemli bir bölgeden tamamen geri çekilmenin Birleşik Krallığın uluslararası statüsünü etkileyeceğinden de endişelenmekteydi. Bu durum Birleşik Krallığı, partner, müttefik ya da ortak konumuna düşürerek Britanya'nın İngiliz Milletler Topluluğu ile, ABD ile, Avrupalı ve diğer müttefikleri ile olan ilişkilerine zarar verecekti. Zira bahsi geçen ülkelerin Britanya ile olan ilişkileri büyük ölçüde Britanya'nın bir dünya gücü olma statüsüne dayanmaktaydı. Eden, geri çekildikleri ve güçleri azaldığı ölçüde İngiliz Milletler Topluluğu liderliği iddiasının, Avrupa'daki nüfuzun ve ABD ile kurulan hususi ilişkinin zayıflayacağını farkındaydı.¹⁰

Üçüncüsü olarak ise Eden, Britanya'nın dünyadaki konumunun beraberrinde ekonomik ve finansal faydalar sağladığının altını çizerek hayati bir meseleye değinmekteydi. Britanya'nın dünyanın herhangi bir bölgesini tamamen terk etmesi ülke içerisinde ekonomik ve finansal açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilirdi.¹¹

Son olarak ise Eden, prestij kaybına işaret etmekteydi. Eden'a göre topyekûn bir geri çekilmede, prestij kaybının genel neticeleri mevzu bahis olacaktı. Dışişleri Bakanı "prestij kaybı bir başladı mı nerede duracağını kestirmek zor", demektedir.¹² Memorandumda İngiltere'nin tüm dünya üzerinde yüklendiği rol ve sorumluluklar masaya yatırılmakta ve her biri için gelecek projeksiyonları sunulmaktaydı. Fakat memorandumun genel lafzından, temel odak noktasının "İmparatorluk mirasından kaynaklanan yükümlülükler" olarak adlandırılan bölgelerdeki çekilmeyi yönetmek olduğunu öne sürmek mümkündür. Örneğin Eden, Birleşik Krallık ve Batı Avrupa'nın güvenliği, deniz ve hava iletişiminin korunması, NATO üyeliği ve kıtadaki kuvvetlerin varlığının devamını içeren Britanya Adaları'nın coğrafi konumundan kaynaklanan yükümlülükler olarak adlandırdığı birinci kategoride herhangi bir politika değişikliğini önermemekteydi. "Uluslararası konumumuzdan kaynaklanan yükümlülükler" başlığı altında, İngiltere'nin Yugoslavya ve Kore'de üstlendiği roller ile uluslararası kuruluşlara katılımdan doğan yükümlülükler ve Irak, Ürdün ve Arap mültecilere ilişkin yükümlülüklerini içeren üçüncü kategoride sınıflandırdıklarına ilişkin bir küçülmenin ise ekonomik açıdan ihtiyaç duyulan rahatlamaya anlamlı bir katkısı olmayacağını öne sürmekteydi. Bunun yanı sıra Eden, Britanya sömürgelerine ilişkin meseleleri de memoran-

10 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

11 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

12 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

dum dışı bırakmakta ve bu bölgelere ilişkin bir politika değişimini düşünmediğini açıkça belirtmekteydi. İkinci kategori olarak belirlediği “imparatorluk mirasından kaynaklanan yükümlülükler” kısmı ise, özellikle de Mısır konusunda önerdiği ciddi politika değişimleriyle memorandumun can alıcı noktasını oluşturmaktaydı.¹³

Mısır meselesine memorandumun İmparatorluk mirası kategorisinde oldukça geniş ve dikkat çekici bir yer ayrılmıştı. Memorandum içerisinde, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’i, savaş zamanında Batı Avrupa’nın ardından ikinci önceliğe sahip bölge olarak tanımlayan Eden, bölgenin barış zamanında da petrolden dolayı aslı bir önceliğe sahip olduğunu teslim etmekteydi. Fakat bunun yanı sıra Dışişleri Bakanı, bölgenin güvenliğinin sorumluluğunu tek başına üstlenmenin Birleşik Krallığın mevcut kaynaklarını aştığı noktasında ısrarcıydı. Bu noktada İngiltere’nin dünya üzerinde yüklendiği sorumlulukları inceleyen ve bunlardan feragatlerin İngiliz ekonomisine olası katkılarını tartışan Eden’in öne sürdüğü çözümde Mısır, İngiltere dış politikasındaki önemli bir değişime işaret eden bir biçimde, karşımıza çıkmaktadır. Kendisinin ve ekibinin yaptığı araştırma ve analizler neticesinde, denizasırlı yükümlülüklerin ölçeği göz önüne alındığında uzun dönemde mevcut durumun sürdürülebilmesinin ekonomiyi kalıcı olarak zorlayacağını aşıkardığını ve açık bir biçimde Birleşik Krallığın üzerine kaldırabileceğinden fazla yükümlülük aldığını belirten Eden, bu yükümlülüklerin azaltması gerektiğini kabul etmekten başka çare olmadığı sonucuna ulaştığını belirtmekteydi. Eden’a göre bu kalıcı zorluğu ortadan kaldırmanın en etkin yollarından biri¹⁴ Britanya’nın sorumluluğunu tek başına üstlendiği Mısır ve Orta Doğu’nun müdafaasına ilişkin sorumluluk ve yükleri paylaşmak veya tamamen üzerinden atmaktı. Bu çerçevede Eden, iki temel ilke ortaya koymaktaydı. Biri bu alanının tamamının ve özellikle de kanal bölgesinin uluslararası bir sorumluluk altına konulmasıydı. Diğerisi ise ABD ve İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerinin içinde yer alacağı uluslararası savunma örgütlerinin inşasıydı. Böylelikle İngiltere, çekilme sırasında da mümkün olduğu kadar siyasi kontrol, dolayısıyla prestij ve dünya nüfuzunu elde tutma imkânı kazanmış olacaktı. Bu noktada Eden, Mısır konusunda Britanya’nın önemli bir ikilemine işaret etmekteydi. Eden’a göre, İngiltere ile Mısır arasında bir anlaşma sağlanamadıkça Orta Doğu için etkin bir uluslararası savunma organizasyonunun hayata geçmesi Mısır’ın tutumundan dolayı mümkün değildi. Mısır ile bir anlaşmaya varılamadığı ve uluslararası

13 TNA/CAB/129/53/2, 18 June 1952.

14 Diğerisi Fransızlarla ortak yürütölen Güneydoğu Asya’nın müdafaasıydı.

bir savunma örgütü kurulamadığı sürece ise İngiltere “kaleyi yalnız başına savunmak” gibi sürdürülmesi namümkün olan bir yükümlükle karşı karşıyaydı. Memorandum bu ikileme çözüm olarak ABD’nin ikna edilmesini göstermekteydi. Geri çekilme politikasının başarısı büyük ölçüde ABD’yi bu organizasyonların gerçek yükümlülüğünü ve yükünü üstlenmeye ikna etmekten geçmekteydi. Bu siyaset ancak Britanya’nın omuzlarındaki yükün ABD’ye devriyle hedefine ulaşabilirdi.¹⁵

Özet olarak, yukarıda çalışmamızın kapsamı çerçevesinde ana hatlarına değindiğimiz 18 Haziran 1952 tarihli memorandumla Eden’in temelde İngiltere’nin çıkmazını analiz ettiğini ve neticede İngiltere’nin uluslararası alanda üzerine aldığı sorumlulukların kademeli olarak azaltılmasını tavsiye ettiğini söyleyebiliriz. Eden’in bu tavsiyesinin ardındaki saik ise, ancak dikkatle planlanan ve uygulanmaya koyulan kademeli bir geri çekilme politikasının, İngiltere’ye bir dünya gücü rolü oynama imkânı sunacağını düşünmesiydi.¹⁶ Eden’in Dışişleri Bakanlığı döneminde de Başbakanlığı döneminde de izlediği dış politika 18 Haziran tarihli memorandumunda önerdiği strateji etrafında şekillenmiştir. Bu noktada Eden’in bu politikayı sürdürmesinin hiç de kolay olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Zira, 1950’li yılların başlarında İngiltere’de hâlâ Britanya İmparatorluğu’na olan inanç canlılığını korumaktaydı. Her şeyden önce, Rothwell’in belirttiği gibi bu dönemde Britanya’da büyük güç olmanın psikolojik etkisi çok derinlere nüfuz etmiş bir biçimde varlığını sürdürmekteydi.¹⁷ Parlamente’ye de sinen bu psikolojik etki, Eden’i birçok kabine toplantısında zorlayacaktı ve bu zorluğu en çok hissettiği konu da kuşkusuz Britanya İmparatorluğu’nun hayat damarı olarak anılan Mısır olacaktı. Eden açısından özellikle 1951-1955 arası süren Dışişleri Bakanlığı dönemi, Başbakan Churchill’in ve Muhafazakâr Partide önemli sayıda bir grubun Britanya İmparatorluğu fikrine hâlâ sıkı sıkıya bağlı olmalarından dolayı bu hususta epey zorlayıcı olmuştur. Bu noktada Dışişleri Bakanı’nın Başbakan Winston Churchill ile sık sık ciddi anlaşmazlıklara düştükleri bilinmektedir.¹⁸ 10 Kasım 1942 tarihli resmî bir ziyafette, “İmparatorluğun tasfiyesine başkanlık eden bir bakana dönüşmeyeğini”, söyleyen Churchill geri çekilme stratejisinin sıkı bir muhalifiydi ve 1950’li yıllar itibarıyla hâlâ İmparatorluk

15 TNA/ CAB 129/53/2, 18 June 1952.

16 Adamthwaite, agm., s. 242-246.

17 Rothwell, age., s. 3.

18 James, age., s. 353-393; Thorpe, age., s. 416-433.

fıkrine gönülden bağlıydı.¹⁹ Eden için ise İmparatorluk, Britanya'nın birinci sınıf bir güç veya bir dünya gücü olarak devam etmesine yardımcı olduğu sürece anlam taşımaktaydı.²⁰ Memorandumunda önerdiği stratejiyle de temelde yapmaya çalıştığı şey buydu. İmparatorluk mirasından, İngiltere'nin dünya gücü olarak devam etmesini sağlayacak şekilde yararlanmak istemekteydi. Bir diğer ifadeyle Eden daha ziyade dünyanın ekonomik kaynaklarını kendi çıkarları için kullanmaya devam edebilmenin yollarını aramaktaydı.²¹ Bu bağlamda Eden'in, aşağıda Mısır örnekleri üzerinden göreceğimiz üzere, en azından Süveyş Krizi'ne kadar, İngiltere'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesindeki çıkarlarını ve petrole olan büyüyen ihtiyacını güç yoluyla değil bölge devletleriyle anlaşmalar yoluyla korumayı hedeflediğini ve bu sebeple ilişkilerdeki irite edici durumları çözme taraftarı olduğunu söylemek mümkündür.²² Fakat bu strateji işlemediği takdirde, imparatorluk dönemi avantajlarının İngiltere'ye akışının güç ve müdahale yoluyla sağlanması Eden için de bu politika dâhilinde saklı kalan bir husustu. Süveyş Krizi sürecinde izlenen politika da bunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Aslında bu durum sadece Eden'a özgü bir şey değildi. İngiltere'nin çekilme ve dekolonizasyon politikasının özü, temel hedefi İmparatorluk dönemi avantajlarının mümkün mertebe sürdürülmesi üzerine kuruluydu ve çekilme ya da dekolonizasyon adı altında sürdürülen yeni strateji, eski emperyalist siyasetle uyumluydu. Bu hedef doğrultusunda, ikili anlaşmalar ve kurulan ittifak sistemlerine başvurulduğu kadar kuvvete, müdahaleye ve hatta yönetimin dost unsurlara devri için gizli operasyonlara dahi başvurulması mümkündü. Eden'in Mısır meselesinde izlediği politika, içerdiği dönüşümlerle, bahsi geçen emperyalist geri çekilme siyasetinin barışçıl ve kuvvete yönelik olmak üzere iki yönünü de ortaya koyması bakımından çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmanın kalan kısmında bu durumun altı çizilmeye çalışılacaktır.

2.1. Eden Dönemi İngiltere-Mısır İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda İngiltere ile Mısır arası ilişkiler, Mısır'ın egemenliğine kısıtlamalar getiren 1936 Antlaşması çerçevesinde yürütülmekteydi. Bu dönemde Mısır hükûmeti İngiltere'yi anlaşmayı gözden

19 Evelyn Shuckburgh, **Descent to Suez, Diaries 1951-56**, W.W. Norton & Company, London 1986, s. 210.

20 Boyce, **age.**, s. 177.

21 Curtis, **age.**, s. 11.

22 Shuckburgh, **age.**, s. 210.

geçirmesi ve Mısır'daki askerlerini çekmesi yönünde ikna etmeye çabalarırken Doğu Akdeniz ve Orta Doğu politikasını Mısır'daki konumu üzerinden inşa eden İngiltere bu taleplere direnmekteydi. 1950 yılında Süveyş askerî üssüne dair iki ülke arası müzakereler yeniden başladığında İngiltere antlaşmada öngörüldüğü üzere 1956 yılında bölgeyi tahliye edeceğini taahhüt ediyor fakat bunun karşılığında iki ülke arasında yakın bir askerî antlaşma yapılmasını talep ediyordu. Bu politika çerçevesinde Ekim 1951'de Mısır'a Orta Doğu Komutanlığı içerisinde İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye ile birlikte eşit bir üye olarak yer alması teklifi sunulmuştu. Mısır'ın bu teklife cevabı ise 1936 Antlaşması'nı feshetmek şeklinde oldu. Aynı zamanda 1899 tarihli Sudan üzerinde müşterek egemenlik oluşturan antlaşma da feshedildi ve Mısır Kralı aynı gün Sudan Kralı ilan edildi.²³

Eden'in Dışişleri Bakanı olarak yer aldığı Winston Churchill'in başkanlığındaki Muhafazakâr Parti hükûmetinin iş başına gelmesinden sadece on gün önce yaşanan bu hadise, en başından itibaren Mısır'ı Anthony Eden'in gündeminin baş sıralarına taşıdı. Bu tarihten sonra 80.000 kişilik ordu ve 500 milyon sterlinlik İngiliz yatırımıyla kanal bölgesinin güvenliği Eden için en acil problemlerden biri halini aldı.²⁴ İngiltere, Süveyş Kanalı'ndaki birliklerini işgal ordusu konumuna düşüren Mısır'ın bu hamlesini tanımadı ve nihayetinde Mısırlı gerilla birlikleriyle İngiliz askerî birlikleri arasında 23 Temmuz 1952 tarihli Hür Subaylar Darbesi'ne uzanan kanlı ve çalkantılı bir süreç yaşandı.²⁵ Bu süreç İngiltere'yi hem siyaseten hem de ekonomik olarak epey zorladı. Eden'i yukarıda incelenen 18 Haziran 1952 tarihli memorandumunu oluşturmaya iten sebeplerden biri de kuşkusuz 1951'in Ekim'inden itibaren Mısır'da kendini bulduğu çıkmazdı. Mısır'daki olaylar tükenmekte olan Britanya hazinesine pahalıya patlarken İngiltere'nin Mısır'daki varlığı da dekolonizasyon sürecinin tüm dünya üzerinde yarattığı havayla iyiden iyiye sorgulanır olmuştu. Bu şartlarda İngiltere için hem ekonomik hem de siyasi olarak Mısır'daki askerî varlığını sürdürmek her geçen gün daha da zorlaşmaktaydı. Başta Başbakan Churchill olmak üzere partisinden gelen tüm muhalefete rağmen Eden'in Haziran 1952 tarihli memorandumunda Britanya'nın geleneksel

23 J. C., Bartlett, **A History of Postwar Britain 1945-1974**, Longman, London 1977, s. 113-114; J. A. Hail, **Britain's Foreign Policy In Egypt And Sudan 1947-1956**, Ithaca Press, Berkshire 1996, s. 67-74.

24 Bartlett, **age.**, s. 113-114.

25 Eugene Rogan, **Araplar: Bir Halkın Tarihi**, çev. Cem Demirhan, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 327-334; Hail, **age.**, s. 79-94.

Mısır politikasında değişikliğe gitmesini savunmaya iten en önemli sebeplerden biri de kuşkusuz bu durumdu.

Bunun yanı sıra 1952 yılında yaşanan bazı önemli gelişmeler de Eden'in yeni politikası için uygun bir zemin hazırlamıştı. Her şeyden önce Eden Hür Subaylar Darbesi'nin ardından Necip'in iktidara gelmesini, Mısır ile olan ilişkilerde bir fırsat olarak değerlendirmekteydi. Eden'a göre yeni rejimin kendini kabul ettirme sürecinde İngiltere'yle anlaşma yoluna gitmesi daha kolay olabilirdi. Eden bu bakış açısı dâhilinde İngiltere'nin, kanal bölgesindeki güçlerine ilişkin Mısır'daki yeni yönetimin bakış açısına uygun bir düzenlemeye gitmesi durumunda Orta Doğu Savunma Teşkilatının (Middle East Defense Organization-MEDO) kurulmasına yönelik ilerleme kaydedebileceğini düşünmekteydi. Eden, Hür Subaylar Hareketi'nin programında İngiliz sömürgeciliğine son verilmesinin önemli bir yer tuttuğunun ve Mısırlılar ile MEDO'ya ilişkin bir müzakereye başlandığında, İngiltere'nin kanal bölgesi siyasetinde değişiklik yapılmasının talep edileceğinin farkındaydı.²⁶ Bu şartlar altında, Eden İngiliz sömürgeciliğinin Mısır'daki simgesi olan kanal bölgesindeki askerleri çekerek yeni rejimle İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarını garanti altına atılacak anlaşma sağlamayı hedeflemekteydi.

Bu durum kuşkusuz İngiltere'nin Mısır siyasetinde yeni bir döneme işaret etmekteydi. 1952 yılının sonuna kadar İngiltere'nin Mısır'a yönelik politikası, bir savaş durumunda Orta Doğu'nun savunulabilmesi için Mısır'daki üssün barış zamanında da korunması gerektiğinden hareketle belirlenmişti. Bu tarihten sonra ise Eden, Mısır'ın belirli koşulları kabul etmeye hazır olması durumunda artık üssün varlığını sürdürmesinin İngiliz muharip kara kuvvetlerinin Mısır'dan çekilmesine engel teşkil etmediğini savunmaya başladı. Bu durumda, ekonomik koşullarının İngiltere'yi bölgedeki güçlerini azaltmaya zorlamasının yanı sıra 1952 yılının bahar aylarından itibaren ortaya çıkan ve Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki dengeleri temelden etkileyen bazı önemli gelişmelerin de rolü büyüktü. Eden'a göre bu gelişmeler arasında en önemlisi Türkiye'nin Orta Doğu'da İngiltere'nin müttefiki haline gelmesiydi.²⁷ Anılarında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesiyle Doğu Akdeniz'de durumun ciddi bir biçimde değiştirdiğini vurgulayan Eden, özellikle Türkiye ile kurulan bu yeni ilişkinin kendisini oldukça memnun ettiğini belirtmektedir. Eden, Tür-

26 TNA/CAB 129/56/19, 27 October 1952.

27 TNA/CAB 129/56/19, 27 October 1952.

kiye ile kurulan yeni ittifak ilişkisini Mısır ile bir anlaşmaya varmayı da kolaylaştırıcı bir gelişme olarak değerlendirmişti.²⁸ Çünkü Eden'e göre yeni koşullar altında Mısır'da bir üs, arzu edilir bir durum olsa da artık kesin bir gereklilik değildi. Ve bu yeni koşullar altında Mısır için kabul edilemez olanda ısrar edip Mısır ve Arap dünyasıyla ciddi bir ayrılığı göze almaya gerek yoktu.²⁹

Tüm bu değişiklikler neticesinde Eden Şubat 1953'te parlamentoya sunduğu bir memorandumda Mısır'dan çekilme sürecini bir adım ileriye taşıyan bir strateji önermiştir. Bu memorandum Eden'ın 1952'de öngördüğü kademeli geri çekilme politikasını, Mısır örneğinde uygulamaya koyan önemli bir değişimi işaret etmektedir.

Eden memorandumuna; 20. yüzyılın ikinci yarısında geçen yüzyılın yöntemleriyle İngiltere'nin bölgedeki konumunu muhafaza etmesini beklenmenin gerçekçi olmadığını ve hoşla gitmese de bu hakikatle yüzleşmek gerektiğini belirterek başlamaktaydı. Dışişleri Bakanı'na göre bölgedeki milliyetçilik hızla yükselmışti ve İngiltere nüfuzunun korunması için, bu hareketlere karşı mücadele etmek yerine bunlardan yararlanacak şekilde yeni politikalar üretilmesi gerekmektedir. Eden'a göre, yerel çıkarları esas alarak şahlar ve paşalar için yararlı görünen ticari tavizler yerel milliyetçi düşüncenin giderek artan bir biçimde muhalefetiyle karşılaşmakta ve artık İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmemektedir. Bu sebeple Eden, Mısır halkı tarafından yabancı orduların askerî işgali olarak değerlendirilen düzenlemelerin artık İngiltere'nin stratejik hedeflerine yönelik çalışmadığını dile getirmekte ve "bu dersi evvela İran'da aldık şimdi de Mısır'da alıyoruz" diyerek geleceğe yönelik politikalarda bölge halkının isteklerinin daha fazla göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedir. Zira Eden'a göre bölge devletleri ancak böylelikle kendileriyle iş birliğini ve bölgenin savunulmasına ilişkin bir organizasyonda yer almayı kabul edebilirlerdi.³⁰

Görüldüğü üzere Şubat 1953'teki memorandumla birlikte Eden, Mısır ile İngiltere arasındaki anlaşma sürecine ilişkin kendinden önceki politikadan önemli ölçüde farklılaşan bir siyaset önermekteydi. Bu siyaset değişikliğinde

28 Anthony Eden, **Full Circle: The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden**, Cassel & Company, London 1960, s. 243-244.

29 TNA/CAB 129/56/19, 27 October 1952.

30 TNA/CAB/129/59/15, 16 February 1953.

Mısır'ın feshettiği; fakat Britanya'nın feshini tanımadığı 1936 Antlaşması'nın süresinin 1956 yılında dolacak olmasının da etkisi büyüktü.³¹

1953 tarihli Mısır memorandumunda ortaya koyduğu siyasetle kabinedeki ve kendi partisindeki tüm muhalefete rağmen Mısır'dan kademeli çekilmeyi başlatmış olan Eden bu siyaset doğrultusundaki hedefini ise şu biçimde özetlemekteydi: “Kanalдан serbest geçişi temin eden, uluslararası temellere dayanan, Orta Doğu'nun savunmasını planlayan, Mısır'daki askerî üssün gelecekteki bir savaşta kullanılmasını garantiye alan tatmin edici düzenlemeler yapılacağına ilişkin makul bir ihtimal olduğunda İngiltere'nin birliklerini geri çekeceği üzerine bir müzakere süreci yürütmek.”³²

Eden bahsi geçen bu hedeflere ancak ABD ile iş birliği içerisinde müzakerelere başlanması durumunda ulaşabileceğini öngörmekteydi. Daha önce de belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin dünya üzerindeki çıkarlarını devam ettirebilmesi, ABD'nin desteğinin sağlanmasıyla mümkün hâle gelmişti. ABD desteğinin elde edilememesi halinde müzakerelere başlanamaması ve Britanya'nın Mısır'ın muhalefetine rağmen kanal bölgesinde kalmaya devam etmesi, doğuracağı sonuçlar açısından Eden'ı ürkütmekteydi. Böyle bir durumda Eden, Mısır'a askerî müdahalede bulunmaktan ya da Orta Doğu'nun savunulmasına ve uluslararası su yoluna ilişkin herhangi bir düzenleme elde edemeden bölgeden çekilmekten endişe etmekteydi.³³

Bu sebeple 1953 yılında Mısır'la varılmaya çalışılan anlaşma hususunda hem iki ülke dışişleri bakanlığı heyetleri arasında çeşitli toplantılar tertip edilmiş hem de Başbakan Churchill ve Dışişleri Bakanı Eden Washington'a giderek ABD Başkanı Eisenhower'la görüşmüşlerde bulunmuştu. Görüşmelerde Mısır konusunda tatmin edici bir antlaşma için ABD ve İngiltere'nin bir arada hareket etmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştu. Süreçte ABD'nin İngiltere'ye destek vermek için bir an evvel Sudan Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasını şart koşması, Eden'in bu konuda geri adım atmasını ve 1953'te Mısır ile İngiltere arasında Sudan konusunda bir anlaşmaya varılmasını beraberinde getirdi. Ardından ise 1954'te Nasır ve Eden, Kanal Bölgesi üzerinde anlaştılar. 1954 tarihli antlaşma, her şeyden önce Eden'in takip ettiği, ilişkileri tıkayan sorunları mümkün mertebe çözüme kavuşturarak İngiltere'nin çıkar ve ihtiyaçlarını güç yoluyla değil de bölge devletleriyle anlaşmalar yoluyla

31 Eden, *age.*, 259.

32 TNA/CAB/129/59/15, 16 February 1953; TNA/CAB 129/58/17, 14 January 1953.

33 TNA/CAB 129/58/17, 14 January 1953.

koruma hedefinin bir ürünüydü. Fakat bunun yanı sıra 1954 Antlaşması'nın oluşum sürecinde ABD baskısı ve İngiltere'nin Arap dünyasındaki dostlarının istekleri de belirleyici bir rol oynamıştı.³⁴ Eden anılarında, mart ayının sonuna doğru ABD'nin Mısır'la olan müzakereleri hızlandırması konusunda ciddi bir baskı politikası yürüttüğünü belirtmektedir.³⁵

1936 Antlaşması'nı sona erdiren 19 Ekim 1954 tarihli antlaşmayla, İngilizlerin 20 ay içerisinde kanal bölgesindeki askerlerini geri çekmesi karara bağlandı. Buna karşılık İngiltere herhangi bir yabancı devletin Arap Birliği devletlerinden birine ya da Türkiye'ye saldırısı durumunda kanal bölgesine asker gönderme hakkı elde etmişti.³⁶

Böylelikle Eden, Muhafazakâr Parti içerisindeki destekçilerinin çoğunluğunun müzakerelere son verme taraftarı olmasına³⁷ ve Başbakan Churchill ile kendi partisi içerisindeki Süveyş Grubu'nun tüm muhalefetine rağmen Mısır'dan ayrılmayı garantilemiş olmaktadır. Bu durum kuşkusuz Mısır'da İngiliz hâkimiyeti döneminin sonuna ve yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmekteydi.³⁸ Varılan anlaşmada İngiltere'nin şüphesiz bazı kazanımları mevcuttu. Fakat Eden'in çekilme neticesinde umduğu avantajların tamamını elde ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Eden'in yukarıda değindiğimiz müzakere hedeflerine bakılırsa antlaşmayla Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne karşı Orta Doğu'nun savunulmasına ilişkin bir pakta dâhil edilememesi sürecin başarısızlığına işaret etti. Zira 1954 Antlaşması'yla asıl hedeflenen Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma paketi içinde yer almasını sağlamaktı.³⁹

Antlaşmanın hedeflerinin gerisinde kaldığını kabul eden Eden, neticeden ABD'yi sorumlu tutmaktadır. İngiltere'nin ısrarlarla talep ettiği gibi, Mısır'la müzakereleri ABD ve İngiltere'nin birlikte yürütmüş olması durumunda sonucun da bölgenin gelecekteki kaderinin bambaşka olacağını öne süren Eden,⁴⁰ bu durumu gelecekte kendilerini “çokça şaşırtacak ve üzecek” olan

34 TNA/CAB 129/58/17, 14 January 1953; Eden, *age.*, s. 230-231, 248, 260.

35 Eden, *age.*, s. 231.

36 M. Bürkan Serbest, “Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 6, s. 4, 2017, s. 693.

37 Eden, *age.*, 254

38 W. Roger Louis, “A Prima Donna with Honour: Eden and Suez”, *Ends Of British Imperialism The Scramble For Empire, Suez And Decolonization, Collected Essays*, (eds. W. Robert Louis), I.B. Tauris, London 2006, s. 630.

39 Serbest, *agm.*, s. 693.

40 Eden, *age.*, s. 253.

kanal problemine ilişkin ABD politikasının da bir sinyali olarak değerlendirilmektedir.⁴¹

Bununla birlikte, Eden'in 1954 Antlaşması'yla, Mısır'ı Orta Doğu'ya ilişkin bir pakta dâhil etme yolundaki ümitleri sona ermiş değildi. Bilakis Mısır'da İngiliz işgal ve kolonyalizminin sembolü halini almış kanal bölgesindeki birliklerin çekilmesiyle Mısır ile bir ittifak ilişkisinin tesis edilebileceğine ilişkin ciddi beklentileri vardı. Eden'in bu "feragat"la hedeflediği, 1952 yılındaki meşhur memorandumunda altını çizdiği ekonomik rahatlamanın yanı sıra, dekolonizasyon rüzgârına ayak uydurarak İngiltere'nin ekonomik ve siyasal çıkarlarını mümkün olduğunca koruyabilmektir. Bu, bahsi geçen dönemde sadece Mısır'da değil, "imparatorluk dönemi mirası" sayılan birçok bölgede uygulanan bir politikaydı. Bu politikanın başarısı için İngiltere'nin kanaldaki ekonomik çıkarlarının devamının sağlanması ve Mısır'ın Orta Doğu'nun savunulmasına ilişkin bir ittifak sistemi içerisinde kendisiyle birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Fakat işler Eden'in umduğu gibi gitmedi.

Nasır Mısır'ı; Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanan bir dizi anlaşmayla 1955 yılında ortaya çıkan Bağdat Paketi'ne sokmadığı gibi, bu ittifakı Arapları Batı'nın dizgininde tutmayı öngören emperyalizmin bir uzantısı olarak değerlendirmekteydi. Bu çerçevede Nasır, diğer Arap devletlerini de pakttan uzak durmaya ikna etmek amacıyla bir propaganda kampanyasına girişmiş ve Ürdün ve Suriye'nin ittifaka katılmayı reddetmelerinde de başarılı olmuştu. Nasır'ın bu meydan okuması bölgede kendisini ön plana çıkarmıştı. Fakat bir taraftan da Mısır'ı Batı ittifakından uzaklaştırmıştı. Oysa Mısır'ın ABD'nin askerî yardımına ihtiyacı vardı. Bu olay üzerine Nasır'ın Batı'dan silah isteyip de reddedilmesi ve başka kaynaklara yönelmesi, durumu iyiden iyiye ciddi boyutlara taşıdı. 1955 Eylül'ünde Nasır, Mısır pamuğu karşılığında Çekoslovakya'yla ileri teknoloji Sovyet askerî malzemesi satın alma anlaşması yaptı. Çek silah antlaşması aslında Sovyet-Mısır askerî antlaşmasıydı ve Sovyetlere karşı yürütülen ittifak sistemini baltaladığı gibi Sovyetler Birliği'ne Doğu Akdeniz'de bir üs de sağlamış olmaktaydı. Londra ve Washington'da ciddi rahatsızlıklara sebep olan bu antlaşmanın ardından 1955 yılında Mısır'ın talebi üzerine Dünya Bankasının ABD ve İngiltere'nin katılımıyla hazırladığı kredi paketi konusu da tartışmalı hale geldi ve ABD Temmuz 1956'da kredi teklifini geri çektiğini ilan etti. Bu kredi Hür Subaylar'ın

41 Eden, *age.*, s. 248.

kalkınma projesinde önemli bir yer tutan Asvan Barajı'nın yapımı için istenmişti. Nasır bu harekete oldukça dramatik bir misillemeyle karşılık verdi ve 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti ve kanal gelirlerinin Batı'nın sponsorluğunu yüklenmeyi reddettiği kalkınma projelerinde kullanılacağını duyurdu.⁴²

Kanalın millileştirilmesinin ardından, Eden ilk etapta, uluslararası su yolunun geleceğini tek bir devletin sınırsız kontrolüne bırakan düzenlemenin, Majestelerinin Hükûmeti tarafından, kabul edilemez olduğunu açıkladı.⁴³ Eylül ayına gelindiğinde ise uluslararası diplomatik çabalarının durumu değiştirmemesi Eden'in hem üslubunda hem de izlediği siyasette önemli ölçüde sertleşmeyi beraberinde getirdi. 12 Eylül tarihinde parlamentoda yaptığı konuşmada Eden, "hiçbir ulusun, tek taraflı olarak ve mevcut anlaşmalara aykırı olarak, dünyanın en önemli su yolunun uluslararası karakterini değiştirmeye hakkı olmadığına oldukça kesin olduğunu bildiririm", demekle ve Nasır'ın eylemini "millileştirme" olarak değil, "de-internationalise" veya "el koyma" olarak nitelendirmektedir. Ayrıca konuşmasında uluslararası diplomatik çabaların sonuç vermediğini ve bu durumda, Majestelerinin Hükûmeti ile ilgili diğer devletlerin, ilave adımlar atmakta özgür olduklarını belirten Eden, kendisine bu ifadeyle savaştan bahsedip bahsetmediği sorulduğunda ise bu ihtimali reddetmeyen bir üslup takınmıştı.⁴⁴

Eden'in Nasır'ın kanalı millileştirmesinin ardından izlediği politikada ekonomik faktör yadsınamazdı. Her şeyden önce Batı Avrupa'nın endüstriyel yaşamı, dünyanın en büyük uluslararası su yollarından biri olan Kanal'ın devam eden serbest dolaşım prensibine bağlıydı.⁴⁵ Kanaldan serbest geçişin durdurulmasının, İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri de dâhil olmak üzere Süveyş'in doğusundaki tüm ülkelerle İngiliz ticareti üzerine feci bir etki yaratacağı herkes tarafından kabul edilmekteydi. Kanal trafiğinin kesilmesi durumunda eş zamanlı olarak İngiltere'de petrol ürünlerinin kıtlığıyla karşı karşıya gelinebilirdi.⁴⁶ Kanal üzerinden yürüyen trafiğe uzun süreli herhangi bir müdahalenin Batı Avrupa ekonomisine ağır bir darbe getirmesi de kaçınılmazdı. Bu durum, İngiltere için ciddi bir endüstriyel alt üst oluş ve işsizlik demekti.

42 William L. Cleveland, **Modern Orta Doğu Tarihi**, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 344-345.

43 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/aug/02/suez-canal>.

44 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal>.

45 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/aug/02/suez-canal>.

46 TNA/CAB/129/54/17, 28 July 1952.

Bu yüzden Eden, “kanalın işletilmesi, devamı ve seyir özgürlüğü bu adalar-
daki herkesin hayatına ve refahına dokunuyor”, demektedir.⁴⁷

Fakat Eden’in kanalın millileştirilmesinin ardından izlediği siyasette eko-
nomik faktörün yanı sıra Nasır faktörünü de yadsımamak gerekir. 1954 Ant-
laşması’ndan sonra İngiltere’nin beklediği avantajları elde edememesi, Na-
sır’ın bölgedeki İngiliz etkisine karşı önemli bir tehdide, hatta bölgede Bri-
tanya’nın etkisine olan muhalefetin bir sembolüne dönüşmesi bu tarihten iti-
baren Eden’in Mısır’a yönelik siyasetinde Nasır’ı bir tehdit unsuru olarak ön
plana çıkarmıştı. Hatta zaman geçtikçe Nasır, Eden’in zihninde 1930’lu yıllar-
nın revizyonist liderlerini çağrıştırmaya başlamıştı. Bu bağlamda Eden, Na-
sır’ın izlediği politikayı, Hitler ve Mussoli’nin yükselişi ve İngiltere’nin o dö-
nemde izlediği yatıştırma politikasının⁴⁸ başarısızlığı çerçevesinde değerlen-
dirmektedir.⁴⁹ Eden’in özel kalemi Nasır’ın kanalı millileştirmesinden önce,
12 Mart 1956’da, Nasır’dan “kurtulmak” gerektiği konusunda oldukça ısrarlı
bir konuşma yaptığını ve kendisine “ya o ya biz, bunu sakın unutma” dediğini
belirtmektedir.⁵⁰ 1954 ile Hükûmetin Süveyş politikası sebebiyle istifa ettiği
1956 arası Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Anthony Nutting de Süveyş
krizinden önce Nasır’ın Orta Doğu ülkelerindeki etkisinin artması üzerine
Eden ile girdiği bir diyalogta Nasır’ı etkisiz hâle getirmek veya izole etmek
seçenekleri üzerinde durduğunu, bunun karşılığında ise Eden’in bahsi geçen
seçenekleri “saçmalık” olarak değerlendirdiğini ve tek çözümün Nasır’ın dev-
rilmesi olduğunu dile getirdiğini belirtmektedir.⁵¹ Hatta bu sebeple literatürde
bazı yazarlar, Süveyş krizinin Temmuz 1956’da kanalın millileştirilmesiyle

47 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal>.

48 İkinci Dünya Savaşı’na giden dönemde İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain’le
özdeşleşen politikaya verilen isimdir ve savaş öncesinde İngiltere’nin Nazi Almanyası’na ta-
vizler vererek genel bir savaşı önlemek niyetiyle uyguladığı stratejiyi işaret etmektedir. Cham-
berlain’in başarısızlıkla sonuçlanan yatıştırma politikası, Nazilerin saldırgan tutumunu sona er-
dirememiş ve yeni bir savaşın başlamasını önleyememiştir. Bk. Ersin Embel, “Yatıştırma Poli-
tikası”, **Güvenlik Yazıları Serisi**, No. 14, Eylül 2019, [https://trguvenlikportali.com/wpcon-
tent/uploads/2019/10/YatistirmaPolitikasi_ErsinEmbel_v.1.pdf](https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/YatistirmaPolitikasi_ErsinEmbel_v.1.pdf).

49 Bartlett, **age.**, s. 132; Herbert Feis, “Anthony Eden and the Cacophony of Nations”,
Foreign Affairs, V. 44, N.1 (Oct., 1965), s. 83-84.

50 Shuckburgh, **agm.**, s. 346.

51 Anthony Nutting, **No End of a Lesson The Story of Suez**, Clarkson N. Potter, New
York 1967, s. 34-35.

değil, 1956 yılının mart ayı civarı Eden'in Nasır'ı ikinci Mussolini olarak tanımlayıp ondan kurtulmaya karar vermesiyle başladığını belirtmektedir.⁵² Eden'in Süveyş müdahalesi öncesi Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma da Süveyş müdahalesinde Nasır faktörünün etkisini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Eden'in bu tarihî konuşması şu biçimdedir:

“Bir kez daha, karşı konulmazsa, kontrol edilmezse başkalarına yol açacak bir şiddet eylemiyle karşı karşıyayız. Hiç şüphe yok ki Mısır, barışçıl bir çözüm sağlamak için her türlü çabayı reddetmeye devam ederse, son derece ağır bir durum ortaya çıkacaktır. Diğer birçok Doğu ülkesi artık ülkelerinin kaderinin Albay Nasır'ın planlarına dâhil olduğunu anlamaya başlıyor. Muhalefet Lideri [Hugh Gaitskell], geçen gün, Nasır'ın istediğini gerçekleştirdiği takdirde olacaklar konusunda bizi uyardı. Muhalefet lideri bize şu cümleyi kurmuştu: ‘Nasır'ın prestiji yeterince yükselir ve bizim prestijimiz de sarsılırsa, bu durumun bölgedeki etkisi, dostlarımızın kaybettiğimizi düşünerek bizi terk etmeleri ve Mısır'ın yanına geçmeleri şeklinde olacaktır.’ Bu doğrudur. Bu cümleye sadece Batı Avrupa ve Asya'daki birçok ülkedeki yaşam standardının Albay Nasır'ın insafına kalacağını eklemek isterim. Elbette Albay Nasır başka bir şiddet eyleminde bulunmadıkça, güçlü bir karşılık vermemizin makul ve haklı olmayacağını dile getirenler olacaktır. 1930'larda diktatörlere verilen her tavizi haklı çıkarmak için kullanılan argüman da buydu... Gerçekle yüzleşme konusundaki bu isteksizlik, Avrupa'nın boyun eğdirilmesine ve İkinci Dünya Savaşı'na yol açtı. Otuzların tarihinin adım adım yeniden üretilmesine olanak sağlamamalıyız. Bu sefer kendimizi daha mahir bir biçimde ispatlamalı ve eğer mümkünse uluslararası kamuoyunun baskısıyla mümkün değilse de başka yollarla korkunç boyutlara gelmeden önce saldırganlığı kontrol etmeliyiz... Bu ülke için askerî harekât her zaman son çaredir ve barışçıl bir çözüme ulaşma umudu olduğu sürece, barışçıl bir çözüm için çalışmaya devam edeceğiz. Ancak Hükûmet, küçük düşürücü bir yatıştırma politikasına girişmeye hazır değildir ve sanırım, Meclis -ya da Meclis'in çoğu- bizden bunu istemez, çünkü böyle bir politikanın sonuçları bizce bilinmektedir...”⁵³

Eden'in açıklamasından da görüldüğü üzere, artık mesele sadece kanalın uluslararası niteliğini yitirmiş olması değildi. Mesele Nasır'ın liderliğindeki Mısır'ın İngiltere'nin bölgedeki varlığına yönelttiği tehditti. 23 Temmuz

52 Anthony Adamthwaite, “Suez Revisited”, **British Foreign Policy, 1945-56**, (eds. Michael Dockrill and John W. Young), Palgrave Macmillan: New York 1989, s. 230.

53 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal>.

1956'da Kabine Politikaları İnceleme Kurulunun Eden'in isteği üzerine hazırladığı raporda da bölgedeki etkinin attırılması için mutata olduğu üzere artık sadece Sovyet tehdidinden bahsedilmiyordu. Raporda, Sovyetlerin yanı sıra, İngiltere'nin bölgedeki Mısır etkisini bertaraf etmek için daha etkin yollara başvurması gerekliliği üzerinde duruluyordu.⁵⁴ Bu çerçevede Britanya ve Batı'nın bölgedeki çıkarları için Nasır'dan kurtulmak gerektiğine inanan Eden ve destekçileri⁵⁵ Nasır'ın düşmesini sağlamak ve Mısır'da Britanya ve diğer güçlerle tatmin edici bir şekilde çalışacak bir hükûmet oluşturmak için askerî bir müdahale hazırlığına girdi.⁵⁶

Fakat İngiltere'nin Mısır'a müdahalesi, baştan itibaren dönemsel dış politikasının temel prensiplerinden biriyle çelişmekteydi. İngiltere İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok geçmeden kendi çıkarlarını ancak ABD'nin çıkarlarıyla ve politikasıyla uyumlu hâle getirerek koruyabileceğini kabullenmişti. Oysa Süveyş Krizi'nde kısa sürede İngiliz ve Amerikan bakış açılarındaki uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. Amerikalılar askerî müdahale yerine Mısır ile kanalın uluslararası kontrolüne dayalı müzakere edilmiş bir anlaşma sağlamak niyetindeydiler. Aslında ABD de Nasır'ın düşmesinden yanaydı, fakat askerî müdahaleye karşıydı ve Mısır'ın işgal edilmesi durumunda Arap devletlerinin yüzünü Moskova'ya döneceğinden endişe etmekteydi. Eden ise müttefiklerinin bu oldubittiği kabul edeceğini düşünmekteydi. Bu sebeple Paris yakınlarındaki Sevres'de Fransız, İngiliz ve İsraililer tarafından gerçekleştirilen görüşmelerde gizli bir plan yapıldı. Amerikalardan gizlenen bu plana göre, 29 Ekim'de önce İsrail Mısır'a saldırdı. 5 Kasım'da ise İngiliz ve Fransız kuvvetleri, İsrail ve Mısır'ı ayırma ve bölgede barışı yeniden sağlama bahanesiyle Mısır'a girdi.⁵⁷

Mısır'ı hedef alan bu saldırı ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kınandı. Uluslararası kamuoyunun dikkatini Macaristan'daki müdahalesinden başka yöne çekmek isteyen SSCB, İngiltere-Fransa'yı nükleer silahla vurmakla tehdit etti. ABD istihbarat raporları da SSCB güçlerinin çatışmaya müdahale için

54 TNA/CAB/134/1315/29, 23 July 1956.

55 Keith Kyle, *Suez Britain's End of Empire in the Middle East*, I.B. Tauris, London 2011, s. 135-152.

56 W. Roger Louis, Ronald Robinson, "The Imperialism of Decolonization", *Ends Of British Imperialism The Scramble For Empire, Suez And Decolonization, Collected Essays*, (eds. W. Robert Louis), I.B. Tauris, London 2006, s. 478.

57 Nicholas J. White, *Decolonisation The British Experience Since 1945*, Routledge, New York 2014, s. 110-111; Louis-Robinson, agm., s. 478; Kyle, age., s. 314-332.

Suriye’de toplanmaya başladığını belirtmekteydi. Diğer taraftan saldırı Arap ülkelerinde de oldukça olumsuz bir karşılık bulmuştu. Başkan Eisenhower, politikasını “tüm Arap dünyasını kaybetmemize yol açacaksa Britanya’yı nasıl destekleyebilirim ki” cümlesiyle özetlemekteydi. Bu yüzden ABD bir an önce savaşı durdurma çabalarına girişti ve bu amaçla çatışan taraflara yaptırım uygulanmasını teklif etti.⁵⁸

Süveyş Harekâtı’nı izleyen dönemde yaşanan gelişmeler İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşadığı güç kaybını dramatik bir biçimde açığa vurdu. İstila kuvvetleri Mısırlıların Süveyş Kanalı’nı kapatmasını ve petrol sevkiyatını durdurmasını önleyemedi. Bu durum yatırımcıların ürkmesiyle sterlinden kaçış yönünde çok ciddi bir soruna yol açtı.⁵⁹ ABD ise derhal savaşa son verilmesi için, İngiltere’yi İngiliz parasının devalüasyonuna mani olmak için ellerinde tuttuğu sterlin bonolarının bir kısmını satmakla tehdit etti. Bunun İngiliz ekonomisi üzerinde yıkıcı etkisi olacağı açıktı. ABD ultimatomu geldiğinden beri New York’ta sterlin satışı artmıştı. Bunun üzerine ABD, 6 Kasım’da, ancak gece yarısından önce bir ateşkes kararı duyurulursa ABD’den ekonomik yardım alınabileceği tehdidinde bulundu. Sterlinin değerini düşürmemek için İngiltere Amerikan yardımını talep etmek durumundaydı. Bu da ABD’ye koşullarını dayatma olanağı sağlamaktaydı. Toplantı halindeki Britanya kabinesi “yaşanılan finansal ve ekonomik baskı karşısında harekâtı durdurma” kararı aldı.⁶⁰

Başbakan, Eden ekonomik tehdidin devreye girdiği 6 Kasım tarihine kadar ABD’nin İngiltere ve Fransa’nın hareketine ses çıkarmayacağını düşünmekteydi. Hatta bu tarihe kadar Eden, ABD desteğinden ya da en azından muvafakatinden umutluydu.⁶¹ Fakat bu tarihten sonra genel olarak Britanya için özel olarak ise Eden için bozgun süreci başlamış oldu ve operasyonun sonunu Sovyetlerin tehditlerinden ziyade ABD’nin politik ve ekonomik baskısı getirmiş oldu.⁶² Durum Nasır için bir zafer, Eden için ise tam bir hezimetti.

58 Mehmet Erkan Kılıçoğlu, “1956 Süveyş Krizi ve Orta Doğu’ya Etkisi”, **VAKANÜ-VİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 6/2, s. 705, 745-746; William L. Cleveland, **Modern Orta Doğu Tarihi**, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 347; Niall Ferguson, **İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi**, (çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009, s. 332.

59 Ferguson, *age.*, s. 333.

60 Jonathan Pearson, **Sir Anthony Eden and the Suez Crisis Reluctant Gamble**, Palgrave Macmillan, New York 2003, s. 161; Ferguson, *age.*, s. 333; Rogan, *age.*, s. 355.

61 Pearson, *age.*, s. 158.

62 Nutting, *age.*, s. 144.

1953'ten beri sağlığından mustarip olan Başbakan'ın sağlığıyla beraber siyasi konumu da giderek daha istikrarsız hale geldi ve 9 Ocak 1957'de hem başbakanlıktan hem de parlamentodaki görevinden istifa etti.⁶³

Süveyş'ten sonra Britanya İmparatorluğu'nun çözülüşü şaşırtıcı ve aşırı bir hızla gerçekleşti. Bu anlamda Süveyş, literatürde de Britanya İmparatorluğu'nun sonunu işaret eden milat olarak değerlendirilmektedir. Artık İngiltere, topraklarının dışında ABD onayı olmadan herhangi bir askerî operasyona girişemeyecekti.⁶⁴ Doğu Akdeniz'in en önemli stratejik noktalarından biri olarak Mısır'da yaşadığı bu hezimet bir bütün olarak Britanya'nın Doğu Akdeniz hegemonyasının da büyük ölçüde sonu oldu. Eden'in kademeli çekilme politikası işe yaramamıştı. Eden 1952 tarihli memorandumunda herhangi bir kazanç elde etmeden topyekûn bir çekilmeye başvurulduğunda Britanya'nın uluslararası alanda bütüncül bir prestij kaybı yaşayacağı konusunda uyarıda bulunmaktaydı. İşte Süveyş'ten sonra olan buydu. Memorandumda Eden'in dediği gibi, prestij kaybı başladı ve nerede duracağını Süveyş sonrası kestirmek mümkün olmadı. Ayrıca, Eden'in kaçınmaya çalıştığı “prestij kaybı” o günden beri İngiltere kamuoyunda Eden ile anılır oldu.

3. Sonuç

Eden, 1952'den itibaren İngiltere'nin Mısır politikasında önemli değişikliklere imza atmış, İngiltere'nin “imparatorluk mirası” olarak belirlediği bölgede Sudan örneğinde olduğu gibi çeşitli tavizler vererek ve ardından da İngiliz birliklerini kanal bölgesinden çekerek Mısır'la İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarının sürdürülebileceği yeni bir ilişki ve iş birliğinin yollarını aramıştı. Bu strateji İngiltere'nin dekolonizasyon ve çekilme döneminde ekonominin ve zamanın ruhunun baskısıyla, uluslararası sistem üzerinde kontrol sağlanması ve dünyanın ekonomik açıdan önemli bölgelerinin korunması için dost hükûmetlerle iş birliğine gidilmesi politikasına uygundu. Eden bu politikayla kanal üzerinden sağlanan ekonomik avantajların İngiltere'ye akşının devamını ve çekilmeden sonra da Mısır ile “dost ülke” kategorinde ilişkiler kurarak politik avantajların ve İngiltere'nin emperyal çıkarlarının teminatını arzulamaktaydı. Kuşkusuz 1954 Antlaşması da bu siyaset içerisinde anlam kazanmaktaydı. Fakat 1954 sonrasında işler Eden'in umduğu gibi gitmedi. Nasır'ın liderliğindeki Mısır bir ittifak çerçevesinde Britanya'ya bağlanmadığı gibi Britanya'nın bölgedeki nüfuzuna yönelik ciddi bir tehdit haline geldi. Süveyş'in

63 Pearson, *age.*, s. 158, 164-168.

64 Adamthwaite, *agm.*, s. 449.

millileştirilmesiyle ise İngiltere'nin ekonomik gereksinimleri de tehlikeye girdi. Bu açıkça Eden'in 1952'den beri izlediği siyasetin başarısız olduğu anlamına gelmekteydi. Millileştirmenin ardından Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, bizzat Eden, 1952 yılından itibaren izlediği siyasetle istediğini alamadığını itiraf etmişti. Yıllar boyunca – ve eleştiri altında – Mısır hükûmetine İngiltere'nin iyi niyetini göstermek için elinden gelen her şeyi yaptığını ve bunun en önemli kanıtının da 1954 Antlaşması olduğunu belirten Eden'a göre, tüm feragatlerine rağmen; sarsılmış bir inanç, bitmek bilmeyen İngiltere aleyhtarlığı ve nihayet (kanalın millileştirilmesinin doğuracağı sonuçlar itibarıyla) Britanya topraklarında yıkım girişimlerinden başka bir şey elde edememişti.⁶⁵ Bu şartlar altında Nasır'ın kanaldan geçişi engelleyeceğine dair sözlerinin kendisi için hiçbir anlam ifade etmediğini belirten Eden, aslında 1952 memorandumunun ve İngiltere'nin çekilme siyasetinin “deklare edilmeyen” karanlık yüzünü işaret etmekteydi.

Çalışma içerisinde de altı çizildiği üzere İngiltere çekilme ve dekolonizasyon sürecinde, çekilme ve dekolonizasyon adı altında imparatorluk dönemindeki avantajlarının devamını sağlamaya yönelik bir politika izlemekteydi. Eden'in meşhur 1952 tarihli memorandumunun da temel hedeflerinden biri, İngiltere'ye imparatorluk sürecinde çevreden akan avantajların mümkün olduğunca yeni yollarla devamının garanti altına alınmasıydı. Mısır'dan çekilme de temelde bu hedefi gerçekleştirmenin bir aracıydı. Bu yüzden kanalın uluslararası niteliğinin devamı ve Mısır'ın bir ittifak sistemi içerisinde dost/müttefik haline getirilmesi azami önemdeydi. Çekilme, ölçeği küçültme ve yükü müttefik devletlerle paylaşma stratejileri hep bu hedef için kullanılmaktaydı. Fakat tüm bu stratejiler işe yaramayınca çekilme siyasetinin de 1952 memorandumunun da saklı yüzü ortaya çıkacaktı. Kuşkusuz bu yüz çekilmenin emperyalist boyutunu daha görünür kılmaktaydı. Çalışma içerisinde de belirtildiği üzere çekilme adı altında yeni emperyalizm stratejisinin devamı için güç transferinin güvenilecek unsurlara devri azami önemdeydi ve gerekirse bunun için askerî müdahaleler veya gizli operasyonlara dahi başvurulabilirdi. Bu durum, Kanalın millileştirilmesi sonrası Eden'in izlediği siyasette net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Eden'in Kanal'ın millileştirilmesinin ardından izlediği siyaset İngiltere'nin çekilme siyasetinin karanlık yüzünü göstermesi bakımından önemli bir örneği teşkil etmektedir ve bu noktada Nasır faktörünün oynadığı rol de unutulmamalıdır.

65 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/aug/02/suez-canal>

Eden'in Mısır siyasetinde son olarak altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise kanala yönelik müdahalenin İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere dış politikasının temel ilkelerinden biri olan ABD bağlantısıyla olan uyumsuzluğu-
dur. İngiltere İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok geçmeden kendi çıkarla-
rını ancak ABD'nin çıkarlarıyla ve politikasıyla uyumlu hale getirerek koru-
yabileceğini kabullenmişti. Oysa Süveyş Krizinde kısa sürede İngiliz ve Ame-
rikan bakış açılarındaki uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. Ve neticede İngiltere'nin
Kanal'a yönelik operasyonun sonunu Sovyetlerin tehditlerinden ziyade
ABD'nin politik ve ekonomik baskısı getirdi. Bu durum birçok aktör açısın-
dan hayati dönüşümleri beraberinde getirdi. Durum Nasır için bir zafer, Eden
için ise tam bir hezimetti ve siyasi hayatına mal oldu. Diğer taraftan İngil-
tere'nin Mısır'ı merkeze alan Doğu Akdeniz'deki tarihi nüfuzunun da sonu
oldu. Hatta İngiltere'nin Süveyş Krizi sonrası yaşadığı prestij ve nüfuz kaybı,
sadece Doğu Akdeniz bağlamında değil bir bütün olarak Britanya İmparator-
luğu'nun çöküşünde milat olarak yerini aldı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

İngiltere Ulusal Arşivi (The National Archive-TNA)

TNA/CAB/129/53/2, 18 June 1952. (British Overseas Obligations: Cabinet Memorandum by Mr Eden)

TNA/CAB/129/54/17, 28 July 1952. (Suez Canal: Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs)

TNA/CAB/129/56/19, 27 October 1952. (Egypt: Defence Negotiations. Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs)

TNA/CAB/129/58/17, 14 January 1953. (Egypt: Defence Negotiations. Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs)

TNA/CAB/129/59/15, 16 February 1953. (Egypt: The Alternatives, Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs)

TNA/CAB/134/1315/29, 23 July 1956. (Political, Economic And Information Methods Necessary To Maintain And Promote United Kingdom Interests in The Middle East: Report By The Official Committee On Middle East Policy For Cabinet Policy)

Parliamentary Papers:

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/aug/02/suez-canal>.

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal>.

Araştırma ve İncelemeler:

Adamthwaite, Anthony, “Overstretched and Overstrung: Eden, the Foreign Office and the Making of Policy, 1951-5”, **International Affairs**, Vol. 64, No. 2, 1988, s. 241-259.

Adamthwaite, Anthony, “Suez Revisited”, **British Foreign Policy, 1945-56**, (eds. Michael Dockrill and John W. Young), Palgrave Macmillan: New York 1989, s. 225-246.

Bartlett, C. J., **A History of Postwar Britain 1945-1974**, Longman, London 1977.

- Bartlett, C. J., **British Foreign Policy in the Twentieth Century**, Macmillan Education, New York 1989.
- Boyce, D. George, **Decolonisation And The British Empire 1775-1997**, Macmillan Press Ltd, London 1999.
- Cleveland, William L., **Modern Orta Doğu Tarihi**, (çev. Mehmet Harmanacı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- Curtis, Mark, **The Ambiguities of Power: British Foreign Policy Since 1945**, Zed Books Ltd, London, 1995
- Eden, Anthony, **Full Circle: The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden**, Cassel & Compony, London 1960.
- Feis, Herbert, "Anthony Eden and the Cacophony of Nations", **Foreign Affairs**, Vol. 44, No. 1 (Oct., 1965), pp. 78-89.
- Ferguson, Niall, **İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği**, (çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009, s. 332.
- Hail, J. A., **Britain's Foreign Policy In Egypt And Sudan 1947-1956**, Ithaca Press, Berkshire 1996.
- Kılıhoğlu, Mehmet Erkan, "1956 Süveyş Krizi ve Orta Doğu'ya Etkisi", **VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 6/2 (2021): 726-757.
- Kyle, Keith, **Suez Britain's End of Empire in the Middle East**, I.B. Tauris, London 2011.
- Louis, W. Roger, "A Prima Donna with Honour: Eden and Suez", **Ends Of British Imperialism The Scramble For Empire, Suez And Decolonization, Collected Essays**, (eds. W. Robert Louis), I.B. Tauris, London 2006, s. 627-638.
- Louis W. Roger ve Robinson, Ronald, "The Imperialism of Decolonization", **Ends Of British Imperialism The Scramble For Empire, Suez And Decolonization, Collected Essays**, (eds. W. Robert Louis), I.B. Tauris, London 2006, s. 451-502.
- Nutting, Anthony, **No End of a Lesson The Story of Suez**, Clarkson N. Potter, New York 1967.

Pearson, Jonathan, **Sir Anthony Eden and the Suez Crisis Reluctant Gamble**, Palgrave Macmillan, New York 2003.

Rhodes, James Robert, **Anthony Eden**, Mc-Graw Hill Book Company, New York 1987.

Rogan, Eugene, **Araplar: Bir Halkın Tarihi**, çev. Cem Demirkan, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017.

Rothwell, Victor, **Britain and the Cold War, 1941-1947**, Ebenezer Baylis & Son Ltd, London 1982.

Serbest, M. Bürkan, “Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu Ve Süveyş Bunalımı”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4, 2017, s. 659-711.

Shuckburgh, Evelyn, **Descent to Suez, Diaries 1951-56**, W.W. Norton & Company, London 1986.

Thorpe, D. R., **The Life and Times of Anthony Eden, First Earl of Avon, 1897-1977**, Pimlico, London 2004.

White, Nicholas J., **Decolonisation The British Experience Since 1945**, Routledge, New York 2014.

İnternet Kaynakları:

Embel, Ersin, “Yatıştırma Politikası”, **Güvenlik Yazıları Serisi**, No.14, Eylül 2019, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/YatıştırmaPolitikasi_ErsinEmbel_v.1.pdf.

DOĞU AKDENİZ’İN HİDROKARBON POLİTİĞİ

Sertaç Hami BAŞEREN*-Abdullah PEKEL**

Özet

Doğu Akdeniz sorunu, uluslararası çalışmalarda artık basit bir anlaşmazlıktan öte bir çatışma ve kriz alanı olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, bölgedeki güncel sorunları ve gelişmeleri, özellikle enerji politikaları bağlamında analiz etmektir. Çalışmada “Doğu Akdeniz’in hidrokarbon politikası nasıl değerlendirilebilir?” sorusu üzerine güncel tartışmalar irdelenecektir. Çalışmanın temel savı, Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi dışarıda bırakan girişimlerin bölgedeki istikrarsızlığı artıracaktır.

Yüzyıllar boyunca tarihe iz bırakmış birçok medeniyetin konup göçtüğü Akdeniz coğrafyasının parçası olan Doğu Akdeniz, günümüzde küresel aktörlerin de içinde olduğu karmaşık jeopolitik rekabetin ortasında kalan, dünya siyaseti açısından önemli bir bölgedir. Doğu Akdeniz, uluslararası kamuoyunun gündemine bazen büyük enerji rezervleriyle bazen de bundan kaynaklı deniz yetki alanları uyuşmazlıklarından doğan krizlerle gelmektedir.

Çalışmada Doğu Akdeniz siyasetinin karakteristik özellikleri incelenecektir. Bölgedeki politikalar güncel gelişmelerle birlikte değerlendirilecektir. Bununla birlikte Türk dış politikası için Doğu Akdeniz’in, Doğu Akdeniz sorunu içinse Türkiye’nin önemi üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak, Türkiye’nin haklarını görmezden gelen eylemlerin, bölgeyi nasıl istikrarsızlığa sürüklediği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Deniz Yetki Alanları, Kıbrıs Sorunu, East-med Projesi, Enerji Politikaları.

* Prof. Dr., Ufuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, baseren@politics.ankara.edu.tr.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, pekela@ankara.edu.tr.

THE HYDROCARBON POLITICS OF THE EASTERN MEDITERRANEAN

Abstract

The Eastern Mediterranean is now described as an area of conflict and crisis rather than a simple dispute in international studies. This study aims to analyze the current problems and events in the region, especially in the context of energy policies. Therefore, the question of “how the hydrocarbon politics of the Eastern Mediterranean can be evaluated” will be answered in current debates. The main argument of the study is that attempts to isolate Turkey from the Eastern Mediterranean will increase instability in the region.

The Eastern Mediterranean, a part of the Mediterranean where many civilizations have come and passed, leaving their mark for centuries, is an important region in world politics. It is in the middle of complex geopolitical competition, including global actors. The Eastern Mediterranean draws the international community's attention, sometimes with its high energy reserves and sometimes with the crises arising from the conflicts in maritime jurisdiction areas.

The study will examine the characteristics of Eastern Mediterranean politics. Policies about the region will be evaluated concurrently with recent events. In addition, the importance of the Eastern Mediterranean for Turkish foreign policy and Turkey for the Eastern Mediterranean problem will be underlined. To conclude, it will be introduced how the actions that ignore Turkey's rights have led to regional instability.

Keywords: Turkey, Cyprus Problem, Maritime Jurisdiction Areas, Eastmed Project, Energy Politics.

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde çatışma “...iki veya daha fazla aktörün, karşılıklı olarak...diğeri dışarıda bırakan veya karşılıklı olarak birbiriyle uyuşmayan hedefler güttüğü zaman ortaya çıkan...durumdur”.¹ Doğu Akdeniz² artık siyasi, askerî ve ekonomik boyutlarıyla bir çatışma alanıdır.³ Bölgede çıkarlarını kovalayan aktörlerin eylemleri henüz silahlı çatışmaya dönüşmeyen, fakat sürekli yeni krizler üreten bir durum ortaya çıkarmıştır. Mevcut durum, Doğu Akdeniz’de istikrarsızlığa sebebiyet vermektedir.

Doğu Akdeniz sorunu, 21. yüzyılda olgunlaşmış bir sorundur. Keşfedilen enerji kaynaklarının bölge devletleri için büyük bir önem arz etmesi, bölgedeki deniz yetki alanları uyuşmazlıklarını daha stratejik ve kritik hale getirmiştir. Doğu Akdeniz deniz yetki alanları meselesi, özünde egemen haklarla ilgili hukuki bir anlaşmazlık olmakla beraber, siyasi boyutu olan bir uyuşmazlıktır. Her ne kadar taraflar tezlerini uluslararası hukuku esas alarak öne sürseler de egemen haklara ilişkin uyuşmazlıkların tıpkı sınır uyuşmazlıkları gibi her zaman siyasi bir yanı vardır.⁴

Bölgedeki enerji kaynakları konusunda 2010 yılında yayımlanan Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırma Kurumu raporuna göre Doğu Akdeniz’de 1,7 milyar varil petrol ve 3,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi olduğu

1 Graham Evans ve Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, H. Ahsen Utku (Çev.), Gökkubbe, İstanbul, 2007, s. 127.

2 Uluslararası Hidrografi Örgütü’ne göre Akdeniz’in, Libibeo Burnu (İtalya) ve Bon Burnu (Tunus) arasındaki hattın doğusunda kalan tarafı Doğu Akdeniz’dir. Bk. **Limits of Oceans and Seas**, 3. Baskı, International Hydrographic Organization, Monte-Carlo, 1953, s. 15.

3 David Pollock, “Shifting East Mediterranean Tides: From Conflict to Club Med?”, **The Washington Institute for Near East Policy**, Mayıs 2022, , <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shifting-east-mediterranean-tides-conflict-club-med>, 18.01.2023; Toni Alaranta, “The Eastern Mediterranean conflict: From Turkey-Greece confrontation to regional power struggles”, **Finnish Institute of International Affairs**, 03 Nisan 2021, <https://www.fia.fi/en/publication/the-eastern-mediterranean-conflict>, 18.01.2023; Galip Dalay, “Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a way out of the current deadlock”, **Brookings**, 28 Ocak 2021, <https://www.brookings.edu/research/turkey-europe-and-the-eastern-mediterranean-charting-a-way-out-of-the-current-deadlock/>, 18.01.2023; Sinem Adar ve İlke Toygür, “Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis Militarization of Foreign Policy and Power Rivalry”, **Stiftung Wissenschaft und Politik**, 9 Aralık 2012, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C62/>, 18.01.2023.

4 Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, 2. Baskı, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 4.

tahmini yapıldı.⁵ Böyle bir rezerv, bölge devletlerinin herhangi birisinin enerji ihtiyacını on yıllarca karşılayabilecek büyüklüktedir. Ayrıca 2010 yılında yapılan bu tahminden sonra birçok sefer farklı devletler ve şirketler tarafından hidrokarbon kaynakları arama faaliyeti gerçekleştirilmiştir.⁶

Bölgedeki enerji rezervinin büyüklüğü, dünya enerji piyasası dengeleri için önemli bir değişim potansiyeli bulundurmamaktadır. Fakat bölge devletlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için ve bölgedeki enerji denklemlerini etkilemek adına yeterli miktardadır. Örneğin İsrail, keşfettiği gaz rezerviyle enerji ithalatına bağımlı bir ülke olmaktan çıkarak enerji ihraç edecek noktaya gelmiştir.⁷ Benzer şekilde bu rezerv, Lübnan, Suriye, Filistin gibi görece enerji ihtiyacı az olan devletlerin yanında, bölgesel enerji merkezi olmayı hedefleyen Türkiye ve Mısır gibi devletler için kritik öneme sahiptir. Özetle Doğu Akdeniz sorunu, bölgesel güçlerin azami fayda sağlamak için kıyasıya rekabet ettiği bir olgu haline gelmiştir.

Bölgedeki hidrokarbon politikası, yalnızca enerji piyasası bağlamında düşünüldüğünde dünya siyaseti için bir oyun değiştirici olmasa da bölge dışındaki şartlar elverdiği takdirde uluslararası siyaset açısından kritik bir öneme sahip olma potansiyeli taşımaktadır. Öyle ki, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun başat güçleri arasında süregelen Doğu Akdeniz sorunu, Ukrayna-Rusya çatışması gibi küresel dengeleri etkileyen bir krizle birlikte değerlendirildiğinde küresel gündemin bir parçası olabilir. Örneğin, Ukrayna-Rusya çatışması sonrasında Rusya'dan gelen gazın kesilmesiyle Avrupa'nın yaşadığı enerji krizi

5 C.J. Schenk vd., "Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", **U.S. Geological Survey Fact Sheet 2010-2014**, Denver, 2010.

6 Sohbet Karbuz, "Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities", **IEMed Mediterranean Yearbook 2012**, <https://www.iemed.org/publication/natural-gas-resources-in-the-eastern-mediterranean-challenges-and-opportunities/>, 14.12.2022.

7 Tolga Demiryol, "Natural gas and geopolitics in the Eastern Mediterranean", HEINRICH BÖLL STIFTUNG ISTANBUL, 7 Eylül 2020, <<https://tr.boell.org/en/2020/09/07/natural-gas-and-geopolitics-eastern-mediterranean>>(14.12.2022).

hem Akdeniz'deki enerji iş birliğinin⁸ hem de Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına erişim⁹ konusunun önemini artırmıştır. Küresel dengeler açısından Avrupa Birliği'nin (AB) Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltması hususunda Doğu Akdeniz'in potansiyeli, hiç şüphesiz bölgedeki stratejik denklemi uluslararası siyasette daha ön plana getirecektir.

Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon politikası bölge için önemli, bölgedeki güç dengesi de dünya siyaseti için önemlidir. Artık birbirinden bağımsız düşünülemeyecek olan enerji kaynaklarının paylaşımı, deniz yetki alanları anlaşmazlıkları ve bölge devletlerinin diğer siyasi hedeflerinin toplamından oluşan sorunlar yumağı, küresel güçlerin rekabetiyle de birlikte düşünüldüğünde Doğu Akdeniz, gün geçtikçe küresel siyaset için daha değerli hale gelmektedir.

2. DOĞU AKDENİZ SİYASETİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

2.1. Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlıkları ve Kıbrıs Sorununun Etkisi

Uluslararası hukuka göre devletlerin deniz yetki alanları iç sular, kara suları, bitişik bölge, esas hattan 12 mile kadar balıkçılık bölgesi, kıta sahanlığı, deniz güvenlik bölgesi ve münhasır ekonomik bölgedir.¹⁰ Doğu Akdeniz'i meşgul eden yetki alanı uyuşmazlığı, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) üzerinedir. Kıta sahanlığı, kıyı devletinin deniz altındaki jeolojik doğal uzantısıdır. Kıyı devleti ilan etmeksizin ve kullanım gerekmezsizin, kıta sahanlığına ilişkin uluslararası hukuk kuralları yürürlüğe girdiği andan itiba-

8 Simone Tagliapietra, "Europe's Quest for Energy Security and the Renewed Case for a Strong Mediterranean Green Energy Partnership", **IEMed. Mediterranean Yearbook 2022**, European Institute of the Mediterranean (IEMed), Barcelona, 2022, s. 58.

9 Oded Aren ve Shimon Stein, "The war in Ukraine may be a new opportunity for the East Mediterranean – opinion", **The Jerusalem Post**, 17 Temmuz 2022, <https://www.jpost.com/opinion/article-712349>, 14.12.2022.

10 Bunlardan 12 mil balıkçılık bölgesi ve deniz güvenlik bölgesi, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde yer almamaktadır. Bk. United Nations Treaty Collection, United Nations Convention on The Law of the Sea, https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en, 14.12.2022. Ayrıca 12 mil balıkçılık bölgesi ve deniz güvenlik bölgesi için bk. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, s. 364-365; John P. Grant ve J. Craig Barker, **Parry and Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law**, 3. Baskı, Oxford University Press, New York, 2009, s. 216-217; Frederick C. Leiner, "Maritime Security Zones: Prohibited Yet Perpetuated", **Virginia Journal of International Law** 24, Sayı 4, Virginia, 1984, s. 967-992.

ren, kıyılarında kıta sahanlığına sahiptir. MEB ise kıyı devletlerinin esas hatlardan itibaren 200 mil mesafeye kadar ilan ederek tesis edebileceği bir deniz yetki alanıdır.

Hem kıta sahanlığı hem de MEB, karşılıklı ve komşu kıyıları olan devletler için bazı durumlarda ilgili deniz yetki alanlarını birbirinden ayıran bir sınır gerektirir. Örneğin, karşılıklı kıyılar arasındaki mesafe 400 milin altındaysa, ilgili devletlerin deniz yetki alanları 200 mil altında sınırlandırılmalıdır. Bu sınırlama ilgili devletler arasında hakkaniyete uygun antlaşmalarla yapılır. Bazı durumlarda ise uyuşmazlıklar uluslararası yargı ve hakemlik yoluyla giderilmiştir.

Doğu Akdeniz’de devletlerin uzlaşma yoluyla sınırlandırdığı deniz yetki alanlarına ilişkin antlaşmaların tarihleri, kronolojik olarak Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Antlaşmaları

İtalya – Malta ¹¹	29.04.1970/Nota Teatise
İtalya – Tunus ¹²	20.08.1971/Sınırlandırma Antlaşması
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi – Mısır ¹³	17.02.2003/Sınırlandırma Antlaşması
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi – Lübnan ¹⁴	17.01.2007/Sınırlandırma Antlaşması
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi – İsrail ¹⁵	17.12.2010/Sınırlandırma Antlaşması

11 Fabio Caffio, “The Maritime Frontier between Italy and France: A Paradigm for the Delimitation of Mediterranean Maritime Spaces”, **Maritime Safety and Security Law Journal**, Sayı 2, 2016, s. 102.

12 Office of the Geographer Bureau of Intelligence And Research, “Limits in the Seas No. 89 Continental Shelf Boundary: Italy – Tunisia”, **U.S. Department of State**, Washington, 1980, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/12/LIS-89.pdf>, 15.12.2022.

13 **United Nation Treaty Collection**, Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone 17 February 2003, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf>, 15.12.2022.

14 Lübnan Parlamentosu onaylamadığı için henüz yürürlüğe girmedi. Bk. “Cyprus-Lebanon, Cyprus-Israel Offshore Delimitation”, **MEES**, 28 Eylül 2012, <https://www.mees.com/2012/9/28/op-ed-documents/cyprus-lebanon-cyprus-israel-offshore-delimitation/f994d750-6d1a-11e7-9675-d5a0b0510107>, 15.12.2022.

15 **United Nation Treaty Collection**, Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti – Türkiye ¹⁶	21.09.2011/Sınırlandırma Antlaşması
Türkiye – Libya ¹⁷	27.12.2019/Sınırlandırma Antlaşması
Mısır – Yunanistan ¹⁸	06.08.2020/Sınırlandırma Antlaşması
İtalya – Yunanistan ¹⁹	24.05.1977 ve 09.06.2020/Sınırlandırma Antlaşmaları
İsrail – Lübnan ²⁰	27.10.2022/Sınırlandırma Antlaşması

Yapılan ikili sınırlandırma antlaşmalarının, normalde karşılıklı ve komşu kıyılara sahip devletler arasında deniz yetki alanlarının sınırlarını belirleyerek uyumsuzluğu ortadan kaldırması gerekirken, Doğu Akdeniz için yapılan antlaşmaların bazıları tam aksi istikamette sonuçlar vermiştir. Çünkü Doğu Akdeniz, kıyı devletlerinin denizdeki doğal jeolojik uzantılarının yuvarlak bir masada oturuyormuşçasına birbirleriyle karşılıklı geldiği ve kesiştiği bir coğrafyadır. Dolayısıyla Tablo 1’de yapılan antlaşmalar, bölgedeki deniz yetki alanları uyumsuzlukları sorununa kısmen çözüm getirebilmiştir. Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarına ilişkin yapılan antlaşmalarla birlikte bazı bölge devletleri, uyumsuzluklarını uluslararası mahkemeler aracılığıyla çözmüşlerdir.

Economic Zone, https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d_12b7, 15.12.2022.

16 **Resmî Gazete**, Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz’de Kıta Sahaneliği Sınırlandırılması Hakkında Anlaşma, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-3-1.pdf>, 15.12.2022.

17 **United Nation Treaty Collection**, Memorandum Of Understanding Between The Government Of The Republic Of Turkey And The Government Of National Accord-State Of Libya On Delimitation Of The Maritime Jurisdiction Areas In The Mediterranean, https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_%28HC%29_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf, 15.12.2022.

18 **United Nation Treaty Collection**, Agreement between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone between the two Countries, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028058a22f>, 15.12.2022.

19 **United Nation Treaty Collection**, Agreement between the Hellenic Republic and the Italian Republic on the Delimitation of the Respective Continental Shelf Areas of the two States, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GRCITA1977CS.PDF>, 15.12.2022; **United Nation Treaty Collection**, Agreement Between The Hellenic Republic And The Italian Republic On The Delimitation Of Their Respective Maritime Zones, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GreeceItalyTreaty.pdf>, 15.12.2022.

20 “Full Text: Final Version of Israel-Lebanon Maritime Border Deal”, **Haaretz**, 12 Ekim 2022, <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-10-12/ty-article/full-text-final-version-of-israel-lebanon-maritime-border-deal/00000183-cb43-d8cc-afc7-ffef25f80000>, 15.12.2022.

Tunus-Libya kıta sahanlığı uyuşmazlığı 24 Şubat 1982’de²¹ ve Libya-Malta kıta sahanlığı uyuşmazlığı 3 Haziran 1985’te Uluslararası Adalet Divanı kararlarıyla çözülmüştür.²² Bu kararlar, bölgedeki diğer uyuşmazlıkların çözümü için de önemli bir içtihat yaratmışlardır.²³

Doğu Akdeniz’deki siyasi çatışma, aslında sadece denizin ve enerji kaynaklarının paylaşılmasından ibaret değildir. Modern uluslararası ilişkiler tarihine iz bırakmış Kıbrıs Sorunu, Doğu Akdeniz’deki anlaşmazlıkların bir diğer önemli kaynağıdır. 1974’te Türk Silahlı Kuvvetleri, Garanti Antlaşması’nın²⁴ Türkiye’ye vermiş olduğu hak ve yetkilere dayanarak Kıbrıs’ın bütünlüğünü, güvenliğini ve anayasal düzeni yeniden tesis etmek için Kıbrıs Barış Harekâtı’nı gerçekleştirmiştir. Garanti Antlaşması’nın Kıbrıs Anayasası ve anayasal düzeniyle doğrudan ilişkisi vardır: antlaşmanın tarafları anayasaya riayet edilmesini garanti etmiştir ve birlikte veya danışarak hareket etme imkânı olmadığı takdirde tarafların, Garanti Antlaşması’nın oluşturduğu durumu (*state of affairs*) münhasıran yeniden oluşturma gayesi ile hareket etme hakkı vardır.²⁵

Kıbrıs’ın siyasi istikrara kavuşması için yapılan girişimlerde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY) tutumu nedeniyle muvaffak olunamamıştır. GKRY, ada karasında on yıllar geçirmiş egemenlik sorunu denize yayılmıştır. Prof. Dr. Sevin Toluner’in yaptığı tespitler, günümüzde iç içe geçmiş Kıbrıs ve Doğu Akdeniz sorunları için yaklaşık elli yıllık bir perspektif sunmaktadır:

“...Kıbrıs Devleti’nin egemenlik, bağımsızlık ve ülke bütünlüğünün garantisi sorunlarının temelinde, dün olduğu gibi bugün de, ilgili tarafların bu

21 Hüseyin Pazarcı, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Tunus, Libya Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığına İlişkin 24 Şubat 1982 Tarihli Kararı / Karar Metinleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt 2, Sayı 2, İstanbul, 1982, s. 42-48.

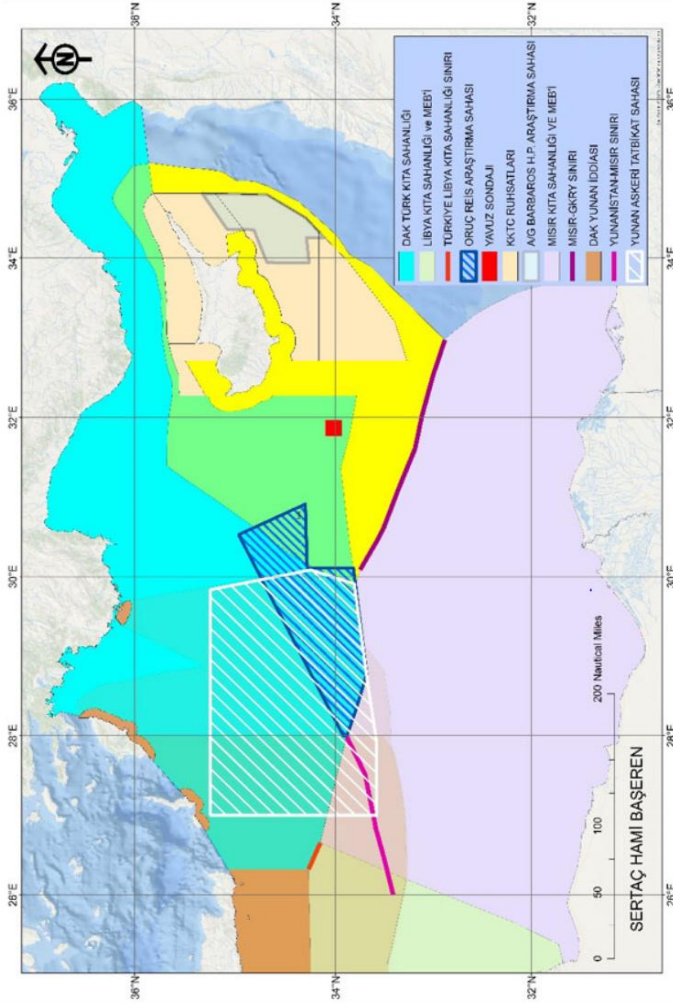
22 Aslan Gündüz, “Kıta Sahanlığı Hukukunda Yeni Gelişmeler (Libya/Malta Davası)”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, İstanbul, 1986, s. 5-24.

23 Yücel Acer, **Uluslararası Yargı Kararları Temelinde Ege ve Doğu Akdeniz’de Sınırlandırma Sorunları**, SETA, İstanbul, 2021, s. 53, 72, 172, 173, 222, 223, 233, 320, 321, 330, 331, 350, 351, 362.

24 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Garanti Antlaşması** (Zürich, 11 Şubat 1959), https://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa, 15.12.2022.

25 Ahmet C. Gazioğlu, İngiliz Yönetiminde Son İki Yıl (1958-60) **Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyetine Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (3)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Kıbrıs, 2000, s. 364,280.

noktadaki amaçları arasındaki ziddiyet ve bunun uzlaştırılması zorunluğu yatar. Bu gerçeği görmemezliğe gelerek, Kıbrıs sorununa, üzerinde anlaşmaya varılmış olan 1960 Andlaşmalarının temelinde olan hak dağılımını değiştirecek ölçüde yabancı olan çıkarları katmak ve böylece uyumsuzluğu kendi boyutları dışına taşımak, bunun çözülmesini kolaylaştıramayacağı gibi, bölge barışına da hizmet edemez...”²⁶



Harita 1: Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı

26 Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 504.

Toluner, Kıbrıs konusunda, adadaki Türk ve Rum halklarının eşitliğinin ve ortaklığının bozulmasına sebebiyet veren dış etkenlerin, sorunu nasıl içinden çıkılmaz hâle getirebileceğini çok önceden ifade etmiştir, üstelik Doğu Akdeniz’de tespit edilen enerji kaynaklarının varlığını bilmeksizin... Kıbrıs Türk halkının ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) hakları garanti altına alınarak Kıbrıs sorunu kalıcı bir çözüme kavuşturulmadıkça, Doğu Akdeniz sorunu nihai olarak çözülemeyecektir. Kıbrıs sorununu Doğu Akdeniz anlaşmazlıklarının merkezine yerleştiren aktör, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) olmuştur. Bunu Kıbrıs sorununu Doğu Akdeniz’e yayarak gerçekleştirmiştir.

GKRY, tek taraflı ilan ettiği deniz yetki alanlarıyla hem Türkiye’nin hem de KKTC haklarını ihlal etmiştir. Rum hükûmeti, adanın egemenliği konusunda tek başına tasarrufta bulunarak Türkiye’nin kıta sahanlığı üzerinde hakaniyete mugayir bir tutum sergilemektedir. Benzer şekilde, Kıbrıs’ta eşit statüde iki halk ve iki hükûmet olmasına rağmen, GKRY tek meşru hükûmet olduğu iddiasıyla Kıbrıs Türklerinin haklarını gasp etme çabasıdadır. 1968’den bugüne yapılan Kıbrıs müzakerelerinde ulaşılmaya çalışılan asgari müşterek zeminini tesis etmeden Rumlar, adayla ilgili tek taraflı tasarrufta bulunamazlar. Özetle, Rumlar tarafından denize yayılan Kıbrıs uyuşmazlığı, Doğu Akdeniz sorununun çözümünde aşılması gereken en önemli konuların başında gelmektedir.

2.2. Navtext ve Sondaj Savaşları

Doğu Akdeniz’e kıyısı olan devletler, deniz yetki alanları konusundaki anlaşmazlıklarının çözüme kavuşmasını beklemeksizin, tartışmalı deniz alanlarını çeşitli sebeplerle kullanmaktadırlar. Böylelikle devletler, tartışmalı alanlarda aleyhte bir yapılageliş oluşmasını engellerken aynı zamanda tahayyül ettikleri deniz yetki alanları üzerinde iddia ettikleri hakları uluslararası kamuya, zımnen ve defaatle duyurmaktadırlar. Bu amaca hizmet edecek uygulamaların başında, aslen denizde seyrüsefer güvenliğini sağlamak için icat edilmiş uluslararası bir haberleşme sistemi olan *Navigational Telex (NAVTEX)* gelmektedir.

NAVTEX, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Radyokomünikasyon Sektörü standartlarında otomatik telgraf teknikleriyle çalışan, seyrüsefer, meteoroloji ve diğer acil durumlara ilişkin bilgileri resmî açıklama olarak ilan

edebilen, otomatikleştirilmiş, uluslararası bir servistir.²⁷ 1985'te Birleşik Krallık ve Kuzey Avrupa'da deniz haberleşme teknolojisi üzerine yapılan çalışmalar²⁸ öncülüğünde ve Uluslararası Denizcilik Örgütü Radyokomünikasyon Alt Komitesi²⁹ isteğiyle 1988 yılında hazırlanan ilk el kitabından sonra uluslararası standartları tespit edilen bu sistem, günümüzde Küresel Deniz Tehlike ve Emniyet Sistemi'nin³⁰ önemli bir parçasıdır.³¹ Türkiye'nin de taraf olduğu Denizde Can Emniyeti Uluslararası Sözleşmesini'nin (SOLAS)³², telsiz dalgalarıyla haberleşmeyle ilgili 4. bölümünün 12.2 maddesinde “denizdeyken her gemi, seyrüsefer alanında, uygun frekansta veya frekanslarda yayınlanan deniz emniyetine ilişkin bilgilerin telsiz takibini yapacaktır”, ifadesi yer almaktadır.³³ Dolayısıyla, denize açılan her geminin yeniden limana dönene kadar NAVTEX aracılığıyla gelen bilgilere kulak kesilmesi yükümlülüğü olduğunu söyleyebiliriz. NAVTEX servisinin uluslararası örgütlerin çalışmalarlarıyla dünya geneline yayılması 2000'li yıllarda olmuştur.³⁴ Türkiye, 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren Türkçe NAVTEX yayınlarına başlamıştır.³⁵ Meteoroloji ve seyrüsefer bilgilendirmeleri ve uyarıları için dünya denizleri 21 bölgeye taksim edilmiştir; Türkiye'nin ve Doğu Akdeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin kullandığı bölge bunlardan üçüncüsüdür.³⁶

27 International Maritime Organization, **NAVTEXT Manual 2012 Edition**, CPI Group, Londra, 2012, s. 1.

28 “Electronics Update”, **Maritime Reporter and Engineering News**, 1 Eylül 1985, s. 55.

29 Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, **Uluslararası Telekomünikasyon Birliği-ITU**, <https://www.btk.gov.tr/itu>, 19.12.2022.

30 Laurie Tetley ve David Calcutt, **Understanding GMDSS: Global Maritime Distress and Safety System**, Springer, Birleşik Krallık, 1994, s. 3-10.

31 International Maritime Organization, **NAVTEXT Manual 2012 Edition**, s. V,1.

32 International Maritime Organization, **International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS)**, 1974, [https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-\(SOLAS\)-1974.aspx](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS)-1974.aspx), 18.12.2022.

33 Bk. **International Maritime Organization, Regulation 12– Watches**, <https://imorules.com/GUID-38FACE1B-A6B2-49BB-8395-EF6E154F4506.html>, 18.12.2022.

34 International Maritime Organization, **NAVTEXT Manual 2012 Edition**, s. V.

35 Salih Orakçı, “General Directorate Of Coastal Safety And Salvage Administration”, **The Turkish Straits Maritime Safety, Legal And Environmental Aspects**, (Publication Number 25), Nilüfer Oral ve Bayram Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (Turkish Marine Research Foundation), İstanbul, 2006, s. 54.

36 International Maritime Organization, **NAVTEXT Manual 2012 Edition**, s. 8-9.

Seyrüsefer güvenliği için ilgili deniz alanında gerçekleştirilebilecek faaliyetler hakkında bilgi vermek için yayınlanan NAVTEX ilanları, Doğu Akdeniz’de muhtelif kereler siyasi anlaşmazlıkların izdüşümünü yansıtmıştır. Örneğin Yunanistan’ın NAVTEX ilanlarının Türkiye’nin kıta sahanlığını kapsayacak şekilde hazırlanması karşısında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilgili birimleri, kimi zaman karşı bir NAVTEX ilanı kimi zaman da resmî kanallardan yaptığı açıklamalarla Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarındaki haklarını korumaya çalışmaktadır.³⁷ Oruç Reis Sismik Araştırma Gemisi’nin Doğu Akdeniz’de yaptığı araştırmalara yönelik Türkiye’nin yayınladığı NAVTEX’in yasadışı olduğunu ve bölgede seyrüsefer planı olan denizcilerin Türkiye’nin NAVTEX ilanını dikkate almaması gerektiğini resmî kanallardan açıklamıştır.³⁸ Ancak Yunanistan, daha önce Nautical Geo Araştırma Gemisi’nin Türk kıta sahanlığını da içeren bir araştırma sahasında faaliyet göstereceğini duyurmuştur.³⁹ Türk deniz yetki alanları içerisinde kalan tüm araştırma faaliyetlerinin, ilgili Türk makamları ile koordine edilmesi gerekir. Bu tür NAVTEX ilanların maksadı, bilimsel araştırmanın ötesine geçmektedir.

NAVTEX savaşları, özellikle son birkaç yılda Doğu Akdeniz’de siyasi ve diplomatik rekabetin önemli bir unsuru olmuştur. Ancak tek başına NAVTEX savaşları, bölgedeki güç mücadelesinin boyutlarını anlamakta yeterli olmayacaktır. Bölgenin hidrokarbon kaynaklarını tespit etmek için yapılan keşif araştırmaları da deniz yetki alanları anlaşmazlıkları ve NAVTEX ilanlarıyla birlikte düşünülmelidir. Buna en güzel örnek Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin tek taraflı ilan ettiği münhasır ekonomik bölgede, uluslararası enerji şirketlerine hidrokarbon arama ve çıkarma gibi sondaj çalışmalarına verdiği izin ruhsatlarıdır.⁴⁰ Uluslararası hukuku hiçe sayan bu ruhsatlara dayanarak yapılan

37 Yorgo Kırbaki, “Yunanistan Navtex sezonunu açtı”, **Hürriyet**, 18 Eylül 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yunanistan-navtex-sezonunu-acti-41897452>, 18.12.2022.

38 Paul Antonopoulos, “Greece releases anti-NAVTEX in response to Turkey’s illegal issuance”, **Greek City Times**, 22 Kasım 2020, <https://greekcitytimes.com/2020/11/22/greece-anti-navtex-turkeys-illegal/>, 18.12.2022.

39 Yorgo Kırbaki, **age**.

40 Muhammet İkbâl Arslan, “KKTC, Rum kesiminin sözde MEB’inde başlayan sondaj çalışmalarını kınadı”, **Anadolu Ajansı**, 25 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-rum-kesiminin-sozde-mebinde-baslayan-sondaj-calismalarini-kinadi/2596606>, 18.12.2022.

çalışmalar Türkiye ve KKTC tarafından birçok kez kınanmıştır.⁴¹ Doğu Akdeniz'de çözüm ve istikrarı düşünmeksizin, gereken deniz yetki alanları sınırlandırmalarını tespit etmeden, tek taraflı tasarruflarda bulunarak NAVTEX ilan edilmesi ve/veya sondaj arama çalışmalarına müsaade edilmesi, üstelik bunu yaparken dünya enerji piyasasının dev şirketlerini kriz sahasına davet ederek sorunun bir parçası haline getirmek; hiç şüphesiz ki çözümü aramaktan uzak ve sorunu derinleştirici bir eylem olmaktadır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz siyasetinin çıkmazları içinde NAVTEX ilanları ve sondaj arama faaliyetleri negatif anlamda araçsallaştırılmış durumdadır.

2.3. Askerî Tatbikatlar ve İş Birlikleri

Doğu Akdeniz'deki güç dengesinin, uluslararası siyasetin maddi pratiğine yansıyan somut uygulamaları arasında askerî tatbikatlar önemli bir yer tutar. Kıyı devletlerinin bölge siyasetindeki anlaşmazlıklar karşısında tek başına ya da diğer devletlerle yaptığı askerî tatbikatların ve iş birliklerinin birden fazla anlamı vardır. İlk olarak tatbikatı gerçekleştiren devlet(ler), Doğu Akdeniz'in güç dengesinde, bilhassa donanma kapasitelerini diğer bölge devletlerine ve uluslararası kamuoyuna göstermek istemektedir. Bunun yanında diğer devletlerle yapılan ortak tatbikatlar, Doğu Akdeniz siyasetinde, bölgesel ve küresel ölçekte aktörlerin iş birliği ağını ortaya çıkaran önemli göstergeler arasındadır. Son olarak askerî diplomatik faaliyetler ve askerî iş birliği sözleşmeleri, bölgedeki güç dengesi ve küresel siyasetin Doğu Akdeniz denklemindeki etkisi konusunda kritik ipuçları vermektedir.

Uluslararası hukuka göre açık denizlerde barışçıl amaçla askerî tatbikat yapılmasının önünde bir engel yoktur.⁴² Ancak bu amaçla gerçekleştirilmesi gereken askerî tatbikatlar, birçok kez devletler arasındaki anlaşmazlıklarda karşı tarafa mesaj vermek maksadıyla ve barışı bozabilecek gerginliklere sebep olacak şekilde gerçekleştirilmektedir. Japonya'nın MEB'inin güvenliğini

41 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un GKRY'nin 7 Numaralı Sözde Ruhsat Sahası için Uluslararası Şirketlerle Anlaşma İmzaladığına Dair Haberler Hakkındaki Soruya Cevabı", **Güncel Açıklamalar**, SC-56, 19 Eylül 2019, https://www.mfa.gov.tr/sc_-56_-sozde-ruhsat-sahasi-hk-sc.tr.mfa, 18.12.2022.

42 Sertaç Hami Başeren, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığında Yeni Anlaşmalar ve Uygulamalar", **Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Necdet Ünüvar (Ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 2021, s. 43.

tehlikeye atan Çin'in füze denemeleri⁴³, NATO'nun Karadeniz'de gerçekleştirdiği tatbikatlar⁴⁴, Çin'in ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Tayvan'ı ziyaret ettiği sırada ada çevresini donanma kuşatmasına alan bir tatbikat gerçekleştirmesi⁴⁵ gibi güncel birçok hadise, barışçıl askerî tatbikatın ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen bazı tatbikatlar da benzer niteliktedir. Örneğin;

“Yunanistan, Mısır ile gerçekleştirdiği sınırlandırma anlaşmasının hemen ardından Türkiye'ye karşı ileri sürdüğü iddialarını ve Türk kıta sahanlığı üzerindeki haksız taleplerini yeniden takviye etmek için harekete geçti. Irakleio İstasyonunun 24 Ağustos 2020 05:00'da yayımladığı 490/20 sayılı NAVTEX ilanı ile 25 Ağustos 2020 saat 05:10'dan 27 Ağustos 2020 saat 20:59'a kadar askerî tatbikat yapılacağı ilan edildi. İlan NAVERA III tarafından 1148/20 NAVTEX numarası ile tekrar edildi.⁴⁶ İlan edilen tatbikat sahası, Mısır anlaşmasının Yunanistan'ın vazgeçtiğini gösterdiği Türk kıta sahanlığı üzerindeki haksız taleplerini içine almaktadır. Sahanın doğu sınırı, Türk kıta sahanlığı üzerindeki Yunan iddialarının doğu sınırını oluşturan Anadolu–Meis ortay hattına dayanmaktaydı.”⁴⁷

Barışa ve istikrara hizmet etmeyen benzer nitelikli bir diğer tatbikat serisi olan EUNOMIA⁴⁸, bölgede Türkiye karşısında oluşturulan devletler bloğunun, gözdağı verircesine bir üslupla açıklamalar yaparak Doğu Akdeniz'e ve

43 Takahaski Kosuke, “China's Live-Fire Drills Near Taiwan Send Ballistic Missiles Into Japan's EEZ“, **The Diplomat**, 5 Ağustos 2022, <https://thediplomat.com/2022/08/chinas-live-fire-drills-near-taiwan-send-ballistic-missiles-into-japans-eez/>, 25.12.2022.

44 “NATO'dan Rusya'ya gözdağı: Karadeniz'de dev tatbikat”, **Hürriyet**, 29 Haziran 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natodan-rusyaya-gozdagi-karadenizde-dev-tatbikat-41842026>, 25.12.2022.

45 Nuri Aydın, “Çin ordusu, Pelosi'nin Tayvan ziyaretine tepki olarak tatbikat başlattı”, **Anadolu Ajansı**, 2 Ağustos 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-ordusu-pelosinin-tayvan-ziyaretine-tepki-olarak-tatbikat-baslatti/2651999>, 25.12.2022.

46 Instituto Hidrográfico de la Marina, **Avisos a Los Navegantes**, Publicación Semanal, Grupo No. 35, 29 de Agosto de 2020.

47 Sertaç Hami Başeren, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığında Yeni Anlaşmalar ve Uygulamalar”, s. 43.

48 Türkçe “Doğu Akdeniz'de Eşgüdümlü askerî Girişimi/Teşebbüsü” olarak ifade edilebilecek ve orijinali “Eastern Mediterranean Coordinated Military Initiative” (Yunanistan Savunma Bakanlığı internet sitesinde hazırladığı afişte bu şekilde adlandırmış) olan, Yunanistan, GKRY, Fransa ve İtalya'nın birlikte kurduğu iş birliği mekanizmasının Doğu Akdeniz'de ger-

Kıbrıs'a ilişkin gayrihukuki tasarruflarını dayatma girişimidir.⁴⁹ Bu girişimin en son tatbikatı “EUNOMIA 3-22” adıyla 3-6 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Yine ortak tatbikatları ve askerî eğitim faaliyetlerini artırmak için Mısır, GKRY ve Yunanistan arasında Nisan 2021’de “Üçlü askerî İş birliği Programı” anlaşması imzalandı.⁵¹ Doğu Akdeniz’e kıyısı olan devletlerin yakın dönemde böyle bir iş birliğini duyurmaları, bölge siyasetinde askerî tatbikatların ve askerî diplomasinin ağırlığını, mevcut durum devam ettikçe ileride de koruyacağını göstermektedir. Doğu Akdeniz’de siyasi çıkarlarla, olaylarla veya anlaşmazlıklarla ilişkili gerçekleştirilen askerî tatbikatlar konusundaki örnekler çoğaltılabilir; bölgedeki çıkarları gün geçtikçe artan Çin ve Rusya dahi, 2015’te atış talimleri de olan bir ortak askerî tatbikat gerçekleştirmiştir.⁵²

Türkiye de Doğu Akdeniz siyasetindeki konumu gereği, muntazam düzenlediği askerî tatbikatlarla bölgeyle ilgili aktörlere, göz ardı edilemeyecek

çekleştirdikleri tatbikatlara verdikleri isim. Bazı kaynaklar bu iş birliği mekanizmasını “Quadripartite Initiative”, yani “Dörtlü Girişim” olarak adlandırmaktadır. Bk. Ministry of National Defence General Directorate of National Defence Policy And International Relations, Completion of the 2nd Quadripartite Meeting of Defence Policy Directors of Greece, Cyprus, Italy and France under the Quadripartite Initiative — QUAD (EUNOMIA), 27 Ekim 2022, <https://www.gdpeads.mod.mil.gr/en/completion-of-the-2nd-quadripartite-meeting-of-defence-policy-directors/>, 25.12.2022; Sertaç Aktan & AFP, “Yunanistan, Fransa, İtalya ve GKRY’den Doğu Akdeniz’de ortak tatbikat”, **Euronews**, 26 Ağustos 2022, <https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-fransa-italya-ve-gkry-den-dogu-akdeniz-de-ortak-tatbikat>, 25.12.2022. Eunomia ismi, Yunan mitolojisinde disiplin ve iyi düzen temsilcisi olan bir tanrıçadan gelmektedir, yine bu isim barış ve adaletle ilişkili anlamda da kullanılmaktadır. Bkz. Pierre Grimal, A Concise Dictionary of Classical Mythology, Stephen Kershaw(Ed.), Fransızcadan İngilizceye Çev. A. R. Maxwell-Hyslop, Basil Blackwell Ltd., Padstow, 1990, s. 205, 333, 455.

49 Xavier Vavasseur, “Eunomia: Cyprus Greece France And Italy Conducting Combined Drills In Eastern Med”, **Naval News**, 28 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2020/08/eunomia-cyprus-greece-france-and-italy-conducting-combined-drills-in-eastern-med/>, 25.12.2022.

50 Giovanni Prete, “Aeronautical Exercise Between Greece, Cyprus, France, Italy Kicks Off”, **GreekReporter**, 4 Ekim 2022, <https://greekreporter.com/2022/10/04/aeronautical-exercise-eunomia-greece-cyprus-france-italy/>, 25.12.2022.

51 Athens Bureau, “Greece-Egypt-Cyprus sign military cooperation deal”, **Greek City Times**, 7 Nisan 2021, <https://greekcitytimes.com/2021/04/07/greece-egypt-cyprus-military-deal/>, 25.12.2022.

52 Franz-Stefan Gady, “China and Russia Conclude Naval Drill in Mediterranean”, **The Diplomat**, 22 Mayıs 2015, <https://thediplomat.com/2015/05/china-and-russia-conclude-naval-drill-in-mediterranean/>, 25.12.2022.

bir güç olduğunu hatırlatmaktadır. Türkiye'nin gerçekleştirdiği geniş kapsamlı tatbikatların başında Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de aynı anda icra edilen Mavi Vatan-2019⁵³, Mavi Vatan-2021⁵⁴, Mavi Vatan-2022⁵⁵ ve benzeri tatbikatlar gelmektedir. Ayrıca Türk birçok kez diğer devletlerle birlikte ortak tatbikatlar düzenlemiştir.

Doğu Akdeniz'deki askerî tatbikatlar ve faaliyetler, siyasi ilişkilerdeki anlaşmazlıkların gölgesinde cereyan ettiği için, NATO gibi on yılları aşmış bir ittifakın içinde yer alan devletlerin bile karşı karşıya gelmesine ve istenmeyen durumları ortaya çıkmasına neden olmuştur. Libya'nın geleceği konusunda farklılaşan Türkiye ve Fransa'nın yaklaşımları, 10 Haziran 2020'de Libya açıklarında savaş gemileri arasındaki gerginliğe kaynaklık etti.⁵⁶ Ardından NATO'nun yaptığı araştırma sonucunda Türk savaş gemilerinin, bahse konu gerginlikte bir kusurunun olmadığı anlaşıldı ve bunun üzerine beklediğini bulamayan Fransa, bölgede sürdürülen NATO misyonundan çekildiğini duyurdu.⁵⁷ Benzer bir olay yine 2020 yazında, Mısır ve Yunanistan arasında imzalanan deniz yetki alanları anlaşmasından birkaç gün sonra, bölgede araştırma yapan Oruç Reis gemisine doğru hamle yapan Yunan savaş gemisi Lemnos'un TCG Kemalreis tarafından durdurulmasıyla yaşandı.⁵⁸ İki gemi çarpıştı, ancak her ikisi de büyük bir hasar almadı.

Doğu Akdeniz'de onlarca askerî tatbikatın düzenlenmesi ve birçok askerî iş birliği ağının kurulması bölge siyasetinin karakteristik bir özelliğini oluşturmaktadır. Ekonomik ve siyasi çıkarları takip eden aktörler, rakiplerine karşı

53 Durmuş Genç, “‘Mavi Vatan’daki dev tatbikat göz kamaştırdı”, **Anadolu Ajansı**, 7 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mavi-vatandaki-dev-tatbikat-goz-kamas-tirdi/1411433>, 25.12.2022.

54 İsa Toprak, “Mavi Vatan-2021 Tatbikatı 25 Şubat-7 Mart arasında icra edilecek”, **Anadolu Ajansı**, 22 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mavi-vatan-2021-tatbikati-25-subat-7-mart-arasinda-icra-edilecek/21532>, 25.12.2022.

55 Şengül Azbay, “Mavi Vatan-2022 Tatbikatı başladı”, **Anadolu Ajansı**, 11 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-vatan-2022-tatbikati-basladi/2560893>, 25.12.2022.

56 John Irish ve Robin Emmott, “France-Turkey tensions mount after NATO naval incident”, **Reuters**, 7 Temmuz 2020, <https://www.reuters.com/article/us-nato-france-turkey-analysis-idUSKBN2481K5>, 25.12.2022.

57 “Akdeniz’de Türk-Fransız çekişmesi: NATO’da ilk raundu Ankara mı kazandı?”, **BBC News Türkçe**, 1 Temmuz 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53255895>, 25.12.2022.

58 “Doğu Akdeniz - Reuters: Türkiye’nin Kemal Reis ve Yunanistan’ın Limnos gemileri arasındaki olay için Atina ‘kazaydı’ diyor”, **BBC News Türkçe**, 14 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53779999>, 25.12.2022.

kurduğu ittifakların gücünü artırmayı hedeflemektedir. Ortada soruna çözüm getirecek ölçekte bir uzlaşının olmayışı, güce dayalı siyasetin ağırlığını artırmaktadır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de çatışma dinamikleri, uzlaşma dinamiklerinden çok daha kuvvetli hale gelmiştir.

3. DOĞU AKDENİZ'İN HİDROKARBON POLİTİĞİ ve TÜRKİYE

Doğu Akdeniz'deki toplam hidrokarbon rezervi, dünyadaki toplam rezervin görece küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bölgede, dünyadaki petrolün %0.3'ü ve doğal gazın %6.8'i bulunmaktadır.⁵⁹ Küresel enerji denklemini etkileyemeyecek kadar az, bölge devletlerinin enerji bağımlılığını ortadan kaldıracak kadar çok olan bu rezerv, Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıkların başlıca sebebidir. Türkiye, KKTC, Yunanistan, GKRY, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır ve Libya ortasında kalan enerji rezervinden pay alma mücadelesi, enerji piyasasında etkin olan diğer aktörleri de içine çeken bir girdap yaratmıştır.

Doğu Akdeniz'de Türkiye, kıta sahanlığını ihlal etmeye çalışan Yunanistan ve GKRY ile deniz yetki alanları konusunda hukuki ve siyasi bir mücadele vermektedir. Bunun yanında KKTC'nin görmezden gelinen haklarını garantör ülke olarak koruma çabası içindedir. Ancak Türkiye ve KKTC bu haklarını, sadece GKRY ve Yunanistan'a değil, bu devletlerin ihlallerini teşvik eden AB'ye ve diğer küresel aktörlere karşı da korumaya çalışmaktadır. Bu durum, her iki devletin AB üyesi olmaları ve GKRY'nin dünyadaki büyük enerji şirketlerinin gücünü arkasına alarak Türkiye ve KKTC'ye karşı gerçekleştirdiği hak ihlallerini meşrulaştırma çabası⁶⁰ sonucunda ortaya çıktı.

AB, Doğu Akdeniz konusunda ekonomik ve siyasi çıkar odaklı politikalar benimsedi.⁶¹ Dolayısıyla üyelerinin gayri hukuki taleplerinin ve Doğu Akdeniz'de sebep oldukları istikrarsızlığın karşısında durmak yerine yanında durmayı tercih etti. Bu nedenledir ki, son dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde Doğu Akdeniz anlaşmazlıkları önemli bir gündem maddesi olmaya başladı.

59 İsmail Kavaz, "The Energy Equation in the Eastern Mediterranean", *Insight Turkey*, Cilt 23, Sayı 1, Ankara, 2021, s. 144-145.

60 Ahmet Zeki Bulunç (Yay. Haz.), *Doğu Akdeniz Sorunu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Etkileri Paneli*, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2008, s. 34.

61 Fuat Aksu, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri", Sertaç Hami Başeren (Yay. Haz.), *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 167.

Zira AB, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği sondaj arama faaliyetlerinin gerekçe göstererek 2019 yılında yaptırım kararını açıkladı. Karar kapsamında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) çalışanları da dâhil olmak üzere, Türkiye'ye yönelik ekonomi ve siyasi yaptırımlar öngörüldü.⁶² Yaptırımların onaylanması sonrasında Ankara, çok sert bir açıklamayla AB'nin tutumunu Doğu Akdeniz'deki istikrarsızlığa katkı sağladığını dile getirdi.⁶³ Daha sonra bu yaptırımların silah ambargosu gibi ilavelerle artırılması talepleri gündeme geldi.⁶⁴ Bir yıl sonra öngörülen yaptırım süresi de uzatıldı.⁶⁵ Sonuç olarak AB'nin Doğu Akdeniz siyaseti, Yunanistan ve GKRY güdümünde Türkiye'nin haklarını ihlal etmek ve bunu meşrulaştırma yollarını aramaktan öte bir amaç taşımadı.

Bölgede faaliyet yürüten, menşei ABD'den Güney Kore'ye kadar uzanan toplamda on civarında küresel enerji şirketleri vardır.⁶⁶ Bunların bir kısmı İsrail ve Mısır'da keşfedilen gazın yüzeye çıkarılmasını ve kullanılmasını sağlayarak ilgili devletlerin kâr ortağı oldu. Halihazırda bölgedeki birçok devlet keşif ve araştırma faaliyetlerini, küresel şirketler yardımıyla yapmaktadır.⁶⁷ Türkiye'nin ve KKTC'nin keşif ve arama faaliyetleri ise Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı önderliğinde yapılmaktadır. Doğu Akdeniz sorunuyla birlikte başta menşei AB olan şirketlerin, Türkiye'yle ortak araştırma faaliyetle-

62 "Türkiye's illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts framework for sanctions", **Council of the European Union Press Release**, 11 Kasım 2019, <https://www.avrupa.info.tr/en/news/turkeys-illegal-drilling-activities-eastern-mediterranean-council-adopts-framework-sanctions>, 28.01.2023.

63 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Doğu Akdeniz'deki Sondaj Faaliyetlerimiz Nedeniyle Avrupa Birliği'nin Aldığı Yaptırım Kararına İlişkin Listenin Onaylanması Hk.", **Güncel Açıklamalar**, No.58, 28 Şubat 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_58_-dogu-akdeniz-sondaj-faaliyetlerimiz-hk.tr.mfa, 28.01.2023.

64 "AB zirvesinde Türkiye ve Doğu Akdeniz ile ilgili hangi kararlar alındı?", **BBC News Türkçe**, 11 Aralık 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55269631>, 28.01.2023.

65 "AB Türkiye'ye uygulanan Doğu Akdeniz yaptırımlarını 1 yıl uzattı", **Euronews**, 11 Kasım 2021, <https://tr.euronews.com/2021/11/11/ab-turkiye-ye-uygulanan-dogu-akdeniz-yaptirmlar-n-1-y-l-uzatt>, 28.01.2023.

66 "10 soruda Doğu Akdeniz'de enerji denklemi", **Anadolu Ajansı**, 14 Haziran 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemleri/1504248>, 28.01.2023.

67 John V. Bowlus, "Eastern Mediterranean gas: Testing the field", **European Council on Foreign Relations**, https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields, 28.01.2023.

rine girmekten çekinmesi sebebiyle daralan hareket alanı, “Millî Enerji ve Maden Politikası”⁶⁸ kapsamında edinilen araştırma ve sondaj gemileriyle yeniden kazanıldı.⁶⁹

Türkiye, jeopolitik konumu gereği bölgesindeki önemli enerji hatlarının geçiş güzergâhında olup, özellik Soğuk Savaş sonrasında enerji diplomasisinde ABD, AB ve Rusya için önemli bir aktör konumuna geldi.⁷⁰ Bu bağlamda, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının, özellikle İsrail'de çıkarılan doğal gazın Anadolu'dan geçen enerji hatlarıyla birleştirilerek Avrupa'ya arz edilmesi için projeler geliştirildi. İsrail ve Türkiye arasında inşa edilecek bir boru hattının, her iki devletin bölgesel enerji piyasasındaki stratejik pozisyonunu kuvvetlendireceğini öngören analizlere de yer verildi.⁷¹ Ancak, 2011'de Suriye'de başlayan krizin seyri, bu enerji hattının önünü kesti. Suriye'nin kara sularından, kıta sahanlığından ve ana karasından geçemeyen hattın Türkiye'ye ulaşması için geriye kalan tek güzergâh, GKRY'nin gayrihukuki ve tek taraflı ilan ettiği deniz yetki alanlarından geçiyordu. İsrail'in, GKRY ilişkilerini bozmak pahasına bu hattını inşa etme iradesini göstereceği şüpheli olduğu gibi, özellikle son on yıldır Ankara-Tel Aviv hattı bir hayli gergindi.⁷² Ayrıca Türkiye, Kıbrıs adasının güney doğusunda İsrail ve GKRY tarafından gerçekleştirilen hidrokarbon kaynakları arama-çıkarma faaliyetlerine, Kıbrıs Türklerinin haklarını görmezden geldiği için tepki gösterdi.⁷³ Sonuç olarak İsrail-Türkiye yönlü bir enerji hattının kurulması projesi askıda kaldı. Yine de Türkiye-İsrail arasındaki ilişkileri düzeltme arzusu ve bölgedeki sorunların enerji kaynaklarının paylaşımıyla çözülebileceği düşüncesi

68 Erdal Tanas Karagöl vd., **Türkiye'nin Millî Enerji ve Maden Politikası**, SETA, İstanbul 2017.

69 Murat Temizer, “Türkiye 5 enerji gemisiyle denizlerde bayrağını dalgalandırıyor”, **Anadolu Ajansı**, 12 Kasım 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-enerji-gemisiyle-denizlerde-bayragini-dalgalandiriyor/> 2418 818, 28.01.2023.

70 Gareth M. Winrow, “Turkey and the East-West Gas Transportation Corridor”, **Turkish Studies**, Cilt 5, Sayı 2, 2004, s. 25-27.

71 Matthew J. Bryza, “Eastern Mediterranean Gas: Potential For Breakthroughs?”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 12, Sayı 3, 2013, s. 37-41.

72 Gareth M. Winrow, “The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 18, Sayı 5, 2016, s. 441-443.

73 Gawdat Bahgat, “Alternative energy in Israel: opportunities and risks”, **İsrail Affairs**, Cilt 20, Sayı 1, 2014, s. 8.

canlılığını korumaktadır.⁷⁴ Örneğin, İsrail-Lübnan'ın deniz yetki alanları konusunda vardığı uzlaşma, bu iki devlet arasında ilişkilerde istikrarın sağlanması için önemli bir adım niteliğinde olup bölge siyaseti için umut verici oldu.⁷⁵ Doğu Akdeniz'in genelinde, ancak böyle umut verici adımlarla istikrar sağlanabilir. Özetle, Türkiye'nin stratejik avantajları bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının uluslararası enerji piyasalarına arzı konusunda önemli olsa da bölgedeki sorunlar ve krizler henüz aşılamadığından, bahse konu avantajları kullanabilmek mümkün olmadı.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları enerji rezervlerinin keşfedilmesinden önceye uzanır. Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasının tartışılmaz öncelikleri arasında 50 yıldır önemini korumaktadır. Doğu Akdeniz siyasetinin enerji odağında hareketlenmesi, bu sürenin yarısından az bir zamanda cereyan etse de ekonomik açıdan, bütün bölge devletleri gibi Türkiye'nin de bölgedeki etkinliğini artırdı.⁷⁶ Bu etkinlik, öncelikle bölgedeki deniz yetki alanlarının hakkaniyete uygun bir şekilde tespit edilmesi, ardından Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının kullanılması ve aktarılmasında bölgesel enerji merkezi olma politikasına dönüştü.⁷⁷ Bu hedef yalnızca Doğu Akdeniz'deki rezervlerle değil, Güney Kafkasya ve Orta Doğu'dan gelecek enerji hatlarıyla mümkün olabilir. Böyle bir hedef, ulusal enerji talebini neredeyse bütünüyle karşılayacağı gibi, bölgesel enerji piyasasında Türkiye'nin konumunu oldukça kuvvetlendirecektir. Sonuç olarak Türkiye için Doğu Akdeniz, eskiden olduğu gibi son dönemde de hayati çıkarların olduğu bir bölgedir.

Türkiye için Doğu Akdeniz ne kadar önemliyse, Doğu Akdeniz için de Türkiye bir o kadar önemlidir. Bölgede Türkiye'nin rıza göstermediği bir çö-

74 Brenda Shaffer, "Eastern Mediterranean Energy: A Decade After The Major Discoveries", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 17, Sayı 3, 2018, s. 92-93.

75 Ksenia Svetlova, "The Israel-Lebanon maritime deal is an example of successful US-led mediation. Can it be copy-pasted to other Middle Eastern arenas?", **Atlantic Council**, 28 Ekim 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-israel-lebanon-maritime-deal-is-an-example-of-successful-us-led-mediation-can-it-be-copy-pasted-to-other-middle-eastern-arenas/>, 28.01.2023.

76 Funda Keskin Ata, "Doğu Akdeniz'e Jeopolitik Açıdan Bir Bakış: Enerji ve Siyaset", **Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım İle Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Necdet Ünüvar (Ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 2021, s. 78.

77 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi", https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 28.01.2023.

zümün gerçekleşmesi olası görünmemektedir. Keşfedilen enerji kaynaklarından Türkiye'nin ve KKTC'nin haklarını hiçe sayacak şekilde faydalanmak da mümkün görünmemektedir. Buna en güzel örnek, Eastmed Projesi'nin akıbetidir. Yaklaşık 2000 km uzunluğunda, denizden gidecek bir enerji hattıyla İsrail gazını 2025'e kadar Avrupa'ya taşımayı hedefleyen bu proje⁷⁸, Türkiye'yi dışarıda bırakacak şekilde, özellikle Yunanistan'ı Avrupa'nın alternatif enerji kapısı yapmayı hedefledi. Doğu Akdeniz'in güneydoğusundan başlayacak hat, GKRY'yi ve Girit'i geçtikten sonra Yunanistan ana karasına ulaşacak ve buradan Avrupa'ya dağılacaktı. 2 Ocak 2020'de Yunanistan, GKRY ve İsrail, Eastmed Boru Hattı Sözleşmesi'ni Atina'da imzaladı.⁷⁹ Yunanistan ve diğer paydaşlar, böyle bir projenin ne maliyetini ne de en uygun rotanın Türk kıta sahanlığından geçtiğini hesaba katmadı.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 79. maddesine ve aynı zamanda ilgili örf ve âdet hukuku kuralına göre kıyı devletinin kıta sahanlığından geçen kablo ve boru hatlarının güzergahına rıza göstermesi gerekir. Bununla birlikte yine aynı maddeye ve kurala göre, kıyı devletinin kıta sahanlığında araştırma yapılması ve doğal kaynakların kullanımı hususunda makul tedbir alma hakkı vardır.⁸⁰ Kıta sahanlığı ve MEB hakları, münhasıran kıyı devletine aittir ve kıyı devletinin rızası hilafına bu haklar kullanılamaz.⁸¹ Kıyı devleti, bu münhasır haklarını kullanılmasa da başka devletlerin kullanmasına gerekçe göstermeksizin izin vermeyebilir. Dolayısıyla en uygun güzergahın Türk kıta sahanlığından geçmesi, proje maliyetinin akıbetini Ankara'nın rızasına bırakıyordu.

AB, Yunanistan ve diğer proje ortakları (GKRY ve İsrail), Türkiye'yle iş birliği yaparak Eastmed Projesi'nin maliyetini oldukça düşürmek ve hakkani-

78 "Eastern Mediterranean Interconnector Pipeline (EastMed)", **DEPA**, <https://depa-int.gr/en/interconnector-pipeline-eastmed/>, 28.01.2023.

79 Angeliki Koutantou, "Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal", **Reuters**, 2 Ocak 2020, <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5>, 28.01.2023.

80 United Nations Treaty Collection, United Nations Convention on The Law of the Sea, https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en, 14.12. 2022.

81 Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, s. 369-371.

yete uygun antlaşmalar yoluyla Doğu Akdeniz’de istikrara katkı yapmak yerine⁸² riskli bir yol seçti. Alınan riskler güzergâh konusuyla sınırlı değildi. Türkiye’nin dışarıda bırakıldığı bir başka iş birliği mekanizması olan Doğu Akdeniz Gaz Forumu’na⁸³ ev sahipliği yapan Mısır da bu durumdan rahatsızdı. Kıta sahanlığından elde ettiği hidrokarbon kaynaklarıyla enerji arzını güvence altına alan Mısır’ın, Eastmed projesiyle ilgili bazı endişeler vardı.⁸⁴ Özellikle Zohr sahasındaki keşiflerden sonra Mısır, hidrokarbon kaynakları konusunda diğer aktörlere nazaran birkaç basamak üste çıktı. Bunun doğal neticesi ise Avrupa’ya ve diğer tüketicilere enerji ihracatıyla ilgili bölgesel rekabette başat enerji merkezi olma beklentisi ve hedefi oldu.⁸⁵

Yunanistan’ın, Türkiye-Libya deniz yetki alanları sınırını bertaraf etme telaşına ortak olan Mısır, bu sefer Yunanistan’ın maksimalist politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan Eastmed projesi sebebiyle telaşlandı; bu enerji hattının, kendi enerji ihracat hedeflerini baltalayacağı korkusuna kapıldı. Doğu Akdeniz’de gayrihukuki eylemler konusunda Atina’dan geri kalmayan Kahire hükûmeti, kıyı komşusu Libya’nın deniz yetki alanlarını tek taraflı ihlal etmeye de çalıştı. Ancak bu eylem, iç karışıklıklarla uzun süredir mücadele eden

82 Avrupa Dış İlişkiler Komisyonu 2017 yılında bu konuda bir rapor hazırlattı. Raporunda ironik bir şekilde, Türkiye’yle iş birliği yapmanın Doğu Akdeniz’deki istikrarı tesis edebileceğine ilişkin tespitlere de yer verildi. Ancak AB bilerek ve isteyerek Türkiye’yi karşısına alıp istikrarı sürekli olarak baltalamayı tercih etti. Rapor için bk. Simone Tagliapietra, **Enerji Doğu Akdeniz’de İstikrarı Şekillendirici Bir Faktör Olabilir mi?**, Feyzi Özcan (Çev.), İyidüşün Yayınları, İstanbul, 2017.

83 Toplam 8 devletten (GKRY, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya, İsrail, Ürdün ve Filistin) ve 3 gözlemciden (ABD, ABD ve Dünya Bankası) oluşan bu forum, bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası enerji piyasasına arzını iş birliğiyle yönetmek için 2020’de kuruldu. Yıllık resmî toplantılarla faaliyetlerini sürdüren iş birliği forumunun enerji ve finans şirketleriyle de irtibatı vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. East Mediterranean Gas Forum, <https://emgf.org/>, 28.01.2023.

84 Hagar Hosny, “Egypt unruffled by EastMed pipeline Project”, **Al-Monitor**, 15 Ocak 2020, <https://www.al-monitor.com/originals/2020/01/egypt-israel-greece-cyprus-east-med-pipeline-gas-deals-worry.html>, 28.01. 2023.

85 Simone Tagliapietra, **The Politics and Economics of Eastern Mediterranean Gas**, Claeys & Casteels, 2017, s. 11-13, 40-42.

Libya tarafından reddedildi.⁸⁶ Bu bağlamda, Yunanistan’ın maksimalist hırslarını, iş birliği yaparken isteyerek ya da istemeden Mısır’a da bulaştırdığı sonucu çıkarılabilir.

Mart 2019’daki İsrail ziyaretinde ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Eastmed Projesi’ni desteklediğini açıkladı.⁸⁷ Bu açıklama, Türkiye’nin görmezden geldiği projenin gerçekleşme ihtimali konusundaki şüpheleri gidermedi⁸⁸; proje maliyeti karşısında elde edilecek kâr, hiçbir muhatap için cazip görülüyordu. Ancak yine de projenin açıklandığı günden itibaren spekülasyon birçok haber ve görüş dolaşıma koyuldu.⁸⁹ Özellikle ABD’nin desteğinin duyurulması, proje paydaşlarının bölgedeki hayalperest ve gayrihukuki uygulamalarını meşrulaştırma aracı olarak kullanıldı.⁹⁰ Dolayısıyla Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi dışarıda bırakan bu ittifak, geçici bir süre için olsa da kuvvetlendiğini düşündü.

ABD’nin destek açıklaması, Doğu Akdeniz siyasetinde önemli bir etki yaratmıştı. Ancak projeye desteğini çektiğini bildirmesi daha büyük etki yarattı. 2022 yılının başında ABD, Eastmed projesine desteğini çektiğini bildirdi.⁹¹ Bu haberin duyulmasından itibaren Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi dışarıda bırakan, Yunanistan ve GKRY’nin başını çektiği bloklaşma politikası ağır bir darbe aldı. Bu ciddi şokun etkisiyle, konuya ilişkin manasız birçok

86 Moaz Abd-Alaziz ve Ahmed Tolba, “Libyan GNU government refuses Egypt's move on maritime borders' demarcation”, **Reuters**, 17 Aralık 2022, <https://www.reuters.com/world/libyan-gnu-govt-refuses-egypts-move-maritime-borders-demarcation-statement-2022-12-16/>, 28.01.2023.

87 Danny Zaken, “Pompeo in Jerusalem, bearing gifts for Netanyahu”, **Al-Monitor**, 22 Mart 2019, <https://www.al-monitor.com/originals/2019/03/israel-elections-pompeo-visit-us-netanyahu-trump-support.html>, 28.01.2023.

88 Esra Aygün ve Salim Özuslu, “Tzimitras: 'Bu bölgede boru hatları artık gerçekçi değil’”, **Yeni Düzen**, 17 Nisan 2022, <https://www.yeniduzen.com/tzimitras-bu-bolgede-boru-hatlari-artik-gercekci-degil-151832h.htm>, 28.01. 2023.

89 George Tzogopoulos, “A new friendship with U.S. support”, **The Jerusalem Post**, 25 Mart 2019, <https://www.jpost.com/opinion/a-new-friendship-with-us-support-584651>, 28.01.2023.

90 “Joint declaration after the Greece – Cyprus – Israel trilateral summit”, **Ο Προϋπουργός της Ελληνικής Δημοκρατίας**, 7 Aralık 2021, <https://primeminister.gr/en/2021/12/07/28153>, 28.01.2023; Philip Chrysopoulos, “How the US Helped Bring About EastMed Pipeline Deal”, **Greek Reporter**, 3 Ocak 2020, <https://greekreporter.com/2020/01/03/how-the-us-helped-bring-about-eastmed-pipeline-deal/>, 28.01.2023.

91 Lahav Harkov, “US informs Israel it no longer supports EastMed pipeline to Europe”, **The Jerusalem Post**, 18 Ocak 2022, <https://www.jpost.com/international/article-693866>, 28.01.2023.

görüş ortaya atıldı. İlk önce ABD'nin desteğini geri çekme bildiriminin gayriresmî (*non-paper*) bir şekilde yaptığını vurgulayan analizler yapıldı. İleride Washington'un yeniden Eastmed projesini destekleyebileceğini ve hâlâ projenin gerçekleşme ihtimalinin olduğunu, Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi dışarıda bırakan uygulamaların gerekliliğini savunan bu görüşler, her ne hikmetse Türkiye'nin iç siyaseti ve dış ilişkilerine ilişkin anlamsız yorumlarla servis edildi. Bu görüşlerin, şaşkına dönmüş Türkiye karşıtı gruplaşmanın hezeyanları olması dışında Doğu Akdeniz siyasetiyle bir alakası yoktu.

Konuyu en ilginç kılan durum ise ABD'nin, bu projeye desteğini resmî şekilde hiçbir zaman açıklamamış olmasıydı. Dolayısıyla desteğini geri çekmesini, bir *non-paper* bildirimle yapmış olması hiçbir anlam taşımıyordu. ABD'nin resmî açıklamalarında, Eastmed Projesi'ni anmadan, Yunanistan, GKRY ve İsrail devletlerinin birden fazla konudaki iş birliğini desteklediğini dile getirmişti. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Eastmed'i "desteklerken" ve "bu desteği çektikten sonra" yapılan açıklamalar, hemen hemen aynıydı.⁹² Bu açıklamalarda, enerji iş birliğinin yanı sıra ekonomi, iklim, güvenlik, bölgedeki barış ve istikrar gibi konular da vardı. Bu bağlamda ABD'nin bu üç devlete verdiği destek, genel bir açıklamayla ve Eastmed Projesi'ni anmadan yapılmıştı.

ABD'nin Atina Büyükelçiliği, meşhur *non-paper* bildirimden sonra internet sitesinden bir açıklama yayınladı.⁹³ Konuyla ilgili diğer açıklamalardan farklı olarak ABD'nin Doğu Akdeniz enerji rezervlerini, EuroAfrica Interconnector⁹⁴ ve EuroAsia Interconnector⁹⁵ gibi elektrik enerjisini aktarma projeleriyle Avrupa'ya ulaştırmayı desteklediğini bildirdi; böylelikle bölgede yeşil

92 Office of the Spokesperson, "Joint Declaration Between Cyprus, Greece, Israel, and the United States After the Sixth Trilateral Summit", U.S. Department of State, Media Note, 21 Mart 2019, <https://2017-2021.state.gov/joint-declaration-between-cyprus-greece-israel-and-the-united-states-after-the-sixth-trilateral-summit/index.html>, 28.01.2023; Office of the Spokesperson, "Joint Statement on the 3+1 (Republic of Cyprus, Greece, Israel + United States) Foreign Ministerial", U.S. Department of State, Media Note, 9 Mayıs 2022, <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-31-republic-of-cyprus-greece-israel-united-states-foreign-ministerial/>, 28.01.2023.

93 U.S. Embassy Spokesperson, "Statement on East Med Energy Cooperation", U.S. Embassy & Consulate in Greece, 10 Ocak 2022, <https://gr.usembassy.gov/statement-on-east-med-energy-cooperation/>, 28.01.2023.

94 EuroAfrica Interconnector, About Us, <https://euroasia-interconnector.com/about-us/>, 28.01.2023.

95 EuroAsia Interconnector, About Us, <https://euroasia-interconnector.com/about-us/>, 28.01.2023.

enerjiye geçişin ve yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarının ABD'nin öncelikleri arasında olduğu dile getirdi.

EuroAfrica Interconnector ve EuroAsia Interconnector projeleri, önemli ölçüde Eastmed Projesi'ne benzerdir. AB tarafından resmî olarak desteklenen projeler, Eastmed paydaşlarına ilave olarak Mısır'ı da kapsar. Mısır'ın ve İsrail'in deniz yetki alanlarından çıkan gazın, yine GKRY üzerinden Girit ve Yunanistan ana karasına ulaştırılması öngörülmüştür. EuroAfrica Interconnector Projesi Mısır ve GKRY arasında Mayıs 2019'da, EuroAsia Interconnector Projesi ise İsrail, Yunanistan ve GKRY arasında Mart 2021'de imzalanmıştır.⁹⁶ Bu bağlamda, İsrail'den ve Mısır'dan çıkan elektrik hatlarının, GKRY'de Geçitkale'ye uğradıktan sonra çok yakın bir güzergah üzerinden Girit'in Korakia İstasyonu'na ulaşması hedeflenmektedir.⁹⁷

Muhtemelen Türkiye'nin kıta sahanlığından geçmesi planlanan bu güzergâhlarla ilgili Ankara, 15 Mart 2021'de proje paydaşlarına nota vererek tavrını ortaya koydu. Kıyı devletinin hakları kapsamında ilgili projelerin kablo hattı için ön araştırma çalışması gerektiriyorsa Türk kıta sahanlığından gerçekleştirilecek bu çalışmalar için Türkiye'nin izninin aranması ve ön çalışma gerekmiyorsa kablo döşeme faaliyetleri ve kapsamı hakkında Türkiye'ye makul bir süre önceden bilgi verilmesi gerektiği bildirildi.⁹⁸

Doğu Akdeniz'in hidrokarbon politikası, basit bir enerji ticaretinin ötesinde, bölgesel ve küresel dinamiklerin iç içe geçtiği rekabet alanıdır. Siyasi konulardaki uyuşmazlıkların ve ekonomik ilişkilerin, bölge siyasetinde birbirinden ayrı değerlendirilmesi mümkün değildir.⁹⁹ Bu çerçevede bölgedeki ak-

96 EuroAfrica Interconnector, Framework agreement signed in Cairo for implementation of 2000MW EuroAfrica Interconnector between Egypt and Cyprus, 23 Mayıs 2019, <https://www.euroafrica-interconnector.com/historicagreement/>, 28.01.2023; EuroAsia Interconnector, Cyprus, Israel, Greece Energy Ministers sign historic cooperation MoU for EuroAsia Interconnector, 9 Mart 2021, <https://euroasia-interconnector.com/signhistoriccooperation/>, 28.01.2023.

97 EuroAfrica Interconnector, EuroAfrica Interconnector route, <https://www.euroafrica-interconnector.com/at-glance/the-route/>, 28.01.2023; EuroAsia Interconnector, EuroAsia Interconnector route, <https://euroasia-interconnector.com/at-glance/the-route/>, 28.01.2023.

98 Behlül Çetinkaya, "Türkiye'den İsrail, Yunanistan ve AB'ye 'Doğu Akdeniz' notası", **Anadolu Ajansı**, 15 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyeden-israil-yunanistan-ve-abye-dogu-akdeniz-notasi/2176733>, 28.01.2023.

99 Simone Tagliapietra, **The Politics and Economics of Eastern Mediterranean Gas**, s. 77-85.

törlerin, rekabeti ön plana getirecek ve diğer aktörleri dışarıda bırakacak şekilde politikalar uygulaması, bölgesel istikrarsızlığı artırmaktan başka bir sonuç doğurmayacaktır. Hakkaniyete uygun ve bütün tarafların uyum içerisinde kazandığı projeleri destekleyen politikalarla ancak bölgesel istikrar sağlanabilir. Aksi takdirde, mevcut çatışma dinamiklerinin kısır döngüsünden çıkılmaz.

4. SONUÇ

Doğu Akdeniz'in karmakarışık siyasi, ekonomik ve askerî ilişkilerinde cereyan eden bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin önemini göstermektedir. Her ne kadar Türkiye'yi dışarıda bırakan projeler birbiri ardına uygulanmak istense de Ankara'nın rızası olmadan kârlı bir enerji ticareti mümkün görünmemektedir. Zira Türkiye'nin deniz yetki alanları, arz edilen enerjinin ihtiyaç sahibi tüketici hedefine ulaşacağı rotanın üzerindedir. Bu durum, Türkiye'nin jeopolitik konumunun doğal bir sonucudur. Jeopolitik avantajların ötesinde, Doğu Akdeniz siyasetinin karakteristik özellikleri içinde değerlendirildiğinde Türkiye güçlü bir devlettir. Nihayetinde Türkiye'nin ve KKTC'nin Doğu Akdeniz'de ve Kıbrıs'ta tartışılmaz hakları vardır. Yunanistan, GKRY ve bu hakları görmezden gelen diğer aktörler, bölgeyi istikrarsızlığa sürüklemektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin, Mısır'a ya da İsrail'e ait deniz yetki alanlarından çıkan hidrokarbon rezervlerinin, uluslararası enerji piyasasına arz edilmesini engellemek gibi bir hedefi yoktur. Aksine bölgedeki zenginlik, uluslararası hukuka uygun davranıldığında bütün bölge devletlerinin yararına kullanılmalıdır. Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon zenginliğini ve diğer meseleleri hesaba katarak Türkiye, KKTC'yle birlikte haklarını Doğu Akdeniz'de kayıtsız şartsız savunmuştur, savunmaktadır ve savunacaktır.

KAYNAKÇA

- “10 soruda Doğu Akdeniz’de enerji denklemi”, **Anadolu Ajansı**, 14 Haziran 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemi/150424828>, 01.2023.
- “AB Türkiye'ye uygulanan Doğu Akdeniz yaptırımlarını 1 yıl uzattı”, **Euro-news**, 11 Kasım 2021, <https://tr.euronews.com/2021/11/11/ab-turkiye-ye-uygulanan-dogu-akdeniz-yapt-r-mlar-n-1-y-l-uzatt>, 28.01.2023.
- “AB zirvesinde Türkiye ve Doğu Akdeniz ile ilgili hangi kararlar alındı?”, **BBC News Türkçe**, 11 Aralık 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55269631>, 28.01.2023.
- “Akdeniz’de Türk-Fransız çekişmesi: NATO’da ilk raundu Ankara mı kazandı?”, **BBC News Türkçe**, 1 Temmuz 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53255895>, 25.12.2022.
- “Cyprus-Lebanon, Cyprus-Israel Offshore Delimitation”, **MEES**, 28 Eylül 2012, <https://www.mees.com/2012/9/28/op-ed-documents/cyprus-lebanon-cyprus-israel-offshore-delimitation/f994d750-6d1a-11e7-9675-d5a0b0510107>, 15.12.2022.
- “Doğu Akdeniz - Reuters: Türkiye’nin Kemal Reis ve Yunanistan’ın Limnos gemileri arasındaki olay için Atina ‘kazaydı’ diyor”, **BBC News Türkçe**, 14 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53779999>, 25.12.2022.
- “Doğu Akdeniz’deki Sondaj Faaliyetlerimiz Nedeniyle Avrupa Birliği’nin Aldığı Yaptırım Kararına İlişkin Listenin Onaylanması Hk.”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, Güncel Açıklamalar, No.58, 28 Şubat 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_58_-dogu-akdeniz-sondaj-faaliyetlerimiz-hk.tr.mfa, 28.01.2023.
- “Eastern Mediterranean Interconnector Pipeline (EastMed)”, **DEPA**, <https://depa-int.gr/en/interconnector-pipeline-eastmed/>, 28.01.2023.
- “Electronics Update”, **Maritime Reporter and Engineering News**, 1 Eylül 1985.

“Full Text: Final Version of Israel-Lebanon Maritime Border Deal”, **Haaretz**, 12 Ekim 2022, <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-10-12/ty-article/full-text-final-version-of-israel-lebanon-maritime-border-deal/00000183-cb43-d8cc-afc7-ffef25f80000>, 15.12.2022.

“Joint declaration after the Greece – Cyprus – Israel trilateral summit”, **Ο Πρωθυπουργός της Ελληνικής Δημοκρατίας**, 7 Aralık 2021, <https://primeminister.gr/en/2021/12/07/28153>, 28. 01.2023.

“NATO'dan Rusya'ya gözdağı: Karadeniz’de dev tatbikat”, **Hürriyet**, 29 Haziran 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natodan-rusyaya-gozdagi-karadenizde-dev-tatbikat-41842026>, 25.12. 2022.

“Türkiye’nin Uluslararası Enerji Stratejisi”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 28.01.2023.

“Türkiye's illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts framework for sanctions”, **Council of the European Union Press Release**, 11 Kasım 2019, <https://www.avrupa.info.tr/en/news/turkeys-illegal-drilling-activities-eastern-mediterranean-council-adopts-framework-sanctions>, 28.01.2023.

Abd-Alaziz, Moaz ve Tolba, Ahmed, “Libyan GNU government refuses Egypt's move on maritime borders' demarcation”, **Reuters**, 17 Aralık 2022, <https://www.reuters.com/world/libyan-gnu-govt-refuses-egypts-move-maritime-borders-demarcation-statement-2022-12-16/>, 28.01. 2023.

Acer, Yücel, **Uluslararası Yargı Kararları Temelinde Ege ve Doğu Akdeniz’de Sınırlandırma Sorunları**, SETA, İstanbul, 2021.

Adar, Sinem ve Toygür, İlke, “Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis Militarization of Foreign Policy and Power Rivalry”, **Stiftung Wissenschaft und Politik**, 9 Aralık 2012, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C62/>, 18.01.2023.

Aksu, Fuat, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri”, Sertaç Hami Başeren (Yay. Haz.), **Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 159-195.

- Aktan, Sertaç & AFP, “Yunanistan, Fransa, İtalya ve GKRY'den Doğu Akdeniz'de ortak tatbikat”, **Euronews**, 26 Ağustos 2022, <https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-fransa-italya-ve-gkry-den-dogu-akdeniz-de-ortak-tatbikat> , 25.12.2022.
- Alaranta, Toni, “The Eastern Mediterranean conflict: From Turkey-Greece confrontation to regional power struggles”, **Finnish Institute of International Affairs**, 03 Nisan 2021, <https://www.fiia.fi/en/publication/the-eastern-mediterranean-conflict>, 18 Ocak 2023.
- Antonopoulos, Paul, “Greece releases anti-NAVTEX in response to Turkey's illegal issuance”, **Greek City Times**, 22 Kasım 2020, <https://greekcitytimes.com/2020/11/22/greece-anti-navtex-turkeys-illegal/>, 18.12.2022.
- Aren, Oded ve Stein, Shimon, “The war in Ukraine may be a new opportunity for the East Mediterranean – opinion”, **The Jerusalem Post**, 17 Temmuz 2022, <https://www.jpost.com/opinion/article-712349>, 14.12.2022.
- Arslan, Muhammet İkbāl, “KKTC, Rum kesiminin sözde MEB'inde başlayan sondaj çalışmalarını kınadı”, **Anadolu Ajansı**, 25 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-rum-kesiminin-sozde-mebinde-baslayan-sondaj-calismalarini-kinadi/2596606>, 18.12.2022.
- Athens Bureau, “Greece-Egypt-Cyprus sign military cooperation deal”, **Greek City Times**, 7 Nisan 2021, <https://greekcitytimes.com/2021/04/07/greece-egypt-cyprus-military-deal/>, 25.12. 2022.
- Aydın, Nuri, “Çin ordusu, Pelosi'nin Tayvan ziyaretine tepki olarak tatbikat başlattı”, **Anadolu Ajansı**, 2 Ağustos 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-ordusu-pelosinin-tayvan-ziyaretine-tepki-olarak-tatbikat-baslatti/2651999>, 25.12.2022.
- Aygın, Esra ve Özusul, Salim, “Tzimitras: “Bu bölgede boru hatları artık gerçekçi değil”, **Yeni Düzen**, 17 Nisan 2022, <https://www.yeniduzen.com/tzimitras-bu-bolgede-boru-hatlari-artik-gercekci-degil-151832h.htm>, 28.01.2023.
- Azbay, Şengül, “Mavi Vatan-2022 Tatbikatı başladı”, **Anadolu Ajansı**, 11 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-vatan-2022-tatbikati-basladi/2560893>, 25.12.2022.

- Bahgat, Gawdat, “Alternative energy in Israel: opportunities and risks”, **İsrail Affairs**, Cilt 20, Sayı 1, 2014, s. 1-18.
- Başeren, Sertaç Hami, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığında Yeni Anlaşmalar ve Uygulamalar”, **Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Necdet Ünüvar (Ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 2021, s. 29-54.
- Başeren, Sertaç Hami, **Ege Sorunları**, 2. Baskı, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, **Uluslararası Telekomünikasyon Birliği-ITU**, <https://www.btk.gov.tr/itu>, 19.12.2022.
- Bowlus, John V., “Eastern Mediterranean gas: Testing the field”, **European Council on Foreign Relations**, https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields, 31.01.2022.
- Buluñ, Ahmet Zeki (Yay. Haz.), **Doğu Akdeniz Sorunu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Etkileri Paneli**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2008.
- Caffio, Fabio, “The Maritime Frontier between Italy and France: A Paradigm for the Delimitation of Mediterranean Maritime Spaces”, **Maritime Safety and Security Law Journal**, Sayı 2, 2016, s. 90-107.
- Chrysopoulos, Philip, “How the US Helped Bring About EastMed Pipeline Deal”, **Greek Reporter**, 3 Ocak 2020, <https://greekreporter.com/2020/01/03/how-the-us-helped-bring-about-eastmed-pipeline-deal/>, 28.01.2023.
- Çetinkaya, Behlül, “Türkiye'den İsrail, Yunanistan ve AB'ye 'Doğu Akdeniz' notası”, **Anadolu Ajansı**, 15 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyeden-israil-yunanistan-ve-abye-dogu-akdeniz-notasi/2176733>, 28.01.2023.
- Dalay, Galip, “Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a way out of the current deadlock”, **Brookings**, 28 Ocak 2021, <https://www.brookings.edu/research/turkey-europe-and-the-eastern-mediterranean-charting-a-way-out-of-the-current-deadlock/>, 28.01.2023.

Demiryol, Tolga, “Natural gas and geopolitics in the Eastern Mediterranean”, **HEINRICH BÖLL STIFTUNG ISTANBUL**, 7 Eylül 2020, <https://tr.boell.org/en/2020/09/07/natural-gas-and-geopolitics-eastern-mediterranean>, 14.12.2022.

East Mediterranean Gas Forum, <https://emgf.org/>, 28.01.2023.

EuroAfrica Interconnector, **About Us**, <https://euroasia-interconnector.com/about-us/>, 28.01.2023.

EuroAfrica Interconnector, **EuroAfrica Interconnector route**, <https://www.euroafrica-interconnector.com/at-glance/the-route/>, 28.01.2023.

EuroAfrica Interconnector, **Framework agreement signed in Cairo for implementation of 2000MW EuroAfrica Interconnector between Egypt and Cyprus**, 23 Mayıs 2019, <https://www.euroafrica-interconnector.com/historicagreement/>, 28.01.2023.

EuroAsia Interconnector, **About Us**, <https://euroasia-interconnector.com/about-us/>, 28.01.2023.

EuroAsia Interconnector, **Cyprus, Israel, Greece Energy Ministers sign historic cooperation MoU for EuroAsia Interconnector**, <https://euroasia-interconnector.com/signhistoriccooperation/>, 28.01.2023.

EuroAsia Interconnector, **EuroAsia Interconnector route**, <https://euroasia-interconnector.com/at-glance/the-route/>, 28.01.2023.

Evans, Graham ve Newnham, Jeffrey, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, H. Ah-sen Utku(Çev.), Gökkuşbu, İstanbul, 2007.

Gady, Franz-Stefan, “China and Russia Conclude Naval Drill in Mediterranean”, **The Diplomat**, 22 Mayıs 2015, <https://thediplomat.com/2015/05/china-and-russia-conclude-naval-drill-in-mediterranean/>, 25.12.2022.

Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz Yönetiminde Son İki Yıl (1958-60) Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti’ne Bugünlere Gelmek Kolay Oldu (3)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Kıbrıs, 2000.

- Genç, Durmuş, “Mavi Vatan'daki dev tatbikat göz kamaştırdı”, **Anadolu Ajansı**, 7 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mavi-vatandaki-dev-tatbikat-goz-kamastirdi/1411433>, 25. 12.2022.
- Grant, John P. ve Barker, J. Craig, **Parry and Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law**, 3. Baskı, Oxford University Press, New York, 2009.
- Grimal, Pierre, **A Concise Dictionary of Classical Mythology**, Stephen Kershaw(Ed.), Fransızcadan İngilizceye Çev. A. R. Maxwell-Hyslop, Basil Blackwell Ltd., Padstow, 1990.
- Gündüz, Aslan, “Kıta Sahaneliği Hukukunda Yeni Gelişmeler (Libya/Malta Davası)”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, İstanbul, 1986, s. 5-24.
- Harkov, Lahav, “US informs Israel it no longer supports EastMed pipeline to Europe”, **The Jerusalem Post**, 18 Ocak 2022, <https://www.jpost.com/international/article-693866>, 28.01.2023.
- Hosny, Hagar, “Egypt unruffled by EastMed pipeline Project”, **Al-Monitor**, 15 Ocak 2020, <https://www.al-monitor.com/originals/2020/01/egypt-israel-greece-cyprus-east-med-pipeline-gas-deals-worry.html>, 28.01.2023.
- Instituto Hidrográfico de la Marina, **Avisos a Los Navegantes**, Publicación Semanal, Grupo No. 35, 29 de Agosto de 2020.
- International Maritime Organization, **International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), 1974**, [https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-\(SOLAS\),-1974.aspx](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS),-1974.aspx), 18.12.2022.
- International Maritime Organization, **NAVTEXT Manual 2012 Edition**, CPI Group, Londra, 2012.
- International Maritime Organization, **Regulation 12 – Watches**, <https://imo-rules.com/GUID-38FACE1B-A6B2-49BB-8395-EF6E154F4506.html>, 18.12.2022.

- Irish, John ve Emmott, Robin, “France-Turkey tensions mount after NATO naval incident”, **Reuters**, 7 Temmuz 2020, <https://www.reuters.com/article/us-nato-france-turkey-analysis-idUSKBN2481K5>, 25.12.2022.
- J. Bryza, Matthew, “Eastern Mediterranean Gas: Potential For Breakthroughs?”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 12, Sayı 3, 2013, s. 35-44.
- Karagöl, Erdal Tanas vd., **Türkiye’nin Millî Enerji ve Maden Politikası**, SETA, İstanbul, 2017.
- Karbuş, Sohbət, “Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities”, **IEMed Mediterranean Yearbook 2012**, <https://www.iemed.org/publication/natural-gas-resources-in-the-eastern-mediterranean-challenges-and-opportunities/>, 14.12.2022.
- Kavaz, İsmail, “The Energy Equation in the Eastern Mediterranean”, **Insight Turkey**, Cilt 23, Sayı 1, Ankara, 2021, s. 139-160.
- Keskin Ata, Funda, “Doğu Akdeniz’e Jeopolitik Açından Bir Bakış: Enerji ve Siyaset”, **Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım İle Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Necdet Ünüvar (Ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 2021, s. 57-86.
- Kırbaki, Yorgo, “Yunanistan Navtex sezonunu açtı”, **Hürriyet**, 18 Eylül 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yunanistan-navtex-sezonunu-acti-41897452>, 18.12.2022.
- Kosuke, Takahashi, “China’s Live-Fire Drills Near Taiwan Send Ballistic Missiles Into Japan’s EEZ“, **The Diplomat**, 5 Ağustos 2022, <https://thediplomat.com/2022/08/chinas-live-fire-drills-near-taiwan-send-ballistic-missiles-into-japans-eez/>, 25.12.2022.
- Koutantou, Angeliki, “Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal”, **Reuters**, 2 Ocak 2020, <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5>, 28.01. 2023.
- Leiner, Frederick C., “Maritime Security Zones: Prohibited Yet Perpetuated”, **Virginia Journal of International Law** 24, Sayı 4, Virginia, 1984, s. 967-992.

Limits of Oceans and Seas, 3. Baskı, International Hydrographic Organization, Monte-Carlo, 1953.

Ministry of National Defence General Directorate of National Defence Policy And International Relations, Completion of the 2nd Quadripartite Meeting of Defence Policy Directors of Greece, Cyprus, Italy and France under the Quadripartite Initiative — QUAD (EUNOMIA), 27 Ekim 2022, <https://www.gdpeads.mod.mil.gr/en/completion-of-the-2nd-quadripartite-meeting-of-defence-policy-directors/>, 25.12.2022.

Office of the Geographer Bureau of Intelligence And Research, “Limits in the Seas No. 89 Continental Shelf Boundary: Italy – Tunisia”, **U.S. Department of State**, Washington 1980, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/12/LIS-89.pdf>, 15.12.2022.

Office of the Spokesperson, “Joint Declaration Between Cyprus, Greece, Israel, and the United States After the Sixth Trilateral Summit”, **U.S. Department of State**, Media Note, 21 Mart 2019, <https://2017-2021.state.gov/joint-declaration-between-cyprus-greece-israel-and-the-united-states-after-the-sixth-trilateral-summit/index.html>, 28.01.2023.

Office of the Spokesperson, “Joint Statement on the 3+1 (Republic of Cyprus, Greece, Israel + United States) Foreign Ministerial”, **U.S. Department of State**, Media Note, 9 Mayıs 2022, <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-31-republic-of-cyprus-greece-israel-united-states-foreign-ministerial/>, 28.01.2023.

Orakçı, Salih, “General Directorate Of Coastal Safety And Salvage Administration”, **The Turkish Straits Maritime Safety, Legal And Environmental Aspects (Publication Number 25)**, Nilüfer Oral ve Bayram Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (Turkish Marine Research Foundation), İstanbul, 2006, s. 52-65.

Pazarcı, Hüseyin, “Uluslararası Adalet Divanı'nın Tunus, Libya Kıta Sahaneliği Uyuşmazlığına İlişkin 24 Şubat 1982 Tarihli Kararı / Karar Metinleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt 2, Sayı 2, İstanbul, 1982, s. 42-48.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.

Pollock, David, “Shifting East Mediterranean Tides: From Conflict to Club Med?”, **The Washington Institute for Near East Policy**, Mayıs 2022, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shifting-east-mediterranean-tides-conflict-club-med>, 18.01.2023.

Prete, Giovanni, “Aeronautical Exercise Between Greece, Cyprus, France, Italy Kicks Off”, **GreekReporter**, 4 Ekim 2022, <https://greekreporter.com/2022/10/04/aeronautical-exercise-eunomia-greece-cyprus-france-italy/>, 25.12.2022.

Resmî Gazete, Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz’de Kıta Sahaneliği Sınırlandırılması Hakkında Anlaşma, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-3-1.pdf>, 15.12.2022.

Schenk, C.J. vd., “Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean”, **U.S. Geological Survey Fact Sheet 2010-2014**, Denver 2010.

Shaffer, Brenda, “Eastern Mediterranean Energy: A Decade After The Major Discoveries”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 17, Sayı 3, 2018, s. 89-97.

Svetlova, Ksenia, “The Israel-Lebanon maritime deal is an example of successful US-led mediation. Can it be copy-pasted to other Middle Eastern arenas?”, **Atlantic Council**, 28 Ekim 2022, <https://www.atlantic-council.org/blogs/menasource/the-israel-lebanon-maritime-deal-is-an-example-of-successful-us-led-mediation-can-it-be-copy-pasted-to-other-middle-eastern-arenas/>, 15.12.2022.

Tagliapietra, Simone, “Europe’s Quest for Energy Security and the Renewed Case for a Strong Mediterranean Green Energy Partnership”, **IEMed. Mediterranean Yearbook 2022**, European Institute of the Mediterranean (IEMed), Barcelona, 2022.

Tagliapietra, Simone, **Enerji Doğu Akdeniz'de İstikrarı Şekillendirici Bir Faktör Olabilir Mi?**, Feyzi Özcan (Çev.), İyidüşün Yayınları, İstanbul, 2017.

Tagliapietra, Simone, **The Politics and Economics of Eastern Mediterranean Gas**, Claeys & Casteels, 2017.

Temizer, Murat, “Türkiye 5 enerji gemisiyle denizlerde bayrağını dalgalandırıyor”, **Anadolu Ajansı**, 12 Kasım 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-enerji-gemisiyle-denizlerde-bayragini-dalgalandiriyor/2418818>, 28.01.2023.

Tetley, Laurie ve Calcutt, David, **Understanding GMDSS: Global Maritime Distress and Safety System**, Springer, Birleşik Krallık, 1994.

Toluner, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977.

Toprak, İsa, “Mavi Vatan-2021 Tatbikatı 25 Şubat-7 Mart arasında icra edilecek”, **Anadolu Ajansı**, 22 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mavi-vatan-2021-tatbikati-25-subat-7-mart-arasinda-icra-edilecek/2153225>, 25.12.2022.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un GKRY’nin 7 Numaralı Sözde Ruhsat Sahası için Uluslararası Şirketlerle Anlaşma İmzaladığına Dair Haberler Hakkındaki Soruya Cevabı, Güncel Açıklamalar, SC-56, 19 Eylül 2019, https://www.mfa.gov.tr/sc_56_sozde-ruhsat-sahasi-hk-sc.tr.mfa, 18.12.2022.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Garanti Antlaşması (Zürich, 11 Şubat 1959)**, https://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959.tr.mfa, 15.12.2022.

Tzogopoulos, George, “A new friendship with U.S. support”, **The Jerusalem Post**, 25 Mart 2019, <https://www.jpost.com/opinion/a-new-friendship-with-us-support-584651>, 28.01.2023.

U.S. Embassy Spokesperson, “Statement on East Med Energy Cooperation”, **U.S. Embassy & Consulate in Greece**, 10 Ocak 2022, <https://gr.usembassy.gov/statement-on-east-med-energy-cooperation/>, 28.01.2023.

United Nations Treaty Collection, Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7>, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, Agreement between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Arab Republic of Egypt on the delimitation of the Exclusive Economic Zone between the Two countries, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028058a22f>, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, Agreement between the Hellenic Republic and the Italian Republic on the Delimitation of the Respective Continental Shelf Areas of the Two States, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GRCITA1977CS.PDF>, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, **Agreement Between The Hellenic Republic And The Italian Republic On The Delimitation Of Their Respective Maritime Zones**, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GreeceItalyTreaty.pdf>, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, 17 February 2003, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf>, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, Memorandum Of Understanding Between The Government Of The Republic Of Turkey And The Government Of National Accord-State Of Libya On Delimitation Of The Maritime Jurisdiction Areas In The Mediterranean, https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_%28HC%29_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf, 15.12.2022.

United Nations Treaty Collection, **United Nations Convention on The Law of the Sea**, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsgno=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=en>, 14.12.2022.

Vavasseur, Xavier, “Eunomia: Cyprus Greece France And Italy Conducting Combined Drills In Eastern Med”, **Naval News**, 28 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2020/08/eunomia-cyprus->

greece-france-and-italy-conducting-combined-drills-in-eastern-med/, 25.12. 2022.

Winrow, Gareth M., “The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 18, Sayı 5, 2016, s. 431-447.

Winrow, Gareth M., “Turkey and the East-West Gas Transportation Corridor”, **Turkish Studies**, Cilt 5, Sayı 2, 2004, s. 23-42.

Zaken, Danny, “Pompeo in Jerusalem, bearing gifts for Netanyahu”, **Al-Monitor**, 22 Mart 2019, <https://www.al-monitor.com/originals/2019/03/israel-elections-pompeo-visit-us-netanyahu-trump-support.html>, 28.01.2023.

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI

N. Selcen KORKMAZCAN*

Özet

Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalayarak bu devletlerle tarihinde ilk kez askerî bir ittifak kurmuştur. Türk-İngiliz-Fransız İttifakı olarak anılan belgeye rağmen, doğrudan saldırıya uğramadıkça savaş dışı kalmak konusunda kararlı olan Türkiye, yükümlülüklerine bağlı kalmaya çalışırken değişen savaş koşullarına da kendini hazırlamaya gayret etmiştir. Antlaşma, Türkiye’yi, savaşın Akdeniz’e sıçraması durumunda savaşa katılma yükümlülüğü altına alarak tarafların ne şekilde ve koşulda, karşılıklı ya da birlikte hareket edeceklerini hükme bağlayan protokoller de içermektedir. Antlaşmanın hazırlık sürecinde ortaya çıkan durumlar; antlaşmanın içeriğinde Türkiye’nin çekincelerinin ve Türkiye’nin askerî ihtiyaçlarının karşılanması’nın kabulü, Türkiye’nin güvenlik alanında Batılı devletler tarafından da önemli bir aktör olarak değerlendirildiğini kanıtlamaktadır. Müttefik güçlerin henüz çatışmalara girişmedikleri Mihver devletlerin faaliyetleri karşısında Akdeniz, Balkanlar, Ege ya da Boğazlara sıçrayabilecek bir savaşta Türkiye’ye duyulan ihtiyaçlarının boyutu, 1939 İttifakı ile gözler önüne serilmektedir. İngiltere ve Fransa açısından savaşın Akdeniz ya da Balkanlar’a sıçraması durumunda Türkiye’nin desteği ve yardımı olmadan başarı sağlayamayacakları düşüncesiyle hareket edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye açısından savaş dışı kalma kararı alınmasına rağmen olası çatışmalara hazırlanmak ve barışa hizmet etmeyi sürdürmenin ön planda olduğu görülmektedir. Bunun bilinciyle hareket eden ve dış politikasını kuruluşundan itibaren sadece ulusal çıkarları değil, bölgesel barış ve istikrar için yürüten Türkiye, “Yurtta Barış, Dünyada Barış” prensibini sürdürmek için adım attığını bir kez daha göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, Türkiye, İngiltere ve Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması, İkinci Dünya Savaşı.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr.

TURKISH-BRITISH-FRENCH TREATY OF 1939

Abstract

On October 19, 1939, Turkey formed a military alliance for the first time in its history by signing the Treaty of Mutual Assistance with Britain and France. Despite being part of the Turkish-British-French Alliance, Turkey remained determined to stay out of the war unless directly attacked. While striving to adhere to its obligations, Turkey also made efforts to prepare for changing wartime conditions. The treaty included protocols outlining how Turkey would act in the event of a potential war escalating to the Mediterranean and stipulate how and under what conditions the parties will act mutually or jointly. The circumstances that emerged during the treaty's preparation process, including the acknowledgment of Turkey's concerns in the treaty's content and meeting Turkey's military needs, demonstrate that Turkey was considered a significant player in security matters by Western states. The extent of the need for Turkey in a potential war that could spread to the Mediterranean, Balkans, Aegean Sea, or the Straits in the face of Axis activities, while the Allied powers had not yet entered into conflict, was highlighted by the 1939 Alliance. It is understood that England and France acted with the idea that they would not be able to achieve success without Turkey's support and assistance in the event of the war spreading to the Mediterranean or Balkans. Despite the decision to remain out of the war, it is observed that Turkey prioritized preparedness for potential conflicts and continued to serve peace. Acting with this awareness, Turkey, which has pursued a foreign policy not only for its national interests but also for regional peace and stability since its establishment, has once again demonstrated its commitment to the principle of "Peace at Home, Peace in the World".

Keywords: The Treaty of Mutual Assistance between Great Britain, France and Turkey, Anglo-French-Turkish Treaty of 1939, Second World War.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı bir Avrupa savaşı olarak başlamış, dünyaya yayıldıktan sonra da taraflar açısından buradaki önceliğini korumuştur. Türkiye, stratejik konumu nedeniyle, çatışmaların dışında kalmasına karşın Avrupa’da yaşanan savaşın hazırlık döneminden sonuna kadar her aşamasında kilit rol üstlenmiştir. Türkiye kendi güvenlik alanında karşı karşıya kaldığı tehditleri bertaraf edebilmek için uygun adımlar atıp Cumhuriyetin kuruluşundan beri takip ettiği bölgesel gücünü barışçı politikalarla destekleme tavrını sürdürmüştür. Savaş başlamadan kararı alınan çatışmalardan uzak kalma hedefini gerçekleştirebilmek için savaşmayı göze almaktan da kaçınmamıştır.

Bu çalışmada Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nın hemen başında 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ve yazılı koşullar oluştuğunda savaşa girme yükümlülüğü üstlendiği Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması ve antlaşmanın hazırlık sürecinde Türkiye’nin savaşan güçler açısından önemi incelenmiştir. Türkiye’nin Balkanlar’da ve Doğu Akdeniz’de önemi, üstlendiği rol ve bölgede barışa hizmet için tavrını gösterir faaliyetlerinin ortaya konulması bakımından bu çalışmayla ortaya çıkan bulgular önemli gözükmektedir.

Savaş başlamadan önce Balkanlar ve Akdeniz, savaş ilerledikten sonra da bunların yanında Orta Doğu ve Avrupa’daki müttefik gücünü bazı durumlarda kendi içlerinde yaşadıkları çelişkilere rağmen koruyabilmek için Türkiye’ye ihtiyaç duyulmuştur. Alman-İtalyan eksenine karşısında bir araya gelen İngiltere ve Fransa, İtalya’nın emelleri nedeniyle savaşın Akdeniz’e sıçraması endişesini yaşadıklarında ihtiyaç duydukları Türkiye’ye, savaşın sonunda da Avrupa’ya yayılması endişesi yaşadıkları Sovyetler Birliği’ne karşı müttefik olarak görmek istemişlerdir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı’nın açık ve gizli metinlerinin özetlenerek yer verildiği çalışmada savaş yıllarında antlaşmanın uygulanılışına dair detaylardansa hazırlığı dönemi üzerinde durulmuştur. Çalışmaya konu olan unsurlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla ilgili olarak elde edilen yerli-yabancı belge ve kaynaklardan incelenmiştir.

Müttefiklerin Türkiye’ye Yönelme Kararı Almaları

Adı yatıştırma politikasıyla birlikte anılan İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, 30 Eylül 1938’de imzalanan Münih Anlaşması’nın ardından

Londra'ya döndüğünde, Almanya ve İngiltere'nin bir daha savaşmayacaklarına dair Hitler ile imzaladıkları deklarasyonu göstererek “rahatça uyuyabilirsiniz, zamanımız için barış geldi” demiştir.¹ Fransa Başbakanı Eduard Daladier de “Bu krizde barışı korumayı başardık” sözleriyle Temsilciler Meclisi'ne seslenmiştir.² Bu temennilerin gerçekçi olmadığı ve barışın uzun zaman korunamayacağı ve her iki ülkenin barış için attıkları adımları gözden geçirme zorunluluklarının ortaya çıkışı 1939 baharında yaşanan gelişmelerin ardından anlaşılmıştır.

Aslında Atatürk'ün sağlığında, 1938 Eylül'ünde Fransa'nın Türkiye'ye önerdiği olası bir savaşta tarafsızlık ve karşılıklı danışmayı içeren bir anlaşmaya varma teklifi, Türkiye tarafından İngiltere'nin de katılımı şartıyla kabul edilmişse de İngiltere'nin teklifi reddetmesi, konuyu gündemden düşürmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanlığınca konuya ilişkin yazılan ve sonuncusu 27 Kasım 1938 tarihli olan notalarda anlaşmanın mevcut dostluklarına yeni bir şey eklemeyeceği, ihtiyaç dahilinde görülmediği ve Almanya ile İtalya'yı gereksiz yere kışkırtmak istemedikleri belirtilmiştir.³ İngiltere ve ona bağlı olarak Fransa'nın tavır değiştirmesi 1939 baharında yaşanan gelişmelerin ardından olmuştur.

1939 baharı, savaş hazırlıklarının ani bir şekilde hızlandığı ve tarafların şekillenmesinde önemli adımların atıldığı bir süreç olmuştur. Avusturya'nın ilhakının ardından tüm Almanları tek devlet sınırları içinde toplamasının des-teklenildiğini gören Hitler, Çekoslovakya'nın Alman nüfusu olmayan bölgele-ri de 15 Mart 1939'da işgal etmiştir.⁴ Almanya'nın yanında Macaristan ve Bulgaristan'dan gelebilecek tehditlerden endişelenen Romanya ise Almanya ile birtakım anlaşmalar imzalama yoluna gitmiştir. Hitler, bunun yanında, 23 Mart'ta Litvanya'dan ülkenin Baltık Denizi'ne çıkışı Memel'i aldıktan sonra,

1 **Daily Express**; **Daily Herald**, 1 Ekim 1938.

2 Edouard Daladier, “4 Ekim 1938, Temsilciler Meclisi Konuşma Metni”, **In Defence of France**, Books For Libraries Press, New York 1971, s. 175.

3 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 188-190.

4 Mark Mazower, **Hitler İmparatorluğu, İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi**, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2014, s. 114-118.

Polonya'dan da Baltık Denizi'ne çıkış yolu olan Danzig'i istemiştir. Bu gelişmeler, Almanya ile beraber, onun kontrolündeki Slovakya'yı da tehdit olarak gören Polonya tarafından kaygıyla izlenmiştir.⁵

İngiltere Başbakanı Chamberlain, 31 Mart 1939'da İngiltere ve Fransa'nın, saldırıya uğraması durumunda Polonya'ya yardıma gideceklerine dair garanti verdiklerini açıklamış,⁶ İngiliz dış politikasında yeni bir çağın başladığını ilan edip yatıştırma politikasından uzaklaşılacağını ortaya koymuştur. Bu süreçte, İtalya'nın da Arnavutluk'ta Valona'ya ve Ege'de Korfu Adası'na saldıracağı söylentileri yayılmaya başlamıştır.⁷

İngiliz hükûmetinin 5 Nisan 1939'da gerçekleştirdiği toplantıda Dışışleri Bakanı Viscount Halifax Türkiye ve Yunanistan'ın şimdilik gelişmeleri izlediklerini, Arnavutluk konusunda bir şey yapılamayacağını ancak durum kötüleşirse bu ülkelerin İngiltere'nin tarafında yer alacak gibi göründüklerini belirtmiştir. Halifax ayrıca, Türkiye ve Yunanistan ile acilen saldırmazlık paktı dışında düzenlenecek bir anlaşma yapılması gerektiğini, iki ülkeyle karşı karşıya gelmeyi tolere edemeyeceklerini belirtmiştir. Toplantının sonunda Türkiye ve Yunanistan'la anlaşmak için adım atılması gerektiğine karar verilmiştir. Aynı toplantıda Polonya'ya verilen garantinin ardından Londra'ya gelen Polonya Dışışleri Bakanı Albay Josef Beck de yer almış, Chamberlain'e İngiltere'nin Almanya'ya karşı Türkiye, Yunanistan, Romanya ve diğer Balkan ve Baltık devletleri ve Sovyetler Birliği ile anlaşmalarını önermişse de bu öneri Chamberlain tarafından tatminkâr görülmediğinden reddedilmiştir.⁸ Chamberlain'in fikrini değiştiren olaylar kısa sürede ortaya çıkmış, İngiltere hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir.

5 J.A.S. Grenville, **The Major International Treaties, 1914-1973: A History and Guide with Texts**, Methven & Co. Ltd., London 1974, s. 178; Max Domarus, "The Complete Hitler, Speeches and Proclamations, 1932-1945", **The Cronicle of a Dictatorship**, Vol. III: 1939-1940, Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda USA 1990, s. 1393-1394.

6 No. 47 (283), **100 Documents On The Origin Of The War, Selected From The Official German White Book, Presented By The German Information Service**, Deutscher Verlag, Berlin t.y., s. 102.

7 CAB/ 23 /98, Hükûmet Toplantısı Notları, 13 Nisan 1939, Doc. No: 92, Dışışleri Bakanlığı'ndan İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Hugessen'e Telgraf, 11 Nisan 1939; FRUS, 1939, **The British Commonwealth And Europe**, Volume II, U.S. Government Printing Office, Washington 1956, s. 368-369.

8 CAB 23/95 Hükûmet Toplantısı Notları, 5 Nisan 1939.

Almanya'nın yayılmacı politikaları sürerken müttefiki İtalya da 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmiştir.⁹ İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax, Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull- Hugessen'e yazdığı mektupta Arnavutluk saldırısını Mihver yayılmasının başlangıcı olarak değerlendirdiğini belirterek Yunanistan, Romanya, Polonya ya da batı Avrupa'ya da bir saldırı beklenebileceğini vurgulamıştır.¹⁰ İngiltere'nin savaşın kaçınılmaz olduğunu görüp dikkatini Doğu Akdeniz'e ve bu doğrultuda Türkiye'ye yönlendirmesine neden olan olay, Arnavutluk'un işgali olmuştur.

İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetleri karşısında Türkiye'nin tutumu İngiltere için savaş öncesinde de savaş sürerken de önemini korumuştur. Savaş başladıktan sonra hazırlanan İngiliz Genelkurmay Başkanlığı raporunda şu satırlar yer almıştır: “Doğu Akdeniz'deki tutumumuz İtalya'nın bize karşı tavırla belirlenecektir. İtalya'nın saldırgan tavır alması Türkiye'yi müttefik tarafına çekecektir.”¹¹ İngiltere Başbakanı Winston Churchill de anılarında, görevde kaldığı müddetçe çabalasa da İtalya 1943'te teslim olduktan sonra dahi Türkiye'nin savaşa katılmaya ikna olmamasını “Kaçırılan Fırsatlar” başlığı altında ele almıştır.¹²

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Deklarasyonlarının Hazırlanması

Arnavutluk'un işgalinden sonra, 10 Nisan 1939'da gerçekleşen İngiliz hükûmet toplantısında Halifax, Polonya'ya verilen garantiye bir cevap olarak değerlendirdiği işgal karşısında Türkiye ve Yunanistan ile anlaşmak için adım atılması gerektiğini ifade etmiştir. Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan'a yönelik tek taraflı bir deklarasyon sunabileceklerini, bu ülkelerin etkileneceği bir savaşta dışarıda kalamayacaklarını belirtmiştir. Yunanistan'ın olmasa da

9 Kont Ciano, **Kont Ciano'nun Hatıraları**, Çev.: Zübeyir Aker, Vatan Neşriyatı, y.y. 1946, s. 26.

10 CAB/ 23 /98, Hükûmet Toplantısı Notları, 13 Nisan 1939, Doc. No: 98, Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'ın İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Hugessen'e Telgrafi, 12 Nisan 1939.

11 CAB 66/2/24, Kabine Sekreteri Edward Bridges'in Sunduğu Genelkurmay Başkanlığı Raporu, 9 Ekim 1939.

12 Winston Churchill, **The Second World War**, Vol IV, The Hinge of Fate, Houghton Mifflin Company New York 1985, s. 623, 641.

Türkiye'nin kendilerine yardıma gelebileceğini düşündüğünü de vurgulamıştır.¹³

İşgalin ardından İngiltere, Fransa ile beraber 13 Nisan'da Yunanistan'a bir saldırı karşısında garanti vermeyi kararlaştırmış, konu ile ilgili teklif 11 Nisan'da Türkiye'ye sözlü bir nota ile iletilmiştir. Türk hükûmetinin uygun bulması halinde İngiliz Parlamentosu'nda yapılacak açıklamaya Türkiye'nin de adını eklemek istedikleri belirtilmiştir. Notada, savaş çıkarsa İtalya'ya karşı ortak bir harekete dair yapılan çalışmalar sonuçlandığında konunun Türkiye'ye bildirileceği de ifade edilmiştir.¹⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'ın, 12 Nisan'da Ankara Büyükelçisi'ne yazdığı mektup, savaş durumunda İtalya'ya ilişkin konuyla ilgili kararın alındığını ortaya koymuştur. Halifax, "Türkiye ve İngiltere'nin, İtalya'nın Türkiye'ye karşı doğrudan ya da dolaylı tehdidinde, karşılıklı yükümlülük üstlenmeyi kabul ettiklerini" belirtmiştir.¹⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 11 Nisan tarihli İngiliz notasına karşı kendi el yazısı ile hazırladığı talimatta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin Yunanistan'ın yardımına gitmek taahhüdü için "yeni taahhütlerin lüzumunun Meclise izah edilebilecek değer ve mahiyette olması şarttır" yazarak müzakere edilmesi gerektiği düşüncesini paylaşmıştır.¹⁶ Knatchbull- Huggessen, Türkiye'nin mevcut uluslararası koşullarda kendi güvenliği için daha somut garantiler elde etmeden geri dönülemez bir şekilde taraflaşmada yer alamayacağını bildirdiğini vurgulamıştır.¹⁷

Türkiye, kendisine gelen bu teklif konusunda incelemelerini sürdürürken İngiltere'nin beklentisini de anlamak için temaslarını sıklaştırmıştır. Dışişleri

13 CAB/ 23 /98, Hükûmet Toplantısı Notları, 13 Nisan 1939, Doc. No: 92, Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'ın İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Huggessen'e Telgrafı, 11 Nisan 1939.

14 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 191.

15 CAB/ 23 /98, Hükûmet Toplantısı Notları, 13 Nisan 1939, Doc. No: 98, Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'ın İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Huggessen'e Telgrafı, 12 Nisan 1939.

16 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 191.

17 Doc No: 149, İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Huggessen'in Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'a Telgrafı, 13 Nisan 1939, **Documents on British Foreign Policy 1919-1939 Third Series**, Vol. V., 1939, Ed. By, E.L. Woodward and Rohan Butler, Her Majesty's Stationery Office, London 1952, s. 185.

Bakanı Saracoğlu, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull- Hugessen ile yaptığı görüşmede İngiltere'nin İtalya'ya karşı garanti verirken Almanya'yı neden dışarıda bıraktığını sormuş, “birinden gelen tehdit her ikisi için de geçerlidir” cevabını almıştır.¹⁸ Halifax, bu görüşmeye dair bilgiyi kendisine ileten Büyükelçi'ye Türkiye'nin Romanya'ya garanti verip Almanya'ya karşı risk almasıyla Almanya'ya karşı garanti verebileceklerini yazmıştır. Türkiye'nin de aynı garantiyi İngiltere'ye vermesinin beklendiğini söylemesini istemiştir.¹⁹ İngiltere bunlara rağmen Yunanistan'a verilecek garantiye katılım konusunda Türkiye'den olumlu bir yanıt alamamış, 13 Nisan 1939'da, Yunanistan'ın yanında Romanya'ya da saldırıya uğramaları durumunda Fransa ile birlikte yardıma gideceklerine dair garanti açıklanmıştır.²⁰

Türkiye, 15 Nisan'da gönderdiği cevabi notada “Mihver devletleri tarafından Avrupa'da bir hâkimiyet tesis edilmesi ve küçük devletlerin mevcudiyetlerinin tehlikeye girmesinin, Türkiye doğrudan doğruya bir tecavüz ve tehdide maruz kalmamış olsa dahi, umumi sulh menfaatine ve Türkiye'nin hayati menfaatlerine mugayir” olduğunu belirterek karar almadan önce göz önünde bulundurmak zorunda olduğu konuları sıralamıştır. Buna göre; Türkiye “şimdiden” Mihver'e karşı tavır alır ve savaş başlarsa düşmanın Boğazlar'a geleceği, buraların savunulması için Romanya'ya kuvvet göndermenin mümkün ve faydalı olmadığını belirtmiştir. Olayların gelişimine göre kararlaştırılacak şekilde, barış için İngiltere ile paralel bir politika yürütüleceği; Mihver devletlerince Akdeniz'de veya Balkanlar'da saldırıya geçilmedikçe Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağı; olası bir hava saldırısına karşı Boğazların savunulması ve Bulgaristan- Romanya uzlaştırma teşebbüsü için İngiltere'nin yardımının beklendiği; Sovyetler Birliği ile iş birliği istendiği ve tüm bu sıralananların gizli tutulması talebini içeren hükûmet görüşü paylaşılmıştır.²¹ Gizlilik konusunun gerçekleşmediği Türk basınında yer alan dış kaynaklı haberlerden anlaşılmaktadır. 18 Nisan 1939 tarihli Son Telgraf Gazetesi'nin sürmanşeti “Türkiye-İngiltere-Fransa” şeklinde atılmış; İngiltere ve Fransa ile Türkiye

18 Doc No: 152, İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Hugessen'in Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'a Telgrafi, 13 Nisan 1939, Aynı yer, s. 188.

19 Doc. No: 155, Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'ın İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Hugessen'e Telgrafi, 13 Nisan 1939, Aynı yer, s. 190.

20 CAB 23/99 Hükûmet Toplantısı Notları, 26 Nisan 1939; FRUS, 1939, Vol. I. General, U.S. Government Printing Office, Washington 1969, s. 127.

21 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 193-194.

Arasında Müzakereler Kat'i Safhaya Girdi"; "Sovyet Rusya ile de Müzakereler Oluyor; Boğazları Elinde Tutan Türkiye Şarkın Aşılmaz Kal'asıdır" başlıklarının yer aldığı manşette, tekliflerin daha ziyade Boğazlar üzerinde yoğunlaştığı ve İngilizler'e göre Yunanistan'ın uğrayacağı tecavüze Türkiye'nin müdahale edeceği ifade edilmiştir.²²

Eski Dışişleri Bakanı ve Türkiye'nin 1939-1942 yılları arasındaki Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a İngiliz Dışişleri Bakanlığına ulaştırılmak üzere hükûmetin cevabı teslim edilirken cevabın esas itibarıyla müspet olduğu ifade edilmiştir. Büyükelçiye, "yalnız bazı askerî şeraitin itmamına mütevakıf" bulunduğunu bildirmesi talimatı verilmiştir. Aras, cevabı şu şekilde değerlendirmiştir: "Umumi harp halinde, bu büyük cehennemın ateşine, mümkün olduğu müddetçe ellerimizi sokmadan, sulhun yolu açılırsa kuvvetler muvazenesi dünyasında vaziyetimizi bozmadan azami kudret toplamak ve bunu gününe saklamak tedbirlerin en iyisidir ki, formülümüz bunu da temin ediyor."²³

İngiltere'nin anlaşmaya varmak için görüşmelere hazır olduğunu ifade eden ve bazı kavramlarda değişiklik beklentilerini içeren cevabı 20 Nisan'da alınmıştır. Konu, hükûmet toplantısında ele alınmış, toplantıya katılan Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Balkan Antantı'nın felç olduğunu, İtalya'nın adalar, Almanya'nın ise Boğazlar'da tehdit olarak ortaya çıkabileceğini; Birinci Dünya Savaşı'nda kuşatılanlar arasında bulunan Türkiye'nin bu defa kuşatanlar arasına girmekle daha sağlam bir yer tutacağını; tarafsızlığın korunarak İngiliz ve Ruslara dayanmak gerektiğini belirtmiştir. Toplantıda, bu doğrultuda görüşler paylaşıldıktan sonra, Sovyetler Birliği ile görüşmelerin başlatılması ve herhangi bir taahhüde girmeden konunun CHP Parti Grubu ve TBMM'ye taşınması kararlaştırılmıştır.²⁴

Türkiye, bu süreçte sadece müttefikler açısından değil, savaş hazırlığı yapan Almanya açısından da en önemini korumuştur. Almanya eski Başbakanı Franz von Papen 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'a saldırdığı gün kendisine üçüncü kez yapılan Türkiye Büyükelçisi olma teklifini kabul ederek Türkiye'yi Avrupa'da bir karışıklık istemediklerine ikna etmek ve Almanya'ya karşı bir ittifaktan uzak tutmak göreviyle ay sonunda Ankara'ya

²² *Son Telgraf Gazetesi*, 18 Nisan 1939.

²³ *Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 194.

²⁴ *Aynı yer*, s. 195-197.

gelmiştir.²⁵ Almanya, savaşın hazırlık sürecinden sonuna kadar Türkiye'yi kendisine yaklaştırmaya, bunu başaramasa da tarafsızlığını sağlamaya yönelik girişimlerini sürdürmüştür.

Papen'in Türkiye'yi İngiltere'den uzak tutma girişimleri sonuç vermemiş, gerçekleşen müzakerelerin sonucunda 12 Mayıs 1939'da Türk- İngiliz Deklarasyonu kabul edilmiştir. İki devletin ulusal güvenliklerini sağlamak için uzun süreli bir ittifak antlaşması imzalamayı kararlaştırdıkları, bunun öncesinde de Akdeniz'de savaşa sebep verebilecek bir saldırı durumunda birbirlerine yardımda bulunacakları, Balkanlarda güvenlik için de danışmalarda bulunacakları kararlaştırılmıştır. Başbakan Refik Saydam TBMM'de İngiltere ile müzakereler yapılmasının nedenini şu sözlerle açıklamıştır: "Hâdisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin millî hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren Hükûmetiniz, kendisini ciddi bir millî emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayit ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır."²⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 23 Haziran'da Fransa ile de aynı içerikle kabul edilen deklarasyonları savaş öncesinde "barışa hizmet etmenin mahsulü" sözleriyle tanımlayarak şöyle demiştir: "Cumhuriyet Hükûmeti, bütün bu devrelerde, sulha hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telâkki etti."²⁷ Churchill konu ilgili olarak anılarında "üzerimize aldığımız sorumluluklara bunu da eklemekle bunalım çıktığı zaman Akdeniz'deki durumumuzu kuvvetlendireceğimizi umuyorduk" yazmıştır.²⁸ Churchill, bir yılın ardından Başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra da savaşın sonuna kadar Türkiye'nin İngiltere için Akdeniz'deki önemini ön plana çıkarmaya devam etmiştir.

Türk-İngiliz deklarasyonunun ardından Almanya ve İtalya arasında 22 Mayıs 1939'da Çelik Pakt olarak anılan ve savaşta birbirlerine yardım edip ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapacaklarını vurgulayan 10 yıllık bir ittifak imzalanmıştır.²⁹ Dışişleri Bakanı Ciano ise ABD'nin İtalya'daki Büyü-

25 Franz von Papen, **Memoirs**, Translated By Brian Connell, Andre Deutsch Limited, London y.y., s. 443-444.

26 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 6, C:11, 12. Birleşim, 12 Mayıs 1939.

27 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 6, Cild: 6, İçtima:1, 1 Kasım 1939.

28 Winston S. Churchill, **İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, (Savaşın Savaşa, 1919-1939)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 576.

29 J.A.S. Grenville, **age.**, s. 179, 193-194.

kelçisi Phillips'e yaptığı değerlendirmede İtalyan-Alman paktını "siyasi, ekonomik ve askerî olarak düşünülenden 100 kat daha güçlü" sözleriyle tanımlamış; ittifakın İngiliz-Türk anlaşmasına atıfta bulunarak Almanya ve İtalya'nın çembere alınmasına karşı geliştirilmiş olduğunu belirtmiştir.³⁰ Franz von Papen de anılarında ittifakın Mayıs ayı başında hazırlanmış olduğunu belirterek duyurusunun Hitler tarafından batılıların faaliyetlerine cevap olarak açıklandığını yazmıştır.³¹

Fransa, Türk-İngiliz deklarasyonu ve iki ülke arasında oluşturulacak pakta dahil olmak konusunda ısrarcı olsa da³² Türkiye Hatay konusunda çözüme ulaşmadan Fransa'nın bu oluşuma katılmasına sıcak bakmamış, Fransa ile gerçek bir ittifakı Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul etmiştir.³³ Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun kabul edildiği gün gazetelerde Fransa Başbakanı Eduard Daladier'in Fransa Parlamentosu'ndaki nutku da yer almıştır. Başbakan Hatay konusunda çözüme hazır olduklarını ifade ederek şöyle demiştir: "Fransız Hükûmeti, Türkiye ile, Şarki Akdeniz'de sulhün idamesine matuf bir garanti anlaşması müzakeresine devam eylemektedir. Hükûmet, Türkiye ile, iki memleket arasında uzun zamandan beri muallakta bulunan bir meseleyi de en dostane bir zihniyetle halletmek arzusundadır."³⁴ İngiltere'nin de girişimleriyle, Hatay konusu Türkiye'nin beklentilerine uygun şekilde çözüme kavuştuktan sonra, Türk-Fransız Deklarasyonu 23 Haziran 1939'da kabul edilmiş, üç taraflı paktın hazırlıklarına başlanmıştır. Metnin kabul edildiği gün Başbakan Refik Saydam TBMM kürsüsünden şöyle demiştir: "Hayatî menfaatlerimizin ve emniyetimizin en mühim cenahı olan Akdeniz havzasında üç milletin teşriki mesaisi, sulhu arayan bir idealizmin, sulhu bulmasına matuf, kuvvetli gayretlerinden başka bir şey değildir."³⁵

Sonuçsuz Kalan Türk-Sovyet Görüşmeleri

Türkiye, 11 Nisan'da kendisine ulaşan İngiltere'nin teklifi ve buna yönelik hazırladığı cevabını zaman geçirmeden Sovyetler Birliği'ne de bildirmiş;

30 FRUS, 1939, Vol. I. General, aynı yer, s. 188.

31 Franz von Papen, *age.*, s. 448.

32 Doc No: 396, İngiltere Büyükelçisi Knatchbull- Hugessen'in Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'a Telgrafi, 6 Mayıs 1939, Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Vol. V, aynı yer, s. 448.

33 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", *Belle-ten*, C 49, S 193, Ankara 1985, s. 98.

34 "Fransız Başvekilinin Mühim Nutku", *Yeni Sabah Gazetesi*, 12 Mayıs 1939.

35 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 6, Cilt: 3, 30. Birleşim, 23 Mayıs 1939.

iki devlet arasında aynı hedefe yönelik ortak girişimlerde bulunulması kararlaştırılmıştır. Bununla beraber, Sovyetler Birliği tarafından İngiltere ve Fransa'ya da benzeri bir üçlü anlaşma teklifi yapılmıştır.³⁶ Türk-Sovyet görüşmeleri hemen başlamış, Sovyetler Birliği, Türkiye ile konuya ilişkin detayları görüşmek üzere Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir. Bakan'ın ziyareti öncesinde Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin 28 Nisan- 5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Başbakan Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile görüşmüştür. Ziyaretin sonunda ortak bir bildiri yayımlanarak iki hükûmeti ilgilendiren konularla ilgili görüş birliğine varıldığı, "Türk-Sovyet Dostluğu ve Barışın ve Emniyetin Muhafazası" başlıklarıyla gazetelerde yer almıştır.³⁷ Potemkin'in ziyareti sırasında Sovyetler Dışişleri Bakanı Litvinov görevden alınmış, Molotov, Dışişleri Komiserliği görevini üstlenmiştir.³⁸ Sovyet dış politikasındaki değişimlerin bu süreçte başladığı ve savaş hazırlıklarının hızlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile görüşmeleri sürdürürken, ayrıca İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerde, askerî sözleşmenin imzalanmasına değin siyasi sözleşmenin geçerli olmamasını teklif ederek müzakereleri bu doğrultuda devam ettirmiştir. 14 Mayıs'ta İngiltere'nin yaptığı teklifte karşılıklı yardım esasının olmadığını, İngiltere, Fransa ya da Polonya ile karşılıklı yardım pakti bulunmadığına göre Romanya ve Polonya'ya yardımın Sovyetlerce karşılıksız olarak taahhüt edilen bir yardım olacağını belirtmiştir.³⁹ Sovyetler Birliği bu cevabı paylaştıktan sonra ABD'nin Moskova'daki Elçisi Grummon, Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a Rus diplomatların İngiltere ve Fransa ile anlaşmanın kendisinden çok bu iki ülkenin faydasına olduğu görüşünü paylaştıklarını ifade etmiştir.⁴⁰ Buna rağmen, savaş başlayıncaya kadar görüşmeler sürmüş, bunun yanında, Sovyetler Birliği, Türkiye, İngiltere ve Fransa ile varılacak bir anlaşma konusunda planlar yapıp bu devletlerin beklenti ve planlarını öğrenirken Almanya ile de temasa geçmiştir.

36 CAB/ 23 /99, Hükûmet Toplantısı Tutanakları, 26 Nisan 1939.

37 **Yeni Sabah Gazetesi**, 7 Mayıs 1939.

38 Harold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi- Sovyet Münasebetleri", Çev.: Fahir Armaoğlu, **AÜSBF Dergisi**, C I, S 2, Ankara 1954, s. 347.

39 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 219-220.

40 FRUS, 1939, Vol. I. General, **aynı yer**, s. 258.

Savaş sonunda İngiltere tarafından ele geçirilen Alman belgeleriyle ilgili hazırlanan bilgi notunda, 17 Nisan 1939'da Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ilişkileri iyileştirmenin yollarını aramaya başladığı vurgulanmıştır. Buna göre Molotov, 20 Mayıs'ta Almanya'nın Moskova'daki Büyükelçisi Schulenburg'a ticari ilişkileri canlandırmak için siyasi zemin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop 26 Mayıs 1939'da Molotov ile görüşme isteğinde bulunmuş, Almanya'nın Sovyetler Birliği ile anlaşmaya hazır olduğu vurgulanmıştır. Ribbentrop Sovyetler Birliği'nin İngiliz-Fransız cephesine katılması konusunda da tehditkâr bir tavır izlemeyi ihmal etmemiştir.⁴¹ Sovyetler Birliği'ni Türkiye, İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile anlaşmaya götüren, bununla da kalmayıp 23 Ağustos'ta Molotov-Ribbentrop Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasını ve savaşın çıkmasını hızlandıran durumun bu görüşmelerle şekillendiği anlaşılmaktadır. Franz von Papen anılarında Hitler'in kendisine Ribbentrop'un Ağustos ayında Moskova'ya gidişini İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile ittifak kurmasına karşı düzenlediklerini söylediğini yazmış; çıkar bölgesi ve gizli protokolleri bilmediğinden bunu ilk duyduğunda barışın korunacağını düşündüğünü de belirtmiştir.⁴² Papen'in kendisinin de kabul ettiği yanlış, çok kısa süre sonra savaşın başlamasıyla ortadan kalkmıştır. Churchill de anılarında Polonya'nın Almanya ve Sovyetler Birliği arasında paylaşılmasından sonra iki devletin sürdürdüğüne inandığı "derin ve dinmez bir düşmanlığın" Sovyetler Birliği'ni kendi taraflarına çekeceğine inandığını belirtmiştir.⁴³ Churchill'in bu beklentisi Almanya 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından gerçekleşmiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler savaş başladıktan sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun Moskova ziyareti ile hareketlenmiştir. 25 Eylül'de başlayıp üç hafta kadar süren, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesiyle kesintiye uğramasının ardından devam eden görüşmeler boyunca Almanya'nın da Sovyetler Birliği gibi Türkiye'yi batı ittifakından uzaklaştırmak için telkinleri sürse de bir sonuç almaları mümkün olmamıştır. Sovyet yetkililer Türkiye ile anlaşmak yerine Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın detaylarını öğrenme gayreti izleyerek şartlarını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek için çabalamışlardır. Sovyetler Birliği'nin

41 CAB 129/4, Dışişleri Bakanı Bilgi Notu, Nisan 1939- Kasım 1940 Alman- Sovyet ilişkileriyle ilgili Ele Geçirilen Alman Belgeleri, 29 Ekim 1945.

42 Franz von Papen, *age.*, s. 451-452.

43 Winston S. Churchill, *age.*, s. 76.

olası tehditlere karşı bir anlaşmaya varmak yönünde bir tutum izlemediği anlaşıldığı gibi savaşın hemen başında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik talepleriyle karşı karşıya kalınmıştır. Boğazlar konusu üçüncü kez açıldığında Saracoğlu "Boğazlar hakkında beynelmilel bir vesikaya temas eden talebinizi ne kadar masum olursa olsun muharebe ile tetkik ve halle imkân yoktur" diyerek görüşmelerin kesilmesine yönelik adım atarak yurda dönme kararı almıştır.⁴⁴ İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Ekim 1939 tarihli raporunda şu ifade yer almıştır: "Rusya ile bir savaş durumuna gelme konusunda bizden daha büyük endişe yaşayan Türkiye, özgürlüğünden fedakârlıkta bulunmayacağını göstermiştir."⁴⁵

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın parafe edilmesi 28 Eylül 1939'da Saracoğlu Moskova'dayken gerçekleşmiş, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Memencioğlu, Hükûmetin Saracoğlu Moskova'dan dönene kadar konunun gizliliğinin korunmasını istediğini belirtirken imzanın bakan döndüğünde, ya da öncesinde atılabileceğini söylemiştir.⁴⁶ İttifak metninin parafe edildiği gün Saracoğlu'nun Sovyetler Birliği ile görüşmelerinin aksamasına neden olan Alman-Sovyet görüşmelerinden de bir anlaşma çıkmış, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Sınır ve Dostluk Antlaşması imzalanarak Polonya iki ülke arasında paylaşılmıştır.⁴⁷

Savaş başladıktan sonra İngiliz- Fransız- Sovyet görüşmeleri tıkanmışken Türk-Sovyet görüşmelerinin sürdüğü dönemde İngiltere ve Fransa'nın gelişmeleri yakından takip ederek zaman zaman endişelendikleri anlaşılmaktadır. Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın detaylarına dair yazışmalar ve taslak metin hazırlıkları sürerken yaşanan gelişmeler Türkiye'nin önemini daha da ortaya çıkarmış, bu durum İngiliz raporlarına da yansımıştır. 15 Eylül 1939'da İngiliz Hükûmeti Türkiye'nin talep ettiği gibi kredi tutarını artırmaya gerek görülmediğini ifade ederken⁴⁸ üç gün sonra gerçekleşen toplantıda Türkiye'nin savaşa girmek gibi ciddi bir aksiyonu yeterince savaş malzemesi almadan gerçekleş-

44 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 229-246.

45 CAB 66/3/7, Finlandiya ve Diğer İskandinav Ülkelerine Karşı Sovyet Saldırganlığı'na Dair Savaş Kabinesi'ne Sunulan Genelkurmay Başkanlığı Raporu, 23 Ekim 1939.

46 CAB 65/1/31, Savaş Kabinesi Toplantı Tutanakları, 29 Eylül 1939.

47 Aynı yer.

48 CAB 65/1/16, Savaş Kabinesi Toplantı Tutanakları, 15 Eylül 1939.

tirmeyeceğine kanaat getirilerek kredi tutarının 10 milyon sterlinden 21 milyona çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu kararla ilgili olarak Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapılacak ittifaktan vazgeçip Sovyetler Birliği ile anlaşmasının tehlikesinden bahsedilmesi dikkat çekicidir.⁴⁹ İki karar arasında en önemli gündem değişimi 17 Eylül tarihinde Sovyetler Birliği'nin "hükûmetsiz kalmış Polonya'da Beyaz Rus ve Ukraynalı azınlıkları korumak için" Polonya'ya girmesiyle gerçekleşmiştir.⁵⁰ Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun Moskova'da bulunduğu sırada Alman Dışişleri Bakanı'nın da Moskova'ya gitmesi üzerine Fransa Başbakanı Daladier'in Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın imzalanamayacak olmasından endişelenmeye başladığı İngiliz Hükûmet toplantısında gündeme gelmiştir. Bunun yanında, İngilizler de Türkiye ve Sovyetler Birliği ayrı bir anlaşma yapacak olurlarsa 19 İngiliz gemisine Sovyet Hükûmetince el konulabileceği endişesi yaşamışlardır.⁵¹ Tüm bu endişelere rağmen Türkiye, sözlerinin arkasında durmuş, parafe edilen metinde Sovyetler Birliği'nin önerdiği ve bir kısmı kabul edilmiş olan değişiklik taleplerine yer verilmeden hazırlanan anlaşma kabul edilmiştir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın İmzalanması ve İçeriği

Türk- İngiliz- Fransız İttifakı, Dışişleri Bakanı henüz Ankara'ya ulaşmadan Başbakan Refik Saydam, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen arasında 19 Ekim 1939'da imzalanmıştır. İttifak Antlaşması 9 madde, biri gizli 3 protokolün yanında bunlara eklenen bir gizli Askeri Sözleşme ve gizli olmasa da yayımlanmayan ve ekonomik hükümler içeren Özel Anlaşma'dan oluşmuştur.⁵² Antlaşma özetle şu şekilde hazırlanmıştır:

1. Bir Avrupa devletinin saldırısı sonucunda Türkiye savaşa girerse Fransa ve İngiltere'nin fiilen Türk hükûmeti ile iş birliği yapacakları, tüm imkânlarıyla yardım ve destekte bulunacakları;

2. Bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz bölgesinde Fransa ve İngiltere'nin savaşa sürüklenmesi durumunda Türkiye'nin fiilen iş birliği yapacağı,

49 CAB 65/1/19, Savaş Kabinesi Toplantı Tutanakları, 18 Eylül 1939.

50 CAB 65/1/18, Savaş Kabinesi Toplantı Tutanakları, 17 Eylül 1939.

51 CAB 65/1/32, Savaş Kabinesi Toplantı Tutanakları, 30 Eylül 1939.

52 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 599-617.

yardım ve destek göstereceği; yine Akdeniz’de, Türkiye’nin savaşa sürükleneyeceği bir saldırı eylemi karşısında da aynı desteği İngiltere ve Fransa’dan göreceği;

3. Fransa ya da İngiltere’nin Yunanistan ya da Romanya’ya verdikleri garanti yüzünden savaşa girmeleri hâlinde Türkiye’nin de fiili iş birliği yaparak onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceği;

4. İki ve üçüncü maddeler uygulanmasa da Fransa ve İngiltere bir Avrupa devletinin saldırısıyla savaşa girerlerse tarafların danışmalarda bulunacağı, Türkiye’nin de yardımsever bir tarafsızlık izleyeceği;

5. Önceki maddelerin hükümlerine zarar verilmeksizin, taraflardan birinin yardım etmeyi yükümlendiği bir Avrupa devletine karşı bir başka Avrupa devletinin saldırısında ya da kendi güvenliği için tehdit saydığı bir saldırıda ortak eylem için danışma yapılacağı;

6. Antlaşmanın hiçbir devlete yöneltilmemiş olduğu, üç devletin olası bir saldırıya karşı yardımlaşacağı;

7. Antlaşmanın ikili yükümlülük olarak da geçerli olduğu;

8. Antlaşma yüzünden savaşa başlanırsa, bitirmek için de birlikte karar alınacağı;

9. İttifakın 15 yıl geçerli olacağı kararlaştırılmıştır.⁵³

Türkiye saldırıya uğramadığından bu duruma yönelik birinci madde uygulamaya konulmamıştır. Türkiye’nin savaşa girmesini gerektiren durum, ilk kez İtalya 10 Haziran 1940’ta İngiltere ve Fransa’ya savaş ilan ettiğinde⁵⁴ antlaşmanın ikinci maddesine göre gündeme gelmiştir. İtalya’nın savaşa girmesiyle Fransa ve İngiltere Türkiye’den savaşa katılmasını istemişler, Fransa’nın yenik düştüğü bu süreçte Türkiye, “Sovyetler Birliği ile bir ihtilâfa sevk ede-

53 Genelkurmay ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, İDH 3-004-1;6a; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cild: 6, İçtima: 1, Kanun No. 3738.

54 BCA, 30/10/293/612/14, “İtalya’nın, Fransa ve İngiltere’ye Savaş İlan Ettiğine Dair Nota”, 19 Haziran 1940.

bileceği kanaatine vardığını” belirterek antlaşma ekindeki 2 numaralı protokolü gerekçe göstermiş, savaşa katılmamıştır.⁵⁵ Bu kararın alındığı süreçte İttifak, Fransa’nın yenilgisinden sonra Türkiye ve İngiltere arasında ikili ittifaka dönüşmüştür. Antlaşmanın üçüncü maddesine konu olan Romanya önce İngiliz- Fransız garantisinden feragat etmiş, sonra da Mihver güçlerine katılmış olduğundan ona dair hüküm 1940 sona ermeden gündemden düşmüştür. Yunanistan 28 Ekim 1940’da İtalyan 6 Nisan 1941’de Alman saldırısına uğrasa da İngiltere Türkiye’ye resmi bir talepte bulunmamış, Türkiye’nin savaş dışı kalmasını kendi çıkarlarına uygun görmüştür.⁵⁶ Yine de Türkiye, İtalyan saldırısında Bulgaristan, İtalya’nın yanında savaşa girmezse savaş dışı kalacağını açıklamış⁵⁷ çeşitli yollarla Yunanistan’a yardımda bulunmuştur.

Türkiye, savaşa katıldığı 23 Şubat 1945’e kadar antlaşmanın tarif ettiği durumlara göre var olan yükümlülüklerini üstlenmiş, “ortak eylem için danışmada bulunmayı” ve “yardımsever tarafsızlığını” sürdürmüştür. Antlaşma açıkça Almanya ve İtalya düşünülerek imzalanmışsa da saldırı hangi devletten gelirse gelsin saldırılara karşı yardımlaşma konusunun geçerli olacağı da anlaşılmaktadır. 27 Eylül 1943 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporunda Antlaşma o amaçla düzenlenmemişse de Sovyetler Birliği ya da bir başka ülkenin Balkanlardaki saldırganlığına karşı da geçerli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸ Türkiye’nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda, İngiltere ve Fransa’nın yardım edecekleri ancak İngiltere’nin ısrarına rağmen Türkiye’nin aynı durumda yardım garantisi vermediği görülmektedir.⁵⁹ Akdeniz ve Balkanları gündemine alan antlaşma büyük ölçüde Türkiye’nin avantajına olmuş, savaşın değişen taraf, tehdit ve koşullarına rağmen Türkiye bu avantajdan savaşın sonuna kadar faydalanabilmiştir.

55 **Türkiye Dış Politikası’nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 9, 12.

56 CAB 66/48/36, Dışişleri Bakanı’nın Türkiye’ye Yönelik Politika Başlıklı Notası, 4 Nisan 1944.

57 Doc. No. 243, Almanya’nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen’in Dışişleri Bakanı Ribentrop’a Telgrafı, 28 Ekim 1940, Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D (1937-1945), The War Years, Vol. XI, September 1, 1940- January 31, 1941, US Government Press Office, Washington 1954, s. 408.

58 CAB 66/41/20, Dışişleri Bakanı Anthony Eden tarafından hazırlanan Türkiye Politikası konulu bilgi notu, 27 Eylül 1943.

59 Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz- Fransız İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 101.

Antlaşmanın ekindeki birinci Protokol, metnin imzalanmasıyla yürürlüğe girmesine yöneliktir. İkinci Protokol ise Türkiye'nin yükümlülüklerinin, Sovyetler Birliği ile "silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme" zorlamayacağı ifadesini içermiştir.⁶⁰ İngiltere, metnin taslak planları hazırlanırken bu protokolü gizli tutmak istemişse de Türkiye açıklanmasından taraf olmuştur.⁶¹ İngiltere, metne eklenmiş olsa da savaşa girmemek için bu çekincenin kullanılacağını da düşünmemiştir.⁶²

Antlaşmanın ekinde yer alan ve 10 maddeden oluşan gizli Askerî Sözleşme ittifakın taraflardan hangi koşulda nasıl bir adım atmasını beklediğini detaylıca tarif etmiştir. Tarafların Antlaşma'da öngörülen durumlardan biri ortaya çıktığında gecikmeksizin askerî önlem alacakları; Balkanlara gerçekleştirecek bir saldırıda Bulgaristan'ın da katılımı bekleniyorsa, bu ülkeyi hareket-siz kılmak için askerî tedbir alacakları; İtalya'nın antlaşmaya konu davranışında Oniki Adalar'a yönelik harekâtın Türkiye tarafından yönetileceği; Selenik ve Romanya'ya yönelecek bir saldırıda Türk ordusunun askerî önlem alabileceği; müttefiklerinin Marmara Denizi ve Türk topraklarından geçişlerinin kolaylaştırılacağı ve buralarda üsler kurabilecekleri; tarafların Ege ve Akdeniz'de ortak çıkarlarını koruyacağı; Türkiye'ye yapılacak tüm maddi yardımın birlikte hareketin gereği olduğu ve üçüncü taraflara ait haberleri birbirleriyle paylaşacakları kabul edilmiştir.⁶³ Antlaşma'ya göre askerî tedbirler alınmasına yönelik durumlar, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda ortaya çıkabilecek saldırganlık durumuna göre tarif edilmiştir.

İttifak Antlaşması'nın ekinde yer alan "Özel Antlaşma" ise Türkiye'ye yapılması planlanan askerî malzeme ve para yardımına yönelik hazırlanmıştır. Buna göre Türkiye'ye önceden kararlaştırılmış tutarı da içerecek şekilde 25 milyon Sterlinlik bir kredi açılacağı; 15 milyon Sterlin borç verileceği, altın şeklinde verilecek kısmın Ankara'da teslim edileceği; krediye konu olan ge-

60 Genelkurmay ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, İDH 3-004-1;6a; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cild: 6, İçtima: 1, Kanun No. 3738.

61 CAB 66/1/40, Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasına Dair Görüşmelelere Yönelik Dışişleri Bakanlığı Notası, 20 Eylül 1939.

62 Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 10.

63 N. Selcen Korkmazcan, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 92-94.

reçlerin teslimi için üç ülkenin komisyon oluşturacağı; faizlerin Türk ürünle-riyle ödenebileceği; İngiltere ve Fransa'nın belli tutardaki parayı Türkiye'nin emrinde tutacağı, karşılığında bu tutarlardaki kliring hesabına yazılı alacakları serbest bırakacağı; Türkiye'nin antlaşmadan doğan yükümlülüklerini müttefikleri sözü geçen yükümlülükleri yerine getirdiğinde üstleneceği kararlaştırılmıştır.⁶⁴

26 Ocak 1940 tarihli Başbakanlık Kararnamesi'nde müttefiklerden alınan 15 milyon Sterlin altının aynı gün sınırlardan geçmiş olacağı; 3,5 milyon Sterlinlik kredinin Hkmet emrine verilmiş olduğu ve 25 milyon Sterlinlik teslimat kredisinin de işlemekte bulunduğu belirtilerek zel Anlaşma'nın Türkiye'nin ittifaktaki yükümlülüklerini ertelemesine yönelik 6. Maddesi kaldırılmıştır.⁶⁵ Yine de Türkiye, savaşın sonuna kadar müttefiklerinin önceden söz verdikleri ya da sonradan yine anlaşma gereği bunlara eklenen malzemeleri gndermediklerini belirterek savaş dışı kalmayı sürdürmüştür. Durumun bilincinde olan Müttefikler de bu duruma ses çıkaramamıştır. İngiliz Dışışleri Bakanı'nın "Türkiye'ye Yönelik Politika" başlıklı 4 Nisan 1944 tarihli notasında Fransa'nın çöküşü sürecinde Almanya'nın batı Avrupa'daki "ngrlemez" hkimiyetinin ortaya çıkması zerine Türkiye'ye yönelik yükümlülüklerin karşılanamadığı ifade edilmiştir.⁶⁶ Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile 1942 sonunda Kahire'de bir araya geldiği İngiliz Dışışleri Bakanı Anthony Eden ve Büyükelçi Hugessen, Türk üslerini kullanma hakkı istediklerinde şu ifadeyi kullanmışlardır: "Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz."⁶⁷

Avrupa'daki savaş sona erdiğinde Başbakan şükrü Saracoğlu, savaştan kurtulmanın savaşı göze alarak gerçekleştirilebileceğinin anlaşılmasıyla İngiliz

64 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 615-617.

65 BCA 030/18/01/02/89/131/4, Türkiye-Fransa-İngiltere Yardımlaşma Anlaşmalarının Hedef Aldığı İştikraz Sözleşmeleri ile Protokol ve Mektupların Tasdiki, 26 Ocak 1940.

66 CAB 66/48/36, Dışışleri Bakanı'nın Türkiye'ye Yönelik Politika Başlıklı Notası, 4 Nisan 1944.

67 **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, T.C. Dışışleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 160.

tere ve Fransa ile Akdeniz'deki barışın korunması için adım atıldığını belirtmiştir.⁶⁸ İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain ve Fransa Başbakanı Eduard Daladier, 1939 sonunda bir araya geldiklerinde Chamberlain, Türkiye'nin Balkanların en büyük askerî gücü olduğunu vurgulamış, Türkiye'nin gücü ve kararlılığıyla diğer Balkan devletlerini de canlandıracağı düşüncesini taşıdığını ifade etmiştir. Daladier ise, Üçlü İttifak'ın, Doğu Akdeniz'de yeni ve çok önemli bir durum yarattığını düşündüğünü belirtmiştir.⁶⁹

Sonuç

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı her üç devletin, Avrupa'da, Akdeniz'de ya da garanti verdikleri bir diğer devlet yüzünden savaşa sürüklenmeleri durumunda karşılıklı iş birliği yaparak yardımlaşmaları kararıyla hazırlanmıştır. Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra Akdeniz ve Balkanlar'daki savaş durumu değişimleri, müttefiklerinin Türkiye'den taleplerinin gerekçesi olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye, Antlaşma'nın hazırlığı aşamasında bölgesel gücüne atfen kendi güvenlik alanında barışı daim kılmak ve etkin olabilmek için çabalamıştır. Savaş durumunda Doğu Akdeniz ve Balkanlarda üstlendiği rolün karşılığını verebilmek için yazılı koşullar oluştuğunda savaşa katılma yükümlülüğü de üstlenmiştir. Türkiye, Antlaşma'nın hazırlanması sürecinde barışa hizmet etme ve kendini güvenceye alma ihtiyacıyla düzenlemelere imza atılmasını sağlamış, yükümlülüklerini gerçekleştirmeyi ve müttefiklerinin yardımına gitmeyi göze alabileceği koşulları sağlamaya çalışmıştır. Emperyalizme karşı verdiği savaşla bağımsızlığını elde eden Türkiye Cumhuriyeti, barışçı bir devlet olarak savaşa hazır duruma gelebilmek için Müttefikler'in desteğini almıştır. Bunun yanında, savaşın değişen koşulları, tarafları ve tehdit yaratan durumlara karşı antlaşmanın ekindeki metinlere fayda sağlayabileceği unsurları ekletmeyi başarmıştır. Bir yandan savaşa hazırlanırken saldırıya uğramadığı sürece savaş dışı kalmak için mücadele etmeyi sürdürmüştür. Tüm yükümlülüklerine rağmen Türkiye'nin asıl savaşı, İkinci Dünya Savaşı boyunca çatışmaların dışında kalmak için verilmiştir.

68 BCA 030/01/11/64/1, "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitmesi Münasebetiyle Başbakan'ın Sunduğu Nutuk", 11 Mayıs 1945.

69 CAB 66/5/20, İngiltere- Fransa Ortak Yüksek Şura Toplantısı Notları, 19 Aralık 1939.

Kaynakça**A) Belgeler**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

BCA 030/01/11/64/1

BCA 30/10/293/612/14

BCA 030/18/01/02/89/131/4

Genelkurmay ATASE Arşivi

İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, İDH 3-004-1;6a

Birleşik Krallık Ulusal Arşivi (National Archives UK)

CAB/ 23 /93; CAB/ 23 /95; CAB 23/98; CAB/ 23 /99; CAB 65/1/16; CAB 65/1/18; CAB 65/1/19; CAB 65/1/31; CAB 65/1/32; CAB 66/1/40; CAB 66/2/24; CAB 66/3/7; CAB 66/5/20; CAB 66/41/20; CAB 66/48/36; CAB 129/4

B) Resmî Yayınlar

100 Documents On The Origin Of The War, Selected From The Official German White Book, Presented By The German Information Service, Deutscher Verlag, Berlin

Documents on British Foreign Policy 1919-1939 Third Series, Vol. V., 1939, Ed. By, E.L. Woodward and Rohan Butler, Her Majesty's Stationery Office, London 1952

Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D (1937-1945), The War Years, Vol. XI, September 1, 1940- January 31, 1941, US Government Press Office, Washington 1954.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1939, Vol. I. General, U.S. Government Printing Office, Washington 1969

FRUS, 1939, The British Commonwealth And Europe, Volume II, U.S. Government Printing Office, Washington 1956

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 11, 12. Birleşim, 12 Mayıs 1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 3, 30. Birleşim, 23 Mayıs 1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 6, İçtima:1, 1 Kasım 1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 6, İçtima: 1, Kanun No. 3738

Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973

Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973

C) Kitap ve Makaleler

Atabey, Figen, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014

Churchill, Winston S., **İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, (Savaşın Savaşa, 1919-1939)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004

Churchill, Winston S., **The Second World War, Vol IV, The Hinge of Fate**, Houghton Mifflin Company New York 1985

Daladier, Edouard, “4 Ekim 1938, Temsilciler Meclisi Konuşma Metni”, **In Defence of France**, Books For Libraries Press, New York 1971

Deutsch, Harold C., “Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi- Sovyet Münasebetleri”, Çev.: Fahir Armaoğlu, **AÜSBF Dergisi**, C. I, s. 2, Ankara 1954

Domarus, Max, **The Complete Hitler, Speeches and Proclamations, 1932-1945, The Cronicle of a Dictatorship, Vol. III: 1939-1940**, Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda USA 1990

Grenville, J.A.S., **The Major International Treaties, 1914-1973: A History and Guide with Texts**, Methven & Co. Ltd., London 1974

Kont Ciano, **Kont Ciano'nun Hatıraları**, Çev.: Zübeyir Aker, Vatan Neşriyatı, y.y. 1946

Korkmazcan, N. Selcen, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018

Mazower, Mark, **Hitler İmparatorluğu, İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi**, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2014

Papen, Franz von, **Memoirs**, Translated By Brian Connell, Andre Deutsch Limited, London y.y.

Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Belleten**, C 49, S 193, 1985 Ankara, s. 79-110

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 2000

D) Gazeteler

Daily Express

Daily Herald

Son Telgraf Gazetesi

Yeni Sabah Gazetesi

DOĞU AKDENİZ'DE SOĞUK SAVAŞ'A GİRERKEN İNGİLTERE, ABD VE TÜRKİYE

Dilek BARLAS*

Özet

Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan ilişkilerini Cumhuriyet'in kuruluş tarihinden bölgede Amerikan hâkimiyetine kadar olan süreçte incelersek Ankara'nın politikasının dünyadaki gelişmelerle uyum içinde olduğunu gözlemleriz. İngiliz hâkimiyetine karşı mücadele vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları 2. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ile olan sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Tüm 19. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'i de kaplayan büyük bir alanda hâkimiyetini kuran İngiltere 20. yüzyıla gelindiğinde yerini ABD'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçiş süreci I. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramış ve Dünya Ekonomik Krizi'nin patlak vermesi ile Almanya gibi eski dünya düzenini sorgulayan yeni güçler ortaya çıkmıştır. Yeni bir dünya savaşı ise eskisinin yerine yenisini koyarken ABD bu süreçte lider rol oynamaya başlamıştır. Türkiye bu geçiş döneminde, özellikle iki savaş arasında, bağımsız bir dış politika izleyip daha çok bölge ülkeleri ile iş birliği yapmıştır. 1930'ların ikinci yarısında 2. Dünya Savaşı'nın yaklaşmaya başlamasıyla Türkiye İngiltere ile iş birliğine başlamış ve 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalamıştır. Savaş sırasında İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen Türkiye tarafsız kalmayı başarmıştır. Savaş sonunda yeni dünya düzeni kurulurken liderlik rolünü ABD üstlenmesine rağmen İngiltere artık eski gücünün kalmadığının farkına varsa da Doğu Akdeniz'i tamamen ABD'nin etki alanına bırakmak istememiştir. Türkiye ile olan ilişkisi de bunu güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, ABD, Doğu Akdeniz, Yeni Dünya Düzeni.

* Prof. Dr., Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, dbarlas@ku.edu.tr.

TURKEY, BRITAIN AND THE USA IN THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE BEGINNING OF THE COLD WAR

Dilek BARLAS*

Abstract

Turkish Foreign Policy Developments were consistent with the global developments when we analyse the relations of the Turkish Republic with Britain and the US in the Eastern Mediterranean during the transition period from Pax Britannica to Pax Americana. Until WWII Turkey tried to resolve its problems with Britain against whom it fought a war of independence. Britain, who was a world power in the 19th century, has been replaced by the USA in the 20th century. The transition from Pax Britannica to Pax Americana was interrupted by WWI and the World Economic Crisis. In this period, new powers appeared as the Nazi Germany to challenge the old world order. By the end of WWII, the US became the leading power in the process of establishing the new world order. In this transitional period, Turkey tried to follow an autonomous policy independent from the great powers. But by the mid-1930s, there was a rapprochement between Turkey and Britain which led to the signing of the Tripartite Alliance Treaty between Ankara, London and Paris in 1939. During the war Turkey was successful to stay neutral despite to British pressure to force Ankara to enter the war. After the war even though Britain was conscious of its weakening power, it did not easily leave its place to the US in the Eastern Mediterranean. The relations of the two powers with Turkey illustrates well the situation.

Key words: Turkey, Britain, the US, Eastern Mediterranean, the New World Order.

* Koç University, dbarlas@ku.edu.tr, ORCID 0000-0002-8274-4585.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında, Anadolu'yu işgal eden büyük güçlere karşı verdiği savaşın sonucunda kurulmuştu. 1920'lerde sistemi oturtmaya çalışan Türkiye daha çok iç politikaya yönelmiş ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak için çalışmıştı. Bu dönemde işgalci ülkelerle tüm sorunlarını çözemişti. Bu yazıda konumuzun öğelerinden olan İngiltere ile Musul ve Boğazlar sorunu sürmekteydi. 1929 Ekonomik Krizi liberal sistemin çöküşüne yol açmış bunu fırsat bilen Türkiye gibi ülkeler hem içte hem dışta otonom bir politika gütmeye çabası içine girmişlerdi. 1930'ların ortalarına gelindiğinde Avrupa'da beliren savaş sinyalleri Türkiye ve İngiltere'yi birbirine yakınlaştırmıştı. Türkiye bu dönemden başlayarak Batı İttifakı'nın bir parçası haline gelmeye doğru adımlar atmaya başlamıştı. İlk adım 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması, ikincisi Truman Doktrini'nin kabulü ve üçüncüsü ise NATO'ya üyelikti. Bu süreçte bir yandan İngiltere öte yandan ABD ile Ankara'nın ilişkileri yoğunlaşmıştı. Bu makale Türkiye'nin bu iki ülke ile tek düze olmayan ilişkilerini Doğu Akdeniz bağlamında incelemektedir.

PAX BRITANNICA'DAN PAX AMERICANA'YA GEÇİŞ SÜRECİNDE KESİNTİ VE TÜRKİYE

1927 yılına kadar ABD ile diplomatik ilişkisi olmayan Türkiye, İngiltere ile özellikle Musul konusunda sorun yaşamaktaydı. Türkiye'nin Musul'un kendi millî sınırları içinde olduğunu savunması ancak bu bölgenin İngiltere'nin mandası olan Irak'a verilmesi ile gerginlik artmıştı. Boğazların Türkiye'nin egemenliği altına girmesine de engel olan Londra ile Ankara'nın ilişkilerinin yakınlaşması bu dönemde zordu. 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi İngiltere'den daha da uzaklaştırdı. Ekonomik kriz yüzünden sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşmemiş olanlar arasında ticaret sekteye uğramıştı. Liberal ekonominin çökmesiyle Türkiye ekonomik yapı olarak kendisine benzeyen ülkeler gibi bu dönemde otonom bir politika izlemeye başladı.

1920'lerde dış yatırımı İngiltere'ninkinden daha yüksek olan ABD'nin sanayi üretimi kriz ile birlikte %46 düştü.¹ Krizden dolayı Türkiye ile ekono-

1 Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey, 1929-1939: Economic And Foreign Policy Strategies in an Uncertain World*, Brill, Leiden 1998, s. 4.

mik ilişkisi gelişmeyen ABD gene de İngiltere'ye karşı bir alternatif oluşturmuştu. ABD, İngiltere gibi geçmişte Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturmamıştı. Ekim 1931 tarihinde Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu Vaşington'a gitmiş fakat devam eden kriz şartlarında mali destek alamamıştı.² Vaşington'daki Türkiye elçisi Ahmet Muhtar "Amerika'da Kötümserlik" başlıklı yazdığı bir raporda, bir yandan materyalizmin getirdiği ahlaki çöküşten bahsederken öte yandan da Amerikan gençliğinin dinamizmini, ülkedeki tarım ve sanayi başarılarını Türkiye'ye örnek göstermişti.³

1932 yılında Ankara açısından olumlu bir gelişme olmuş, Türkiye Milletler Cemiyetine üye olmuştu. Bu üyelik İngiltere'nin Türkiye'ye olumlu yaklaşımının da bir sonucuydu. Musul'un Irak'a bağlanmasından dolayı sorun çıkarmayan ve Yunanistan ile bir antlaşma yapıp sorunlarını çözen Türkiye'ye İngiltere'nin tutumu değişmeye başlamıştı. Daha da önemlisi İngiliz Elçisi şöyle demişti: "Türkiye kendi başına önemli olmasa da konumu onu önemli kılmaktadır".⁴ Özellikle Avrupa'da değişen dengeler Londra'yı Ankara'ya karşı daha yumuşak tavır almaya itmişti. Ankara'daki ABD Elçisi Robert P. Skinner, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmaktan oldukça tatmin olduğunu yazdıysa da, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı T. R. Aras Türkiye'nin ABD'nin de içinde olduğu bir küresel düzenleme içinde olmak istediğini dile getirmişti.⁵ Kısacası Ankara o dönemde dahi ABD'nin içinde olmadığı bir uluslararası kuruluşa pek güvenmemekteydi.

1930'ların ortasından itibaren dünya konjonktürü daha radikal bir biçimde değişmeye başlamıştı. 1933 yılında Almanya'da iktidara Naziler gelmiş ve İtalya'da faşistler yayılmacı politikalarının bir parçası olarak Etiyopya'ya 1935 yılında saldırmışlardı. 1936 yılında ise Almanya Rhinland'i silahlandırmıştı. Bu gelişmelerin ortasında Türkiye Cumhuriyeti devlet adamları Boğazları kontrol altına almanın kaçınılmaz olduğunu daha da fazla anlamışlardı. Denizlere hâkim olan devletin üstün geleceğinin bilincindeydiler. Milletler

2 **National Archives of America [Amerika Millî Arşivleri] (NARA)**, Department of State (DS) 867.51 Shukri Bey Mission/ 23, Grew to Stimson (5 Ekim 1931).

3 **TFMA**, [Ahmet Muhtar'dan Bir Rapor] Report from Ahmet Muhtar titled "Amerika'da Bedbinlik" [Pessimism in America], N. America, Political, Box II, no. 1329/249, 4–5 (Aralık 23, 1929).

4 **Public Records Office (PRO)**, Foreign Office [Hariciye Nezareti] (FO), 371/16011-E 6035/6030/65 (9 Kasım 1932).

5 **NARA**, RG 59, T1245, R1, No. 413 (1 Kasım 1934).

Cemiyeti üyesi olan Türkiye, Boğazlar konusunda esas olarak kuvvetli bir deniz gücüne sahip olan İngiltere'yi ikna etmenin önemli olduğunu biliyordu. Ankara 1936 yılında Londra'da düzenlenen konferansta genel deniz silahlarını sınırlama kararına olumlu cevap vermişti.⁶

Yeni gelişmeler karşısında İngiltere, Türkiye'nin Boğazları kontrolü altına almak istemesine olumlu yaklaştı. Almanya'nın Balkanlardaki etkisini, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılcı emellerini engellemek ve Kıbrıs'ta deniz üssü kurabilmek için İngiltere, Türkiye ile dostça ilişkilere girmeliydi. Montreux Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin İngiltere ile ilişkisi yeni bir döneme girmişti. İtalya konusunda Ankara, Londra'ya güvenmemesine rağmen İngiltere'nin bölgede silahlanmasının Roma'yı caydıracağına inanmaktaydı. ABD'nin güçlenmekte olan devlet olduğunun bilincinde olan Türkiye aynı zamanda Vaşington'a da yaklaşılmaktaydı. Ankara'daki ABD elçisi John Van A. MacMurray Vaşington'a, değişimi ve sosyal deneyimi ile ABD'nin Türkiye gibi bir ülkenin dikkatini çekmesi kaçınılmazdır, diye yazmıştı.⁷ Türkiye'nin ABD ile ekonomik ilişkisi 1929 ve 1939 tarihinde iki ticari antlaşma imzalanmasıyla başlamıştı.

İki savaş arası dönemde Türkiye'de tarihî olarak toprak ve siyasi emeli olmayan Amerika'nın yatırım ve teknik desteği İngiltere'ninkinden daha cazip geliyordu. Ayrıca Amerikalıların teknik malzeme üretme alanında başarıları hayranlık uyandırıyor. İzmir'de, Standard Oil, R. J. Reynolds and American Tobacco gibi büyük tütün firmalarının önemli mülkleri bulunmaktaydı. TBMM, Ford Motor şirketine serbest bölgede montaj tesisi kurması için ödün vermiş ve Ocak 1930 tarihinde Ford Türkiye pazarına girmişti. Ankara uçak montajı ile de ilgilenmeye başlamıştı. Bazı Amerikalı uzmanlar eğitim, pamuk kültürü, halk sağlığı, maden arama gibi alanlarla ilgilenirken, diğerleri teknik alanlara, ticari hava yolları planlama, hava araştırmaları yapma ve hava posta hizmetinin kurulması gibi konulara yöneliyordu. Öte yandan Vaşington, Ankara'nın kendisinden Türk Hava Kuvvetlerini eğitmek için istediği yardımı geri çevirdi.⁸

6 İlhan Tekeli & Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 655.

7 NARA, RG 59, T1245, R1, No. 273 (19 Mayıs 1937).

8 Şuhnaz Yılmaz, **Turkish- American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes, and the Crescent**, Routledge, London 2015, s. 81-4.

Aslında içinde bulunduğu jeopolitik konumdan dolayı Türkiye'nin İngiltere ile güvenlik konusunda iş birliği yapması, o dönem için daha faydalıydı. 1936 yılından itibaren İngiltere, Türkiye'ye sanayi kalkınma planı çerçevesinde yardım etmeye başlasa da askerî yardım konusunda pek istekli değildi. Eylül 1937 tarihinde Nyon'da İngiltere'nin liderliğinde deniz korsanlığına karşı toplanan konferansa Türkiye de katılmış ve Akdeniz'de seyrüsefer ve deniz yollarının korunması için iş birliği yapmaya karar vermişti. Ayrıca Ankara İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden'e deniz subaylarının eğitilmesi için istekte bulunmuştu. Anschluss'tan sonra İngiliz İhracat Kredileri Teminat Departmanı, Türkiye'ye biri sanayi gelişimi diğeri ise savunma alanında, borç vermeye başlamıştı.⁹

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA PAX AMERICANA'YA DOĞRU

İkinci Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra Türkiye hem İngiltere hem de Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalamıştı (Ekim 1939). Bu antlaşmaya göre savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye savaşa katılacaktı. Buna dayanarak İngiltere, Haziran 1940 tarihinde İtalya savaşa girince ve Ekim ayında Yunanistan'a saldırınca, Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Ankara, Üçlü İttifak Antlaşması çerçevesinde Londra'nın gerekli askerî yardımı yapmadığını ve bunun ötesinde de İttifak üyelerinden biri olan Fransız savunmasının başarısız olduğunu öne sürerek savaşa girmeyi kabul etmedi.¹⁰ Üstelik İngiltere Türkiye'ye söz verdiği tanksavar ve uçak savar uçaklarını vermemişti. Hatta Vaşington'a İngiltere üzerinden Türkiye'ye borç-kira (lend-lease) yardımı yapmasını istemişti.

Londra Türkiye'ye yapılacak yardımın İngiltere üzerinden yapılmasını istese de Ankara Amerikan yardımının doğrudan gelmesini istiyordu. Ankara'daki İngiliz Koordinasyon Komitesine Amerikalı bir üyenin katılımıyla orta yol bulundu.¹¹ Türkiye savaş sırasında Amerikan yardımını istemesine rağmen İngiltere bu konuda ödün vermek istemiyordu. Bölgede üstünlüğünü korumaya çalışan İngiltere 1941 yılında işgal edilen Balkan topraklarında başlanacak olan bir sefere Türkiye'nin de katılmasını istiyordu. Ocak 1943 tarihinde toplanan Kazablanka Konferansı itibarıyla Churchill, Amerikan ordusu

9 Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey, 1929-1939: Economic And Foreign Policy Strategies in an Uncertain World*, s. 187.

10 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 430.

11 **FRUS 1943**, Cilt: IV, U.S. Government Printing Office, 1943. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2015. <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1943v04>.

tereddüte olmasına rağmen Türkiye'nin savaşa katılmasında ısrarcıydı. Churchill Ankara'yı ikna etmek için Adana'ya geldiğinde, Roosevelt'in Türkiye'nin iki Batı demokrasisi ile sadece savaşın son yıllarında değil savaş bittikten sonra da yakın ilişkide olacağını umut ettiği mesajını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na iletti.¹² İnönü, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için ordusunun yeterli derecede donanımlı olması ve savaştan sonra Sovyet tehdidi olasılığını göz önünde bulundurması gerektiğini belirtmişti. İngiltere'nin yeterli yardım yapmadığı bir yana, 1941 yılında Sovyetler ile Azerbaycan topraklarını paylaşması unutulmuş değildi.

İngiltere Türkiye'yi savaşa itmeye çalışırken ABD Ankara'nın tarafsız kalmasını istiyordu. Ağustos 1943 tarihinde Birleşik Genel Kurmay başkanları çapraz kanal saldırısı, planlayarak Türkiye'nin savaşa girmesinin uygun olmayacağını vurgularken, Churchill Roosevelt'i haberdar etmeden Washington'daki Orta Doğu Başkomutanı General Wilson'a telgraf çekerek Eylül'de İtalyan mütarekesini takiben Ege adalarında başlanacak harekâta Türkiye'nin ne gibi bir katkıda bulunacağını araştırmasını bildirir.¹³ Oysa bu harekât sırasında İngiliz güçleri Almanlara teslim olmak zorunda kalarak Türkiye'nin endişesini doğrulamıştı: Almanlar Türkiye'nin batı yakasını her an bombalayabilir ve İngiltere buna gereken karşılığı veremezdi. Londra bu durumda bile Türkiye'ye gereken yardımı yollamamıştı.¹⁴ ABD'nin Türkiye konusunda temkinli davranmasına rağmen İngiltere'nin tersini yapması sadece iki ülkenin ayrı stratejileri takip etmesinden dolayı değil aynı zamanda İngiltere'nin bölgede gücünü koruma çabalarından kaynaklanıyordu. İkinci cephenin Normandiya'da açılmasına kadar (Haziran 1944) İngiltere, Türkiye'ye savaşa katılması için baskı yapmış ve sonunda askerî delegasyonunu Ankara'dan çekmişti. Harekâttan sonra Churchill'in, Stalin ile anlaşarak Balkan ülkelerini kendi etki alanlarına bölme planları Türk devlet adamlarını İngiltere konusunda daha da şüpheli yapmıştı.¹⁵

Yalta Konferansı'na uygun olarak 23 Şubat 1945 tarihinde Ankara Almanyası ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, bu karar İngiltere'nin baskısından çok

12 Winston Churchill, *The Second World War*, C IV. Houghton Mifflin Company, Boston 1985, s. 626–2.

13 Winston Churchill, *age.*, s. 193.

14 Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During WWII*, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge 1989, s. 153.

15 Joseph Stalin, *Oeuvres XVI 1941–1949 (Paris)*, s. 137–52.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden olmak isteğinden kaynaklanmıştı. Bu tarihten itibaren artık Türkiye için İngiltere değil daha çok ABD ön plandaydı. Bunun güzel bir örneği de Amerikan menşeli "lend-lease" mallarının tesliminin ödemelerinin İngiltere aracılığıyla değil doğrudan ABD'ye yapılmasıydı.¹⁶ Öte taraftan Yalta Konferansı'nı takiben ve Potsdam Konferansı'ndan önce Sovyetler 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceklerini ilan etmişti.¹⁷ Moskova Boğazlarda üs edinmek gibi taleplerde bulunmuş ve bunun şartlarını yeni bir antlaşma ile belirlemek istemişti. Sovyetlerin bu isteğine ilk aşamada ne İngiltere ne de ABD olumsuz bir tepki vermişti. Aslında İngiltere'den zaten şüpheleri olan Ankara için Londra'nın tutumu sürpriz oluşturmamıştı. ABD'nin tutumunu ise Vaşington Elçisi Hüseyin Ragıp Baydur şöyle dile getirmişti: ABD yeni düzen hakkında karar verecek kuvvettedir. Bu bağlamda Boğazlar konusu ile de ilgilenmek istemekte fakat ne yapacağını bilememektedir.¹⁸

Temmuz ayında toplanan Potsdam Konferansı'nda ABD'nin yeni Cumhurbaşkanı H. Truman Boğazları da içeren tüm deniz yollarının uluslararası kontrol altında olmasının Amerika'nın çıkarına olduğunu belirtti. Bu sırada Churchill iktidardan düşmüş ve yeni hükûmet Doğu Akdeniz'de ne gibi bir rol oynayacakları hakkında eski hükûmetlere benzer bir şekilde ikilem içindeydi. Bir yandan Irak kral naibini İtalya'dan İstanbul'a savaş gemisi *MS Ajax* ile getirerek bölgede gövde gösteri yapmak istemiş öte taraftan da İngiltere'nin buradaki askerî varlığının ekonomik bir yük oluşturacağını düşünmüştü.¹⁹ Londra'nın bu çelişkili tutumu, Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini, ABD Dışişleri Bakanlığına Boğazlar konusundaki önerilerinin Ankara için esas olduğunu bildirmeye itmişti.

16 BCA, 30/10/194/40/45 (30 Haziran 1945).

17 Metin Tamkoç, **The Warrior Diplomats: Guardians of the National Security and Modernization of Turkey**, Utah Üniversitesi Yayınları, Salt Lake City 1976, s. 217.

18 T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, 1935–1939**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s. 283.

19 Mustafa Sıtkı Bilgin & Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943–47", **Middle Eastern Studies**, C 40, S 2, 2004, s. 38.

Ocak 1946 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı D. Acheson, Türk Elçisi Münir Ertegün'ün naaşının bir savaş gemisi olan USS Missouri ile İstanbul'a getirilmesini önermişti.²⁰ Truman'ın bu öneriyi kabul edip Amerikan halkına duyurulması Churchill'in demir perde konuşmasından bir gün sonraya denk gelmişti. Başka bir deyişle Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçişte USS Missouri Türk-Amerikan ilişkilerinin bir sembolü haline gelmişti. Bu aynı zamanda Türkiye'nin denizleri kontrol edecek gücün yanında yer almasının güzel bir örneğiydi. 1936 yılında Yavuz'un Malta'yı ziyaretinden on yıl sonra Amerikan savaş gemisinin Türkiye Cumhuriyeti elçisinin naaşını taşıyarak Doğu Akdeniz'e yollanması ABD'nin bölgede gövde gösteri yapmasının, özellikle Sovyetler Birliğine karşı, Türkiye tarafından kabulünün gösterge-siydi.²¹

Ağustos-Eylül 1946 tarihlerinde Sovyetler Türkiye'ye iki nota yollayarak Boğazların birlikte savunulması gerektiği üzerinde durdu. Ankara bu isteği reddederken Vaşington ile daha yakın ekonomik ve askerî ilişkiye girmek istediğini açıkladı.²² Bir ay içinde ABD gemilerinden oluşan bir filo İstanbul'da demir atmış olan USS Missouri'ye katıldı. Şubat 1947 tarihinde Londra Acheson'a, içinde bulunulan ekonomik durumdan dolayı İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım edemeyeceğini bildirdi.²³ Özellikle Yunanistan'daki iç savaşı temel alan Truman, Kongre'de Mart ayında yaptığı konuşmada "dışarıdan saldırı veya içeride yıkım tehdidi altındaki tüm özgür halklara yardım etmek" gerektiğini vurguladı.²⁴ Aynı zamanda Amerikan Cumhurbaşkanı Amerikan Kongresinden Türkiye'ye de yardım edilmesini istedi.

20 Dilek Barlas & Şuhnaz Yılmaz, "Managing the transition from Pax-Britannica to Pax-Americana: Turkey's relations with Britain and the US in a turbulent era", *Turkish Studies*, C 16, S 3, 2016, s. 462.

21 Gül İnanc & Şuhnaz Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War", *Middle Eastern Studies*, C 48, S 3, 2012, s. 401–11.

22 Feridun Cemal Erkin, *Dışışlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s. 295.

23 **FRUS 1947**, Cilt: V, U.S. Government Printing Office, 1947. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2015. <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1947v05>.

24 "President Harry Truman's Speech to Joint Session of Congress", *Congressional Record*, 80th Congress, 1st Session, (12 Mart 1947), 1947.

PAX BRITANNICA'DAN PAX AMERICANA'YA GEÇİŞ SÜRECİNİN TAMAMLANMASI VE TÜRKİYE

Türkiye'yi de kapsayan Truman Doktrini ve Marshall Planı, Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçiş döneminde yeni dünya sisteminin belirleyici unsurları olarak kabul edilir. Çok kutuplu bir dünyadan iki süper gücün egemen olduğu bir döneme geçerken Ankara yerini belirlemek kaygısı içindedir. Bundan dolayı ABD'nin liderliğinde kurulan uluslararası siyasi ve askerî örgütlere Türkiye katılma isteğindeydi. Bununla birlikte başlangıçta İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen Türkiye'nin NATO'ya üyeliği hem Türkiye-ABD ilişkilerini güçlendirmesi hem de Türkiye, İngiltere ve ABD üçlü ilişkilerinde başat rol oynaması açısından önemli bir rol oynayacaktı.

Bu gelişmelere paralel olarak Mart 1947 tarihinde Truman Doktrini ile Türkiye ABD'den hem askerî hem de iktisadi destek almaya başlamıştı. Zamanın başbakanı Recep Peker ve dönemin önde gelen iş adamı Vehbi Koç bu yardımın yeterli olamayacağını Türkiye'nin daha fazla desteğe gereksinimi olduğunu ABD yetkililerine bildirmişlerdi.²⁵ Bu bağlamda Türkiye Marshall planı kapsamında da belirli bir ekonomik yardım almıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yıllık incelemesine göre Türkiye verilen yardımdan tatmin olmamış ve hemen ardından Türkiye, İngiltere ile yeni bir ihracat anlaşması imzalamıştı. Ankara, Vaşington ve Londra'dan aldığı desteğin sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda siyasi alanda da yeterli olmadığı dile getirmişti.

Truman doktrini bağlamında ABD, Türkiye'ye askerî yardımda bulunmasına rağmen Ankara'nın İngiliz askerî gücü ile olan ilişkisini sonlandırma-
mıştı. Amerikan silahları alınırken İngiliz askerî danışmanları Türkiye'de faaliyetlerine devam etmişlerdi. Hatta bu danışmanlar Amerikan savaş taktiklerini öğrenerek Türk askerlerine eğitim vermişlerdi.²⁶ O dönem Türkiye'nin odaklandığı konu Doğu Akdeniz'de Amerikan-İngiliz ortak politikasıydı. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e, eğer İngiltere ve ABD arasında bölgede bir anlaşma söz konusuysa Türkiye'nin bu konuda bilgi sahibi olmak istediğini dile getirmişti.²⁷

25 TNA, FO 371/78,667, R11894/1922/44 (21 Aralık 1949).

26 National Archives and Records Administration (NARA), NND 853,003 330/18/79 111 FY 1951 Turkey, Memorandum to Chief of Staff from Brigadier R. P. Shugg, (18 Şubat 1950).

27 TNA, FO 371/78,669, R8421/1051/44 (21 Kasım 1949).

1950 yılının Ağustos ayında Türkiye NATO'ya üye olmak istediğini ABD, İngiltere ve Fransa'ya bildirmişti. NATO toplantısında olumlu sonuç çıkmamış fakat Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki askerî planlamaya katılması teklif edilmişti. Türkiye aynı zamanda ABD tarafından kendisine verilen yardımın yetersiz olduğunu dile getirmeye devam etmişti. Ekim ayında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, NATO generalleri ile yaptığı toplantıda, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin gerisinde kaldığını ve sadece kendisi için değil aynı zamanda Balkan ve Orta Doğu ülkeleri için de savunma harcamaları gerektiğini vurgulamıştı.²⁸ ABD generali Omar N. Bradley kendilerinin Türkiye'ye direk yardım göndereceklerini ve askerî misyonlarının orada varlık göstereceğini belirtmişti.

Türkiye aynı zamanda 1938-39 yıllarında İngiltere'den silahlanma için aldığı kredi borçlarını ödemekteydi. İngiliz Maliye Bakanı, Türkiye'nin borçlarını ödeyebilmesi için Uluslararası Bankadan aldığı borcun şartlarını yerine getirmediğinden şikayet etmekteydi. Oysa İngiliz Dışişleri Bakanı daha geniş politik çıkarları göz önünde bulundurarak Türkiye'nin Batı ile ortaklığını zedeleyecek bir çatışmaya girmekten kaçınılması fikrindeydi. Kanada elçisi İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki meslektaşlarına, Türklerin İngilizlere saygı duyduğunu ve İngilizlerin çıkarlarının Orta Doğu'da kalıcı olduğunu anladıklarını dile getirmişti. Öte yandan Amerikan finansal yardımının ve askerî teçhizatının gerekli olmasına rağmen Amerikalıların Orta Doğu'da uzun vadede taahhütte bulunacaklarından Türklerin şüpheleri olduğunu da eklemişti.²⁹ Diğer bir deyişle Türklerin ABD varlığını bölgede görmek istemelerine rağmen ne kadar sorumluluk üstleneceklerine dair şüpheleri vardı.

Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçiş döneminde ABD hâlâ Orta Doğu ülkeleri ile ilgili nasıl bir politika geliştireceğinden emin değildi. Bazı generaller desteğin İngiltere mi yoksa Türkiye'ye mi verileceği konusunda karar kılamazken Tuğgeneral Thomas R. Philips gibileri Türkiye'yi desteklemekten yanaydı. Philips'e göre İngiltere gerçek bir dost olsa da Türkiye öteki Müslüman ülkelerini Batı yanlısı yapmakta etkili olabilirdi. Türkiye'ye yardım etmek Sovyetlere karşı Süveyş kanalını, Arap ülkelerini ve İran petrolünü korumak demekti.³⁰

28 **BCA**, 30/01/60/373/8 (14 Ekim 1951), 1–8.

29 **TNA**, CAB 129/56/12 (24 Ekim 1952).

30 **BCA**, 30/01/102/632/11 (28 Aralık 1951).

Eylül 1951 tarihinde Ottawa’da toplanan NATO Dışışleri Bakanları, Türkiye ve Yunanistan’ı NATO’ya prensip olarak kabul etmeye razı oldular. Fakat bu ülkelerin hangi komuta altında görev yapacakları konusunda hemfikir değillerdi. İngilizler iki ülkenin güçlerinin Orta Doğu özel komutası altında olmalarını savunmasına rağmen Türkiye, ABD generalinin komutasında NATO’nun Avrupa düzenli ordusunda görev yapmayı tercih ediyordu. Sonunda Amerikalı generalin altında ayrı bir Güney Avrupa komutası kurmaya karar verildi.³¹ Pax Britannica’dan Pax Americana’ya geçiş döneminde İngiltere bölgede tüm yetkiyi ABD’ye kolaylıkla bırakmak istemiyordu. Akdeniz’deki NATO komutasının ABD kontrolü altında olmasına karşıydı. Böylece 1953 yılına kadar Akdeniz, Kraliyet Deniz gücü komutası altında kaldı.³² Türkiye Akdeniz’de Amerikan liderliği istemesine rağmen bu geçiş döneminde İngiltere’yi yabancılaştırmak da istemiyordu. İngilizler başından beri Türkiye’yi de içeren ayrı bir Orta Doğu örgütünün kurulmasını istiyorlardı. Eğer Türkiye NATO’ya girerse bu düzenlemeyi de kabul etmeliydi. Menderes hükûmeti bu öneriyi kabul etmiş ve Türkiye Şubat 1952 tarihinde NATO’ya üye olmuştu. NATO’ya üyelik Türkiye’nin ABD ile olan askerî, siyasi ve ekonomik bağlarını güçlendirecekti.

NATO’ya üyelik ABD’nin Türkiye’deki faaliyetlerini artırdı; bir yandan teknik destek ve eğitim artarken öte yandan Truman Doktrini ve Marshall planı bağlamında yardım da arttı. Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye’nin millî çıkarlarının NATO’nunki ile paralellik gösterdiğini belirtmekten kaçınmadı.³³ Diğer taraftan orta büyüklükte bir ülke olan Türkiye’nin ekonomik ve askerî bakımdan daha güçlü olan ABD ve İngiltere ile olan üçlü ilişkisini belirlemede zorluklar ortaya çıktı. İngiltere, Doğu Akdeniz ve Orta Doğuda ABD’ye karşı otonom politikasını sürdürmeye devam ediyordu. ABD, Orta Doğu’da acil durum planlamasını İngiliz savaş planlaması göz önünde bulundurarak kurmuştu. ABD’nin kara ve deniz eğitimlerinin Türkiye’ye gelmesinden altı yıl sonra bile İngiltere’nin deniz eğitimlerini Türkiye’den çekme niyeti yoktu. Öte yandan İngiltere ekonomik açıdan Türkiye’de artık pek etkili bir rol oynamamaktaydı. Ankara dış ticaret açığının %64’ünün İngiltere ile

31 Şuhnaz Yılmaz, “Turkey’s quest for NATO membership: Institutionalization of the Turkish-American alliance”, *Southeast European and Black Sea Studies*, C 12, S 4, s. 481-495.

32 Reynolds M. Salerno, “Global independence versus regional interdependence: France and Italy in the Mediterranean since 1945”, *Naval strategy and policy in the Mediterranean: Past, present and future*, (ed. J.B. Hattendorf) London 2000, s. 196-225.

33 “Fuat Köprülü’nün Atlantik Pakti’na dair demeci”, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1951.

olduğunu açıklamıştı. Aynı zamanda İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir. Amerikan basını Türkiye'nin Kore'de cesurca savaşırken İngiltere'nin Sovyetler Birliği ve Çin ile ticari ilişkilere girmesini eleştiriyordu.³⁴

Eisenhower yönetiminin ABD'de iktidara gelmesiyle Dışişleri Bakanı J.F. Dulles Türkiye dahil olmak üzere bir sürü Orta Doğu ülkesine resmî ziyarette bulundu. Bu ziyaret sırasında Celal Bayar ve Adnan Menderes Türkiye'nin daha fazla ekonomik yardıma ihtiyacı olduğunu Dulles'a belirttiler. ABD elçisi McGhee'ye göre Dulles kuzey kuşağı (northern tier) kavramını ilk olarak Ankara'da bulunduğu sırada New York Times ile yaptığı röportajda kullandı.³⁵ Sovyetleri çevreleyen kuzey kuşağı ülkeleri arasında köşe taşı, NATO üyesi olan Türkiye idi. Bu ziyaret sırasında Türkiye, ABD ve İngiltere arasında dengeyi bozmamaya çalışıyordu. Ankara, Dulles'ın ziyareti hakkında tüm bilgiyi İngiliz Elçiliğine bildirdi. Londra, Türkiye'nin özellikle İngiltere'nin Süveyş Kanalındaki pozisyonunu desteklemesini takdir etmekteydi.

Dulles'ın ziyareti ardından Celal Bayar 1953 yılında Adnan Menderes ise 1954 yılında ABD'ni ziyaret etti. Üzerinde durdukları daha fazla Amerikan yardımındı. 1955 yılına gelindiğinde vaat edilen 300 milyon doların sadece %10'u karşılanmıştı.³⁶ Menderes'in ziyareti sırasında Orta Doğu ülkeleri arasında iş birliği de konuşulmuştu. Ankara'daki ABD elçisi Avra M. Warren Amerikan kamuoyuna Türkiye ile iş birliği yapmanın birçok nedeni olduğunu WRO radyosunda şöyle dile getirdi: Türkiye Kore'de savaşmış, Doğu'da NATO adına çalışmış, Eisenhower'ın Orta Doğu planını desteklemiş ve Bağdat Paketi'nin oluşmasında liderlik üstlenmişti.³⁷

Orta Doğu'da Amerikan ve İngiliz planlarının her zaman örtüşmemesine rağmen Türkiye hem Vaşington hem Londra ile uzlaşmadan yanaydı. Nisan 1954 tarihinde Ankara Dulles'ın askerî görüşmeler yürüttüğü Pakistan ile dostluk ve iş birliği antlaşması imzaladı. Mart-Nisan 1955 tarihinde ise Türkiye Irak'la birlikte İngiltere ile ittifak antlaşması yaptı ve daha sonra Pakistan ve İran'ın katılımıyla bu ittifak Bağdat Paketine dönüştü. Londra bu pakta eski

34 BCA, 30/01/103/643/6 (18 Nisan 1953).

35 George McGhee, **US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets**, Palgrave Macmillan, London 1990, s. 156.

36 BCA, 30/01/88/552/1 (4 Temmuz 1955).

37 BCA, 30/01/126/810/7 (1955)

kolonileri olan Arap ülkelerinin katılmasını istiyordu. ABD ise Sovyetleri çevreleyen özellikle Türkiye ve İran'ı içeren bir savunma zinciri oluşturmak istiyordu.

Öte taraftan Ankara'nın hem ABD hem de İngiltere'yi memnun etmeye çalışması Türkiye'nin bölgede liderlik rolü oynamasına engel oluşturmuyordu. Süveyş Kanalı'nı millileştirmeye çalışan Nasser'a ve Bandung'taki Bağlantısızlar Hareketi'ne olumsuz yaklaşması bölge ülkelerinin Türkiye'yi protesto etmesine kadar gitti. Ankara, Mısır'ın İngiliz-Fransız-İsrail güçleri tarafında işgalinden (Ekim 1956) Nasser'ı sorumlu tuttu. Aynı zamanda güvenliğin sağlanması için bölge ülkelerini Bağdat Paktına katılmaya çağırdı. Kısa bir süre sonra da ABD tavrına paralel olarak İngiliz ve Fransız güçlerinin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesi isteğinde bulundu. Türkiye'nin çelişkili bu tavrı Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçişte ABD'nin bölgede gittikçe kuvvetlendiğini yansıtmaktaydı. Gene de İngiltere Ankara için merkezi bir rol oynamaya devam etti. Bunun sebebi Ankara'nın, Londra'nın Kıbrıs ve NATO konusunda Türkiye'nin çıkarları baltalama yetisine sahip olduğu bilincinde olmasıydı. Kasım ayında Bağdat Paktı ülkeleri toplandığında Türkiye, İngiltere'nin pakttan çıkarılmaması için oy kullandı.³⁸

Süveyş Savaşı'ndan sonra İngiliz politikasının odak noktasını Doğu Akdeniz'de Kıbrıs adası oluşturdu. Adanın değeri deniz değil hava gücü ile ölçülmeye başlandı. Akdeniz'i artık ABD altıncı filosu kontrol ediyordu.³⁹ 1957 yılında ABD Cumhurbaşkanı, Vaşington'ın Orta Doğu'da istikrar ve güvenliği sağlamada yeni bir taahhüt altına girdiğini açıkladı. Eisenhower doktrini ABD'nin bölgede siyasi ve iktisadi müdahalesini kolaylaştırdı ve 1958 yılında ilk defa ABD deniz gücü Lübnan'a çıkartmada bulundu. Bu olayla Pax Britannica'dan Pax Americana'ya geçiş tamamlanmış oldu.

Sonuç

Türkiye-İngiltere-ABD ilişkileri 1. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak özellikle 2. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yoğunlaşmıştır. Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye'nin bu iki dünya gücü ile ilişkisi kaçınılmaz olarak tek düze bir çizgi izlememiştir. Tarih boyunca Türkiye'nin ABD'ye göre daha

38 Orna Almog & Ayşegül Sever, "Hide and seek? Israeli-Turkish relations and the Baghdad Pact", *Middle Eastern Studies*, C 53, S 4, s. 609-623.

39 Dilek Barlas vd., "Revisiting the Britain-US-Turkey triangle during the transition from Pax Britannica to Pax Americana (1947-1957)", *Southeast European and Black Sea Studies*, C 20, S 4, s. 652.

yakın ilişkide olduğu İngiltere çalıştığımız dönemde gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu durumu kabul etmeyen Londra bölgede varlığını sürdürme çabası içine girmiştir. Öte taraftan bölgede güçlenen ABD bir süre burada hakimiyetini kuramamış İngiltere ile iş birliği içine girmiştir. 1957 tarihinde Eisenhower Doktrini ile ABD artık Doğu Akdeniz'de hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Bu değişimin gelişimini Türkiye ile olan ilişkilerinde gözlemlemek mümkündür. Hâkimiyet sonunda el değiştirdiği için bölgeye tam barışın gelmesi mümkün olmamıştır. Doğu Akdeniz ülkeleri İngiltere ile her zaman olumlu bir ilişki içinde olmadığından ABD'nin varlığını bölgede ehveni şer olarak görmüşlerdir. Öte taraftan Sovyetlerin varlığının Doğu Akdeniz'de belirmesi bazı bölge ülkeleri Pax Americana'yı kabullenmeye itmiştir.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30/01/102/632/11 (28 Aralık 1951).

BCA, 30/10/194/40/45 (30 Haziran 1945).

BCA, 30/01/60/373/8 (14 Ekim 1951), 1–8.

BCA, 30/01/103/643/6 (18 Nisan 1953).

BCA, 30/01/88/552/1 (4 Temmuz 1955).

BCA, 30/01/126/810/7 (1955).

b) Gazeteler

“Fuat Köprülü’nün Atlantik Paktı’na dair demeci”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1951.

FRUS 1943, Cilt: IV, U.S. Government Printing Office, 1943. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2015, <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1943v04>.

FRUS 1947, Cilt: V, U.S. Government Printing Office, 1947. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2015, <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1947v05>.

“President Harry Truman’s Speech to Joint Session of Congress”, **Congressional Record**, 80th Congress, 1st Session, (12 Mart 1947), 1947.

Public Records Office (PRO), Foreign Office [Hariciye Nezareti] (FO) 371/16011-E6035/6030/65 (9 Kasım 1932).

National Archives and Records Administration (NARA), NND 853,003 330/18/79 111 FY 1951 Turkey, Memorandum to Chief of Staff from Brigadier R. P. Shugg, (18 Şubat 1950).

National Archives of America [Amerika Millî Arşivleri] (NARA), Department of State (DS) 867.51 Shukri Bey Mission/ 23, Grew to Stimson (5 Ekim 1931).

NARA, RG 59, T1245, R1, No. 413 (1 Kasım 1934).

NARA, RG 59, T1245, R1, No. 273 (19 Mayıs 1937).

TNA, FO 371/78,667, R11894/1922/44 (21 Aralık 1949).

TNA, FO 371/78,669, R8421/1051/44 (21 Kasım 1949).

TNA, CAB 129/56/12 (24 Ekim 1952).

TFMA, [Ahmet Muhtar'dan Bir Rapor] Report from Ahmet Muhtar titled "Amerika'da Bedbinlik" [Pessimism in America], N. America, Political, Box II, no. 1329/249, 4-5 (Aralık 23, 1929).

İkincil Kaynaklar

Almog, Orna ve Ayşegül Sever, "Hide and seek? Israeli-Turkish relations and the Baghdad Pact", **Middle Eastern Studies**, C 53, S 4.

Barlas, Dilek, **Etatism and Diplomacy in Turkey, 1929-1939: Economic And Foreign Policy Strategies in an Uncertain World**, Brill, Leiden 1998.

Barlas Dilek, Şuhnaz Yılmaz ve Serhat Güven. "Revisiting the Britain-US-Turkey triangle during the transition from Pax Britannica to Pax Americana (1947-1957)", **Southeast European and Black Sea Studies**, C 20, S 4.

Barlas, Dilek ve Şuhnaz Yılmaz, "Managing the transition from Pax-Britannica to Pax-Americana: Turkey's relations with Britain and the US in a turbulent era", **Turkish Studies**, C 16, S 3, 2016.

Bilgin, Mustafa Sıtkı ve Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", **Middle Eastern Studies** C 40, S 2, 2004.

Churchill, Winston, **The Second World War**, C IV, Houghton Mifflin Company, Boston 1985.

Deringil, Selim, **Turkish Foreign Policy during WWII**, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge 1989.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980.

- İnanç, Gül ve Şuhnaz Yılmaz, “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”, **Middle Eastern Studies**, C 48, S 3, 2012.
- McGhee, George, **US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey’s NATO Entry Contained the Soviets**, Palgrave Macmillan, London 1990.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Salerno, Reynolds M., “Global independence versus regional interdependence: France and Italy in the Mediterranean since 1945”, **Naval strategy and policy in the Mediterranean: Past, present and future**, (ed. J.B. Hattendorf) London 2000.
- Stalin, Joseph, **Oeuvres XVI 1941–1949** (Paris).
- Tamkoç, Metin, **The Warrior Diplomats: Guardians of the National Security and Modernization of Turkey**, Utah Üniversitesi Yayınları, Salt Lake City 1976.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, 1935-1939**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Yılmaz, Şuhnaz, **Turkish- American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes, and the Crescent**, Routledge, London 2015.
- Yılmaz, Şuhnaz, “Turkey’s quest for NATO membership: Institutionalization of the Turkish- American alliance”, **Southeast European and Black Sea Studies**, C 12, S 4.

II. BÖLÜM: DOĞU AKDENİZ'DE GÜNCEL SORUNLAR

AKDENİZ'DE ÇEVRE VE EKOLOJİK GÜVENLİK*

Senem ATVUR**, İ. Utku CANTÜRK***, Burcu TOPKAYA ŞENEREN****

Özet

Akdeniz Havzası, tarih boyunca uygarlığın geliştiği ve yayıldığı merkezî noktalardan biri olmuştur. Farklı siyasi güçlerin hegemonya mücadelesine sahne olan Akdeniz, kültürel etkileşimlerin yoğunlaştığı bir alana dönüşmüştür. Akdeniz Havzası, zengin doğal kaynakları ve ticaret için stratejik konumu ile hem çatışma ve rekabet hem de iş birliği için odak noktası haline gelmiştir. Özellikle doğal ve tarihî zenginlikleri ile önemli turizm destinasyonlarına sahip Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı aracılığıyla dünya ticaret rotaları içinde stratejik bir öneme sahiptir. Bunun yanında Orta Doğu petrollerine erişim konusunda da Doğu Akdeniz dünya siyasetinde kritik bir öneme sahiptir. Günümüzde bölgesel ve küresel aktörlerin Doğu Akdeniz'e ilgisi bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi, yoğunlaşan çıkar mücadelesi ile bağlantılıdır. Bu çalışmada Akdeniz havzasındaki mevcut ve potansiyel çevresel sorunlarının ekolojik güvenlik bağlamında ele alınması amaçlanmaktadır. Güvenliğin temeline ekosistemlerin bütünlüğünü yerleştiren ekolojik güvenlik yaklaşımı Akdeniz Havzasındaki ekolojik bozulmaya iş birliği temelinde, ortak bir çözüm üretilmesini sağlayabilecektir. Ayrıca, Doğu Akdeniz'deki kaynak mücadelesine bağlı oluşabilecek çevresel ve siyasi etkiler ile çatışma potansiyelini azaltma yönünde de rol oynayabilecektir. Bölgenin özellikle iklim krizi bağlamında sıcak noktalardan biri olduğu göz önüne alındığında ekolojik güvenlik, sosyal ve ekonomik refahın sağlanması ve iş birliğinin geliştirilmesine katkı sunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Doğu Akdeniz, Ekolojik Güvenlik, İklim Değişikliği, Petrol Arama.

* Bu çalışmada, Senem Atvur tarafından 2020 yılında, Diploması ve Strateji Dergisi'nde yayımlanan "Doğu Akdeniz'de Ekolojik Güvenlik" başlıklı makalenin çerçevesi temel alınmıştır.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, senematvur@akdeniz.edu.tr.

*** Doktora Öğrencisi.

**** Doktora Öğrencisi.

ENVIRONMENTAL AND ECOLOGICAL SECURITY IN THE MEDITERRANEAN REGION

Abstract

The Mediterranean Basin has always been one of the significant hubs, in which civilizations had developed and expanded throughout history. In addition to being the centre of struggle for different political hegemons, the Mediterranean region has also turned into an intersection point of different cultures. The Mediterranean Basin, with its rich natural resources and strategic location for trade, has become a focal point for conflicts, competition and cooperation. The Eastern Mediterranean has a strategic importance for the global trade routes through the Suez Canal, while it is also a prominent tourism destination with its natural and historical heritage. Moreover, the Eastern Mediterranean has a critical importance in world politics in terms of accessing Middle Eastern oil. Today, the interest of regional and global actors in the Eastern Mediterranean is mainly based on the discovery of oil and natural gas reserves in the region and the intensified conflict of interests over it. In this study, it is aimed to discuss the current and potential environmental problems in the Mediterranean basin in the framework of ecological security. With the ecological security approach, which places the integrity of ecosystems on the basis of security, it will be possible to find a joint solution to the ecological deterioration in the Mediterranean Basin, one that is based on cooperation. It can also play a crucial role in reducing the potential conflicts, as well as the environmental and political effects that may occur as a result of power struggles over resources in the Eastern Mediterranean. Considering that the region is one of the hot spots especially in the context of the climate crisis, ecological security has the potential to contribute to the provisioning of social and economic welfare and the development of cooperation.

Keywords: Mediterranean, Eastern Mediterranean, Ecological Security, Climate Change, Oil Exploitation.

Giriş

Akdeniz coğrafyası, insanlık tarihinin dönüm noktalarına tanıklık etmiştir. İnsanlığın yerleşik yaşama geçişi Akdeniz Havzası'nda başlamış; yazının gelişimi, ticari hareketin artışı gibi uygarlığı şekillendiren adımlar bu bölgede başlamıştır. Tarih boyu farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Akdeniz coğrafyası, zengin kaynakları ve jeostratejik konumu nedeniyle farklı güçler arasındaki rekabet ve çatışmanın da merkezinde yer almıştır. Akdeniz Havzası içinde özellikle Doğu Akdeniz bölgesi farklı uygarlıkların tarihî ve kültürel mirasının zenginliği ile öne çıkmaktadır. Bunun yanında bölgenin stratejik önemi günümüzde de devam etmektedir. Dünya gemi taşımacılığının en yoğun kullanılan güzergahlardan biri olan Süveyş Kanalı'nın bölgede bulunması, bu bağlamda önemli faktörlerden biridir. Öte yandan Doğu Akdeniz deniz yatağında keşfedilen petrol ve doğal gaz yataklarına ilişkin düzenlemeler, bölgeyi dünya siyaset sahnesinde yeniden gündeme taşıyan gelişmelerden olmuştur. Buna karşın Akdeniz Havzası ve özelde Doğu Akdeniz, hidrokarbon kaynakların ötesinde pek çok zenginlikle ve buna yönelik kritik sorunla karşı karşıyadır. Bu çalışmada Akdeniz'in ekolojik güvenlik perspektifi ile ele alınmasının yaratabileceği fırsatlar ele alınacaktır. Çalışmada Akdeniz ve özelde Doğu Akdeniz'deki ekolojik sorunlar ve etkileri incelenecek; buna karşı geliştirilen uluslararası koruma politikalarına değinilecektir. Özellikle petrol çıkarma faaliyetlerinin olası sonuçları dikkate alınarak Akdeniz ekosisteminin sürdürülebilirliğinin korunmasının güvenlik çerçevesindeki önemi vurgulanacaktır. Bu tartışmanın etkili bir teorik çerçeve ekseninde şekillenebilmesi için, öncelikle ekolojik güvenlik yaklaşımının açıklanması önem arz etmektedir.

1970'li yıllardan itibaren uluslararası gündem maddeleri arasına giren çevresel bozulma ve yarattığı etkiler, güvenlik bağlamında da ele alınmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte 1990'lı yıllarda hızlanan güvenliğin yeniden tanımlanması tartışmaları çerçevesinde güvenlik riskleri arasında ekolojik bozulma da yer almıştır. Bu süreçte gelişen çevresel güvenlik literatürü, ekolojik sorunların devlet ve insan güvenliğine etkileri yanında çevrenin güvenlikleştirilmesini eleştirmiş¹; sınıraşan ekolojik sorunlar ve yarattıkları risklerin yeni bir güvenlik perspektifine gereksinimi artırdığını belirtmiştir. Bu bağlamda “doğayı merkeze alan, ekosistemler arasındaki komp-

1 Rita Floyd ve Richard Matthew, **Environmental Security. Approaches and Issues**, Routledge, Cornwall 2013, s. 2-11.

leks karşılıklı bağımlılıktan hareketle insanı da doğanın bir parçası olarak değerlendiren ve insanın oluşturduğu sistemlerin de doğa ile bağımlılık ilişkisi içinde olduğunu vurgulayan”² ekolojik güvenlik yaklaşımı, böylece yeni bir bakış açısı sunmuştur. Bu yaklaşım, doğa merkezli bakış açısı ve güvenlik arasında denge kurmayı amaçlarken ekolojik koruma ile doğal kaynakların eşit ve adil şekilde dağıtımı ve sürdürülebilir kullanımı arasında ilişki kurmakta; küresel yönetişimin ve küresel alanda geçerli bağlayıcı kurallar getiren uluslararası rejimlerin önemine vurgu yapmaktadır³. Timoshenko, ekolojik güvenlik için yeni bir küresel hukuki rejim gerekliliğinin altını çizerken bu rejimin uzun vadeli farkındalıkla tüm insanlığı kapsayacak ve geniş bir ekolojik koruma sağlayacak nitelikte olmasının önemine işaret etmiştir⁴. Ayrıca, evrensellik, adalet ve eşitlik ilkelerine dayanan ekolojik güvenlik, devletlerin egemenlik haklarını göz ardı etmeden, hükümetler arası ve hükümet dışı örgütlerin katılımı ile uluslararası iş birliğini geliştirecek uluslararası ve ulusal yasal düzenlemeleri elzem bulmaktadır⁵. Bu düzenlemelerin kolektif sorumluluklar ve yükümlülükler içermesini; ekolojik sorunların askeri, siyasi, ekonomik ve insani güvenlik öğeleriyle ve diğer küresel sorunlarla kesişen yönlerini dikkate alarak çözümler geliştirilmesini amaçlamaktadır⁶. Pirages ve De Geest’e göre⁷, askeri kapasiteyi temel alan, gücü ve ayrıcalıkları korumaya odaklanan güvenlik yaklaşımları insanlık için ciddi tehditler oluşturan ekolojik sorunları çoğunlukla görmezden gelmektedir. Bu nedenle güvenlik politikalarını, iç içe geçmiş sorunları merkeze alarak yeniden irdeleyecek ekolojik güvenlik yaklaşımının, insan ve doğa arasındaki bozulan dengeyi yeniden kuracak şekilde küresel sistemin yeniden yapılandırılmasına ve bu çerçevede

2 Senem Atvur, “Doğu Akdeniz’de Ekolojik Güvenlik“, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, s. 7.

3 Alexandre Timoshenko, “Ecological Security: Global Change Paradigm”, **Colorado Journal of International Environmental Law and Policy**, Cilt 1, Sayı 127, 1990, s. 127-145; Dennis Clark Pirages ve Theresa Manley Degeest, **Ecological Security; An Evolutionary Perspective on Globalization**, Rowman & Littlefield, Maryland 2004.

4 Alexandre Timoshenko, “Ecological security: response to global challenges”, E.B. Weiss (ed.), **Environmental change and international law: New challenges and dimensions**, United Nations University Press, Tokyo 1992, <http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/uu25ee/uu25ee00.htm#Contents>, Erişim Tarihi: 02.12.2019.

5 Timoshenko, **age**.

6 Timoshenko, **age**.

7 Dennis Clark Pirages ve Theresa Manley Degeest, **Ecological Security; An Evolutionary Perspective on Globalization**, Rowman & Littlefield, Maryland 2004, s. 3.

yeni bir yönetim modelinin uygulanmasına zemin oluşturabileceği savunulmaktadır.⁸

Ekolojik sorunların yarattığı güvenlik risklerine yeni bir güvenlik perspektifi ile yaklaşan ekolojik güvenlik, küresel aktörleri ve devleti bir arada ele alan, bu aktörlere yeni sorumluluklar yükleyecek küresel, bölgesel ve ulusal yasal düzenlemelerin önemine vurgu yapmaktadır. İnsanın ve inşa ettiği tüm sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi sistemlerin doğa ile ilişkisini sorgulayan ekolojik güvenlik, karşılıklı bağımlılık temelinde ekolojik bozulmanın insanın yaşamını, insanın ve oluşturduğu sistemlerin güvenliğini doğrudan etkilediği gerçeğini merkeze almaktadır. Bu çalışma çerçevesinde Akdeniz'deki ekolojik sorunlar ve etkileri incelenirken ekolojik güvenlik perspektifi ile bölgedeki yeni fırsatların aslında ekolojik denge açısından nasıl riskler barındırdığı ve bölgesel iş birliğinin ortak sorunların üstesinden gelmek açısından neden yamsal önemde olduğu açığa çıkarılabilecektir.

Akdeniz Ekosisteminde Büyüyen Sorunlar

Akdeniz; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbiriyle kesiştiği, çeşitli tektonik hareketler ile coğrafyanın değişiklik gösterdiği bir iç deniz havzasıdır. Tablo 1'de de görüldüğü üzere günümüzde 20'den fazla kıyıdaş devlet tarafından paylaşılan bu havza, 143 milyonu kıyılarda olmak üzere 500 milyona yakın bir nüfusu içinde barındırır. Tarih boyunca insan hareketliliğinin ve yerleşiminin yoğun olduğu Akdeniz coğrafyası, günümüzde de iklim koşulları, yer altı ve yer üstü kaynakları, zengin biyolojik çeşitliliği, tarihi ve turistik değerleri ile turizm açısından en önemli destinasyonlardan birini oluşturmaktadır. Her yıl 175 milyon turistin ziyaret ettiği bu bölgede, yıllık turist sayısının 2030 yılında 235-300 milyona ulaşması beklenmektedir.⁹ Akdeniz'deki ekolojik sorunların derinleşmesinde rol oynayan faktörlerden biri de kıyılarda yoğunlaşan kentleşme ile bağlantılıdır. Hızlı ve düzensiz kentleşmenin yanı sıra genelde plansız gelişen turizm, Akdeniz'in kıyı bölgelerinde ciddi çevresel bozulmalara neden olmuştur. Endüstriden, denizcilik faaliyetlerinden, nüfus yoğunluğu ve evsel atıklardan kaynaklanan kirlenme, açık ve

8 Pirages ve Manley Degeest, **age.**, s. 19-20.

9 Selim L. Sanin, "Components of Marine De-pollution in the Mediterranean Region", <https://www.iedmed.org/publication/components-of-marine-de-pollution-in-the-mediterranean-region,2009>, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

yeşil alanların kaybı ve kıyı ekosistemlerinin inşaat faaliyetleri için bozulmasının ekolojik faturası ağırdır.

Tablo 1. Akdeniz Ülkeleri Nüfusları¹⁰

Doğu Akdeniz		Batı Akdeniz	
Türkiye	85.042.736	İspanya	47.326.687
Yunanistan	10.664.570	Fransa	67.499.343
Mısır	104.258.330	İtalya	59.066.225
Libya	6.769.150	Fas	37.344.787
Suriye	18.275.700	Tunus	11.935.764
Lübnan	6.958.540	Cezayir	44.616.626
Filistin ¹¹	5.256.210	Arnavutluk	2.811.666
İsrail	9.364.000	Karadağ	620.173
Ürdün	10.269.020	Bosna-Hersek	3.263.459
Kıbrıs	1.215.590	Hırvatistan	3.899.000
KKTC ¹¹	382.836	Slovenya	2.107.007
		Malta	516.869
		Monako	39.520

Akdeniz dünyanın en büyük iç denizi olup Cebelitarık Boğazı ile Atlantik, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara ve Karadeniz'e bağlantıları vardır. Havzaya su giriş ve çıkışını sağlayan ikinci boğaz ise Süveyş Kanalı'dır. Akdeniz'in en önemli özelliklerinden birisi deniz suyu yenilenmesinin yüzlerce yıl sürmesidir. Bunun sonucu olarak Akdeniz'e herhangi bir kaynaktan giren bir kirleticinin neredeyse tüm ömrünü burada geçirmesi söz konusudur. Bu özellik son yıllarda önem kazanmış olan mikro plastik kirleticiler açısından hayati öneme sahiptir. Su yenilenme süresinin çok uzun olması nedeniyle, giren kirleticilerin depolanmasının yanı sıra, parçalanması ve besin zincirine karışması söz konusudur.¹² Fransız Deniz Araştırmaları Enstitüsü'nün araştırmaları, 2015 yılında Akdeniz'deki plastik yoğunluğunun

¹⁰ The World Bank, "Countries and Economies", <https://data.worldbank.org/country>, 2021, Erişim Tarihi: 09.10.2022.

¹¹ World Population Review, "Palestine Population 2022", <https://worldpopulationreview.com/countries/palestine-population>, 2022, Erişim Tarihi: 09.10.2022; KKTC İstatistik Kurumu, **Nüfus ve Demografi Bülteni (1977-2021)**, <http://www.stat.gov.ct.tr/nufusdemo1.aspx>, 2022, Erişim Tarihi: 09.10.2022.

¹² Shivika Sharma vd., "Microplastics in The Mediterranean Sea: Sources, Pollution Intensity, Sea Health, and Regulatory Policies", **Frontiers in Marine Science**, Cilt 8, Sayı 634934, Mayıs 2021.

km²'ye 300 atık olarak saptandığını ortaya koymaktadır; her yıl 200 bin ton plastik Akdeniz'e dökülmekte ve kirliliğin %60'ı plastik atıklardan kaynaklanmaktadır. Akdeniz'deki plastik kirliliği hem deniz canlıları hem de onları tüketen insanların sağlığı açısından büyük risk teşkil etmektedir; bu bağlamda hem insan güvenliği hem de çevresel güvenliğe yönelik bir tehdit söz konusudur.

Akdeniz havzası, pek çok farklı canlı türünün gelişimi için uygun bir yaşam alanı sunmasından ötürü zengin bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Akdeniz, bilinen deniz türlerinin yaklaşık %7,5'ine ev sahipliği yapmaktadır¹³ ve bu türlerin %20-30'u endemiktir.¹⁴ Bu, dünya ölçeğinde en yüksek endemizm oranıdır. Akdeniz Havzası'ndaki tür çeşitliliği doğudan batıya doğru artma eğilimindedir ve bilinen türlerin %43'ü Doğu Akdeniz'de, %49'u Adriyatik'te ve %87'si Batı Akdeniz'de bulunmaktadır.¹⁵ Biyoçeşitlilik üzerindeki en büyük etkiler deniz ortamının kirlenmesi, kıyılarda artan yapılaşmanın olumsuz etkileri, ötrofikasyon, deniz taşımacılığı, gemilerin balast suları ile taşınan yabancı türler, enerji temini amacıyla yapılan faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Ekolojik dengenin bozulmasının göstergeleri arasında tür çeşitliliğinin azalması ve istilacı yabancı türlerin yerleşmesi yer almaktadır. İstilacı türler çoğunlukla Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı üzerinden Akdeniz'e taşınmaktadır. Akdeniz havzasındaki su akım şartları nedeniyle bu türlerin ve örneğin Mısır açıklarında denize deşarj edilecek bir kirleticinin Ege Denizi'ne kadar taşınarak burada depolanması söz konusudur.¹⁶ Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı genişletme projesi, Akdeniz'deki istilacı tür popülasyonunu artıran faktörlerden biridir. Genişleyen Kanal ile Kızıldeniz'den gelen tropikal türler, iklim değişikliğinin etkisi ile deniz suyu sıcaklığının arttığı Akdeniz'de uygun bir yerleşim alanı bulmuştur. Aslan balığı, balon balığı, zehirli yosun gibi istilacı türlerin

13 Eva Ramirez-Llodra vd., "Effects of natural and anthropogenic processes in the distribution of marine litter in the deep Mediterranean Sea", **Progress in Oceanography**, Sayı 118, Kasım 2013, s. 273-287.

14 United Nations Environment Program (UNEP), **Mediterranean Action Plan and Plan Bleu (2020). State of the Environment and Development in the Mediterranean**, Marseille Imprimerie, Marseille 2022.

15 GRID-Arendal, "Biodiversity in the Mediterranean", <https://www.grida.no/resources/5898>, 2013, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

16 Mark Benedetti, "Offshore Oil and Gas Drilling Environmental and Economic Effects in The Eastern Mediterranean Sea", <https://sites.tufts.edu/farescenter/files/2021/01/Offshore-Oil-And-Gas-Drilling-Environmental-And-Economic-Effects-In-The-Eastern-Mediterranean-Sea.pdf>, 2020, Erişim Tarihi: 4.10.2022.

yerel canlı türleri yanında insan sağlığına yönelik olumsuz etkileri de bulunmaktadır.¹⁷

IUCN¹⁸, Akdeniz’de biyoçeşitliliğe yönelik kirlilik başta olmak üzere en önemli tehditlerin doğal kaynak kullanımından, kentsel gelişim ve altyapı ek-sikliğinden, kontrolsüz turizmden, istilacı türlerden kaynaklanacağını ortaya koymaktadır. Bunun yanında tehlike altındaki türlerin uluslararası ticarete konu olması, küresel ısınma ve iklim değişikliği, deniz seviyesinin yüksel-mesi, ultraviyole radyasyon, toprak kullanımındaki değişimler, kontrolsüz rekreasyonel faaliyetler, tatlı su kaynaklarının kıtlığı da biyoçeşitliliğe yönelik tehditler arasındadır. Avrupa Çevre Ajansı, Akdeniz genelindeki ekolojik problemleri nedenlerine göre sınıflandırmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda katı atıklar, kent kaynaklı kirlilikler (atık suların denize karışması), endüstriyel kaynaklı kirlilik (pestisitler ve petrol ürünleri de dahil kimyasal atıklar), ağır metaller, radyoaktif maddeler, tehlikeli atıklar kara kaynaklı kirliliğin temel nedenleri arasındadır. Kıyı alanlarda kentleşme ve yapılaşmaya bağlı olarak doğal alan-ların tahribi, sulak alanların ve tuzlaların bozulması, ötrofikasyon ve kıyı eroz-yonuna sebep olan fiziksel değişim ve habitat tahribatı bir başka nedendir. Bunun yanında deniz taşımacılığına bağlı petrol kirliliği, gemi atıkları, plastik atıklar, istilacı türlerin gelişi, aşırı avlanma, balık çiftlikleri, zararlı yosunla-rın/alglerin yaygınlaşması, deprem gibi doğal nedenler de biyoçeşitlilik kay-bını etkilemektedir.

Artan deniz taşımacılığı ve denizcilik faaliyetleri, Akdeniz'deki deniz çevresi üzerindeki antropojenik baskının önemli itici güçleridir. Akdeniz, de-niz ticaretinin %20'sinin, dünya konteyner hacminin %10'unun ve 200 mil-yondan fazla yolcunun yer aldığı dünyanın en yoğun denizlerinden biridir. Dünya gemi taşımacılığının yaklaşık 1/3'ü Akdeniz'den geçmektedir. Avrupa Çevre Ajansı'nın bir çalışmasına göre gemi taşımacılığı, tüm dünyada, üreti-len karbondioksit (CO₂) emisyonlarının %18'inden, kükürt dioksit (SO₂)

17 Bella Galil vd., “The Enlargement of the Suez Canal and Introduction of Non-Indige-nous Species to the Mediterranean Sea”, **ASLO**, Cilt 24, Sayı 2, 2015, s. 43-45.

18 International Union for Conservation of Nature (IUCN), “Overview of the situation of biodiversity data and information in the Mediterranean region (Draft)”, https://planbleu.org/sites/default/files/upload/files/IUCN_Med_Diagnosis_biodiv_data_Med_re-gion_May2015_lr.pdf, 2015, s. 14, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

19 European Environment Agency, **Priority issues in the Mediterranean Environment**, EEA, Kopenhag 2006, s. 13-27.

emisyonlarının %16'sından sorumludur.²⁰ Konteyner limanı trafiğinin gelişimi, şüphesiz çevresel baskıyı artıran ve sürdürülebilir bir denizcilğe geçiş ihtiyacını güçlendiren bu sektörün hızlı büyüme eğilimini göstermektedir.²¹ Deniz taşımacılığının çevre üzerinde neden olduğu baskılar petrol ve zararlı maddelerin kazaen veya gizlice deşarjı, deniz çöpü, balast suyu deşarjı, gemilerden kaynaklanan gaz emisyonları, su altı gürültüsü, deniz memelileri ile çarpışmalar; liman altyapısı ve tekne demirleme yeri inşası için arazi kullanımı olarak özetlenebilir. Son yıllarda Akdeniz'de petrol taşımacılığından kaynaklanan kaza ve kirlenmelerin azaldığı gözlenirse de turist taşıyan Cruise gemilerinde artış görülmektedir. Sera gazı emisyonu yüksek olan Cruise gemileri hem deniz kirliliğinde hem de uygun limanlara duyulan ihtiyaç bağlamında peyzaj ve sosyoekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Akdeniz'deki deniz trafiğinin yoğunluğu ekosistemleri onlarca yıl boyunca etkileyebilecek kirliliğe; gerçekleşebilecek bir büyük kaza / sızıntı geri döndürülmesi zor ekolojik ve mali zararlara neden olacaktır.²²

Dünya üzerinde iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenecek bölgelerden birisi de yine Akdeniz'dir. Zira, sıcaklıkların küresel ortalamadan %20 daha hızlı arttığı Akdeniz, dünyanın en hızlı ısınan ve en tuzlu denizi haline gelmiştir. Bu olumsuzlukların birleşik etkisi ile ekolojik denge-lerin bozulması söz konusudur. Ayrıca deniz suyu seviyesinin artması ile kıyı alanların su altında kalması beklenmektedir. IPCC 2014 raporuna göre, günümüz sıcaklık ortalamaları Akdeniz'de sanayileşme döneminden 1,4 °C daha yüksektir; projeksiyonlar önümüzdeki süreçte Akdeniz bölgesinde yağışların azalacağı, sıcak mevsimin daha kuru ve sıcak geçeceğini öngörmektedir²³. 2022'de yayınlanan IPCC azaltım raporu, Akdeniz bölgesinde gözlemlenen

20 European Environment Agency (EEA), "EU Maritime Transport", <https://www.eea.europa.eu/highlights/eu-maritime-transport-first-environmental>, 2021, Erişim Tarihi: 07.10.2022.

21 United Nations Environment Programme, "Mediterranean 2017 Quality Status Report", <https://www.medqsr.org/maritime-transport>, 2017, Erişim Tarihi: 07.10.2022.

22 Greenpeace, "A Mediterranean full of plastic", <https://www.greenpeace.org/static/pla-net4-bulgaria-stateless/2019/03/a77ac7df-a77ac7df-mediterranean-plastic-report-engl.pdf>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 07.10.2022.

23 Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), **Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 1210, 1160.

akıl almaz şiddetteki yangınlara vurgu yapmakta²⁴, 2100’e doğru ilerleyen gelecekte art arda kurak günlerin sayısında artışlar gözlemleneceğini öngörmektedir²⁵. IPCC’nin yine 2022 yılında yayımlanan adaptasyon ve kırılganlık raporu da Akdeniz bölgesinin kara ve deniz ekosistemlerinin iklim değişikliği sebebiyle çok büyük değişimlere maruz kaldığını belirtmektedir.²⁶ Dahası rapor, küresel sıcaklık artışı devam ettikçe Akdeniz bölgesinde su seviyesinin yükselmesinin gecikmeli etkileri, suya erişim ve su kalitesi ile genel sağlık düzeyi konularında çok ciddi bozulmaların görüleceğine dair verilere vurgu yapmaktadır.²⁷ Bilimsel çalışmalar, önümüzdeki yıllarda Akdeniz’de yaz dönemi için 3°C’lik ısınma öngörmektedir, 2100 yılına kadar 2-6 °C arasında ısınma ve sıcak dalgalarında artışın gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Farklı senaryolar, 2040-2050 dönemi için deniz seviyesinde 9.8 ile 25.6 cm’lik yükselme beklemekte, deniz suyu sıcaklığının da özellikle Doğu Akdeniz’de artacağı belirtilmektedir.²⁸ İklim değişikliği ile Akdeniz iklim sisteminde yaşanacak değişimler tropikalleşmeyi beraberinde getirirken bu değişimin hem bölgedeki biyolojik çeşitlilik hem de insan faaliyetleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı açıktır. Özellikle yağış oranlarındaki düşüşün ekosistemler kadar ekonomik kalkınma ve nüfus üzerinde yaratacağı baskılar²⁹, Akdeniz’deki sosyo-ekonomik ve siyasi istikrar açısından yeni meydan okumalar yaratacaktır. Akdeniz’in kuraklaşması, bölgede halihazırda mevcut olan kirlilik nedeniyle önemli risklerle karşı karşıya kalan su kaynaklarının azalmasına neden olacaktır. Bu durum zaten su stresi içinde olan Doğu Akdeniz ülkeleri içinde yeni sosyal ve siyasi sorunların ortaya çıkmasında tetikleyici

24 IPCC, **Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, s. 7/33.

25 IPCC, *age.*, s. 17/36.

26 IPCC, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**. Summary for Policymakers, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, s. 10.

27 IPCC, *age.*, s. 17.

28 Katarzyna Marini, “Climate and environmental change in the Mediterranean – main facts”, **MedEC**, <https://www.medecc.org/climate-and-environmental-change-in-the-mediterranean-main-facts/>, 2018, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

29 Jos Lelieveld vd., “Climate change and impacts in the Eastern Mediterranean and the Middle East”, **Climatic Change**, Cilt 114, Sayı 3-4, 2012, s. 667-687.

rol oynayabilecektir³⁰. İklim değişikliği sürecinde Akdeniz ülkelerinin ekolojik güvenlik perspektifi ile uygun azaltım ve uyum politikalarının geliştirilmesini sağlayacak iş birliğini yoğunlaştırması ekolojik koruma, ekonomik refah ve bölgesel barışa katkı sunabilecek niteliktedir. Bu katkının öneminin anlaşılabilmesi açısından Akdeniz için mevcut çevre koruma düzenlemelerinin ele alınması gerekir.

Akdeniz'de Uluslararası Çevre Koruma Rejimi

1975 yılında UNEP'in Bölgesel Denizler Programı'nın kabul edildiği tarihten itibaren Akdeniz'in korunmasına yönelik ilk adımlar da atılmaya başlamıştır. Bu çerçevedeki ilk girişim, "Akdeniz Eylem Planı"nın (MAP) oluşturulmasıdır. 1976 yılında 16 kıyıdaş ülke ve Avrupa Topluluğu'nun katılımı ile hazırlanan ve eylem planının hukuki çerçevesini oluşturan "Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi" Barcelona'da imzalanmıştır³¹. 1995 yılında MAP revize edilmiş, Barcelona Sözleşmesi de "Akdeniz'de Deniz Çevresinin ve Kıyı Bölgelerin Korunması Sözleşmesi" olarak yenilenmiş; "çevresel etki değerlendirme şartı, ihtiyatlılık ilkesi, 'kirleten öder' ilkesi" gibi yeni ilkeler eklenmiştir³².

Barselona Sözleşmesi'ne Fransa, İtalya, Arnavutluk, Cezayir, Yunanistan, Bosna-Hersek, İspanya, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, İsrail, Lübnan, Libya, Malta, Monako, Karadağ, Fas, Slovenya, Suriye, Tunus, Türkiye, Avrupa Birliği taraftır. Sözleşmeye taraf ülkeler, UN Environment ile Eylem Planı Sekretaryası ve Sürdürülebilir Kalkınma Akdeniz Komisyonu ile sözleşmenin kurumsal yapısını oluşturmaktadırlar. Sözleşmeye ek 7 protokol kabul edilmiştir. Bunlar:³³

- Akdeniz'de Gemilerden ve Uçaklardan Boşaltma veya Denizde Yakmadan Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Ortadan Kaldırılması Protokolü;
- Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü (BM Deniz

30 Senem Atvur, "Orta Doğu'da Su ve Güvenlik", R. İzol ve T. Öztürk (ed.), **21. Yüzyılda Orta Doğu**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

31 Hande Paker, "Çevre Rejimleri ve Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz'de Sürdürülebilirlik", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C 20, S 1, 2012, s. 162.

32 Paker, agm., s. 162.

33 TC. Dışişleri Bakanlığı, "Barselona Sözleşmesi", <http://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

Hukuku Sözleşmesi'ne ilişkin Türkiye'nin görüşlerini yansıtan bir bildirim yapılarak taraf olunmuştur);

- Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan ve Faaliyetlerinden Dolayı Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü;
- Olağanüstü Hallerde Akdeniz'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İş birliğine Ait Protokol;
- Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitliliğe İlişkin Protokol;
- Akdeniz'de Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Protokolü;
- Akdeniz'de Kıta Sahanlığı ve Deniz Dibinin Keşfi ve İşletilmesinden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü.

Barselona Sözleşmesi'nin ilgili protokollerinden Akdeniz'de Kıta Sahanlığı ve Deniz Dibinin Keşfi ve İşletilmesinden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü, 1994 yılında Madrid'de imzalanmıştır. Protokol; kirliliğin önlenmesi, çevresel etki analizi, petrol ve doğal gaz faaliyetleri konusunda izin ve denetimler, platformların güvenliği, bu faaliyetler sırasında oluşabilecek zararların nasıl tazmin edileceği, tarafların sorumluluğu gibi konularda düzenlemeler getirmiştir³⁴. Bu protokolü yalnızca Hırvatistan, Fas, Tunus, Avrupa Birliği, Kıbrıs, Libya ve Suriye onaylamış; Yunanistan, İspanya, İsrail, İtalya, Malta, Monako, Slovenya imza koymuş, fakat onay sürecini tamamlamamış; Cezayir, Bosna-Hersek, Fransa, Karadağ, Türkiye, Mısır ve Lübnan Protokol'e taraf olmamıştır³⁵. MAP ve Barcelona Sözleşmesi çerçevesinde Akdeniz'in korunmasına yönelik farklı stratejiler de geliştirilmiştir.³⁶

Sözleşmeye taraf ülkeler 2008 yılında daha ekolojik bir yaklaşımla Akdeniz deniz ve kıyı ekosisteminin sağlıklı bir şekilde korunması ve gelecek

34 UNEP, "Protocol for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution Resulting from Exploration and Exploitation of the Continental Shelf and the Seabed and its Subsoil", <http://web.unep.org/unepmap/6-offshore-protocol>, 1994, Erişim Tarihi: 05.12.2019.

35 UNEP, **age**.

36 Bunlar Sürdürülebilir Kalkınma için Akdeniz Stratejisi (MSSD), Kara kaynaklı kirlilikle mücadele için Stratejik Eylem Programı (SAP-MED), Deniz ve kıyı biyolojik çeşitliliğinin korunması sözleşmesi Stratejik Eylem Planı (SAP-BIO), Akdeniz'de sürdürülebilir tüketim ve üretime yönelik Bölgesel Eylem Planı, Gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi ve kirlilikle mücadele için Bölgesel Strateji (2016-2020), Gemi aksamı Su Yönetimi Stratejisi'dir (MAP, tarihsiz).

kuşaklara bırakılması yönünde uzlaşmıştır.³⁷ Bu çerçevede deniz ve kıyı ekosistemlerinin korunması, işlerliğinin yeniden yapılandırılması ve biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik sürdürülebilir kullanımların desteklenmesi; kirliliğin hem insan hem de ekosistemlerin sağlığını gözeterek şekilde azaltılması; insan kaynaklı ve doğal nedenlerle oluşan hassasiyetin önlenmesi, azaltılması ve yönetimi konularında stratejik amaçlar belirlenmiştir³⁸.

Akdeniz'in korunması açısından havzanın en önemli kıyıdaşlarından biri olan Avrupa Birliği'nin düzenlemeleri de önem taşımaktadır. 2006 yılında Avrupa Komisyonu, Akdeniz için çevresel bir strateji öngören bir bildiri yayımlamıştır. Deniz ve kıyıların sürdürülebilir kullanımının sağlanması, bölgede kirliliğin önlenmesi, kıyıdaş ülkelerin çevre alanından iş birliğini geliştirmelerinin desteklenmesi, sivil toplum kuruluşları ve halkın kendilerini ilgilendiren çevresel kararlara katılımının sağlanması, AB üyesi olmayan ülkelerin çevre korumaya yönelik işler kurumlar ve politikalar geliştirmesi için yardımda bulunulması bu stratejinin temel amaçları arasında yer almıştır.³⁹ Öte yandan Akdeniz ülkeleri ile AB arasında iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan Akdeniz İçin Birlik (UfM) de Havza'da deniz ekosisteminin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda karar alabilen aktörlerdendir.⁴⁰ UfM'nin bütünleşik su yönetiminin uygulanması, sürdürülebilir ve çevreyle dost kalkınma için bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi, deniz ve su ekosistem-

37 Senem Atvur, "Doğu Akdeniz'de Ekolojik Güvenlik", **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, s. 11.

38 MAP, "UN Environment/MAP and the Barcelona Convention: Vision, Goals, and Ecological Objectives", <https://www.medqsr.org/un-environmentmap-and-barcelona-convention-vision-goals-and-ecological-objectives>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

39 European Commission (2019), "Environment. Mediterranean Neighbours", https://ec.europa.eu/environment/enlarg/med_neighbours.htm, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

40 Senem Atvur, "Doğu Akdeniz'de Ekolojik Güvenlik", **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, C 1, S 2, 2020, s. 12. Akdeniz'de kirliliği azaltmak için UfM'nin en önemli etkinliklerinden biri, 2006 yılında Avrupa-Akdeniz Çevre Bakanları Toplantısında öne sürülen "Horizon 2020" girişimidir. Horizon 2020, Akdeniz'de ekolojik sorunların çözümü yönünde ortak finansman, izleme ve gözden geçirme, kapasite geliştirme yönünde iş birliğini ve kurumsal yapıyı iyileştirmek için faaliyetler yürütmektedir. Horizon 2020, "The H2020 Initiative". <https://www.h2020.net/the-h2020-initiative>, 2010, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

lerinin korunması, kirlilikle mücadele, yeşil ve mavi kalkınmanın desteklenmesi yönünde çeşitli programları mevcuttur⁴¹. AGİT de Akdeniz’de çevre korumanın geliştirilmesi için iş birliklerinin artırılması hedefiyle İş birliği İçin Akdeniz Ortaklığı girişimini başlatmıştır.⁴²

Akdeniz’de uluslararası ve ulusötesi iş birliğinin geliştirilmesi yönünde rol oynayan farklı kuruluşlar da mevcuttur. Akdeniz bölgesinde biyoçeşitlilik üzerindeki baskının azaltılması, yasal prosedürler hakkında veri ve bilgi paylaşımının desteklenmesi; karşılıklı bağlanmışlığı ve birlikte hareketi destekleyecek güçlü ağ platformlarının geliştirilmesi; Akdeniz bölgesinde ekolojik korunma konusunda çalışan kurumlar, örgütler ve insanlar arasında disiplinlerarası bir ağ oluşturmak amacıyla, International Union for Conservation of Nature (IUCN) tarafından oluşturulan Akdeniz Biyoçeşitlilik Platformu ulusötesi iş birliği yönünde faaliyet gösteren kurumlardan biridir.⁴³ Bunların yanında Küresel Çevre Fonu (GEF), UNEP Çevre Politika Uygulama bölümü (UNEP/EPI), Dünya Bankası (WB), UNESCO Uluslararası Su Programı (UNESCO/IHP), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Sanayi ve Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), AB Komşu ve Ortak Ülkeler için Sonuca Yönelik Denetleme Programı (EU Results-oriented Monitoring Program for European Neighborhood and Partnership Countries), Küresel Su Ortaklığı-Akdeniz (GWP-Med), Akdeniz Ülkelerindeki Çevre ve Kalkınma STK’ları Federasyonu Çevre, Kültür ve Sürdürülebilir Kalkınma için Akdeniz Bilgi Ofisi (MIO-ECSDE) ve WWF gibi STK’ların da Akdeniz’e yönelik program ve girişimleri söz konusudur.⁴⁴

Akdeniz’de deniz çevresinin korunmasına yönelik daha spesifik koruma prosedürleri içeren uluslararası anlaşmalar da imzalanmıştır. Scovazzi bu çerçevede, Monako’da 1976 yılında imzalanan “Akdeniz Kıyılarında Suların Ko-

41 UfM, “Water, Environment and Blue Economy”, <https://ufmsecretariat.org/what-we-do/water-environment/>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 03.12.2019.

42 OSCE, “The OSCE Mediterranean Partnership for Co-operation”, <https://www.osce.org/partners-for-cooperation/mediterranean/132176?download=true>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

43 IUCN, “Overview of the situation of biodiversity data and information in the Mediterranean region (Draft)”, https://planbleu.org/sites/default/files/upload/files/IUCN_Med_Diagnosis_biodiv_data_Med_region_May2015_lr.pdf, 2015, Erişim Tarihi: 01.12.2019, s. 9.

44 Hande Pakır, “Çevre Rejimleri ve Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz’de Sürdürülebilirlik”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2012, s. 163-164.

runması Anlaşması"nı, 1996 yılında imzalanan "Karadeniz, Akdeniz ve bağlantılı Atlantik Bölgesinde Deniz Memelilerinin Korunması Anlaşması"nı, 1999 yılında Roma'da imzalanan "Akdeniz'de Deniz Memelileri için bir Sığınak Yaratılması için Anlaşma"yı, 1949 yılından beri faaliyet gösteren "Akdeniz Balıkçılık Komisyonu"nun ton balığı başta olmak üzere balıkçılık ile ilgili düzenlemelerini, Uluslararası Denizcilik Örgütü tarafından belirlenen hassas bölgeler ya da özel koruma alanlarını örnek vermektedir.⁴⁵

Yukarıda ele alınan örnekler doğrultusunda Akdeniz'de çevre sorunlarının çözümü ve korumanın iyileştirilmesi için temel hukuki çerçevenin ve kurumsal yapının oluşturulduğu gözlenmektedir; bu girişimlere karşın Akdeniz'de ekolojik bozulma derinleşmeye devam etmektedir. Uluslararası bir koruma rejimine rağmen bu rejimin işlerliğiyle ilgili sorunlar söz konusudur. Kıyıdaş devletler arasındaki politik anlaşmazlıklar, koordinasyon eksikliği, düzenlemelerin yaptırımının kısıtlılığı, ulusal hükûmetlerin bilimsel çalışmalara yeterince önem vermemesi gibi nedenler oluşturulan rejimin etkisini zayıflatmaktadır.⁴⁶ Akdeniz'deki mevcut ekolojik sorunların yanında ve özellikle Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerinin gündeme gelmesi yeni ekolojik riskleri beraberinde getirecektir. Bu olası risklerin ele alınmasıyla, ekolojik güvenliğin Akdeniz güvenliğine bütüncül bir yaklaşım için neler sağlayabileceği tartışmasına zemin hazırlayacaktır.

Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Kaynaklarının Yarattığı Fırsatlar ve Riskler

Doğu Akdeniz'in jeostratejik ve ekonomik önemini artıran, küresel aktörlerin ve çokuluslu şirketlerin odağını bölgeye çeviren en önemli gelişme bölgedeki deniz petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfidir. 2010 yılında ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin yayımladığı veriler, tahminen Levant Havzası'nda 3,46 trilyon metreküp doğal gaz ve 1,68 milyar varil petrol, Nil Deltası Havzası'nda yaklaşık 6,32 trilyon metreküp doğal gaz ve 1,76 milyar varil

45 Tullio Scovazzi, "International Cooperation as regards protection of the environment and fisheries in the Mediterranean Sea", *Anuario Espanol de Derecho Internacional*, Cilt 34, 2018, s. 305.

46 Sofia Frantzi, "What determines the institutional performance of environmental regimes?: A case study of the Mediterranean Action Plan", *Marine Policy*, Cilt 32, Sayı 4, 2008, s. 621-625; Hande Parker, "Çevre Rejimleri ve Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz'de Sürdürülebilirlik", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2012, s. 165-167.

petrol rezervi olduğu göstermektedir.⁴⁷ Bu tahminlerin uluslararası piyasalarda devletlerin pazarlık güçlerini artırmak için yüksek tahmin edilmiş olabileceği yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır.⁴⁸ Doğu Akdeniz petrol ve doğal gaz rezerv sahalarında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesi, kaynakların hangi güzergahtan, nasıl taşınacağı bağlamında henüz kapsamlı bir anlaşma da sağlanamamıştır⁴⁹.

Dünyanın farklı bölgelerinde yürütülen açık deniz petrol arama faaliyetleri bulundukları çevrede önemli ekolojik etkiler doğurmaktadır. Petrol arama, çıkarma, aktarım için gereken boruların döşenmesi faaliyetleri sırasında deniz tabanında, deniz canlılarında⁵⁰, onların yaşam alanlarında, kıyılarda ve sulak alanlarda⁵¹ geri dönüşü olmayan zararlar gözlenmektedir. Özellikle petrol- doğal gaz çıkarma faaliyetleri sırasında yaşanabilecek kazalar büyük ekolojik felaketlere dönüşebilmektedir. Bu bağlamda 20 Nisan 2010 tarihinde Meksika Körfezi'nde BP'ye ait Deepwater Horizon petrol platformunda yaşanan kazanın yol açtığı ekolojik ve sosyoekonomik yıkım örnek verilebilir. 2011 yılında Ulusal Komisyon tarafından ABD Başkanı'na sunulmak üzere hazırlanan raporda açık deniz petrol arama faaliyetlerinin riskleri açıkça belirtilmiştir. Raporunda, açık deniz platformlarının güvenlik ve sürdürülebilirlikle ilgili sorunları konusunda kapsamlı reform ve denetim çalışmalarının gerekliliği de vurgulanmıştır.⁵²

47 USGS, "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>, 2010, Erişim Tarihi: 02.12.2019; EIA, "Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean region", https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf, 2013, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

48 Hasan Sancar Peker vd., "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye'nin Enerji Güvenliği", **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2019, s. 95.

49 Peker vd., agm., s. 95.

50 Örneğin petrol arama faaliyetlerinde kullanılan sismik dalgaların deniz memelileri üzerinde olumsuz etkiler yarattığı bilinmektedir. Bunun yanında göçmen canlıların göç yollarını etkilemekte ve biyolojik çeşitliliğin azalması riskini artırmaktadır.

51 Petrol boru hatlarının yüzeye çıktığı sulak alanlarda erozyon hızlanmaktadır; ayrıca petrol arama ve çıkarma faaliyetleri kıyı bölgelerde kirlenmeyi artırmakta, sahillerin kullanılamaz hâle gelmesine neden olabilmektedir.

52 National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling, "Deep Water The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling. Report to the President", <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-OILCOMMISSION/pdf/GPO-OILCOMMISSION.pdf>, 2010, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Açık deniz petrol/doğal gaz platformlarının yanında petrokimya tesisleri de kirliliği artırıcı etkenler arasındadır. Pek çok petrol ve doğal gaz platformunun bulunduğu Hazar Denizi örneği bu bağlamda önemlidir. Bölgede petrol sızıntısı ve rafineri kaynaklı kirlilik nedeniyle pek çok tür yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır; özellikle likit doğal gaz üretimi sırasında ortaya çıkan sülfür ve diğer toksik gazlar karasal ve sucul ekosistemler ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.⁵³ Deniz aşırı hidrokarbon çıkarım faaliyetleri özellikle balıkçılıkla geçinen dezavantajlı kesimlerin gelir kaybına uğramasına da neden olmaktadır. Bunun yanında deniz aşırı petrol çıkarımı sera gazı emisyonlarını da artırıcı rol oynamakta, metan gazının açığa çıkmasına neden olmakta, hava ve gürültü kirliliği yaratmaktadır.⁵⁴ Ayrıca bu olumsuzlukların doğal peyzaj üzerinde yarattığı yıkım, özellikle turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Mevcut örneklerden hareketle Doğu Akdeniz'deki petrol/doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerinin, kapalı bir havza olmasının da etkisiyle Akdeniz ekosistemi üzerinde yıkıcı etkiler yaratacağını öngörmek zor değildir. Fosil yakıtların hâlen devletlerin ekonomik çıkar algıları bağlamında önemli bir kaynak olarak değerlendirildiği açıktır; fakat fosil yakıtlardan en büyük kazancı elde eden çok uluslu şirketlerdir. Öte yandan fosil yakıtların özellikle iklim değişikliği sürecinin hızlanmasındaki rolü dikkate alındığında, bu faaliyetlerin yarattığı yıkımı tazmin edecek, sınırlandırarak, buradan elde edilecek kazancı iklim kırılganlığını gidermek yönünde vergilendirecek kapsamlı düzenlemelere duyulan ihtiyaç da artmaktadır. Hem şirketlerin deniz aşırı hidrokarbon çıkarım faaliyetlerinin yarattığı ekolojik yıkımın mali yükü hem de ekolojik bozulmanın tetiklediği ekonomik, sosyal, siyasi ve insani krizlerin çok boyutlu etkileri, devletlerin baş etmek zorunda kalacağı sorunlar olarak belirginleşmektedir. Ayrıca devletlerin ve şirketlerin kısa vadeli kâr yaklaşımları uzun vadede daha büyük maliyetlerle karşı karşıya kalmalarına, ama daha da önemlisi özellikle gelecek kuşakların yaşam haklarını tehlikeye sokmalarına neden olacak potansiyele sahiptir.

53 Akbar Nasrollahzadeh, "Caspian Sea and its Ecological Challenges", *Caspian Journal of Environmental Sciences*, Cilt 8, Sayı 1, 2010, s. 100-102.

54 Conserve Energy Future, "What is Oil Drilling?", <https://www.conserve-energy-future.com/effects-oil-drilling-ocean-environment.php>, tarihsiz, Erişim Tarihi: 10.10.2022; EPRS, New technologies for Eastern Mediterranean offshore gas exploration, European Parliamentary Research Service Scientific Foresight Unit, Brüksel 2019.

Kısa vadeli çıkar yaklaşımı, Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz kaynakları üzerindeki rekabetin kızışmasına, bu durum da sıcak çatışmaların ortaya çıkma ihtimalinin derinleşmesine neden olabilecektir. Öyle ki Tanchum, Doğu Akdeniz'i "toplana bir jeopolitik fırtınanın gözü"⁵⁵ olarak tanımlamaktadır. Buna göre, 12 Ağustos 2020 günü Türk ve Yunan savaş gemilerinin çarpışması sonucu Doğu Akdeniz'de iyice tırmanan gerginliğin, tüm Akdeniz'i kapsayan çok uluslu bir çatışmaya yol açma riski daha önce olmadığı kadar yükselmiştir.⁵⁶ Bölgesel güçlerin yanı sıra Suriye ve Ukrayna krizleri bağlamında küresel güçler arasındaki rekabet ve güç mücadelesinin de Akdeniz'de yansıma bulması olasıdır. Bölgesel ve küresel gerginliklerin sıcak bir çatışmaya evrilmesi durumunda Akdeniz üzerinde askerî hareketlilik ve deniz trafiği daha da artabilecek, bu durumda kazaların ve yeni ekolojik felaketlerin meydana gelmesi tetiklenebilecektir. Akdeniz ölçeğinde mevcut iş birliği mekanizmaları ekolojik sorunların üstesinden gelmekte yetersizdir. Bölgede büyüyen ekolojik riskler ve alevlenen rekabetin çatışmaya dönüşme olasılığı ortak sorunlara karşı iş birliği için yeni bir perspektife ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ekolojik güvenlik yaklaşımının nasıl bir değişim yaratabileceği sonraki bölümde tartışılacaktır.

Ekolojik Güvenlik Akdeniz'i Güvenli Kılar mı?

Ekolojik güvenlik, sorunların kökeninde yatan nedenlere odaklanan bir yaklaşımdır. Akdeniz Havzası'nda kirliliğin artması ve biyolojik çeşitliliğin azalması başta olmak üzere büyüyen ekolojik sorunların temelinde kontrolsüz insan faaliyetleri, alınan uluslararası kararların bağlayıcılığının sınırlılığı ve uygulamasının yetersiz kalması ile ekonomik ve stratejik çıkarın ekolojik denge önüne geçmesi yer almaktadır. Öte yandan özellikle Doğu Akdeniz'in politik istikrarsızlıklarla anılan Orta Doğu coğrafyası ile kesişimi bölge devletlerinin sosyoekonomik, siyasi ve stratejik kaygılarının ekolojik kaygılara ağır bastığı da gözlenmektedir. Diğer kıyıdaş devletlerin de güvenlik algılarında ekolojik sorunlar ikincil planda kalmakta, ekolojik sorunlar kaynak kıtlığı ve çatışma riski bağlamında güvenlik odağı içine girebilmektedir.⁵⁷ Akde-

55 Michaël Tanchum, **Eastern Mediterranean In Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara, 2020, s. 7.

56 Tanchum, *age.*, s. 7.

57 Atvur, *agm.*, s. 14.

niz havzasındaki güvenlik açmazları, ortak çözüm gerektiren ekolojik sorunların çözümsüz kalmasında, bölgedeki sosyal ve ekolojik kırılganlığı artıracak şekilde karmaşık güvenlik risklerinin büyümesinde rol oynamaktadır.

Bu bağlamda Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz çıkarım faaliyetlerinin hem siyasal çatışmaları artırma hem de ekolojik bozulmayı hızlandırma potansiyeli yüksektir. Bunun yanında bölge ülkelerine ekonomik kazanç sağlama olasılığının ötesinde ekolojik ve sosyal riskler bağlamında yeni ekonomik maliyetler yaratması öngörülebilir. Bu maliyetler Akdeniz ülkeleri için iki önemli ekonomik alan olan turizm ve tarımın olumsuz etkilenmesi ile bağlantılıdır. Turizm hareketliliği Doğu Akdeniz'de Batı Akdeniz'e göre daha düşük olsa da turizm, Tablo 2'deki verilerin de ortaya koyduğu gibi Doğu Akdeniz ülkelerinin ekonomileri için önemli sektörlerden biridir. Petrol ve doğal gaz kaynaklı kirlilik ya da çatışma ihtimalinde bu sorunlar öncelikle Doğu Akdeniz coğrafyasındaki kıyıdaş ülkeleri etkileyecek olması, bu ülkelerin kısa süreli çıkar yerine daha bütüncül bir güvenlik yaklaşımı ile ekolojik ve ekonomik çıkarı dengeleyecek stratejiler ve bölgesel iş birliğini kurumsal hale getirecek mekanizmalar geliştirmelerinin gerekliliğini öne çıkarmaktadır.

Tablo 2. Doğu Akdeniz Ülkelerinde Turizmin Ekonomiye Katkısı

Ülkeler	2021 yılı GSYH (milyon \$) ⁵⁸	2021 yılı Turizmin toplam GSYH'ye katkısı (milyar \$) ⁵⁹	2021 yılı Turizmin toplam GSYH içindeki yeri
Türkiye	815,271.75	49.54	%4,3
Yunanistan	216,240.59	24.13	%7,8
Mısır	404,142.77	16.30	%4,4
Libya	41,879.58	2.20 (2000'lerin başında 2.87)	%3,04
Suriye	21,445.78	1.35 (2011'de 3.66)	%2,7
Lübnan	18,076.62	3.52	%6,2
İsrail	481,591.27	6.01	%1,6
Ürdün	45,243.66	3.58	%5,2
Kıbrıs	27,719.34	2.44	%6,8

⁵⁸ The World Bank, "GDP (current US\$)", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>, 2021, Erişim Tarihi: 07.10.2022

⁵⁹ The World Bank, "Travel and Tourism direct contribution to GDP", https://tcddata360.worldbank.org/indicators/tot.direct.gdp?indicator=24650&viz=line_chart&years=1995,2028,2021, Erişim Tarihi: 07.10.2022.

Akdeniz Havzası IPCC tarafından iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine maruz kalan ve ilerleyen süreçte çok boyutlu yıkım riskinin yüksek olduğu sıcak noktalardan biri olarak kabul edilmektedir. Akdeniz’de ani yağışlar, şiddetli fırtınalar ve kuraklık nedeniyle hem ekolojik hem ekonomik hem de sosyal riskler artmaktadır. Bu coğrafyada ekosistem üzerindeki baskıyı daha da artıracak fosil yakıt kaynaklı faaliyetlere odaklanılması bölgedeki asıl yaşamsal tehditlerin geri planda kalmasına neden olacaktır. İklim krizine bağlı biyoçeşitlilik kaybı, göç, sosyal ve ekonomik kayıplar bölgedeki kırılganlığı artıran temel etkenlerdir; bölgenin petrol ve doğal gaz merkezinde ele alınması çatışmacı bir bakış açısının önem kazanmasına neden olurken bu sorunların üstesinden gelmek için kaçınılmaz olan iş birliği ve yeni hukuki düzenlemelerin gecikmesinde rol oynayacaktır. Öte yandan petrol ve doğal gaz temelli projeler Doğu Akdeniz’de enerji rekabetini artırmakta, fakat Akdeniz’in avantajlı konumda olduğu alternatif enerji kaynaklarının kullanımını ve bu yöndeki yatırımları yavaşlatmaktadır. Akdeniz’de ekolojik güvenlik perspektifi ile ekolojik dengenin gözetilmesi, çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi, daha kapsayıcı ve bağlayıcı ortak düzenlemelerin yaygınlaştırılması bölgenin iklim direncini artıracak şekilde etkili azaltım ve uyum politikalarının geliştirilmesine de zemin hazırlayacaktır. Bu durumda ekolojik yıkım ve iklim krizinin diğer sosyoekonomik ve siyasal krizlerle kesişimiyle ortaya çıkan çok boyutlu risklerinin ekolojik güvenlik bağlamında ele alınması, devletler başta olmak üzere farklı aktörlerin güvenliğini bütüncül olarak garanti altına alabilecektir. Ekolojik sorunlara yönelik uluslararası girişimler ve oluşturulan hukuki rejimler ya da Adalet Divanı’nın çevreyle ilgili içtihatları devlet egemenliğine aykırılık oluşturmayacak şekilde “zarar vermeme” ilkesine dayanmaktadır.⁶⁰ Bu ilke başka devlete zarar vermeme olarak şekillenmiş olsa da doğaya, diğer canlılara ve topluluklara zarar vermeme temelinde genişletilmesi önem taşımaktadır. Akdeniz’deki deniz trafiği, petrol ve doğal gaz arama-çıkarma faaliyetleri, kent ve tarım kaynaklı drenajlar bu bağlamda değerlendirilmesi ve sınırlandırılması gereken etkinlikler arasındadır.

İnsanlık tarihinin gelişiminde merkezî bir yere sahip Akdeniz Havzası, günümüzde insani, ekolojik ve sosyal yıkımlarla karşı karşıyadır. İnsan ve

60 Malgosia Fitzmaurice, “The International Court of Justice and International Environmental Law”, C.J. Tams ve J. Sloan (der.), **The Development of International Law by the International Court of Justice**, Oxford University Press, Oxford 2013.

doğa arasındaki dengeyi yeniden kurmak amacı taşıyan ekolojik güvenlik yaklaşımı, insanlığın geleceğinin Akdeniz'den başlayarak yeniden inşa edilmesini sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu çerçevede ekolojik merkezli bir güvenlik algısının aşağıdan yukarı bir yaklaşımla oluşturulması önem taşımaktadır. Ekolojik hassasiyeti yüksek sivil toplum kuruluşları arasında kurulacak ulusötesi ağlar, hem yatay düzeyde toplumlar arasında hem de dikey düzeyde toplumlar ile devletler arasında iş birliğini geliştirerek toplumsal farkındalığın artırılmasını sağlayacaktır. Ulusötesi ağların siyasi karar alıcılar üzerinde kamuoyu baskısı oluşturmaları, daha ekosistem merkezli siyasi kararların alınmasında kolaylaştırıcı rol oynayacaktır. Akdeniz'in ortak sorunlarıyla baş edebilmek için devletler ve toplumlar arasında kurulacak ortaklıklar hem insan merkezli bakış açısının doğa merkezli bakış açısıyla değiştirilmesine katkı sağlayabilecek hem de paylaşılan ortak değerlere yönelik tehditlere temelinde yatan nedenleri de göz önüne alarak kapsamlı çözümler üretilmesinin önünü açabilecektir. Akdeniz'in sosyal, kültürel ve ekolojik çeşitliliğinin sürdürülebilirliği bölgede barışın sağlanması ve ortak sorunların ortaklık temelinde çözülmesiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda ekolojik güvenlik, farklı güvenlik odaklarının bir arada ele alınabilmesini sağlayacak geniş bakış açısıyla Akdeniz'de barış ve güvenliğin çok boyutlu olarak sağlanmasını garanti edebilecektir.

Sonuç

Akdeniz Havzası tarih boyunca sahip olduğu zenginlikler ile sosyal, ekonomik ve siyasi hareketliliğin merkezinde yer almıştır. Sanayileşme ile birlikte Akdeniz'de de insan kaynaklı ekolojik bozulma hızlanmaya başlamıştır. 20 yüzyılın son çeyreğinden itibaren Akdeniz ekosisteminin korunmasına yönelik uluslararası girişimler ön plana çıkmış; bu girişimlere rağmen kirlilik başta olmak üzere ekolojik sorunlar derinleşmeye devam etmiştir. Özellikle iklim krizinin artan etkileri Akdeniz'in de iklim sıcak noktalarından birine dönüşmesine ve iklim değişikliği kaynaklı ekolojik, sosyal, ekonomik ve siyasi risklere karşı bölgenin kırılganlığının artmasına neden olmaktadır. Bu süreçte Doğu Akdeniz'in yeni petrol ve doğal gaz rezervleri ile uluslararası ilişkiler gündemine yerleşmesi bölgedeki güvenlik odağının değişmesinde de rol oynamıştır. Ayrıca Akdeniz'in bölgesel ve küresel güç mücadelelerinde çatışma alanına dönüşme riski de yükselmektedir. Akdeniz Havzası giderek askerî, siyasi, insani, ekonomik, sosyal ve ekolojik krizlerin kesişim noktasına dönüşmektedir. Bu kapsamda Akdeniz'in ekolojik güvenlik bağlamında ele alınması, bölgedeki güvenlik risklerinin bütüncül olarak değerlendirilmesi ve iş

birliğı temelinde çözüme kavuşturulması için yeni bir perspektif sunma potansiyeline sahiptir. Ekolojik güvenlik Akdeniz’de ekosistemlerin bütünlüğünün korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması kadar daha hakkaniyetli sosyal ve ekonomik düzenlerin oluşturulmasına da katkı sunabilecektir. Ayrıca daha bağlayıcı koruma rejimlerinin inşası, yalnızca ekolojik korumayı güçlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda yeni ortaklıklar çerçevesinde anlaşmazlıkların çözümü ve barışın korunması yönünde de etkili olabilecektir. Gelecek kuşaklara yaşanabilir bir Akdeniz bırakabilmek şimdiki kuşakların sorumluluğudur ve bu sorumluluğun yerine getirilmesinde ekolojik güvenlik sürdürülebilir bir perspektif sunmaktadır.

Kaynaklar

- Atvur, Senem, “Orta Doğu’da Su ve Güvenlik“. R. İzol ve T. Öztürk (ed.), **21. Yüzyılda Orta Doğu**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.
- Atvur, Senem, “Doğu Akdeniz’de Ekolojik Güvenlik“, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, s. 5-19.
- Benedetti, Mark, “Offshore Oil and Gas Drilling Environmental and Economic Effects in The Eastern Mediterranean Sea”, <https://sites.tufts.edu/farescenter/files/2021/01/Offshore-Oil-And-Gas-Drilling-Environmental-And-Economic-Effects-In-The-Eastern-Mediterranean-Sea.pdf>, 2020, (Erişim Tarihi: 4.10.2022).
- Conserve Energy Future, “What is Oil Drilling?”, <https://www.conserve-energy-future.com/effects-oil-drilling-ocean-environment.php>, tarih: 10.10.2022).
- EEA, “EU Maritime Transport”, <https://www.eea.europa.eu/highlights/eu-maritime-transport-first-environmental>, 2021, (Erişim Tarihi: 07.10.2022).
- EIA, “Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean region”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf, 2013, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- EPRS, **New technologies for Eastern Mediterranean offshore gas exploration**, European Parliamentary Research Service Scientific Foresight Unit, Brüksel 2019.
- European Environment Agency, **Priority issues in the Mediterranean environment**, EEA, Kopenhag 2006.
- European Commission (2019). “Environment. Mediterranean Neighbours”. https://ec.europa.eu/environment/enlarg/med_neighbours.htm, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- Fitzmaurice, Malgosia, “The International Court of Justice and International Environmental Law”, C.J. Tams ve J. Sloan (der.), **The Development of International Law by the International Court of Justice**, Oxford University Press, Oxford 2013.

- Floyd, Rita, Matthew, Richard, **Environmental Security. Approaches and Issues**, Routledge, Cornwall 2013.
- Frantzi, Sofia, “What determines the institutional performance of environmental regimes?: A case study of the Mediterranean Action Plan”. **Marine Policy**, Cilt 32, Sayı 4, 2008, s. 618-629.
- Galil, Bella, Boero, Ferdinando, Frascchetti, Simona, Piraino, Stefano, Campbell, Marnie, Hewitt, Chad, Carlton, James, Cottier-Cook, Elizabeth, Jelmert, Anders, Macpherson, Enrique, Marchini, Agnese, Occhipinti-Ambrogi, Anna, McKenzie, Cynthia, Minchin, Dan, Ojaveer, Henn, Olenin, Sergej, Ruiz, Gregory, “The Enlargement of the Suez Canal and Introduction of Non-Indigenous Species to the Mediterranean Sea”, **ASLO**, C 24, S 2, 2015, s. 43-45.
- Greenpeace, “A Mediterranean full of plastic”, <https://www.greenpeace.org/static/planet4-bulgaria-stateless/2019/03/a77ac7df-a77ac7df-mediterranean-plastic-report-englr.pdf>, tarihsiz, (Erişim Tarihi: 07.10.2022).
- GRID-Arendal, “Biodiversity in the Mediterranean”, <https://www.grida.no/resources/5898>, 2013, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- Horizon 2020, “The H2020 Initiative”. <https://www.h2020.net/the-h2020-initiative>, 2010, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- Ifremer, “Déchets marins en Méditerranée: Une hausse modérée et une mission en cours”, https://wwz.ifremer.fr/content/download/134515/file/IP_Dejets_marins_Publication-WaveGlider.pdf, 2019, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- IPCC, **Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- IPCC, **Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, Cambridge University Press, Cambridge 2022.
- IPCC, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of**

the Intergovernmental Panel on Climate Change, Summary for Policymakers, Cambridge University Press, Cambridge 2022.

Lelieveld, J., Hadjinicolaou, Panos, Kostopoulou, Effie, Chenoweth, Jonathan Lee, El-Maayar, Mustapha, Giannakopoulos, Christos, Hannides, Cecelia, Lange, Manfred, Tanarthe, Meryem, Tyrlis, Evangelos, Xoplaki, Elena, “Climate change and impacts in the Eastern Mediterranean and the Middle East”, **Climatic Change**, Cilt 114, Sayı 3-4, 2012, s. 667-687.

MAP, “UN Environment/MAP and the Barcelona Convention: Vision, Goals, and Ecological Objectives”, <https://www.medqsr.org/un-environment-map-and-barcelona-convention-vision-goals-and-ecological-objectives>, tarihsiz, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

Marini, Katarzyna, “Climate and environmental change in the Mediterranean – main facts”, MedEC, <https://www.medecc.org/climate-and-environmental-change-in-the-mediterranean-main-facts/>, 2018, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

Nasrollahzadeh, A., “Caspian Sea and its Ecological Challenges”. **Caspian Journal of Environmental Sciences**, Cilt 8, Sayı 1, 2010, s. 97-104.

National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling, “Deep Water The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling. Report to the President”, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-OILCOMMISSION/pdf/GPO-OILCOMMISSION.pdf>, 2010, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

OSCE, “The OSCE Mediterranean Partnership for Co-operation”, <https://www.osce.org/partners-for-cooperation/mediterranean/132176?download=true>, tarihsiz, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

Paker, Hande, “Çevre Rejimleri ve Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz’de Sürdürülebilirlik”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1, 2012, s. 151-175.

Peker, Hasan Sancar; Öztürk Oktay, Kübra; Şensoy, Yavuz, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2019, s. 85-106.

Pirages, Dennis Clark, DeGeest, Theresa Manley, **Ecological Security; An Evolutionary Perspective on Globalization**, Rowman & Littlefield, Maryland 2004.

Ramirez-Llodra, Eva, De Mol, Ben, Company, Joan, Coll, Marta, Sardà, Frederic, “Effects of natural and anthropogenic processes in the distribution of marine litter in the deep Mediterranean Sea”, **Progress in Oceanography**, Sayı 118, Kasım 2013, s. 273-287.

Sanin, Selim, “Components of Marine De-pollution in the Mediterranean Region”, <https://www.iemed.org/publication/components-of-marine-de-pollution-in-the-mediterranean-region>, 2009, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

Sharma, Shivika, Sharma, Vikas, Chatterjee, Subhankar, “Microplastics in The Mediterranean Sea: Sources, Pollution Intensity, Sea Health, and Regulatory Policies”, **Frontiers in Marine Science**, Cilt 8, Sayı 634934, Mayıs 2021.

Scovazzi, Tullio, “International Cooperation as regards protection of the environment and fisheries in the Mediterranean Sea”, **Anuario Espanol de Derecho Internacional**, Cilt 34, 2018, s. 301-321.

Tanchum, Michaël, **Eastern Mediterranean In Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara, 2020, 7.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Barselona Sözleşmesi”, <http://www.mfa.gov.tr/barcelona-sozlesmesi.tr.mfa>, tarihsiz, (Erişim Tarihi: 01.12.2019).

The World Bank, “Countries and Economies”, <https://data.worldbank.org/country>, 2021, (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

The World Bank, “GDP (current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>, 2021, (Erişim Tarihi: 07.10.2022)

The World Bank, “Travel and Tourism direct contribution to GDP”, https://tcddata360.worldbank.org/indicators/tot.direct.gdp?indicator=24650&viz=line_chart&years=1995,2028, 2021, (Erişim Tarihi: 07.10.2022).

- Timoshenko, Alexandre, “Ecological security: response to global challenges”, E.B. Weiss (ed.), **Environmental change and international law: New challenges and dimensions**, United Nations University Press, Tokyo 1992, <http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/uu25ee/uu25ee00.htm#Contents>, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).
- Timoshenko, Alexandre, “Ecological Security: Global Change Paradigm”, **Colorado Journal of International Environmental Law and Policy**, Cilt 1, Sayı 127, 1990, s. 127-145.
- UfM, “Water, Environment and Blue Economy”, <https://ufmsecretariat.org/what-we-do/water-environment/>, tarihsiz, (Erişim Tarihi: 03.12.2019).
- UICN, “Overview of the situation of biodiversity data and information in the Mediterranean region (Draft)”, https://planbleu.org/sites/default/files/upload/files/IUCN_Med_Diagnosis_biodiv_data_Med_region_May2015_lr.pdf, 2015, (Erişim Tarihi: 01.12.2019).
- UNEP, **Mediterranean Action Plan and Plan Bleu (2020). State of the Environment and Development in the Mediterranean**, Marseille Imp-
rimerie, Marseille 2022.
- UNEP, “Protocol for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution Resulting from Exploration and Exploitation of the Continental Shelf and the Seabed and its Subsoil”, <http://web.unep.org/unepmap/6-offshore-protocol>, 1994, (Erişim Tarihi: 05.12.2019).
- United Nations Environmental Programme, “Mediterranean 2017 Quality Status Report”, <https://www.medqsr.org/maritime-transport>, 2017, (Erişim Tarihi: 07.10.2022).
- USGS, “Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean”, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>, 2010, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

DOĞU AKDENİZ DENİZ EKOSİSTEMİ VE DENİZALTI DOĞAL KAYNAKLARI

Taçnur BAYGAR*

ÖZ

Üç büyük kıtayı, dünyanın önemli boğaz ve kanalları ile birbirine bağlayan, dünya deniz ticaret hacminde önemli bir paya sahip olan Doğu Akdeniz, son yıllarda hidrokarbon kaynakları ile gündemde yer almaktadır. Doğu Akdeniz'in en uzun kıyı uzunluğuna sahip ülkesi olan Türkiye açısından, bu hidrokarbon ve enerji kaynaklarının yanında, deniz ekosistemi ve doğal kaynakları da ayrı bir öneme sahiptir. Doğu Akdeniz, diğer tüm denizler arasında çok sayıda endemik türü barındıran eşsiz bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Doğu Akdeniz üzerinde uygulanan senaryolarda tek amacın sadece doğal gaz ve petrol olmadığı görülmelidir. Gelecek günlerde, deniz ticareti ve balıkçılık kaynaklarının kullanımı da yeni potansiyel uyumazlıklar arasındadır. Şu an için bu bölgede petrol ve doğal gaz gibi cansız kaynaklara odaklanılmış olup canlı kaynaklara ve mavi büyümeye henüz sıra gelmemiştir. Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarının çıkarımı, nakliyesi, işlenmesi gibi aşamalarda oluşacak çevresel baskıların bu bölgenin deniz ekosistemini de kırılma noktasına getireceği unutulmamalıdır. Hızla devam eden insan baskıları, deniz ve iç suların gün geçtikçe daha da kirlenmesi, iklim değişikliği, turizm ve gemicilik faaliyetleri, kaçak ve aşırı avcılık, yabancı türlerin aşırı çoğalarak endemik türleri yok etmesi gibi baskılar bu kırılmayı daha da derinleştirmektedir. Kalıcı ve sürdürülebilir önlemler alınmadığı takdirde, ilerleyen yıllarda tüm Akdeniz genelinde daha kötü bir tablo ile karşı karşıya kalınacaktır. Türkiye, bu bağlamda sadece petrol ve doğal gaz ile ilgili gelişmelere odaklanmamalı, Doğu Akdeniz'in uluslararası sularında balıkçılık yapan Türk balıkçıların haklarını da korumayı ve güvence altına almayı ihmal etmemelidir. Bu çalışmada günümüzde Doğu Akdeniz ile ilgili yaşanan son gelişmeler ekseninde, Doğu Akdeniz deniz ekosistemi, ekosistem üzerinde etkili olan faktörler ve bu gelişmelere bağlı olarak ekosistemin nasıl etkileneceği ile ilgili hususlar değerlendirilecektir.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, baygar@mu.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Balıkçılık, Biyoçeşitlilik, Deniz Ekosistemi, Doğu Akdeniz.

EASTERN MEDITERRANEAN MARINE ECOSYSTEM AND SUBMARINE NATURAL RESOURCES

ABSTRACT

The Eastern Mediterranean, which connects three major continents with the important bosphoruses and canals of the world and has a significant share in the world maritime trade volume, is on the agenda with its hydrocarbon resources experienced in recent years. In addition to these hydrocarbon and energy resources, the marine ecosystem and natural resources also have a special importance for Turkey, which is the country with the longest coastline in the Eastern Mediterranean. The eastern Mediterranean has an unique biodiversity, hosting a large number of endemic species among all other seas. It should be seen that the only purpose in the scenarios applied over the Eastern Mediterranean is not only natural gas and oil. In the near future, maritime trade and the use of fisheries resources are also among the new potential disputes. For now, the focus is on non-living resources such as oil and natural gas in this region, and it is not yet time for living resources and blue growth. It should not be forgotten that the environmental pressures that will occur in the stages such as the extraction, transportation and processing of hydrocarbon resources in the Eastern Mediterranean will bring the marine ecosystem of this region to the breaking point. Pressures such as rapidly continuing human pressures, pollution of sea and inland waters day by day, climate change, tourism and shipping activities, poaching and overfishing, and the destruction of endemic species by excessive proliferation of foreign species deepen this break even more. Unless permanent and sustainable measures are taken, a worse picture will be faced throughout the Mediterranean in the coming years. In this context, Turkey should not only focus on developments related to oil and natural gas, but should not neglect to protect and secure the rights of Turkish fishermen fishing in the international waters of the Eastern Mediterranean. In this study, on the axis of the latest developments in the Eastern Mediterranean, the Eastern Mediterranean marine ecosystem, the factors affecting the ecosystem and how the ecosystem will be affected depending on these developments will be evaluated.

Keywords: Fisheries, Biodiversity, Marine Ecosystem, Eastern Mediterranean.

GİRİŞ

Türkiye, Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz olmak üzere birbirinden farklı ekosistemi içeren üç tarafı denizlerle çevrili 8.333 km kıyı uzunluğuna sahip bir ülkedir. Marmara, bir iç deniz konumunda olup Karadeniz 1.700 km, Ege Denizi (adalar hariç) 2.805 km, Akdeniz ise 1.577 km kıyı uzunluğundadır. 2.5 milyon km²'lik bir alanı ile dünyanın en büyük iç denizi olan (tüm denizlerin sadece %0.7'si kapsamaktadır) Akdeniz, doğuda Asya, kuzeyde Avrupa, güneyde Afrika kıtalarının arasında, batıda Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na, güneydoğuda ise Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e bağlanan muhteşem bir stratejik konumda yer almaktadır. 21 ülkenin sınırı ile doğu ve batı olmak üzere iki büyük havzadan oluşan yarı kapalı bir deniz olan Akdeniz' in, doğudan batıya ortalama genişliği 3.800 km, derinliği ise 1.5 km'dir (maksimum derinliği: 5000 m). Sicilya Boğazı ile Batı Akdeniz'den ayrılan, Bon Burnu (Tunus'un kuzeydoğu ucu) ile Lilibeo Burnu (İtalya'ya bağlı Sicilya Adası'nın batısı) arasındaki hattın doğusunda kalan Doğu Akdeniz havzasında, Türkiye, Mısır, Suriye, İsrail, Filistin, Lübnan, Libya, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi yer almaktadır. Genişliği 554 mil, kuzey-güney hattı uzunluğu 340 mil olan Doğu Akdeniz' in ortasında da Kıbrıs Adası konumlanmıştır. Doğu Akdeniz' de en uzun kıyı uzunluğuna sahip ülke 533 mil ile Türkiye iken, Suriye'nin 86, Lübnan'ın 125, İsrail'in 128, Mısır'ın ise 528 mil kıyı uzunluğu bulunmaktadır.

Geçmişten beri tüm dünyanın dikkatle takip ettiği önemli boğaz ve kanallara sahip, okyanusları ve denizleri birbirine bağlayan yüksek stratejik konumdaki Doğu Akdeniz'in günümüzde dünya deniz ticaret hacminde önemli bir payı olmasının yanında deniz ekosistemi ve doğal kaynakları açısından da önemi gittikçe artmaktadır. Doğu Akdeniz'in, en uzun kıyısına sahip ülkesi olan Türkiye açısından da özel yeri ve önemi bulunmaktadır. Bölgede günümüzde yaşanan sorunların temelinde, bir Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilanı ile Türkiye'nin bu bölgedeki canlı ve cansız doğal kaynaklara erişimi engellenmek istenmektedir. Kıyıdan en fazla 200 deniz mili uzaklığa kadar ilan edilen MEB, kıta sahanlığı alanının aksine hem su tabakasını hem de deniz tabanındaki canlı ve cansız kaynaklarını içermektedir. Okyanus ve denizlere ait kaynakların sınır tanımayan dinamik yapılarından dolayı bu kaynakların kullanımı ve sahibinin kim olduğu konusu uluslararası anlaşmazlıklara yol açmaktadır. İlgili alandaki canlı ve cansız kaynaklar, o ülkenin kullanımında olduğundan yapılacak olan doğal kaynak arama ve işletme hakkı da sadece kıyı devletine ait olup izinsiz hiçbir şekilde bu kaynaklara müdahale edilmesi

mümkün değildir. Türkiye'nin, Doğu Akdeniz ile ilgili düşüncelerini savunurken zaman zaman hukuk ve uluslararası iletişim söylemleri yeterli gelmediğinden, bu savlarını balıkçılık ve deniz araştırmaları üzerine yapılacak bilimsel çalışmalar ile de sunması kendisini bu platformda daha da güçlü kılacaktır. Ülkemizin şu ana kadar özellikle balıkçılık kaynaklarının kullanımı ile ilgili Doğu Akdeniz'de, süreklilik arz eden bir bilim politikası yürütemediği görülmektedir. Doğu Akdeniz' in canlı ve cansız kaynaklarını içeren deniz ekosisteminin tüm yönleriyle bilinmesi, ileride karşılaşılabilecek yeni sorunlara hazırlıklı olunması ve özellikle de Yunanistan karşısında elimizin güçlendirilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz ekosisteminin başta yoğun insan kaynaklı etmenler olmak üzere iklim şartları (sıcaklık, yağış, atmosferik sirkülasyon, aşırı hava olayları, deniz seviyesinin yükselmesi, deniz suyu sıcaklığı, tuzluluk ve asitleşme), nüfus artışı, kirlilik, orantısız kara ve deniz kullanım uygulamaları, istilacı türler tarafından aşırı baskılandığı görülmektedir. Özellikle küresel ısınmaya bağlı olarak deniz suyu sıcaklığında görülecek 1-2 °C artış, bu olumsuz etkilerin önümüzdeki yıllarda daha da şiddetleneceğini göstermektedir. İklim değişikliği ve diğer etmenlerden kaynaklanan toprak tahribatı ve çölleşme, artan şehirleşme ve turizm faaliyetleri, kötü tarım uygulamaları, aşırı ve bilinçsiz avlanma ve kirlilik kaynaklarının artması ile bu durum daha da kötüleşecektir. Çok sayıda endemik türü barındıran Akdeniz deniz ekosistemi, bu çevresel değişimler başta olmak üzere tüm lokal ve dış kaynaklı baskılar sonucu hızla hassaslığını kaybetmektedir. Bu değişikliklere neden olan etkenleri azaltmak, uyum sağlamak ve mevcut biyoçeşitliliğin dayanıklılığını artırmak amacıyla birtakım sürdürülebilir önlemlerin alınması ve kati bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Tüm deniz katmanlarını içeren denizel ekosistemlerin özelliklerini canlı ve cansız etkenler belirlemektedir. Dünya denizleri arasında eşsiz bir biyolojik çeşitliliğe sahip Akdeniz canlı ekosistemi içerisinde birçok balık türü, kabuklu, mercan, bitkisel canlılar ve daha küçük organizmalar yer alırken cansız kaynaklar arasında deniz tabanındaki maden yatakları oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz üzerinde yaşanan sorunların temelinde doğal gaz ve petrol olsa bile ilerleyen süreçlerde deniz ticareti, kaçakçılık ve yabancı göç kontrolleri, balıkçılık ve kaynakları, denizaltı kabloları, boru hatları ve diğer maden rezervlerinin çıkarılması konusunda da yeni sorunların karşımıza çıkma potansiyeli bulunmaktadır. Doğu Akdeniz havzasında günümüzde cansız kaynaklar üzerinden tartışma sürerken canlı kaynaklara ve mavi büyümeye henüz sıra gelmediği görülmektedir. İlerleyen günlerde, Doğu Akdeniz'in açığında mavi

büyüme kapsamında hidrokarbon kaynakları ile birlikte su ürünleri avcılığı ve üretimi, deniz turizminin geliştirilmesi, mavi biyoteknoloji (denizel genetik kaynakları), mavi enerji ve deniz dibi madenciliği gibi alanlarla ilgili de gündem yaratılacağı bir gerçektir. Uluslararası güçlerin, Doğu Akdeniz'deki gayelerini anlayabilmek için durum enerji ve hidrokarbon mevzu olarak tek açıdan değerlendirilmemeli aynı zamanda diğer denizel kaynakların kullanılmasına yönelik de daha kapsamlı değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, günümüzde yaşanan son gelişmeler ekseninde Doğu Akdeniz deniz ekosistemi, ekosistem üzerinde etkili olan faktörler ve yeni gelişmelerin ekosistem üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

1. Doğu Akdeniz canlı kaynakları ekosistemi

Türkiye'yi çevreleyen denizlerin birbirinden farklı fiziksel ve kimyasal içerikleri, aynı zamanda denizel biyoçeşitliliği de etkilemektedir. Denizlerimiz içerisinde en yüksek tuzluluk ve sıcaklığa sahip olan Akdeniz, biyolojik çeşitlilik ve su kalitesi bakımından da en zengin ve en temiz olmasına rağmen besleyen akarsuların azlığı nedeniyle deniz ürünleri avcılığında üç büyük denizin oldukça gerisinde kalmaktadır (%5.9). Doğu Akdeniz, Batı Akdeniz havzasına oranla biyolojik anlamda fakir (oligotrofik) ve dünyadaki balık avcılığı verimi açısından en verimsiz denizlerden birisidir. Avrupa genelinde, içerisinde deniz çayırлары ve mercanların da bulunduğu %21'i savunmasız, %11'i tehlike altında olan tehdit altındaki deniz habitatlarından en yüksek oranı 15 habitat ile Akdeniz'de bulunmaktadır. Akdeniz, dünyadaki okyanusların yalnızca %0.82'sini teşkil etmesine rağmen, bilinen tüm deniz türlerinin %18'ini barındırmaktadır. Dünya deniz ve okyanus faunasının %7.5'i (yaklaşık 8500 makroskopik hayvan), deniz florasının ise %18'i (1300'den fazla bitki türü) olmak üzere 10.000-12.000 arasında deniz türünü barındıran (hâlâ keşfedilmemiş yeni türler de bulunmaktadır) Akdeniz ekosistemindeki yaşayan türlerin %28'i endemik türdür. Akdeniz'de artan insan baskıları, zengin su altı özel habitatlarını ve koruma altında türlerin de içerisinde yer aldığı yaklaşık %20'si türün yok olması tehdidine yol açmaktadır. Türkiye, kara sularının yaklaşık %4'ü koruma altında olan Akdeniz'in en büyük deniz koruma alanına sahip ülkesidir. Günümüzde, Akdeniz'in özel derin deniz habitatlarından olan yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip denizaltı kanyon ve dağlarının da özel koruma alanı olarak tanınması önerilmektedir. Genel olarak Doğu Akdeniz aşırı oligotrofik bir deniz olduğundan, mevcut canlı kaynaklarından yararlanılması ve değerlendirilmesi özel önem taşımaktadır. Bu değerlendirme, İskenderun Körfezi'nde avlanan jumbo karides ile 2000'li yılların başında

önemi yeni yeni anlaşılan orkinos avcılığı yapılcaya değin önemsenmemiştir. Çevresel etkiler ve bilinçsiz avlanma nedeniyle Doğu Akdeniz'deki balık varlığı hızla azalmaktadır. Biyolojik çeşitliliğin devam ettirilmesinde deniz kaynakları ve deniz ekosisteminin korunması ve sürdürülebilir olarak yönetilmesi oldukça önemlidir. Aşırı avcılık, küresel ısınma, asitleşme ve yabancı türler, Doğu Akdeniz biyolojik çeşitliliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu olumsuzluklar, denizanalarının aşırı çoğalması, müsilaç oluşumu, alg patlamaları, ticari balık stoklarının azalması, birçok deniz canlısının fizyolojisi ve ekolojisinde istenmeyen birtakım değişiklikler ve sonrasında da biyolojik çeşitlilikte kayıplara neden olmaktadır. Doğu Akdeniz canlı ekosistemini bitkisel ve hayvansal biyoçeşitlilik olarak başlıca iki grup altında inceleyebiliriz.

1.1. Doğu Akdeniz' in bitkisel biyoçeşitliliği

Denizel biyoçeşitliliğin ilk halkası olan mikroskobik algler (fitoplankton), tüm su ortamlarında bulunan gözle görülemeyen bitkisel canlılar olup yoğunluk bakımından, Doğu Akdeniz kıyı şeridinde daha bol iken batıya ve açık denize gittikçe azalmaktadır. Doğu Akdeniz' de baskın fitoplankton grubu, diatomlar ve dinoflegellatlardan oluşmaktadır. Doğu Akdeniz kıyılarındaki bitkisel habitatları, sığ litoral bölgede (0-40 m) yaygın olarak dağılım gösteren makro-alglerin (*Cystoseira barbata*, *C. crinita*, kalkerli alg yatakları - *Corallina* spp., *Jania rubens*, *Cystoseira* spp., *Sargassum* sp., mercan üreten habitatlar ve maerl yatakları) ve deniz phanerogamlarının (deniz çayırları - *Posidonia oceanica*, *Cymodocea nodosa*, *Zostera marina*, *Z. noltii*, *Halophila stipulacea*-) oluşturduğu habitatlar olmak üzere iki ana grup altında toplayabiliriz. Genel olarak Doğu Akdeniz kıyı şeridinde, 256'sı kırmızı (rhodophyta), 86'sı kahverengi (ochrophyta), 93'ü yeşil alg (chlorophyta) ve 5'i deniz çayırı (tracheophyta) olmak üzere 440 deniz bitkisi taksonu tespit edilmiştir. Akdeniz ekosistemindeki flora ve faunaya barınma, beslenme, saklanma, avlanma, üreme gibi yaşamsal faaliyetlerinde ev sahipliği yapan endemik bir tür olan deniz çayırları (*Posidonia oceanica*), ekosistem mühendisi, denizlerin akciğeri yada yerel balıkçılarca da deniz eriştesi olarak adlandırılıp deniz biyoçeşitliliğinde kilit rol oynarlar. Akdeniz'de dağılım gösteren deniz algleri, dünya çapındaki deniz algi habitatının %5-7'sini (yaklaşık 5 milyon hektarlık bir alanı) kaplamaktadır. Akdeniz ekosistemindeki deniz alglerinin yaklaşık %5'i, iklim değişikliği, kirlilik, gemicilik ve turizm kaynaklı faaliyetler, istilacı türlerin mevcudiyeti, çarpık kentleşme gibi olumsuz etkenler sonucunda kaybolurken, deniz çayırlarının neredeyse yarısına yakını bu durumdan etkilenmektedir. 20 metreye kadar sığ kumlu alanlarda *P. oceanica*'ya göre daha seyrek örtü oluşturan *C. nodosa* çayırları, Doğu Akdeniz'de dağılım gösteren önemli bir deniz

çayırı türüdür. *H. stipulacea* ise Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında yaygın olarak bulunan istilacı bir türdür. 1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu ile (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Barcelona ve Bern sözleşmeleri ve CITES anlaşması gereği) koruma altına alınan deniz çayırıları, tüm denizlerde olduğu gibi Doğu Akdeniz ekosistemi için de hayati önem taşımaktadır. Deniz çayırıları, balıkçılık stoklarının devamlılığı ve denizdeki oksijen yoğunluğunun artırılması açısından Akdeniz deniz ekosistemine katkı sağlamakla birlikte Akdeniz'deki deniz türlerinin yaklaşık %20'sine de habitat sağlar. İklim değişikliği etkileri arttıkça, taşıdığı görevin önemi daha da anlaşılan deniz çayırılarının deniz tabanını koruması, deniz taşkınlarını yavaşlatması, kıyılarda erozyonu engellemesi, karbon yutağı görevi görmesi, sera gazlarının atmosfere verdiği olumsuz etkiyi azaltması gibi önemli görevleri de bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de deniz çayırıları üzerine yapılan çalışmalar oldukça kısıtlı olup ekosistem için bu kadar önemi bir tür üzerinde kapsamlı çalışmaların desteklenmesi elzemdir.

1.2. Doğu Akdeniz' in hayvansal biyoçeşitliliği

Biyolojik çeşitlilik açısından dünyada önemli bir konumda olan Türkiye'de toplam 3473 hayvansal türün 2281 adetini (%28'i endemik tür) barındıran Akdeniz en yoğun dağılım gösteren denizlerimizden birisidir. Doğu ve Batı Akdeniz derin ekosistemi arasında tür kompozisyonu ve bolluğu açısından önemli farklılıklar bulunmakla birlikte 2000 m'den daha derin sularda yapılan çalışmaların azlığından bu ekosistemlerdeki biyolojik çeşitlilik net olarak bilinmemektedir. Doğu Akdeniz'de derinlik arttıkça megafauna bolluğu ve tür zenginliği azalarak balıkların boyutları da küçülmektedir. Doğu Akdeniz Havzası'nın Türkiye açıklarında yer alan denizaltı kanyonları, yüksek biyolojik çeşitliliği barındırdığı gibi aynı zamanda orkinos ve kılıç balığı gibi ekonomik değeri yüksek türlerin de yumurtlama ve avcılığının yapıldığı balıkçılık sahalarıdır.

Türkiye denizlerindeki balık türleri açısından Ege Denizi en yüksek çeşitliliğe sahip (449 tür) iken bunu 441 tür ile Doğu Akdeniz takip etmektedir. Doğu Akdeniz'deki tür çeşitliliği incelendiğinde en yüksek taksonomik grubun Arthropoda (eklem bacaklılar) ve Mollusca'lar (yumuşakçalar) olduğu görülür. Akdeniz'deki 846 eklem bacaklı (%7'si istilacı), 807 yumuşakça (%14'ü istilacı), 459 Annelida (halkalı solucanlar veya kurtlar), 51 sünger (Porifera) türü Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında dağılım göstermektedir. Akdeniz'de 2100 bentik makrofauna türü ise 200 metreden daha derin sularda yaşamaktadır. Balık türleri açısından Akdeniz biyoçeşitliliği incelendiğinde,

balık türlerinin dağılımının homojen olmadığı görülür. Oksijenin daha yoğun olduğu Batı Akdeniz, Doğu Akdeniz’e oranla daha yüksek balık tür çeşitliliği ve bolluğuna sahiptir. Batı Akdeniz genelinde balık tür çeşitliliği korunurken son yıllarda Doğu Akdeniz’de lesepsiye balıkların sayısında görülen büyük artışlar, yerel türlerin azalmasına ve biyolojik çeşitliliğin hızla değişmesine sebep olmuştur. Doğu Akdeniz kıyılarımızda balık çeşitliliğinin en yoğun olduğu bölgeler, Fethiye-Kaş ve Mersin-Silifke arasındır. Akdeniz genelinde 43 tür (%8) “Tehlikede” (önemli bir kısmı köpek balığı ve vatoz), 15 tür (%3) “Kritik tehlikede”, 13 tür (%2.5) “Tehdide açık”, 15 tür (%3) ise “Duyarlı” olmak üzere toplam 519 yerli tür ve alt türü dağılım göstermektedir. Bu türler arasında ülkemizin Akdeniz sularında nesli kritik derecede tehlike altında olan Akdeniz fokunun (*Monachus monachus*) da yer aldığı 12 deniz memelisi yer almaktadır. Ayrıca *Caretta caretta* (İribaşlı deniz kaplumbağası-”asgari endişe”), *Chelonia mydas* (yeşil deniz kaplumbağası-”Tehlike altında”), *Dermochelys coriacea* (deri sırtlı deniz kaplumbağası-”Duyarlı”) ve *Trionyx triunguis* (Yumuşak kabuklu Nil kaplumbağası) olmak üzere dört kaplumbağa türü de ülkemiz Doğu Akdeniz sularında yaşamlarını sürdürmektedir. Akdeniz’de yaşayan en büyük çift kabuklu türü olan ve atık maddeleri süzerek suyun berraklığına katkı sağlayan *Pinna nobilis*’de iklim değişikliğinden etkilenerek 2019’da IUCN Kırmızı Listesi’nde kritik tehlikedeki türler içerisinde yer almıştır.

2. Doğu Akdeniz cansız kaynakları ekosistemi

Akdeniz’de, başta doğal enerji kaynakları olmak üzere gemi ticareti ve balıkçılık faaliyetlerden yılda yaklaşık 450 milyar dolarlık gelir elde edilmektedir. Günümüzde karadaki doğal kaynakların hızla tükenmesi ve dünya genelinde artan enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla denizlerdeki hidrokarbon kaynaklarına yönelinmiştir. Doğu Akdeniz Havzası, üç büyük kıtayı birleştiren, doğu ve batı arasındaki ticaret yollarının ana merkezi olan ve Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerin açık denizlere geçişine imkân veren tek bölgedir. Enerji, su, gıda, ulaştırma ve lojistik gibi ticaret hacmi, deniz ve denizaltı kaynakları (Hidrokarbon yatakları ve fosil yakıtların mevcudiyeti), Orta Doğu petrollerine yakınlığı ve Kıbrıs Adası’nın stratejik önemi, tüm uluslararası güçlerin dikkatini bu bölgeye toplamaktadır. Son dönemlerde Doğu Akdeniz’de tespit edilen petrol ve doğal gaz yatakları da bu bölgeyi enerji stratejisi açısından daha da önemli hâle getirmiştir. Doğu Akdeniz deniz yetki alanları uyuşmazlığının temelinde de bölgedeki zengin hidrokarbon rezervlerinden (doğal gaz rezervleri olarak toplam dünya rezervlerinin tahmini %4.5’i) en büyük payı alma rekabeti gelmektedir. Günümüzde yaşanan Münhasır

Ekonomik Bölge (MEB) hareketliliği ile ilerleyen süreçlerde enerjinin yanında Doğu Akdeniz'deki tüm canlı ve cansız kaynakların kullanımına yönelik yeni uyumsuzlukların ortaya çıkacağı bir gerçektir.

Doğu Akdeniz, enerji potansiyeli yönünden ülkemiz açısından da oldukça önemlidir. Kıbrıs Adası yakınlarında, İsrail açıklarında, Mısır'ın Zohr alanında, Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRY)'nin sözde MEB'i içerisinde yer alan Calypso ve Glaucus-1 platformlarında petrol ve doğal gaz bulunması tüm dünyanın olduğu üzere Türkiye'nin de ilgisini bu bölgeye çekmiştir. Doğu Akdeniz havzasında yer alan hidrokarbon yataklarının, dünya petrol rezervlerinin %48'ini, doğal gaz rezervlerinin ise %40'ını teşkil ettiği belirtilmektedir. Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz varlığının (dünyanın en büyük doğal gaz yataklarından birisinin Doğu Akdeniz'in deniz tabanında mevcut olduğu tahmin edilmektedir.) yanı sıra geleceğin enerji maddesi olarak da belirtilen gaz hidrat yataklarının bolluğu (Antalya Körfezi ve civarında zengin gaz hidrat yatakları olduğu belirtilmektedir), kıyı devletlerin ve dünyadaki diğer süper güçlerin ilgisini bu bölgeye çekmektedir. Doğu Akdeniz koridorunda 1.800 km uzunluğundaki kıyı şeridi ile önemli bir kavşak ülke konumunda olan Türkiye, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin çıkarılması ve bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan ülkelere kendi sularını kullanarak ulaştıracak olması açısından bu bölgede ekonomi ve güvenlik bağlamında doğrudan çıkarları olan bir devlettir. Kıyısı olan yirmiyeye yakın ülke ile birlikte uluslararası güçlerle çevrili 7000 km²'lik bir coğrafyayı da etkileyen Doğu Akdeniz'in bu özel konumundan dolayı yakın coğrafyada bulunsun ya da bulunmasın bir takım güçler, Doğu Akdeniz genelinde suni sorunlar çıkartarak ülkemizin bu havzadaki doğal kaynaklarından yararlanmasını mümkün olduğunca engellemektedir. Aynı zamanda yoğun enerji faaliyetlerinin kullanımına geçilmesi ve diğer gelişmeler ilerleyen süreçlerde Doğu Akdeniz deniz ekosistemi üzerinde olan baskıyı iyice artıracaktır.

3. Doğu Akdeniz ekosistemi üzerinde baskı oluşturan faaliyetler

Dünyanın en yoğun kullanılan denizlerinden birisi olan ve uzun yıllardır kötü yönetilen Akdeniz, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Kıyılarda artan yüksek nüfusun foseptik deşarjları, çarpık kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği endüstriyel kirlilik, bilinçsiz tarım uygulamalarında kullanılan zirai ilaç ve aşırı gübreleme sonucu sudaki ötrofikasyon artışı, turizm faaliyetleri ile özellikle deterjan kaynaklı bulaşmalar, gemilerden sintine ve petrol deşarjları, gemilerin balast sularıyla taşıdıkları yabancı türler ve diğer çevresel kirleticiler ile bu baskı gün geçtikçe artarak devam etmektedir. Bu çevresel

baskıların özellikle Doğu Akdeniz çevresinde yoğunlaşması bu bölgenin deniz ekosistemini artık iyice kırıma ve durma noktasına getirmiştir. Kalıcı ve sürdürülebilir önlemler alınmadığı takdirde önümüzdeki yıllarda tüm Akdeniz genelinde daha kötü bir tablo ile karşı karşıya kalınması an meselesidir. Doğu Akdeniz’de bu aşırı baskı ve alt yapısı olmayan yapılaşma, özellikle biyoçeşitlilik ve yaşamın kaynağı olan deniz çayırları üzerinde de ciddi tehdit oluşturmaktadır. Kirliliğe karşı duyarlı, temiz ve hassas bölgelerin indikatör türü olarak kabul edilen deniz çayırı yatakları Doğu Akdeniz havzasında insan kaynaklı baskılar sonucunda iyice azalmaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında; şehirleşme ve turizm kaynaklı çarpık kıyı gelişimleri, kentsel ve endüstriyel atıklar, balıkçılar tarafından yapılan yoğun trol avcılığı, teknelerce yapılan yanlış demirleme ve çapalama uygulamaları, tarımsal ve hayvansal faaliyetler ve balık yetiştiriciliğinin sebep olduğu besin tuzu konsantrasyonlarındaki artışlar gelmektedir. Yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip deniz çayırları üzerinde bu baskı sadece Akdeniz genelinde değil ülkemizin tüm diğer sularında da etkisini göstermektedir. Günümüzde de deniz çayırları habitatlarının tahribatı, önemli bir sorun olduğundan deniz koruma alanlarında ve rezervlerinde “korunması hedeflenmiş öncelikli türler” arasındadır. Tarımsal, endüstriyel ve kentsel kökenli sular da Doğu Akdeniz’de alg çoğalmalarını artırmakta ve deniz suyu kalitesini iyice bozmaktadır. Doğu Akdeniz Ekosistemi içerisinde baskı unsuru oluşturan ana etmenleri; 1) Balıkçılık faaliyetleri, 2) Ulaştırma, enerji faaliyetleri, 3) Turizm, sanayileşme, şehirleşme ve madencilik faaliyetleri, 4) Tarımsal faaliyetler ve 5) İklim değişikliği ve istilacı türlerin etkisi olarak verebiliriz.

3.1. Balıkçılık faaliyetleri

Balıkçılık kaynakları açısından, Akdeniz ülkeleri arasında ülkemizin su ürünleri istihsal alanı olarak kullanabileceği 178.000 km² doğal ve 3.442 km² baraj gölü olarak zengin bir potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye’nin adalar dâhil sahip olduğu 8.333 km’lik kıyı şeridinin, %20.34’ü Karadeniz, %11.20’si Marmara, %33.66’sı Ege Denizi ve %20.07’si ise Akdeniz’de yer almaktadır. Bu büyük potansiyele rağmen Doğu Akdeniz Havzası, diğer denizlerimiz ve Batı Akdeniz Havzasına oranla en az balık popülasyonuna sahip bir havzadır. Çoğu ülkelerin 12 mille sınırlı deniz yetki alanları ve balıkçılık koruma alanları bulunduğundan, Akdeniz yüzeyinin büyük kısmını uluslararası sular ve açık deniz oluşturmaktadır. Akdeniz kıyılarının dar olmasından dolayı Doğu Akdeniz balıkçılık faaliyetleri, biyoçeşitliliğin en yüksek olduğu Hatay, Adana, Mersin, Antalya illeri ile sınırlandırılmış olan kıyı kara suları içinde yapılmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen araştırmalar, dünyaca öneme

sahip Gökova'nın Akdeniz sahilleri arasında balıkçılık açısından en zayıf bölgeleri arasında olduğunu göstermektedir. Akdeniz'de yapılan aşırı ve bilinçsiz avcılık sonrasında balık stoklarının dörtte üçü aşırı avlanmış olup ciddi tehlike altındadır. Denizlerimizden elde edilen su ürünleri üretiminin %49'u Doğu Karadeniz, %73.2'si Karadeniz, %14.8'i Ege Denizi, %7.7'si Marmara Denizi, %4.3'ü ise Akdeniz'den elde edilmektedir. Aşırı avlanma, tam kapasite avcılık ve yasadışı balıkçılık uygulamaları, deniz ekosistemleri üzerinde biyoçeşitlilik açısından en fazla baskı oluşturan etmenler arasındadır. Akdeniz ekosisteminin yapısı ve sağlığının belirlenmesi konusunda yapılan son çalışmalar bu baskıların olumsuz etkilerini doğrulamaktadır. Doğu Akdeniz'de avcılık yapan küçük balıkçılar aşırı avlanma ve çevresel bozulmadan birinci derecede sorumlu olmamalarına rağmen, ekosistemin yıpranmasından belirli derecede sorumlu olup kendileri de bu olumsuzluktan etkilenmektedir. Denizel biyoçeşitliliğin azalmasında, deniz kaynaklarının aşırı kullanımı ve sürdürülebilir olmayan balıkçılık uygulamaları ana etkenler olup bu bağlamda Doğu Akdeniz, en fazla çökmüş türe sahip bir havzadır. Uygulanan yasa dışı trol avcılığı, deniz çayırı meralarında bitki kütlelerine doğrudan zarar vermekte ve fotosentezi engelleyen askıda çökelti bırakarak ekosistemi tahrip etmektedir. Akdeniz'deki aşırı avcılık, köpekbalıkları, orkinoslar ve diğer büyük balıklar gibi birçok türün stoklarını oldukça azaltmıştır. Son yıllarda denizlerimizde hızla artmakta olan deniz anaları, balıkların yumurta ve yavruları ile beslendiklerinden zamanla Doğu Akdeniz ekosisteminin yeni süper avcıları olma potansiyeli taşımaktadır. Toplam üretimin 1994'ten 2017'ye kadar %28 azaldığı Akdeniz balıkçılığı üzerinde iklim değişikliğinin etkisi önümüzdeki yıllarda daha hissedilir olacaktır. Küresel ısınma, asitlenme, yabancı türler, su kirliliği gibi etkenlerden dolayı 2050 yılına kadar şu an tüketilen su ürünlerinin %20'sinden fazlasının yok olacağı varsayılmaktadır. Doğu Akdeniz'e özgün biyoçeşitlilik ve derin deniz ekosistemini içeren Finike Denizaltı Dağları, 2013 yılında Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilmesine rağmen, hâlen başka ülkelerin balıkçıları bu bölgede 1380 sayılı yasayı ihlal ederek kaçak avcılık yapmaktadır. Bu avcılık su ürünleri stoklarımızın da yıpranmasına ve hızla azalmasına neden olmaktadır.

Akdeniz'de aşırı sömürülen mavi yüzgeçli orkinosun (*Thunnus thynnus*) durumu da çok endişe verici seviyede olup Doğu Akdeniz'de, bu balığın en önemli yumurtlama alanlarından olan Mersin ile Kıbrıs Adası arasının korunması ayrı önem taşımaktadır. Akdeniz'de, göçmen bir tür olan orkinos balığının korunması ve bölgedeki balık stoklarının sürdürülebilir olması amacıyla

2006 yılında itibaren Atlantik Ton Balıklarının Korunması Uluslararası Komisyonunun (ICCAT) aldığı kararlar uygulanmaktadır. 46 ülkenin içerisinde yer aldığı, Atlantik Okyanusu ve bitişik denizlerde bulunan ton ve ton benzeri balık türlerinin korunmasından sorumlu bir balıkçılık örgütü olan ICCAT, dünyada orkinos avcılığını, ticaretini ve kota miktarlarını belirleyen uluslararası bir komisyondur. Akdeniz’de avlanılan diğer balıklar açısından ülkemiz balıkçılarına bir kota uygulaması bulunmayıp bu durum sadece orkinos için geçerlidir. Doğu Akdeniz havzasında en büyük balıkçılık Mısır, daha sonra ise Türkiye tarafından yapılmaktadır. Zaman zaman ise Türk balıkçıları kota yetersizliğini orkinos avcılığı yapan diğer ülkelerden kota satın alarak gerçekleştirmektedir. Türkiye, 2000 yılında taraf olduğu Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonunun (GFCM) Akdeniz’deki balık türlerinin korunması, ortak koruma stratejilerinin geliştirilmesi, araştırmaların koordinasyonu gibi çalışmalara da katılıp görüş bildirmektedir. Doğu Akdeniz genelinde gerçekleştirilen balıkçılık çalışmalarında önemli bir boşluk bulunduğundan Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile birlikte birtakım çalışmalar yürüterek bu bölge için ilgisini ve dikkatini daima sıcak tutmaktadır. Türkiye, GFCM bünyesinde Doğu Akdeniz balıkçılığının geliştirilmesi ve ekosistemin iyileştirilmesine yönelik diğer komşu ülkelerin de dâhil olacağı kapsamlı araştırma platformlarının oluşturulmasına öncülük etmeli ve bu bölgeyi Yunanistan’ın inisiyatifine bırakmamalıdır. Doğu Akdeniz derin denizleri gibi hassas ekosistemlerde, hangi türlerin ne kadar avlandığını tespit etmek ekosistem üzerindeki etkinin belirlenmesi açısından önemli olup bölge stokları tamamen yıpratılmadan gerekli tedbirlerin alınması için kapsamlı bilimsel çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Kara suların genişliği 12 mil olarak kabul edilen Akdeniz’de, kıyısı olan ülkelerin birçoğu kara suları sınırını belirlediği halde az sayıda devlet kara suları sınırının ötesinde MEB, Balıkçılık Bölgesi veya Ekolojik Koruma Bölgeleri ilan etmişlerdir. Akdeniz’e kıyısı bulunan devletlerin her birinin, karşılıklı anlaşmalarla MEB ilan etmesi sonucu tüm Akdeniz, kıyı devletlerine tahsis edilen bir alana dönüşecektir. Balıkçılık koruma alanlarının oluşturulması, açık deniz balıkçılık alanlarının daraltılmasına ve bazı balık türlerinin avlama hakkının çiğnenmesi sorununu da beraberinde getirecektir. Akdeniz ülkelerinin açık deniz alanlarını koruma alanları haline getirmek şeklinde paylaşma girişimleri, Akdeniz’de “Balıkçılık Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin Yönetim Tedbirleri Tüzüğü” ile birlikte, birlik üyesi ülkeler için hukuki bir yapıya kavuşmuştur. Şimdilik, daha çok Batı Akdeniz’de görülen balıkçılık koruma alanları, anılan tüzüğün uygulanması ile Doğu Akdeniz genelinde de uygulanabilecek ve zamanla sayılarının hızla artması sonucu Türkiye’nin Akdeniz’de komşularıyla mevcut deniz

uyuşmazlıklarına ilave yeni sorunlara sebep olacaktır. Bu gelişmeler özellikle Doğu Akdeniz’de balıkçılık yapan Türk balıkçıları oldukça yakından ilgilendirmektedir. Balıkçılarımızın avlandığı Ege ve Akdeniz’deki kara suları-mız dışında kalan bölgelerin hukuki statüsü ise Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne göre açık denizdir. 200 millik MEB kavramının ortaya çıkmasının nedenlerinin başında balıkçılık bölgeleri ile ilgili anlaşmazlıklar gelmektedir. Uluslararası hukukçular, balıkçılık bölgesinin, kara suları esas çizgisinden itibaren 12 mil sınırına kadar genişletilmesinin kabul edilebileceği savını ileri sürseler dahi 12 milin ötesindeki iddiaları yasaklayan bir hukuk kuralı da bulunmamaktadır. Benzer olarak kıta sahanlığının önemi, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri ile geniş balıkçılık alanlarına ev sahipliği yapılmasından da kaynaklanmaktadır. Akdeniz dar bir kıta sahanlığına sahip olduğundan yapılan balıkçılığın %90’ı kıyı balıkçılığıdır. Bu durum, Akdeniz yüzey sularının geniş bir kısmının ton ve kılıç balığı gibi göç eden balıklarının avcılığının yapıldığı uluslararası suları oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu manada Doğu Akdeniz üzerinde uygulanan senaryoların tek amacının sadece petrol arama ve çıkartma olmadığı bilinmelidir. Bölgede yaklaşık 1000 m derinliğinde binlerce ton ekonomik değeri yüksek kırmızı karides stoklarının ve orkinos, kılıç gibi balık sürülerinin olması da gelmektedir. Yukarıda bahsedilen anlaşmaların uygulanması sonucunda, Türk balıkçı teknelerinin av alanları iyice daraltılarak Türkiye’nin balıkçılık kaynaklarından yararlanmasının önüne geçilecektir. Orkinos avı yapan Türk balıkçı tekneleri zaman zaman Mısır önlerine kadar gitmektedir. Rodos döngüsü nedeniyle bu bölge verimli balıkçılık sahası olarak adlandırılmakta ve sardalya, palamut ve lüfer gibi balıkların da avcılık alanlarını oluşturmaktadır. Türk balıkçıları bu bölgede trol, gırgır, pareketa vb ağılarla balıkçılık yapmaktadır. Yine aynı şekilde Doğu Akdeniz’in en verimli kalamar ve sübye alanları da bu bölgedeki derin sularda bulunmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi veya Yunanistan, bu bölgede şu an için yoğun balıkçılık yapmasalar bile bu durum ilerleyen süreçlerde güçlü bir balıkçılık filosu oluşturmayacakları anlamına da gelmemelidir. Ege ve Akdeniz genelinde Türk-Yunan ilişkilerine bakıldığında, balıkçılık kaynaklarının kullanımı üzerine sıklıkla sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Özellikle İzmir Körfezi’nden güneyde Rodos adasında kadar olan bölge ile Kuzey Ege Denizi açıklarındaki bölgede (Yunan adaları ile 3 mile kadar düştüğü bölgeler, özellikle On İki Adaların olduğu Sisam ve Kos adaları civarı), sinarit, mercan gibi balıkları avlamak için uluslararası sularda kalan Yunan adası olan Semadirek’e 6 milden fazla olan Zürafa Kayalıkları’na giden Gökçeada’lı Türk balıkçıları sık sık bu sorunları yaşamakta ve Yunan Sahil Güvenliği ile sürekli karşı karşıya gelmektedir. Günümüzde Yunanistan’ın, Ege Denizi’nde kara

sularının 12 mil iddiasına dayanarak Türk balıkçı teknelerini 12 milin dışına çıkarmaya zorlaması, gelecekte de Ege ve Doğu Akdeniz’de Türk balıkçılık filosunun nasıl bir güçlüklerle karşılaşacağını en güzel örneklerinden biridir. Yunanistan ilerleyen süreçlerde MEB ilan ettiği deniz alanlarında, Türklerin balıkçılık haklarının olmayacağı iddialarını gündeme taşıyarak Türk balıkçıların balıkçılık kaynaklarına erişimini kısıtlamak amacındadır. Yunanistan’ın kara suları ve kıta sahanlığı sınırlarını Akdeniz’in doğusuna doğru genişletmesi durumunda Türk balıkçılık faaliyetleri, daha kısıtlı bir alanda yapılacaktır. Yunanistan’ın hâkimiyetindeki adalardan yola çıkarak “adalar, ana karalar gibi deniz haklarına sahiptir” tezine dayanan iddiaları ve ilan ettiği deniz yetki alanlarıyla açık deniz alanlarını daraltması, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de ekonomik menfaatlerinin büyük bir kısmını kaybetmesine neden olacaktır. Bu anlamda Yunan balıkçı gemileri, Ege ve Doğu Akdeniz’de geniş bir alanda avcılık yaparken Türk balıkçı gemileri Antalya Körfezi açıklarında dar bir deniz alanına avcılığa maruz kalacak şekilde giderek tehlikeli bir hal almaktadır. Türk balıkçı gemilerinin avlandıkları deniz sahalarında “yabancı gemi” muamelesi görmemesi ve balıkçılık faaliyetlerinin yol açtığı birtakım uyuşmazlıklar nedeniyle uluslararası hukuki ve siyasi platformlarda Yunanistan ile karşı karşıya gelinmemesi için şimdiden geçerli stratejiler oluşturmalarıdır. Türkiye bu bağlamda sadece petrol ve doğal gaz ile ilgili gelişmelere odaklanmamalı, Doğu Akdeniz’in uluslararası sularında balıkçılık yapan Türk balıkçılarının haklarının da koruması ve güvence altına alınması için kapsamlı önlemler alarak yeni politikalar üretmelidir. Bu önlemlerin alınmaması ve politikalar üretilmemesi durumunda şu anki gelişmelere bakarak önümüzdeki yıllarda daha fazla yabancı balıkçı teknesi başta kılıç ve kırmızı karides avlamak üzere Türk Kıta Sahanlığı’na gireceklerdir. İleride yaşanabilecek balıkçılık av alanlarımızın daralmaması, açık deniz balıkçılığımızın olumsuz etkilenmemesi, balıkçılarımızın ve teknelerinin izinsiz avcılık gerekçesiyle diğer ülkeler tarafından zarara uğratarak yeni politik ve hukuki sorunlara yol açılmaması, Akdeniz’deki canlı kaynakların sürdürülebilir olarak korunması ve kirlenmenin önlenmesi, deniz araştırmaları için izin almada sorunlar çıkmasının önüne geçilmesi, ülkemizin de eşit şartlarda karşılıklı verebilmesi amacıyla en kısa zamanda Doğu Akdeniz’de MEB ilan edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Aksi takdirde balıkçılık kaynaklarımız büyük bir baskıyla karşı karşıya kalacak ve Kabotaj Yasası da ihlal edilmiş olacaktır. Tüm bu gelişmeler Doğu Akdeniz ekosistemi üzerinde baskı unsuru oluşturacağı gibi ülkemizde bu bölgeden ekonomik anlamda yeterince pay alamayacaktır. Bu nedenle bölgedeki gelişmeler, Türkiye olarak yakından takip edilmeli ve zamanında önlemler alınmalıdır.

3.2. Ulaştırma ve enerji faaliyetleri

Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere dünya ticaretinin yaklaşık %90'ı daha düşük maliyetlerle denizlerden yapılmaktadır. Deniz trafiği açısından dünyanın en önemli ticaret bölgesi olan Doğu Akdeniz, Cebelitarık Boğazı üzerinden Atlantik Okyanusu'na, Türk Boğazları üzerinden Karadeniz'e, Süveyş Kanalı üzerinden de Hint Okyanusu'na açılan hemen hemen tüm yönler istikametinde dünyanın önemli kara ve deniz alanlarını birleştiren merkez kavşak konumundadır. Doğu Akdeniz, hidrokarbon kaynakları açısından zengin olduğu kadar Avrupa'ya, Orta Doğu ve Hazar Bölgesi petrol ve enerji kaynaklarının transferinde de önemli bir bağlantı noktasıdır. Deniz yolu ile yapılan petrol ticaretinin yaklaşık %30'u bu bölge kaynaklı olup yıllık en az 200.000 gemi bölgeyi kullanmaktadır. Bu derece yoğun kullanılan bir ekosistem de ister istemez olumsuz olarak etkilenecektir. Başlıca SO₂ ve NO_x bulasma kaynakları arasında yer alan gemiler ve tankerler, aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki ham petrol ve polisiklik aromatik hidrokarbon (PAH) kirliliğinin de ana kaynağıdır. Bu gemilerden balast suyunun boşaltılması, tank yıkama, kuru havuza alma, yakıt ve petrol akıtma gibi işlemler aşamasında ortalama çevreye 250.000 ton petrol salınmaktadır. Her yıl tankerlerle taşınan petrolün 1/1000'i denizlere sızarken 137 milyon galon sintine suyu ve gemilerden çıkan diğer atıklar denizlere boşaltılmaktadır. Okyanuslardaki petrol kirliliğinin %5'i tanker kazalarından meydana gelirken doğal petrol sızıntıları da denizlerin petrol kirliliğinin ana kaynakları arasındadır. Bu kirliliğe, her yıl petrol terminallerindeki kazalar ve karasal tesis kaynaklı rutin yayılmalardan gelen 120.000 ton civarında petrol de eklenebilir. Buna benzer kara kökenli ve deniz taşımacılığı kökenli tehditler Doğu Akdeniz ekosistemi için önemli risk oluşturmaktadır. İskenderun Körfezi limanlarında ham petrol ve doğal gaz ile ilgili faaliyetler (balast boşaltma ve operasyonel petrol sızıntıları) ve Mersin ili genelindeki endüstriyel ve kentsel atık sular ile ağır gemicilik faaliyetleri Doğu Akdeniz'in ekosistemini olumsuz etkilerken ilerleyen süreçlerde mevcut hidrokarbon rezervlerinin kullanılması sonucu bu ekosistem daha da derinden etkilenecektir. Denize karışan petrol ürünleri, deniz yüzeyinde katran tarzı bir film tabakası oluşturarak denizel canlıların kullanacağı oksijenin ve güneş ışınlarının denizin derinliklerine ulaşmasına engel olmaktadır. Bu katran tabakası zamanla eriyip dibe çökeğinden özellikle su içerisindeki çözülmüş oksijene ihtiyaç duyan deniz canlı gruplarının yok olmasına neden olacaktır.

Bu kaynakların çıkarımı, korunması, nakliyesi, depolanması gibi herhangi bir aşamada meydana gelebilecek olumsuzluklar, Doğu Akdeniz'in ekosistemi üzerinde geri dönüşümü olmayan inanılmaz tahribatlara yol açarak küresel ölçekte yeni krizleri de tetikleyecektir. Süveyş Kanalı ve Arap Petrol Boru Hattı kaynaklı milyarlarca varil ham petrolün bu bölge üzerinden taşınması ve yeni petrol ve doğal gaz yataklarının faaliyete geçmesi sonucu bu havza üzerindeki baskı inanılmaz boyutlara gelecektir. Gemicilik ve enerji kaynaklı deniz suyu kalitesinde oluşacak bu tarz olumsuz değişimler, balık stokları başta olmak üzere tüm denizel biyoçeşitliliği etkileyerek Doğu Akdeniz'i tehdit eden birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Doğu Akdeniz deniz ekosisteminin olumsuz etkilenmemesi için deniz ulaştırma hatlarının korunması ve enerji güvenliğinin sağlanması ülkemiz açısından oldukça hassas önemdedir.

3.3. Turizm, sanayileşme, şehirleşme, madencilik faaliyetleri

Akdeniz ülkeleri için denizlerin kirliliğe karşı korunması amacıyla ilk gerçekleştirilen ortak girişim, Barselona Sözleşmesi ile Akdeniz'de Kirliliğin İzlenmesi (MEDPOL) Uluslararası Programı'nın kabul edilmesi olmuştur. Kıyılarıdaki nüfus ve turizm faaliyetlerindeki önlenemeyen artış ve yoğun tarımsal faaliyetler, yüzeysel sularının kirlenmesine ve böylece Doğu Akdeniz Havzası'nın su kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Doğu Akdeniz kıyılarındaki yerleşim ve turizm amaçlı alt yapısı olmayan çarpık betonlaşma (aşırı şehirleşme), atık suların arıtılmadan denizel ortama deşarjı, plastikler başta olmak üzere katı atıkların denize atılması, sanayi tesislerinden açığa çıkan kimyasal ve diğer katı maddeler, inşaat faaliyetlerinden kaynaklı kum ve çakıl çıkarımı gibi kirlilik seviyesini artırıcı faaliyetler Doğu Akdeniz deniz ekosisteminin barındırdığı doğal yaşam ve biyolojik çeşitliliğe büyük zararlar vermektedir. Kentsel kaynaklı sıvı atıklar, yoğun organik madde, askıda katı madde, patojen mikroorganizma, ağır metal ve diğer kirleticiler maddeler içermesinden dolayı denizel ekosistem üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Kum çıkartma işlemi olarak tabir edilen kum erozyonu, kıyı ekosistemi üzerinde toprak yüzey katmanlarının tahrip edilmesiyle yer altı sularının kirlenmesine ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına neden olmaktadır. Petrol ürünleri işleyen işletmelerden karışan endüstriyel atık sular, ağır metaller (arsenik, kadmiyum, krom, bakır, nikel, kurşun, cıva), kalıcı organik kirleticiler gibi kimyasal maddeler de Doğu Akdeniz gibi tüm denizel ortamlar için önemli kirleticilerin başında yer almaktadır. Akdeniz ekosisteminin bozulmasına neden olan kirleticilerinin önemli bir kısmı insan kaynaklı faaliyetler sonucu

meydana gelmektedir. 1996 yılında yaklaşık 450 milyon olan Akdeniz ülkelerinin toplam nüfusunun 2030 yılına kadar 570 milyona ulaşacağı düşünüldüğünde, sürekli artan bu nüfus ve dünyanın en çok ziyaret edilen turizm merkezlerinden birisi olması gerekçesi ile bu baskı, Akdeniz için daha da artarak önlenemez boyutlara gelecektir. Bu ekosistemde kirlilik gibi çevre şartlarında istenmeyen değişimlerin artması sonucunda, özellikle hassas türler ortamdan kaybolarak yerlerini ya daha az hassas türlere ya da istilacı türlere bırakacaktır. Yine su ortamının aşırı kirlenmesi ile aşırı fitoplankton çoğalması ve bunları tüketen zooplanktonun tüketmede yetersiz kalması sonucunda zamanla dibe çöken artık maddeler, su tabanındaki alglerin ve özellikle deniz çayırlarının fotosentez yapmasını engelleyerek sudaki çözünmüş oksijeni azaltacağından balıklar zamanla ölmeye başlayacaktır. Eğer kirliliğe neden olan bu maddeler, ağır metaller gibi vücut da birikim gösteren bir madde ise ilk olarak su ürünlerine sonrasında da insanlara geçerek sağlık açısından tehdit oluşturmaktadır.

Doğu Akdeniz Havzası içerisinde denizel ortamın kirlilik yükünü artıracak sektörlerin başında orman ürünleri ve mobilya, metal eşya ve makine sanayi, tekstil, gıda, kimya-petrol sanayileri ve madencilik gelmektedir. Kıyı zonunda soda, çimento, gübre, demir-çelik, plastik, zeytinyağı, cam, meşrubat, tavukçuluk, meyve-sebze paketlenme ve depolama, süt ve süt ürünleri, mermer ve mobilya üretimi sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler de bu yükü artıracak potansiyeldedir. Doğu Akdeniz Havzasında endüstriyel tesislerden kaynaklanan kirleticilerin bir kısmı arıtıldıktan sonra alıcı ortamlara deşarj edilirken diğer kısmı kanalizasyon şebekelerine verilmektedir. Alıcı ortama deşarj edilen bu atık sulardan havza içinde kalanların dışındakilerin önemli kısmı denize deşarj edilmektedir. Bu bölgede yapılan madencilik içerisinde bakır, kurşun, çinko, demir, dolomit, fosfat, krom, çimento, kuvars, kuvars kumu, gümüş, kömür ve linyit gibi madenlerin çıkarımı ve işlenmesi aşamasında rüzgâr, yağmur, yıkama, taşıma vb. kaynaklı denizel sisteme bir giriş söz konusu olup Doğu Akdeniz ekosistemi için tehlike unsuru oluşturmaktadır. Yukarıdaki faaliyetler sonucu ortaya çıkacak olan asitlenme, Doğu Akdeniz'deki birincil üreticiler olan fitoplanktondan mercanlara kadar birçok biyoçeşitliliği etkileyerek ekosistem üzerinde baskıya neden olmaktadır. Son yapılan çalışmalar, plastik kirliliği açısından Akdeniz'in küresel olarak en kirlenmiş büyük su kütlelerinden birisine dönüştüğü ve gelecekte de bu kirliliğin seviyesinin hızla artacağını öngörmektedir.

3.4. Tarımsal faaliyetler

Doğu Akdeniz Havzasını tatlı su kaynağı olarak Göksu, Seyhan, Ceyhan, Asi Nehirleri ile Berdan, Anamur, Limonlu, Efrenk, Alata, Çubuk, Kirmir, Ova ve Seydi Çayları başta olmak üzere çok sayıda besin tuzlarınca zengin küçük dereler beslemektedir. Batıda Antalya, doğuda Seyhan, kuzeyde Kapalı Konya Havzaları arasında Türkiye'nin güneyinde, Alanya'nın doğusundaki Sedir Çayı ve doğuda Tarsus Irmağı ile bu iki akarsu arasında kalan akarsuların su toplama alanları Doğu Akdeniz Havzası'nı oluşturmaktadır. Mersin, Iskenderun, Taşucu limanlarında yürütülen deniz taşımacılığı, tarım ve turizm faaliyetleri önemli çevresel baskılar yaratmakta özellikle de tarımsal kaynaklı besin tuzları atmosferden ve bu derelerden Akdeniz'e girdiler yapmaktadır. Doğu Akdeniz'de yürütülen tarımsal faaliyetlerde aşırı gübreleme sonucu ortaya çıkan organik maddeler, dere ve çaylar vasıtasıyla, denize ulaşarak mevcut azot ve fosfat miktarının artmasına (ötrofikasyon), alg kümelerinin çoğalmasına ve oksijensiz ölü bölgelerin oluşmasına neden olmaktadır. Besin ve askıda katı maddelerin önemli taşıyıcısı olan tarımsal faaliyetlerde kullanılan gübreler, Doğu Akdeniz'e bulaşan en önemli organik kirliliklerin başında yer almaktadır. Özellikle arıttımdan geçmemiş kentsel kaynaklı atık sular denizel ortam için azot ve fosfor içeren önemli besin yükü oluşturmaktadır. Po, Rhône ve Ebro nehirlerinden de Akdeniz'e aşırı miktarlarda azot ve fosfor girerek deniz suyunun kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Seyhan ve Berdan nehir suları, Mersin Körfezi'nde belirgin nitrit, nitrat+nitrit (NO_x) ve fosfat kirliliği oluşturmakla birlikte Mersin kentsel atıksu deşarjının yapıldığı Mersin Limanı-Berdan nehir ağzında da özellikle deterjan kaynaklı fosfor içeriği yüksek girdiler söz konusudur. Doğu Akdeniz havzası üzerine yapılan bir çalışmada tarımsal amaçlı gübre uygulaması esnasında ortaya çıkan azotun %10'u, fosforun ise %2.5'inin deniz ortamına bulaştığı tespit edilmiştir. Bunların dışında tarımsal üretimde böcek öldürücü olarak kullanılan pestisitler ve diğer kimyasal maddeler de, Akdeniz ekosistemi biyolojik çeşitliliği için ciddi tehlike oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz genelinde yer alan balık çiftlikleri, endüstriyel-evsel atık deşarjları, diğer tarımsal aktivitelerin sucul ortama karışması sonucu organik madde ve besin maddesi konsantrasyonları artışıyla su kalitesinde biyoçeşitliliği önemli derecede etkileyecek bozulmalar meydana gelmektedir. Deniz ekosistemindeki azot ve fosfor gibi besin maddelerinin fazlalığı, birincil üretimi de artırarak başlıca ötrofikasyona, toksik alglerin artışı, oksijensizliğe, su renginin bozulmasına, derin sulardaki oksijen ile birlikte ışık yoğunluğunun azalmasına ve sonucunda da habitatın tahribatına yol açmaktadır. Bu durum, toksik alglerin artışı ve müsilaj oluşumuna neden

olmaktadır. Böylece kıyısız alanlarda oluşan görsel kirliliğin yanı sıra denizle ilgili sektörlerde de kısa vadede ekonomik kayıplar görülmektedir. Deniz çayırları habitatı da zamanla dibe çöken müsilaıdan en fazla etkilenen bentik sistemler arasında yer almaktadır. Son yıllarda ciddi boyuta ulaşan beyaz jellatinimsi-köpüklü materyal içeren yoğun müsilaı oluşumunun Doğu Akdeniz’de rastlanması bu baskının boyutlarının hızla arttığıının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. İklim değışikliğı ve istilacı türlerin etkisi

Orta Avrupa’nın ılıman iklimi ile Kuzey Afrika’nın kurak iklimi arasında sıkışmış konumu nedeniyle küresel iklim değışimine en hassas bölgelerden birisi olan Doğu Akdeniz, dünyada en fazla istila edilen denizlerin başında gelmektedir. Küresel ısınma ve iklim değışikliğı, biyolojik istilaların önünü açarak Doğu Akdeniz’in canlı ekosisteminin olumsuz etkilenmesine ve toleransı daha yüksek yabancı türlerin yerleşmesine neden olmuştur. Akdeniz’de 1140 koruma alanı (76’sı tam olarak korunan) bulunmasına rağmen, Süveyş Kanalı’nın açılması ve genişletilmesinden sonra en fazla yabancı tür Doğu Akdeniz’e girmiş, turizm, şehirleşme, gemicilik ve sanayileşmenin aşırı artması ile de yerel ve mevcut biyoçeşitlilik tehlike altında kalmıştır. Bu yabancı türler, küresel ısınma nedeniyle Akdeniz’de yayılarak deniz faunası ve florasının iyice tropikalleşmesine neden olmuştur. İklim değışikliğı ve devamlı artan insan faaliyetleri, başta Doğu Akdeniz olmak üzere tüm denizlerdeki birincil üreticilerin ekolojisinin bozulmasına, denizanalarının çoğalmasına, yerel balık stoklarının azalmasına ve sonucunda da tüm deniz ekosisteminin bütünlüğünün kaybolmasına neden olmaktadır. Kirlenmiş ya da fiziksel bozulmaya uğramış çevreler, bozulmamış bölgelere oranla yabancı türlerin girişine daha müsaittir. Yabancı türler, Doğu Akdeniz’e Süveyş Kanalı yoluyla girerken Batı Akdeniz’e, gemicilik ve su ürünleri yetiştiriciliğı kaynaklı girişler daha fazladır. 21. yüzyılda tespit edilen 64 yeni türün, Doğu Akdeniz’de biyolojik çeşitliliğı artırması avantaj gibi gözükmesine rağmen deniz ekosisteminin tüm unsurlarını değıştirerek yerel biyolojik çeşitliliğın kaybına yol açan en büyük tehlikelerden birisidir. Türkiye sularında, en yüksek yabancı tür girişı Doğu Akdeniz baseninden 330 tür olarak gerçekleşmiştir. Leseptiyen göç hızının ise 1991–2010 yılları arasında her dört haftada bir tür girişı şeklinde olduğu bildirilmektedir. Son yıllarda Doğu Akdeniz havzasındaki istilacı türlerin sayısında yaşanan bu denli büyük artış bölgenin biyoçeşitliliğini de olumsuz etkileyerek yerel ekosistemi büyük yıkıma uğratmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz ekosistemi üzerinde baskın hale gelen istilacı türlere beyaz so-

kar balığı (*Siganus rivulatus*), siyah sokar balığı (*S. luridus*), balon balığı (Roughback blowfish, *Lagocephalus sceleratus*), denizanası türleri, yengeç, midye ve denizkestanesi örnek verilebilir. Bilimsel açıdan en zararlı istilacı tür olarak kabul edilen aslan balığı (*Pterois miles*) Akdeniz’de ilk olarak İsrail sularında 1991 yılında tespit edildikten sadece yirmi yıl içinde Lübnan, Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan, Tunus, Suriye, İtalya ve Libya’ya kadar yayılmıştır. İklim değişikliği, aslan balığı, sokar ve diğer istilacı türlerin Akdeniz’de yayılmasını durdurmaya imkânsızlaştırmaktadır. Ekosisteme verdikleri olumsuz etkilerin yanında ticari anlamda ekonomik değerleri fazla olmayan bu türler, önemli ticari türleri tüketmekle birlikte balıkçı ağlarına da zarar vererek balıkçıların av verimini azaltmaktadır. İstilacı sokar balıkları, sağlıklı deniz çayırlarını barındıran deniz tabanını turbalık veya çorak alanlara dönüştürmekte ve bu alanlarda yaşayan yerel türlerin popülasyonunu baskılayarak biyoçeşitliliği olumsuz etkilemektedir. Benzer olarak Gazipaşa (Antalya) kıyılarındaki deniz çayırları yatakları üzerinde sürü oluşturan siyah sokar balıklarının bu bitkinin özellikle yapraklarının uç kısımlarını yiyerek türün çoğalmasını baskılamaktadır. Yine ülkemizde yapılan başka bir çalışmada Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Akdeniz’e geçiş yapan Kızıldeniz kökenli *Cymodocea nodosa* ve *Caulerpa racemosa*’nın, *P. oceanica*’nın yerine yerleştiği ve ilerleyen süreçlerde de bu çayır yatakları için yok olma tehlikesi oluşturacağı belirtilmektedir.

Süveyş Kanalı, yabancı türlerin Doğu Akdeniz’e girişindeki en önemli ana kaynak olup Akdeniz’de belirlenen 986 yabancı türün 799’u Süveyş orijinlidir. Deniz taşımacılığı ve su ürünleri yetiştiriciliği ise ikinci önemli kaynak olup bu yollarla Akdeniz’e giren tür sayısı 114 olarak bildirilmektedir. Doğu Akdeniz’de ise 100’den fazla Hint-Pasifik kökenli balık türü kaydedilmiştir. Sıcak denizlerden gelen yabancı türler ve Akdeniz’in giderek ısınması Doğu Akdeniz’in biyoçeşitliliğini değiştirerek iyice tropikalleşmesine neden olmaktadır. Küresel ısınma kaynaklı Akdeniz’in batısında balık popülasyonlarında görülen değişim, Doğu Akdeniz gibi hızlı değişime maruz kalan tüm bölgelere de yayılarak mevcut ekosistemin yapısını iyice değiştirecektir. Bu duruma Antalya Kaş ilçesindeki balıkçılar tarafından avlanan balıkların neredeyse büyük bir çoğunluğu oluşturan sokar balıkları örnek olarak gösterilebilir. İstilacı türler her yıl yayılarak yerel türleri yaşam alanlarından uzaklaştırmaktadır. Diğer yerel türler ise daha soğuk su arayışıyla daha kuzeye doğru yer değiştirirken yer değiştiremeyen endemik türler ise yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Akdeniz’in güneyinde ve doğusundaki bazı bölgelerde tür topluluklarının tamamen değiştiği görülmektedir.

Giderek ısınan Akdeniz’de ekosistem dengesinin bozulmasına bağlı olarak 2003’ten bu zamana kadar yaşanan sorunlardan birisi de denizanalarıdır. Denizanası popülasyonlarının hızla artmasıyla ortaya çıkan denizanası sürüleri, eskiden birkaç yılda bir görülürken, artık her yıl görülmekte ve Akdeniz’deki denizanası sürüleri, balıkçıların ağlarına zarar vererek ekonomik ve iş gücü kayıplarına neden olmaktadır. Denizanalarının zehirli olanları ise Akdeniz’in turizm merkezlerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Su ürünleri yetiştiriciliğinde kullanılan kafesleri istila edip buradaki balıklara zarar verebilmelerinin yanında güç santrallerinin soğutma suyu girişlerini tıkayarak enerji üretim verimliliğini de düşürmektedir. Denizanaları, ticari balık türlerinin yumurtalarını ve larvalarını yedikleri gibi besinlerini de tükettiklerinden balıkların çoğalmasına engel olmaktadır. Doğu Akdeniz ve tüm denizanalarının yayılım gösterdiği denizlerimizde doğal avcısı olan avcı balıklar yeterli olmadığından sayıları giderek artmaktadır. Süveyş Kanalı’nın sık sık derinleştirilmesiyle biyolojik çeşitlilikteki değişim çevresel güvenlik anlamında kaygıları da arttırmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren Süveyş’ten, ülkemiz sularına giriş yapan istilacı balon ve aslan balığının sayısının son dört yılda özellikle Doğu Akdeniz’de endişe verici nitelikte artmıştır. Ülkemize özgü olmayan bu yabancı türlerin çeşit ve sayılarının önlenemez artması biyogüvenlik sorununu da ön plana çıkarmaktadır. Akdeniz’de bunları tüketen balık türlerinin (orfoz, lagos, kılıç, orkinos vb) azlığından dolayı dışarıdan gelen bu türler genellikle bir engele takılmamakta ve daha hızlı yayılmaktadır. Akdeniz su sıcaklığının son 50 yılda artması bu yabancı türlerin yayılmasını iyice artırmıştır. Akdeniz’de istilacı türlerin bu şekilde artması ilerleyen süreçlerde Marmara’da hatta Karadeniz’de deniz ekosisteminde de olumsuz etkisini gösterecektir. Bu yabancı türlerin Akdeniz, Marmara ve Karadeniz’de görülmesi ve sayılarının artışı bu bağlamda biyogüvenlik sorununa hatta devamında gıda güvenliği sorununa da yol açabilecektir. Balıkçılara, biyolojik çeşitliliğe, turizme ve dolayısıyla sosyoekonomik anlamda sağlığa verdiği zararlarda söz konusudur. İklim değişikliği ve yabancı türlerdeki çoğalmanın takip edilmesi oldukça önemli olduğundan bu bağlamda yerli türlerin korunması önem arz etmektedir. Yerli türlerin korunamaması durumunda daha fazla dışarıdan gelen yabancı tür Türkiye sularına geçecek ve dolayısıyla başta balıkçılık, sağlık, gıda ve turizm olmak üzere bazı sektörlerle zarar verebilecektir. Doğu Akdeniz ekosisteminin mevcut durumu iyice çökmeden kalıcı ve çözüme yönelik kararlar alınarak uygulanması bu ekosistemin korunması açısından son derece önemlidir.

SONUÇ

Doğu Akdeniz'in stratejik konumundan dolayı, deniz ulaştırma ve ticareti açısından geçmişteki önemi, günümüzde de zengin hidrokarbon yatakları, enerji ve balıkçılık gibi doğal kaynakların tespit edilmesi ile daha da ön plana çıkarmıştır. Son yıllarda yaşanan ve gittikçe derinleşen Doğu Akdeniz deniz altı hidrokarbon yataklarının kullanılmasına yönelik uluslararası güç oyunlarının, önümüzdeki süreçte bu sefer balıkçılık kaynaklarına egemen olma sevdası ile Yunanistan'ın göstereceği beklenmektedir. Yunanistan, bu hedefine yönelik Doğu Akdeniz'de yaptığı çok sayıdaki balıkçılık üzerine yaptığı araştırmaları her fırsatta uluslararası platformlarda dile getirmektedir. Türkiye'nin bu coğrafya üzerinde oynanan diplomasi oyunlarına hazırlıklı olması ve sorunu bir bütün olarak ele alarak oyunu okuması ve bu oyunu kendisinin kurması gerekmektedir. Ülkemizin, Doğu Akdeniz üzerine olan tezleri, sadece hukuk ve uluslararası diplomasi dili ile çözülemeyeceğinden bu coğrafyayla ilgili tüm sorun oluşturabilecek parçalar üzerinde kapsamlı araştırmalar yapılmalı ve elde edilen bilgiler, ülkemiz çıkarına olacak şekilde ilgili konjonktürlerde sunulmalıdır. Türkiye'nin şimdiye değin Doğu Akdeniz uluslararası sularındaki balıkçılık ve denizel biyoçeşitliliğe yönelik yaptığı çalışmalar, oldukça az ve yetersizdir. Balıkçılık ve diğer deniz araştırmalarına yönelik yapılacak bilimsel araştırmalar, Doğu Akdeniz'in en uzun kıyı uzunluğuna sahip ve bölgenin en güçlü devletlerinden biri olan Türkiye'nin çıkarına olacaktır. Aynı zamanda ülkemiz sınırları dahilinde olan çok sayıdaki lagün, sulak alanlar ve deltalar gibi önemli denizel kaynaklarımızın kirlenmesinin önüne geçilmesi, biyoçeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir kullanılması açısından da bu bilgiler önem arz etmektedir. Bu kapsamda Doğu Akdeniz'in bütün yönlerini içeren, süreklilik arz eden bilim politikaları oluşturmak başlıca önceliklerimiz arasında yer almalıdır. Önemli balık stoklarını geri kazanmanın ve denizlerimiz için ciddi tehdit oluşturan tür ve habitat kayıplarını durdurmanın en etkili yolu ise Akdeniz'i korumaktan geçmektedir.

Zamanında, yeterli ve kapsamlı önlemler alınmadığı takdirde bu bölgenin deniz altı doğal kaynaklarını kullanmakta yeterince söz sahibi olamayacağımız gibi hidrokarbon ve enerji kaynaklarının çıkarımı, taşınması, işlenmesi aşamalarında da Doğu Akdeniz ekosistemi üzerinde olabilecek geri dönüşü imkânsızlık boyutlarındaki tahribatın önüne de geçilemeyecektir. Ekosistemin tahribatından en fazla etkilenen ve zarara uğrayacak olan yine ülkemiz olacaktır. Özellikle yapılacak çalışmalar, balıkçılık stok yoğunluğunun tespiti, mevcut biyoçeşitliliğin korunması, küresel ısınma sonucunda sularımızdaki biyolojik çeşitliliğin etkilenmesine sebep olan başta balon, aslan balığı, deniz

anaları gibi istilacı su ürünlerinin girişinin önlenmesi, sularımızdaki aktivitelerinin durdurulmasına yönelik olmalıdır. Bu yabancı türlerin Doğu Akdeniz ve diğer denizlerimizdeki baskısını azaltmak için bunları tüketen avcı türler olarak bilinen orfoz, kılıç, orkinos gibi büyük balık türlerinin popülasyonunun artırılması ve bunlar üzerine olan av baskısının azaltılarak kotalar konulması gerekmektedir. Diğer bir deyişle ekosistem üzerine olan insan baskısının kaldırılıp sağlıklı ekosistemin dengesinin korunması ve sürdürülebilir olması (güçlü biyoçeşitlilik oluşması) için aşırı avlanma ile zayıflayan yerel avcı türlerin stoklarını yeniden canlandırarak istilacı türlerin kontrol altında tutulması ile Doğu Akdeniz'in dayanıklılığı artırılmalıdır. Tüm bu uğraşların yanında iklim değişikliğinin yaratabileceği olumsuz etkenleri de göz ardı etmeden küresel ısınmaya karşı uyuma yönelik gerekli önlemleri alarak gelecek planlanmalıdır. Karşılaştığımız sorunun büyüklüğünün farkında olunmalı ve buna göre kalıcı sürdürülebilir politikalar uygulanmalıdır. Farkında olunmadığı takdirde, enerji ve hidrokarbonlar üzerine düşünülen uygulamaların faaliyete geçtiği anda Doğu Akdeniz ekosistemi tam anlamıyla çökebileceği gibi turizm, balıkçılık başta olmak üzere gelir getirici birçok faaliyet alanının da işlerliğini yitirmesi ve binlerce ailenin işsiz kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye olarak, Doğu Akdeniz'deki balıkçılık alanlarımızı dikkatlice takip etmeli ve bu alanlarımızı kaybetmemek için önemli çabalar sarf edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdullahzade, Cavid, “Uluslararası Hukukta Deniz Yetki Alanları ve Doğu Akdeniz Bağlamında Türkiye’nin Egemen Hakları”, (Ed.: Necdet Ünüvar), **Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Doğu Akdeniz Sempozyumu, TBMM Basım Evi, Ankara 2021, s. 113-154.
- Aktan, Yelda; Topaloğlu, Bülent, “First record of *Chrysophaeum taylorii* Lewis & Bryan and their benthic mucilaginous aggregates in the Aegean Sea“, **Journal of Black Sea/Mediterranean Environment**, V:17, İstanbul 2011, s. 159–170.
- Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) Raporu, **Akdeniz bölgesi öncelikli çevre sorunları**, Avrupa Toplulukları Resmî Yayınlar Ofisi, No:4, Denmark 2006, s. 88.
- Balık, İsmet, “Karadeniz’e Kıyısı Bulunan Ülkelerin Karadeniz’deki Balıkçılık Yetki Alanları ve Balıkçılık Faaliyetleri”, **Acta Aquatica Turcica**, 15(2), Isparta 2019, s. 117-125.
- Başaran, Sertaç, “Uluslararası Hukukta Deniz Yetki Alanları ve Doğu Akdeniz Bağlamında Türkiye’nin Egemen Hakları”, (Ed.: Necdet Ünüvar), **Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Doğu Akdeniz Sempozyumu, TBMM Basım Evi, Ankara 2021, s. 29-54.
- Bilecenoğlu, Murat; Kaya, Murat; Cihangir, Bülent; Çiçek, Erdoğan, “An updated checklist of the marine fishes of Turkey”, **TÜBİTAK Turkish Journal of Zoology**, 38(6), Ankara 2014, s. 901–929.
- Bilgin, Burcu, “Türkiye’nin Akdeniz’de Balıkçılık Yönetimi Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Balıkçılık Politikası’na Uyumu”, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı AB Uzmanlık Tezi, Ankara 2008, s. 98.
- Bouchet, Philippe; Taviani, Marco, “The Mediterranean deepsea fauna: pseudopopulations of Atlantic species”, **DeepSea Research**, 39(2), 1992, s.169-184.

- Cavas, Levent; Mert, Nazlı, “Industrial researches on *Posidonia oceanica* (L.) Delile”, Aktan Y., Aysel, V. (Ed.), **First National Workshop on *Posidonia oceanica* (L.) Delile on the Coasts of Turkey**, TUDAV (Turkish Marine Research Foundation), Yayın no: 39, İstanbul 2013, s. 160-177.
- Chevalier, Claudiane, “Governance in the Mediterranean Sea Legal Regime and Prospectives”, **IUCN Centre for Mediterranean Cooperation Parque Tecnológico de Andalucía Calle Marie Curie**, Sede Social Campanillas Malaga, Spain 2014, s. 25.
- Çınar, Melih Ertan; Bilecenoglu, Murat; Öztürk, Bayram; Katağan, Tuncer; Yokeş, M.B.; Aysel, V.; Dağlı, Ertan; Açık, S.; Özcan, T.; Erdoğan, Hüseyin, “An updated review of alien species on the coasts of Turkey”, **Mediterranean Marine Science**, 12 (2), Greece 2011, s. 257–315.
- Çınar, Melih Ertan; Dağlı, Ertan; Kurt, Şahin Güley, “Checklist of Annelida from the coasts of Turkey”, **TÜBİTAK Turkish Journal of Zoology**, 38(6), Ankara 2014, s. 734–764.
- Çoker, Tülin; Akyol, Okan, “An evaluation on the fish diversity of Gökova Bay (Aegean Sea)”, **Ege Journal of Fish Aquatic Science**, 31(3), İzmir 2014, s. 161-166.
- Demir, İsmail, “Türk Deniz Yetki Alanlarının Belirlenmesinin Hukuki Dayanakları ve İç Hukuk Üzerine Bazı Düşünceler”, **Adalet Dergisi**, 2020/2 65, Ankara 2020, s. 27-50.
- Doğu Akdeniz Havzası Kuraklık Yönetim Planı Nihai Raporu**, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü Taşkın ve Kuraklık Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Ankara 2018, s. 60.
- Doğu Akdeniz Havzasında Kirliliği Önleme Çalışmaları Değerlendirme Raporu**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara 2016, s. 77.
- Sağlam, Erdoğan; Karadal Emir; Naciye, “Akdeniz Bölgesi Sahil Şeridi Deniz Balıkçılığının Sosyoekonomik Yapısı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Su Ürünleri Fakültesi Dergisi**, 12(2), Isparta 2016, s. 158-169.

- Furuncu, Yunus, “Doğu Akdeniz’de Türkiye dışındaki ülkelerin hidrokarbon arama ve sondaj faaliyetleri”, K. İnat, M. Ataman ve B. Duran (Edt), **Doğu Akdeniz Sorunu ve Türkiye**, İstanbul, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2020, s. 231-249.
- Gönülal, Onur, “Ege Denizi’nde Türk-Yunan İlişkilerine Balıkçılık Açısından Bakış” (Ed.: Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş), **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Yayınları, İstanbul 2019, s. 429.
- Güneş, Alper, “Deniz-enerji güvenliği ilişkisi bağlamında Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki enerji politikalarının analizi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12 (1), Çankırı 2022, s. 363-391.
- Güreşen Aysu, **Gökçeada (Kuzey Ege) Kıyılarında Posidonia Çayırları Ekosistemi Aracılığıyla Ekolojik Kalitenin Belirlenmesi**, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Deniz ve İçsu Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 77.
- Harunoğulları Muazzez, “Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslararası Anlaşmazlık ve Rekabet”, **International Journal of Geograpy and Geograpy Education (IGGE)**, Marmara Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları 1(42), İstanbul 2020, s. 455-481.
- Heinisch Gilad, Corriero Aldo, Medina Antonio, Abascal Francisco J., Serna Jose-Miguel de la, Vassallo-Agius Robert, Belmonte Ríos Antonio, García Antonio, Gándara Fernando de la, Fauvel Christian, Bridges Christopher R., Mylonas Constantinos C., Karakulak Saadet F., Oray Isik, Metrio Gregorio De, Rosenfeld Hanna, Gordin Hillel, “Spatial-temporal pattern of bluefin tuna (*Thunnus thynnus* L. 1758) gonad maturation across the Mediterranean Sea”, **Marine Biology**, 154(4), Germany 2008, s. 623–630.
- Jeffries, Evan; Campogianni, Stefania, “İklim Değişikliğinin Akdeniz’deki Etkileri, Aşırı Isınan Bir Denizden Altı Hikaye”, **Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) Akdeniz Girişimi Raporu**, Roma-İtalya 2021, s. 14.

Karabacak, Gürkan Salih, **Türkiye denizlerinde trol ve gırgır balıkçılığı ihlallerinin incelenmesi**, Fen Bilimleri Enstitüsü Su Ürünleri Mühendisliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, Antalya 2019, s. 70.

Karan, Hakan; Kocabıyık, Berilşah, “Uluslararası Hukukta Deniz Yetki Alanları ve Doğu Akdeniz Bağlamında Türkiye’nin Egemen Hakları”, (Ed.: Necdet Ünüvar), **Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü**, Doğu Akdeniz Sempozyumu, TBMM Basım Evi, Ankara 2021, s. 209.

Katsanevakis, Stellios; Coll, Marta; Piroddi, Chiara; Steenbeek, Jeroen; Ben Rais Frida; Zenetos, Argyiro; Cardoso, Ana Christina, “Invading the Mediterranean Sea: biodiversity patterns shaped by human activities”, **Frontiers in Marine Science**, Switzerland 2014, p.1-11.

Kayhan, Figen Esin; Kaymak, Güllü; Tartar, Şeyma; Akbulut, Cansu; Esmer, Harika Eylül; Yön, Ertuğ; Nazan, Deniz, “Küresel ısınmanın balıklar ve deniz ekosistemleri üzerine etkileri”, **Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 31(3), Kayseri 2015, s. 128-134.

Kedikli, Umut; Çalağan, Önder, “Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz’in Önemi”, **Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi**, S 01, Tekirdağ 2017, s. 120-128.

Koray, Murat, “Doğu Akdeniz’in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü”. (Ed.: Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş), **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, TASSAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Yayınları, İstanbul 2019, s. 429.

Koray, Tufan, “Türkiye Denizleri Fitoplankton Türleri Kontrol Listesi”, **Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi**, 18(1-2), İzmir 2001, s. 1-23.

Okudan, Emine; Dural, Berrin; Demir, Veysel; Erduğan, Hüseyin; Aysel, Volkan, “Biodiversity of Marine Benthic Macroflora (Seaweeds/Macroalgae and Seagrasses) of The Mediterranean Sea”. Ed.: Turan, C., Salihoglu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B., **The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance**, Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), No: 43, İstanbul 2016, s. 585-595.

- Oruç, Ayşe, “Trawl fisheries in the eastern Mediterranean and their impact on marine turtles”, **Zoology in the Middle East**, 24(1), Japon 2001, p.119–125.
- Öncü, Füsün; Yüce, Morkoyunlu, Arzu; Ömeroğlu Tapan, Beril; Abdi Hassan, Sheikh, “Çevresel Etkiler ve Türkiye Deniz Ekosistemleri”, **Şehir Sağlığı Dergisi (Chj)**, 2(2), Aydın 2021, s. 68-71.
- Önçirak Gülden Yavuz, **Uluslararası AB Balıkçılık Alanlarına Dair Mevzuatın Akdeniz ve Karadeniz Uygulamalarının Türkiye'ye Etkileri**, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü AB Uzmanlık Tezi, Ankara 2015, s. 145.
- Özgül, Eren, “Akdeniz’ de Yeni Sınır Uyuşmazlıklarına Doğru: Balıkçılık Koruma Alanları”, **SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:13, İstanbul 2009, s. 79-92.
- Öztürk, Ayaka; Dede, Ayhan; Tonay, Arda Mustafa, “Cetaceans In The Turkish Waters of The Mediterranean Sea”. Ed.: Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B., **The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance**, Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), No: 43, İstanbul 2016, s. 566-571.
- Öztürk, Bayram; Turan, Cemal; Özsoy, Emin; Öztürk, Hüseyin; Güven, Cemal; Algan, Nesrin, **2017 Türkiye Denizleri Raporu**, TÜDAV (Türk Deniz Araştırmaları Vakfı) Yayınları, İstanbul 2017, s. 45.
- Öztürk, Bayram; Gönülal, Onur; Yıldız, Taner; Uzer, Uğur, “Ege ve Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Sınırlandırılmasında Denizel Canlı Kaynaklarla İlgili Bazı Gelişmeler”, (Ed.: Mahmut Ak, Haluk Alkan, Metin Ünver), **Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denkleme Ege ve Doğu Akdeniz**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5292, İstanbul 2021, s. 55-104.
- Paker, Hane, “Çevre rejimleri ve Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin rolü: Akdeniz’de sürdürülebilirlik”, **Marmara Üniversitesi Avrupa Topuluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 20(1), İstanbul 2012, s. 151-175.

- Piante, Catherina; Ody, Denis, “Blue Growth in the Mediterranean Sea: the Challenge of Good Environmental Status”, **MedTrends Project**, WWF-France 2015, s. 192.
- Rothman, Shewy; Stern, Nir; Goren, Menachem, “First record of the IndoPacific areolate grouper *Epinephelus areolatus* (Forsskål, 1775) (Perciformes: Epinephelidae) in the Mediterranean Sea”, **Zootaxa**, 4067(4), 2016, s. 479–483.
- Sağlamtimur Doğan, Neslihan; Subaş, Emre, “Dünya ve Türkiye’de gemilerden kaynaklanan deniz kirliliği ve atık kabul tesisleri: Genel perspektif, yönetim ve öneriler”, **Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi**, 24(3). Denizli 2018, s. 481-493.
- Sağsen, İlhan; Berkul, Ali, “Uluslararası deniz hukuku konferansları çerçevesinde Türkiye’nin hukuki görüşleri: Doğu Akdeniz örneği”, **KAÜ-İBFD (Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi)**, 12(24), Kars 2021, s. 1138-1164.
- Sevim, Cenk, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, **Journal of Yaşar University**, 7(26), İstanbul 2012, s. 4378-4391.
- Şahin, İsmail, “Doğu Akdeniz uyuşmazlığı ve Türk balıkçılığının akıbeti”, **Diriliş postası gazetesi (14082020)**, Akyıldız Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 2020. <https://www.dirilispostasi.com/makale/6296365/docdr-ismail-sahin/dogu-akdeniz-uyusmazligi-ve-turk-balikciliginin-akibeti>. (Erişim tarihi: 22.09.2022).
- Şişman, Eyüp, “Ege ve Akdeniz Kıyılarında Deniz Suyu Sıcaklıkları İçin Soğuma Döneminde Trend Analizleri”, **Doğal Afetler ve Çevre Dergisi**, 5(2), Artvin 2019, s. 291-304.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, “Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Balıkçılık- Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Yayın no: 2719/632, Ankara 2007, s. 127.
- Topaloğlu, Bülent; Evcen, Alper, “Updated checklist of sponges (Porifera) along the coasts of Turkey”, **TÜBİTAK Turkish Journal of Zoology**, 38(6), Ankara 2014, s. 665–676.

- Topaloğlu, Bülent; Öztürk, Bayram, “Doğu Akdeniz’de Açık Deniz Denizaltı Dağları, Kanyonları ve Benzeri Yapıların Biyolojik Çeşitlilik Açısından Önemi”, Algan N., Gönülal O., (Ed.), **Ulusal Yetki Alanları Dışında Kalan Açık Denizlerin Korunması ve Yönetilmesi**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) Yayın: 50 İstanbul 2019, s. 72–83
- Turna, İsmail; Atik, Ümit; Gürkan, Yıldırım Ufuk, “Deniz çayırlarından *Posidonia oceanica* ’nın Alanya kıyılarındaki mevsimsel değişimleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Su Ürünleri Fakültesi Dergisi**, 13(1), Isparta 2017, s. 1-11.
- Türkiye İstatistik Enstitüsü, “Türkiye 2017 Su Ürünleri İstatistikleri”, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2018. <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BSGM.pdf>
- Uysal, Zahit, “Bacterioplankton, Cyanobacteria, Phytoplankton”, (Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Ed.):), **The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance**, Turkish Marine Research Foundation (TU-DAV), Publication No: 43, Istanbul 2016, s. 79-92.
- Verep, Bülent, Ödün Neşe Akçanal, “Çay Tarımında Kullanılan Suni ve Doğal Gübrelerin Fırtına Vadisi (Çamlıhemşin-Rize) Behice Deresinin Fiziko-Kimyasal Su Kalitesine Etkisi”, **Journal of Anatolian Environmental&Animal Sciences**, Sayı:1/1, Rize 2016, s. 1-13.
- Wolfgang, Cramerr; Joel, Guiot; Katarzyna, Marini; Brian, Azzopardi; Mario, V Balzan, **Summary for Policymakers. Mediterranean Experts on Climate and Environmental Change (MedECC)**, Union for the Mediterranean, Plan Bleu, UNEP/MAP, Fransa 2020, s. 6.
- WWF (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), “Akdeniz’de Ekonominin Canlandırılması. Sürdürülebilir bir gelecek için atılacak adımlar”, **Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) Akdeniz Girişimi Raporu**, Roma-İtalya 2017, s. 64.
- Yavuz, Gülden, **Avrupa Birliği ve Türk Balıkçılık Alanları Rejimleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Deniz Hukuku) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 210.
- Yaycı, Cihat, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, 4(6), İstanbul 2012, s. 1-70.

Yılmaz, Müge, **Özel Çevre Koruma Bölgeleri Yönetimi ve Sürdürülebilir Çevre Koruma Anlayışının Oluşumuna Etkisi: Datça-Bozburun Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 313.

Yüksek, Ahsen, “Akdeniz Denizel Alan Biyolojik Çeşitliliği”, (Ed.: Mahmut Ak, Haluk Alkan, Metin Ünver), **Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denkleme Ege ve Doğu Akdeniz**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5292, İstanbul 2021, s. 105-130.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN DOĞU AKDENİZ'E YANSIMALARI VE KIBRIS'IN STRATEJİK ÖNEMİ

Mustafa KİBAROĞLU*

Özet

Türk ve dünya kamuoyunda sıklıkla vurgulanan bir görüşe göre, Kıbrıs sorunu çözümlendiği takdirde Türkiye'nin Yunanistan ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin istenilen seviyelere çıkartılabileceğine inanılmaktadır. Oysa bu yanıltıcı bir yaklaşımdır. Asıl anlaşılması gereken husus, ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara bir çözüm bulunduğu takdirde Kıbrıs konusunun sorun olmaktan çıkacağıdır. Bir başka deyişle, Türkiye ile Yunanistan arasında kısmen tarihten, kısmen de iki ülke arasındaki coğrafyadan kaynaklanan sorunlar çözümlenemediği takdirde, Doğu Akdeniz'de istikrar ve barış sağlanacağı düşünülürken Ege'de ciddi sorunların önünün açılması riskinin daha da belirginleşeceği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu yazımızda Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin Doğu Akdeniz'e yansımaları detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu bağlamda Kıbrıs'ın Türkiye'nin ulusal güvenliği bakımından arz ettiği stratejik önem vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Ege, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Kara suları, Kıta Sahaneliği, Hava Sahası, Uluslararası Adalet Divanı, Stratejik Denge.

* Prof. Dr., MEF Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, kibaroglum@mef.edu.tr.

THE REFLECTIONS OF TURKEY–GREECE RELATIONS ON THE EASTERN MEDITERRANEAN AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF CYPRUS

Abstract

According to a view frequently emphasized in Turkish and world public opinion, it is believed that Turkey's relations with Greece and the European Union (EU) can be brought to the desired levels if the Cyprus problem is resolved. However, this is a misleading approach. The main point to be acknowledged is that the Cyprus issue will cease to be a problem only if a solution is found to the problems between Turkey and Greece. In other words, unless the problems between Turkey and Greece arising partly from history and partly from the geography between the two countries are resolved, it should be noted that while it is thought that stability and peace will be achieved in the Eastern Mediterranean, the risk of paving the way for serious problems in the Aegean will become more evident. In this article, the reflections of Turkish-Greek relations on the Eastern Mediterranean will be discussed in detail and in this context, the strategic importance of Cyprus in terms of Turkey's national security will be emphasized.

Key words: Eastern Mediterranean, Aegean, Turkey, Greece, Cyprus, Territorial Waters, Continental Shelf, Air Space, International Court of Justice, Strategic Balance.

GİRİŞ

Doğu Akdeniz tarihin her döneminde büyük öneme sahip olmuştur. Bölgenin stratejik önemi kısa süre önce son derece zengin doğal gaz yataklarının bulunmasıyla çok daha artmıştır. Güneydoğu Avrupa, Küçük Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyalarının kesişiminde bulunan Doğu Akdeniz'de birbirinden çok farklı kültürel ve toplumsal yapılara, çok farklı rejimlere ve yönetim anlayışlarına, çok farklı ekonomik ve sınai gelişmişlik seviyelerine ve askerî imkân ve kabiliyetlere sahip olan çok sayıda devlet ulusal çıkarları doğrultusunda politikalar belirlemeye ve uygulamaya çalışmaktadır. Bu sebeptendir ki, böylesi karmaşık ilişkiler yumağını bünyesinde barındıran bu geniş coğrafyada, istikrarlı bir ortam sağlanması, çatışmalar yaşanması durumunda barışın tesis edilmesi ve sürdürülmesi ciddi zorluklar içermektedir. Bu arka plan içinde, Türkiye ile batı komşusu Yunanistan arasındaki ilişkilerin inişli çıkışlı gündemini de, büyük oranda, Ege'de ve Doğu Akdeniz'de sorun teşkil eden konulara her iki ülkenin çok farklı yaklaşımlar sergilemeleri belirlemektedir demek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de bazı çevrelerde ve dünya kamuoyunda genel olarak vurgulanan bir görüşe göre, Kıbrıs sorunu çözümlendiği takdirde Türkiye'nin Yunanistan ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin istenilen seviyelere çıkartılabileceğine inanılmaktadır. Konuya bu şekilde yaklaşılması sebebiyle sorun son yıllarda sadece Doğu Akdeniz'de üzerinde iki farklı milletten ve iki farklı dinden insanların yaşadığı bir kara parçasında yeniden bir devlet yaratma çabası olarak değerlendirilmeye başlanmış ve bu yaklaşım büyük oranda kabul görmüştür. Oysa bu yanıltıcı bir yaklaşımdır. Asıl anlaşılması gereken husus, ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara bir çözüm bulunduğu takdirde Kıbrıs konusunun bir sorun olmaktan çıkacağıdır. Bir başka deyişle, Türkiye ile Yunanistan arasında kısmen tarihten, kısmen de iki ülke arasındaki coğrafyadan kaynaklanan sorunlar çözümlenemediği takdirde, 2004 yılında da beklenildiği gibi, Kıbrıs'ta "Annan Planı da referans alınarak" ya da bir başka platformda "çözüm" bulunmuş olsaydı dahi, Doğu Akdeniz'de istikrar ve barış sağlanacağı düşünülürken Ege'de ciddi sorunların önünün açılması riskinin daha da belirginleşeceği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu düşüncelerle, bu yazımızda, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin Doğu Akdeniz'e yansımaları detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu bağlamda Kıbrıs'ın Türkiye'nin ulusal güvenliği bakımından stratejik önemi vurgulanacaktır.

1. EGE'DE BİR ASIR ÖNCE KURULAN TÜRK-YUNAN DENGESİ

1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında tekrar bir savaşın çıkmasına sebep olabilecek unsurların ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler alınmaya özen gösterilmiştir. Bunların en başında, Ege Denizi'ndeki adaların silahsızlandırılmış bir statüde olmasının karara bağlanmış olduğu sayılabilir. Söz konusu coğrafyanın son derece karmaşık topoğrafik bir yapı içermesi sebebiyle, silahlanma yoluyla taraflardan birinin kendisine önemli avantaj sağlamasının zamanla açık çatışmaya dönüşebilecek olması ihtimali karşısında, adaların silahtan arındırılmış statüde olmaları yoluyla bir denge kurulabileceğine inanılmıştır. Oysa bu denge kısa süre sonra Yunanistan'ın tek yönlü girişimleri ve "oldu bitti" şeklinde izlediği politikalar sebebiyle bozulmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve esas olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında hızlanan bir süreç içinde Yunanistan Ege Denizi'ndeki birçok adayı silahlandırmış, birçoklarında ise askerî harekât ortamında önemli lojistik destek sağlayabilecek alt yapılar inşa etmiştir.¹

Yunanistan'ın 1923 yılında Lozan'da ve 1947 yılında Paris'te imzalanan uluslararası antlaşmaların hükümlerine aykırı bir şekilde gerçekleştirdiği bu gibi girişimlerinin sonucunda Ege'de zaman zaman krizler yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan krizlerin ardındaki en önemli sebep söz konusu coğrafya üzerinde egemenlik tartışmasının iki ülke arasında hukuk çerçevesinde çözümle-nenememiş olmasıdır. Bununla birlikte, iki ülkenin, sorunların gerek içeriğine gerekse çözüm yollarına ilişkin yaklaşımlarının önemli farklılıklar içermesi de çözüm arayışlarının sonuçsuz kalmasında etkili olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan'ın arasında yaşanan en temel anlaşmazlık, Ankara'nın dile getirdiği gibi, "iki ülke arasında, kara sularının genişliği, kıta sahanlığı, FIR hattı, hava sahasının genişliği, adaların askersizleştirilmesi, aidiyeti belirlenmemiş kayaların, kayacıkların ve adaların statüsünün belirlenmesi başta olmak üzere bir dizi sorunlar vardır" yaklaşımının mı, yoksa Atina'nın tezi olan, "sorunlar yoktur, tek bir sorun vardır, o da kıta sahanlığı sorunudur, Türkiye dilerse bu konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürebilir" yaklaşımının mı geçerli olacağı tartışmasıdır. Bu ifadelerden de anlaşıl-

¹ Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bk. Sıtkı Egeli, "Greek Air Power", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Bilkent Üniversitesi, 1998.

labileceği gibi, Türkiye ile Yunanistan henüz “sorunlar vardır” ile “tek bir sorun vardır” tartışmasında dahi bir adım ileri gidememişken, iki ülkenin aralarında kalıcı barışın ve istikrarın tesis edilmesi ve sürdürülmesi konusunda çok iyimser bir yaklaşıma sahip olmak pek mümkün olmamaktadır.

Bir an için Türkiye'nin, Yunan tezini kabul ederek Ege'de kıta sahanlığı konusundaki sorunu çözme girişiminde bulunmak istemesi düşünülse dahi, o aşamada da iki temel sorun karşısına çıkacaktır. Bunlardan birincisi, La Hey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı'nda çözüm aranacak bir konu hakkında soruna taraf olan ülkelerin sadece birinin başvurusunun usulen kabul edilecek bir tutum olmadığıdır. Soruna taraf olan ülkelerin, öncelikle hangi konuda Divan'ın yargı yetkisini kullanmasını talep edecekleri hakkında bir mutabakata varmaları ve ortak başvuruda bulunmaları beklenir. Dolayısıyla, Yunanistan'ın “kıta sahanlığı konusunda Türkiye dilerse La Hey'e başvurabilir” söylemi yanıltıcıdır. İkinci sorun ise, Türkiye'nin kıta sahanlığı konusunda Uluslararası Adalet Divanı'nın yargı yetkisini (“*competence*”) tanıması ile alakalıdır. Buna rağmen, Türkiye Divan'a Yunanistan ile birlikte başvurmayı kabul etse dahi, Yunanistan her ne kadar Divan'ın yargı yetkisini tanımış olsa bile, bu yetkinin kullanılmasında “askeri savunma eylemi” kapsamında olacak konular hakkında bir rezerv koymuştur.² Bu sebeple, Divan'ın Türkiye lehinde bir karar alması veya bu yönde bir öngörünün oluşması durumunda Yunanistan bu rezervine referansta bulunarak, kendi aleyhine alınacak bir kararı geçersiz sayabilir. Dolayısıyla, Yunanistan'ın “Türkiye La Hey'e gitmiyor, uluslararası hukuktan kaçıyor” şeklindeki söylemi de son derece yanıltıcıdır.

2. EGE'DE KARA SULARININ GENİŞLİĞİ SORUNU VE YUNANİSTAN'IN TUTUMU

Ankara ile Atina arasında yaşanan en önemli anlaşmazlık konularının başında, Yunanistan'ın taraf olduğu, ancak Türkiye'nin imzalamadığı, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) taraf olan ülkelerin kara

2 “However, the Greek government excludes from the competence of the Court any dispute relating to defensive military action taken by the Hellenic Republic for reasons of national defence.”

sularını 12 mile kadar çıkartmalarına olanak sağlayan hükmünü, uygun görüldüğü zamanda ve ortamda, yürürlüğe koyma yoluna gidebileceğine dair ısrarlı tutumu ve bu yöndeki açıklamaları gelmektedir.³

Ege Denizi'nde halihazırda 6 mil olarak uygulanan kara suları dikkate alındığında, Yunanistan Ege'nin %43.68'i, Türkiye ise %7.46'sı üzerinde egemenliğe sahiptirler. Geri kalan %48.85'lik alan uluslararası sular olarak kabul edilmektedir. Yunanistan'ın kara sularını 12 mile çıkartması ve buna Türkiye'nin de aynı yönde karşılık vermesi durumunda ise Yunanistan %71.53 ve Türkiye %8.76 oranlarında Ege'de egemenlik hakkına sahip olacaklardır.

Görülebileceği gibi her iki ülkenin birlikte kara sularını 12 mile çıkartmaları durumunda dahi Türkiye'nin kazanımı sadece bir birim olurken Yunanistan kara sularını 28 birim arttırmaktadır. Kıta sahanlığının belirlenmesi hususunda da Yunanistan'ın Türkiye'nin hayati çıkarlarını dikkate almayan şekilde davranabileceğine ilişkin görüşün Türk tarafında hâkim olduğu görülmektedir.⁴ Bu konularda Yunanistan'ın tek taraflı girişimlerinin iki ülke arasında bir savaşa yol açabileceği de vurgulanan diğer bir husus olarak dikkat çekmektedir.⁵

Bütün siyasi ve diplomatik girişimlere rağmen Yunanistan'ın tek taraflı olarak kara sularını 12 mile çıkarması durumunda yaşanabilecek olası gelişmeler gözden geçirildiğinde konunun vahameti açıkça görülebilmektedir. Olası 12 mil ilanını, doğaldır ki, Türkiye hiçbir şekilde tanımayacaktır. Atina'nın artık kendi egemenliğinde olduğunu iddia edeceği, ancak Ankara'nın tanımayacağı ve uluslararası hukuk karşısında haklarını korumak ve

3 Kaynak, T.C. Dışişleri Bakanlığı web sitesidir (www.mfa.gov.tr). Bu konuda ayrıca akademik bir değerlendirme için Bk. Yüksel İnan vd., "The Troubled Situation of the Aegean Territorial Waters", *Hellenic Studies*, Cilt 4, Sayı 2, 1996, s. 57-58.

4 Bk. Sami Doğru, "Ege Denizi Kıt'a Sahanlığı Uyuşmazlığına Çözüm Önerisi: Ortak Arama ve İşletme", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Cilt 1, Sayı 2, Eylül 2003, s. 221-239.

5 Yunan Parlamentosu'nun 1995 yılında BMDHS'ni onaylamasının ve hükûmetin kara sularını 12 mile kadar çıkartma konusundaki niyetini beyan etmesinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 8 Haziran 1995 tarihinde alınan karar ile Yunanistan'ın kara sularını 6 milin üzerine çıkartması savaş sebebi (casus belli) olarak kabul edileceği ifade edilmiştir.

ısrarlı itirazını⁶ ortaya koymak adına uluslararası sular olarak göreceği bölgeye bir veya daha fazla askerî deniz aracı gönderebilecektir.

Böyle bir gelişme yaşanması durumunda, Atina, kendi kara suları olarak göreceği alanda Türk deniz aracının bulunması karşısında iki şekilde davranış sergileyebilir. Birinci olasılık, bu durumu görmezden gelmek ve Türk deniz aracına karşı herhangi bir eylemde bulunmamak olabilir. İkinci olasılık ise, kendi kara suları olarak ilan ettiği bölgede “izinsiz” olarak bulunan Türk deniz aracının kara sularının dışına çıkartılması için uyarıda bulunması ve bu yönde kademeli olarak etkisini ve şiddetini arttıracak (uyarı anonsu yapmak, deniz aracına çok yakın seyretmek, ya da belli oranda çarpmak, uyarı ateşi açmak, batırmak vb.) davranışlar sergilemesi olabilir.

Birinci olasılık gerçekleştiği takdirde, muhtemeldirki Türkiye uluslararası sular olarak görmeye devam edeceği bölgeye başka deniz araçları da gönderecektir. Yunanistan'ın bu yöndeki gelişmeyi ne kadar süreyle görmezden gelmeye devam edeceğini kestirmek mümkün değildir. Bir süre sonra, Yunanistan kendi kara suları olarak ilan ettiği bölgede bulunan Türk deniz araçlarına karşı eylemde bulunması ve bu eyleminin askerî güç kullanılmasına kadar varması durumunda, Türkiye mütekabil şekilde karşılık vermesi söz konusu olacaktır.

Denizde yaşanması muhtemel bu senaryolar Türkiye ile Yunanistan arasında hava sahası konusundaki farklı değerlendirmeler sebebiyle iki ülke hava kuvvetleri unsurları arasında uzun yıllardır yaşanmaktadır. Yunanistan'ın kara sularının hemen dikey olarak üzerindeki alanla sınırlı olan ve aynı şekilde 6 mil olması gereken hava sahasını, sivil havacılık alanındaki bir yetkisinden kaynaklanan gerekçe ile “Flight Information Region” (FIR) hattı olarak tanımlanan 10 mil olarak görmesi ve bu alanı kendi hava sahası ve egemenlik alanı olarak ilan etmesi karşısında Türkiye, doğal olarak, Yunanistan'ın bu tek taraflı tutumunu kabul etmemekte ve uluslararası hava sahası olarak kabul ettiği bölgeye askerî tatbikatlar sırasında Türk askerî uçaklarını göndermektedir. Yunan askerî uçakları, kendi hava sahaları olarak gördükleri bölgeden Türk uçaklarını çıkmaya zorladıkları takdirde askerî literatürde “*dog fight*” (“it da-laşı”) olarak tanımlanan ve bazı durumlarda tarafların zayıt vermesine de yol açan sınırlı çatışmalar yaşanmaktadır.

6 Uluslararası hukuk alanında bu tutumu sergileyen ülke için “persistent objector” tanımı yapılmaktadır.

Dolayısıyla, Ege Denizi’nde benzer şekilde ortaya çıkacak bir çatışmanın tırmanarak iki ülke arasında savaşa sebebiyet vermesi dikkate alınmayacak bir senaryo değildir. Böylesi istenmeyen bir gelişmenin yaşanmaması için, Türkiye ile Yunanistan arasında öncelikle güven tesis edilmesi, sorunların objektif kriterler eşliğinde ele alınması ve çözüme ulaştırılması gerekir. Ancak, karşılıklı güven eksikliği sebebiyle bu adımların atılması, belli dönemler haricinde, bugüne kadar yeterli düzeyde sağlanamamıştır.

3. YUNANİSTAN’IN “TEHDİT DOĞUDAN GELİYOR” İDDİASI VE COĞRAFİ GERÇEKLER

Yunanistan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazandığı 1830’lu yıllardan yakın geçmişe kadar topraklarını doğuya doğru Türklerin hüküm sürdüğü bölgelere yönelik olarak üç kat genişletmiş olması yayılmacı bir görüntü vermesine sebep olmuştur. Bu gerçeğe rağmen Yunanistan ulusal güvenlik politikalarında sürekli olarak tehdidin “doğudan” geldiğini vurgulamaktadır. Burada kastedilen ülke, zaman zaman bazı askerî ve siyasi çevrelerce açıkça ifade edildiği gibi, Türkiye olmaktadır. Bu doğru olmayan, hatta nesnel unsurlarla desteklenmesi mümkün olmayan abartılı bir değerlendirmedir.

Tehdit kavramının doğru bir tanımı yapıldığı takdirde görülebilecektir ki “tehdit bir ülkenin siyasi rejimini kontrol edebilecek ya da baskı altına alabilecek ve/veya topraklarının bir kısmını ya da tamamını işgal edebilecek imkân ve kabiliyetlere sahip askerî gücün varlığıdır”.⁷ Bu tanım çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında ve iki ülkenin coğrafi konumları dikkate alındığında, aşağıda anlatıldığı gibi, Türkiye’nin “Yunanistan’ın siyasi rejimini kontrol altına alarak kendi iradesini kabul ettirecek veya topraklarının tümünü ya da bir kısmını işgal edecek” bir askerî harekât gerçekleştirmesi yapılabilir görülmemektedir. Bu nedenle Türkiye’nin Yunanistan için bir tehdit olarak görülmesi yanlış ve yanıltıcı bir tespittir.

Bir an için Türkiye’nin Yunanistan üzerinde gizli emelleri olduğu ve bunu gerçekleştirmek için sürpriz bir saldırı yapmayı planlayacağı düşünülse dahi görülecektir ki, iki ülke arasında geniş çaplı bir kara harekâtına olanak verecek kadar yeterli kara parçası bulunmamaktadır. Türk askerî birliklerinin,

7 Güvenlik çalışmaları ortamında hâkim olan bu tanımın dışında da farklı tehdit tanımları yapılmaktadır. Birçok unsur tehdit değerlendirmelerine dahil edilmektedir. Ancak, tehdit, tehlike ve risk kavramlarını birbirinin yerine kullanmamaya özen göstermek gerekir.

yer yer 30 ila 100 km arasında değişen genişliğe sahip dar ve uzun bir koridor olan Batı Trakya bölgesini hızlı bir şekilde geçerek, Selanik üzerinden Atina'ya inmesi ve Yunanistan'ın siyasi rejimini kontrol altına alması, günümüzde ve görülebilir gelecekte, gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir senaryodur.

Öte yandan, Türkiye'nin, Yunan donanmasının denize açılmasını tümüyle engelleyebilecek ve bu ülkeyi adeta karantina altına alarak siyasi iradesini kabul ettirebilecek boyutta çok kapsamlı bir deniz gücü de bulunmaktadır. Ege denizinin birçok irili ufaklı ve bir kısmı silahlandırılmış Yunan adalarının bulunduğu çok geniş bir alan olduğu göz önüne getirilmelidir. Böyle bir durumda, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı askerî yönden mukavemet gösterecek çeşitli imkân ve kabiliyetlere sahip olmasının yanı sıra, ülkenin batısındaki Adriyatik denizi sayesinde, çevresinde oluşturulmasından korktuğu olası çemberi kırması mümkündür. Bu sebeple Türk deniz unsurlarının da iddia edilenin aksine Yunanistan'a tehdit teşkil etmediği açıkça görülebilir.

Benzer bir durum Türk hava unsurları bakımından da geçerlidir. Türkiye'deki üslerinden havalanarak yaklaşık yarım saatlik uçuş mesafesinde bulunan Atina üzerine varacak Türk savaş uçaklarının stratejik noktalara zayıat vermesi ve sadece bu yolla Türkiye'nin siyasi iradesini Yunanistan'a kabul ettirmesi de gerçekçi bir düşünce değildir. Kaldı ki, Türk savaş uçaklarının olası bir askerî harekât sırasında Ege'de çok geniş alana yayılmış Yunan hava savunma sistemlerinin ve kendilerini karşılamak üzere adalardaki ve ana karadaki üslerden havalanacak Yunan savaş uçaklarının engellemeleriyle karşılaşması ve mücadele etmesi söz konusu olacaktır.

Yukarıdaki paragraflarda, en olumsuz senaryolar dâhilinde bile Türkiye'nin Yunanistan'a karadan, denizden ya da havadan sürpriz bir saldırı düzenlemesi yoluyla kendi siyasi iradesini bu ülkeye kabul ettirmesinin, ya da topraklarının kayda değer bir bölümünü işgal etmesinin ne derece gerçek dışı bir yaklaşım olduğu somut örneklerle ortaya konulmuştur. Üstelik, bu senaryolara, Yunanistan'ın AB üyesi olması, her iki ülkenin de NATO içinde müttefik olmaları ve bu sebeple soruna Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupa Birliği'nin de müdahil olmaları gibi, uluslararası düzeyde kısıtlayıcı ve engelleyici faktörler dâhil edilmemiştir. Senaryolara dâhil edilmeyen başka bir unsur da Türkiye'nin önemli oranda kara ve hava gücünü ülkenin doğu ve güneydoğu komşularına yönelik önlemler çerçevesinde Yunanistan'la çatışma senaryoları dışında tutmak zorunda olduğudur.

4. YUNANİSTAN'IN COĞRAFİ AVANTAJININ TÜRKİYE İÇİN YARATTIĞI TEHDİT

Aynı kriterlerle değerlendirme yapıldığında Yunanistan'ın da kara ve deniz gücü yoluyla Türkiye için ciddi bir tehdit teşkil etmediği görülebilir. Ancak Yunan hava gücünün yapısı ve konuşlandırıldığı ya da konuşlandırılabilceği ortamlar sebebiyle Türkiye'ye yönelik olası bir Yunan saldırısının havadan yapılacağı düşüncesini doğurmuştur. Böyle bir saldırıda Yunan tarafının başarılı olabilmesi ve istediği sonucu alabilmesi için sürpriz saldırıda bulunması gerekmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Yunanistan, Ege denizinde Türkiye'nin hemen yakınında kurduğu hava üsleri sayesinde önemli stratejik avantaj elde etmiştir. Olası bir sürpriz saldırı durumunda bu üslerden kalkacak olan Yunan hava gücü unsurlarının çok kısa sürede Türk hava sahasına girerek Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki stratejik önem arz eden tesislere ve yerleşim bölgelerine yönelik saldırıda bulunması teknik ve teorik olarak mümkün görülmektedir. Türk hava unsurlarının böyle bir sürpriz saldırı karşısında harekete geçmesi ve yeterli karşılık vermesi için gereken nispeten uzun sürede Yunan hava unsurlarının Türk topraklarında önemli zayıflık verdirmeleri mümkündür.

Yunanistan'ın Türkiye'ye sürpriz bir saldırı yapmasının bir çılgınlık olacağı ve bu saldırıya Türkiye'nin gerekli karşılığı vermek amacıyla Yunanistan'a karşı geniş çaplı bir askerî harekâta girişebileceği için Yunan sürpriz saldırısı olasılığını düşünmek anlamsız görülebilir. Ancak, askerî açıdan bakıldığında durum sanıldığı kadar basit değildir. Çünkü bir Türk-Yunan çatışmasına kesinlikle müsaade etmeyeceğini defalarca açıklamış olan Amerika Birleşik Devletleri ve hatta Avrupa Birliği, Türkiye yeterli karşılık vermeden askerî ve siyasi unsurlarını devreye sokarak karşı saldırıyı etkin bir şekilde engelleyebileceklerdir. Böyle bir durumda almış olduğu zayıflıkla baş başa kalacak olan Türkiye'nin Yunanistan ile arasındaki sorunlar yeniden siyasi platformda çözülmeye çalışılacaktır. Bu güçlü olasılık Yunanistan'ın "günü geldiğinde" savaşa yol açabilecek emrivakilere girişmekten sakınmasına yardımcı olmaz. Böylesi bir senaryoyu kesinlikle kabul edemeyeceği için Türkiye'nin Yunanistan'ı caydırması gerektiğine inanılmaktadır.⁸

8 Bk. Mustafa Kibaroglu, "Turkey's Deterrent", *The Bulletin of the Atomic Scientists*, Mart/Nisan 1999, Cilt 55, Sayı 2, Chicago, Illinois, s. 3.

5. KIBRIS'IN TÜRKİYE AÇISINDAN ASKERÎ-STRATEJİK ÖNEMİ: CAYDIRICILIK

Son yarım yüzyıl boyunca, Kıbrıs'ın Türkiye açısından stratejik önemi sürekli vurgulanmış olmasına karşın söz konusu stratejik önemin ne olduğu veya nereden kaynaklandığı toplumumuza doğru olarak ve açıkça anlatılmamıştır.⁹ Bu sebeple gerek KKTC halkında, gerek Türkiye'de sorun farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiş ve esasa ilişkin bilgi eksikliği sebebiyle Kıbrıs "Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde ve özellikle AB'ye dahil olma sürecinde önemli bir engel ve ülke ekonomisi üzerinde yük" olarak görülmüştür. Bu bağlamda, KKTC Cumhurbaşkanı Merhum Rauf Denktaş da "çözümün önündeki engel" ve "Türkiye'yi kendi uzlaşmaz politikaları çerçevesinde kullanan lider" olarak tanıtılmıştır. Yukarıda sözü edilen ve aşağıda detaylı olarak tahlil edilen Kıbrıs'ın Türkiye açısından hayati stratejik önemi doğru anlaşıldığı ve anlatıldığı takdirde Ada'nın, Türkiye ile Yunanistan arasında bir türlü tesis edilemeyen güven ortamı eksikliği sebebiyle ikili ilişkilerinde önemli bir denge unsuru olduğu ve stratejik öneminin esas olarak buradan kaynaklandığı görülebilir.

Ancak, yukarıdaki unsurların birçoğunun geçerli olduğu dönemlerde de Yunanistan'ın tek taraflı girişimleri sonucu ortaya çıkan krizlerin açık bir savaşa dönüşmesini engelleyen en temel unsur, Türkiye'nin Kıbrıs adası üzerinde konuşlandığı Kolordu düzeyindeki askerî varlığı olmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) topraklarında konuşlandırılmış güçlü teçhizatlı ve iyi eğitilmiş 40 bin kadar askerden oluşan Türk Kolordusunun varlığı sebebiyle Yunanistan'ın Ege Denizi'nde Türkiye'nin hayati çıkarlarına darbe vurabilecek yeni emrivakilere girişi caydırılmaktadır.

Türkiye tarafından kabul edilmeyeceğini bilmesine rağmen, Yunanistan'ın Ege'de kara sularını 6 milin üzerine çıkartması ve buna bağlı gelişmelerin iki ülke arasında savaşa yol açması durumunda, Kıbrıs adasında konuşlandırılmış 40 bin kadar Türk askerinden oluşan mekanize birliğin Ada'nın Rumlara ait olan kısmına yönelik kapsamlı harekât düzenleyerek bölgeyi kontrol altına alabilecek güce sahip olması, bu ülkenin Ege'deki emellerini

9 Buna istisna teşkil edecek yazılar için bk. Mustafa Kibaroglu, "Kıbrıs'ın Stratejik Önemi Nerede?", **Milliyet – Entelektüel Bakış**, 29 Ağustos 2000, İstanbul, s. 20; Mustafa Kibaroglu, "Ege-Doğu Akdeniz Ekseninde Kıbrıs'ın Stratejik Konumu ve Annan Planı", **Mülkiye Dergisi**, Kış 2004, Cilt 28, Sayı 242, Ankara, s. 85-94.

gerçekleştirmek istediğinden vazgeçmesini zorunlu kılmaktır. Kıbrıs, bu yönüyle, Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde önemli bir denge tesis edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Ocak 1996’da Kardak Kayalıkları üzerinde yaşanan ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren “aidiyet” krizinin hemen ertesinde GKRY yönetiminin 1997 yılı başlarından itibaren ısrarlı bir şekilde Rus yapımı karadan havaya S-300 hava savunma füze sistemlerini Ada’nın güneyindeki Baf askerî hava üssü çevresine yerleştirmek istemesi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengenin önemli ölçüde bozulması anlamına geleceği için ciddi bir kriz yaşanmasına yol açmıştır. S-300’lerin adaya konuşlandırılmak istenmesine Türkiye tarafından çok sert tepki verilmiştir.¹⁰ Nitekim Türkiye’nin kararlı tutumu sayesinde Rum Kesimi söz konusu silah sistemini adaya konuşlandırma iddiasından vazgeçmiştir. Ancak, S-300 füzelerinin Yunanistan’a ait Girit adasına konuşlandırmış olması sorunun tam olarak çözüldüğü anlamına da gelmemektedir. Kıbrıs Rum Kesimi ile Yunanistan arasındaki köklü yakınlığın yanı sıra ortak askerî doktrin çerçevesinde zaman içinde nasıl bir iş birliği sergileyebilecekleri ve S-300 füzelerinin bu çerçevede nasıl kullanılabileceği Türkiye tarafından yakinen takip ve tahlil edilmesi gereken bir konu olmuştur.

6. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ROLÜ VE “ANNAN PLANI” GİRİŞİMİ

Türkiye’nin Kıbrıs’taki caydırıcı askerî varlığının Ege Denizi’nde oldu bittiler yaşanmasını engellediği ve bu yolla Türkiye ile Yunanistan arasındaki hassas dengelerin korunmasının mümkün olduğu görülebilmektedir. Bu sebeple, 2004 yılında “Kıbrıs’ta çözüm” olarak sunulan ancak Doğu Akdeniz ile Ege arasındaki bu hayati bağı dikkate almayan Annan Planı eğer, Kıbrıslı Türkler tarafından olduğu gibi, Rum toplumu tarafından da kabul edilmiş olsaydı ve yürürlüğe konulsaydı dahi, KKTC ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında varılacak bir anlaşmanın kalıcı olması, ya da söylendiği gibi Türkiye’nin Yunanistan ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmasının beklenmesi gerçekçi bir yaklaşım olmazdı.

Çünkü eğer Annan Planı kabul edilmiş olsaydı, KKTC’de konuşlandırılmış olan Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) ait güçlü Kolordu’nun geri çekilerek yerine, ilk etapta, sayıları 6 bini aşmayacak ve zaman içinde 600 gibi dü-

10 Bk. Mustafa Kibaroglu, “Cyprus S-300 Missile Plan Puts Turkey Under the Gun”, *Defense News*, 3-9 Agustos 1998, Cilt 13, Sayı 31, Springfield, Virginia, USA, s. 19.

şük seviyelere inecek şekilde hafif teçhizatlı ve hareket kabiliyeti oldukça sınırlandırılmış bir askerî birliğin adanın Türk kesimine konuşlandırılacak olması sebebiyle, Türkiye'nin kağıt üzerinde kalacak olan garantörlüğünün Yunanistan'ın takip eden süreçte Ege'de öteden beri atacağını söylediği bazı adımları atmaktan caydıracak bir unsur olmaya devam edeceğini düşünmek mümkün olamazdı.

Dolayısıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında, Ege'deki sorunlara ikili veya çok taraflı görüşmelerle bir çözüm bulunamadığı takdirde ki Yunanistan hâlihazırda kıta sahanlığı dışında başka sorunlar olduğunu dahi kabul etmemektedir, günümüzde ve gelecekte bölgede sıcak gelişmelerin önünün açılması söz konusu olabilecektir.¹¹ Bu sebeple KKTC'de konuşlandırılmış olan Kolordu düzeyindeki askerî varlığının devamı, Türkiye'nin güvenliği ve çok yönlü ulusal çıkarları bakımından büyük hayati bir önem arz etmektedir.

Kıbrıs adasında bulunan Türk askerlerinin bir kısmının ya da tümünün geri çekilmesi ve Ada'nın bütünüyle silahsızlandırılması yönünde birçok kez uluslararası girişimlerde bulunulmuştur. Ege'de var olan sorunlar iki ülke arasında hukuka ve hakkaniyete uygun olarak çözülmeden, Yunanistan'a karşı etkin caydırıcılık sağladığına inanılan bu askerî gücün geri çekilmesi ya da çok alt seviyelere indirilmesi yönündeki taleplere Türkiye olumlu cevap vermemiştir. Bu gibi girişimlerle Türkiye'nin kendisine karşı elinde bulundurduğu güçlü kozu etkisiz kılamayacağını gören Yunanistan, konjonktürel gelişmeler sonucu ortaya çıkan fırsatları değerlendirme yoluna gitmiş ve önemli ölçüde sonuç almıştır.

Varşova Paketi'nin dağılmasıyla iki kutuplu sistemin yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin parçalanması sonrası dönemde özellikle iki Almanya'nın birleşmesi ve ortaya güçlü bir şekilde çıkan bu ülkenin Avrupa Birliği'ni doğuya doğru genişletme kararlılığını sergilemesi, Yunanistan için kaçırılmaz bir fırsat yaratmıştır. Avrupa Birliği içinde alınacak kararları veto etme yetkisine sahip olan Yunanistan, başta Almanya olmak üzere AB'yi oluşturan birçok ülke açısından büyük önem arz eden, Birliğin doğuya doğru genişlemesi sürecine GKRY'yi de dâhil etme girişimlerine başlamıştır. 1960 yılında Kıbrıs devletini kuran temel anlaşmalara aykırı olacağı için Türkiye'nin üyesi bulunmadığı bir kuruluşa GKRY'nin üye olmasına başta sıcak yaklaşmayan AB'nin

11 Ege sorunları konusunda kapsamlı bir değerlendirme için bk. Şule Kut, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", Faruk Sönmezoğlu (ed.) içinde, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları (Gözden Geçirilmiş İlaveli 2. Basım), 2001, s. 253-270.

önde gelen ülkeleri, zamanla Yunanistan'ın “genişlemeyi veto etme” şantajı ile karşılaştıklarında buna boyun eğmekten başka bir davranış sergileyememişlerdir.

GKRY'nin tek başına AB'ye üye olmasının Ada'nın kuzeyindeki Türk askerî varlığını ve onun yarattığı caydırıcılığı ortadan kaldıramaya yetmeyeceğini anlayan Yunanistan, KKTC'nin de bir formül dâhilinde AB'ye güney ile birlikte üye olmasını sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu ve benzeri diğer bir dizi uluslararası girişimler sonucunda 2002 yılı Kasım ayında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adıyla anılan, ancak İngiliz hükûmetinin Kıbrıs özel temsilcisi Sir David Hannay tarafından kaleme alınmış olduğu herkes tarafından bilinen, son derece detaylı bir Plan ortaya konulmuştur. Annan Planı, önceki benzer girişimlerle karşılaştırıldığında, en ayırt edici unsur olarak, Ada'daki Türkler ve Rumlar tarafından birlikte kabul edildiği ve yürürlüğe konulduğu takdirde her iki toplumun da Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında Avrupa Birliği'ne girmeleri kaydını içermektedir.¹²

7. EGE'DE VE DOĞU AKDENİZ'DE İSTİKRARIN SIKLET MERKEZİ KIBRIS

Kıbrıs sorununda esasa ilişkin tüm unsurlar hakkında oldukça detaylı önerilerde bulunan Annan Planı, askerî alanda da kapsamlı talepler içermiştir. Plan'da “askersizleştirme” başlığı altında kaleme alınan öneriler “tüm Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk askerî güçlerin, seferi birlikler dâhil olmak üzere feshedilmesini, hiçbir paramiliter veya seferi birlikler olamayacağını, vatandaşlara paramiliter eğitim verilmeyeceğini” öngörmekte ve “uluslararası garantiler ve izleme” başlığı altında da “tüm rütbelere dâhil olmak üzere, her biri 6.000'i aşmayan Yunan ve Türk birliklerinin sırasıyla Kıbrıs Rum Devleti'nde ve Kıbrıs Türk Devleti'nde konuşlandırılmasına müsaade edileceğini” şarta bağlamıştır. Plan, Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden beş ay sonra Ada'daki askerî kuvvetlerin feshedilmesine başlanmasını ve sürecin iki yıl içinde tamamlanmasını öngörmüştür.¹³

12 Melih Dinçer, “Kıbrıslı Rumlar ve Annan Planı“, **Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi**, Sayı 3, 2019, s. 57-68.

13 Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (PRIO), **Kıbrıs İçin Annan Planı: Vatandaşın El Kitabı**, Oslo, 2003, s. 47-50.

KKTC topraklarında hafif donanımlı ve harekât kabiliyeti oldukça kısıtlanmış, daha ziyade asayiş konularıyla baş edebilecek çapta düşük seviyelere indirilmiş Türk askerî varlığının önceki bölümlerde ifade edildiği şekilde Yunanistan'ı caydırma yeteneğini devam ettirmesinin mümkün olmadığı aşîkârdır. Bu durumda Yunanistan'ın Ege'de kara sularını Türkiye'nin hayati çıkarlarına ciddi darbe vurabilecek şekilde genişletmesi yönünde bir maceraya girişmesi daha beklenir bir gelişme olabilir.

Annan Planı'nın gerek KKTC, gerek Türkiye'de bazı kesimler tarafından sıcak karşılanmamasının ardında, egemenlik ve iki kesimlilik gibi siyasi konularda yaşanan anlaşmazlıklar kadar mülkiyet değişimi ve nüfus hareketleri gibi toplumsal ve ekonomik konuların yaratacağı yüksek maliyetler de etkili olmuştur. Ancak, esas belirleyici unsurun, Yunanistan'a karşı önemli bir caydırıcı güç olan Ada'daki Türk askerî varlığının Plan çerçevesinde çok düşük seviyelere indirilmesi zorunluluğu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek Türk toplumunun gerek dünya kamuoyunun Türk askerî varlığının Kıbrıs'ta konuşlandırılma gerekçesi hakkında doğru bilgilendirilmeleri ve bu yolla Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde belli bir istikrar sağlayıcı rolü o gün olduğu gibi bugün de sıklıkla vurgulanmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde yanlış değerlendirmelerin önünü almak mümkün olmayabilir.

SONUÇ

Bu yazıda, Türkiye ile Yunanistan arasında var olan sorunların gerçekçi bir yaklaşımla tahlili yapılarak Kıbrıs sorunu ile bağlantısı kurulmaya çalışılmış ve iki ülke arasında kalıcı barış, huzur ve istikrarın sağlanması ve devamlı kılınması bakımından Kıbrıs'ın arz ettiği stratejik önem özellikle vurgulanmıştır. Kıbrıs adası üzerinde bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin varlık sebebi doğru tahlil edilmeden Anna Planı çerçevesinde varılacak bir "çözümün" Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanmakta olan nispeten istikrarlı ilişkilerin sarıntı geçirmesine sebep olabileceği hatırlatılmıştır.

Yunanistan'ın, Türkiye'den başka ABD ve Rusya Federasyonu'nun dahi karşı çıkacağı, "Ege'de kara sularını 12 mile çıkartma" hayalinden ve Ege adalarını silahlandırmaktan vazgeçtiğini açıklaması ve bununla eş zamanlı olarak Türk askerî unsurlarının da Kıbrıs'taki varlığını en alt düzeye indirilmesi (ya da tümünden geri çekilmesi) talebinde bulunması iki ülke arasında güven ortamının oluşmasını ve sürmesini sağlayabilir. Bu durumda Türk ve Yunan halkları arasındaki barış, Kıbrıs adasına da muhakkak sirayet edecek ve orada da bulunacak siyasi çözümün kalıcı olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Doğru, Sami, “Ege Denizi Kıt’a Sahanelığı Uyuşmazlığına Çözüm Önerisi: Ortak Arama ve İşletme”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Cilt 1, Sayı 2, Eylül 2003, s. 221-239.
- Egeli, Sıtkı, **Greek Air Power**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 1998.
- İnan, Yüksel ve Başeren, Sertaç, “The Troubled Situation of the Aegean Territorial Waters”, **Hellenic Studies**, Cilt 4, Sayı 2, 1996, s. 57-58.
- Kıbaroğlu, Mustafa, “Cyprus S-300 Missile Plan Puts Turkey Under the Gun”, **Defense News**, 3-9 Ağustos 1998, Cilt 13, Sayı 31, Springfield, Virginia, USA.
- Kıbaroğlu, Mustafa, “Turkey’s Deterrent”, **The Bulletin of the Atomic Scientists**, Mart/Nisan 1999, Cilt 55, Sayı 2, Chicago, Illinois, s. 3-3.
- Kıbaroğlu, Mustafa, “Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Nerede?”, **Milliyet – Entelektüel Bakış**, 29 Ağustos 2000, İstanbul.
- Kıbaroğlu, Mustafa, “Ege-Doğu Akdeniz Ekseninde Kıbrıs’ın Stratejik Konumu ve Annan Planı“, **Mülkiye Dergisi**, Kış 2004, Cilt 28, Sayı 242, Ankara, s. 85-94.
- Kut, Şule, “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, Faruk Sönmezoğlu (ed.) içinde, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları (Gözden Geçirilmiş İlaveli 2. Basım), 2001, s. 253-270.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı web sitesi, (www.mfa.gov.tr).
- Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (PRIO), **Kıbrıs İçin Annan Planı: Vatandaşın El Kitabı**, Oslo, 2003, s. 47-50.

DOĞU AKDENİZ'DE BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİNİ ZORLAŞTIRAN FAKTÖRLER

İlter TURAN*

ÖZET

Doğu Akdeniz tarih boyunca büyük devletlerin rekabetine konu olan bir bölge olmuştur. Bölgenin, günümüzde bölgesel iş birliği çerçeveleri geliştirilerek siyaseten istikrarlı ve iktisadi refahı artan bir bölgeye dönüşmesi her ne kadar arzulanır bulunabilirse de bu amaca dönük girişimlerin önünde henüz tamamen sonuçlanmamış Arap-İsrail anlaşmazlığı, Kıbrıs sorunu, din temelli dış siyasetlerin yarattığı güçlükler, siyasi nitelik kazanmış etnik farklılaşmalar ve büyük devletlerin bölgedeki mücadelesi birer engel olarak durmaktadır. Bazı bölge ülkeleri arasında geçici veya sürekli iş birlikleri geliştirilebilir olmakla beraber, bölgenin daha çok rekabetçi ve çatışmacı ilişkilerle nitelenen görünümü kısa vadede değişmeyecektir.

Anahtar kelimeler: Doğu Akdeniz, Arap-İsrail Anlaşmazlığı, Kıbrıs Sorunu, Müslüman Kardeşler, Etnik Çatışmalar.

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Siyaset Bilimi Doktora Programı,
ilter.turan@bilgi.edu.tr

FACTORS HINDERING REGIONAL COOPERATION IN THE EASTERN MEDITERRANEAN

SUMMARY

Historically the Eastern Mediterranean region has constituted an area of contestation among great powers. Although it may be found highly desirable that, by developing instruments of intra-regional cooperation, the region evolve into one identified by its political stability and increasing economic prosperity, several problems including the still continuing Arab-Israeli conflict in some fronts, the Cyprus question, the difficulties generated by pursuit of religiously driven foreign policies, ethnic differences that have acquired political color as well as the competition among great powers for dominating the region stand in the way of such an evolution. While it may be possible that some countries of the region develop passing or long-term forms of cooperation among themselves, the appearance of the region as one characterized by competitive and conflictual relations is unlikely to change in the short run.

Keywords: Eastern Mediterranean, Arab-Israel Conflict, The Cyprus Problem, Muslim Brotherhood, Ethnic Conflict

Giriş

Doğu Akdeniz son yıllarda İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs'ın doğal gaz bulunmasından sonra sık kullanılır bir ifade olmakla birlikte, resmen tanımlanmış bir bölge değildir. Genellikle deyimi kullananlar Akdeniz'in kuzeyinde Yunanistan'dan başlayan Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve güneyinde de Mısır'ı kapsayan bir bölgeyi kast ediyorlar. Kıbrıs bölgenin ortasında başta Girit olmak üzere Yunan adaları da bu tanımın içinde yer alıyor. Kimi zaman bu tanıma Libya eklenebiliyor. Ancak örneğin ne Kuzey'de Hırvatistan'ın ne de Güney'de Tunus'un bölge kapsamında düşünülmemesi, "Orta Doğu'dan" farklı olarak fazla tartışılmasına gerek olmayan bir coğrafi alandan söz ettiğimizi gösteriyor. Bölgeyle yakın bağlantısı olan Irak veya Ürdün gibi ülkeler, bu bağlantılarına rağmen bölgenin bir parçası olarak akla gelmiyorlar.

Kapsamı nispeten kolay belirlenebilir, tanımı üzerinde kolay anlaşmaya varılabilir bir bölge olması, bölge ülkeleri arasında zengin iş birliği olanaklarının varlığını veya bölgedeki ülkelerin iş birliği yapmak istediklerini göstermiyor. Tarihi olarak bakıldığında, bölge ülkeleri arasında rekabet ve iş birliği her zaman el ele yürümüştür. Bu bölümdeki gözlemlerimizi Doğu Akdeniz'de iş birliğini zorlaştıran faktörlerin tahlili ile sınırlandıracağız.

1. Doğu Akdeniz Tarihî Bir Rekabet Alanıdır

Doğu Akdeniz tarihin her döneminde gerek doğusunda gerek batısında bulunan ülkelerin ilgi ve müdahale alanı olmuştur. İlgi bazen doğrudan bölgeye yöneldiği gibi, bazen de bölgenin geçiş yolu olmasından kaynaklanmıştır. Örneğin, Pers kumandan Dara eski Yunan'a ulaşırken Büyük İskender ise Doğu seferi yolunda bölgeden geçerken bölgede kendilerine bağlı siyasi düzenler oluşturmaya çalışmışlardır. Keza, Amerika'nın keşfedilmediği, gemilerin henüz Ümit Burnu'nu dönerek Hindistan'a ulaşamadığı dönemlerde kara ticaretinin bölge üzerinden Avrupa'ya ulaşması söz konusu idi. Bilindiği gibi, bölge üç tek tanrılı dinin de doğduğu yerdir. Bu niteliği de bölgeye insan akımlarını çekmiştir. Orta Çağ'ın dikkatini çeken hareketliliklerinden biri peş peşe düzenlenmiş, 11. yüzyıl sonundan başlayarak 13. yüzyılın dördüncü çeyreğinde sonuncusu gerçekleşen Haçlı Seferleri idi. Bu eylemlerin zahiri nedeni, Hristiyanlığın doğduğu topraklara Hristiyanların hükmetmesini mümkün kılan bir siyasi düzenin oluşturulması olsa da gerçek nedenin bölgenin iktisadi refahından pay almak olduğu, gelenlerin kutsal yerlere koşmaktan ziyade yağmaya itibar etmelerinden anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda artık emperyalizm çağı yaşandığında da iktisadi amaçları dinî kisvelerle örtmeye çalışmak eğilimi

hükümünü sürdürmüş, hatta 1853-1856'da Kırım Harbi'ne giden yolda Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi'nin kubbesini hangi kilisenin (hangi emperyalist devletin diye okuyabilirsiniz) tamir ettireceği hususu bile zahiren temel anlaşmazlık konuları arasında yer almıştır.

Bölgeye günümüzde de sürmekte olan Batı ülkelerinin sistematik ilgisi- nin 19. yüzyılda geliştiğini söyleyebiliriz. Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısı ve 20. yüzyılın Birinci Dünya Savaşı'nı kapsayan dönemi sömürgeleştirici emperyalizm dalgasının olanca hızıyla hüküm sürdüğü bir dönemdir. Geçmiş- ten farklı olarak, artık sömürgeleştirme salt denizaşırı bölgeleri değil, deniz- den kolay varılan ya da kara yoluyla gidilebilen yerleri de kapsamaktadır. Daha yüzyılın başında Napolyon Mısır'ı ele geçirmeye çalışmış ama başarılı olamamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Fransa Süveyş Kanalı'nı açarak Hindistan ve Uzak Doğu'ya ulaşım konusunda bir devrim gerçekleştirmişlerdir. Bilahare İngiltere Fransa'yı dışlamış ve Mısır'ın iç siyasi mücadelesini de vesile ederek ülkeye asker sokmuş, ülkeyi kendisine tabi kılmıştır. Bu konumunu 1952'deki askerî darbeye kadar da sürdürmüştür. Mısır Hükûmetinin Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine 1956'da Fransa ile birlikte Mısır'ı işgal etmeye kalkışmış, gördüğü sert tepkiler ve Birleşik Devlet- lerin uyarısı üzerine geri çekilmeye mecbur kalmıştır.

İngiltere'nin Mısır dışında Osmanlı İmparatorluğu ile emperyalist mace- rası ise 1821'de Yunan İhtilali'ne destek vererek başlamıştır. 1829'da Yunan bağımsızlığının önünün açılması ile sonuçlanan bu mücadelede İngiltere'yi yönlendiren saik, kurulması mukadder gözüken Yunanistan'ın Rusya'nın hi- mayesinde kurulmasını engellemektir. Bunun dışında İngiliz Hükûmeti Os- manlı'nın özellikle Balkanlar'da toprak kaybetmesinin Doğu Akdeniz'de ken- disinin elde ettiği güçlü konumu sarsacağından endişe ettiğinden Osmanlının toprak bütünlüğünü destekliyordu. Nitekim, 1853-1856'da İngiltere ve Tür- kiye 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı'nda birlikte mücadele etmişler- dir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İmparatorluğun uğradığı çok ağır ka- yıpların hafifletilmesinde İngiltere'nin payı vardır. Ancak, bunun karşılığında geçici olarak Kıbrıs'a yerleşmiş, 1914'te tamamen işgal etmiş ve 1925'te de İngiliz sömürge imparatorluğuna katmıştır.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Doğu'daki Osmanlı top- raklarının büyük bölümünü kendi sömürge imparatorluğuna eklemiştir. Bun- lar arasında Filistin, Ürdün, Irak, Arabistan Yarımadası bulunmaktaydı. İngil- tere bu toprakları farklı saiklerle eline geçirmek istemiştir. Örneğin Filistin'de bir Musevi yurdu kurma ve Süveyş'in güvenliği düşünceleri önem taşıırken

Arap Yarımadası güvenlik açısından önemli görülmüş (o tarihlerde henüz petrol potansiyeli keşfedilmemişti), buna karşılık Irak'ta petrol kaynaklarını elde tutmak en önde gelen saiki oluşturmıştır.

Bölgede en etkili sömürgeci devlet İngiltere ise, ikinci etkili devlet Fransa'dır. Fransa'nın Napolyon önderliğinde Mısır'da uğradığı başarısızlık, Doğu Akdeniz'e duyduğu ilgiyi zayıflatmamıştır. Fransa bölgedeki Katolik nüfusun önderliğini yaptığı bahanesiyle özellikle Lübnan'da nüfuzunu genişletmiştir. Bölgede toprak edinmesi ise Birinci Dünya Savaşı'nda olmuş, Suriye ve Lübnan'da Fransız mandası yönetimi (sömürge diye okunabilir) kurulmuştur. Aslında Fransa daha geniş bir bölgeyi ele geçirmeyi tasarlamışsa da, bir yandan Türk Kurtuluş Mücadelesi, diğer yandan İngiltere'nin kendi alanını geniş tutmak amacıyla Fransa'yı engellemesi bu özlemlere bir set çekmiştir.

Gerek İngiltere gerek Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu Akdeniz'deki sömürgelerini yitirmişlerdir. Ancak arkalarında bölgede şiddetli geçimsizliklerin temelini oluşturan ve dolayısıyla bölgesel iş birliğini zorlaştıran bir miras bırakmışlardır. Bu mirasın en önemli unsuru, bölgede, İngilizlerin bir dönem teşvik etmeleri, daha sonra seyirci kalmaları, hatta önleyememeleri sonucunda patlayan Arap-Musevi çatışmaları karşısında adeta kaçarcasına Filistin'i terk etmeleri ve 1948'de İsrail'in kurulmasıdır. Kaldı ki, bölgedeki diğer sömürgelerine bağımsızlık vermek mecburiyetinde kalmaları bu ülkelerin bölgeye ilgilerini kaybetmeleri anlamına gelmemiş, nüfuzlarını muhtelif araçlarla yürütmeye gayret etmişlerdir. Örneğin Lübnan'da Katolik kilisesine bağlı Maruni nüfus, geçmişe göre sayısal bir zaafa sürüklenmiş ve daha ziyade Müslüman renkli Arap bütünleşme hareketlerine uzak durmak istemiş, bunun için Fransız ve daha sonraları da Amerikan desteği aramıştır. Ya da, Ürdün gibi bölgeye komşu bir devlet, hem rejimin ayakta kalabilmesi hem de İsrail karşısında varlığını sürdürebilmek için İngiltere'ye yakın durmak mecburiyetini hissetmiştir.

İngiltere ve Fransa, her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürge imparatorluğu niteliklerini yitirmişlerse de sömürgeci zihniyetlerini korumaya devam etmişlerdir. Bu nitelikleri dönem dönem ortaya çıkmıştır. Bölgedeki unutulmaz dışavurum, 1956 yılında Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine İsrail'i de yanlarına alarak Mısır'a karşı askerî harekât başlatmalarıdır. Ancak, hesaplarında yanılmışlar; bu eylemlerinin Sovyet müdahalesini davet ederek kendisini de bir çatışmanın içine çekeceğinden endişelenen Birleşik Devletler askerî harekâtı sonlandırmaları konusunda her iki devleti de sert bi-

çimde uyarmıştır. İki eski sömürgeci devlet bu uyarıyı isteksizce uygulamışlar, böylece bölgede artık belirleyici siyasi gücün kendileri olmayıp üyesi oldukları ittifakın başı Amerika'ya geçtiğini teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Tahlilimize ilgileri daha geniş bir zaman dilimini kapsayan ve bölgede sömürgeler elde etmiş İngiltere ve Fransa'dan başlamamız diğer aktörleri ihmal ettiğimiz izlenimi yaratmamalıdır. Tarihten başlayacak olursak, 19. yüzyılın ikinci yarısında ulusal birliklerini tamamlayan Almanya ve İtalya kuruluşlarından kısa bir süre sonra Doğu Akdeniz'e yönelmişlerdir. Almanya'nın bölgeye ulaşma girişimleri Bağdat demir yolunu inşa etmek biçiminde ortaya çıkması yanında esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu ittifak ilişkisi ile vücut bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın ağır bir yenilgiye uğraması, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise sona ermesi nedeniyle bu gelişme geçici olarak duraklamış, Hitler Almanya'sı toparlanıp İkinci Dünya Savaşı'nı başlatınca, Alman kuvvetleri Yunanistan'ı ve Yunan adalarını işgal etmiş ve yeniden Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmayı denemiştir. Alman yenilgisi ve bilahare iki Almanya'nın doğması, Almanya'nın bölgeden uzak kalması ile sonuçlanmıştır.

Hatırlanacağı gibi, İtalya Doğu Akdeniz'i kendisinin tabii yayılma alanı olarak gördüğünden bir aktör olarak tarih sahnesine çıktıktan bir süre sonra özlemlerini gerçekleştirme yoluna gitmiş, 1911-1912 döneminde Osmanlı'nın hüküm sürdüğü Libya'yı (o zamanki adıyla Trablusgarp) ve On İki Ada'yı işgal etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'dan da toprak edinmeye gayret etmişse de bu macerası pek uzun sürmemiş, bölgeyi boşaltırken bir kısım savaş malzemesini de Yunanistan'a karşı kullanılsın diye Kuvayi Milliye'ye bırakmıştır. Mussolini Akdeniz'i bir İtalyan denizi olarak gördüğünden, Doğu Akdeniz'deki İtalyan varlığını korumaya çalışmışsa da İtalya'nın Almanya ile birlikte uğradığı yenilgi nedeniyle savaş sonrası On İki Ada'nın Yunanistan'a devredilmesini engelleyememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kabaran anti-sömürgeci dalga karşısında ise Libya 1961 yılında bağımsızlığını kazanmıştır.

Çarlık Rusyası 19. yüzyıl boyunca güçlenerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kopararak kendisine bağlı ülkeler geliştirmeye ve böylece sıcak denizlere inmeye çalışmış, ancak bunda başarıya ulaşamamıştır. Mısır'ın Mehmet Ali Paşa döneminde güçlenerek İstanbul'a kafa tutmaya başlaması ve Anadolu içlerine kadar uzanan askerî harekâtına karşı Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyulması, Rusya'yı ümitlendirmiş ama sonuç vermemiştir.

Rusya rüyasına 1877-1878 Savaşı'nda (93 Harbi) İstanbul'a çok yakınına gelerek yaklaşmışsa da diğer ülkelerin baskısıyla geri adım atmak mecburiyetinde kalmıştır. Son ümidi Birinci Dünya Savaşı'nda yaşayan Çarlık Rusyası'nın 1917'de kendisi yıkılmıştır. Üstelik yeni yönetim emperyalistlerin Osmanlı'yı bölme planlarını da açıklayarak sömürgeci devletlerin samimiyetsizliklerinin altında yatan gizli özlemlerini de teşhir etmiştir.

Çarlık Rusyası yerine kurulan Sovyetler Birliği, iki savaş arasında kendi iç durumunu güçlendirmeye yönelmiş, buna karşılık savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada bir tarafın önderi konumuna gelerek dünyanın her yerinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Sovyetlerin Doğu Akdeniz'e gösterdikleri ilgi, savaş sonrası Batı sömürgeliği veya hâkimiyetinden kurtulan ve Batı etkilerini tasfiye etmeyi arzulayan Suriye ve Mısır gibi ülkelerin nezdinde karşılıksız kalmamıştır. Bu ülkeler listesine daha sonra Türkiye'ye karşı ancak dış desteklerle güçlü olacağını hesap eden Kıbrıs da katılmıştır. Ancak Sovyet dostluğunun da sorunlu olduğunu düşünen Mısır, 1970'li yılların ortasında tekrar Batı ülkelerine özellikle Amerika'ya yanaşmış, ülkesinde Rus varlığını sonlandırmıştır. Suriye'de Rus nüfuzunun kırılması için ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasını beklemek gerekmiştir. Ancak, Arap Baharı sonrası Beşar Esat iktidarını sürdürebilmek için giriştiği iç savaşta kendi konumunu koruyabilmek için giderek Rusya'ya daha bağımlı duruma gelince, Rusya yeniden Doğu Akdeniz'de Tartus'ta bir deniz üssüne ve ayrıca muhtelif hava imkânlarına kavuşmuş, Doğu Akdeniz'de elde etmek istediği ağırlıklı konuma kısman geri dönebilmiştir. İlginçtir ki ne Sovyetler ne de Rusya Federasyonu Lübnan'da herhangi bir dönemde güçlü bir konuma gelebilmiştir.

Amerika'nın Doğu Akdeniz'e aktif bir aktör olarak girmesi İkinci Dünya Savaşı sonrası olmuştur. Daha önceki dönemde Birleşik Devletler, kuruluşundan beri uyguladığı, Birinci Dünya Savaşı'nda bozsa da savaş sonrası hemen geri döndüğü "infirrat" veya "tecrit" siyasetini uygulamaya devam etmiştir. İkinci savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada "Özgür dünyanın" lideri olunca, Doğu Akdeniz ilgi alanına girmiştir. Burada güç bulundurması, Sovyetleri durdurma siyasetinin bir parçası idi. Bunun yanında, bölgede varlığı kabul edilemeyen ve dolayısıyla tabiileşemeyen İsrail'in en büyük koruyucusu Birleşik Devletler olmuştur. Keza, her zaman aynı oranda başarı sağlama bile, Lübnan'ı Suriye'nin teslim almasını engelleyen güçlerin başında Amerika gelmiştir. Son dönemde Arap ülkelerinin İsrail ile uzlaşmalarını sağlayan yine bu ülkedir. Amerika'nın bölgede Rusya'yı durdurma siyasetine, İran nüfuz alanını Doğu Akdeniz'e uzatınca, bu ülkeyi engellemek de eklenmiştir. Amaç bir yandan İsrail'in korunması, diğer yandan bölgenin enerji

kaynaklarının başta kendisi olmak üzere Batılı ülkelerin ihtiyaçlarına cevap vermesinin sağlanmasıdır.

Doğu Akdeniz’de rolü olan bölge dışı devletlerin rollerini kısaca gözden geçirirken tabii Avrupa Birliği’ni unutmamak gerekir. Bu kuruluşun rolünü bölgesel iş birliği açısından en önemli engellerden birini oluşturan Kıbrıs sorununu incelerken ele alacağız. Fakat, bir hususa peşinen işaret edelim, AB’nin bölgeye dönük bazı dış siyaset tasarrufları olabiliyorsa da, önemli üyeler, üyesi oldukları kuruluşun dışında kendi dış siyasetlerini güdüyorlar. Örneğin, Libya’da Fransa ve İtalya farklı grupları destekliyorlar. Ya da Fransa ve Yunanistan Türkiye’ye karşı kendi aralarında bir ittifak kurabiliyorlar.

Doğu Akdeniz bölgesinde iş birliğini zorlaştıran faktörleri incelemeyi amaçlayan bir bölüme, uzunca bir tarihî bölümle başlayıp sürekli bölge dışı aktörlere atıfta bulunarak yürüttüğüm bir girişle devam etmemi yadırgayan okuyucular olabilir. Bu içerikteki bir girişle Doğu Akdeniz bölgesinin tarih boyunca uluslararası ilgi odağı olduğunu, bölge ülkeleri arasında iş birliğinin gelişmesinin uluslararası aktörlerin güçlü etkisi altında belirlendiğini göstermeye çalıştım. Başka bir ifadeyle, bölgesel iş birliğinin mümkün olup olmadığını, hangi alanlarda ve ne oranda mümkün olabileceğini, devam edip etmeyeceğini, bu iş birliğinin karşılaştığı engellerin neler olduğunu incelerken bölgeye yakın veya uzak olsunlar süper ve büyük devletlerin her zaman etkili oldukları hatırlanmalıdır. Bundan sonra yürüteceğimiz tahlillerde bu etkiyi de çeşitli vesilelerle ele alacağız.

2. Bölgesel İş Birliğini Zorlaştıran Temel Faktörler

Günümüzde Doğu Akdeniz’de bölgesel iş birliğini zorlaştıran faktörlerin önemli bir bölümünün uzun bir geçmişi bulunuyor. Son yıllarda buna yeni bazı güçlükler de eklenmiş durumdadır. Tartışmamızı uzun süredir devam eden sorunları, ardından bir kısmı eski sorunlarla da bağlantılı yeni sorunları ele alarak sürdüreceğim. Genel bir değerlendirme ile de tartışmayı sonlandıracam.

2.1 Arap-İsrail Anlaşmazlığı

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uzun süreler Doğu Akdeniz ülkeleri arasında iş birliğini engelleyen, dolayısıyla bölgenin uluslararası politikada otonom bir aktör olarak bir rol üstlenmesini engelleyen faktör, Arap-İsrail anlaşmazlığı olmuştur. Bu çalışmada anlaşmazlığın kökeni, tarihî seyri üzerinde durmamız gerekiyor. Sadece şunu belirtelim ki, savaş sonrası Filistin’de bir

Musevi devletinin kurulmasını Arap ülkeleri kabullenmemiş ve bir süre Mısır, Suriye ve Ürdün, bu ülkenin hayat alanını daraltmak ve mümkünse varlığını ortadan kaldırmak yönünde mücadele etmişlerdir. Ancak savaşlarda kaybeden taraf hep Araplar olmuş ve İsrail bölgedeki yerini sağlamlaştırmıştır. Nihayet, 1973'te çıkan savaşta İsrail, Mısır'ın başlangıçta elde ettiği askerî kazanımları bir barış anlaşması çerçevesinde kabullenmiş, böylece İsrail karşıtı cephede ilk gedik açılmıştır. Uzun süreler bu gediğe Ürdün'den başka katılan ülke olmamış, gedik genişlememiştir. Arap rejimleri, İsrail karşıtlığını kendi yönetimlerinin zayıf olan meşruiyetini güçlendirmek için bir araç olarak kullanmaya çalışmışlardır.

Bölgedeki Arap rejimlerinin kendi aralarındaki ihtilafları da yoğun olduğundan, İsrail ile olan geçimsizliklerinin bölgesel iş birliğini zorlaştıracı olduğunu söylemek yeterince inandırıcı olmayabilir. Hatta bir dönem için belki tersini söylemek, örneğin bu sorunun uzun ömürlü olmayan bir Mısır-Suriye birleşmesine, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (1958-1961) kurulmasına zemin teşkil ettiği dahi hatırlatmak mümkündür. Keza, Suriye'nin Lübnan'ı aslında kendisine ait bir ülke olarak görmesi ve bunun sonucu iki ülke arasında hüküm süren ihtilaflı ilişkiler, çoğu defa İsrail ile kronik uzlaşmazlığı ikinci plana etmiştir. Bu geçimsizlikler listesine Arap ülkeleri arasındaki mezhep uyuşmazlıklarını, İran ile yürüttükleri ilişkilerin her biri tarafından farklı değerlendirilmesini de ekleyebiliriz. Soğuk Savaş'ın cereyan ettiği dönemde de bölgedeki Arap ülkeleri birbirinden farklı kutuplara yakın durduklarından, ancak küresel siyasetin etkisi dışında gerçekleştirilebilecek iş birliklerine yakınlık duymamışlardır.

Araplar arası geçimsizliklerin zenginliği, zaten Arap-İsrail anlaşmazlıklarının bölgesel iş birliğini engelleyici gücünü yeterince sınama fırsatı vermemiştir. Ancak Arap Baharı öncesinde, Türkiye'nin de gayretleri ile Suriye ile İsrail'in uzlaşmalarına yaklaşılmış, anlaşmaya varıldığının düşünüldüğü bir dönemde İsrail'in beklenmedik biçimde Filistin'i ağır biçimde bombalaması bu sürecin devamını imkânsızlaştırmıştır. Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında bu defa, o döneme kadar İsrail ile iyi ilişkiler yürüten Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde ciddi bir bozulma süreci başlamıştır. Örneğin, Türk başbakanı İsrail Cumhurbaşkanı'nı Davos'ta ağır biçimde suçlayarak toplantıyı terk etmiştir (Ocak 2009). Özellikle Türkiye'nin desteklediği, Gaza'ya denizden insani yardım götürme girişimine İsrail tarafından uluslararası sularda müdahale edilmesi ve olayda on Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi (Mayıs 2010) ilişkileri fazlasıyla zedelemiştir. Daha sonraki dönemde

Türkiye giderek Müslüman Kardeşler çizgisine dönük bir siyaset izlemeye yönelmiştir. Birleşik Devletlerin iki ülkenin ilişkilerini düzeltmeleri için verdiği uğraşlar sonuçsuz kalmıştır.

Arap-İsrail ilişkilerinde beklenmedik açılım Amerikan Başkanı Trump döneminde olmuştur. 2020 sonunda, Mısır ve Ürdün dışındaki ülkelerle diplomatik ilişkisi bulunmayan İsrail, Amerikan teşvikleriyle BAE ve Bahreyn’le de karşılıklı ilişki kurmuştur. İleride Suudi Arabistan ile de ilişkilerin açılması beklenmektedir. Bu açılımı salt Amerikan ısrarlarıyla gerçekleşmiş bir gelişme olarak görmek yanlış olacaktır. Amerika’nın kolaylaştırıcı rolünü mümkün kılan başlıca gelişme Arap Baharı’dır. Toplum bekleyişlerine cevap vermekte başarısız kalan rejimlere karşı yürütülen bu kalkışma, geleneksel Arap rejimlerinde büyük endişeye yol açmış, eğer engellenmezse etkilerinin zaman içine tüm geleneksel rejimleri tehdit edeceği düşünülmüştür. Mısır’da Müslüman Kardeşler iktidarına ancak bir askerî darbe ile son verilebilmiş olması, bu ülkenin pek de popüler olmayan bir yönetime mahkum edilmesi, sözü edilen endişeleri güçlendirmiştir. Ayrıca Libya’da da Müslüman Kardeşlere daha yakın bir rejimin kurulmasını engellemek için girişilen mücadelede Körfez ülkeleri Mısır’a önemli maddi destek sağlamaktadırlar. Diğer taraftan Körfez ülkeleri İran’ın da hem askerî hem de ideolojik tehdidi altında da bulunmaktadır. Geçmişte koruyuculuğuna güvendikleri Birleşik Devletlerin dikkati ise Çin’e kaymakta, bölgeye geçmişte gösterdiği ilgiden nispeten uzak durmaktadır. Belirttiğimiz koşullar altında, İsrail ile mücadelecî bir yaklaşımı devam ettirmek zorlaşmış, Amerika’nın kolaylaştırıcı rolüne yeşil ışık yakılmıştır. Bu ülkelerde ciddi kamuoyu tepkilerinin oluşmamış olması, belki de İsrail düşmanlığının sanıldığı kadar yerleşik ve köklü olmadığının, rejimlerim siyasi amaçla kullandıkları bir sembol olduğunu göstermektedir.

Arap-İsrail ilişkileri konusuna, bu ilişkilerin Doğu Akdeniz’de ülkelere-rası iş birliğine bir engel teşkil ettiği gerekçesiyle girdik. İncelediğimiz gelişmeler, Arap-İsrail anlaşmazlıklarına taraf olan ülkelerin zaman içinde sayıca azaldığını gösteriyor. Bu ülkelerin hepsi Doğu Akdeniz ülkeleri olmasa da Arap-İsrail ilişkilerindeki iyileşmelerin Doğu Akdeniz’de yer alan Arap ülkelerinin İsrail ile daha rahat iş birliği kurmalarını kolaylaştıracaktır diye düşünmek doğru olur. Ancak, bu sonuca varmadan önce, henüz İsrail ile barışmamış ve kolay barışacağı benzemeyen ülkeler olduğunu da unutmamak gerekir. Bilinen bir deyişe göre “Orta Doğu’da Mısır’sız savaş, Suriye’siz barış olmaz!” Şu anda Suriye’nin içinde bulunduğu belirsizlik Suriye’nin zaten bölgede girişilecek iş birliği çabalarına katılmasına olanak vermemektedir. Suriye’nin geleceğini kestirmek mümkün olmadığına göre, İsrail ile iş birliğini öngören

projelerin bir parçası olup olmayacağını da söyleyemeyiz. Belki yapabileceğimiz tek gözlem, Suriye'de İran'ın nüfuzunun çok artmış olduğu ve İran'ın da İsrail'in bölgedeki en güçlü düşmanı olduğudur. Suriye'deki mevcut rejimin İran ile mezhep bağları, rejimin azınlık rejimi olması nedeniyle dış des-teklerle muhtaç olması, İran'ın konumunu güçlendirmekte ve bölgesel iş birli-ğini zorlaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut koşulların de-vam etmesi durumunda, Rusya'nın Suriye'de edindiği konum, iş birliği pro-jelerinde Rusya'nın da onayını gerektirebilecektir. Bu faktör, bölgesel iş bir-liği projelerinin karşılaşabileceği zorlukları daha da karmaşıklştırmaktadır.

Suriye'ye baktıktan sonra, kısaca Lübnan'a eğilmek de gerekmektedir. Lübnan iç siyasi bünyesi zayıf, hassas dengelerin egemen olduğu ve şu anda iktisaden de iflas etmiş konumda bulunan bir ülkedir. Gerek iç dengelerinde gerek dış politikasında hesaba katılması gereken önemli güç ise nüfusta da zaman içinde üstün konuma gelmiş bulunan Şii nüfusun temsilinde etkili bir konumda olan, İran'ın da yakından desteklediği Hizbullah örgütüdür. Bilin-diği gibi, Hizbullah İsrail'e karşı da mücadele eden, zaman zaman İsrail güç-leriyle silahlı çatışmalara giren ve savaşma kabiliyeti küçümsenemeyecek bir örgüttür. Lübnan'ın güç yapısı içinde Lübnan'ın İsrail ile iş birliğini öngören projelerin içinde yer alması imkânsız gözükmemektedir. Kaldı ki, Lübnan'ın Su-riye'nin şiddetle karşı çıkacağı bir iş birliği çerçevesi içinde yer alması da beklenemez.

Özetlemek gerekirse, Arap-İsrail anlaşmazlıklarının Doğu Akdeniz'de yapılmak istenebilecek iş birliği projelerini zorlaştıracak bir faktör olarak var-lığını devam ettireceği anlaşılmaktadır. Söylenebilecek tek husus, Suriye ve Lübnan'ın yer almadığı iş birliği projelerine geçmişte ciddi bir engel teşkil edebileceği düşünülen İsrail-Arap anlaşmazlıklarının günümüzdeki önemini geçmişe kıyasla büyük ölçüde yitirmiş olduğudur.

2.2 Kıbrıs

Doğu Akdeniz'de bölgesel iş birliğini zorlaştıran sorunlar arasında sanı-yorum Arap-İsrail anlaşmazlıkları ile rekabet edecek derecede ağırlıklı ikinci sorun Kıbrıs sorunudur. Bölgenin tarihinden söz ederken, Kıbrıs'ın 1878'de Osmanlılar tarafından İngiliz korumasına terk edildiğine, Birinci Dünya Sa-vasında başlayan bir süreçle de İngiliz sömürgesine dönüştüğüne yukarıda de-ğinmiştik. Ada'nın Rum kesiminde Yunanistan'a katılmasını öngören hare-ketler, İkinci Dünya Savaşı sonrası güçlenmiş ve nihayet önce İngilizleri, an-

cak Türk nüfus hak iddia etmeye başlayınca Türkleri de hedef alan çete hareketleri ile amacına ulaşmaya çalışmıştır. Bu meydan okuma karşısında Türk tarafı kendi varlığını korumaya yönelirken Türkiye de gerek tarihi gerek güvenciliği açısından Ada'nın kaderini belirlemekte söz sahibi olduğunu, Ada'nın iki ülke arasında taksim edilebileceğini bildirmiştir. On yıla yakın süren kanlı mücadeleden sonra taraflar Rum ve Türk nüfusun haklarını koruyan bir anayasa çerçevesi üzerinde anlaşmışlar, Londra ve Zürih Anlaşmalarının (1959) sonucu Kıbrıs 1960 yılında bağımsız bir ülke olmuştur. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan yeni ülkenin bağımsızlığını ve anayasal düzenini hem tek tek hem de birlikte garanti etmişlerdir. Anlaşmalar, Kıbrıs'ın tarafların üçünün de izni olmadan herhangi bir uluslararası yapılaşma içinde yer alamayacağını da kurala bağlamıştır. Buna karşılık İngiltere, sömürgesine bağımsızlık vermesi karşılığında Ada'da Dikelya ve Akrotiri adında iki önemli askerî üssün sahibi olmuştur.

Kıbrıs'ın bağımsızlığını elde etmesinden kısa bir süre sonraki gelişmeler, Rum tarafının kendilerini bağımsızlığa götüren anlaşmayı esas hedefleri olan Ada'yı tamamen Rumların egemen olduğu bir adaya dönüştürerek Yunanistan'a katma projelerinde sadece bir aşama olarak gördüklerini göstermiştir. Rum tarafı bir yandan resmî yönetimden Türkleri dışlamaya çalışırken diğer yandan da katliamlar yaparak Türk nüfusunu sayıca azaltmaya ve Ada'dan göçe zorlamaya başlamıştır. Türkiye'nin bu durumu durdurmak için gerekirse askerî müdahale yapacağını ifade etmesi ve Türk jetlerinin Ada üzerinden uçuşması ise, böyle bir eylemin Sovyet müdahalesine yol açacağı endişesi taşıyan Birleşik Devletlerin sert itirazı ile karşılaşmış (1964 Johnson mektubu) ve NATO içinde ciddi bir Türk-Amerikan ihtilafının başlangıcını teşkil etmiştir. Buna karşılık çatışmaları denetleyecek bir dizi önlemlerle, ciddi bir tırmanmanın önlenmesine çalışılmıştır.

Başta Birleşik Devletler olmak üzere NATO üyeleri müttefikleri Türkiye ve Yunanistan'ı savaşa dahi sürükleyebilecek bu ihtilafın çözülmesini istemişlerse de başarı sağlayamamışlardır. Özellikle 1967'de Yunanistan'da Albaylar Juntası göreve geldikten sonra uzlaşma zemini giderek zayıflamıştır. Aşırı milliyetçi olan Junta, resmî ve gayriresmî Yunan askerî varlığını güçlendirerek Ada'yı adım adım Yunan hâkimiyetine sokmaya çalışmıştır. İlginçtir ki, bu süreçte aslında Ada'yı Yunanistan'a katmak amacıyla yola çıkan, ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı olduktan sonra, bu hedefin olanaksızlığını gören ve ayrıca bağımsız bir ülke olmanın nimet olduğunu sezen Başpiskopos Makarios da Junta karşısında vaziyet almıştır. Yunanistan'da iç siyasal desteği zayıflayan albaylar, Kıbrıs'ta da gerilemenin kabul edilemez olduğunu, buna karşılık

Kıbrıs'ta bir kazanımın kendilerini de güçlendireceğini hesaplayarak 1974 Temmuz ayında Kıbrıs'a tam egemen olmak ve Ada'yı Yunanistan'a katmak için bir macerapereste darbe yaptırmışlardır. Makarios Ada'dan kaçmıştır. Türkiye, garantör olarak, İngiltere ile görüşmüş, İngiltere'nin müdahale etmeyeceği anlaşıldıktan sonra tek başına müdahale ederek iki aşamalı bir askerî harekâtla Ada'nın %36'sını denetimi altına almıştır.

Türkiye'nin müdahalesi sonrasında Türkler Kuzey'deki Türk bölgesine taşınmışlar, Kuzey'deki Rumlar da Rum yönetimini egemen olduğu bölgeye geçmişler, böylece Ada'da etnik homojenleşme gerçekleşmiştir. Aralarına çatışmaları denetlemek için bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü yerleştirilmiştir. O tarihten başlayarak yürütülen Kıbrıs'ı yeniden inşa etme çabaları başarılı olmamıştır. Ada'nın Kuzey bölümünde kurulan Türk yönetiminin müzakere süreçlerinde yer almaması ve sorunun sanki sadece Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs (Rum) Cumhuriyeti arasında müzakere edilecek bir konu olarak ele alınmasına karşı, Türkiye'nin desteğiyle 1983 Kasım ayında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. Diğer devletler bu oluşumu resmen tanımamış olmakla birlikte, KKTC müzakerelerde bir taraf olarak yerini almaya başlamıştır. Uzlaşmazlığın temelinde, Kıbrıs Rumlarının Türkiye'yi iktidarı paylaşacakları hukuken eşit konumda bir toplum olmaktan ziyade tamamen Rum egemenliğindeki bir toplumda yaşayacak bir azınlık olarak kavramsallaştırmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şimdiye kadar üzerinde çalışılan çözüm formülleri başarılı olmamıştır.

İlginçtir ki, çözüme en yakın aşama, aynı zamanda çözüm yolunu adeta imkânsızlaştıran aşama olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, Avrupa Birliği, Doğu Avrupa ülkelerinde liberal demokrasi ve piyasa anlayışına göre çalışan ekonomilerin yerleşmesini teşvik etmiş, bölgenin Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olması için de genişleme kararı almıştır. Aslında Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'nin bu grubun içinde yer alması için bir neden bulunmuyordu. Ayrıca Ada'nın bölünmüş durumu üyelik başvurusunun kabulüne uygun değildi çünkü AB'nin kendi koyduğu kurallara göre, üye olacak ülkelerin başvurmak için içlerindeki ve komşularıyla olan sorunlarını çözmüş olmaları gerekiyordu. AB sorunların birlik içine taşınmasını istemiyordu. Kaldı ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş anlaşmasında belirlenen ilkeye göre, ülkenin AB gibi bir birliğe katılabilmesi için üç garantörün rızası olması gerekiyordu. Bütün bu kurallar ihale edilerek Yunanistan'ın tüm genişlemeyi veto ederim tehditlerine boyun eğildi. 2004 Kasım'ında AB'ye katılan on üye arasında Güney Kıbrıs da bulunuyordu.

Rum tarafı üyeliği garanti ettikten fakat giriş işlemi tamamlanmadan kısa bir süre önce Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan ve Ada'da ortak bir yönetim kurulmasını öngören planı büyük çoğunlukla reddetti. Bazı yorumculara göre bunun muhtemel nedeni, Türk tarafının eninde sonunda Rum tarafının Ada'yı yöneteceğini kabule mecbur kalacağı bekleyişiydi. Türkiye'ye üyelik yolunda ilerlemesi için Kıbrıs Rum yönetimiyle anlaşması telkin edilecek, üye olmak için başka çaresi olmayan Türkiye istemese de Kıbrıs'ı Rumlara terk etmeye razı olacaktı. Ancak, başka yorumlar da bulunuyor. Kimi gözlemci, Türkiye'nin üyeliğini arzulamayan fakat Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemeyen diğer bazı üyelerin, bu amaçlarını Kıbrıs üzerinden gerçekleştirmeyi tasarladıklarını düşünüyor. Türkiye'nin AB üyeliğine dönük gayretlerden vazgeçmesi ve iç siyasetinde yaşadığı değişikliklerinin ülkeyi AB'den zaten uzaklaştırması, bunun ötesinde ülkede hemen her kesimin AB'nin Türkiye'nin üyeliğini zaten amaçlamadığına ilişkin yaygın kanı dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs siyasetinde AB ile bütünleşmek amacıyla bir değişiklik beklemek giderek anlamsızlaşmıştır. Türk Kıbrıs'ta ise, Rum tarafının birleşik Kıbrıs için Türk tarafına herhangi bir ödün vermek niyetinde olmadığına ilişkin güçlü kanı giderek yerleşmiştir. Arada sırada uluslararası gayretlerle yapılan görüşmeler boş merasimden öteye geçememektedir. Sonuç olarak karşımıza kilitlenmiş, "donmuş" ama şimdilik aktif çatışmaya müsait olmayan sorun çıkmıştır. Kıbrıs Rum yönetimi ve Yunanistan AB'yi Türkiye'ye karşı harekete geçirmeye gayret etmekteyseler de, belirli alanlar hariç bu siyasette başarı sağlayamamaktadırlar. Türkiye'nin büyük bir ülke olması, stratejik konumu, bir piyasa ve üretim merkezi olarak iktisadi imkânları diğer üyeleri Türkiye ile ilişkilerinde daha itidalli davranmaya sevk etmektedir.

Konuya Türkiye perspektifi ile bakıldığında, Kıbrıs'ın tamamen Rumlara ait bir yönetime sahip olmaması veya Yunanistan'la birleşmemesi için başka nedenler de bulunmaktadır. Çanakkale Boğazı girişindeki iki ada hariç Ege Denizi'ndeki tüm adaların Yunan mülkiyetine geçmiş olması, uluslararası anlaşmalara rağmen Yunanistan'ın bu adaları silahlandırması, Türkiye'de güçlü bir kuşatılmışlık duygusu uyandırmıştır. Kıbrıs'ın da tamamen Rum/Yunan ikilisinin denetimine geçmesi, Birinci Dünya ve Türk kurtuluş Savaşları sonrasında Doğu Akdeniz'de kurulan Türk-Yunan dengesini kökten bozacak bir gelişme olacaktır. Türkiye, kendi güvenliği için bazı riskler taşısa da bölgede barışın sağlanması için iki devletli bir federal çözüme rıza göstermiş fakat Rum tarafı bunu kabul etmemiştir. KKTC'de de, Türk nüfusun çoğunluğu

Rum tutumunun Türkleri tasfiye etmeyi amaçlayan bir yaklaşım olduğunu düşündüğünden, şu anda Türkiye'ye benzer bir yaklaşım egemen gözükmemektedir.

İlişkiler çatışmacı bir çerçeveye oturunca, aslında iş birliği konusu olacak ve tarafların hepsinin birlikte çalışmaktan kazançlı çıkacağı imkânlar dahi rekabet ve hatta çatışma konusu olmaktadır. Bunun en yakın örneği Doğu Akdeniz'de son yıllarda bulunan doğal gazın çıkarılması ve Avrupa piyasalarına sevkidir. İki Kıbrıs arası ve Güney Kıbrıs-Türkiye anlaşmazlıkları dolayısıyla gazın çıkabileceği alanlarda araştırmalar yapılması zor olmakta, Türkiye Rum kesiminin kendi başına bu kaynakları uluslararası şirketlerin araştırmasına sunmasına ve kullanıma sokmasına karşı çıkmaktadır. Bu amaçla deniz gücünü kullanmaktan çekinmeyeceğini de muhtelif vesilelerle göstermiştir. Keza, üretilecek gazın sevki için kullanılacak rota da anlaşmazlık konusudur. Bu konuyu aşağıda Türk dış politikasının ideolojik çizgisi başlığı altında tekrar ele alacağız. Hemen ekleyelim. İş birliği konuları herhalde yalnız enerji kaynakları ile sınırlı değildir. Başta turizm ve ulaşım olmak üzere muhtelif alanlarda iş birliği imkânı mevcuttur. Ancak Kıbrıs sorunu hem bölgesel çapta hem de Türkiye-Yunanistan arasında geliştirilebilecek çok yönlü iş birliğini engelleyen bir sorun olarak devam etmeye adaydır. Aşağıda ele alacağımız gibi, bu durumun bölgenin diğer ülkeleriyle de iş birliğini zorlaştıran sonuçları olmaktadır.

2.3 Türk Dış Politikasında İdeolojik Dönüşümün Yarattığı Güçlükler

Türk Dış Politikasında uzun yıllar Doğu Akdeniz bölgesi bir bütünsellik içinde düşünülmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye ve Yunanistan'ın ilgisi NATO'ya ve Avrupa'ya dönük bir görünüm sergilemiştir. Türkiye kurulduğu andan itibaren İsrail'i tanımış, böylece dış politikası Doğu Akdeniz'deki Arap ülkelerinden farklı bir çizgi izlemiştir. Kaldı ki, Soğuk Savaş döneminde söz konusu Arap ülkeleri, Batı sömürgesi olmaktan yeni kurtulmuş olduklarından, sömürgeci etkileri sınırlamanın dürtüsüyle, Sovyetlerle daha iyi ilişkiler geliştirmişler, Türkiye ise NATO'nun Sovyetlerle yürüttüğü rekabetçi ilişkiler ağının içinde yer almıştır.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin tüm bölge üyeleriyle ilişkilerinde hissedilebilir iyileşmeler meydana gelmiştir. Başlangıçta daha çok iktisadi alanda gelişen ilişkiler daha sonra siyaset alanına da yansımıştır. 2000'li yıllara girildiğinde Türkiye bölgenin tüm ülkeleriyle iyi ilişkileri olan, hepsinin

güvendiği bir ülke konumuna oturmuştu. Suriye’de Esat rejimi ile gergin ilişkiler 1999’da sona ermiş, çok yönlü iş birlikleri filizlenmeye başlamış, hatta taraflar stratejik ortaklıktan söz eder olmuşlardı. Lübnan ile ilişkiler dostane idi. Mısır ile de çok yakın iktisadi ilişkiler kurulmuştu. Mısır’ın iktisadi sıkıntıları ve kendi içindeki gerilimler nedeniyle, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de artan gücüyle rekabet etme iddiası etkisizleşmişti. İsrail ile ilişkiler gayet yakındı. Türk-Yunan ilişkilerinde Cem-Papandreu ikilisinin başlattığı yumuşama ve iş birliği havası devam ediyordu. Türkiye 1999’da AB üyeliğine ve bilahare üyelik müzakerelerine başlamaya davet edilmişti, 2005’te müzakerelere başlamıştı. Bu koşullar Kıbrıs ile uzlaşma arayışlarına bile ivme kazandırmıştı.

Oldukça mükemmel görünen bu ilişkiler ağında ilk sarsıntının İsrail ile Filistin konusu vesile edilerek yaşandığını yukarıda özetledik. O dönemde başbakan olan Erdoğan, Filistinlilere İsrail’i de hırpalayarak destek vermenin kendisini Arap sokaklarında popüler yaptığını görmüş, bunun bölgesel liderlik imajını güçlendirdiğini düşünmeğe başlamıştı. Fakat Türk dış politikasında ciddi dönüşüme yol açan gelişme Arap Baharı patlayınca oldu. 2010 Aralık ayında Tunus’ta bir seyyar satıcının kendisini yakması ile başlayan olaylar kısa sürede diğer komşu ülkelere sıçradı, Libya’da, Mısır’da ve Suriye’de hükûmetler aleyhine gösteriler başladı. Mısır’da Hüsnü Mübarek istifa etti. Suriye’de Baas hükûmeti değişime yanaşmayınca iç çatışmalar başladı. Türkiye dâhil dış güçlerin müdahalesi sonucu ülkedeki iç çatışmalar devam ederken aynı tür gelişmeler Libya’da da yaşandı. Kaddafi duruma hâkim olamadı, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler de ülkeye silahlı müdahalede bulundular. Libya’da yaşanan ve büyük devletlerin de taraf olduğu bölünme bugün bile sonuçlanmış değil. İstikrarsız bir barış hüküm sürmekte.

Arap Baharı sonucunda Tunus’ta Müslüman Kardeşler partisi olarak görülen en-Nahda’nın iktidar olması, Mısır ve Libya rejimlerinin çökmesi ve Mısır’da yapılan seçimlerden Müslüman Kardeşlerin galip çıkması, Suriye’de Müslüman Kardeşler ve benzeri örgütlerin Baas’a karşı mücadeleye girmeleri, Türk hükûmetinde Doğu Akdeniz’deki nüfusu Müslüman olan ülkeler arasında Türkiye’nin önderliğinde bir Sünni-Müslüman blok oluşturulabileceği düşüncesini doğurdu. Bu düşünceye uygun olarak Libya ve Mısır’da İhvanı akımlara destek verildi. Suriye’de seçimlere mutlaka Müslüman Kardeşlerin de katılması konusunda ısrar edildi. Ancak gelişmeler Türk hükûmetinin beklediği yönde ilerlemedi. Mısır’da İhvan hükûmeti bir askerî darbe ile sonlandırıldı. Türk hükûmeti ise, yeni Mısır hükûmeti ile gayet gerilimli ilişkilere

girdi. İktisadi ve siyasi iş birliği büyük ölçüde sonlandı, yerini hasmane ilişkiler aldı. Bu bağlamda Türkiye ve Mısır Libya'da da zıt cephelerde mücadele etmeye başladılar. Türkiye Suriye'de Esat rejimi üzerinde etkili olamayınca, Esat'a karşı olan güçleri desteklemeye yöneldi. Desteklenen nispeten mutedil İslami elemanlar başarı sağlayamayınca amaca ulaşmak için daha radikal unsurlarla iş birliğinden kaçınılmadı. Sonuçta, bir yandan rejimi destekleyen Rusya Suriye'ye yerleşirken, diğer yandan da Türkiye sayıları milyonlarla ifade edilen bir Suriyeli göçüne ev sahipliği yapmaya ve bunun için büyük kaynak ayırmaya mecbur kaldı.

Şu ana kadar yürüttüğümüz çözümlemeden Arap Baharı sonuçlarının kendisine bölgesel önderlik vaat ettiğini zanneden Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki tüm ilişkilerini zedelediğini görmüş bulunuyoruz. Hatta, bir dönemde hükûmet içine düştüğü durumu savunmak için “şerefli yalnızlık” diye bir kavram dahi icat etti. Ancak, hükûmetin siyasi tercihinin ülkeye getirdiği maliyet az olmadı. Bazı örneklerle bunu açıklamaya çalışayım. İncelememize Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile başlayalım. Bu ülkeler, Türkiye'nin Müslüman Kardeşlerin yükselişine öncelik veren dış siyasetinin kendi geleneksel rejimleri için de bir güvenlik sorunu oluşturduğunu kestirdiklerinden ülkemizi iktisaden cezalandırmaya ve ilişkileri seyrekletirmeye yöneldiler. Türk mallarına alenen ilan etmedikleri bir boykot uyguladılar, ayrıca Türk müteahhitlerine iş vermemeye başladılar. Türkiye'nin rakip olarak gördüğü ülkelerle iş birliklerini yoğunlaştırdılar; mesela Yunanistan'la ortak askerî tatbikat yaptılar. Libya'da da farklı tarafı tuttular ve kendileriyle aynı safta yer alan Mısır'ı destekleyerek Türkiye'nin bu ülkedeki konumunu güçlendirmesini engellemeye çalıştılar. Bölgede Türkiye'ye ortak olarak sadece Katar kaldı. Katar'ın dostluk ve iktisadi jestleri, Körfez ülkelerinin boş bıraktığı yeri dolduramadı.

Son zamanlarda Türk dış politikası İhvinci çizgisini bırakarak eski dostlarıyla ilişkilerini yeniden sıkılaştırmaya çalışmaktadır. Bu tutum değişikliğinde Türkiye'nin iktisadi koşullarının kötüleşmesi yanında, Amerika ile ilişkileri canlandırma, Ukrayna'da saldırgan bir tutum izleyen Rusya'yı dengeleyecek bağlantıları güçlendirme ve aşağıda ele alacağımız gibi, Doğu Akdeniz'deki enerji üretim ve nakil sistemlerinde Türkiye'yi merkez kılma gibi endişelerin yattığı bilinmektedir. Ancak, Türkiye İhvinci politikayı tamamen terk ettiğine ilişkin güven telkin etmemektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerle Doğu Akdeniz'i de kapsayan konular dâhil yürütülmek istenen iş birliğinin istenen hızda gelişeceğini ve kısa süre içinde arzulanan düzeye erişeceğini söylemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

Türkiye'nin İhvinci siyasetinin doğurduğu en olumsuz sonuçlardan birinin Doğu Akdeniz'de enerji üretimi ve nakli konularında olduğu kesindir. Bindiği gibi, Türkiye konumu itibarıyla Kafkaslar, Orta Doğu ve hatta Orta Asya'dan gelen doğal gaz ve petrol hatlarının geçtiği, dünya enerji piyasalarında söz sahibi olan bir ülke olmayı istemekteydi. Uzun mücadelelerden sonra bu yönde bir hayli mesafe aldığı da söylenebilirdi. Önce Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hatları inşa edilmiş, daha sonra inşasına başlanan doğal gaz hatları ile Azeri gazının, Trakya'ya gelen Rus gazı ile birleştirilerek Batı Avrupa'ya ihracı yolu açılmıştı. Uzun dönemde İran, Kazak, Türkmen ve Irak doğal gazının da TAP-TANAP hattına bağlanabileceği düşünülüyordu. Bu bağlamda, İsrail Akdeniz'de doğal gaz keşfedince, Türkiye bu gazın uluslararası piyasalara Türkiye üzerinden sevkini en makul yol olduğunu düşündü. Ancak, bu aşamaya gelindiğinde Türkiye İsrail ile ilişkilerini bozmuş, İhvinci dış siyasete yönelmiş olduğundan, İsrail açısından güvenilir değildi. Dolayısıyla, doğal gazın uluslararası piyasalara Türkiye üzerinden gönderilmesi düşüncesi itibar görmedi.

İsrail'de gaz bulunmasından kısa bir süre sonra Mısır kara sularında da zengin doğal gaz yatakları keşfedildi. Bunu Yunanistan ve Kıbrıs münhasır ekonomik bölgelerinde bulunan kaynaklar izledi. Türkiye, Yunanistan ve özellikle Kıbrıs Rum yönetiminin Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs'ın da hak iddia ettiği bölgelerde araştırmalar yaptırdığına itiraz ederek bazı Batılı petrol şirketlerinin arama çalışmalarını engelledi. Buna karşılık İsrail, Suriye, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi bir araya gelerek ürettikleri ve üretecekleri doğal gazı Türkiye'yi dışlayan bir yoldan Avrupa piyasalarına ulaştırma arayışına girdiler. Olasılıklar olarak Doğu Akdeniz'i su altından aşan bir boru hattının döşenmesi ya da Mısır'da gazı LNG'ye çevirerek Avrupa'ya nakletmek üzerinde duruldu. Ancak, Türkiye'nin yeniden "şerefli yalnızlıktan" uzaklaşarak bölge ülkeleri ile daha iyi ilişkiler kurmaya başlaması ile bu Türk karşıtı cepheleşmede bir yumuşama başlamıştır. Birleşik Devletler, gazı Yunanistan üzerinden Avrupa'ya gönderecek hattın maliyetini kurtaramayacak kadar pahalı olduğunu açıklayarak, o tasavvurun önünü kapamıştır. LNG projesinin de görece maliyetli olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye, İsrail gazının Türkiye'deki boru hatlarına bağlanması gerektiği ve kendisinin güvenilir bir ortak olacağı konusunda bu ülkeyi ikna etmeye çalışmaktadır. Mısır'la gerçekleşmesi istenen iyileşme ise çok yavaş ilerlemektedir. Mısır ile ilişkilerin ne zaman ve ne oranda değişeceğini kestirmek şimdilik mümkün gözükmemektedir.

Kıbrıs Rum kesimi ve Yunanistan'la münhasır ekonomik bölge tartışmalarının uzun süre devam etmesi beklenebilir. Türkiye'nin İhvinci siyaseti terk

etmesi, bu iki ülkenin içinde yer aldığı Doğu Akdeniz'deki Türk karşıtı cepheyi zayıflatabilir. Ancak, ihtilafların tek kaynağı İhvinci politika olmayıp münhasır ekonomik bölge sınırları ve Yunanistan'la Ege'deki muhtelif ihtilaflar olduğundan gerilimli ilişkilerin iş birliğine elverişli bir ortam yaratamayacağına kesin gözüyle bakılabilir. Gerek Türk gerek Yunan ve Kıbrıs Rum tarafının münhasır ekonomik bölgeye ilişkin maksimalist talepleri yanında, Yunanistan'ın Ege adalarını silahlandırması ve mülkiyeti belli olmayan kayalık ve adacıkları kendi malı gibi kabul etmesi, Kıbrıs Rum yönetiminin sabrederse Ada'nın tümüne egemen olacağını varsayan fakat giderek gerçeklerle bağı kopuk bekleyişi, Türkiye'nin Mavi Vatan isimli iyi tanımlanmamış deniz hâkimiyeti doktrininden her biri ayrı ayrı bu ülkeler arasında iş birliğini zorlaştıran faktörler olarak karşımıza çıkıyor. Bunlara daha önce de değinmiştik. Bu bölümde daha ziyade Türkiye'nin henüz kesinlikle vaz geçtiğini kanıtlamamış olduğu İhvinci dış siyasetin bölgesel güç birliği için ortaya çıkardığı engelleri ve bu yaklaşımın ülkemiz dahil bölge ülkeleri için doğurduğu kayıpları kısaca ele aldık.

2.4 Etnik ve Dînî Sorunlar

Dünyanın her yerinde din-mezhep ve etnik köken farkları değişik şekillerde ve yoğunlukta bir ülkenin iç ve dış siyasetini etkilemektedir. Nitekim Türkiye'nin bölgesindeki Sünni ülkelere önderlik etme siyasetinin yarattığı sorunları ve sonuçları yukarıda gördük. Ancak, Doğu Akdeniz bölgesinde bu tür değişkenlerin dünyanın diğer bölgelerine göre daha yoğun etkisi olduğu görülüyor. Burada özellikle etkili olduğu gözlenen iki-üç değişkeni kısaca değerlendireceğiz. Önce bölge siyasetini etkileyen bir dînî bölünmeden, Sünni-Şii çatışmasından başlayabiliriz. Bu bölünme Doğu Akdeniz'e kıyıdaş iki ülke açısından önem arz etmektedir. Suriye'de nüfusun çoğunluğu Sünni olmakla birlikte, ülke yönetimi Şii inancına daha yakın olan Alevi bir grubun elindedir. Dînî aidiyet ve siyasi gücün birbiriyle çok bağlantılı olduğu bölge ortamında, iktidar sahipleri siyaseti rekabete açarlarsa iktidardan uzaklaşarak, toplumun marjinal bir kesimine dönüşeceklerinden endişe ettiklerinden siyasi değişime direnmektedirler. Nitekim, şu anda süregelmekte olan Suriye iç savaşının çıkmasına neden olan başlıca faktörlerden biri budur.

Olağan siyasi değişim yolları kapalı olduğundan, geçmişte de siyasal değişiklik talepleri genellikle toplumsal patlamalar biçiminde ifade bulmuş, kanlı biçimde bastırılmışlardır.

Suriye yönetiminin iktidarını sürdürmesi açısından dış destek de önem arz etmektedir. Geçmişte ve halihazırda bu desteği Rusya sağlamıştır. Ancak son yıllarda bölgeye İran'ın önemli bir aktör olarak girdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Yine Suriye'de İŞİD'e karşı da bir mücadele yürütülmektedir. Çok karmaşık destek yapısı olan İŞİD bir dönem kendi yönettiği bir bölge de kurabilmiştir. Totaliter bir ideolojinin temsilcisi ve dıştan desteklenen İŞİD'le mücadelede Suriye hükûmetinin yetersizliği, bu ülkeye Amerikan müdahalesini davet etmiştir. Birleşik Devletler ise kendisine güvenilir ortak olarak Suriye rejiminden kurtulmak isteyen Kürtleri bulmuş, onları silahlandırarak vekâlet yoluyla mücadeleye yönelmiştir. Ancak, bu desteğin Akdeniz'e kadar uzanmayı isteyecek bir Kürt devletinin tohumlarını da attığını ileri süren Türkiye, Amerika'nın bu desteğine karşı çıkmıştır. Amerikan politikası, bir ihtimal uzun dönemde Türkiye-Suriye iş birliğine zemin teşkil edebilir. Halihazırdaki etkisi bölgede Türkiye ve Amerika'nın rekabetçi ilişkiler içine girmesidir.

İran'ın Suriye'den daha da fazla etkili olduğu ülke, siyaseti zaten çok bölünmüş olan Lübnan'dır. Bu ülkede zaman içinde değişen demografik yapı nedeniyle Şiiilerin sayıca üstün konuma geldiği tahmin edilmekteyse de, sayım yapılmadığından gerçek dağılım bilinmemektedir. Bununla birlikte, Şiiilerin hem nüfuslarının hem de Lübnan siyasetindeki rollerinin giderek arttığı bir gerçektir. Özellikle son yıllarda Şii Hizbullah örgütü İran'ın da desteğini alarak çok güçlenmiştir. Bu gücün içinde silahlı bir yapılanma da yer almaktadır. Hizbullah Lübnan'ın güneyinden İsrail'e saldırılar düzenleyecek güçtedir. Ayrıca, istemediği iç ve dış siyaset tercihlerini engelleyebilecek konuma ulaşmıştır.

Buradan Mısır'a geçecek olursak, Mısır'da köklü bölünme dinci yönetim kurmak isteyen İhvan ile bu yönetime askerî bir darbe ile son veren laik kesim arasındaydı. Artık İhvan zayıflatılmışsa da Mısır yönetimi ancak dış desteklerle ayakta durabilmektedir. Bu durumun sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı, gıda bakımından bu ülkelere bağımlı, buna karşılık savaşın sebep olduğu fiyat artışlarına karşı dayanıksız olan Mısır'ı zor günlerin beklediği muhakkaktır. Bu koşullarda Mısır'ın bölge siyasetinden ziyade kendi iç sorunlarıyla ilgilenmesi, rejimin ayakta kalabilmesi için mücadeleye ağırlık tanınması kaçınılmaz olacaktır.

Toplumda siyaseti derinden etkileyen dinî bölünmeler bölgesel iş birliğini dört yönden sınırlamaktadır. İlkin, bu niteliklere sahip ülkelerde siyasi belirsizliklerin yaygınlığı, beklenmedik siyasi gelişmeler olması ihtimali, onların

güvenilirliklerinin, taahhütlerini ne oranda sadık kalabilecekleri ve yerine getirebileceklerinin alenen olmasa bile sorgulanmasına yol açmaktadır. İkinci olarak, güçlü iç bölünmelerle ilgilenmek zorunda kalan ülkelerin dış siyasette iş birliğine ayıracak dikkatleri ve kaynakları zaten sınırlı kalabilmektedir. Üçüncü olarak, bölgesel iş birliği projeleri ülke içindeki aktörler açısından farklı sonuçlar doğurduğu, farklı kazanç ve kayıplar getirdiği için bu tür projelere bir tür fren etkisi yapabilmektedir. Son olarak da, kendi siyasi güçlerini koruyabilmek ve iktidarlarını sürdürmek için dış desteğe muhtaç olan yönetimlerin bölgesel iş birliği çabalarına, ancak dış destekçilerinin çıkarlarının gözetildiği ve onaylarının alındığı ölçüde katılabileceklerini değerlendirmek çok da abartılı olmayacaktır.

Tartışmamızı Doğu Akdeniz bölgesinde etnik farklılaşmanın da bölgesel iş birliğini zorlaştıracı, bazen de engelleyici etkilerini değerlendirerek tartışmamızı sonlandıralım. Doğu Akdeniz bölgesinde ülkelerin iş birliğini zorlaştıran iki etnik ayrışmadan söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, İsrail'deki Arap-Musevi ayrışmasıdır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu ayrışmanın İsrail ile bölge ülkelerinin iş birliği yapmasını engelleyen konumu günümüzde bir hayli zayıflamış bulunmaktadır. Yine de aralarında Türkiye'nin de yer aldığı bir dizi ülkenin İsrail ile ilişkilerini zorlaştıran bir faktör olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Kaldı ki, şu an için Filistinlilerin konumunun komşu Arap ülkeleri tarafından giderek görmezlikten gelinmesi, sorunun ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Bu ülkelerdeki muhalefetler genelde Filistinlileri destekleyen bir tutum içindedir. İsrail'in kendi içinde de Filistinlilerin belirsiz durumu arada sırada sert çatışmalara dönüşen bir istikrarsızlık unsurudur. Ayrı bir Filistin Arap yurdu kurulmadığı sürece sorunun iş birliğini sarsacak bir potansiyel tehdit oluşturduğu söylenebilir. Tamamen Doğu Akdeniz'e ilişkin olmasa bile, Kürt sorunun da bölgeyi etkilediğine yukarıda kısaca değindik.

Sonuç

Doğu Akdeniz, kendi iç barışlarını korumakta zorluk çeken, rekabetçi ilişkilerin ağırlıklı olduğu bir bölgedir. Dünyanın önde gelen ülkelerinin de bölgede çıkar gütmeleri bölgede barışı kurmayı ve iş birlikleri geliştirmeyi daha da güçleştirmektedir. Bu yazımızda bölgesel iş birliğini güçleştiren nispeten önemli bulduğumuz faktörleri inceledik. Bölge ülkelerinin iktisadi refahlarını ve toplumsal huzurlarını korumak ve geliştirmek bakımından iş birliğine yönelmeleri, bölgeyi bölge dışı güçlerin müdahalelerine kapamaları makul bulunabilirse de günümüzde bölgede hüküm süren koşullar bunu imkânsız kılmaktadır. Görünüşe göre, Doğu Akdeniz daha uzun süreler bir çatışma alanı

olarak devam edecek, bazı bölge ülkeleri arasında geçici olarak geliştirilebilecek iş birliği projeleri, bölgenin daha çok rekabetçi ve çatışmacı ilişkilerle nitelenen görünümünü değiştirmeyecektir.

TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL İSTİKRAR ARAYIŞLARI ÇERÇEVESİNDE AKDENİZ PAKTI KURMA ÇABALARI

Mustafa Sıtkı BİLGİN*

I. Giriş

Makalede iki savaş arası dönemde Türkiye’nin bölgesel güvenlik arayışları ve dış politika yaklaşımları incelenecek ve bu çerçevede bir Akdeniz Pakti kurmak için uyguladığı siyasi, stratejik ve diplomatik çabalar mercek altına alınacaktır. Makaleden de anlaşılacağı üzere Atatürk dönemi Türkiye’si, dış politikada bilhassa da 1920’li yılların sonuna doğru, aktif ve çok yönlü bir dış politika çizgisi benimsemiştir. Bu politikanın temelinde de yeni bir güvenlik mimarisi inşa etme ve ekonomik yardım temin etme teşebbüsleri gibi faktörler temel rol oynamıştır. Dönemin Türk güvenlik mimarisinin oluşumunda ne gibi hedefler belirlendiği ve bunların nasıl sonuçlandığı, takip edilen politikaların isabetli olup olmadığı gibi noktalar aydınlığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Makalede Türk ve İngiliz arşiv belgeleri kullanılarak orijinal bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

II. 1930’larda Akdeniz’de Avrupalı Güçlerin Rekabeti ve Türkiye’nin Bölgesel Güvenlik Arayışları

Türkiye Cumhuriyeti 1923’te yeni bir devlet olarak kurulduktan sonra siyasi ağırlığını iç politika ve reformlara teksif etmiş, dış politikada ise Batı emperyalizmine karşı devletin toprak bütünlüğünü sağlama ve bağımsızlığını korumayı temel hedef edinmişti. Bu dönemde Lozan’dan arta kalan; Musul ve Hatay meseleleri, İtalya’ya geçici devredilmiş olan adalar meselesi, Yunanistan’la mübadele konuları ve Boğazların uluslararası kontrol altından kurtarılması gibi problemler Türkiye’nin tüm enerjisini tüketmekteydi.¹

Bu dönemde Akdeniz’de başlıca büyük güç statüsünü elinde bulunduran İngiltere ile Türkiye arasındaki halledilmemiş başlıca konu Türkiye ve Irak arasındaki sınır meselesiydi. İngiliz güçleri Mondros Mütarekesi’nden sonra

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, msbilgin@ybu.edu.tr.

1 Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, IB Tauris, London & New York, 2007, s. 22-24.

petrol yönünden zengin Musul vilayetini işgal etmişti. Ancak, Türk Hükûmeti, Misak-ı Millî (Ocak 1920) maddelerine dayanarak, bölgedeki Müslüman Osmanlı çoğunluğun yaşadığı toprakların bölünmez Türk yurdunun parçası olduğunu ifade etmiş ve Musul'un Türkiye'ye iadesini talep etmişti. Dolayısıyla, bu mesele Türkiye ve İngiltere arasında Türkiye'nin Musul'un Irak'ta kalmasına isteksizce razı olduğu 1926 yılına değin bir anlaşmazlık sebebi olarak devam etmiştir. Ancak, bu yıllarda Doğu Akdeniz'e yönelik İtalyan tehdidinin ortaya çıkması İngiltere-Türkiye dostluğunun gelişmesine engel olan Musul meselesi konusunda Türkiye'yi anlaşma yapmaya sevk etmiştir.²

Türkiye, Doğu Akdeniz'de beliren İtalyan tehlikesine (İtalya'nın Ege adalarındaki askerî gücünü takviye etmeye başlaması ve Musollini'nin Anadolu'ya yönelik İtalyan yayılmacılığını başlatmak gibi tehditkâr açıklamaları vs. faktörler) karşı İngiltere ile iş birliğini stratejik bir gereklilik olarak görmekteydi. Netice olarak bölge 1930'ların başlarında revizyonist güçlerin uyguladığı politikalar neticesinde siyasi bir istikrarsızlık sürecine girmişti. Türkiye ise, Nazi Almanyası ile Faşist İtalya'nın genişlemeyi amaçlayan yayılmacı politikaları karşısında endişelenmeye başlamıştı. Bu sırada Milletler Cemiyeti'nin (MC) 1931'de patlak veren Mançurya Olayı ile etkin bir şekilde başa çıkamaması, küçük devletlerin güvenliklerini sağlama konusunda MC'ye bel bağlayamayacaklarını göstermiştir. Sonraki süreçte, Mussolini'nin yayılmacı emellerinin Asya ve Afrika'ya uzanacağını ifade etmesi ve 1934'te Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın başarısız olması, Türkiye'nin, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki stratejik konumu sebebiyle kendi güvenliği konusundaki endişelerini büyük ölçüde artırmıştı.³

Türkiye'nin yukarıda belirtilen gelişmelere karşı ilk tepkisi uluslararası ilişkilerde daha aktif rol alması ve Balkan komşularıyla olan iş birliğini güçlendirmesi olmuştur. Balkanlar'daki statükonun sürdürülmesi, Türkiye'nin dış politikasının temel taşı olmuştur. Bu sebeple Türkiye, 1925 yılından itibaren buradaki bölgesel güvenliği pekiştirmek amacıyla Balkan devletleri ile ikili antlaşmalar yapma politikasını benimsemiştir.

2 Bilgin, *age.*, s. 26-27.

3 **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)** (Bundan sonra TDP olarak kısaltılacak), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.4-5; **TDP, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 5-6; E. Tutku Vardağlı, “‘Soft Tensions’ on the Eastern Mediterranean and Reflections on Turkish Diplomacy: Meis and Samos Island Cases in the 1920-1930s’”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, C 52, 2021, s. 61-84.

Ankara, 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Paktı’nın kurulmasında etkin rol oynamıştır. Türkiye’nin bu dönemde başlıca hedefi, İtalya’nın yayılmacı politikasını engellemek ve Bulgaristan’ın toprak elde etme emellerini kontrol altında tutmak olmuştur. Ancak, İngiltere’nin desteği olmadan Türkiye Balkan Paktı’ndan çok şey ummamıştır. Sonuç olarak Türkiye İngiltere’yle daha yakın ilişkiler kurmak için arayışlarına devam etmiş ve bir yandan da İtalya’yı gücendirmemeye çalışmıştır. Tüm bunlara rağmen, Balkan Paktı’nın kurulması, Türkiye’nin bölgesel güvenliği bakımından önemli bir adım sayılmıştır. Ayrıca, pakt sayesinde Türkiye’nin bölgesel rolü ve önemi artmıştır. Üç yıl sonra Sadabat Paktı’nın kurulmasında da aynı düşünce ve sonuçlar etkili olmuştur.⁴

Türkiye’nin Sadabat Paktı’nı inşa etmek istemesinde güvenlik endişelerinin yanı sıra, siyasi ve stratejik sebepler de etkili olmuştur. Bunlardan ilki Orta Doğu ulusları ile bölgesel jeopolitik bir etki alanı oluşturarak Türkiye’nin uluslararası statüsünü artırmaktı. İkincisi ise Türkiye, önemli bölgesel bir güç olma arayışındaydı. Sadabad Paktı vasıtasıyla Doğu Milletlerinin sözcüsü olarak Milletler Cemiyeti Konseyi’nde yarı daimî bir üyelik statüsü elde etmeyi arzulamaktaydı. Üçüncü sebep de Ankara’nın artan bölgesel rolü sayesinde Avrupa güçleriyle, bilhassa da İngiltere ve Fransa ile siyasi pazarlık gücünü artırmak istemesidiydi.⁵

Sovyetler Birliği pakta katılma arzusunu ortaya koyarken İngiltere ise antlaşmada yer alma konusunda gönülsüz olmuştur. Sonunda Rusya’nın da İngiltere’nin de pakta davet edilmemesine karar verilmiştir. Ancak Türkiye, bu antlaşmanın Büyük Güçlere karşı bir denge unsuru olarak kurgulandığı düşüncesini dillendirme konusunda oldukça dikkatli davranmıştır. Bu durum, Türk Dışişleri Bakanı’nın 1938 yılının Haziran ayında mecliste yaptığı konuşmada açıkça ifade edilmiştir. T. Rüştü Aras, konuşmasında Sadabat Paktı’nın “Sovyet Rusya ve İngiliz İmparatorluğu’nun da rızasıyla” bir sonuca ulaştığını ifade etmişti.⁶

4 TDP, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı*, s. 151-56, 367.

5 Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, s. 26-27.

6 Abdülhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara 1991, s. 200-201; James Morgan’dan, İstanbul Viscount Halifax’a, 25 Haziran 1938, FO 371/21836.

III. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Akdeniz Paktı Kurulmasına Yönelik Çabaları

Balkan Paktı'nın Türkiye'nin öncülüğünde 1934 yılından imzalanmasından sonra, bundan hoşnut olmayan İtalyan lideri Musollini'nin açıkça Akdeniz, Anadolu ve Afrika'da siyasi emellerinin olduğunu açıklaması ve bu bölgelere doğru yayılmacı bir politika takip edeceğini belirtmesi, uzun zamandır bu ülkeye karşı şüphe duyan Türkiye'yi endişelendirmeye yetmişti. Türkiye'yi şüphelendiren olaylar dizisi, epeyce tarihsel geçmiş olan bir süreçte dayanmaktaydı. 1923 yılı güz ayında Meis adası civarında başlayan İtalyan-Türkiye diplomatik gerginliği 1932 yılına kadar devam etmişti. 1923 yılı ağustos ayında geçici de olsa Korfu adasını işgal eden İtalya'nın daha sonraki dönemlerde Ege Adalarını silahlandırması gibi hadiseler Türkiye'nin bu ülkeye karşı şüphelerini arttırmaktaydı. Bu endişelerin 1934 yılında İtalyan yayılmacı emelleriyle pekişmesinden sonra ve Akdeniz'de gittikçe artan bir Fransız-İtalyan çatışması ihtimalinin ortaya çıkması gibi durumlar Türkiye'yi, sınırlarının güvenliği konusunda çareler aramaya sevk etmiştir.⁷

Akdeniz'de, İtalya gibi güçlü bir devletin oluşturacağı bir tehdide karşı, üyelerinin her birinin farklı stratejik görüşlere sahip olduğu küçük Balkan ülkeleri caydırıcı bir blok oluşturamazdı. Dolayısıyla Türkiye, İtalyan tehdidine karşı bir koruma sağlamak için ilk olarak İngiltere'ye yönelmişti. Bu dönemde Akdeniz'de bir İtalyan tehdidinin artması İngiltere'yi de endişelendirmişti. Ancak, İngiltere, İtalya'ya karşı net bir politika oluşturmaktan henüz uzaktı. İtalya'ya karşı yatıştırma (*appeasement*) politikası ile dengeleme siyaseti arasında bir ikilem içerisindeydi. Ancak Londra, Roma'ya karşı, tıpkı Büyük Savaş'ta olduğu gibi kendi yanına çekebilme ya da en azından tarafsızlığını sağlamak ümidiyle daha çok yatıştırma siyaseti takip etmeyi yeğleyecekti.

Ne var ki, 1934 yılı baharından sonra uluslararası siyasetin yönü ve siyasi konjonktür değişmeye başlamıştı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve işgal etmesinden sonra İngiltere, İtalyan tehdidinin varlığını ciddiye almaya başlayacaktı. Bu sebeple bu dönemden sonra Türkiye ve İngiltere'nin

7 Vardağı, 'Soft Tensions' on the Eastern Mediterranean', s. 65-68; Alexis Rappas, "The Transnational Formation of Imperial Rule on the Margins of Europe: British Cyprus and the Italian Dodecanese in the Interwar Period", *European History Quarterly*, 2015, Vol. 45(3), s. 471-488; **Aydın Tarihi**, "Mussolini'nin Nasyonalist ve Emperyalist Siyasetleri", C IX, S 26, Mayıs 1926; **Aydın Tarihi**, 'Mussolini İmparatorluk amili: Mussolini üslubu ve büyüklük Me C XII, S 35, Şubat 1927.

Akdeniz’e yönelik endişeleri ve politikaları daha çok benzeşmeye başlamıştı. Ankara’daki İngiliz Büyükelçi Knatchbull Hugessen, bu dönemde Türkiye’ye bir Akdeniz Paktı kurulması teklifini yapmıştı. Bu tekliften bir ay sonra da aynı öneriyi Fransız Büyükelçisi yapacaktı. Türkiye’nin de arzusu İtalya gibi bir büyük güce karşı İngiltere ve Fransa ile bir ittifak yaparak güvenliğini sağlamaktı. Hatta Cumhuriyet Gazetesi, Yunan Gazetesi *Proja*’ya atfen Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Fransa temsilcilerinin Cenevre’de bir pakt imzalamak için müzakereler yaptıklarını yazmıştı.⁸

Türkiye, her ne kadar İtalya dâhil, İngiltere, Fransa ve Balkan ülkelerinin katılımıyla bir pakt oluşturup Akdeniz’de bir güvenlik şemsiyesi kurmayı arzu ettiyse de başta İngiltere olmak üzere büyük güçlerin herhangi bir askeri ya da stratejik taahhütlere girmek istememesi sebebiyle Ankara’nın teşebbüsleri süreç içinde akamete uğrayacaktı. Yine de, Türkiye orta boy bir devlet ve Balkan ve Sadabad paktlarına liderlik yapmış bir bölgesel güç olarak bu meselenin peşini bırakmayacaktı.

Nihayet, İtalya’nın Habeşistan’a saldırmasından sonra İngiltere, Türkiye’nin önemini daha iyi anlamaya başladı ve stratejik iş birliğini geliştirmek için çabalarını arttırdı. Bu çerçevede 1936 yılında Boğazlar rejiminin Türkiye lehine değiştirilmesi ve Montrö Antlaşması’nın imzalanmasında ön ayak oldu. Aynı yıl, İngiltere Kralı 8’inci Edward’ın İstanbul’u ziyaret etmesi ve İngiltere’nin Karabük Demir Çelik Fabrikasının kurulmasına maddi destek sağlaması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde büyük bir ivmenin yakalanmasına sebep olmuştu.⁹

IV. Akdeniz Paktının Kurulmasına Yönelik İlk Ciddi Teşebbüs: 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Daha önce de belirtildiği gibi, Kemalist reformlar ve ilkeler yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikasının yanında dış politikasını da şekillendiren temel unsurlardı. Böylece, Atatürk yönetimindeki Türkiye’nin temel dış politikası, uluslararası statükonun devamına ve yeni Türkiye’nin bağımsızlığını koruma ilkesine dayanmıştır. İngiltere’nin, Türkiye ile aynı doğrultuda stratejik hedeflere sahip bir statükocu bir güç olduğu anlaşıldıktan ve Türkiye’ye karşı

8 Sir Percy Loraine’dan Eden’e, 12 Nisan 1936, FO 954/28. Ayrıca, **TDP, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı**, pp.360-61; **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, pp.10-15, 187; Cumhuriyet, 12 Haziran 1934.

9 Bilgin, **Britain and Turkey in the Middle East**, s. 30-31.

düşmanca amaçları olmadığı ortaya çıktıktan sonra Atatürk, İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirmeye karar vermiştir. Musul sorununu ortadan kalkması bu süreci hızlandırmıştır. 1920'lerin son yıllarının ardından, İngiltere-Türkiye ilişkileri devamlı gelişme eğilimi göstermiş ve bu ilerleme İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 1939 yılının Ekim ayında Üçlü İttifak antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmaya kadar varmıştır.¹⁰

1920'lerin sonlarında gelişmeye başlayan Ankara-Londra ilişkileri, Türkiye'nin 1932 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyetine kabulüyle İngiliz-Türk iş birliği daha da büyümüştür. 1935 yılının Ekim ayında İtalya'nın Etiyopya'yı işgali, Türkiye'nin Boğazları koruma endişesini ve bu çerçevede de İngiliz diplomatik ve siyasi desteğine olan ihtiyacını büyük ölçüde arttırmıştı. Akdeniz bölgesinde barışı sürdürmek hem Türkiye hem de İngiltere'nin ortak menfaati olmuştur. İtalya'nın saldırgan tutumunun bölgesel barışa karşı oluşturduğu tehdit ve yaptırımların uygulanması meselesi İngiltere ve Türkiye'yi iş birliğine sevk eden başlıca sebeplerden biri olmuştur. Bu iş birliğinin neticelerinden bir tanesi de Boğazlar Sözleşmesi'nin 20 Temmuz 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde gözden geçirilmesiydi. Yeni Sözleşmenin imzalanması ile Türkiye sonunda Boğazların kontrolünü elde etmiş ve İtalya'dan gelecek bir saldırı durumunda İngiltere ile karşılıklı yardım taahhütlerinde bulunmuştur.¹¹

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'ye göre, İngiltere ile Türkiye arasındaki samimi ilişkilerin gelişmesi 1934 yılında başlayıp 1936 yılında daha da iyileşmiş ve sonrasında 'İngiltere'yle ilişkiler Türk dış politikasının temel mihenk taşı haline gelmiştir.' Böylece, İtalya'nın Etiyopya'yı işgali Türk dış politikasının seyrinde büyük bir değişikliğe sebep olmuştur. Atatürk, daha önceki politikalarının aksine, İtalya'nın bir başka muhtemel saldırısı karşısında bir güvenlik bloğu oluşturma gerekliliğine tam anlamıyla ikna olmuştu. Atatürk, Loraine ile yaptığı görüşmede, aşağıdaki sebep-

10 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 14, 187; TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 355, 358; Ali Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contexts", J. Chipman (ed.) içinde, *Nato's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Routledge, London 1988, s. 294.

11 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 360-363; İngiliz Dışişleri Bakanlığının hazırladığı Memorandum: Türk-İngiliz İttifakının İçeriği ve Etkisi, 10 Aralık, 1939, FO 195/22685; İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı Rapor: 24 Temmuz 1946, FO 371/59316.

lerden dolayı Türkiye’nin “çok ciddi” ve “kesin bir şekilde” İngiltere liderliğinde bir İngiliz-Fransız stratejik iş birliğinin oluşturulmasını istediğini açıkça ifade etmiştir.¹²

Bu sebeplerden ilki, bunun genel Batı tarzı bir antlaşma olması; ikincisi, Türklerin anladığı ve yaşam tarzlarına uygun bir kuvvetler dengesinin korunması; üçüncüsü, ortak güvenlik fırsatlarının etkin hale getirilmesi; dördüncüsü, Milletler Cemiyeti fikrinin devamlılığının sağlanması ve son olarak Türkiye’nin kendi güvenliğinin sağlanması.

Aslında Atatürk’ün bu fikirleri, ileride imzalanacak olan 1939 antlaşması için temel bir taslak niteliğindeydi. 1936 yılında Türk-İngiliz iş birliğinin bir başka örneği, Birleşik Krallık hükümdarı VIII. Edward’ın 1936 yılının Eylül ayında İstanbul’a yaptığı resmî olmayan bir ziyarette kendisine gösterilen olağanüstü karşılama ve Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın sözleşmesinin bir İngiliz firmasına verilmesi olmuştur.

1939 yılının başlarında, Avrupa’daki siyasi durum tekrar bozulmaya başlamış ve savaş tehlikesi, Almanya’nın Çekoslovakya ve Memel’deki saldırgan tutumu ve aynı yılın ilkbaharında İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesi sebebiyle an meselesi haline gelmiştir. Avrupalı hiçbir büyük gücün Balkanlar’da hâkimiyet kazanmaması Türkiye’nin işine gelmiştir. Almanya, Rusya ve İtalya’nın Balkanlar’da böyle bir konuma ulaşmaması aynı zamanda İngiltere ve Fransa’nın da menfaatine olmuştur.¹³

İtalya’nın 1939 yılının Nisan ayında Arnavutluk’u işgalinden sonra, hem Türk hem de İngiliz hükûmetleri aralarında bir ittifak oluşturma gereksinimini hissetmişlerdir. İngiltere ile Fransa’nın, bağımsızlıklarını tehdit eden fiili bir saldırı durumunda Yunanistan ve Romanya’ya verdiği yardım garantisi, Türkiye’nin iş birliğini İngiltere ve Fransa için daha da acil hale getirmişti. Ankara’nın bakış açısına göre, İtalya’nın Arnavutluk’u işgali Türkiye’nin dış politikasının ana hedeflerinden birine tehdit oluşturmuştu.¹⁴

12 Loraine’dan Eden’e, 8 Mayıs 1936, FO 954/28.

13 1939 Türk-İngiliz İttifakıyla ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan rapor, 10 Aralık 1939, FO 195/22685; **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 187-188.

14 **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 192-193; İngiliz Bahriyesi’nin Raporu, Nisan 1942, ADM 234/88.

Bu koşullar altında, 12 Mayıs 1939 tarihinde, Türk ve İngiliz hükûmetleri ilk adım olarak Akdeniz sahasında savaşa yol açan fiili saldırganlık durumunda birbirlerine yardım ve destek vereceklerini belirten ortak bir bildirge yayınlamışlardır. Bunu Fransa ve Türkiye tarafından da 24 Haziran tarihinde ilan edilen benzer bir bildirge takip etti. Türkiye'nin gayesi SSCB ile dostluğunu bozmadan İngiltere ve Fransa'yla bir savunma antlaşmasını imzalamaktı. Bu hedef, Türkiye'nin Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından 21 Nisan 1939 tarihindeki toplantıda aşağıdaki çerçevede olduğu gibi açıkça ortaya konmuştu:¹⁵

Kendileriyle (bir ittifaka varma yönünde) prensipte anlaşmaya vardığımızı ve İngiltere ile olan bu antlaşmanın Türkiye'nin Ruslarla olan temaslarını zayıflatmayacağına ve bu amaçla Türk Dışişleri Bakanının Türk-Rus görüşmelerini sürdürmek için Batum'a gönderilmesi gerektiğine dair bir ibare içermesinin kararlaştırıldığını İngiliz hükûmetine bildirmeye karar vermiş bulunuyoruz.

Diğer taraftan, 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nın şartlarına göre Türkiye, herhangi başka bir antlaşma imzalamadan evvel Sovyetlerin rızasını almak zorundaydı. Atatürk'ün 1938 yılı Kasım ayında vefat etmesinin ardından, yerine İsmet İnönü gelmiş ve Türkiye'nin Batılı güçlere yönelik politikasında ilk başlarda hiçbir değişiklik olmamıştır. 1939 ilkbaharında İngiltere ile Türkiye arasındaki ittifak antlaşması müzakereleri sürerken, İngiliz ve Fransız hükûmetleri de, Türkiye'nin 1921 yılından beri dost olduğu Sovyetler Birliği ile müzakerelere başlamıştı. Bu durum, Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumlarına karşı ortak bir güvenlik cephesi oluşturmak için dört ülkeyi de kapsayan bir ittifakın çabucak sonuçlanacağına dair Türkiye'de umutları yükseltmiştir.¹⁶

23 Ağustos 1939 tarihli Nazi-Sovyet saldırmazlık antlaşması bu yüzden Batılı güçleri hayal kırıklığına uğrattığı gibi Türkiye'de de ciddi bir şekilde şaşkınlıkla karşılanmıştı. Yine de Ankara'nın Türkiye-Sovyet ilişkilerini, İngiliz-Fransız-Türk üçlü ittifakı ile uzlaştırma teşebbüsleri devam etmiştir. Ancak, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti başarısız olmuş

15 Savaşla İlgili Türk Hükûmeti'nin aldığı kararlar, 23.04.1939; **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 217.

16 **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 187-88.

ve bu durum Türk hükûmetini 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile on beş yıllığına Üçlü İttifak Antlaşması’nı imzalamaya sevk etmiştir.

Hem Türk hem de İngiliz arşiv belgelerinin ortaya koyduğu üzere Türkiye, SSCB ile Karadeniz, Akdeniz ve Balkanlar’da faşist saldırganlığa karşı koymayı kapsayan karşılıklı bir yardım paktı oluşturmak için bir anlaşma yolu aramıştır. Ancak Moskova, 1939 yılının ortalarından başlayarak görüşmelerin uzun sürmesine yol açıp işi ağırdan almıştır. En sonunda bu müzakereler 26-29 Eylül 1939 tarihleri arasında Moskova’da bir noktaya getirilmişti. Ancak, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov’un, Türk Boğazları üzerinde denetim kurma düşüncesi ve Almanya ile ilgili çekince kaydı konusunda ısrar ederek önceki taleplerini gündeme getirmesi sebebiyle Türk-Sovyet görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûm olmuştu.

Bu talepler, Türkiye’nin asgari stratejik ve güvenlik ihtiyaçlarıyla bağdaşmıyordu ve dolayısıyla 16 Ekim 1939 tarihinde iki ülke arasındaki görüşmelerin durmasına yol açmıştır. Bu olayın ardından Ankara tarafından da onaylanan Sovyet bildirisinde, ‘görüşmelerin samimi bir atmosferde yapıldığı ve Türk ve Sovyet taraflarının iki ülkenin ortak menfaatlerine ilişkin uluslararası konuları görüşmek için daha sonraki bir tarihte bir araya gelecekleri’ belirtilmiştir. Aslında kullanılan üslup ve satır aralarında verilen mesajlar, Moskova’nın Boğazlarla ilgili taleplerinden vazgeçmediğini ve daha sonraki bir tarihe kadar meseleyi tekrar müzakere masasına getirmek için uygun fırsat kollayacağını ima etmekteydi.¹⁷

Yakın zamanda yayınlanan Sovyet belgeleri, Türk ve İngiliz belgelerinin bulgularını büyük ölçüde doğrulamaktadır. Bu belgelere göre, Saraçoğlu’nun Moskova ziyaretinde Stalin, ‘Türlere Üçlü İttifak antlaşmasını imzalamayı tavsiye etmiyorum’ demiştir. Daha sonra, Molotov bu mesajı şu şekilde pekiştirmişti: ‘Planlanan İngiliz-Türk- Fransız İttifakı’nın taslağını inceledik. Bu antlaşmayı imzalamamanız sizin için daha iyi’. Sovyet belgeleri önerilen Türk-Sovyet Paktı’na yönelik Moskova’nın olumsuz tutumu için iki ana sebep olduğunu da göstermektedir: 1) Moskova’nın bunu, taşınması gereksiz bir yük olarak görmüş olması, 2) Muhtemel antlaşmanın Sovyet-Alman ilişkilerini zorlaştıracığından dolayı Moskova, Türkiye’nin namına bir taahhütte bulunmayı istememiştir.¹⁸

17 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 240-43.

18 Potskhyeriya, ‘The Soviet Archival Documents’, s. 1.

Ankara'ya dönüşünün ardından Saraçoğlu, Türk-Sovyet görüşmelerinin olumsuz sonuçlanmasını açıklamada zorluk yaşamıştır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine gönderilen bir telgrafta şu uyarıda bulunulmuştur: 'Dışişleri Bakanı'nın Ankara'ya dönüşü burada gergin bir hava oluşturmuştur. Politikacıların ve halkın kafası karışmıştır'. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmeye başladığı 1920'lerden bu yana Moskova, Ankara'yı hiçbir zaman 1939 yılının Ekim ayında olduğundan daha fazla hayal kırıklığına uğratmamıştır. Rus yayılmacılığının uyanışıyla ilgili şüpheler artık su yüzüne çıkmıştır. Moskova'daki başarısız görüşmeler bundan dolayı Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihinde önemli bir safhayı oluşturmuştur.¹⁹

Bu olay Türkiye'yi İngiltere'ye daha da yakınlaştırmıştır. Türk-Sovyet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından üç gün sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da Üçlü İttifak antlaşması imzalanmıştır. Üçlü İttifak'ın temelleri aslında 1930'lardaki İtalyan tehdidinin Ankara tarafından ciddi bir şekilde görülmesine kadar gider. 1938 yılının ilkbaharında Almanya'nın Avusturya'nın ilhakı, Türkiye'yi artık Almanya'nın güneye doğru yayılmasına karşı bir güvenlik bloğu oluşturmak için Balkan Pakti'nı daha güçlü bir ittifak ile takviye etmeye sevk etmiştir.

Türkiye'nin bu isteği ilk başta SSCB ve Fransa tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Südet Krizi'nin başladığı 1938 yılının Eylül ayında, Fransızlar, Türkiye ile karşılıklı yardım antlaşması imzalamak için girişimde bulunmuşlardı. Türkiye hemen bir taslak antlaşma ile karşılık vermiştir. Buna göre: ilk olarak, eğer taraflardan biri savaşta ise diğeri tarafsız bir tutum sergileyecek; ikincisi, güvenliği tehdit eden zor şartların ortaya çıkması durumunda her iki taraf birbirine danışacak; üçüncüsü ise, her iki taraf ta kendi toprakları içinde barışı bozmak için fırsat kollayan örgütlerin oluşumunu engelleyecek ve son olarak, öngörülen bu karşılıklı yardım antlaşmasına katılması için İngiliz hükûmeti ikna edilmeye çalışılacaktır.²⁰

İngiltere ilk başlarda Türkiye'nin fikrine sıcak bakmamıştır. Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Ekim başında Türk mevkidaşına gönderdiği bir mesajda 'İngiltere hükûmetinin, hassas koşulların Orta Avrupa'yı kuşattığı bu dönemde planlanan görüşmelere katılmaya hazır olmadığını' bildirmiştir. Türkiye, İngiltere'yi ikna konusunda çok çaba göstermesine rağmen bu gayretler,

19 Ankara'dan Moskova'ya, tarihsiz, **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 245.

20 Türkiye Hükûmeti tarafından hazırlanan antlaşma taslağı, **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 188.

Almanya’nın Çekoslovakya’yı ilhakının ardından İtalya’nın 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk’u işgaline kadar geçen süreçte mühim bir etki yaratamamıştır. Ankara sonradan Fransızlar aracılığıyla İngilizlere baskı yapma yollarını aramıştır.²¹

Ankara’nın, Türk-Fransız görüşmelerine İngiltere’nin katılması yönündeki ısrarı, İngiltere ile olan çıkarlarının büyük oranda örtüşmesinden kaynaklanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere, Türkiye için siyasi ve stratejik menfaatlerinin en yakın olduğu bir ülke haline gelmiştir. Türkiye’nin, İngiltere’nin görüşmelere katılması yönündeki ısrarının bir de askerî boyutu vardı. Bu boyut Türk ordusunun yaklaşan savaşın uzun süreceği ve Mihver Devletleri’nden daha fazla doğal kaynağa ve daha güçlü bir jeopolitik konuma sahip olan İngiltere’nin nihayetinde galip geleceği yönündeki düşünceden kaynaklanmaktaydı.²²

İngiltere’nin, Türkiye’nin tekliflerine karşı ilk başlardaki kayıtsızlığının sebebi İtalya ile Akdeniz’de bir anlaşmaya varma umutlarıydı. Ancak bu umutlar 1939 yılının Nisan ayında İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesiyle sona ermiş ve İngiltere’nin tutumunu değiştirmesine yol açmıştır. İtalya’nın Akdeniz’de, Almanya’nın ise Balkanlar’da yol açtığı açık tehdit sebebiyle Londra, kendi siyasi ve askerî menfaatleri için Türkiye’nin stratejik önemini daha iyi anlamaya başlamıştı. İşte bu sebeple İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İngiltere Almanya’ya savaş açmadan hemen önce Türkiye’nin önemini vurgulamış ve şu yargıya varmıştı: ‘Daha önce hiçbir zaman bizim (İngilizlerin) Türklere olan ihtiyacımız, onların bize olan gereksiniminden bu kadar daha fazla olmamıştı’.²³

İtalya’nın Yunan adası Korfu’ya saldırmak üzere olduğu söylentileri üzerine Yunanistan’a 13 Nisan 1939 tarihli bir İngiliz-Fransız güvenlik garantisi sağlanmış ve bununla ilgili bildirge parlamentoda ilan edilmeden iki gün önce Londra, Ankara’yı bu konuyla ilgili uyarmıştır. Ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax, T. R. Aras (eski Türk Dışişleri Bakanı ve Atatürk’ün ölümünden sonra Türkiye’nin Londra Büyükelçisi) ile yaptığı görüşmelerde, savaş çıkması durumunda İngiltere ve Fransa’nın İtalya’ya karşı nasıl ortak adımlar

21 Halifax’tan Aras’a, tarihsiz, **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 188-189.

22 İnönü Başkanlığında toplanan Türk Kabinesi toplantı tutanakları.

20 Nisan 1939, **TDP, Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s. 196.

23 İngiliz Bahriyesi’nin Türk-İngiliz ilişkilerine Dair Görüşleri, 30 Ağustos 1939, ADM 1/10211.

atacaklarını araştırdıklarını belirtmiş ve sonuçların Türk hükûmetine bildirileceği sözünü vermiştir.²⁴

Türk kaynaklarının da ortaya koyduğu üzere Türkiye'nin, herhangi bir Avrupa gücü tarafından yapılacak saldırıya karşı Yunanistan'ın güvenlik teminatlarına dâhil edilmesine yönelik İngiliz teklifine verdiği cevap biraz ihtiyatlı olmuştur. Türkiye'nin endişesinin sebebinin anlaşılması mümkündür. Uzun zamandır tarafsız tutumunu sürdürmeye çabaladığı için Türkiye, kendisini savaşa sürükleyecek bir taahhüt altına girmek istememiştir. Aslında Ankara, Yunan meselesini İngiliz-Türk savunma görüşmelerinin kapsamı dışında bir konu olarak görmüştür ve Londra'ya da bu şekilde bilgi verilmiştir.²⁵

Ankara, Yunanistan'a güvenlik garantisi sağlayan bir taahhütü üstlenme meselesinin Türk Meclisi'nin onayına bağlı olduğunu açıklamış ve 'durumun böyle olmasına rağmen Türk hükûmetinin İngiliz hükûmetiyle olan ortak menfaatlere ilişkin güvenlik meselelerini detaylı şekilde incelemekten memnun olduğunu' eklemiştir. Çok geçmeden Londra, Ankara'nın bu ihtiyatlı yaklaşımına cevaben, Yunanistan, Romanya ve Polonya'ya saldırılarda bulunma ihtimalleri olan Mihver Devletleri'nin oluşturduğu tehlikeye işaret ederek güvenlik teminatlarının gerekli olduğunu belirtmişti. İlgili cevapta ek olarak yukarıda belirtilen tehdit durumlarının oluşması halinde, İngiltere ve Fransa karşılıklılık temelinde Türkiye'ye de yardım etmeye hazır olduğu belirtilmişti. İngiltere aynı zamanda Romanya'ya verilen İngiliz- Fransız teminatına katılması için Türkiye ile anlaşmaya çalışmıştır.²⁶

Mihver Devletleri'nin Balkanlar'da egemenlik kurmasının Türkiye'nin menfaatlerine aykırı olduğunu kabullenmekle birlikte, Ankara'nın cevabı yine ihtiyatlı olmuştur. Ankara, Yunanistan ve Romanya'ya verilen teminatlara katılmayı reddetmeye devam etmişti. Çünkü teminatlara katılmasının savaşın çıkmasıyla birlikte Mihver Devletleri'nin Türk Boğazlarına müdahalelerini tetikleyeceğinden endişe etmiştir. Dahası, bu eylemin Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı bir hamle yapmasını kışkırtma ihtimali de vardı. Ankara, cevabında aşağıdaki noktalara değinmiştir:

24 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 191.

25 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s.205.

26 Türk Kabinesi toplantı tutanakları, 12 Nisan 1939, TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 191.

Öncelikle, Mihver Devletleri bilmelidir ki Türkiye’nin asıl hedefi barış için çalışmaktır ve İngiltere ile bu çerçevede yakın iş birliği kurma siyasetini benimsemiştir. Mihver Devletleri’nin saldırısına uğramadığı müddetçe Türkiye tarafsızlığını koruyacaktır; ikinci nokta, Mihver Devletleri’nin Boğazlara saldırması durumunda İngiltere elinden gelen bütün yardımı yapmalı (bilhassa askerî malzemeler ve ekonomik yardım); üçüncüsü, Sovyetler Birliği ile iş birliği aranmalıdır; dördüncü olarak, İngiltere, Türkiye’nin Bulgarlar ve Romenler arasında bir uzlaşa sağlama çabalarında Türkiye’ye yardım etmelidir; son olarak ise, bu konuların gizli kalması elzemdir.

Türk belgelerinden de anlaşıldığı gibi, bu durum, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye’nin takındığı siyasi tutumun aşağı yukarı bir özetidir. Bu husus, Türkiye’nin Londra Büyükelçisi’ne gönderilen bir talimatta da açıklanmıştır. Türkiye’nin atması gereken tüm adımların belli konularda kaydedilen ilerlemeye, özellikle de İngiltere’nin askerî ve ekonomik yardımının miktarına bağlı olduğu belirtilmiştir. Türkiye, Üçlü İttifak’ın neticelenmesi durumunda Almanya’yla olan kazançlı ekonomik ilişkilerin bozulacağını öngördüğü için İngiltere’nin oluşacak bu boşluğu doldurmasını istemiştir.²⁷

Ancak İngiltere, Türkiye’ye kendisinin de mali ve materyal açısından zorluklar yaşadığını belirtmiştir. Sonuç itibarıyla Türkiye, Yunanistan ve Romanya’ya taahhütte bulunmayı gönülsüz olarak kabul etmesine rağmen, İngiltere’nin Türkiye’ye yardım meselesinin içeriği, Üçlü İttifak’ın 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara’da imzalandığı tarihte bile belirsizliğini korumaktaydı.²⁸

Tüm bu sıkıntılara rağmen Üçlü İttifak, Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. İttifak, bu zamana kadar güçler dengesi siyasetinde kararlılıkla tarafsız kalan Türk dış politikası bakımından açık bir kırılmadır. Üstelik bu, Türkiye’nin geleceğini etkileyecek olan kritik bir olaydı. Çünkü erken Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin özgür dünya ile taraf olmasında bir emsal teşkil etmişti. İttifakla birlikte Türkiye nihayet revizyonist güçlere karşı güvenlik arayışı olan temel stratejik hedefini elde etmiştir. Antlaşma, her ne kadar Türkiye’nin arzu ettiği bir Akdeniz Paketi şartlarına haiz olmasa da buna yönelik çok kritik bir adımdı.

27 TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 193-94.

28 Nisan ve Mayıs aylarında Türk ve İngiliz Heyetleri arasında yapılan görüşmelerin tutanakları, 10 Mayıs 1939, TDP, *Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s. 194-201.

Üçlü İttifak maddeleri, özü itibarıyla taraflardan herhangi birinin Akdeniz bölgesinde savaşa girmesi halinde karşılıklı iş birliği ve yardım yapmayı taahhüt etmekteydi. Türkiye, en azından savaşla ilgili konularda müttefikleriyle istişare yapmayı ve Avrupa'daki savaşta müttefikleri lehine tarafsız kalmayı devam ettirmişti. Antlaşma Türkiye'ye 43,5 milyon sterlin kredi sağlamıştır. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı antlaşmayı, Müttefik Devletlerin 1918 yılından bu yana elde ettiği en büyük diplomatik başarılarından biri ve Hitler iktidara geldiğinden beri Alman yayılmacılığına karşı verilen ilk etkili cevap olarak değerlendirmiştir.

V. Sonuç

Türkiye, 1920'lerin ortalarından itibaren içteki reform sürecini tamamladıktan ve iç güvenliğini sağladıktan sonra, dış politikaya ve dış güvenlik sorunlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Türkiye, sınırları etrafında bir barış ve güvenlik kuşağı oluşturmak için önce Balkanlarda ve sonra da Orta Doğulu devletlerle ikili ilişkilerini geliştirme stratejisi takip etmeye başlamıştır. Bu stratejinin temelinde de büyük devletlerin bölgeye olan etki ve müdahalelerini azaltma anlayışı yatmaktaydı. 1920'lerin sonlarına doğru Musollini'nin Roma İmparatorluğunu ihya etme heveslerini açıkça dillendirmeye başlamasından sonra Türkiye ikili ilişkileri bir üst seviyeye taşıyıp bölgesel paktlar kurma arayışlarına girmiştir.

İtalya'nın yayılmacı emellerine ilave olarak, 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'ya saldırması ve işgali ve bunun karşısında MC'nin etkisiz kalması Türkiye'yi uluslararası siyasetin gidişatı ve bölgesel güvenlik bakımlarından endişe ve karamsarlığa itmştir. Bu stratejik durumlar ise Ankara'nın bölgesel bir güvenlik organizasyonunu teşkil etme çabalarını kamçılammıştır. Bu çerçevede 1934 yılında Türkiye'nin önderliğinde kurulan Balkan Paktı'yla Türkiye bölgesel bir güç olma yolunda önemli bir mesafe kat etmişti. Bir yıl sonra bu sefer İtalyan saldırganlığının baş göstermesi ve Habeşistan'ın işgal edilmesi Türkiye'yi bir Akdeniz Paktı kurma arayışlarına sevk etmiştir. Paktın teşkili fikri her ne kadar İngiltere ve Fransa'dan gelmişse de bu ülkelerin Türkiye için kestaneleri ateşten çıkarmaya niyetleri yoktu. Zira, Londra ve Paris'in nezdinde Türkiye vasat bir güçtü ve Ankara için ittifak kurma gibi uzun ve yorucu çabalara ve ilave taahhütler altına girmeye lüzum yoktu. Bu güçlerin gündeminde Japonya, İtalya ve Almanya gibi artık yayılmacı politikaları aşikâr olan devletlere karşı ciddi bir tedbir almak yerine daha ziyade idare etme ve göz yumma gibi stratejileri takip etmek yer almaktaydı.

Ancak, Türkiye 1920’lerin sonlarından itibaren tutarlı bir şekilde ve periyodik olarak bir güvenlik kuşağı oluşturma çabalarını devam ettirmiş ve buna yönelik bir siyaset ve strateji geliştirmede de ısrarlı olmuştur. Türkiye’nin, Avrupa’da cereyan eden siyasal ve stratejik olayların seyrine yönelik haklılığı İngiltere ve Fransa tarafından çok geç anlaşılacaktı. Ancak, Almanya’nın Çekoslovakya’yı ilhak etmesi ve İtalya’nın Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgal etmesinden sonradır ki İngiltere ve Fransa uluslararası konjonktürün vahametini tam anlamıyla idrak edebilmişti. Sonrasında ise Akdeniz Pakti’nin nüvesi denilebilecek olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı Türkiye’nin yoğun gayretleri neticesinde Ekim 1939’da Ankara’da imzalanabilmişti. Nitekim tam da bu yüzden ki İngiliz Bahriye Nezareti bu antlaşmayı Almanya’ya karşı ortaya konan ilk ciddi teşebbüs ve Hitler’e karşı bir ‘şamar’ olarak değerlendirmişti.

Makalenin de ortaya koyduğu gibi Türkiye’nin, Avrupa’da cereyan eden stratejik olayların seyri ve siyasal konjonktürüyle ilgili düşünce ve kararlarında oldukça isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye, her ne kadar bir Akdeniz Pakti kurmaya muvaffak olamadıysa da bunun bir nüvesi sayılabilecek Üçlü İttifakın vücuda gelmesinde büyük rol oynamıştır. Ankara, yukarıda bahsedilen isabetli düşünce ve kararları sayesinde ki Londra ve Paris’in harekete geçmesinde etkili olarak 1930’ların ikinci yarısında statükocu güçlerin Akdeniz siyaset ve stratejilerinin belirlenmesinde mühim rol oynamıştır. Bu durum sadece, Türkiye’nin siyasi ve stratejik itibarını yükseltmekle kalmamış birtakım ekonomik faydaları da beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

1. Arşivler

İngiliz Dışişleri Bakanlığı: Foreign Office (FO) Belgeleri

ADM 234/88.

ADM 1/10211

FO 371/21836.

FO 954/28.

FO 371/59316.

FO 195/22685

Türk Dışişleri Bakanlığı Basılı Belgeleri

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar

2. Kitap ve Makaleler

Abdülhâat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK, Ankara 1991.

Ali Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contexts", J. Chipman (ed.) içinde, **Nato's Southern Allies: Internal and External Challenges**, Routledge, London 1988.

Alexis Rappas, "The Transnational Formation of Imperial Rule on the Margins of Europe: British Cyprus and the Italian Dodecanese in the Interwar Period", **European History Quarterly**, Vol. 45 (3), 2015.

E. Tutku Vardağı, " 'Soft Tensions' on the Eastern Mediterranean and Reflections on Turkish Diplomacy: Meis and Samos Island Cases in the 1920-1930s' ", **The Turkish Yearbook of International Relations**, C 52, 2021.

Ekavi Athanassopoulou, **Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-52**, Frnak Cass, London-Portland 1999.

Mustafa Sıtkı Bilgin. “The Issue of Turkey’s Participation in the Second World War and Its Impact on Anglo-Turkish Relations, 1943-1945”, **XIVth Turkish Congress of History (Türk Tarih Kongresi)**, Ankara 2002.

Mustafa Sıtkı Bilgin, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Orta Doğu Politikası (1923-1938)”, **Irak Dosyası, C I-II** içinde, (Der.) A. Ahmetbeyoğlu ve diğerleri, TATAV, İstanbul 2003).

Mustafa Sıtkı Bilgin–Steven Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47””, **Middle Eastern Studies**, 40, 2, 2004, s.24-57.

Mustafa Bilgin, **Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era**, IB Tauris, London & New York 2007.

Mustafa Sıtkı Bilgin, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Orta Doğu Politikası”, **Gazi Akademik Bakış**, C 11, S 18, 2016.

3. Gazeteler

Ayn Tarihi, C IX, S 26, Mayıs 1926.

Ayn Tarihi, C XII, S 35, Şubat 1927.

Cumhuriyet, 12 Haziran 1934.

DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARI İHTİLAFI: TARAFLARIN İDDİALARI VE ULUSLARARASI HUKUK

Fatma TAŞDEMİR*

Özet

Yarı-kapalı bir deniz olan Doğu Akdeniz bölgesel devletler ve bölge dışı devletler açısından jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. 2000'li yıllarda Doğu Akdeniz'de büyük enerji rezervlerinin keşfedilmesiyle gün yüzüne çıkan deniz yetki alanlarının paylaşımı konusundaki egemenlik mücadelesi uluslararası hukuk boyutu ön planda olan bir mücadeledir. Uyuşmazlığın temel nedeni kıyıdaş ülkeler arasında kıta sahanlığı ve MEB alanlarının belirlenmesi konusunda hakkaniyete aykırı sonuçlar doğuracak biçimde iki taraflı anlaşmalar yapılması ve bu anlaşmalara ABD, Rusya, AB, İngiltere gibi büyük güçlerin çıkarları uğruna destek vermesidir. Söz konusu anlaşmalar “eşit uzaklık ilkesi” esas alınarak ve adalara her koşulda tam etki tanınarak gerçekleştirilmektedir. Arap baharı süreci ile Mısır, Suriye ve Libya'da yaşanan gelişmeler; Eastmed Boru Hattı Anlaşması'nın imzalanması, Doğu Akdeniz Gaz Forumunun kurulması; Türkiye-Libya, Yunanistan-Mısır arasında imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin antlaşmalar; bölgede yeni enerji rezervlerinin keşfi ve son olarak Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi, Doğu Akdeniz'de yaşanan uyuşmazlıkta tarafların hukuki iddialarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Kıta Sahanlığı, Münhasır Ekonomik Bölge, Hakkaniyet İlkesi, Deniz Hukuku

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatma.tasdemir@hbv.edu.tr.

THE DISPUTE OF THE MARITIME JURISDICTION AREAS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN: CLAIMS OF THE STATE PARTIES AND INTERNATIONAL LAW

Abstract

The Eastern-Mediterranean region, which is a semi-enclosed sea, bears a paramount geo-political, geo-economic and geo-strategic importance for regional States and non-regional states. The struggle for sovereignty over sharing of maritime jurisdiction areas, which emerged, with the discovery of large energy reserves in the Eastern Mediterranean region in the 2000s is a struggle whose international legal dimension is foregrounded. The main reason for this dispute is the bilateral agreement between the coastal countries on the determination of the continental shelf and EEZ areas, in a way that would create unjust result and the support of these agreements for the sake of the interests of the great Powers such as the USA, Russia, the EU and the UK. The said agreements are made on the basis of the “*equidistance principle*” and by giving full effect to the islands under all circumstances. With the Arab Spring process and the developments in the Egypt, Syria and Libya; Signing of the *Eastmed Pipeline Accord*; Establishment of the East Mediterranean Gas Forum; Agreements on the delimitation of maritime jurisdiction areas signed between Turkey and Libya, Greece and Egypt; discovery of new energy reserves in the region and finally the outbreak of the Russian-Ukrainian war, requires to reconsider the legal claims of the parties in the dispute of Eastern-Mediterranean region.

Key Words: Eastern-Mediterranean Sea, Continental Shelf, Exclusive Economic Zone, Equitable Principles, Law of Sea.

GİRİŞ

Karalar arasındaki deniz anlamına gelen Akdeniz, batıda Atlas Okyanusu'na, doğuda Asya'ya uzanan ve Avrupa'yı Afrika'dan ayıran toplamda 970 bin deniz millik (2,5 milyon kilometre karelik) bir alanı kaplayan yarı-kapalı bir denizdir. Sicilya adası ve Afrika kıyıları arasındaki 365 metre derinliğindeki bir denizaltı dağ silsilesi Akdeniz'i Doğu ve Batı olmak üzere iki ana havzaya ayırmaktadır. Bunlardan Batı Akdeniz Havzası, Cezayir, Alboran ve Tyrrhenian havzası olarak üç ana havzaya ayrılırken; Doğu Akdeniz Havzası ise İyonya Havzası ve Levantine Havzası olarak iki ana havzaya ayırmaktadır.¹ Doğu Akdeniz Havzası'nın sınırları İtalya, Hırvatistan, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Tunus sahillerinden oluşmaktadır.² Bu bölgenin yüzölçümü yaklaşık 90 bin deniz mili olup kuzey-güney mesafesi 340 mil, doğu-batı mesafesi ise 450 mil-dir.³ Doğu Akdeniz havzasında Adriyatik Denizi ve kendine özgü bir yapıya sahip olan dünyada bir benzeri dahi bulunmayan Ege Denizi bulunmaktadır.⁴

Doğu Akdeniz, geçmişten günümüze kadar her dönemde bölgesel devletler ve bölge dışı devletler açısından jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımıştır.⁵ Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişiminde yer alması, Süveyş Kanalı üzerinden Hint Okyanusu'na, Cebelitarık üzerinden Atlas Okyanusu'na, Türkiye üzerinden Orta Doğu'ya ve Karadeniz'e açılması, işleyen deniz trafiğinin, dünya deniz ticaretinin ve enerji mer-

1 "Mediterranean Sea", <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea>, (Erişim: 18.07.2022).

2 Sertaç Hami Başeren, **Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:31, İstanbul, 2010, s. 2; Sertaç Hami Başeren, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı", **Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi**, 8 (14), Ocak 2010, s. 132-133; Şenay Kaya, "Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'in Hukuki Statüsü ve Türkiye Cumhuriyeti İçin Stratejik Önemi", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 9, Şubat 2007, s. 28-31.

3 Hakan Arıdemir ve Çağatay Allı, "Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi", **İktisadi, İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 4(10), 2019, s. 192.

4 Kaya, agm., s. 22.

5 Hüseyin Hava Tamer, "Doğu Akdeniz'deki Doğal Gaz Rezervlerinin Ekonomik ve Güvenlik Boyutuyla Türkiye Açısından Değerlendirmesi", **Güvenlik Stratejileri**, 16(35), 2020, s. 678.

kezlerinin ve boru hatlarının kontrol noktasında olması bölgeyi stratejik açıdan eşsiz kılmaktadır.⁶ Bölge enerji transferi açısından önemli bir transit ülke olan Türkiye'nin de Orta Doğu'ya açılan bir deniz kapısıdır.⁷ Doğu Akdeniz'i kıymetli kılan bir başka unsur ise içerisinde bir uçak gemisi, sabit bir deniz üssü ve gözetleme kulesi olarak nitelendirilen stratejik öneme sahip olan Kıbrıs Adası'nın bulunmasıdır.⁸

Doğu Akdeniz bölgesini küresel ve bölgesel aktörler açısından yeni bir etkileşim havzası olarak ön plana çıkaran asıl unsur ise 2000'li yıllarda bölgede keşfedilmeye başlanan zengin enerji/hidrokarbon yatakları olmuştur.⁹ Doğu Akdeniz bölgesi dünyadaki ispatlanmış olan petrol rezervlerinin %47'sini ve doğal gaz rezervlerinin ise %43'ünü barındırmaktadır.¹⁰ Son yıllarda özellikle İsrail ve Mısır açıklarındaki sırasıyla Leviathan, Tamar ve Zohr sahalarında kayda değer miktarda doğal gaz keşfedilmiştir.¹¹ Diğer kıyıdaş ülkeler olan Türkiye, Suriye, Lübnan, Yunanistan ve GKRY, KKTC deniz alanlarında ise potansiyel rezervler vardır. Bu rezervler henüz tam olarak kanıtlanmış olmadığı için haklarında bolca spekülasyonlar mevcuttur.¹² Örneğin GKRY'nin *Afrodite* sahasında 140 BCM ispatlanmış rezervi olduğu ileri sürülmektedir.¹³ Yine GKRY 2018 yılında Calypso sahasında, 2019 yılında ise Glaucus-1 sahasında¹⁴, 2022'de ise Türkiye ile çakışan 6. parselde 70.78 milyar metreküp gaz yatağı bulduklarını duyurmuştur.¹⁵ Bu keşifler, söz konusu hidrokarbon yataklarının sahipliği ve bu rezervlerin Batı Avrupa'ya taşınması

6 Betül Algür, "Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'deki Son Uluslararası Gelişmeler Işığında Değişen Türkiye, ABD ve NATO Politikaları", **Anadolu Strateji Dergisi**, 2020, s. 56.

7 Ulvi Keser ve Gökhan Ak, "Kıbrıs Sorunu ve Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz'de Yapılması Gerekenler", **Kıbrıs Araştırmaları ve İnceleme Dergisi**, 1(2), 2018, s. 95.

8 Arıdemir vd., agm., s. 193.

9 Burak Şakir Şeker, "Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Ekseni: Yunanistan-GKRY'nin Muhtemel Politikalarının Analizi ve Türkiye'nin Tutumu", **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, (Der.) Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş, TASAM Yayınları, İstanbul, 2019, s. 289.

10 Arıdemir, agm., vd. s. 193.

11 Jhon V. Bowlus, "Eastern Mediterranean Gas: Testing the Field", https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields, (Erişim: 01.08.2022).

12 Volkan Özdemir vd., "Uluslararası Ekonomi Politik Bir Değerlendirme: Karadeniz ve Doğu Akdeniz Alanları Sorunu", **Turkish Studies**, 13(22), 2018, s. 410.

13 Özdemir vd., agm., s. 411; Şeker, agm., s. 288.

14 Tamer, agm., s. 688.

15 "Rumlar Türkiye ile Çakışan 6. Bölgede Gaz Buldu", <https://www.cnnturk.com/dunya/rumlar-turkiye-ile-cakisan-6-parselde-gaz-buldu>, (Erişim: 24.08.2022).

konularında bölgesel devletler arasında önemli uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Bölge devletlerinin yanı sıra ABD, Rusya, İngiltere ve AB üyesi ülkeler de bu kaynaklardan en fazla pay almak ve Doğu Akdeniz'in stratejik konumundan faydalanmak için kıyasıya bir rekabet halindedir. Doğu Akdeniz'deki mevcut enerji denklemi devletlerin yanı sıra çok-uluslu petrol şirketleri gibi birçok devlet dışı aktörü de içermektedir.¹⁶ Enerjiyi elde etme konusunda %75 oranında dışa bağımlı halde bulunan Türkiye açısından da Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları özellikle ekonomik açıdan gelişmesi, enerji ihraç eden bir ülke konumuna geçmesi ve enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁷ Kıbrıs Adası bölgenin merkezinde olması dolayısıyla bu rekabetten doğrudan etkilenmektedir. Kıbrıs'ın GKRY ve KKTC şeklinde bölünmüş siyasi yapısının olması; KKTC, uluslararası toplum tarafından devlet olarak tanınmazken GKRY'nin adanın tek ve meşru temsilcisi olarak tanınması ve AB üyesi bir devlet olması, enerji hakları konusundaki egemenlik mücadelesinde sürecin KKTC aleyhine işlemesine sebep olmaktadır.¹⁸

Hâlihazırda Doğu Akdeniz'de devam eden egemenlik mücadelesi uluslararası hukuk boyutu ön planda olan bir mücadeledir. Zira Doğu Akdeniz uyuşmazlığının temelinde Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan devletlerin havzadaki kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) gibi deniz alanları üzerinde birbiriyle çakışan hak iddiaları yatmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinin dar bir deniz alanına sahip olması, bölge devletlerinin paylaşım konusunda uluslararası hukuk kurallarını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde tek taraflı olarak yorumlaması ve bu minvalde ikili anlaşmalar yaparak çıkarlarını maksimize etmeye çalışması sorunun temel kaynağıdır.¹⁹

Son dönemlerde Doğu Akdeniz'de yaşanan söz konusu egemenlik mücadelesini derinden etkileyen önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye'nin çıkarlarını da kökten etkileyen güncel gelişmelerden ilki Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'yi etkisine alan, otoriter liderlere karşı başlayan

16 Bowlus, agm.

17 Zeynep Paralı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında İmzalanan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtrasının Uluslararası Politikaya Etkileri", **Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2020, 1(1), s. 51-52.

18 Algür, agm., s. 56.

19 Cüneyt Yüksel vd., "Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirmesi", **Public and Private International Law Bulletin**, 40 (1), 2019, s. 522.

“Arap Baharı” olarak nitelendirilen halk hareketleridir. Özellikle Mısır ve Suriye’de meydana gelen gelişmeler gerek Orta Doğu’da gerekse Doğu Akdeniz’de bölgesel dengeleri etkileyerek Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de yalıtılmasına katkı sağlamıştır. Doğu Akdeniz’de dengeleri derinden etkileyen önemli gelişmelerden bir başkası 2015 yılında AB Ortak Çıkar Projeleri arasına dâhil edilen Doğu Akdeniz Boru Hattı (EastMed) Projesi’dir. 2 Ocak 2020 tarihinde Atina’da imzalanan anlaşma ile resmîleşen Proje²⁰ ekonomik açıdan oldukça maliyetli olsa ve başarılı olma ihtimali düşük görülse de Türkiye’nin ve KKTC’nin Doğu Akdeniz’deki varlığını dışlamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmektedir.²¹ Doğu Akdeniz’deki dengeleri derinden etkileyen en önemli gelişmelerden bir başkası ise Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve GKRY arasında 2019’da oluşturulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu’dur (DAGF). Forumun katılımcı ülkeleri Türkiye ve KKTC’yi dışlayarak bölgesel kaynakların üretimi, tüketimi ve pazarlanması sürecinde iş birliği yapmayı ve Doğu Akdeniz’i yeni bir enerji üssüne dönüştürmeyi ve Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de dengelemeyi amaçlamaktadır.²² İlk bakışta ekonomik iş birliğini esas aldığı düşünülse de DAGF’nin güvenlik boyutu da vardır.²³ Doğu Akdeniz uyuşmazlığını etkileyen önemli gelişmelerden bir tanesi de DAGF’nin oluşturulmasına bir tepki olarak Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019 tarihinde imzalanan ve 8 Aralık 2019’de yürürlüğe giren sınırlandırma anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşma Doğu Akdeniz uyuşmazlığında oyun değiştirici bir enstrüman olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Türkiye’nin beklenmeyen bu hamlesi karşısında Yunanistan’ın 6 Ağustos 2020 tarihinde Mısır ile gerçekleştirdiği deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin antlaşma da önemli güncel gelişmelerden bir başkasıdır²⁵ Doğu Akdeniz uyuşmazlığı-

20 Tülay Yıldırım Mat vd., “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Doğu Akdeniz Meselesine İlişkin Güncel Siyasi Gelişmeler ve Meselenin Uluslararası Hukuk Boyutu”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, 79 (3), 2021, s. 1078.

21 Tamer, agm., s. 688-689.

22 Murat Ercan vd., “Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Doğu Merkezli Doğu Akdeniz Politikaları “Kıbrıs Çatışması ve Libya Mutabakatı”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 2(2), 2020, s.23.

23 Merve Akbayır vd., “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramında Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 21 (2), 2021, s. 237.

24 Levent Kırval vd., “The Delimitation Dispute of the Maritime Jurisdiction Areas in the Eastern Mediterranean: Turkish Perspective Based on the Equitable Principles”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, 52, 2021, s. 97.

25 Mat vd., agm., s. 1080.

nın dinamiklerini etkileyen son gelişme ise 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı uluslararası hukuka aykırı bir şekilde işgal girişimidir.²⁶ Bu olay kapsamında ABD, AB, İngiltere, Kanada ve Avusturalya gibi Batılı ülkeler Rusya'ya karşı kapsamlı ve katı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.²⁷ Hâlen devam eden savaş dünyada enerji güvenliği konusunda yaşanan krizi iyice derinleştirmiştir. “Yeni Soğuk Savaş” olarak isimlendirilen savaşın uzama ihtimali AB dâhil birçok ülkeyi enerji kaynaklarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır.²⁸ Devam eden savaşın neticesinde Doğu Akdeniz bölgesindeki enerji rezervlerinin önemi bir kat daha artmış ve Türkiye açısından önemli fırsatları ortaya çıkartmıştır.²⁹

Yukarıda zikredilen söz konusu siyasi ve ekonomik güncel gelişmeler Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda yaşanan uyuşmazlıkta tarafların hukuki iddialarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle eldeki çalışmada tarafların hukuki tezleri söz konusu güncel gelişmeler dikkate alınarak incelenecektir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde deniz yetki alanlarının sınırlandırılması/paylaşımı konusunda uluslararası hukuk kuralları ele alınacaktır. Sınırlandırmaya ilişkin kıta sahanlığı ve MEB'e ilişkin uluslararası hukuk kuralları ayrı ayrı değerlendirildikten sonra sınırlandırma işleminde önem arz eden “hakkaniyet ilkesi” ve unsurları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci kısmında Türkiye-Suriye, Türkiye-KKTC, Türkiye-GKRY, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-Mısır, Türkiye-Libya ve Türkiye-İsrail hattında kıyıdaş devletlerin uyuşmazlığa ilişkin tezleri değerlendirilecektir. Eldeki çalışmada kıyıdaş olmayan devletlerin tutumlarına yeri geldikçe ve uygun olduğu ölçüde yer verilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise çıkarım, tespit ve önerilere yer verilecektir.

26 Fatma Taşdemir, “The 2022 Russia-Ukraine War From The Perspective of Jus Ad Bellum: Is International Law Strengthened?”, *Journal of Law*, 8(1), 2022, s. 97-122.

27 Taşdemir (2022), agm., s. 102.

28 Nurşin Güney Ateşoğlu, “Rusya Ukrayna Savaşı Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği”, *SETA*, 370, Nisan 2022, s. 8.

29 Özden Zeynep Oktav, “Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Olası Etkileri: Fırsatlar ve Krizler”, *Bilge Strateji*, 13 (23), 2022, s. 18-19.

1. Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölgenin Sınırlandırılmasına İlişkin Uluslararası Hukuk Kuralları

1.1. Kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kuralları

Kıta sahanlığı (*Continental Shelf*) kavramı ilk başlarda jeolojik açıdan anlam ifade eden coğrafi bir kavram olup kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren “doğal uzantısı” olarak tanımlanmıştır.³⁰ Petrol ve gaz rezervleri bakımından oldukça zengin olan ve geniş balıkçılık alanlarına ev sahipliği yapan kıta sahanlıkları hukuki açıdan ilk kez ABD Başkanı Truman’ın 28 Eylül 1945’te yayınladığı bir beyanname ile gündeme gelmiş,³¹ 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin 1. maddesinde de işletilebilirlik açısından bir tanımı yapılmıştır.³² Bu madde coğrafi ve jeolojik açıdan kıta sahanlığı kavramından ayrılma anlamına gelmiştir.³³ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 76. maddesinde ise kıta sahanlığının sınırının saptanmasında derinlik ölçütü yerine “mesafe ölçütü” benimsenmiştir.³⁴ 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne göre bu genişlik ilke olarak 200 mil ise de bazı durumlarda 350 deniz miline kadar uzanabilmektedir.³⁵ Sonuç olarak günümüzde hukuksal bakımdan kıta sahanlığı kavramı, yerbilimsel anlamdaki kıta sahanlığı, kıta yamacı ve kıta yükseliminin tümünü içermektedir. Dolayısıyla hukuksal anlamda kıta sahanlığı kavramı, kıta kenarının yeterli genişlikte olmadığı durumlarda, okyanus tabanının bir bölümünü de içerebilmektedir.³⁶ Kıta sahanlığının en önemli özelliği kıyı devletinin, kıta sahanlığı üzerinde fiilen/kendiliğinden (*ipso facto*) ve başlangıçtan beri (*ab initio*) herhangi bir ilandan bağımsız olarak münhasır egemen haklara sahip olmasıdır. Kıyı devleti,

30 Cengiz Karaköse, “Ege’deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Jeolojik Açıdan”, **Ege’de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 552, Ankara, 1986, s. 52-79.

31 Aslan Gündüz, **The Concept of the Continental Shelf in its Historical Evolution (With Special Emphasis on Entitlement)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:490, İstanbul, 1990, s. 24-25.

32 Malcolm N. Shaw, **Uluslararası Hukuk**, (Sekizinci Baskı), Çev. Ed. İbrahim Kaya, TÜBA, Ankara, 2018, s. 416.

33 Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi**, İstanbul, 1989, s. 197-198.

34 **The Law of the Sea United Nations Convention on the Law of the Sea: With Index and Final Act of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea**, United Nations, New York, 1983, s. 27.

35 Shaw, **age.**, s. 417.

36 Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara, 1993, s. 341.

kıta sahanlığındaki madenler, öteki cansız kaynaklar, deniz yatağı ve toprak altı ile sürekli fiziksel dokunma durumunda bulunan canlı kaynaklardan yararlanma hakkına sahiptir. Kıyı devletine kıta sahanlığı üzerinde tanınan bu hakların kullanımı kıta sahanlığı üstünde bulunan su alanının ve onun üstünde yer alan hava sahasının rejimini hiçbir biçimde değiştirmemektedir.³⁷

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda uygulanması gereken kurallar uluslararası anlaşmalar, teamül kuralları ve uluslararası mahkeme kararları (içtihat) ve doktrin çerçevesinde doldurulmaktadır.³⁸ Deniz alanlarına ilkesel olarak “neye sahipsen ona sahip kal” (*uti possidetis*) prensibi uygulanmaktadır.³⁹ Ancak dar denizlere kıyıdaş olan komşu devletler arasında kıta sahanlığının dış ön sınır ile yan sınırının saptanması her zaman kolay değildir, önemli sınırlandırma sorunlarına yol açmaktadır. Konuya ilişkin ilk düzenleme 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin 6. maddesinde yer almaktadır. Bu hüküm uyarınca, sahilleri karşı karşıya veya aynı kıta sahanlığına bitişik olan devletler arasında sınırlandırma, ilke olarak, *anlaşma* ile yapılacaktır. Bu konuda bir anlaşma yok ise ve özel durumlar farklı bir sınırlandırmayı gerektirmiyorsa, kıta sahanlıkları arasındaki sınır, bu devletlerden her birinin kara sularının genişliğini ölçmede başlangıç olarak kabul edilen esas hatların en yakın noktalarına eşit mesafede bulunan bir orta hat ile tespit edilecektir. Burada altı çizilmesi gereken husus, eşit uzaklık ilkesinin bir ilkeyi, özel durumların gerektirdiği başka bir sınırlandırmanın ise istisnayı teşkil etmediğidir. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davalarına ilişkin 1969 tarihli kararında eşit uzaklık ilkesinin kıta sahanlığı kavramında uygulanması zorunlu olan bir ana ilke olmadığına karar vermiştir.⁴⁰ Divan ayrıca, 6. maddenin ve bu maddede yer alan eşit uzaklık ilkesinin bir örf ve adet kuralı niteliği kazanmadığı ve dolayısıyla anlaşmaya taraf olan (12. madde bağlamında 6. maddeye çekince konabilmektedir) veya olmayan devletler açısından bağlayıcı olamayacağına da karar vermiştir.⁴¹ 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 83. maddesine göre ise kıta sahanlığı sınırlandırması kıyı devletlerce, *anlaşma* yoluyla, uluslararası hukuka uy-

37 Pazarcı (1993), *age.*, s. 343; Shaw, *age.*, s. 417.

38 Yunus Emre Açıkgönül, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Nikaragua/Kolombiya Kararının Türkiye’nin Deniz Uyuşmazlıklarına Yansımaları”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10 (40), 2014, s. 3-4.

39 Shaw, *age.*, s. 421.

40 Aynı yer.

41 Gündüz (1990), *age.*, s. 135; Shaw, *age.*, s. 421.

gun olarak, hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁴² 83. maddede sınırlandırmada uygulanması gereken ilkelerden çok gerçekleştirilmesi gereken sonuca ağırlık verildiği görülmektedir.⁴³ İçtihat hukukuna baktığımızda kıta sahanlığı konusunda hak kazanım ilkesi olarak “doğal uzantı” kriteri önemini yitirmiştir.⁴⁴ Ancak bu durum yerbilimsel verilerin hiçbir önem taşımadığı anlamına gelmemektedir. Yerbilimsel ögeler en azından hakça ilkelerin bir ögesi olarak belli bir değere sahiptir.⁴⁵

Kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda Türkiye’nin durumunu değerlendirdiğimizde ise Türkiye, Karadeniz’de 23 Haziran 1978 tarihinde Sovyetler Birliği ile, 4 Aralık 1997 tarihinde Bulgaristan ile ve son olarak da 21 Kasım 2011 tarihinde KKTC ile büyük yankı uyandıran bir kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması gerçekleştirmiştir.

1.2. Münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kuralları

Doğu Akdeniz’de komşu devletler arasında yaşanan uyuşmazlığın temelinde yatan bir başka konu MEB (*exclusive economic zone*) deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkindir. Bu bölge balıkçılık bölgelerine ilişkin hak iddiaları sonucu ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Önceleri örfi hukukun parçası olan MEB kavramı 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ile ahdi hukukun da bir parçası haline gelmiştir.⁴⁷ MEB’in hukuki rejimi 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin V. Kısım, 55-85’inci maddeleri arasında düzenlenmiştir. MEB, kara sularının ötesinde ve bu sulara bitişik bir bölge olup kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz miline kadar uzanan bir deniz alanıdır.⁴⁸ MEB sahildevlete deniz yatağı üzerindeki sularda, deniz yataklarında ve bunların toprak altında canlı ve cansız doğal kaynakların araştırılması, işletilmesi, muhafazası ve yönetimi konuları ile aynı şekilde sudan,

42 The Law of the Sea..., *age.*, s. 29-30; Shaw, *age.*, s. 423.

43 Sevin Toluner, *age.*, s. 226.

44 International Court of Justice, Case Concerning the Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), <https://www.icj-cij.org/en/case/68/judgments>, (Erişim: 15.08.2022); Maritime Delimitation in the Area Between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway), <https://www.icj-cij.org/en/case/78>, (Erişim: 15.08.2022); Shaw, *age.*, s. 424-430.

45 Pazarcı, (1993), *age.*, s. 347.

46 Shaw, *age.*, s. 412.

47 Cihat Yaycı, “Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, 4(6), 2012, s. 14; Arıdemir vd., *agm.*, s. 191.

48 The Law of the Sea..., *age.*, Madde 57.

akıntıdan ve rüzgârdan enerji üretimi gibi bölgenin ekonomik amaçlarla araştırılmasına ve işletilmesine yönelik diğer faaliyetlere ilişkin egemen haklar bahşetmektedir.⁴⁹ Sahildar devlet MEB’de ekonomik nitelikli haklar dışında Sözleşme hükümlerine uygun olarak yapay adalar, tesisler ve yapılar kurma ve bunları kullanma; denize ilişkin bilimsel araştırma yapma ve deniz çevresinin korunması ve muhafazasına ilişkin konularda yetkilere sahiptir. Sahildar devlet yapay adalar, tesisler ve yapılar üzerinde gümrük, maliye, sağlık, güvenlik ve muhaceret konularındaki kanun ve kurallardan doğanlar dâhil olmak üzere, münhasır yetkiye sahip olacaktır. Yapay adalar, tesisler ve yapılar etrafında 500 metreyi geçmeyen güvenlik bölgeleri ihdas edebilecektir.⁵⁰ Diğer devletlerin hak ve yükümlülükleri Sözleşme’nin 58. maddesinde düzenlenmiş olup MEB’de sahili bulunsun veya bulunmasın bütün devletler, Sözleşme’nin ilgili hükümlerinde öngörülen şartlar içerisinde, seyrüsefer serbestliği ile uçuş serbestliğinden ve denizaltı kabloları ve petrol boruları döşeme serbestliğinden yararlanacaktır. Sözleşme’nin 59. maddesine göre ise sahildar devletin menfaatleri ile diğer devlet veya devletlerin menfaatleri arasında uyuşmazlık çıkması halinde, bu uyuşmazlık “*hakkaniyete*” dayanarak ve diğer bütün ilgili şartlar ışığında söz konusu menfaatlerin taraflar için ve uluslararası toplumun bütünü için olan önemi göz önünde bulundurularak çözümlenecektir. Sözleşme’nin 61-67. maddeleri canlı kaynaklar ve bunların işletilmesine ilişkin hükümler içermektedir. 69. madde sahili bulunmayan devletlerin, 70. madde çerçevesinde ise coğrafi bakımdan elverişsiz devletlerin hakkaniyet esasları içerisinde aynı alt-bölge veya aynı bölgede bulunan devletlerin münhasır ekonomik bölgelerinde canlı kaynaklar bakiyesinin uygun bölümünün avlanmasına katılmaya hakları olacağı düzenlenmektedir. Kıta sahanlığından farklı olarak sahildar devletin MEB ilan etmesi şarttır. 75. madde gereğince sahildar devletin ilan ettiği MEB’i gösteren harita veya coğrafi koordinatlara ilişkin listeleri gerektiği şekilde yayımlayarak bunların bir nüshasını BM Genel Sekreteri’ne göndermesi gereklidir.⁵¹ Günümüzde kıta sahanlığına kıyasla sahildar devlete doğal kaynaklardan yararlanma konusunda daha fazla haklar bahşeden MEB kavramı daha çok tercih edilmektedir. Sözleşme’nin 74. maddesi MEB sınırlandırılmasına ilişkin temel düzenlemeyi içermektedir.⁵² Bu madde, kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin kabul edilen 83. madde hükmünün aynısını kabul etmektedir. Yani hakkaniyete uygun bir çözümün bulunması

49 The Law of the Sea..., **age.**, Madde 56.

50 The Law of the Sea..., **age.**, Madde 60; Shaw, **age.**, s. 413-414.

51 Yayıncı, agm., s. 15.

52 The Law of the Sea..., **age.**, s. 26.

esas teşkil etmek üzere, UAD Statüsünün 38. maddesi doğrultusunda uluslararası hukuka uygun olarak *anlaşma* yapılması gerekmektedir. Burada hakkaniyete uygun olma ibaresi MEB'in tek taraflı ilan edilemeyeceği anlamına gelmektedir.⁵³

MEB sınırlandırması konusunda Türkiye'nin uygulamasına baktığımızda ise, Türkiye 23 Aralık 1986'da Karadeniz'de 200 millik bir münhasır ekonomik bölge ilan etmiş,⁵⁴ Bulgaristan ile ise 4 Aralık 1997 tarihinde imzalanan anlaşma ile yan sınır saptanmıştır.

1.3. Sınırlandırma işleminde hakkaniyet ilkesi ve unsurları

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda iki ana ilke vardır: “eşit uzaklık/ilgili-özel koşullar” (*principle of equidistance*) ilkesi ve “hakkaniyet” (*equitable principles*) ilkesidir.⁵⁵ Eşit uzaklık ilkesi 1958 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 15. maddesinde coğrafi koşullar elverdiği takdirde uygulanması öngörölmüş bir sınırlandırma yöntemidir. Buna göre, kıyıları bitişik ya da karşı karşıya olan devletler arasındaki sınırlandırma işlemi, taraflar arasında bir anlaşma olmadığı takdirde eşit uzaklık yöntemi ile belirlenecektir.⁵⁶ Yargı organlarının eşit uzaklık konusundaki genel yaklaşımına bakıldığında üç aşamalı bir standart sınırlandırma yöntemini kullanmaktadırlar. Bu yöntemin ilk aşamasında tarafların kıyıları arasında geçici bir orta hat oluşturulmakta, ikinci aşamada bu hat ilgili koşullar ışığında kaydırılmakta/ayarlanmakta, son aşamada ise ortaya çıkan sınırlandırma hattı “orantılılık” testine tabi tutulmaktadır.⁵⁷ Ancak bu ilke coğrafi, siyasi, ekonomik veya tarihî birtakım unsurların ihmal edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle her durumda deniz alanlarının sınırlandırılmasında tercih edilen bir yöntem değildir.⁵⁸ Eşit uzaklık ilkesine bileşik olan ilgili/özel koşullar ilkesi ise, hakkaniyet ilkelerinin ışığı altında, eşit uzaklık veya başka

53 Tamer, agm., s. 691.

54 Yüksel İnan ve Mine Pınar Gözen, “Turkey's Maritime Boundary Relations”, **Dış Politika-Foreign Policy**, 2009, s. 174.

55 Kırval vd., agm., s. 98.

56 Muhammed Behçet, **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmeleri Çerçevesinde Uluslararası Hukukta Deniz Alanlarının Sınırlandırılması**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edirne, 2021, s. 89.

57 Açığönül, agm., s. 10.

58 Fevzi Topsoy, “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında ‘Hakkaniyet İlkesi’ ve Dağıtıcı Adaletin Sağlanmasındaki Rolü”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012, s. 97.

bir sınırlandırma yönteminin uygulanmasını belirleyen unsurlar olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹

Günümüzde hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşılması daha önemli hâle gelmiştir. Bu genel eğilimin bir yansıması olarak hakkaniyet ilkesi 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 83 ve 74. maddeleri gereğince pozitif hukukun bir parçası haline gelmiştir.⁶⁰ Ancak her iki maddede de hakça çözüme nasıl ulaşılabileceği ve bu minvalde hakça ilkelerin hangileri olduğu konularında yol gösterici bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu konuda içtihat hukuku bir dizi açık gösterge sunmaktadır. İctihatta sınırlandırma sorunlarıyla karşılaşan tüm uluslararası mahkemeler sürekli olarak sınırlandırmanın hakça ilkelere göre yapılması kuralını benimsemektedirler.⁶¹ Ancak hakça ilkeler bir sınırlandırma yöntemi değildir; içeriği kesin bir biçimde saptanmış olmadığı için de bu konudaki içtihat da yerleşik değildir ve zaman içerisinde değişikliklere uğramaktadır.⁶² Bununla birlikte hakça ilkelerin uygulanmasında vurgulanması gereken ilk özellik, uluslararası hukukun olağan kaynaklarından doğan ve uygulanan hukukun bir parçasını oluşturan “hakça ilkeler-hakkaniyet (*equity*) ilkesinin”, “hakkaniyet ve nispet” (*ex aequo et bono*) çözüm yolundan farklı olduğudur. Hakça ilkelerin bir uluslararası mahkemece uygulanabilmesi için tarafların bu yönde herhangi bir özel rızası gerekmemektedir.⁶³ Bu ilke hukukun bir parçası olarak uygulanır.⁶⁴ İkinci olarak hakça ilkelerin belirlenmesinde göz önünde tutulması gereken veriler çok değişik olabilmekte ve hakça bir sonuca ulaşmak için sınırlandırmada, her somut olaya ilişkin tüm verilerin hesaba katılması gerekmektedir.⁶⁵ Uluslararası yargı kararlarında hakkaniyet ilkelerinin adaletin doğrudan yansıması olduğuna sıklıkla vurgu yapılarak sınırlandırma işleminde uygulanacak hukukun sadece soyut anlamdaki adaleti içermediği aynı zamanda pozitif hukuk kurallarının somut bir olaya uygulanmasını da kapsadığı tutarlılık, öngörülebilirlik, esneklik ve objektiflik kriterlerini karşılaması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁶ Bu çerçevede uluslararası yargı

59 Behçet, *age.*, s. 64.

60 Topsoy, *agm.*, s. 192,195.

61 Esen Arpat, “Elements of an Equitable Solution of the Aegean Continental Shelf Delimitation Issue”, *The Aegean Sea 2000: Proceedings of the International Symposium on the Aegean Sea*, Bodrum, 5-7 Mayıs 2000, s. 99.

62 Mat vd., *agm.*, s. 1087.

63 Topsoy, *agm.*, s. 197;

64 İbrahim Gökalp, *Milletlerarası Adalet Divanı'nın Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Kararlarında Dikkate Aldığı İlkeler*, Beta, İstanbul, 2008, s. 58.

65 Gökalp, *age.*, s. 64-77.

66 Behçet, *age.*, s. 43.

kararlarında “coğrafyanın yeniden biçimlendirilmemesi veya doğadan gelen eşitsizlikleri telafi etmeme ilkesi”; “taraplardan biri tarafından diğerinin doğal uzantısını kapatmama ilkesi”; “bütün ilgili koşullara saygı ilkesi”; “bütün devletler hukuk önünde eşit olsa ve eşit muameleye tabi olsalar da, hakkaniyet mutlak eşitlik anlamına gelmez ilkesi”; “dağıtıcı adalet ilkesi”, “adaların ilgili koşul olarak dikkate alınması ilkesi”, “kara denize hâkimdir ilkesi” gibi ilkeler ön plana çıkmaktadır.⁶⁷ Bu sayılan ilkeler uyulması zorunlu kesin kurallara olmayıp sadece hakkaniyete uygun bir sınırlamada kullanılan asgari standartları teşkil etmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla bu ilkelerin uygulanması somut olaya göre değişebildiğinden, farklı yargısal kararlara tanıklık edilmektedir.⁶⁹ Bu nedenle de sık sık deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasının hukuk kuralları ile düzenlenmekten ziyade mahkemelerin takdirine bırakıldığı eleştirisi yapılmaktadır.⁷⁰

2. Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığında Tarafların Tezleri ve Uluslararası Hukuk

Coğrafi açıdan yarı-kapalı bir deniz olan, ortay hattın ters tarafından adaların bulunduğu ve zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olan Doğu Akdeniz bölgesinde deniz yetki alanlarının belirlenmesi konusunda kıyıdaş devletler arasında uzun süreden beri önemli uyuşmazlıklar yaşanmaktadır. Ne 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahaneliği Sözleşmesi’ne ne de 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne taraf olan Türkiye de yaşanan uyuşmazlıkların önemli taraflarından bir tanesidir. Bu bağlamda Türkiye odak noktası alınarak tarafların bu konuda ileri sürdükleri hukuksal tezler, güncel gelişmeler ışığında değerlendirilmelidir.

2.1. Türkiye-Suriye hattı

1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne taraf olmayan ve 2001 yılından beri 200 mil kıta sahanlığı ve MEB uygulamakta olan Suriye, Mart 2011’den beri bir iç savaşın içindedir. 11 yıldır devam eden Suriye iç savaşı terörizm, mülteci sorunu, insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri gibi birçok sorunu ortaya çıkartmıştır.⁷¹ İlâveten Suriye iç savaşı gerek Orta Doğu’da gerekse

⁶⁷ Behçet, *age.*, s. 49-89.

⁶⁸ Topsoy, *agm.*, s. 96

⁶⁹ Açıkgönül, *agm.*, s. 3-4; Gökalp, *age.*, s. 61-62.

⁷⁰ Mat vd., *agm.*, s. 1088.

⁷¹ Bk., Fatma Taşdemir (Ed.), *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Nobel Yayın, Ankara, 3.Basım, 2020.

Doğu Akdeniz’de bölgesel dengeleri etkilemiştir. Nitekim Rusya, Eylül 2015’de Doğu Akdeniz’deki çıkarlarını korumak ve Esad rejimini desteklemek amacıyla Suriye’ye askerî bir müdahalede bulunmuştur ve iç savaşta dengeleri Esad rejimi lehine çevirmiştir. Doğu Akdeniz bölgesi Rusya’nın Orta Doğu’ya uzanan kolu olduğu için Doğu Akdeniz’e güçlü bir donanma konuşturmuştur. 2015’te Hmeymim Hava Üssü’nü inşa etmiş, Tartus Deniz Üssü’nü genişletmiş ve 2017 yılında 49 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Böylece bölgede askerî varlığını kalıcı hale getirmiştir.⁷²

Suriye iç savaşı Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki politikalarını olumsuz etkilemiştir. Doğu Akdeniz’de Türkiye ile Suriye’nin yan sınırını tespit etmesi gereklidir. Zira Suriye tarafından ilan edilen petrol arama alanlarının kuzey bölümü Türkiye’nin deniz yetki alanlarının bir kısmıyla çakışmaktadır.⁷³ Ne var ki iç savaş sürecinde bozulan Türkiye-Suriye ilişkileri nedeni ile sınırlandırılma konusunda hâlihazırda ilerleme kaydedilmesi oldukça zor görünmektedir. Esad rejimi Yunanistan’ın ve Mısır’ın tezlerine destek vererek Doğu Akdeniz denklemine Türkiye’nin yalıtılması için çalışmaktadır.

Suriye ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda sadece Türkiye değil Lübnan da sorunlar yaşamaktadır. Lübnan 2011’de İsrail ve Suriye ile deniz sınırlarını tek taraflı olarak çizme girişiminde bulunmuştur. Suriye Lübnan’ın bu adımına BM’ye başvurarak itiraz etmiştir. Mart 2021’de ise Esad rejimi, Lübnan kara sularını da kapsayan bloklarda petrol arama çalışmaları için Rus Capital Limited ve East Med Amrit Şirketleri ile bir anlaşma imzalamıştır.⁷⁴ Bu şirketlerin Lübnan’a ait 750 kilometrekarelik alanda petrol arama faaliyetleri iki ülke arasındaki deniz sınırı anlaşmazlığını yeniden gündeme getirmiştir.⁷⁵

72 Emre Ozan, “Doğu Akdeniz’de ABD-Rusya Rekabeti ve Türkiye’nin Güvenliği”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Mayıs 2002, 4(1), s. 169-170.

73 Mehmet Dalar, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikasının Hukuksal Dayanakları”, **Uludağ Üniversitesi XI. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi**, 14 Ekim 2019, s. 165.

74 “Rusya Doğu Akdeniz’de Nasıl Bir Politika İzliyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56910325>, (Erişim: 12.08.2022).

75 “Esad Rejiminin Akdeniz’de Petrol Arama Girişimi Lübnan-Suriye Deniz Sınır Anlaşmazlığını Gündeme Getirdi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-akdenizde-petrol-arama-girisimi-lubnan-suriye-deniz-siniri-anlasmazligini-gundeme-tasidi/2203526>, (Erişim: 12.08.2022).

2.2.Türkiye-KKTC hattı

GKRY'nin Doğu Akdeniz'de "Afrodit" bölgesinde 19 Eylül 2011 itibarıyla sondaj çalışmalarını başlatması üzerine Kıbrıs Türklerinin meşru haklarını korumak için Türkiye ile KKTC arasında 21 Eylül 2011 tarihinde New York'ta "Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma Türkiye ile KKTC'nin Akdeniz'deki kıta sahanlıklarının bir bölümünü, uluslararası hukuka uygun olarak ve hakça ilkeler dikkate alınarak belirlenen 27 coğrafi koordinatın birleştirilmesiyle elde edilen bir çizgi ile sınırlandırmıştır.⁷⁶ Anlaşmada iki ana kara arasındaki "eşit uzaklık" çizgisi esas alınmış, adasal haklar yerine ana karalar temel alınmıştır. Anlaşmada Kıbrıs Türklerinin adanın tamamındaki haklarından feragat etmediği ve Ada'da sorunun çözülmesi halinde paylaşımına gidileceği de kayda geçilmiştir. Kıbrıs'ta Güney ve Kuzey'de hâlihazırda iki farklı devlet varlığını sürdürüyor olsa da GKRY'nin AB ve BM tarafından Kıbrıs'ın tek meşru temsilcisi olarak tanınması KKTC'yi savunmasız bırakmakta ve iş birliği anlaşmaları yapmasını engellemektedir.⁷⁷ Oysa KKTC devlet olmanın tüm sembollerine, vasıflarına sahip bir birimdir. Çözümün bu gerçeklik ışığında üretilmesi gereklidir.⁷⁸

2.3.Türkiye- GKRY hattı

GKRY ile Doğu Akdeniz'de yaşanan uyuşmazlıklar geçmişten gelen kronik sorunların bir yansımasıdır.⁷⁹ Aktüel sorun ise GKRY'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına 5 Nisan 2004'de yürürlüğe soktuğu yasalar ile 24 mil genişliğinde bitişik bölge ve 200 mil genişliğinde MEB ilan etmesiyle başlamıştır.⁸⁰ Ardından GKRY Mısır ile 17 Şubat 2003 tarihinde bir MEB Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın 1. maddesine göre, iki ülke

76 "21 Eylül 2011 Türkiye-KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması", https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kkct-kita-sahaneligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasına-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa, (Erişim: 16.08.2022).

77 Mustafa Erçakıcı, "Doğu Akdeniz'de Yaşanan Güncel Gelişmelerin Kıbrıs Sorunu ve Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **ERÜHFD**, 16(1), 2021, s. 317; Fatma Taşdemir, "Uluslararası Hukuk Açısından De Facto Devlet Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Abhazya ve Transdinyester Örneklerinin Karşılaştırmalı Analizi", **Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16 (199-200), Mart-Nisan 2021, s. 461.

78 Taşdemir (2021), agm., s. 462.

79 Bedir Sarıcı, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i Güvenlikleştirme: 2018-2020", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(1), 2022, s. 20.

80 Başeren, agm., s. 139.

arasındaki MEB sınırları, Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki hakları erozyona uğratarak eşit uzaklık çizgisi esasında tespit edilmiştir.⁸¹ Söz konusu anlaşma, potansiyel olarak Türkiye'ye ait olabilecek deniz alanlarını kapsadığından hakkaniyete aykırı bir durum oluşturmuştur.⁸² Ardından GKRY Lübnan ile 17 Ocak 2007'de bir MEB sınırlandırması antlaşması imzalamıştır.⁸³ Türkiye'nin itirazları karşısında Lübnan söz konusu Sınırlandırma Antlaşması'nı 2007'den bu yana onaylamamıştır.⁸⁴ GKRY 26 Ocak 2007 tarihinde bir yasa kabul ederek Kıbrıs adasının güneyinde çizilen sınırların içerisinde 13 adet petrol arama ruhsat sahası ilan etmiştir.⁸⁵ Bu sahalardan beş tanesi (1, 4, 5, 6, 7 numaralı parseller) Türk kıta sahanlığına taşmakta, diğerlerinde ise (3 ve 13. parselde tam, 2, 9, 10, 12. parselin bir kısmında) KKTC'nin de hakları bulunmaktadır.⁸⁶ GKRY son olarak 17 Aralık 2010'da İsrail ile ortay hat ilkesini esas alarak bir MEB sınırlandırılması anlaşması imzalamıştır. Görüldüğü üzere GKRY Mısır, Lübnan ve İsrail ile akdettiği deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşmalarında “eşit uzaklık” ilkesini uygulamış ve Türkiye'nin güney kıyıları önünde yer alan bir ada olarak kendisine tam deniz yetki alanı tanımıştır.⁸⁷ GKRY, bu anlaşmalarla hem KKTC'yi yok sayıp adanın tümünü temsilen hareket etmiş hem de Türkiye'nin kıta sahanlığı ile çakışan bazı alanları tek taraflı olarak kendi deniz yetki alanı olarak saymıştır.⁸⁸

GKRY bölgedeki arama ve sondaj faaliyetlerine Eni, Total, Noble, Exxon Mobil gibi uluslararası şirketler aracılığıyla devam etmektedir.⁸⁹ 9 Şubat 2018 tarihinde İtalyan Eni Şirketine ait “Saipem 12000” adlı sondaj gemisinin GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği MEB kapsamındaki 3. parselde giderken Türkiye'ye ait savaş gemileri tarafından durdurulmuştur. Bu olay zaten var olan gerilimin fitilini ateşlemiştir. Sondaj gemisine yapılan ikinci müdahale sonrası gemi 23 Şubat 2018'de adanın güneydoğusundaki bölgeden ayrılmıştır.⁹⁰ Bu

81 Kaya, agm., s. 38.

82 Yücel Acer, “Doğu Akdeniz’de Deniz Alanlarının Sınırlandırılması ve Türkiye” **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 1(1), 2005, s. 98.

83 Kaya, ö.g.m., s. 38-39.

84 İnan vd., agm., s. 206.

85 Nur Jale Ece, “Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge: Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler”, **Journal of ETA Maritime Science**, 5(1), 2017, s. 87; Ercan vd., agm., s. 21.

86 Başeren, age., s. 22-24; Başeren, agm., s. 141-142.

87 Mat vd., agm., 1091.

88 Yüksel vd., agm., s. 527.

89 Şeker, agm., s. 291; Algür, agm., s. 62

90 Sarıcı, agm., s. 23.

tek yanlı oldu bittiler karşısında Türkiye “Fatih” isimli ilk operasyonel arama ve sondaj gemisini bölgeye intikal ettirmiş ve bu filoya daha sonra “Yavuz” ve “Kanuni” isimli sondaj gemileri ve “Oruç Reis” ve “Barboras Hayrettin Paşa” sismik araştırma gemileri katılmıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz’de hem Türkiye’nin hem de KKTC’nin haklarını korumaya devam edeceğini, bundan taviz vermeyeceğini kesin bir dille ifade etmeye ve konuyu gündemde tutmaya devam etmiştir.⁹¹ 2019 yılında Türkiye “Mavi Vatan” tatbikatını gerçekleştirmiştir. Bunu Mısır, Yunan ve GKRY ordularının ortak askerî tatbikatı olan “Medusa 8” izlemiştir.⁹² GKRY’nin AB üyesi olmasından ötürü AB Bakanlar Konseyi 15 Temmuz 2019’daki toplantısında Türk gemilerinin Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini hukuka aykırı olarak niteleyen resmî bir bildiri imzalamıştır.⁹³ Konsey, Türkiye’nin Akdeniz’deki eylemleri karşısında Yunanistan ve Kıbrıs’ın yanında olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ 2021 Mart ayında toplanan AB Konseyi de Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini hukuk dışı olarak nitelemiş ve derhâl son verilmesi çağrısını yaptırım tehdidiyle birlikte yinelemiştir.⁹⁵ AB’nin GKRY’yi destekleyen bu sert tutumunun arkasında AB’nin yaşamakta olduğu enerji bağımlılığı ve enerji arz güvenliği sorunu yatmaktadır. AB özellikle 2006’dan beri Doğu Akdeniz’deki rezervleri ekonomik gelişimini sürdürmek, iklim değişikliğini azaltmak ve Rus gazına olan bağımlılığı azaltmak için büyük bir potansiyel olarak görmektedir.⁹⁶ 24 Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgali enerji piyasalarını ve jeopolitiğini de alt üst etmiş; petrol ve gaz fiyatlarını yaklaşık on yılın en yüksek seviyelerine çıkarmıştır.⁹⁷ Söz konusu savaşın uzama ihtimali AB’yi enerji politikasını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır.⁹⁸ İsrail’in Doğu Akdeniz’deki gazının Türkiye aracılığıyla Avrupa’ya ulaştırılması projesi yeniden gündeme gelmiştir. Bu yeni gelişme AB’nin Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de yalnızlaştırma, dışlama ve cezalandırma politikasına son verilmesi anlamına gelebilir.⁹⁹

91 Sarıcı, agm., s. 11.

92 Yüksel vd., agm., s. 529.

93 Yüksel vd., agm., s. 530.

94 Mat vd., agm., s. 1081-1082.

95 Mat vd., agm., s. 1085.

96 Ercan vd., agm., s. 18; Bowlus, agm.

97 Dilara Nesrin Bulut, “Ukrayna-Rus Savaşının ABD’nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, <https://www.tuicakademi.org/ukrayna-rusya-savasinin-abnin-enerji-guvenligine-etkisi/>, (Erişim: 08.08.2022).

98 Güney Ateşoğlu, agm., s. 8.

99 Oktav, agm., s. 18-19.

1.3. Türkiye-Yunanistan hattı

Türkiye ve Yunanistan arasında uzun yıllardan beri Ege Denizi'nden kaynaklı birbiriyle bağlantılı bir dizi uyuşmazlık yaşanmaktadır.¹⁰⁰ Bu uyuşmazlıklara 2000'lerden bu yana Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanları sınırlandırma sorunu da eklenmiştir.

Doğu Akdeniz'deki uyuşmazlıkta temel tartışma noktası ortay hattın ters tarafında bulunan adaların kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırmasına etkileri meselesidir.¹⁰¹ Yunanistan kendisinin de taraf olduğu 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 1(b) ve 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 121/2. maddelerine dayanarak adaların da kıta ülkeleri ile eşit bir biçimde kıta sahanlığına sahip olması gerektiğini iddia etmekte, Türkiye ile Girit, Kaşot, Çoban (Kerpe), Rodos ve Meis adalarından oluşan hattı esas alan bir ortay hat çizerek deniz yetki alanlarının sınırlandırmasını istemektedir. Böylesi bir hat ile Yunanistan Türkiye'yi Rodos ve Meis adaları ile Anadolu arasında çizilen ortay hatların kuzeyine hapsedmeyi amaçlamaktadır.¹⁰² Oysa 1958 Sözleşmesi'nin 1. Maddesinin (b) fıkrası ve 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 121. Maddesi koşullar ne olursa olsun, adaların kıta ülkelerine eşit bir biçimde kıta sahanlığına sahip olabileceğini öngörmemektedir.¹⁰³ Bu bölgedeki sınırlandırmanın “kapatmama” ilkesi çerçevesinde Türkiye ile bu adalar arasında değil, Türkiye ile Yunanistan ana kara coğrafyası arasında olması gereklidir.¹⁰⁴ Daha da ötesi Bayıllıoğlu'na göre, söz konusu adaların statülerinin, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 121/3. maddesindeki şartlar çerçevesinde sorgulamaya açılmalıdır. Böylece Meis, Karaada ve Fener Adası 121/2. madde anlamında tam yetkili ada değil de 121/3. madde anlamında kaya olarak kabul edilmeleri gereklidir. Böyle bir durumda söz konusu adaların zaten kendilerine has bir kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri olmayacaktır. Bu yaklaşım Türkiye'nin Doğu Akdeniz sınırlandırma uyuşmazlığında elini güçlendiren bir dayanak teşkil edecektir.¹⁰⁵ En azından, Karaada ve Fener Adası'nın 121/3. maddeye göre kaya statüsünde oldukları ortaya konulursa, Yunanistan'ın

100 Bk., Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, No 15, 2003.

101 Uğur Bayıllıoğlu, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 121. Maddesi'nin Doğu Akdeniz'de Etkisi: Meis, Karaada ve Fener Adası'nın Statüsüne İlişkin Bir Değerlendirme”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Dergisi**, XXIII(2), 2019, s. 186.

102 Başeren (2010), **age.**, s. 6-7; Başeren, agm., s. 136-137.

103 Bayıllıoğlu, agm., s. 188.

104 Acer (2005), agm., s. 99-100; Mat vd., agm., s. 1093.

105 Bayıllıoğlu, agm., s. 194.

“Meis Grubu” için deniz yetki alanı iddia eden resmi tezinde önemli bir gedik açılmış olacaktır.¹⁰⁶ Gökalp’e göre ise, yanlış tarafta konumlanmış bu adalara belirli bir deniz alanı verilecekse dahi uygulanacak metot “çevreleme metodu” (*enclaving*) olması gereklidir. Bu yöntemin kullanılması halinde söz konusu adalara sınırlandırma esasında kara suları dışında kıta sahanlığı ya da MEB verilmeyecektir.¹⁰⁷

Yunanistan’ın bu iddialarını ortay hattın ters tarafında bulunan adalara ilişkin verilen uluslararası mahkeme kararları ışığında değerlendirdiğimizde bu tür adalara ya hiç etki tanınmadığı ya da sadece yarım etki tanındığı görülmektedir.¹⁰⁸ UAD Doğu Akdeniz meselesine emsal olma olasılığı olan Romanya ile Ukrayna arasındaki Serpents/Yılan Adasına ilişkin kararında¹⁰⁹ Serpent adasına kara suları dışında MEB ve kıta sahanlığı vermemiştir.¹¹⁰ Davada Türkiye bakımından da önem arz eden hakça ilkelerden “coğrafyanın yeniden şekillendirilmemesi” ilkesi uygulanmıştır. UAD’ın bu kararı, Türkiye’nin meskun olanlar dâhil Anadolu’ya yakın Yunan adalarına kıta sahanlığı tanımmasını öngören tezini teyit etmektedir.¹¹¹

Yunanistan’ın tezlerini güçlendirmek için gerçekleştirdiği son hamle Mısır ile 6 Ağustos 2020 tarihinde bir MEB sınırlandırma anlaşması imzalaması olmuştur. Yunanistan’ı bu anlaşmayı imzalamaya iten en önemli gelişme şüphesiz Türkiye’nin 28 Kasım 2019 tarihinde Libya ile imzaladığı sınırlandırma antlaşmasıdır. Yunanistan, “kendi adalarının kıta sahanlığı alanlarını ihlal ettiği” temel gerekçesi ile bu anlaşmayı etkisiz kılmak istemiştir.¹¹²

1.4. Türkiye-Libya hattı

Türkiye Doğu Akdeniz’in kendisine kapatılmasını önlemek için Libya’nın tanınmış hükûmeti ile bir sınırlandırma anlaşması yapmıştır. “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti

106 Bayılloğlu, agm., s. 217.

107 Gökalp, *age.*, s. 155.

108 Behçet, *age.*, s. 76-91.

109 Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine)”, <https://www.icj-cij.org/en/case/132/judgments>, (Erişim: 17.08.2022).

110 Behçet, *age.*, s. 141-142.

111 Başeren (2010), *age.*, s. 45.

112 Yücel Acer, “Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye”, *Adalet Dergisi*, 2(65), 2020, s. 16-17.

Arasında Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına ilişkin Mutabakat Muhtırası” 27 Kasım 2019 tarihinde imzalanmış ve 8 Aralık 2019’de yürürlüğe girmiştir.¹¹³ Söz konusu mutabakat 6 maddeden oluşmaktadır.¹¹⁴ Mutabakatın özünü 1. madde oluşturmakta olup buna göre iki taraf, Yunanistan’a ait olan Girit Adası’nın yakınından geçen, yaklaşık 30 km uzunluğunda bir sınırdan mutabık kalmıştır. Anlaşmayla Türkiye’nin Marmaris-Fethiye-Kaş kıyı hattından Libya’nın Derne-Tobruk ve Bardiyah kıyı hattına uzanan deniz alanları belirlenmiştir.¹¹⁵ Belirtmek gerekir ki söz konusu sınır, tarafların kıta sahanlıkları ve potansiyel MEB’leri arasındaki sınırdır ve Türkiye tarafından Doğu Akdeniz’de MEB ilânının yapıldığı anlamına gelmemektedir.¹¹⁶

Anlaşmanın hemen sonrasında Suriye, Mısır ve Yunanistan BM’ye nota vererek söz konusu anlaşmayı tanımadıklarını ve yok hükmünde saydıklarını BM Örgütüne iletmışlerdir. Ayrıca AB üyesi olan Yunanistan ve GKRY bu anlaşmayı AB mercilerine taşıyarak Türkiye’ye karşı yaptırımların uygulanmasını talep etmişlerdir.¹¹⁷ Doğu Akdeniz’deki uyuşmazlığı içselleştiren AB ise bir blok olarak Türkiye’nin karşısına çıkmıştır.¹¹⁸ Mutabakatın imzalanmasının ardından Yunanistan, 19 Şubat 2020 tarihinde BM Genel Sekreterliği’ne yaptığı bildirimde itirazının hukuki gerekçelerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yunanistan’a göre 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 121 (2) çerçevesinde boyutlarından bağımsız olarak tüm adaların ilkesel olarak deniz yetki alanlarına sahip olduğu için Mutabakatta belirtilen sınırın yakınından geçtiği başta Girit olmak üzere Yunan adalarının deniz yetki alanları

113 Resmi Gazete, (7 Aralık 2019), Sayı 3071, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-2.htm>, (Erişim: 15.08.2022).

114 Mevlit Bulut vd., “Türkiye ve ile Libya Arasında Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası: Anlaşmanın Türkiye-İsrail İlişkilerinin Geleceğine Etkileri”, **Bilge Strateji**, 12(22), 2021, s. 39.

115 Esengül Ayaz Avan, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu: Türkiye’nin Politikası ve AB’nin Yaklaşımı”, **Avrasya Etüdleri**, 26 (58), 2022, s. 100; İsmail Şahin, “Doğu Akdeniz’de Libya Mutabakatı ve Olası Gelişmeler”, <https://orsam.org.tr/tr/dogu-akdenizde-libya-mutabakatı-ve-olasi-gelismeler/>, (Erişim: 01.08.2022);

116 Yüksel vd., agm., s. 539-540.

117 Emrah Roni Mira, “Türkiye-Libya Arasında İmzalanan “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Türk Dış Politikasına Etkisi”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 4(1), 2022, s. 29-33.

118 Ülkü Halatçı Ulusoy, “Türkiye ve Libya Arasında Akdedilen Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Hukuki Niteliğine ve Birleşmiş Milletlere Tesciline İlişkin Bir Değerlendirme”, **International Sciences Studies Journal**, 7(82), 2021, s.2107; Avan, agm., s.107.

ciddi bir biçimde ihlal edilmektedir. Yunanistan'a göre BM Güvenlik Konseyi'nin 2259 (2015) sayılı kararı ile onaylanan Libya Siyasi Anlaşması madde 8/2 (f) uyarınca Libya Temsilciler Meclisi tarafından onaylanmadığı için bu anlaşma geçersiz ve yok hükmündedir. BM Andlaşması madde 102 uyarınca tescil edilmemesi ve BM Okyanus İşleri ve Deniz Hukuk Dairesi tarafından internet sayfasında yayınlanmaması gereklidir.¹¹⁹ Türkiye ise Yunanistan'ın bildirisine karşı BM Genel Sekreterliği'ne ilettiği bildirimde Mutabakata karşı yapılan itirazlara yanıtlarını sunmuştur.¹²⁰ Mutabakatta yer alan sınırın uluslararası deniz hukukundaki şu ilkelere uygun olduğunun altını çizmiştir¹²¹:

1) Adaların, Doğu Akdeniz'deki en uzun kıyı şeridinde sahip ülke konumundaki Türkiye'nin kıyı projeksiyonunu kesici bir etkiye (cut-off effect) sahip olamayacağı,

2) Ortay hattın karşı tarafında yer alan adaların kara sularından fazla bir deniz yetki alanına sahip olamayacağı,

3) Deniz yetki alanlarının belirlenmesinde ilgili kıyıların uzunluklarının ve doğrultularının dikkate alınması gerektiği.

Her iki taraf için hak ve yükümlülükler doğuran Mutabakat Muhtırası bir uluslararası antlaşmanın taşınması gereken bütün özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.¹²² BM Sekreteryası Andlaşma'yı 30 Eylül 2020 tarihinde BM Andlaşması'nın 102. maddesi çerçevesince tescil etmiştir.¹²³ Bu nedenle taraflar anlaşmazlık halinde söz konusu anlaşmayı BM organları önüne sunma hakkına sahiptirler.

119 Halatçı Ulusoy, agm., s. 2108.

120 "Dışişleri Bakanlığı: Doğu Akdeniz'de Türkiye ve KKTC'nin olmadığı hiçbir girişimin başarıya ulaşamayacağını gösterdik", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-dogu-akdenizde-turkiye-ve-kktenin-olmadigi-hicbir-girisimin-basariya-ulasamayacagini-gosterdik/2396979>, (Erişim: 31.08.2022).

121 Yüksel vd., agm., s. 540; Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/3856643?ln=es>, (Erişim: 31.08.2022).

122 Muhammed Enes Bayrak, "Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası", **SÜHFD**, 29(3), 2021, s. 1657; Halatçı Ulusoy, agm., s. 2107.

123 Bayrak, agm., s. 1651.

Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği bu anlaşma diplomatik açıdan zekice bir hamledir. Söz konusu anlaşma ile Türkiye EastMed boru hattı güzergahını bloke etmiştir.¹²⁴ Zira söz konusu anlaşma EastMed boru hattı için öngörülen güzergâhla kesişmektedir.¹²⁵ Bu anlaşma ile ortaya çıkan Türkiye-Libya sınırı ile Türkiye-Libya, Mısır-GKRY ve Yunanistan üçgeninde bir duvar gibi araya girilmiştir. Yunanistan ve GKRY'nin desteklediği ve uygulamaya çalıştığı sözde "Sevilla Haritası" üzerinden Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de 41.000 kilometre karelik bir deniz yetki alanına sıkıştırma amacıyla yapılmış siyasi çalışmalar hüsrarla sonuçlanmıştır.¹²⁶ Ayrıca bu mutabakatla Türkiye, GKRY'nin kıyıdaş ülkelerle yaptığı ikili antlaşmalara hukuk temelinde itiraz eden bir ülke olmakla kalmayıp hukuki zemin oluşturan ve bu hukuki yaklaşımları fiilen uygulayan bir ülke haline gelmiştir.¹²⁷ Bu anlaşma ile ilk kez Türkiye'nin sınırlandırma konusundaki hukuki tezleri bölgesel bir devlet tarafından kabul görmüştür. Mutabakat, hakkaniyet prensibinin ilk uygulamalarından birini oluşturmuştur.¹²⁸ İlaveten Türkiye, GKRY'nin Kıbrıs Adası'nın tümünü temsil etme yetkisini haiz olmadığını ve KKTC'ye ait kıyılarda *de jure* veya *de facto* bir yetkiye sahip bulunmadığını belirtmiştir. Buna göre, KKTC ile ilgili herhangi bir hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi faaliyetinin muhatabı KKTC hükûmeti olacaktır.¹²⁹ Bu anlaşmanın önemli etkilerinden bir başkası uluslararası hukuka uygun bir şekilde ortay hattın ters tarafında kalan adaların kara suları dışında deniz yetki alanı olamayacağını ortaya koyması ve GKRY ve Yunanistan'ın hakkaniyete aykırı düşen faaliyetlerine yönelik oldubittilere izin verilmeyeceğini yinelemesidir.¹³⁰ Yapılan bu anlaşma ile Türkiye, hem kendi çıkarlarını korumuş olacak hem de Libya'nın geleceğinde söz sahibi olacaktır.¹³¹ Mutabakat, EastMed'e taraf ülkeler ile Türkiye ve Libya arasında iş birliğini geliştirmek açısından bir fırsat da sunabilecektir.¹³²

Türkiye açısından düşünülmesi gereken bir nokta Libya'da uluslararası olarak tanınan mevcut mutabakat hükûmetinin değişmesi ihtimali ve Libya

124 Bowlus, agm.

125 Bulut vd., agm., s. 45.

126 Mira, agm., s. 19.

127 Acer (2020), agm., s. 13; Avan, agm., s. 101.

128 Acer (2020), agm., s. 12.

129 Yüksel vd., agm., s. 540-541.

130 Şahin, "Doğu Akdeniz'de...", agm.

131 Paralı, agm., s. 58.

132 Bulut vd., agm., s. 45.

devletinin bölünmesi, yeni bir devletin veya devletlerin kurulması olasılığı karşısında söz konusu Mutabakat Muhtırası'nın geçerliliği meselesidir. Bu noktada Libya'nın mevcut hükümetinin gelecekteki akıbetini evvelden tespit etmek mümkün olmadığı gibi Libya devletinin ortadan kalkıp yerine yeni devlet veya devletlerin kurulup kurulmayacağını da öngörmek şu an için pek mümkün değildir.¹³³ Bununla birlikte 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesinde yer alan “ahde vefa” ilkesi gereği devletler taraf oldukları anlaşmalara ilke olarak saygı göstermek zorundadır. Yeni bir devletin ortaya çıkması halinde ise 1978 tarihli Viyana Devletlerin Andlaşmalara Ardıl Olma Sözleşmesi'nin 11 ve 12. maddelerine ve ardıllık konusundaki örfi hukuk kurallarına göre sınır teşkil eden ve ülkesel statüyü ilgilendiren anlaşmalar sonraki devleti veya devletleri bağlayacaktır.¹³⁴ Üçüncü devletlerin de bu tür anlaşmalara saygı göstermesi gereklidir.

1.5. Türkiye-Mısır hattı

Mısır'daki halk ayaklanması neticesinde 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek rejimi devrilmiş ve Muhammed Mursi liderliğinde Müslüman Kardeşler Örgütü iktidara gelmiştir.¹³⁵ Ancak 2012'de beklenmedik olaylar ve muğlak gelişmeler yaşanmış ve Mısır devrimi kendi mecrasında akmamıştır. Mursi ve Müslüman Kardeşler Mısır'ın demokratik dönüşümünü rehin almakla suçlanmıştır.¹³⁶ Ocak 2013'de Mursi yönetimine karşı süren protestolar neticesinde General Sisi liderliğinde bir darbe gerçekleşmiştir. Türkiye askerî darbeye en sert tepkiyi vermiştir. Bunun sonucunda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler maslahatgüzar seviyesine inmiş ve Türkiye'nin bölgesel ilişkileri de olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervinin paylaşımı ile ilgili tartışmalar da yeniden alevlenmiştir. Türkiye'nin Libya ile im-

133 Fatih Fuat Tuncer vd., “Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Türkiye’nin Vizyonu”, **Akademik Hassasiyetler**, 7 (13), 2022, s. 37.

134 Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, (Gözden Geçirilmiş 12. Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 359.

135 John Chalcraft, “Mısır’da 25 Ocak Ayaklanması, Hegemonya Yarışı ve Yoksulların Patlaması”, **Yeni Orta Doğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim**, (Ed.) Fawaz A. Gerges, (Çev. M. İkbâl Saylak vd.), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s. 207.

136 John T. Sidel, “Mısır’da Demokratikleşmenin Tehlikeleri ve Şeytan(laştırıcı)lar”, **Yeni Orta Doğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim**, (Ed.) Fawaz A. Gerges, (Çev. M. İkbâl Saylak vd.), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s. 264-265.

zaladığı anlaşmaya misilleme olarak Yunanistan ve Mısır, 6 Ağustos 2020 tarihinde yukarda zikredilen antlaşmayı imzalamıştır.¹³⁷ Gerçi Mısır bu anlaşmada Yunanistan'ın Meis'ten sınır çizme girişimine karşı çıkmıştır. Mısır'ın bu tavrı karşısında Yunanistan ise adaların otomatik olarak kıta sahanlığı doğurduğu şeklindeki geleneksel tezinden geri adım atmak zorunda kalmıştır.¹³⁸ Bununla birlikte Yunanistan'a göre Mısır ile imzalanan anlaşma, uluslararası hukuk ve deniz hukuku kuralların uygun iken, Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği anlaşması hukuk dışıdır.¹³⁹ Dikkat çeken bir başka husus Mısır'ın Şubat 2021'de Doğu Akdeniz'de 18 nolu parselde yeni bir petrol ve gaz ihalesine çıkacağına ilişkin duyurusunda Türkiye'nin kıta sahanlığını koordinatlarını dikkate almış olması ve ihalede ilan ettiği alanın, Türkiye'nin BM'ye bildirdiği 28'inci meridyen sınırına göre belirlemiş olmasıdır.¹⁴⁰ Bu durum Mısır'ın kapılarını tamamen Türkiye'ye kapatmadığının bir göstergesidir.

Bölgede yaşanan baş döndürücü gelişmeler karşısında Türkiye'nin bir an önce Mısır ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmesi ve Mısır ile deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşma yapması gereklidir. Böyle bir sınırlandırma anlaşması Doğu Akdeniz'de önemli değişikliklerin anahtarı niteliğindedir. Türkiye'nin kendi haklarını korumasının yanı sıra olası sınırlandırma Mısır'a 15 bin ila 26 bin 500 metrekare civarında bir alanı garanti edecektir. Böyle bir gelişme kolektif çözüm arayışına teşvik edebilir ve EastMed projesi yerine İsrail-Türkiye arasında inşa edilecek bir boru hattı, gazın Avrupa'ya taşınmasını sağlayarak bölgenin potansiyelini ortaya çıkarabilir.¹⁴¹

137 Mat vd., agm., s. 1080.

138 “Türkiye-Mısır ilişkileri: Doğu Akdeniz’de anlaşma mümkün mü, ilişkiler 8 yıl sonra normalleşebilir mi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye56278844>, (Erişim: 13.08.2022); “Mısır’ın rasyonel hamlesi Doğu Akdeniz’de yeni dengeler oluşabilir”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/misirin-rasyonel-hamlesiyle-dogu-akdenizde-yeni-dengeler-olusabilir/2165661>, (Erişim: 13.08.2022).

139 “Doğu Akdeniz: Yunanistan, Mısır’la neden aniden anlaşma imzaladı?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53728631>, (Erişim: 27.08.2022).

140 “Mısır’ın rasyonel hamlesi Doğu Akdeniz’de yeni dengeler oluşabilir”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/misirin-rasyonel-hamlesiyle-dogu-akdenizde-yeni-dengeler-olusabilir/2165661>, (Erişim: 13.08.2022); “Türkiye ile Mısır Doğu Akdeniz’de denklemleri değiştirdi”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-misir-dogu-akdenizde-denklemleri-degistirdi-564138.html>, (Erişim: 13.08.2022).

141 “Türkiye ve Mısır: Doğu Akdeniz’de normalleşme süreci”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ve-misir-dogu-akdenizde-normallesme-sureci/2606606>, (Erişim: 13.08.2022).

1.6. Türkiye-İsrail Hattı

Doğu Akdeniz’de en önemli kıyıdaş ülkelerden birisi İsrail’dir. İsrail 30 km’lik sahil kesimiyle Doğu Akdeniz’de en dar kıyı şeridinde sahip ülkelerden biridir. Bununla birlikte İsrail 2009 yılında Tamar (280 milyar metreküp) ve *Leviathan* (532 milyar metreküp) sahalarında önemli miktarda doğal gaz rezervleri keşfetmiştir. İsrail’in muhtelif tarihlerde parselliği dokuz sahada toplamda 1 trilyon m³’ün üzerinde doğal gaz ve 2 milyar m³ civarında da petrol bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁴² Rusya-Ukrayna savaşı nedeni ile yaşanan enerji krizi hesaba katıldığında bu rezervlerin Avrupa’ya en ucuz yollarla nakli büyük önem taşımaktadır.

İsrail’in GKRY ve Lübnan ile deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda sorunları vardır. İsrail GKRY’nin ilan ettiği “Afrodit” sahası ile “Yis-hai” gaz saha sınırının çakıştığını iddia etmektedir.¹⁴³ İsrail’in Lübnan ile deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda da sorunları vardır. Lübnan 2017’de açık deniz alanını 10 parsele ayırarak bu parsellerden 4 ve 9 numaralı olanları ihaleye çıkartmıştır. Ancak İsrail 9. Parselin İsrail kara suları içerisinde yer aldığını iddia etmektedir.¹⁴⁴ İsrail’in Türkiye ile bir deniz sınırı yoktur fakat hâlihazırda İsrail’deki doğal gaz rezervlerinin Avrupa’ya nakli konusu iki ülke açısından da büyük önem taşımaktadır.

Doğu Akdeniz’de GKRY ve İsrail’in yetki alanları içerisinde kalan bölgelerden çıkarılan doğal gazın Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa’ya taşınmasını amaçlayan boru hattı Projesi (EastMed) 2 Ocak 2020 yılında Atina’da imzalanan anlaşma ile resmîleşmiştir.¹⁴⁵ Doğu Akdeniz Boru Hattı Anlaşması’yla yılda 12 milyar metre küp doğal gazın taşınması planlanmaktadır. Hattın maliyetinin 6-15 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir.¹⁴⁶ Bu anlaşma bölgedeki ülkeleri birbirleri ile yakınlaşmaya, cepheleşmeye ve zaten

142 Haydar Oruç, “İsrail’in Doğu Akdeniz Politikası ve Türkiye I, II”, https://www.researchgate.net/publication/348663525_israil'in_dogu_akdeniz_politikasi_ve_turkiye_iii/link/6009fa7f45851553a05fd8f4/download, (Erişim: 27.08.2022).

143 “İsrail ile GKRY Arasında Gaz Sahası Krizi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-guney-kibris-rum-yonetimi-arasinda-gaz-sahasi-krizi/1668787>, (Erişim: 27.08.2022).

144 “Doğu Akdeniz’de Lübnan İsrail Anlaşmazlığı Türkiye’ye Yarayabilir”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizde-lubnan-israil-anlasmazligi-turkiye-ye-yarayabilir/1547663>, (Erişim: 27.08.2022).

145 Mat vd., agm., s. 1078.

146 Gamze Alper, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Doğu Akdeniz’deki Münhasır Ekonomik Bölge İlanları ve Sınırlandırmaları: Türkiye’nin Güvenliği ve KKTC Üzerindeki Etkileri”, *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 2020, s. 33.

hâlihazırda gayet karışık olan siyasal arenanın daha da karışmasına neden olmaktadır.¹⁴⁷ İsrail, şimdilik doğal gaz enerji politikasını GKRY, Yunanistan ve Mısır ile birlikte çizmek istemektedir. Zira Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi ilişkiler, 2009 yılında “*one minute*”, 2010’da “alçak koltuk” krizi, 31 Mayıs 2010’da Mavi Marmara Baskını gibi olaylar nedeni ile kopma noktasına gelmiştir. 28 Haziran 2016’da “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının” imzalanması ile stratejik ve siyasi ilişkileri, ortak çıkarlar ekseninde yeniden rayına oturmaya başlarken İsrail’in 30 Mart 2018 tarihinde başlayan “Büyük Dönüş Yürüyüşü” gösterisine katılan Filistinli sivillere yönelik orantısız güç kullanması ile yeniden hassas bir döneme girmiştir.¹⁴⁸ İsrail Türkiye’nin bıraktığı “stratejik boşluğu” ve yalnızlığı bölgesel ve bölge dışı devletlerle ekonomik, askerî ve savunma alanında anlaşmalar yaparak gidermeye çalışmaktadır. Yakın dönemde yapılan bu anlaşmalar arasında 2 Ocak 2020’de İsrail-GKRY East-Med Boru Hattı Projesi; 9 Nisan 2021’de Yunanistan-Mısır-GKRY askerî İş birliği Anlaşması; 18 Nisan 2021’de İsrail-Yunanistan Savunma Tedarik Anlaşması; 15 Eylül 2020’de İsrail-BAE-Bahreyn Normalleşme Anlaşması (İbrahim Anlaşması-Abraham Accords) bulunmaktadır. İsrail’in bu adımları Türkiye’yi yalnızlaştırmakta ve özellikle Doğu Akdeniz sorunu konusunda Türkiye’nin tezlerine zarar vermektedir.¹⁴⁹ Ancak Ukrayna krizi ile Türkiye’nin Akdeniz’de İsrail ile iş birliği yaparak hem doğal gaz tedarikinde Rusya’ya olan bağımlılığını bitirmek isteyen Avrupa’ya bir alternatif sağlaması hem de Akdeniz’de münhasır ekonomik bölge tartışmalarında Türkiye’nin dışlanma sürecine son vermesi mümkün hale gelmiştir.¹⁵⁰

SONUÇ

Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan uyuşmazlık ekonomik ve siyasi yönleri olmakla birlikte uluslararası hukuk yönü ağır basan çok boyutlu bir uyuşmazlıktır. Uyuşmazlığın temel nedeni kıyıdaş ülkeler arasında kıta sahanlığı ve MEB alanlarının belirlenmesi konusunda hakkaniyete aykırı sonuçlar doğuracak biçimde iki taraflı anlaşmalar yapılması ve bu anlaşmalara ABD,

147 Ömer Fuad Kahraman, “Doğu Akdeniz Enerji Sarmalını İsrail Enerji Politikaları Penceresinden Değerlendirmek”, *Orta Doğu Etütleri*, 2019, s. 430-431.

148 Fatma Taşdemir, *Güncel Gelişmeler Işığında İsrail’in Ulusal Güvenliğine Yönelik Tehdit ve Fırsatların Türkiye’nin Ulusal Güvenliği Üzerine Yansımaları, Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye*, (Ed.) Umut Kedikli ve Gökhan Telatar, Nobel, Ankara, 2021, s. 235-236.

149 Taşdemir (2021), *age.*, s. 239.

150 Oktav, *agm.*, s. 18-19.

Rusya, AB, İngiltere gibi büyük güçlerin çıkarları uğruna destek vermesidir. Söz konusu anlaşmalar “eşit uzaklık ilkesi” esas alınarak ve adalara her koşulda tam etki tanınarak gerçekleştirilmektedir. Oysa deniz hukukunu düzenleyen uluslararası anlaşmalar ve içtihat hukuku deniz yetki alanlarının paylaşılması konusunda hakkaniyet ilkesini ve bunun unsurlarını ön plana çıkarmakta ve adalara her koşulda tam etki tanımamaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin ileri sürdüğü tezler uluslararası hukuka uygun düşmektedir. Ne var ki Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan güncel siyasal ve ekonomik gelişmeler Türkiye’nin hukuken haklılığına zarar vererek Türkiye’nin bölgede yalnızlaşmasına ve izole edilmesine yol açmaktadır. Bu minvalde Türkiye cephesinden kıyıdaş ülkelerle durumu ayrı ayrı değerlendirmek gereklidir.

İlk olarak, Suriye’de Esad rejimi *de facto* etkinliğini Rusya’nın sayesinde yeniden tesis ettiği için Doğu Akdeniz politikasını Rusya’nın istekleri doğrultusunda şekillendirmeye devam edeceği açıktır. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki tezlerine destek olması için Suriye ile diplomatik ilişkilerini iyileştirmesi gerekmektedir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi oldukça meşakkatli ve uzun vadeli bir süreç olarak görünmektedir.

İkinci olarak, Türkiye’nin Doğu Akdeniz politikası sadece kendi çıkarlarını değil KKTC’nin çıkarlarını da savunmaya dayanmaktadır. Türkiye bu politikasını sürdürmeye devam etmelidir. Zira GKRY’nin AB ve BM tarafından Kıbrıs’ın tek meşru temsilcisi olarak tanınması KKTC’yi savunmasız bırakmakta ve iş birliği anlaşmaları yapmasını engellemektedir.

Üçüncü olarak, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ortay hattın ters tarafında bulunan adaların kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırmasına etkileri meselesinde, Türkiye kıyıları ile Yunanistan ana karası arasında çizilecek ortay hattın Girit ile Kaşot adaları arasından geçirilmesi, Türkiye’nin Ege Denizi’nde belirlenecek kıta sahanlığı/MEB sınırının güney ucundan başlatılması ve Libya ile Türkiye arasında belirlenmiş olan sınırın kuzey ucuna eklenmesi hakça çözüm ilkesine uygun bir yaklaşım olacaktır.¹⁵¹ Ancak mevcut şartlarda Türkiye’nin GKRY ve Yunanistan ile yaşadığı sınırlandırma sorunlarının çözülmesi mümkün değildir. Tam tersine yapılan yeni ikili anlaşmalar ve çıkarılan bölgelerde keşfedilen yeni rezervler uyuşmazlıkların daha da derinleşmesine yol açacaktır.

151 Yüksel vd., agm.,s. 543.

Dördüncü olarak, Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği Mutabakat Muhtırası uluslararası nitelikte bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile Türkiye Doğu Akdeniz'deki yalıtılmışlığına son vermiştir. Bununla birlikte 2013'de Mısır örneğinde olduğu gibi Libya'da yaşanabilecek yeni gelişmeler bu olumlu hamleyi tersine çevirebilir. Türkiye bu riski göz ardı etmeden çok yönlü politikalar izlemelidir.

Beşinci olarak, Yunanistan ve Mısır arasında gerçekleştirilen anlaşma, Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği Mutabakat Muhtırasına bir tepkidir. Yunanistan, GKRY ve İsrail arasında kurulan ittifak Mısır ile desteklenmiştir. Türkiye'nin, Yunanistan-Mısır-GKRY arasında oldukça muhtemel olan üçlü bir sınırlandırma antlaşması imzalamalarına fırsat vermemesi gereklidir. Bunun için bir an önce Mısır ile diplomatik ilişkilerini normalleştirilmesi ve Mısır ile deniz alanlarının sınırlandırmasına ilişkin bir anlaşma yapması gereklidir. Böyle bir sınırlandırma antlaşması Türkiye'nin kendi haklarını korumasının yanı sıra olası sınırlandırma Mısır'a 15 bin ila 26 bin 500 metrekare civarında bir alanı garanti edecektir. Türkiye'nin sınırlandırma konusundaki hukuki tezleri bölgesel bir devlet tarafından daha kabul görmüş olacaktır.

Altıncı olarak, Türkiye'nin İsrail ile ekonomik alanda olduğu gibi diplomatik alanda da ilişkilerini daha rasyonel veriler üzerine kurması gereklidir. Devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı, İsrail'in Doğu Akdeniz'deki gazının Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılması projesini yeniden gündeme getirmiştir. Bu Türkiye açısından önemli bir fırsattır. Rusya'nın enerji kaynaklarını bir silah olarak kullanacağı/kullanmaya devam edeceği hatırd tutulursa, bu seçenek AB'nin Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de MEB tartışmalarında yalnızlaştırma, dışlama ve cezalandırma politikasına son vermesi anlamına da gelebilir.

Sonuç olarak uluslararası ilişkiler alanında yaşanan güncel gelişmeler Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye riskler kadar fırsatlar da sunmaktadır. Son dönemlerde Doğu Akdeniz'de oldukça sıkışmış ve yalıtılmış bir hale gelen Türkiye'nin, Doğu Akdeniz bölgesindeki uyuşmazlıkta hukuksal tezlerini rasyonel, vizyoner ve samimi siyasi adımlarla desteklemesi ve önüne çıkan fırsatları değerlendirmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

- Acer, Yücel, “Doğu Akdeniz’de Deniz Alanlarının Sınırlandırılması ve Türkiye”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 1(1), 2005, (ss.83-104)
- Acer, Yücel, “Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye”, **Adalet Dergisi**, 2(65), 2020, (ss.13-26).
- Açıkgönül, Yunus Emre, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Nikaragua/Kolombiya Kararının Türkiye’nin Deniz Uyuşmazlıklarına Yansımaları”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 10 (40), 2014, (ss.1-34).
- Akbayır, Merve ve Cem Savaş, “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramında Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 2021, 21 (2), (ss.226-244).
- Algür, Betül, “Kıbrıs ve Doğu Akdeniz’deki Son Uluslararası Gelişmeler Işığında Değişen Türkiye, ABD ve NATO Politikaları”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 2020, (ss.55-70).
- Alper, Gamze, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Doğu Akdeniz’deki Münhasır Ekonomik Bölge İlanları ve Sınırlandırmaları: Türkiye’nin Güvenliği ve KKTC Üzerindeki Etkileri”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 2020, 2(2), (ss.29-42).
- Arıdemir, Hakan ve Çağatay Allı, “Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi”, **İktisadi, İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 4(10), 2019, (ss.188-202).
- Arpat, Esen, “Elements of an Equitable Solution of the Aegean Continental Shelf Delimitation Issue”, **The Aegean Sea 2000: Proceedings of the International Symposium on the Aegean Sea**, Bodrum, 5-7 Mayıs 2000.
- Avan, Esengül Ayaz, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu: Türkiye’nin Politikası Ve AB’nin Yaklaşımı”, **Avrasya Etüdları**, 26(58), 2022, (ss.91-118).
- Başeren, Sertaç Hami, **Ege Sorunları**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, No 15, 2003.
- Başeren, Sertaç Hami, **Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları N0.31, İstanbul, 2010.

- Başeren, Sertaç Hami, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı”, **Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi**, 8 (14), Ocak 2010.
- Bayıllıoğlu, Uğur, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 121. Maddesinin Doğu Akdeniz’de Etkisi: Meis, Karaada Ve Fener Adası’nın Statüsüne İlişkin Bir Değerlendirme”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Dergisi**, XXIII(2), 2019, (ss. 185-223).
- Bayrak, Muhammed Enes, “Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası”, **SÜHFD**, 29(3), 2021, (ss.1623-1657).
- Behçet, Muhammed, **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmeleri Çerçevesinde Uluslararası Hukukta Deniz Alanlarının Sınırlandırılması**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edirne, 2021.
- Bowlus, Jhon V., “Eastern Mediterranean Gas: Testing the Field”, https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields, (Erişim: 01.08.2022).
- Bulut, Dilara Nesrin, Ukrayna-Rus Savaşının ABD’nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, <https://www.tuicakademi.org/ukrayna-rusya-savasinin-abnin-enerji-guvenligine-etkisi/> (Erişim: 08.08.2022).
- Bulut, Mevlit ve Seher Bulut, “Türkiye ve ile Libya Arasında Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası: Anlaşmanın Türkiye- İsrail İlişkilerinin Geleceğine Etkileri”, **Bilge Strateji**, 12(22), 2021, (ss.25-52).
- Chalcraft, Jhon, “Mısır’da 25 Ocak Ayaklanması, Hegemonya Yarışı ve Yoksulların Patlaması”, **Yeni Orta Doğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim**, (Ed.) Fawaz A. Gerges, (Çev. M. İkbâl Saylak vd.), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, (ss. 183-210)
- Dalar, Mehmet, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikasının Hukuksal Dayanakları”, **Uludağ Üniversitesi XI. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi**, 14 Ekim 2019, (ss.148-179).
- Ece, Nur Jale, “Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge: Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler”, **Journal of ETA Maritime Science**, 5(1) , 2017, (ss. 81-94).

- Ercan, Murat ve Mehmet Can Kılınç, “Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Doğu Merkezli Doğu Akdeniz Politikaları “Kıbrıs Çatışması ve Libya Mutabakatı” **Anadolu Strateji Dergisi**, 2(2), 2020, (ss.15-28).
- Erçakıca, Mustafa, “Doğu Akdeniz’de Yaşanan Güncel Gelişmelerin Kıbrıs Sorunu ve Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **ERÜHFD**, 16(1), 2021, (ss.301-334).
- Gökalp, İbrahim, **Milletlerarası Adalet Divanı’nın Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Kararlarında Dikkate Aldığı İlkeler**, Beta, İstanbul, 2008.
- Gündüz, Aslan, **The Concept of the Continental Shelf in its Historical Evolution (With Special Emphasis on Entitlement)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:490, İstanbul, 1990.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu, “Rusya Ukrayna Savaşı Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği”, **SETA**, Nisan 2022, 370, (ss.1-16.)
- İnan, Yüksel ve Mine Pınar Gözen, “Turkey’s Maritime Boundary Relations”, **Foreign Policy**, 2009, s. 157-216.
- Kahraman, Ömer Fuad, “Doğu Akdeniz Enerji Sarmalını İsrail Enerji Politikaları Penceresinden Değerlendirmek”, **Orta Doğu Etütleri**, 2019, s. 420-438.
- Karaköse, Cengiz, “Ege’deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Jeolojik Açıdan”, Ege’de Deniz Sorunları Semineri, **Ankara Üniversitesi SBF Yayınları**, Sayı 552, Ankara, 1986, (ss.52-79).
- Kaya, Şenay “Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz’in Hukuki Statüsü ve Türkiye Cumhuriyeti İçin Stratejik Önemi”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 9, 2007, (ss.19-57).
- Keser, Ulvi ve Gökhan Ak “ Kıbrıs Sorunu ve Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz’de Yapılması Gerekenler”, **Kıbrıs Araştırmaları ve İnceleme Dergisi**, 1(2), 2018, (ss. 95-107).
- Kırval, Levent ve Arda Özkan, “The Delimitation Dispute of the Maritime Jurisdiction Areas in the Eastern Mediterranean: Turkish Perspective

Based on the Equitable Principles”, **The Turkish Yearbook of International Relations, The Turkish Yearbook of International Relations**, 52, 2021, (ss.85-112).

Mat, Tülay Yıldırım, Miray Azaklı Köse ve Merve İspirli Armağan, “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Doğu Akdeniz Meselesine İlişkin Güncel Siyasi Gelişmeler ve Meselenin Uluslararası Hukuk Boyutu”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, 79 (3), 2021, (ss.1067-1101).

Mira, Emrah Roni, “Türkiye-Libya Arasında İmzalanan “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Türk Dış Politikasına Etkisi”, **Anadolu Strateji Dergisi**, 4(1), 2022, (ss.11-32).

Oktav, Özden Zeynep, “Ukrayna Savaşı’nın Türkiye- Rusya İlişkilerine Olası Etkileri: Fırsatlar ve Krizler”, **Bilge Strateji**, 13(23), 2022, (ss.17-22).

Oruç, Haydar, “İsrail’in Doğu Akdeniz Politikası ve Türkiye I, II”, https://www.researchgate.net/publication/348663525_Israil'in_Dogu_Akdeniz_Politikasi_Ve_Turkiye_III/link/6009fa7f45851553a05fd8f4/download, (Erişim: 27.08.2022).

Ozan, Emre, “Doğu Akdeniz’de ABD-Rusya Rekabeti ve Türkiye’nin Güvenliği”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Mayıs 2002, 4(1), (ss.159-188).

Özdemir, Volkan ve Barış Hasan, “Uluslararası Ekonomi Politik Bir Değerlendirme: Karadeniz ve Doğu Akdeniz Alanları Sorunu”, **Turkish Studies**, 13(22), 2018, s. 401-416.

Paralı, Zeynep, “Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında İmzalanan Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Uluslararası Politikaya Etkileri”, **Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1 (1), 2020, (ss.49-64).

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara, 1993.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, (Gözden Geçirilmiş 12. Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.

- Sarıcı, Bedir, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’i Güvenlikleştirilmesi: 2018-2020”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(1), 2022, (ss.19-33).
- Sidel, Jhon T., “Mısır’da Demokratikleşmenin Tehlikeleri ve Şeytan(laştırıcı)lar”, **Yeni Orta Doğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim**, (Ed.) Fawaz A. Gerges, (Çev. M. İkbâl Saylak vd.), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s. 262-292.
- Şahin, İsmail, “Doğu Akdeniz’de Libya Mutabakatı ve Olası Gelişmeler”, <https://orsam.org.tr/tr/dogu-akdenizde-libya-mutabakatı-ve-olası-gelişmeler/>, (Erişim: 01.08.2022),
- Şeker, Burak Şakir, “Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Eksen: Yunanistan-GKRY’nin Muhtemel Politikaların Analizi ve Türkiye’nin Tutum”, **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, (Der.) Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş, İstanbul: TASAM Yayınları, 2019, (ss.280-319).
- Shaw, Malcolm N., **Uluslararası Hukuk**, (Sekizinci Baskı), (Çev.Ed.) İbrahim Kaya, TÜBA, Ankara, 2018.
- Tamer, Hüseyin Hava, “Doğu Akdeniz’deki Doğal Gaz Rezervlerinin Ekonomik ve Güvenlik Boyutuyla Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, **Güvenlik Stratejileri**, 16 (35), 2020, (ss.675-706).
- Taşdemir, Fatma (Ed.), **Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk**, Nobel Yayın, Ankara, 3.Basım, 2020.
- Taşdemir, Fatma, “Uluslararası Hukuk Açısından De Facto Devlet Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Abhazya Ve Transdinyester Örneklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16(199-200), Mart-Nisan 2021, (ss.439-481).
- Taşdemir, Fatma, “Güncel Gelişmeler Işığında İsrail’in Ulusal Güvenliğine Yönelik Tehdit Ve Fırsatların Türkiye’nin Ulusal Güvenliği Üzerine Yansımaları”, **Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye**, (Ed.) Umut Kedikli ve Gökhan Telatar, Nobel, Ankara, 2021.
- Taşdemir, Fatma, “The 2022 Russia-Ukraine War From The Perspective Of Jus Ad Bellum: Is International Law Strengthened?”, **Journal of Law**, 8(1), 2022, (ss.97-122).

The Law of the Sea United Nations Convention on the Law of the Sea: With Index and Final Act of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, United Nations, New York, 1983.

Toluner, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi**, İstanbul, 1989.

Topsoy, Fevzi “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında “Hakkaniyet İlkesi” ve Dağıtıcı Adaletin Sağlanmasındaki Rolü”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012, (ss. 191-203).

Tuncer, Fatih Fuat ve Zeynep Deniz Altınsoy, “Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Türkiye’nin Vizyonu”, **Akademik Hassasiyetler**, 7 (13), 2022, (ss.21-45).

Halatçı Ulusoy, Ülkü, “Türkiye ve Libya Arasında Akdedilen Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası’nın Hukuki Niteliğine ve Birleşmiş Milletlere Tesciline İlişkin Bir Değerlendirme”, **International Sciences Studies Journal**, 7(82), 2021, (ss.2103-2114).

Yaycı, Cihat, “Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, 4(6), 2012, (ss.1-70).

Yüksel, Cüneyt ve Deniz Baran, “Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirmesi”, **Public and Private International Law Bulletin**, 40 (1), 2019, (ss. 519- 551).

İnternet Kaynakları

“Dışişleri Bakanlığı: Doğu Akdeniz’de Türkiye ve KKTC’nin olmadığı hiçbir girişimin başarıya ulaşamayacağını gösterdik”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-dogu-akdenizde-turkiye-ve-kktenin-olmadigi-hicbir-girisimin-basariya-ulasamayacagini-gosterdik/2396979>, (Erişim: 31.08.2022).

“Doğu Akdeniz’de Lübnan-İsrail Anlaşmazlığı Türkiye’ye Yarayabilir”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizde-lubnan-israil-anlasmazligi-turkiyeye-yarayabilir/1547663>, (Erişim: 27.08.2022).

“Doğu Akdeniz: Yunanistan, Mısır'la neden aniden anlaşma imzaladı?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53728631>, (Erişim: 27.08.2022).

“Esad Rejiminin Akdenizde Petrol Arama Girişimi Lübnan-Suriye Deniz Sınır Anlaşmazlığını Gündeme Getirdi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-akdenizde-petrol-arama-girisimi-lubnan-suriye-deniz-siniri-anlasmazligini-gundeme-tasidi/2203526>, (Erişim: 12.08.2022).

International Court of Justice, Case Concerning the Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), <https://www.icj-cij.org/en/case/68/judgments>, (Erişim: 15.08.2022).

“İsrail ile GKRY Arasında Gaz Sahası Krizi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-guney-kibris-rum-yonetimi-arasinda-gaz-sahasi-krizi/1668787>, (Erişim: 27.08.2022).

Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://digital-library.un.org/record/3856643?ln=es>, (Erişim: 31.08.2022).

Maritime Delimitation in the Area Between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway), <https://www.icj-cij.org/en/case/78>, (Erişim: 15.08.2022).

Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine)”, <https://www.icj-cij.org/en/case/132/judgments>, (Erişim: 17.08.2022).

“Mediterranean Sea”, <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea>, (Erişim: 18.07.2022).

“Mısır’ın rasyonel hamlesi Doğu Akdeniz’de yeni dengeler oluşabilir”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/misirin-rasyonel-hamlesiyle-dogu-akdenizde-yeni-dengeler-olusabilir/2165661>, (Erişim: 13.08.2022).

Resmi Gazete, (7 Aralık 2019), Sayı 3071, <https://www.resmigazete.gov.tr/es-kiler/2019/12/20191207-2.htm>, (Erişim: 15.08.2022).

“Rumlar Türkiye ile Çakışan 6. Bölgede Gaz Buldu”, <https://www.cnn-turk.com/dunya/rumlar-turkiye-ile-cakisan-6-parselde-gaz-buldu>, (Erişim: 24.08.2022).

“Rusya Doğu Akdeniz’de Nasıl Bir Politika İzliyor?”,
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56910325>, (Erişim:
12.08.2022).

“Türkiye ile Mısır Doğu Akdeniz’de denklemleri değiştirdi”,
[https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-misir-dogu-akde-](https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-misir-dogu-akdenizde-denklemleri-degistirdi-564138.html)
[nizde-denklemleri-degistirdi-564138.html](https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-misir-dogu-akdenizde-denklemleri-degistirdi-564138.html), (Erişim: 13.08.2022).

“Türkiye-Mısır ilişkileri: Doğu Akdeniz’de anlaşma mümkün mü, ilişkiler 8
yıl sonra normalleşebilir mi?”,

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56278844>, (Erişim:
13.08.2022).

“Türkiye ve Mısır: Doğu Akdeniz’de normalleşme süreci”,
[https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ve-misir-dogu-akdenizde-nor-](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ve-misir-dogu-akdenizde-normallesme-sureci/2606606)
[mallesme-sureci/2606606](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ve-misir-dogu-akdenizde-normallesme-sureci/2606606), (Erişim: 13.08.2022).

“21 Eylül 2011 Türkiye —KKTC Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması İm-
zalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması”,
[https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-](https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa)
[sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-ba-](https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa)
[kanligi-basin-ac_.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa), (Erişim: 16.08.2022).

ULUSLARARASI HUKUK, FIR VE TÜRKİYE’NİN HUKUKİ HAKLARI

Emete GÖZÜGÜZELLİ*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Yunanistan arasındaki hava hukuku kapsamına dair sorunların odağında uluslararası hukuk vardır. Elbette hava hukuku dendiği zaman burada kamu hukuku boyutu ile var olan sorunlara değinmek gayesini taşıdığımızı ifade etmem gerekmektedir. Zira bu çalışma, Türk-Yunan ilişkilerinde uluslararası hava hukukuna dair var olan sorunlardan sadece iki başlığa odaklanmaktadır. Bu konular; ulusal hava sahasının genişliği meselesi ve uçuş malumat bölgesidir. Meselenin yalnızca iki başlıkta incelenmiş olması esasen tespit edilen sorunların ne kadar geniş boyutlu olduğundan ötürüdür. Bu çalışmada, siyasal olarak Yunanistan’ın, askerî adımları, hava ihlalleri veya hava kuvvetlerine dair herhangi bir değerlendirme olmayacaktır. Mesele tamamen uluslararası hukuka ilişkin olmasından ötürü, tüm değerlendirme uluslararası hukukun kaynakları açısından ele alınmakta ve uluslararası içtihat hukuku ile desteklenmektedir. Bu nedenle uluslararası hukuk temelinde çalışma mütalaa edilmiştir. Çalışmada, Türkiye ve Yunanistan’ın hava sahasına yönelik betimlenen iki mesele hakkındaki resmî görüşlerine yer verilerek mesele uluslararası hukuk açısından söz konusu talepler ele alınarak yorumlanmıştır. Bu doğrultuda, tespit edilen sorunsalların başlıkları ayrıca tasnif edilmiştir. Sonuç olarak Yunanistan’ın hava sahasına yönelik uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası bile olmayan eylemlerinin özde yayılımcı ve maksimalist bir amaca hizmet ettiği ve uluslararası hukuku en baştan ihlal ettiği hukuki izahatlarla açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: FIR, Türkiye, Yunanistan, Uluslararası Hukuk, Hava Hukuku.

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, emete.gozuguzelli@asbu.edu.tr.

INTERNATIONAL LAW, FIR AND TURKEY'S LEGAL RIGHTS

Abstract

International law is at the center of the problems regarding the scope of air law between the Republic of Türkiye and Greece. Of course, when it comes to air law, it is necessary to state that the aim here is to address the problems that exist with the dimension of public law. This study focuses on only two of the existing problems regarding international air law in Turkish-Greek relations. These issues are the issue of the extent of national airspace and the flight information zone. The fact that the issue is analyzed under only two headings is mainly due to the wide dimension of the problems identified. In this study, there will be no political evaluation of Greece's military actions, air violations or air force. Since the issue is purely international law related, the entire assessment is considered in terms of the sources of international law and supported by international case law. Therefore, the study is considered on the basis of international law. In the study, the official views of Türkiye and Greece on the two issues regarding the airspace are given and the issue is interpreted in terms of international law by addressing the claims in question. Accordingly, the titles of the problematics identified are further classified. As a result, it is explained with legal explanations that Greece's actions in the airspace, which are not even a part of customary international law, serve an expansionist and maximalist purpose and violate international law. Additionally, Greece's greatest effort is to establish "a new reference" in the international arena and wants to establish *extended sovereignty* over both the airspace width and the FIR airspace. This attitude refers to the efforts to establish a new customary rule, but it fails. However, Greece has an expansionist perspective on FIR services and airspace extent. This situation completely violates the principles of international law, conventions and international customary law. At this point, the authorization granted by Turkey to Greece regarding the FIR is irrevocable, which is not a matter of state sovereignty. Due to Greece's strategy of establishing a dominance over Türkiye's airspace its not easy. Because, FIR does not base on extended sovereignty to others. Although, when a state grants an authorization to another state, it is not an infinite authorization. As result, all those questions still are on the agenda of both sides and have not yet been concluded with an agreement. The study concludes that Greece has taken the issue completely outside international law and turned it into a political issue,

Turkey has the grounds to examine the issue on the basis of international law and to exercise the necessary rights and powers.

Keywords: FIR, Türkiye, Greece, International Law, Air Law.

Giriş

Hukuk yalnızca muayyen hükümlerin kaderine terk edilmiş olsa idi, bugün müspet hukukun esiri bir nizam olurdu. Ala müspet hukukun üzerinde yer alan evrensel kaidelerde politize olmuş eylem ve söylemlerin yeri yoktur. Devletler arası münasebetlerde ahlaki ve hukuki bir yapının varlığı karşılıklı haklara saygı, iyi niyet, dürüstlük kurallarına en başta liyakatla kendini gösterir. Aksi takdirde, anlaşmalar ya da dünyada teamül haline gelen hukuk kuralları varlığı söz konusu olduğunda, bunlara uymamak ve/veya riayet etmemek, elbette kati manada bir cürüme işaret eder. Bu da somut bir şekilde hakların kötüye kullanılması hadisesi değil midir? Elbette devletler arası münasebetlerde uluslararası camianın benimsediği yazılı metinlerde affilli cümleler ve/veya herkesi memnun edecek prensipler yer alabilir, hatta devletler daha güvenli ve barış ortamı oluşturma arzusunu paylaşan “ilkeler dizisini” genel kabul gören norma dönüştürebilir, ancak gerçeklik bizlere devletler arası münasebetler devreye girdiğinde o yazılı uluslararası camianın kabul gördüğü normların uygulamada bambaşka bir hâle büründüğünü ortaya koyduğunda “Devlet Egemenliği” erki ile bir devletin bir sözleşmeye taraf olmasının her daim o sözleşme gerekliliklerine göre hareket ettiği manasına gelmeyeceğini göstermektedir. Bu durum kısaca, üst hukuka saygı temelinde devletler arası münasebetlerin tabiri caiz ise hukuki düvelin haklar temelinde ilerletilmediğini gösteren meseleler yaşanmaktadır. Pekala ki, “uluslararası hukuk” mototosunu dış politikasına ve dış politika diline dolayan bir ülkenin her daim bu kurallara uyduğuna kani olmak mümkün değildir. Zira yazılı olan ve uyulması gereken hükümler ve/veya evrensel taahhütlerin yok sayılabildiği devlet davranışları hâlen söz konusu olduğundandır ki bugün uluslararası ihtilaflar epeyce fazladır. İşte böylesine bir ortamda fuzuli bir çaba olmadan, bugüne değin keşfedilmiş hakikatlerin beyhude tekrarı yoluna girmek çözüm olmayacaktır.

O halde, muayyen sorunların neticesinde “ulusal çıkarlar, hayati çıkarlar” denilerek uluslararası hukuku yok sayan “devlet” politikası gütmenin makul izahatı olamaz. Bunu ifade etmedeki temel gaye, evrensel menfaatlerin sadece yazılı metinlerde kalmaması gerektiğindendir. Bunlar devletler arası ilişkilere de yansımali, yansıtılmalıdır. Hülasa, uluslararası hukukun esasları keyfi politikaların esiri olmamalıdır. O vakit, uluslararası kodifiye edilen kurallara rağmen buna aykırı davranan bir “devletin” kimliği, o devletin “Batılı demokrasi inşa edilenlerce” göreceği muameleyi ortaya koyar. Başka ifadeyle, uluslararası hukuku ihlal eden “devletin” karşısında cezai manada ekonomik veya

askerî yaptırımlara tabi tutulmuyorsa, yarattığı ihtilaf ve provokasyonlar görmezden geliniyorsa, burada “Hristiyan” lobisinin veya tarihsel “kodlamalar ve ortak çıkarların” bir yansıması olduğundan “o devlete karşı hiçbir zorlayıcı politika” uygulanmadığını mutlaka bir kenara not edelim. Bizim meselemiz bu bağlamda, bu uygulanan politika ve/veya jeopolitik rekabetleri işlemek değil. Ancak hukuki düvelden bahsetmekteyiz. Bu manada elbette çalışmada da görüleceği üzere, uluslararası hukuk kodları ile devlet uygulamalarının tamamen zıt “yorumlanıp” uygulandığı noktada, yazılı kodlar, uluslararası teamül, hukukun genel ilkeleri ve elbette anlaşmalar bize yol gösterici olmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, çalışmada, Türkiye ve Yunanistan arasındaki hava hukukuna dair sorunlardan yalnızca hava sahası genişliği ve FIR meselesi ele alınacaktır. Doktrinde FIR ve hava hukukuna dair iki ülke arasındaki münakaşaya dair pek çok kaynak yoktur. Mamafih muhalif Yunan akademisyenlerinin şiddetle karşı durduğu şey Yunan adalarının TÜRK FIR içine konmasının “hukuk dışı” olduğu savı ve 10 millik hava sahası üzerinde egemenlik hakkı olduğuna¹ dairdir. Hatta, Yunan siyaseti o kadar ileri gitmektedir ki, Türk askerî jetlerinin Yunanistan’ın iddia ettiği FIR alanına girmesi durumunda “Türkiye’nin Yunanistan’a bilgi verip izin alması gerektiğine dair” iddialardır. O vakit hava hukukunu ilgilendiren bu meselenin objektif tutumla incelenmesi ehemmiyet arz etmektedir. Bu maksatla, mesele uluslararası hukuk bağlamında Türkiye ve Yunanistan arasında yer alan hava hukukuna dair sorunları uluslararası hukuk çerçevesinde ele almıştır.

Mamafih çalışma, nitel bir çalışma olup yazılı kaynaklar ve mahkeme kararları incelenerek hazırlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, hava hukuku kodifikasyonu ele alınmakta olup hava hukukuna dair meselelerin Yunanistan açısından hangi çerçevede ele alındığı belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, Yunanistan’ın hava hukuku üzerine mevcut hukuksal statüsü ve gerçekleştirmiş olduğu ilgili düzenlemeler belirtilerek iddia edilen “hava sahası genişliği” konusundaki yaklaşımları vurgulanmaktadır. Yunanistan’ın tutumu izah edildikten sonra meseleye dair Türk hukukuna dair mevzuat incelemesi yapılmıştır. Hülasa, Türk hava sahası genişliği meselesinde Türkiye’nin hukuki alt yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde, FIR meselesine dair tarafların hukuksal bakış açısı irdelenmiştir.

1 Ayhan Demir, **Türkiye’nin Hava Sahasının Hukuki Statüsünün Uluslararası Hava Hukuku ve Türkiye’nin Ege’deki Sorunlar Temelinde İncelenmesi**, Harp Akademileri Komutanlığı, YÖK Tez, 1995.

Üçüncü bölümde, sorunsallık dikkate alınarak uluslararası hukuka dair meselelerin değerlendirilmesi on alt başlıkta ele alınarak analiz edilmiştir. Nihayetinde, çalışmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Hava Hukuku Kodifikasyonu

18. asra varan geçmişle, havacılık faaliyetlerinin hukuken bir netice vermesi, 13 Ekim 1919 tarihli Paris Havacılık Konferansı'na dayanır. Hakikaten de havacılık, doğası gereği, uluslararası niteliktedir. Uçaklar sınırları geçerek yabancı hava sahasına girdikçe ve yabancı havaalanlarına indikçe hem ticari hem de siyasi düzeyde çatışmalar kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır².

1919 Barış Konferansı, uluslararası havacılığın temel yasal çerçevesini oluşturmak ve tanımlamak için düzenlenmiştir. Daha yaygın olarak, Paris Sözleşmesi olarak bilinen Hava Seyrüseferinin Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme³, uluslararası havacılık kuralların kodifikasyonunda başlangıç noktasıdır. Bizzat Paris Sözleşmesi'nin 1'ci maddesi diğer sözleşmelerde de temel prensip olmuş ve bu prensip halen yürürlüktedir.

Madde 1, her devletin “kendi toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe” sahip olduğunu beyan etmektedir⁴. Bu şekilde, Paris Sözleşmesi kimin topraklarının üzerinde hangi uçakların faaliyet göstereceklerini de ortaya koymaktadır⁵. Bu bölgesel ve küresel anlamda, ülkelere ait hava sahasında münhasır egemenlik ilkesinin sarsılmaz gücünün ifadesi

2 Paul Stephan Dempsey, “Flights of Fancy and Fights of Fury: Arbitration and Adjudication of Commercial and Political Disputes in International Aviation”, **Georgia Journal of International and Comparative Law**, Vol 32, Number 2, 2004, s. 231-305, s. 233.

3 Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation Signed at Paris, October 13, 1919, (Paris Convention), http://library.arcticportal.org/1580/1/1919_Paris_convention.pdf.

4 “Madde 1.

Yüksek Akit Taraflar, her Devletin kendi toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğunu kabul ederler.

Bu Sözleşmenin amaçları bakımından, bir Devletin ülkesi, hem ana vatanın hem de kolonilerin ve ona bitişik kara sularının ulusal topraklarını da içine alan bir toprak olarak anlaşılacaktır.” “Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation Documents”, **Journal of Air Law and Commerce**, Volume 1, Issue 1, Article 6, 13 Ekim, 1919, <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3588&context=jalc>.

5 Sözleşmeye taraf ülkeler: Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Bolivya, Brezilya, İngiliz İmparatorluğu, Çin, Küba, Ekvator, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hedjaz, Honduras, İtalya, Japonya, Liberya, Nikaragua, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırb-Hırvat-Slovena Devleti, Siam, Çekoslovakya ve Uruguay.

olmakla birlikte, bu ilkenin en başta Devletin hükûmet yetkilileri tarafından hâlihazırda siyasi bir güvence teşkil ettiğine dair de şüphe yoktur. Daha öte, ekonomik manada, ulusal hükûmetlerin uluslararası sivil havacılığın gelişiminde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik yapıda baskın bir rol oynamasını sağlamasında da ayrıca etkin bir yönü olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde tüm çabalar elbette yeni olguları ortaya koymuştur. Bu dönüm noktası olarak bilinen Şikago Konferansı oluşan olgudur. Hakikaten de 1944'te Şikago Konferansı hava hukuku kodifikasyon çalışmalarının kalbidir. Bu kodlarla uluslararası sistemde devletlerin başvurduğu ana kaynaklardan olmuştur. Esasen Şikago Sözleşmesi, yirmi beş yıl önce Paris Sözleşmesi tarafından benimsenen uluslararası hukuk ilkelerini yeniden teyit ederek “her devletin kendi toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliği olduğunu” belirten kodları Şikago Sözleşmesi Madde 1 ve Madde 2’de daha tasnif edilerek izah edilmiştir:

Şikago Sözleşmesi Madde 1 “...Her devletin ülkesi üzerinde hava sahasında tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğunu”; Madde 2’de “...devletin ülkesi; onun egemenliği...karasal alanlar ve kara suları olarak addedilir” şeklinde düzenlenmiştir.

Yukarıda izah edilen hükümler kapsamında kanaatlerimizi makul hudutlar dâhilinde ifade etmek bir vecibedir. Bu bağlamda meseleye dair ifade edilmesi gereken uluslararası hukukun bir ilkesini aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu ilkenin adı “cujus est solum, ejus est usque ad coelum”, diğer bir ifadeyle “Toprağın sahibi, gökyüzünün sahibidir” kavramıdır⁶. Bu özdeyiş hava hakları ile bağlantılıdır. Hava hukukunun erken gelişmesinden bu yana Devletler, yüzeylerinin üzerindeki hava sahası ötesi uzayda dahi bölgesel egemenlik iddiasında bulundular ve bunu hâlen önemsemektedirler. Sonuçta bu ilke 1919 Paris Sözleşmesi’nde ortaya konmuş ve 1944 Şikago Sözleşmesi’nde yeniden onaylanmıştır. Her iki Sözleşme de sivil ve devlet uçakları arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Basit bir tasnifle, uluslararası sözleşmelere yapılan atırlardan da görüleceği üzere hava sahası denildiği zaman ortada bir egemenlik meselesinden bahsedilmektedir. Elbette Ulusal ve Uluslararası Hava Sahası varlığını göz ardı etmeden tüm Sözleşmeler değerlendirilmelidir. Lakin ister ulusal ister uluslararası hava hukuku kapsamında mesele ele alınsın temel ilke, her devletin, kendi kara suları da dâhil olmak üzere

6 Yehuda Abramovitch, “Maxim Cujus Est Solum Ejus Usque Ad Coelum” as Applied in Aviation”, **McGill Law Journal**, <https://lawjournal.mcgill.ca/article/maxim-cujus-est-solum-ejus-usque-ad-coelum-as-applied-in-aviation-the/>.

toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğudur.

Bunun ışığında, devlet egemenliği kavramını 1944 Şikago Sözleşme'sinin 28(a) Maddesi kapsamında hava seyrüsefer hizmetlerini sağlama sorumluluğu izlemektedir. O halde belirtmekte fayda vardır ki, Şikago Sözleşmesi'ne taraf olan devletler Sözleşme'leri uygulamakla mükeleftirler. Zira Şikago Sözleşmesi'nde kabul edilen dört ana sözleşme içinde bulunan Uluslararası Sivil Havacılık Geçici Anlaşması, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması ve Uluslararası Hava Ulaşım Anlaşması vardır ve Şikago Sözleşmesi'ne ait toplam 18 Ek olarak geçen kuralların hepsi hava hukukunu ilgilendirmektedir.

1.1. Yunanistan'ın Hava Hukukuna Dair Statüsü

Yunanistan, 1921 yılında taraf olduğu Hava Seyrüseferlerinin Düzenlenmesine ilişkin Paris Sözleşmesi (Türkiye taraf değildir) ve 3/13 Haziran 1931, 5017 sayılı Sivil Havacılık Yasası'na (Law No. 5017 of 3/13 June 1931 to regulate civil aviation)⁷ dayanarak havacılık ve kontrolü amacıyla kara sularının kapsamını tanımlayan Başkanlık Emri (Kararname) çıkarmıştır. Bu emir doğrultusunda, Sivil Havacılık ve Kontrolü Amacıyla Kara suları Genişliğinin Belirlenmesine Dair Emir'e dayanarak, 5017 sayılı Sivil Havacılık Yasası oluşturulmuş ve Yunan ulusal hava sahasının “Yunanistan'ın kara sularını ve bunun üzerinde hava sahasını kapsayacağını...” belirtmiştir. Nitekim, anılan Emir ile 6 Eylül 1931'de Yunanistan hava sahasını 10 mil olarak belirlediği dikkate alındığında, Yunanistan, 5017/1931, 230/1936 ve 1815/1988 sayılı Kanunlarla bağlantılı olarak, kıyılarından itibaren 10 deniz mili içerisinde (bu özel amaç için kıyılarından itibaren 10 deniz millik kara suları oluşturan 6

⁷ Law No. 5017 of 3/13 June 1931 to regulate civil aviation. Kanunun 2. Maddesine göre, Devlet, kendi toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve mutlak egemenliğe sahiptir. Bu Kanunda veya bu Kanun uyarınca yapılan düzenlemelerde kullanılan “Yunan toprakları” teriminin, kara sularını ve bu suların üzerindeki alanı kapsadığı kabul edilir. İlgili yasa 11 Haziran 1931 oluşturulmuş olup yürürlüğe girişi 13 Haziran 1931 olmuştur. **Law No. 5017 of 3/13 June 1931 to regulate civil aviation, Leap, Law and Environment Assitance Platform**, <https://leap.unep.org/countries/gr/national-legislation/law-no-5017-313-june-1931-regulate-civil-aviation>.

Eylül 1931 tarihli Kararname uyarınca) havada “egemenlik” kullandığını iddia etmektedir⁸. Yunanistan, havacılık ve bunun kontrolü amacıyla 1931 yılında ilan ettiği 10 deniz mili (kara suları dahilinde) havada ve 6 deniz mili de denizde hak iddia etmektedir (230/1936 sayılı Kanun ve 187/1973 sayılı Kanun Hükmünde Kararname)⁹. “Bu Kararname ile o güne kadar 3 mil olan kara suları 10 mil olarak belirlenmiştir. Bunun gerekçesi olarak da sivil havacılık ve “hava polisliği” kavramları kullanılarak 10 mil ilan edilen alanlar üzerinde söz sahibi oldukları iddiası oluşturulmuştur”¹⁰. “1936 senesinde ise kara sularını 230 sayılı Yasa ile 6 mil olarak¹¹ belirleyen Yunanistan, 2021’de İyonya denizinde kıyılarını 12 mil genişletmiştir. 1988 yılında ise Yunanistan Hava Hukuku Yasa’sını kabul etmiştir”¹².

Özetle:

- a) Yunanistan 2569/1921 Yasa ile hava sahasını 10 mil ilan ederek o dönem uygulanan 3 mil esasına göre kara suları belirlenmesi uygulamalarına karşı da yayılımcı strateji sergilemiştir.
- b) Yunanistan, Hava Seyrüseferlerinin Düzenlenmesine İlişkin 1919 Paris Sözleşmesi’ne taraf olmuştur. Anılan sözleşmeye dayanarak tezlerini ilerletmektedir.
- c) 5017 sayılı Sivil Havacılık Yasası ile “hava sahasında tam ve münhasır egemenlik hakları” olduğunu ve buna dair düzenlemeleri Yunan Kraliyet Kararnamesi’ne dayandığını (madde 9/5017) iddia etmektedir.
- d) Son olarak 1931 yılında kara suları genişliğini 10 mil olarak kabul ve tespit eden bir Emirname¹³ ve nihayetinde 17 Eylül 1936 tarih ve 230

8 National Airspace, Greek Foreign Ministry, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/national-airspace.html>.

9 National Airspace, Greek Foreign Ministry, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/national-airspace.html>.

10 Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Turhan Kitapevi, 1998, s. 442.

11 17 Eylül 1936 tarih ve 230 sayılı yasa, bazı özel hallerde kara suları genişliğini 6 deniz milinden az veya fazla tespit eden yürürlükteki hükümler saklı kalmak üzere, kara sularının genişliği kıyıdan itibaren 6 mil tespit edilmiştir.

12 Law 1815/1998, EtK, A’/35/1947, Aktaran: Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, Vol. 15, s. 174.

13 6/18 Eylül 1931 tarihli Sivil Havacılık ve Kontrol amacıyla Kara sularının Genişliğinin belirlenmesine Dair Kararname”ye göre “5017 sayılı yasa ile madde 2’de bahsi geçen kara suları bölgesinin genişliğini, devlet kıyılarından itibaren 10 deniz mili tespit ediyoruz” denildiği belirtilir. Aktaran Sertaç Hami Başaran, **age.**, s. 172.

sayılı Yasa ile de “...Bazı özel hallerde kara suları genişliğini (6 deniz milinden az veya fazla tespit eden yürürlükteki hükümler saklı kalmak kaydı ile) kıyıdan itibaren 6 mil tespit etmiş¹⁴” olduklarını iddia eden iç hukuk düzenlemesi ortaya koymuştur.

Yunanistan, 10 mil hava sahası iddiasını 1974’te Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO)’ne bildirmiş ve bu bildirime özellikle “sivil havacılık ve hava polisliği” ifadeleri eklenmiştir. İlaveten kara suları iddialarına “kıyıdan itibaren 10 mile kadar uzanmaktadır” cümlesini ekleyen Yunanistan, bu durumu AIP (hava seyrüsefer ve hava polisliği) kapsamında¹⁵ göstermiştir.

1.1.2. Yunan Dışişleri Bakanlığı’nın İddiaları

İddia 1: “İç hukuk” ve “Egemen Yetki” İddiası: Yunanistan “6 Eylül 1931 Yasası ile kıyılarından 10 mil hava sahası üzerinde egemenlik hakkı uygular” ve 5017/1931, 230/1936 ve 1815/1988 Kanunları ile bağlantılı olarak, bu özel amaç için kıyılarının 10 deniz mili kara sularını kurmuş (Kanun 230/1936 ve Kanun Hükmünde Kararname 187/1973)) olduğunu” belirtir.¹⁶ Yunan Dışişlerine göre, Yunanistan’ın ilk temel dayanağının iç hukuk ve bunu gerçekleştiren egemenlik yetkisi olduğunu iddia etmektedir.

İddia 2: Türk Askerî Uçakların Ege’de Uçuşlarının “Yunan Hava Sahası İhlali” İddiası: “Genellikle silahlı Türk savaş uçakları, sistematik olarak Yunan hava sahasını ihlal ediyor ve bu ciddi güvenlik endişelerini doğurmaktadır” söylemi şeklinde ilerletilmektedir.

İddia 3: Türkiye’nin Uluslararası Hukuka “Aykırı Davrandığı” İddiası: “Türkiye’nin uluslararası hukuka göre Yunan ulusal hava sahasının genişliğine karşı çıkması, aşağıdaki nedenlerle Yunanistan açısından “temelsiz” bulunur” denmektedir:

14 UN Legislative Series, ST/LEG. SER, B/6, 1956, s. 18.

15 Başeren, *age.*, s.173.

16 National Airspace, Greek Foreign Affairs Web page, 15 Haziran 2022, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/national-airspace.html>.

a) “Havacılık amacıyla kara sularının 10 deniz mili içinde egemenliğin kullanılması, deniz hukukuna göre kara sularının dış sınırının uzanabileceği 12 deniz milini aşmadığından yasaldır” iddiaları.¹⁷

b) Yunanistan hukuki metinleri yayınlamıştır¹⁸.

c) 1931’den itibaren ve uzun yıllar boyunca Türkiye, uluslararası hukuka göre zımni bir yasal anlaşma olarak nitelendirilen, herhangi bir itiraz veya ihtilaf ortaya koymadan 10 deniz milindeki Yunan ulusal hava sahasının genişliğini kabul etti. İlgili Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin yayınlandığı ve yeknesak bir şekilde uygulandığı 1931 yılından beri yürürlükte olan 10 deniz mili

17 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesine dayanmaya çalıştıkları uygulama, 1931 senesine bakıldığında, o dönem Lahey Konferansında 3 deniz milini savunan Yunanistan’ın söylemleri ile örtüşmeyen dayanakları olduğunu da ortaya koymaktadır. 3 deniz mili iddiaları için bakınız: Emete Gözügüzelli, **Uluslararası Deniz Hukuku**, Nobel Yayınevi, 2020, s. 12-13.

18 “Yunanistan, uluslararası prosedürlere uygun olarak ulusal hava sahasına ilişkin mevzuatını gecikmeksizin yayınladığını iddia etmektedir. Yunanistan’ın 1919 Hava Trafığı Paris Antlaşması’nın havacılık haritalarındaki Ek F’ye göre yükümlülükleri temelinde, Yunanistan hava sahasının haritalarını, hava koridorlarının tanımını ve ayrıca kuzey ve doğudaki geçiş noktalarını sunduğu açıklanarak, Uluslararası Hava Seyrüsefer Komitesi (CINA) ile sınır komşusu olduğu belirtilmektedir. Bu haritalar, Yunan hava sahasının en dış sınırlarını 10 deniz mili olarak gösterdiği ortaya konarak bizzat 1944 Şikago Havacılık Haritaları Antlaşması’nın Ek 4’ünün uygulanmasıyla, 1949’da basılan ilk ICAO havacılık haritaları CINA haritalarına dayanmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. 1955’teki ikinci baskısında, Yunanistan’ın daha sonra yayınladığı yeni havacılık haritalarının buna dâhil edildiği belirtilerek Yunan ulusal hava sahasının dış sınırı açıkça 10 deniz mili olarak belirlendiği savı ileri sürülmektedir. Atina FIR sınırlarının belirlendiği Paris (1952) ve Cenevre (1958) Bölgesel Hava Seyrüsefer Toplantılarında, Yunanistan hava sahasının dış sınırları esas alındığını, 1958 Bölge Toplantısı Tutanaqları’nda ayrıca, 1955’te ICAO’ya iletilen ve Yunan hava sahasının sınırlarını 10 deniz milinde gösteren Yunan havacılık haritalarına açık bir şekilde atıfta bulunulduğu belirtilerek, Türkiye’nin, bu Bölgesel Toplantılara Yunan ulusal hava sahası için belirlenen 10 deniz miline herhangi bir itirazda bulunmadan katıldığı iddia edilerek 10 mil talep edilmektedir. Bunu gerekçelendirirken ayrıca, Avrupa Hava Seyrüsefer Planı haritasının da bu toplantılarda onaylandığı ileri sürülerek, 1931 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde öngörülen 10 deniz mili sınırının resmî bildirimi, yetkili Sivil Havacılık Otoriteleri tarafından Chicago Sözleşmesi Ek 15’e uygun olarak yayınlanan Havacılık Bilgileri El Kitabında yer aldığı” şeklinde iddialardır (AIP Yunanistan, Cilt I, RAC 0-1.2.1): Greek Foreign Affairs, Promulgation of Breadth of Greek National Airspace, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/promulgation-of-the-breadth-of-greek-national-airspace.html>.

statüsü, yasal dayanağı ile ilgili hiçbir protestoya yol açmamıştır.¹⁹ Yani bir teamülü oluşturan hal aldığını iddia etmektedir.

Yunan Tezleri:

- “Yunan ulusal hava sahası uluslararası toplum tarafından 1931 yılından beri rıza göstermiş ve tanımıştır.
- Atina FIR’I kullananların hepsi bu bölgeye saygı göstermişler ve Yunan topraklarına 10 milden fazla yaklaşmamışlardır.
- Yunanistan’ın tutumu sürekli ve yeknesaklık gösterdiği için opinion juris’tir.
- Ege denizindeki bu uygulama örf ve adet hukuku haline gelmiştir.
- Türkiye’nin davranışı istisnadır.
- Türk iddiaları çok geç ileri sürüldüğü için Türkiye zaten bunu zımnen kabul etmiştir, bu nedenle bu durum değiştirilemez.
- Yunanistan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf olduğu için 12 mil hakkı var.
- Türkiye buna 1974’ten sonra itiraz ortaya koymuştur”²⁰.

1.2. Türkiye’nin Hava Hukukuna Dair Statüsü

Türkiye’nin geçmiş dönemlerine bakıldığında bakir kalan çalışma alanlarından biri de hava hukukuna dair meseleler olmuştur. Ancak bugün Türkiye havacılık ve hava hukuku anlamında saygın ülkelerden biri haline gelmiştir. O vakit neden düne dair değerlendirme yaptığımızda bakir bir alanın varlığından söz etmekteyiz? Bu durumu izah etmemizde fayda olacaktır. Bakınız, Sevr dönemi tüm yurttaşların hiç unutmaması gereken dönemlerden biridir. Zira Sevr dayatması ile “Türkiye’nin hava kuvveti ve gemisinin hiçbir manada olmamasını” öngören yıkıcı talepler ile karşı karşıya kalınmıştır. Sevr dönemindeki bu yıkıcı şartlar sonrasında Lozan dönemine baktığımızda, Türkiye adeta küllerinden doğan münhasır egemenliğini koruyucu yetkilere sahip olmuş ve tüm dünyaya neşreden atılım ve çabalar ile uluslararası sistemde yerini

19 National Airspace, Greek Foreign Affairs Web page, 15 Haziran 2022, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/national-airspace.html>.

20 Başeren, *age.*, s. 174-75.

almıştır. Nitekim, Lozan ve Boğazların statüsünü ortaya koyan Möntrö’ye²¹ bakıldığında ise Türkiye’nin hava sahasında da tam ve münhasır egemenlik hakları vardır.²²

Lozan sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin uluslararası hava hukukuna yönelik çalışmalarda yer aldığını belirtmek gerekir. Nitekim Türkiye, hava hukukuna dair uluslararası ilkeleri 1944 yılında Şikago Sözleşmeleri olarak bilinen ve Milletlerarası Sivil Havacılık Geçici Sözleşmesi ve bunların eklerini onama hakkında TBMM genelinde 4749 sayılı Kanun ile 6 Haziran 1945’te kabul etmiş ve yürürlüğe koymuştur. Böylelikle Türkiye havacılık alanında uluslararası hukukun öngördüğü ilkelere sadık kalmaya devam etmiştir. Zaten anılan onama ile Türkiye’nin hava hukukuna dair bundan sonraki tutumunda önemli atılımları başlamıştır. Bu atılımlar hukuki zeminde ifade edilmiştir. Örneğin, Türkiye Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği (16 Aralık

21 Möntrö Sözleşmesi’nin 15. Maddesi ile ...savaş gemilerinin boğazlardan geçerken taşıdıkları hava araçlarını hiçbir şekilde kullanamayacağı gibi 23’ncü madde ile sivil hava araçlarının geçişe özgün yollardan hava yollarını geçişini gösterme hakkı vardır (yasaklı bölgeler dışında).

Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükûmeti, Boğazların yasak bölgeleri dışında, bu geçişe ayrılmış hava yollarını gösterecektir; sivil uçaklar, Türk Hükûmetine, ara sıra (tarifesiz) yapılan uçuşlar için üç gün öncesinden bir ön-bildirim ile, düzenli (tarifeli) servis uçuşları için geçiş tarihlerini belirten genel bir ön-bildirimde bulunarak, bu yolları kullanabileceklerdir. Bakınız: Kıyı Emniyet Müdürlüğü Web Sayfası, **Möntrö Sözleşmesi**, <https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/userfiles/file/mevzuat/Montreux%20Bo%C4%9Fazlar%20S%C3%B6zle%C5%9Fmesi.pdf>.

22 Bazı Havacılık Sözleşmeleri: 1-1919 Paris Konvansiyonu (Hava Taşımacılığı alanındaki ilk uluslararası belge olan Paris Konvansiyonu teknik, hukuki ve askeri sorunlara çözüm bulmayı amaçlamıştır. Taraf devletlerin kendi hava sahası üzerindeki hâkimiyeti teyit edilmiş, barış şartlarında üst geçiş hakkı tanınması, belli şartlarda yabancı devletin askeri uçuşların yasaklanması konularında mutabakata varılmıştır. Ayrıca uluslararası hava taşımacılığı konusunda ICAO temelleri atılan Havacılık Kuralları Uluslararası Komisyonu (ICAN) kurulmuştur; 2-1926 Madrid Konvansiyonu (Madrid Konvansiyonu uzun ömürlü olmamış ve Şikago Sözleşmesi ile hükümsüz olmasına karar verilmiştir); 3-1928 Havana Konvansiyonu (Özel uçaklarla yapılan ticari havacılığın teknik ve operasyonel sorunlarına çözüm bulmaya çalışılmıştır. Uygulanmıyor); 4-1929 Varşova Konvansiyonu (Hava yolu taşımacılığında ortaya çıkabilecek kazalar nedeniyle işletmelerin maddi sorumluluklarını düzenlemiştir); 5-1933 ve 1938 Roma Konvansiyonu (Yabancı bir uçağın yerde zarara sebebiyet vermesi halinde uygulanacak hükümlerin yanı sıra uçak kaçırma olaylarını engellemeye yönelik güvenlik tedbirleri düzenlenmiştir. 1938 ek düzenlemelerle, yerdeki kazalar nedeniyle sigortacının güvenceleri kayıt altına alınmıştır; 6-1944 Şikago Konvansiyonu (52 devletçe başlayan sürece Türkiye 1945’te onay vererek taraf haline geldiği önemli bir Sözleşmedir. Günümüzde 152 ülke Şikago Sözleşmesi’ne taraftır. Hava seyrüseferi, hava araçlarının tabiiyeti ve tescili, lisanslama, uçak kazalarının incelenmesi konularında uluslararası standart ve usulleri belirlemiştir).

1982) ve 19 Ekim 1983 tarihinde Türk Sivil Havacılık Kanunu²³ ile hava sahası üzerindeki egemenlik haklarını somut şekilde ortaya koymuştur²⁴.

Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği²⁵ incelendiği zaman burada temel amaç 1'inci madde bağlamında izah edilmiştir. Buna göre yönetmeliğin amacı, sulh zamanında Türk hava sahasının komşu ülkelerce ve Türkiye'deki yabancı hava araçları tarafından ihlal edilmelerini önlemektir. Takdir edildiği üzere, hava sahasının sınırları kara ve deniz sınırlarının mevcudiyeti ile belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle de denizde hudut hattı kara sularının dış hattı olduğu ifade edilmektedir (Madde 4(2)). Öte yandan Madde 4(2)(b) fıkrası gereği Uçuş Malumat Bölgesi (FIR-Flight Information Region) ve FIR Hattı izah edilmektedir. Buna göre “İçerisinde uçuş malumat ve ikaz hizmetinin verildiği boyutları belirlenmiş hava sahasına FIR, bu sahanın hudutlarına da FIR hattı denmektedir”. Yönetmeliğin daha net anlaşılması adına hava sahasında hükümlerlik konusu Türkiye'nin kara ile ona bağlantılı bitişik kara suları üzerinde bulunan yerden/denizden sınırsız irtifaya kadar uzanan saha izah edilmekte ve Türkiye'nin hükümler hava sahası belirtilmektedir (Madde 4(c)). Türk kara sularının biraz ötesinde yer alan alan denizlerde komşu devlet kara suları hattı ile bu hatta azami yaklaşma müsaadesi verilen hat arasında kalan uçuş bölgesi “tampon bölge (buffer zone)” olarak tanımlanmaktadır (Madde 4(d)). Bu yasal mevzatlardan varlığı başlı başına Yunanistan'ın iddia ettiği söylemlerde Türkiye'nin uluslararası hukukun ötesinde davrandığını belirtmesi iddiasına karşı ilk çürütücü hükümlerdenidir. Daha öte, anılan yönetmenlik çerçevesinde, Türkiye komşu ülkeleri ile hava sahası üzerine huduta azami yaklaşma (mesafe ve ilgili km) konusunda birtakım anlaşmalar yapmıştır: Bu ülkelerden biri de Yunanistan'dır²⁶. Ancak Yunanistan'la yapılan anlaşma 2491 sayılı Kanunla kabul edilmiş ve 10 Temmuz 1981 tarih ve 17396

23 **Türk Sivil Havacılık Kanunu**, Kanun Numarası: 2920, Kabul Tarihi: 14/10/1983, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 19/10/1983 Sayı: 18196, Yayımlandığı Düsturun Tertibi: 5 Cilt: 22, Sayfa: 736.

24 Kabotaj Kanunu ile kara suları üzerindeki egemenlik haklarını somutlaştırmıştır.

25 **Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği**, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi: 8/11/1982, No: 8/5631, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi: 16/12/1982, No: 17900, Yayımlandığı Düsturun Tertibi: 5, Cilt: 22, Sayfa: 3071, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-10/23_hudut_bolgeleri_ucus_yonetmeligi.pdf.

26 **Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği**, 1982, “Yunanistan 7 Aralık 1971 – Her çeşit hava araçları hudut hattına 2 km'den daha az bir mesafede uçuş yapmayacaklardır.– Harita almak ve tarımsal maksatlar dolayısıyla iki (2) km'den daha az bir mesafede uçuş yapmak söz konusu olan hallerde, bu husus taraflarca ve diplomatik kanaldan tespit edilir, Zelzele, sel, tipi,

sayılı Resmî Gazete ile yayınlanmış olmasına karşın henüz karşılıklı teati edilmediği için yürürlüğe konamamıştır²⁷.

Türk Sivil Havacılık Kanunu çerçevesinde ise, Türk ulusal hava sahası “*Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenliği altındaki ülke ile Türk kara suları üzerindeki sahayı*” ifade ettiğini belirtmektedir. Aynı kanun çerçevesinde özellikle İkinci Kısım ile Hava Seyrüseferinin Genel Hükümleri düzenlenmiştir. Buna göre Türk hava egemenliği hükümlerinde tamamen Türkiye’nin tam ve münhasır egemenlik hakları uygulanır (Madde 4)²⁸. Türkiye’nin kara suları dendiği zaman, kara suları başlangıç hattı (esas hatlardan) kara suları dış kıta sınırına kadar olan alan, kara sularının bitiş noktasıdır.

Türk hava sahasından yararlanacak hava araçları Madde 6 kapsamında belirlenmiştir. Buna göre:

“Uçuşa elverişli olmak şartıyla aşağıda sayılan hava araçları Türk hava sahasında uçuş yapabilirler.

- a) Türk Devlet hava araçları,
- b) Türk uçak siciline kayıtlı Türk sivil hava araçları,
- c) Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar uyarınca Türk Hava Sahasında uçmalarına müsaade edilen hava araçları.

Yukarıda belirtilenler dışında kalan her türlü hava aracının Türk Hava Sahasını kullanması Ulaştırma Bakanlığının iznine tabidir. Ulaştırma Bakanlığı gerekli izni vermeden önce Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığının görüşünü alır²⁹.

Uçuş yasakları ve sınırlamalarında yetki, Cumhurbaşkanı Kararı, ancak Genel Kurmay Başkanlığı olumlu görüşü üzerine ilerler ve bizzat kamu düzeni ve güvenliğini ilgilendiren durumlarda veya askerî sebeplerle “geçici”

toprak kayması ve diğer olağanüstü hallerde, taraflarca hudut makamlarına haber verilmek şartıyla hava araçları ile hudut hattının üzerine kadar ve 1000 metre yüksekliği aşmamak üzere uçuşlar yapılabilir”.

27 Yürürlüğe girişi Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları tarafından bildirilecektir. Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği, Ek A.

28 Madde 4 – Türkiye Cumhuriyeti Türk hava sahasında tam ve münhasır egemenliği haizdir.

29 Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği.

olarak ya da “devamlı” olacak şekilde Türk hava sahasının “belli bir bölümü” ya da “tamamı” olabilecek şekilde “uçuşa yasak bölge” olarak gösterilebileceği veya “uçuş alanlarının sınırlanabileceği” belirtilmektedir:

“Madde 7 – Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanlığının olumlu görüşü üzerine; kamu düzeni ve emniyet mülahazaları ile veya askerî sebeplerle geçici veya devamlı bir tedbir olarak, Türk hava sahasının tamamını veya belirli bölümünün kullanılmasını veya muayyen bölgeler üzerinden uçuşu yasak edebilir veya sınırlayabilir. Uçuş güvenliğini sağlamak amacı ile Genelkurmay Başkanlığı ve Ulaştırma Bakanlığınca konulacak diğer tahditler, bu hükme tabi olmaksızın Ulaştırma Bakanlığınca uygulanabilir”.

Hava yolları ve havaalanlarına ait sınırlamalar konusu da tamamen Türk egemenlik ve münhasır yetkisindedir:

“Madde 8 – Türk hava sahasında uçuş yapmak hakkını haiz hava araçları ile diğer hava araçlarının izleyecekleri uçuş yolları ve kullanacakları hava alanları, Genelkurmay Başkanlığı ile gerekli koordinasyon yapılmak suretiyle, Ulaştırma Bakanlığınca belirlenir”.

Tüm bu çerçevede sunulan tam ve münhasır egemenlik yetkileri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ulusal hava sahasının kara suları dış kıta sınırının bittiği yere kadar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Esasen, Türk kara sularına başlangıç eden esas hatlarını kapsayan (düz ve normal) sınır haritası 1964’te BMGS’nde yayımlanmıştır. Lakin Amerikan protestoları neticesinde³⁰, Türkiye’nin düz hatlar ve esas hatları konusunda o dönem geri adım atması sağlanmıştır.

30 Limits in the Sea, No 32, 25 Mart 1971, **International Boundary Study Series A**, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/61548.pdf>.



Görsel 1: Türkiye'nin 1964 yılına ait gösterdiği esas hatlarıdır.

Yukarıdaki haritada, kırmızı bölge içindeki -karaya doğru kalan- alanlar iç sularıdır, kırmızı çizginin baz alındığı noktalar esas hattın ve/veya kara sularının başlangıcıdır. Bunun ötesinde kara sularının dış kıta sınırları da henüz gösterilmeden üzerindeki ulusal hava sahasının net sınırlarını ifade etmek akademik olarak mümkün olmayacaktır. Zira sınır gösterme ve tanımlama işlemleri, Devlet otoritesinde bulunan bir meseledir.

O vakit 1964 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kırmızı çizgi ile göstermiş olduğu esas hatlar neden önemlidir? Öncelikle esas hatlar, iç suların

nerede bittiğini ve kara sularının nerede başlayıp son bulduğunu bize gösteren hukuki haktır. Bu hakkın ifadesi yasalarda ifade edilen deniz yetki alanlarına dair hakların teknik izahatını ve sınırlandırmanın ana kalbini belirten meseledir. Başka bir ifadeyle kırmızı hatların berisi iç sulardır. Esas hatların başladığı hattan ilerisi kara sularının mesafe kriteri doğrultusundaki ifadesidir; örneğin Ege için 6 mil ve Karadeniz ile Akdeniz’de 12 mil esas uygulandığından üzerlerindeki hava sahası kısmı yani kara suları dış kıta sınırlarının bittiği nokta Türk ulusal hava sahasının bittiği nokta olacaktır. Bu sebeple günümüz uygulamaları açısından iç hukuk temelinde belirtilecek en önemli mesele kara suları dış kıta sınırına kadar var olan sahanın üzerindeki hava sahasının, Türk Devletin münhasır egemenlik yetki alanı içerisinde olduğudur.

Doktrinde yer alan çalışmalarda ulusal hava sahası dışındaki alanların, uluslararası hava sahasının bir parçası olduğuna dairdir³¹. Bu husus diğer bölümde detaylandırılacaktır. Sonuç olarak, hava hukuku kara sularında öngörülen zararsız geçiş hakkına hava sahası üzerindeki alan için öngörülmez. Bu özellik deniz hukukundan ayrılan kısımdır. Zira deniz hukukunda kara sularında zararsız geçiş hakkı tanınmaktadır.

Neticede ulusal hava sahasına dair rejimin varlığı tamamen devletin münhasır ve egemen hakları ile ilgilidir. Bu nedenle katıdır. Esneklik öngörülmez. Tüm devletlerin diğer devletin ulusal hava sahasına saygı göstermesi, kuralara uyması beklenir. Bu genel kuraldır. Ancak Şikago Sözleşme eklerine dayanarak ulusal hava sahası ötesine dair diğer alanlar söz konusu olduğunda tamamen farklı bir usul, serbestlik rejimi uygulanmaktadır. Bu kapsamda ister sivil ister devlet uçağı olsun tüm devletler uluslararası hava sahalarında serbestçe uçabilirler. Uluslararası hava sahalarında uçuş güvenliği ve hava trafik hizmetleri tamamen teknik olarak donanım sahibi ülkelerin üstlendiği bir mesele, ilgili koordinasyonu sağlama sorumluluğuna dair bir konudur. Bu konuda Uçuş Malumat Bölgesi “FIR” denilen bu meselenin uçuş malumat bölgesi adından da anlaşılacağı egemenlik bahşedilen bir mesele olarak değerlendirilmeyeceği ilerleyen bölümlerde izah edilmektedir.

31 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 9. Baskı, Seçkin Kitapevi, 2018; Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, 5. Baskı, Turhan Kitapevi, 1998; Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 14. Baskı, Beta Yayınları, 2020; Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk**, Reşat Volkan Günel (ed), 8. Baskı, Beta Yayınları, 2015; Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri**, Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2001, 2001.

Türkiye 1919 Paris Sözleşmesi’ne taraf değildir. Şikago Sözleşmesi 1944’ten beri taraftır.

1.2.2. Türkiye’nin Hava Sahasına İlişkin İzahatları

Türk Dışişleri Bakanlığı İzahatları:

“Ege hava sahasının yarısı uluslararası hava sahasıdır. İki kıyı devleti, Yunanistan ve Türkiye, bu alanı uluslararası hukuk hükümleri ve usulleri çerçevesinde serbestçe kullanmışlardır.

Açık denizler üzerindeki uluslararası hava sahası hiçbir milletin egemenliğinde değildir. Uluslararası hukuka göre, ulusal hava sahasının genişliği kara sularının genişliğine karşılık gelmelidir. Bu, sivil havacılıkla ilgili 1944 tarihli Şikago Sözleşmesi’nin 1. ve 2. maddelerinde açıkça yansıtılmaktadır.

Ege hava sahasındaki çatışmanın özü, Yunanistan’ın “Uçuş Malumat Bölgesi” sorumluluğunu, sanki bu sorumluluk egemenlik haklarını gerektiriyor-muş gibi sürekli olarak kötüye kullanmasıdır.

1952 yılında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) çerçevesinde tasarlanan Ege Hava Sahası FIR düzenlemesi teknik bir sorumluluktur. Ancak Yunanistan, Türk devlet uçaklarından uçuş planları talep ederek ve “Atina FIR ihlalleri” iddiasıyla Ege hava sahası üzerindeki fiili egemenlik iddialarını ilerletmek için kullanıyor.

FIR sorumluluğunun kötüye kullanılmasının yanı sıra Yunanistan, 6 deniz mili kara suları üzerinde 10 deniz mili ulusal hava sahası iddia ediyor. Bu keyfi iddia, Yunanistan’ın Ege’nin uluslararası hava sahasını yüzde 50 oranında daraltma girişimidir”³².

2. FIR Meselesi

Öncelikle ifade etmek gerekirse, çalışmada Şikago Sözleşmesi’ne dayalı tarifeli veya tarifesiz uçuşlara dair izahat yapılmayacaktır. Burada temel mesele uluslararası hukuk açısından uluslararası hava sahasını anlamlandırmaktır. Bu bağlamda uçuş güvenliği ve hava trafik hizmetlerinin sağlanması ama-

32 Background Note on the Aegean, Turkish Foreign Affairs, Air Space, 2 Temmuz 2022, **Turkish Foreign Affairs Web Page**, <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-disputes.en.mfa>.

cıyla; hava trafik denetim hizmetleri, uçuş malumat sistemleri, uyarı hizmetleri, havacılık bilgi hizmetleri (Ek 15), arama kurtarma hizmetleri (Ek 12)³³ konuları ayrı ayrı değerlendirilmeyecektir. Esasen hava koridoru konularında da Yunanistan ile sorunlar yaşanmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bu çalışmada hava sahası genişliği ve FIR konusu incelenmesi ele alınmıştır.

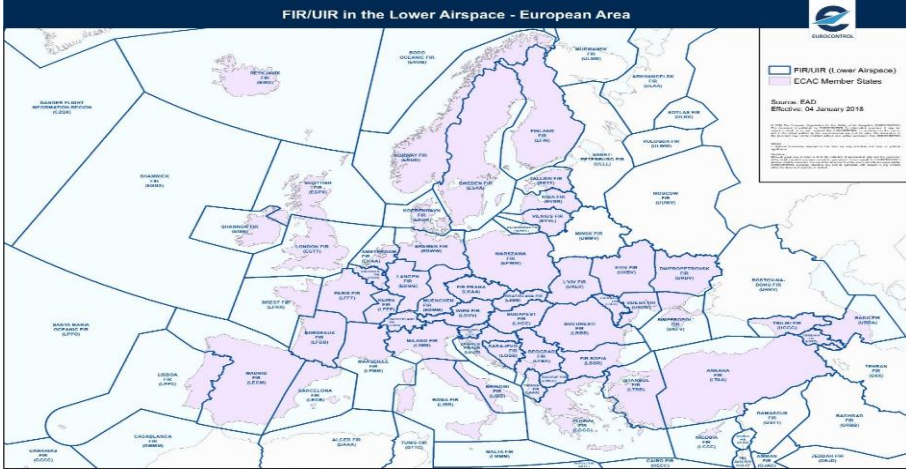
Bilindiği üzere, Yunanistan'ın hava sahasını genişletme talepleri karşısında Türkiye'nin tezleri Şikago Sözleşmesi'nin 1'nci ve 2'nci maddelerine dayanarak izah edilir ve kara suları genişliği kadar ulusal hava sahasında genişlik olabileceği belirtilir³⁴. Uçuş malumat bölgesi meselesi hava sahası yetki alanı meselesinden oldukça farklı bir konudur.

Uçuş Malumat (Bilgi) Bölgesi (FIR) uçuş malumat hizmetinin ve uyarı hizmetinin sağlandığı tanımlanmış boyutlarda gösterilen bir hava sahasıdır³⁵. Başka bir ifadeyle, FIR, hava uçuş güvenliğinin sağlanması için oluşturulan bölge rejimidir. Herhangi bir şekilde diğer bir ülkenin üzerinde egemenlik bahşeden bir uygulama değildir. FIR uygulaması, bazı devletlerin kara suları veya kara alanlarına ulaşacak şekilde belirlenebilir. Örneğin aşağıda Avrupa Devletlerine baktığınızda ilgili FIR bölgelerinin belirlendiği sahanın diğer devletlerin ulusal egemenlik alanına da girdiği görülecektir. Buna göre, FIR uygulamasını yürüten devletin diğer devletin hava sahası üzerinde “egemenlik hakkı vardır” iddiasını belirtmek en başta uluslararası hukuka dair bugüne kadar ortaya konan Sözleşmelerin doğasına aykırılık teşkil edecektir.

33 Ayhan Demir, **age**, 1995.

34 “International Air Law, Aegean Airspace Questions Embassy of Turkey”, Canberra, Australian Law News, 1985, s. 228.

35 Rules of the Air, Annex 2 of ICAO, Recommendation, **International Standards and Recommended Practices Air Traffic Services**, 10. Basım, No. 41, 2025, s. 19.



Görsel 2: Avrupa Havacılık Sistemi FIR Haritası (Performance Assessment of European Air Navigation Service Providers-Scientific Figure on ResearchGate. Available from: https://www.researchgate.net/figure/Flight-Information-Regions-in-Europe_fig3_328927722)

Yukarıdaki haritada da görülen FIR sahalarının fonksiyonu “uyarı hizmetleri ve uçuş malumat hizmetleri” açısından önemlidir. Uyarı hizmetleri kaybolan, kaza yapan ya da tehlikede olan hava araçlarına ilişkin bilgilerin arama kurtarma faaliyetleri ile görevli birimlere bildirilmesi iken FIR hizmetlerinde en önemli hizmetlerden biri de kritik meteorolojik bilgileri, ulaşım kolaylıklarını, havaalanlarının durumları ve/veya bölgede bulunan tehlikeleri (örneğin göçmen kuşların varlığı) ve benzeri durumları diğer ilgili taraflarla paylaşım ve buna dayalı iş birliği vardır. Örneğin, EK 11 temelinde bir devletin kendi hava sahasında yürüteceği FIR hizmetleri sorumluluğunu başka bir devlete devretmesi mümkündür. EK 11 temelinde açık denizler üzerinde uluslararası hava statüsüne giren alanlarda ise hava trafik hizmetlerinde uçuş malumat hizmeti verilebilmesi için bunun bölgesel anlaşmalarla berelenmesi gerekmektedir³⁶.

O halde, FIR alanlarında genellikle güvenlik önlemlerinde hava koridorları oluşturularak denetimli uçuşlar gerçekleştirilmesi söz konusudur. Hava koridorları da genellikle 10 mil genişliğinde olup güvenlik bakımından hava araçlarının izlemesi gereken yol hizmeti sunar³⁷. Anılan koridorun maksadı

36 Ayhan Demir, *age.* 1995.

37 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *age.*, 248; Ayhan Demir, *age.* 1995.

diğer devletin hava sahasında egemenlik sunmak değildir. Nitekim, ilerleyen kısımlardan da anlaşılaçağı üzere Yunanistan izahatları ve Türk izahatları arasında derin ayrılıklar bulunmaktadır.

Ulusal Havacılık, Bölgesel Hava Sahası, Uçuş Malumat Bölgesi (FIR) ve Hava Savunma Tanımlama Bölgesinden oluşur. Şikago Sözleşmesi'nin (1944) 1. Maddesi, Kara Hava Sahasının egemenliğini tanımlar ve Uçuş Malumat Bölgesi'nin yasal statüsü, ulusal sınırlardan ziyade verimli hizmet ihtiyacından kaynaklanmaktadır.³⁸

Bu ince çizgi ekseninde, Uçuş Malumat Bölgesi (FIR) Türkiye ve Yunanistan arasındaki en zor konulardan birdir.

Özel bir notla, Türk hava sahası İstanbul FIR ve Ankara FIR olarak ikiye ayrılmıştır.

2.1. Yunanistan'ın FIR Tezleri

Yunan Tezleri: “Türkiye, ICAO Bölgesel Toplantılarında hazır bulundu ve Atina FIR'ın sınırlarını ve burada Yunanistan'a verilen ilgili sorumlulukları kabul etti. FIR Yunan egemenlik sahasıdır.

Yunanistan, ICAO kuralları ve uluslararası uygulamalara uygun olarak, “tüm sivil ve askerî uçakların, hava trafik güvenliği amacıyla Atina FIR'a girmeden önce uçuş planlarını sunmalarını” talep etmektedir.

Türkiye, 1974'e kadar yukarıdaki “yükümlülüğe” saygı göstermişti. Bununla birlikte, Ağustos 1974'te Türkiye, sorumluluğu altındaki alanı Atina FIR içinde Ege'nin ortasına kadar genişletmeye çalıştığı NOTAM 714'ü (“havacılara uyarı”) keyfi olarak yayınladı. Yunanistan daha sonra Ege'yi “tehlikeli bölge” (NOTAM 1157) ilan ederek tepki gösterdi. 1980 yılında Ankara, bu eylemin özellikle turizm başta olmak üzere çıkarlarına zarar verdiğini fark ederek NOTAM 714'ü yürürlükten kaldırmıştır. Ancak o zamandan beri Türkiye, Şikago Sözleşmesi'nin devlet uçaklarına uygulanmadığını belirterek, Hava Trafik Düzenlemelerini ihlal etmektedir ve sivil havacılık güvenliğini

38 Sung Hwan Shin, “The Sovereignty over Tokto islets-In International Air Law Perspective”, *Korean Association of Air and Space Law*, s. 229.

riske atmaktadır. Bu yüzden Türkiye, Atina FIR içinde askerî uçakların uçuş planlarını sunmayı reddetmektedir”³⁹ şeklinde iddialar ortaya koymaktadır.

2.2. Türkiye’nin FIR Tezleri

“Ege hava sahasının yarısı uluslararası hava sahasıdır. İki kıyı devleti, Yunanistan ve Türkiye, bu alanı uluslararası hukuk hükümleri ve usulleri çerçevesinde serbestçe kullanmışlardır.

Açık denizler üzerindeki uluslararası hava sahası hiçbir milletin egemenliğinde değildir. Uluslararası hukuka göre, ulusal hava sahasının genişliği kara sularının genişliğine karşılık gelmelidir. Bu, sivil havacılıkla ilgili 1944 tarihli Şikago Sözleşmesi’nin 1. ve 2. maddelerinde açıkça yansıtılmaktadır.

Ege hava sahasındaki çatışmanın özü, Yunanistan’ın “Uçuş Malumat Bölgesi” sorumluluğunu, sanki bu sorumluluk egemenlik haklarını gerektiriyormuş gibi sürekli olarak kötüye kullanmasıdır.

1952 yılında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) çerçevesinde tasarlanan Ege Hava Sahası FIR düzenlemesi teknik bir sorumluluktur. Ancak Yunanistan, Türk devlet uçaklarından uçuş planları talep ederek ve “Atina FIR ihlalleri” iddiasıyla Ege hava sahası üzerindeki fiili egemenlik iddialarını ilerletmek için kullanmaktadır.

FIR sorumluluğunun kötüye kullanılmasının yanı sıra Yunanistan, 6 deniz mili kara suları üzerinde 10 deniz mili ulusal hava sahası iddia etmektedir. Bu keyfi iddia, Yunanistan’ın Ege’nin uluslararası hava sahasını yüzde 50 oranında daraltma girişimidir.”⁴⁰

Ege anlaşmazlıkları, sırasıyla “anlaşmaların yorumu” ve söz konusu “çıkarların farklı perspektifler” açısından her iki taraf arasındaki 'kavramsal boşluklar' nedeniyle bugüne kadar çözülememiştir. Bu nedenle, her iki taraf arasında uzlaşmaya varmak zordur⁴¹.

39 Athens FIR, **Greek Foreign Affairs Web page**, 15 Haziran 2022, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/athens-fir.html>.

40 Background Note on Aegean Dispute, **Ministry of Foreign Affairs of Türkiye**, <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa>.

41 Yusuf AVAR ve Yu Chou LIN, “Aegean Disputes Between Turkey and Greece: Turkish and Greek Claims and Motivations in the Framework of Legal and Political Perspectives”, **International Journal of Politics and Security**, 2019; 1(1):57-70, s. 68.

3. Uluslararası Hukuka Göre Sorunsallığın Değerlendirilmesi

Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege hava sahası sorunlarını temelde üç kategori temelinde değerlendirilir: Kara sularının dışına taşan 10 millik Yunan ulusal hava sahası iddiası; hava trafik hizmet (Air Traffic Service-ATS) ve sahaları ile ilgili sorunlar ve güvenlik sorunları.⁴² Tüm bu kategoriler dâhilinde aşağıdaki başlıklar temelinde meselenin uluslararası hukuk alanında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu maksatla çalışmanın hukuki zeminde anlaşılmasını sağlamak adına on ayrı başlık ortaya konmuştur:

1. Uluslararası Hukuk'a Göre Hava Hukukuna Dair Meselenin Değerlendirilmesi
2. Uluslararası teamül hukuku açısından iddiaların değerlendirilmesi
3. İç Hukuka Dayalı Yasalarla Uluslararası Hava Hukuku İlkelerine Aykırılık Halinin Değerlendirilmesi
4. Opinio Juris Açısından Meseleye Bakma
5. Deniz Hukuku Açısından Meselenin Değerlendirilmesi
6. Uluslararası Mahkemeler Nezdinde Tümevarım ve Tümdengelim Değerlendirme Metodolojisi Açısından Tespit
7. Anlaşmaların Yorumlanması ve Uygulanması Sorunu
8. Hukukun Genel İlkelerine Aykırılık Sorunu
9. Egemenlik Haklarının Kötüye Kullanılması Sorunu
10. FIR'a Dair Uluslararası Hukuktaki İlkeler

Yukarıda izah edilen başlıkları incelemeye geçmeden önce uluslararası hukukun kaynaklarına değinerek ilgili başlıkların yorumlanması yoluna gidilecektir. Zira mesele iki ülke arasındaki ihtilafa dayanmaktadır.

Uluslararası hukuk ve uluslararası hava hukukunun kaynakları denilen olguda öncelik uluslararası hukuk mu yoksa hava hukuku mu olacağı konusu kafa karıştırıcı olabilir. Ancak temel prensip uluslararası hukuktur. Uluslararası hukuka dair meselelerde devletlerin oluşturduğu anlaşmalar zaten konusuna göre tasnif edilerek oluşturulmuştur. O halde, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün (ICAO) ortaya koyduğu kurallar dikkate alındığında her ne kadar ICAO bir uluslararası örgüt de olsa, buna taraf ülkelerin kabul ettikleri hükümleri dikkate alarak ihtilaf çözümüne gidilebilecektir. Burada uluslararası kamu hukuku açısından hava hukukunun kaynakları ve uluslararası özel

42 Sertaç Hami Başeren, *age*, s. 171.

hukuk açısından uluslararası hava hukuku kaynakları dikkate alındığında meselenin iki şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın yalnızca kamu hukuku boyutu ile ilgili olmasından ötürü konuya atfen başlıklar belirlenmiştir. Elbette, uluslararası hukukun kaynakları söz konusu ihtilafın çözülmesinde yol göstericidir. Diğer taraftan uluslararası hukukun bir parçası olan hava hukukunun da kendi içinde tanımlanan kaynaklarına bakmak gerekmektedir. Burada belirtmek gerekirse, Uluslararası Hava Hukukunun Kaynakları⁴³ şeklinde aşağıdaki tasnifi yapmak, asli uluslararası hukuk kaynaklarını dikkate alınmayacağı şeklinde yorumlanmamalıdır. Her zaman uluslararası hukukun kaynaklarına göre ilk adım atılmalıdır. Kimi zamanlar uluslararası hukukun ifade edilmesinde ulusal mevzuatlar ile örtüşmeyen durumlar olabilmektedir. Ancak böyle durumlarda dikkate alınan uluslararası hukukun ilkesi olacaktır. Örnek vermek gerekirse, Yunanistan’ın iç hukuk yolu ile kara suları sınırının ötesinde kendisine 10 mil bir hava sahası ilan etmiş olması uluslararası hukukta egemenlik ilkesine göre “hak” değildir. Zira ister uluslararası deniz hukuku, isterse uluslararası teamül hukuku olsun, Şikago Sözleşmesi dâhil olmak üzere, bir ülkenin hava sahası o ülkenin kara suları ile eşittir. Burada hassas olunan meseleye ulusal hava hukuku açısından bakıldığında, sorunun gündeme gelmesi halinde dahi, hiçbir kaynak kara suları sınırı ötesinde hava sahası egemenliği kurulmasını öngörmez.

O vakit hava hukukunun kaynakları nelerdir? Bu konuda aşağıdaki çerçeveye hava hukuku kaynaklarının belirlenmesinde dikkate alınmaktadır:

- Çok Taraflı Sözleşmeler
- ICAO Standartları ve Önerilen Uygulamalar
- İkili Anlaşmalar (örneğin, Trafik Hakları, Emniyet, Güvenlik)
- Geleneksel Uluslararası Hukuk
- Hükümetler arası kararlar ve düzenlemeler (örn. Avrupa Birliği)
- Ulusal Mevzuat ve Yönetmelik
- İdari Uygulama ve Prosedür
- Sözleşmeler (örneğin, hava taşıyıcı ittifak anlaşmaları, havaalanı anlaşmaları)

43 Paul Stephen Dempsey, “The Chicago Convention as a Source of International Air Law”, Director, Institute of Air & Space Law McGill University, 2015, https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/aspl_633-2015-dempsey_chicago_convention.pdf.

- Yargı Görüşleri; Yukarıdakilerin tümünü yorumlayan mahkemelerin içtihatları, önlere getirilen davalarda ve ihtilaflarda⁴⁴

Diğer taraftan meselenin daha net anlaşılır olması adına kaynakların tasnifinde bir de Uluslararası Hava Hukukunun temel ilkelerine de bakılması gerekecektir. Bu konuda, John Cobb Cooper'a göre Uluslararası Kamu Hava Hukukunun Arka Planları (1967)⁴⁵ çalışmasında uluslararası hava hukukunun temel ilkeleri tanımlanmaktadır:

1. “Hava sahası üzerinde egemenlik.

- Her Devlet, topraklarının doğrudan üzerindeki hava sahası (kara suları dâhil) üzerinde mutlak egemenliğe ve yargı yetkisine sahiptir.
- Her Devletin, kendi toprakları olarak kabul edilen bölgeye girişine izin verme veya girişini reddetme konusunda tek taraflı ve mutlak hakkı ve bu bölge içindeki tüm hareketleri kontrol etme hakkı vardır.

2. Açık Denizlerde ve diğer alanlarda özgürlük.

Açık denizler üzerindeki hava sahası ve Dünya yüzeyinin herhangi bir Devletin yargı yetkisine tabi olmayan diğer kısımları üzerindeki hava sahası, tüm Devletlerin uçaklarına serbesttir.

3. Uçağın uyuğu.

Uçakların belirli bir Devletle özel bir ilişkisi vardır.

Bu Devlet, bu tür uçakların sahip olabileceği imtiyazları belirler ve söz konusu Devlet ayrıca, bu tür uçakların uluslararası iyi davranışından karşılıklı olarak sorumludur”.⁴⁶

44 David Kuan-Wei Chen, “Conventional and Customary International Aviation Law Module 3”, **Istanbul Technical University Air Transportation Management**, M.Sc. Programme Air Law, Regulation and Compliance Management, 9 February 2015, 1-42, http://aviation.itu.edu.tr/img/aviation/datafiles/Lecture%20Notes/AirLawRegulationsComplianceManagement20142015Spring/Lecture%20Notes/Module%202_Conventional%20and%20Customary%20International%20Aviation%20Law.pdf.

45 John Cobb Cooper, “Basic Principles of International Air Law”, Akt: Paul Stephen Dempsey, **The Chicago Convention As A Source Of International Air Law**.

46 http://aviation.itu.edu.tr/img/aviation/datafiles/Lecture%20Notes/AirLawRegulationsComplianceManagement20142015Spring/Lecture%20Notes/Module%202_Conventional%20and%20Customary%20International%20Aviation%20Law.pdf.

Yukarıda belirlenen ilkeler haricinde uluslararası hava hukukunun kaynaklarının neler olacağı hususunda aşağıdaki unsurlara bizzat değinmek gerekir:

Çok Taraflı Sözleşmeler açısından, uluslararası hava hukukuna dair çok taraflı sözleşmeler konusunda uygulanan hukuk kara suları dış kıta sınırı sonrasında uygulama alanı bulur. Türkiye teamül hukukunun da parçası haline gelen bu ilkenin uygulayıcı ülkelerindendir.

ICAO Standartları ve Önerilen Uygulamalar açısından, ICAO standartları çerçevesinde kara suları dış kıta sınırı bittiği yerde uluslararası hava sahası başlar. Başka bir ifadeyle, ana kara dışında yani kara suları dış kıta sınırının bittiği yerde uluslararası hava sahası başlar.

İkili Anlaşmalar açısından, örneğin, Trafik Hakları, Emniyet, Güvenlik konularında.

Taraflar arasındaki “FIR Yetki Devri Anlaşması”nın resmî olarak protokole dökülüp dökülmediği ve bunun TBMM nezdinde kabul edilip edilmediği tespit edilememiştir. Bilinmelidir ki FIR konusunda bir devletin diğer devlete yetki vermesi o yetkinin ilahine karşıda kalacağı anlamına gelmez. Esas kudret o yetkiyi veren egemen Devletin gücüne dayalı verilir. O nedenle Türkiye yetki devrinden vazgeçerek yeni bir FIR alanı belirlenmesini ortaya koyacak hukuksal argümanlar ortaya koyabilir ki, bu konu önemlidir, düşünülmelidir. Bunun gerekçeleri ilerleyen bölümde ele alınmaktadır. O halde geleneksel uluslararası hukuk anlayışı olsun veya bugünkü hükümetler arası karar ve/veya düzenlemeler olsun, her şekilde yetki meselesi irdelenmeli ve Yunanistan’ın zaman zaman AB FIR hattı olarak resmedilmek istenen Akdeniz ve Ege’deki tutumunun hukukiliği sorgulanmalıdır.

Geleneksel kurallar açısından meseleye bakıldığında, uluslararası hukukta egemen devletin yetkileri vardır. Bu yetkilerini egemenlik alanı içine giren alanlarda uygulanmaktadır. Otorite nettir. Örneğin Türkiye’nin kendi kara suları sahasına kadar olanın tam ve münhasır egemen yetki alanı olması, ana kara üzerinde toprağın bütünlüğü bölünmezliği ne ise, deniz yetki alanlarında da aynıdır.

Hükümetler arası kararlar ve düzenlemeler (örn. Avrupa Birliği) açısından meseleye bakıldığında, Türkiye, henüz AB üyesi değildir. Ancak Yunanistan’ın AB üyesi olması, ilgili uluslararası hava sahası üzerinde AB’ye egemenlik yetkisi vermez.

Ulusal Mevzuat ve Yönetmelik açısından, tarafların uygulamaları birbirinden farklıdır. Bu nedenle meselenin uluslararası hukuka göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

3.1. Uluslararası Hukuk’a Göre Hava Hukukuna Dair Meselenin Değerlendirilmesi

İhtilafa konu taraflar Türkiye ve Yunanistan’dır. Yunanistan ve Türkiye arasında hava sahasına yönelik sorunların çözümünde karşılıklı anlaşmaya vardıkları bir metin yoktur. Sorunun konusu hava sahası üzerinde 10 mil iddiası ve FIR meselesi olduğundan ötürü, her iki Devletin söz konusu tezlerini ortaya koymada taraf oldukları ve icra edilen anlaşmalar ve diğer uluslararası hukukun kaynakları bizi ilgilendirmektedir.

Türkiye’nin taraf olduğu hava hukukuna dair anlaşmalar ve Yunanistan’ın taraf olduğu anlaşmalar nelerdir?

Türkiye	Yunanistan
Şikago Sözleşmesi ve Ek Protokolleri	1919 Paris Konvansiyonu
	Şikago Sözleşmesi ve Ek Protokoller

O halde ihtilaf konularına dayalı FIR meselesinde Yunanistan’ın Türkiye’ye dayatmaya çalıştığı “egemenlik” çabasının uluslararası hukukta karşılığı var mı?

Bakınız 1980 yılında Montreal’de düzenlenen ICAO Meclisinin 23. oturumu sırasında alınan A23-II (Ek N) Kararı şöyledir:

“...6- Bir Devletin açık denizler üzerindeki hava sahası içindeki hava trafik hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin bölgesel hava seyrüsefer anlaşmalarının Konsey tarafından onaylanması, o Devletin ilgili hava sahası üzerindeki egemenliğinin tanınması anlamına gelmez.⁴⁷”

47 “International Air Law, Aegean Airspace Questions Embassy of Turkey”, Canberra, Australian Law News, 1985, s. 229.

Türkiye, “askeri uçuşların da Yunanistan’a bilgi verilmesi talebine karşılık” Şikago Sözleşmesi Madde 3(a) ve 3(d) fıkralarına dayanarak bu talebi külliyen reddetmektedir.

Şikago Sözleşmesi Madde 3(a). “İş bu sözleşme yalnızca sivil uçaklar için uygulanır, devlet uçakları buna dahil değildir”.

Konuya dair direktiflerde, “kendi toprakları üzerindeki hava sahası içinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğunu başka bir Devlete devreden herhangi bir Akit Devlet, egemenliğini bozmadan bunu yapar”⁴⁸ ifadesi ile diğer devleti uyarır. Bu hüküm de Türkiye’nin resmî olarak ortaya koyduğu duruşunu göstermektedir. Dolayısıyla, Şikago Sözleşmesi tamamen sivil araçların uyması gereken kuralları bir araya getiren sözleşmedir. Bu nedenle, Şikago Sözleşmesi’nin 3. Maddesi (a) bendi gereği “Sözleşme hükümlerinin devlet araçlarına uygulanamayacağı” emrolunur. Bu nedenle askerî hava araçları devlet araçlarıdır ve bu kapsama alınmaz⁴⁹.

İlaveten, FIR hizmeti sadece teknik sorumluluk sağlayan bir trafik hizmeti olduğundan ötürü Türk askerî uçaklarının belirlenen FIR alanında uçuşının hiçbir manada uluslararası hukuku ihlal etmemektedir.

48“...kendi toprakları üzerindeki hava sahası içinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğunu başka bir Devlete devreden herhangi bir Akit Devlet, egemenliğini bozmadan bunu yapar” Meclis Kararı A 32 - 14, Ek N Bölgesel hava seyrüsefer planlarında hava trafik hizmetleri (ATS) hava sahalarının tasviri. ATM/CNS Meeting Luanda Appendix A WP/3.

49 “Madde 3.- Sivil Hava Nakil Vasıtası ve Devlet Hava Nakil Vasıtası

a) Bu konvansiyonel yalnız sivil hava nakil vasıtalarına kabili tatbik olup devlet hava nakil vasıtalarına tatbik olunamaz;

b) Askerî, gümrük ve zabıta hizmetlerinde kullanılan hava nakil vasıtaları devlet hava nakil vasıtası sayılır;

c) Akit Devletlerden birine ait bir devlet hava nakil vasıtası ancak hususi bir anlaşma veya sair suretle salahiyet verilmiş olduğu takdirde ve bu salahiyetin şartlarına uygun olarak diğer bir devletin ülkesi üzerinden uçabilir veya o devlet ülkesine inebilir.

d) Akit Devletler, devlet hava nakil vasıtaları için nizamlar vazederken sivil hava nakil vasıtalarının seyrüseferinin emniyetini göz önünde bulundurmayı taahhüt ederler.” **Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması, 1944 Şikago Sözleşmesi**, <https://coktarafliyanlasmalar.blogspot.com/2008/11/1944-ikago-konvansiyonu.html>.

3.2. Uluslararası Teamül Hukuku Açısından İddiaların Değerlendirilmesi

Uluslararası teamül hukuku kuralının varlığını ve içeriğini tespit etmek için hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın (opinio juris) olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. Genel bir uygulamanın olup olmadığını ve bu uygulamanın hukuk (opinio juris) olarak kabul edilip edilmediğini tespit etmek amacıyla kanıtları değerlendirilmesinde, esas mesele delillerin bulunmasıdır. Bu nedenle kuralın niteliği ve söz konusu uygulamanın hangi özel koşullarda gerçekleştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Opinio Juris için iki unsur gerekir: Süreklilik ve uygulanması için genel inanç (psikolojik öge).

Uluslararası teamül hukukunun kurucu bir unsuru olarak, genel uygulamanın hukuk olarak kabul edilmesi (opinio juris), şu anlama gelir: Söz konusu uygulama, yasal bir hak veya yükümlülük duygusu ile gerçekleştirilmelidir.

Hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulama (opinio juris) alışkanlıktan ayırt edilmelidir. Hukuk olarak kabulün (opinio juris) delilleri şunları içerir (ancak bunlarla sınırlı değildir): “Devletler adına yapılan kamuya açık açıklamalar; resmî yayınlar; hükûmetin yasal görüşleri; diplomatik yazışmalar; ulusal mahkemelerin kararları; antlaşma hükümleri; ve uluslararası bir kuruluş tarafından veya hükûmetler arası bir konferansta kabul edilen kararlarla bağlantılı olarak hareket etmek. Devletlerin tepki verebilecek durumda olmaları ve koşulların bir miktar tepki gerektirmesi koşuluyla, bir uygulamaya zaman içinde tepki gösterilmemesi, hukuk olarak kabulün (opinio juris) kanıtı olarak hizmet edebilir”.⁵⁰

Bir kuralın birkaç antlaşmada ortaya konması, antlaşma kuralının bir uluslararası teamül hukuku kuralını yansıttığını gösterebilir. Dolayısıyla, Paris 1919 Antlaşması ve 1944 Şikago Sözleşmesinde, 1 ve 2. Maddelerde belirtilen ulusal hava sahasına dair egemenlik kurma doktrini⁵¹ her şekilde diğer devletlerce de kabul gören uygulamalara tabidir.

Uluslararası örgütlerin ve hükûmetler arası konferansların kararları teamül hukuku inşasında önemlidir. Uluslararası bir örgüt tarafından veya

50 Sean D. Murphy, “Identification of Customary International Law and other Topics: The Sixty-Seventh Session of the International Law Commission”, **The American Journal of International Law**, Vol. 109, No. 4 (October 2015), s. 824.

51 Sean D. Murphy, **age**, s.824.

hükûmetler arası bir konferansta kabul edilen bir karar, kendi başına bir uluslararası teamül hukuku kuralı oluşturamaz. Uluslararası bir kuruluş tarafından veya hükûmetler arası bir konferansta kabul edilen bir karar, bir uluslararası teamül hukuku kuralının varlığını ve içeriğini tespit etmek için kanıt sağlayabilir veya bu kuralın gelişimine katkıda bulunabilir. Uluslararası bir kuruluş tarafından veya hükûmetler arası bir konferansta kabul edilen bir kararda yer alan bir madde, genel bir uygulamaya (opinio juris) karşılık geldiğinin tespiti ile, bir uluslararası teamül hukuku kuralını yansıtabilir.⁵²

1944'te, Paris Sözleşmesi'nin yerini, hava sahasında devlet egemenliği ilkesini tekrarlayan ve özellikle Sözleşmeciler devletlerin “devlet uçaklarının” “başka bir Devletin toprakları üzerinde uçmasını” yasaklayan Uluslararası Sivil Havacılık Şikago Sözleşmesi⁵³ almıştır.⁵⁴ Sözleşmeciler Devletler, her Devletin kendi toprakları üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğunu kabul ederler. Şikago Sözleşmesi 1’nci madde ve 2’ci madde’de “bitişik kara alanları ve kara suları” ifadeleri tanımlanmıştır. Böyle bir tanım bir Devlete, kara suları üzerindeki tam ve münhasır egemenliği, ve o egemenlik alanını koruması veya yetkisi altında bulundurması hakkının varlığını tanımaktadır⁵⁵.

Netice itibarıyla ister devlet uygulamaları ister uluslararası sözleşmeler olsun, ulusal hava sahası ile kara suları aynı mili kapsamaktadır. Yine FIR bölgelerinde hava sahasında belirtilen hatlar bir egemenlik sahası olarak değil, tamamen hizmet sahası tanımı içindir.

Neticede uluslararası hukukta genel ilkeler, antlaşma hukuku ve teamül hukukunu tamamlayıcı niteliktedir. Devletlerin birbirlerine karşı uymaları gereken kuralları vardır. Buna hukuken jus cogens (Latince: “zorlayıcı hukuk”) kuralları diyoruz. Bu ilke, Devletler tarafından dışına çıkılamayan emredici normlardır; bunlar jus dispositivum'dan (Latince: “ tarafların muafiyetine tabi hukuk”) veya normal uluslararası kurallardan daha yüksek bir statüye sahiptirler ve ancak aynı statünün müteakip normları ile değiştirilebilirler. İlk kategorideki kuralları, soykırım, kölelik ve korsanlığa karşı yasakları ve saldırgan-

52 Sean D. Murphy, *age*, s.825.

53 Şikago Sözleşmesi Madde 3.

54 D. Broward Craig, “National Sovereignty at High Altitudes”, *Journal of Air Law and Commerce*, Vol 24, Issue 4, s. 384-397, s. 387.

55 D. Broward Craig, *agm.*, s. 388-389.

lığın yasaklanmasını içerir. Jus cogens kurallarının diğer örnekleri daha tartışmalıdır. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Madde 53), bir antlaşmanın, imzalandığı tarihte, genel uluslararası hukukun emredici bir normu ile çelişmesi halinde geçersiz olacağını öngörmektedir. Ayrıca, bir eylemin genel uluslararası hukukun emredici bir normu tarafından gerekli kılınması durumunda, o devletin eyleminin haksızlığı önlenir. Bir jus cogens normunun oluşturulabilmesi için, ilkenin önce bir uluslararası hukuk kuralı olarak tesis etmesi ve daha sonra uluslararası toplum tarafından hiçbir sapmaya izin verilmeyen kesin bir hukuk kuralı olarak tanınması gerekir. Uluslararası hukuk ayrıca, tüm devletler için geçerli olan bir erga omnes (Latince: “herkese karşı”) yükümlülükler kategorisi oluşturmuştur. Erga omnes yükümlülüklerinin ihlali durumunda tüm devletlerin bir çıkarı vardır ve uygun önlemleri alabilirler.⁵⁶

Devlet uygulamaları konusu ayrı bir konudur. Dolayısıyla, uluslararası teamül hukuku, sürekli uygulama yoluyla küresel veya bölgesel düzeylerde geliştirilen bağlayıcı hukuk kurallarını ifade eder. Bir örfi hukuk kuralının varlığının testi, devletlerin uygulamalarında ve davranışlarında ne ölçüde gözlemlendiği önemlidir. O halde devlet uygulaması açısından hava sahası genişliği farklı olan bir ülke var mı? Devlet uygulaması açısından bunu kuvvetlendirecek uygulamalar var mı? Özetle, birkaç faktör devlet uygulamasının göstergesi olabilir:

1. Uygulamaya katılan ülke sayısı
2. Kabulü gösteren ulusal mevzuat
3. Ulusal mahkemelerin kararları
4. Hükûmetler; diplomatik temsilciler ve hükûmet avukatlarının yasal görüşleri
5. Devletler tarafından uluslararası mahkemelere ve mahkemelere yapılan başvurular
6. Diplomatik materyaller ve iletişim; uluslararası konferans ve müzakerelerin hazırlık aşamaları⁵⁷.

⁵⁶ Customary Law, **Britannica**, <https://www.britannica.com/topic/international-law/Custom>.

⁵⁷ “International custom accepted as law”, University of SOAS, https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P514_IEL_K3736-Demo/unit1/page_21.htm.

Yukarıda izah edilen özelliklere uygun davranışlar “devlet davranışı” kapsamındadır ve bu açıdan bakıldığında Yunanistan’ın sınırları aşan taleplerine benzer bir uygulama yoktur. Bu açıdan devlet uygulamalarında da yeri bulunmamaktadır.

O vakit, Yunanistan’ın bu konuda uluslararası teamül hukukuna dayanması mümkün değildir.

Zaten Uluslararası Adalet Divanı (UAD), devlet uygulamalarını ele alırken bu tür devlet uygulamalarının asgari sayıda devletin eyleminden ziyade bu konuda genel bir eğilim olup olmadığına bakar. Katılan devletlerin geniş ölçüde temsili olması ve oluşturulan hukuk kuralına sürekli olarak uyulması tercih edilmektedir⁵⁸.

Mahkeme (UAD), önündeki birçok farklı davada kendisine sunulan ihtilaflara uygulanacak uluslararası hukuk kurallarını belirlemelidir. Bu amaçla, 1920 yılında Uluslararası Daimi Adalet Divanı Statüsü’nün bir parçası olarak hazırlanan Mahkeme Statüsü’nün 38. Maddesi, hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın kanıtı olarak “uluslararası sözleşmeleri”, “uluslararası örfleri” listeler ve “medeni milletler tarafından tanınan genel hukuk ilkeleri” asli ilkeler kapsamında görür. Hatta, Mahkeme önündeki davalarda uygulanacak hukukun birincil kaynakları olarak bu konudaki net duruşunu her zaman uygulamada gösterir. Öte yandan, doktrin ve içtihat, uluslararası hukukun yardımcı kaynakları olarak anılırken, Mahkemenin “ex aequo et bono” karar verme yetkisi, bir uyuşmazlığın taraflarının rızasına bağlıdır. Bilindiği üzere anlaşmalar dendiği zaman yazılılık esastır ve uluslararası teamül hukuku ve genel hukuk ilkeleri, açıkça tanımlanmadıkça veya belirli bir belgede kodlanmadıkça, yazılı değildir. Yazılı bir metnin yokluğunda Mahkeme, öncelikle bu iki hukuk kaynağının fiili varlığını ve içerdikleri normun kapsamını belirler.

Uluslararası örf ve adet hukukunun, uluslararası hukukun evrimi ve uluslararası toplumun genişleyen bileşiminin bir sonucu olarak, yıllar içinde değişmiştir. İlk olarak, eski yaklaşım, uluslararası bir örfün varlığının belirlenmesinde Devletlerin uzun bir süre boyunca tekrar tekrar kullanımına vurgu yapmıştır. Örneğin, Hindistan Toprakları Üzerinden Geçiş Hakkı Davası’nda Mahkeme, Portekiz’in Hindistan topraklarından geçiş hakkına sahip olup olmadığını belirlemek zorundaydı. Mahkeme, özel kişiler, kamu görevlileri ve

58 Aynı yer.

genel olarak mallarla ilgili olarak, İngiliz ve İngiliz sonrası yönetim döneminde, Portekiz yerleşim bölgeleri arasında serbest geçişe izin veren “sürekli ve tek tip bir uygulama” olduğunu açıkladı. Mahkeme, bu uygulamanın “bir çeyrek asrı aşan bir süre boyunca” devam ettiğini ve Hindistan’ın bağımsızlığa katılımından etkilenmediğini vurguladı. Uzun süredir devam eden uygulama ve kullanımı vurgulayan bu unsurlar temelinde Mahkeme, uluslararası teamül hukuku meselesi olarak özel kişiler, kamu görevlileri ve mallar bakımından geçiş hakkına sahip olduğuna karar vermiştir⁵⁹.

İkinci olarak, uluslararası örf ve adet hukukuna eski yaklaşım, Devletlerin iradesini ve devletlerin uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının oluşturulmasında bir faktör olarak görülmesidir. Ayrıca bu kuralların devletler üzerinde bağlayıcı olması için bir koşul olarak kabul edilmesidir. Bu fikir, Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın Lotus davasındaki kararında dile getirildi. Ayrıca, Mahkeme, “Devletleri bağlayan hukuk kuralları... sözleşmelerde veya genel olarak hukuk ilkelerini ifade ettiği kabul edilen ve bir arada var olan bu bağımsız topluluklar arasındaki ilişkileri düzenlemek veya ortak amaçlara ulaşmak amacıyla kurulan geleneklerde ifade edildiği gibi kendi özgür iradelerinden kaynaklanır”⁶⁰.

Mahkeme’nin uluslararası teamül hukukuna yönelik eski yaklaşımı, esas olarak, çok taraflılığın henüz emekleme döneminde olduğu, uluslararası örgütlerin tüzel kişiliğinin henüz tanınmadığı ve mesafenin bir zorunluluk olduğu on dokuzuncu yüzyıl boyunca uluslararası toplumun gerçeklerine dayanıyordu. Hatırlayacağınız gibi, Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davaları bir yanda Danimarka ve Federal Almanya Cumhuriyeti, diğer yanda Hollanda ve Federal Almanya Cumhuriyeti arasındaydı. Birleştirilen her iki davada Mahkeme, Kuzey Denizi’ndeki kıta sahanlığının sınırlandırılmasına uygulanacak uluslararası hukuk ilkelerini belirlemek zorundaydı. Bu bağlamda Mahkeme, bir uluslararası teamül hukuku kuralının var olabilmesi için “iki şartın yerine getirilmesi gerektiği” açıklandı. Buna göre; ilgili devlet uygulamalarının fiilleri yalnızca yerleşik bir uygulama teşkil etmekle kalmamalı, aynı zamanda bu uygulamanın mevcudiyeti nedeniyle bu uygulamanın zorunlu kılındığına dair bir inancın kanıtı olacak şekilde olmalı veya bu şekilde yürütülmelidir. Böyle bir inanca duyulan ihtiyaç, yani subjektif bir unsurun varlığı, opinio

59 Hindistan’dan Geçiş Hakkı Davası (Right of Passage over Indian Territory) Portekiz v. Hindistan, Merits, Yargılama, I.C.J. Reports 1960, 1960, s. 40.

60 “Lotus Bozkurt Davası”, Karar No. 9, 1927, P.C.I.J., Seri A, No. 10, s. 18.

juris sive necessitatis nosyonunda zımnen mevcuttur. Bu nedenle ilgili Devletler yasal bir yükümlülüğe uygun olduklarını hissetmelidir”⁶¹.

Uluslararası Adalet Divanı’nda görülen Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Kararına Mahkeme’nin yaklaşımı, eski yaklaşıma göre farklılaşmıştır. “Mahkeme bir uluslararası teamül hukuku kuralının varlığını belirlemede tekrarlanan kullanımlara yaptığı güçlü vurguyu reddetmiştir. Mahkeme, Devlet uygulamasının yalnızca Devletlerin kullanımlarından ibaret olmadığını, aynı zamanda consuetudo scripta olarak çok taraflı sözleşmelerde oluşturulan kural-ları da içerebileceğini açıklığa kavuşturmuştur. Mahkeme, bir devletin bir anlaşmayı veya bazı anlaşma hükümlerini çekinceler yoluyla devre dışı bırakabileceğini, ancak aynı şeyi uluslararası teamül hukuku kurallarıyla yapamayacağına açıkladı. Doğaları gereği, bu tür kurallar uluslararası toplumun tüm üyeleri için eşit güce sahip olmalıdır ve bu nedenle bir devletin kendi lehine istediği zaman kullanabileceği herhangi bir tek taraflı dışlama hakkının konusu olamaz”⁶² demektedir. Yunanistan’ın 1993’te UAD’a üye olurken ulusal güvenlik meseleleri ve askerî konulara çekince koyması ve tek yanlı olarak Şikago Sözleşmesi’ndeki izahatları kendi çıkarlarına göre uygulaması veya yorumlamasının uluslararası hukukun ilkeleri ile örtüştüğünü belirtmek mümkün değildir. Bakınız, başka bir davada, Mahkeme, ülkenin (Nikaragua’nın) çok uzun bir süre boyunca kesintisiz ve sorgulanmadan devam eden bir uygulamadan doğan bir hakkın varlığına itiraz etmemesi, saygı gösterilmesi gerektiğini belirtir⁶³.

“Taraflar geçimlik balıkçılık uygulamasının uzun süredir var olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak bu uygulamanın Nikaragua için bağlayıcı hale gelip gelmediği ve böylece nehir kıyısında yaşayanlara kıyıdan geçimlik balıkçılık yapma hakkı verip vermediği konusunda anlaşamamaktadırlar. Mahkeme, bu uygulamanın doğası gereği, özellikle de bölgenin uzaklığı ve nüfusun azlığı göz önüne alındığında, herhangi bir resmi kayıta resmi bir şekilde belgelenmesinin muhtemel olmadığını gözlemlemektedir. Mahkeme’ye göre, Nikaragua’nın bu uygulamanın varlığını inkâr etmemesi çok uzun bir süre boyunca kesintisiz ve sorgulanmadan devam eden uygulamadan doğan hak özellikle önemlidir. Dolayısıyla Mahkeme, Kosta Rika’nın geleneksel bir hakka sahip olduğu sonucuna varmaktadır. Bu hak, Nikaragua’nın balıkçılıkla ilgili

61 North Sea Continental Shelf, Karar, I.C.J. Reports 1969, s. 44, para. 77.

62 North Sea Continental Shelf, Karar, I.C.J. Reports 1969, s. 38-39, paragraf 63.

63 Denizcilik ve İlgili Haklara İlişkin Uyuşmazlık (Kosta Rika / Nikaragua), Karar, I.C.J. Reports 2009, s. 265-266, paragraf 141.

olarak, özellikle kaynakların ve çevrenin korunması gibi uygun amaçlarla kabul ettiği düzenleyici tedbirlere tabi olacaktır”⁶⁴.

3.3. İç Hukuka Dayalı Yasalarla Uluslararası Hava Hukuku İlkelere Aykırılık Halinin Değerlendirilmesi

Milletlerarası anlaşmalar usulüne göre yürürlüğe konulup ilgili ülkece kabul edildiği zaman, normlar hiyerarşisinde önemli bir yerdedir. Zira bir milletlerarası anlaşma Meclisinizde kabul edilip onandığı zaman artık iç hukukunuzda ona aykırı bir muamele gütmenez hukukun dışında olacaktır. Yunanistan Şikago Sözleşmesi’ne taraftır. Öte yandan Paris Sözleşmesi’ne de taraf olduğu için Paris Sözleşmesi’nde askerî uçakların uçuşlarda izin alması gerektiği konusuna dayanarak tezlerini ilerletmek istemektedir. Oysa Türkiye Paris Konvansiyonu’na taraf olmadığı gibi bu Konvansiyon hava hukuku kodifikasyon çalışmalarında ilk hazırlanan Sözleşmelerden biri olarak geçmekte ve bugün yerini Şikago Sözleşmesi’ne bırakmıştır. Uygulanan hukuk açısından Şikago Sözleşmeleri 191 ülkece kabul görmesinden ötürü bağlayıcılığı ve etkinliği diğer sözleşmelerin üzerindedir.

3.4. *Opinio Juris* (Psikolojik Öge) Açısından Meseleye Bakma

Nasıl uluslararası kamu hukuku kaynak ise⁶⁵, uluslararası teamül hukuku da bir o kadar uluslararası hukukun temel kaynaklarından biridir.⁶⁶ Bu bağlamda “kaynak” tamamen resmî bir kaynak⁶⁷sıfatındadır ve “uluslararası hukuk kurallarının içeriğini veren şey” kastedilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü’nün, uluslararası hukuk kaynaklarının güvenilir bir beyanı olarak

64 Dispute Regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua), International Court of Justice, 13 July 2009, parag.141.

65 Mégret, Frédéric, “International law as law”, in James Crawford and Martti Koskeniemi, ed., **The Cambridge Companion to International Law**, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, s. 64–92.

66 Mendelson, Maurice H., “The International Court of Justice and the sources of international law”, in Vaughan Lowe ve Malgosia Fitzmaurice, eds., **Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 63–103, s. 95-97.

67 Pellet, Alain, “Droits-de-l’homme et droit international”, **Droits fondamentaux**, No. 1, 2001, s. 167–179; “Article 38”, in Andreas Zimmermann et al., eds., **The Statute of the International Court of Justice: A Commentary**, 2nd ed. Oxford, Oxford University Press, 2012, s. 731–870.

kabul edilen 38. maddesinin 1. Paragrafı çerçevesinde izah edilir ve uluslararası teamül hukukuna hemen sonra, ikinci fıkrası ile değinir.

Mesela, Uluslararası Adalet Divanı’nın Libya ve Malta Davası’nda teamül hukukunun temelleri devletlerin gerçek uygulamalarında ve opinion jurisinde aranması gerektiğine⁶⁸ dikkat çeker.

Uluslararası Adalet Divanı 38’inci Statüsü’nün 1 (b) paragrafı uyarınca bir uluslararası teamül hukuku kuralının varlığını ve içeriğini ortaya koyar. Uluslararası mahkemelerin genel olarak ulusal mahkemelerin kararlarına atıfta bulunması yaygındır⁶⁹. Örneğin, Yargı Bağımsızlıkları davasında, Uluslararası Adalet Divanı, hem Devlet uygulaması hem de hukuk olarak kabulü (opinio juris) değerlendirmesinde ulusal mahkemelerin kararlarına atıfta bulunmuştur⁷⁰. Benzer şekilde, Tadić davasında, Uluslararası Adalet Divanı Temyiz Dairesi Eski Yugoslavya Mahkemesi, uluslararası teamül hukukunun oluşumunun kanıtı olarak “ulusal içtihat hukuku”na genel bir atıfta bulunmuştur⁷¹.

Opinion juris ekseninde Yunanistan’ın hava sahası uygulamasını diğer ülke ulusal içtihatlarına da yansımadığı gibi uluslararası sistemde temel bir norma dayandırması ve/veya diğer devletlerce bir meyil teşkil etmesi söz konusu olmamıştır. Hatta, kodifiye edilen sözleşmelerden, örneğin 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi, böyle bir egemenlik hakkı öngörmemektedir. Daha öte, fiilerin hukukla uyumlu olması teamül kuralları ile de örtüşmelidir. Başka bir ifadeyle, dünyada devletleri ulusal hava sahası uygulamasını kara suları alanı ekseninde sınır olarak kullanıyorsa bu konuda sözleşme tarafı olsun olmasın diğer devletlerin buna göre hareket etmesi gerekir. Aksi halde yalnız başına hareket eden bir ülkenin “opinion juris” iddiası sadece kendisine münhasır çı-

68 I.C.J., 1985, s. 13,19; A/CN.4/L.869, 2015.

69 International Law Commission Sixty-eighth session Geneva, 2 May-10 June and 4 July-12 August 2016, A/CN.4/691, “Uluslararası teamül hukukunun tanımlanması. Uluslararası teamül hukukunun belirlenmesi amacıyla evrensel nitelikteki uluslararası mahkeme ve hakemlerin içtihatlarında ulusal mahkemelerin kararlarının rolü Sekretarya tarafından hazırlanan Memorandum”, **United Nations Documents**, s. 5.

70 Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), **Judgment, I.C.J.Reports** 2012, s. 99, s. 123, para. 55 (reference to state practice), s. 135, para. 77, (reference to opinio juris).

71 Prosecutor v. Duško Tadić, Judgment, Case No. IT-94-1-A, A.Ch., 15 July 1999, para. 292.

karın ifadesinden öteye gidemeyecek karakterde olur. Bu nedenle gerçekleştirilen fiil başka bir devletin haklarını ve prensiplerini ihlal etmemelidir. Türkiye'nin ilk yıllarda bu duruma zımnen sessiz kalması da zaten "kabul" manasında yorumlanamaz. Türkiye'nin o yıllarda bu sessizliği bulunduğu dönemde iç işlerinde ve dış işlerinde meşgul olduğu ortam detaylı olarak ele alındığında sonraki süreçte bu eyleminin rıza olarak ortaya konamayacağı aşıkardır. Dolayısıyla, devletlerin reaksiyon göstermeleri gereken durumlarda bazen sessiz kalmaları bir devletin her eylemine devamlı karşılık göstermek gerektiği çıkarımını oluşturmaz.

3.5. Deniz Hukuku Açısından Meselenin Değerlendirilmesi

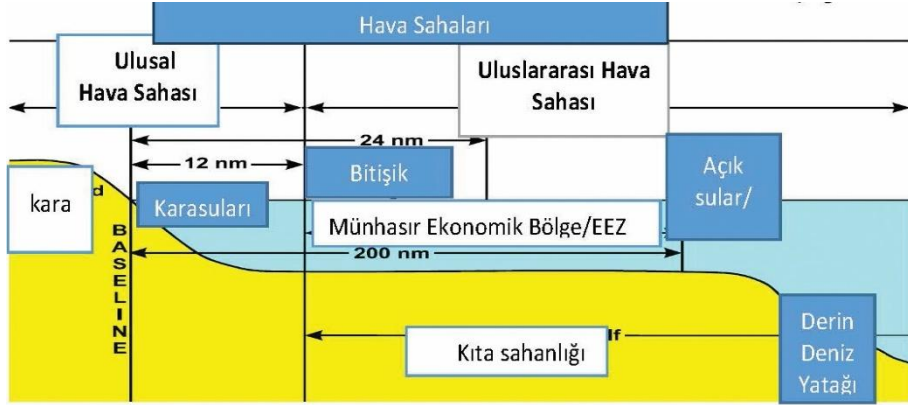
Uluslararası hava hukukunun kodifiye edilmesinde ilk çaba, 1910'da Alman balonlarının yapılması ardından izinsiz olarak Fransız toprakları üzerinde sürekli uçuşlar gerçekleştirilmesinin yarattığı krizle ortaya çıktı. Olay, bir süre sonra ilk uluslararası sözleşmenin, yani 1919 Paris Konvansiyonu'nun oluşumuna ve hava sahası ile ilgili olarak ilk sözleşmenin düzenlenmesine etken oldu.

Hava hukukunda en önemli ilke, hava sahasının etkin ve barışçıl kullanımıdır. 1919 Paris Konvansiyonu tam ve yeterli olmadığından, sonrasında dört farklı ana sözleşme daha oluşturulmuştur. Bunlar 1928 tarihli Havana Sözleşmesi; 1929 tarihli Varşova Sözleşmesi; 1944 tarihli Şikago Sözleşmesi (ICAO) ve 1999 tarihli Montreal Konvansiyonu. Bütün bu konvansiyonlar hava navigasyonu fikrini geliştirmiştir.

Şikago Sözleşmesi'nin kendine özgü özellikleri arasında, tarifeli uçuştan önce ilgili devletin rızasının gerekliliği ve ICAO konseyinin ihtilafları çözme yetkisi ile bağlayıcılığı yer almaktadır. Sözleşmede ilk kez 'Beş hava özgürlüğü' de ilan edilmiştir. Devlet uçaklarının hareket edebilmeleri için özel anlaşma ve rızanın ön şart olduğu da ilan edilmiştir. Hava hukuku ile ilgili en önemli kuruluş olarak kabul edilen Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı da Sözleşme kapsamında kurulmuştur. Anılan detaylar sonrasında, hava sahasını ilgilendiren bir Sözleşme de "1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi"dir.

Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre kara suları, esas hatlardan itibaren ölçülür. Kara suları 12 deniz milini aşamaz. Bu tespit coğrafi duruma göre belirlenir. Kıyı Devletinin kara egemenliği altında bulunan bir deniz alanıdır. Kara suları, deniz tabanını ve onun toprağını, bitişik suları ve hava sahasını kapsar. Kara sularının karaya doğru olan sınırı esastır. Takımada Devletleri söz konusu olduğunda, kara sularının iç sınırı takımada esas çizgisidir. Kara

sularının dış sınırı, her noktası esas hattın en yakın noktasından kara sularının genişliğine eşit uzaklıkta olan çizgidir.



Görsel 3: Ulusal ve Uluslararası Hava Sahaları ile Deniz Yetki Alanları

Yukarıda haritalarda da görüleceği üzere, ulusal hava sahası kara sularının dış kıta sınırına kadardır. Bu alandan sonra uluslararası hava sahası başlar. Uluslararası hava sahası içerisine bitişik bölge, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge girmektedir. Kara sularının yargısal niteliği ile ilgili olarak, Tahkim Mahkemesi, 1909 yılında Norveç ve İsveç arasındaki Grisbadara davasında, “deniz bölgesi, kara topraklarının temel bir parçası” ve “bu kara bölgesinin ayrılmaz bir parçasıdır” vurgusunda bulunmuştur. Yargıç McNair’e göre, “kara sularına sahip olmak isteğe bağlı değildir, Devletin iradesine de bağlı değildir, ancak bu ayrılmaz bir parça, zorunludur”. Kara sularının kıyı devletinin kara egemenliği altında olduğuna şüphe yoktur. Daha önce açıklandığı gibi, uluslararası hukukta kıyı Devleti, uluslararası hukuk aksini öngörmediği sürece, münhasır bir şekilde kendisine tanınan haklar kapsamında tüm devletler üzerinde tam yasama ve yürütme yetkisini kullanabilir. Aynı zamanda, BMDHS’nin 2(3) Maddesi uyarınca, kara suları üzerindeki egemenlik Sözleşme’ye ve diğer uluslararası hukuk kurallarına tabidir. Daha sonra görüleceği üzere, kıyı devletlerinin kara suları üzerindeki egemenliği, yabancı gemilerin zararsız geçiş hakkı ile sınırlandırılmıştır.

Deniz Hukuku Sözleşmesi bağlamında meseleye baktığımızda doktrin nettir. Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin bir kıyı Devletinin esas hatlarına ve deniz bölgelerine ilişkin haklarına, kıta sahanlığının tanımına ve münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasına ilişkin var olan hükümlerini aynı zamanda, geleneksel uluslararası hu-

kukun parçası gördüğü kanaatindeyiz. Dolayısıyla, Mahkeme'nin Sözleşme'nin temel norm ve ilkelerinin BMDHS'ne taraf olmayan Devletlere dahi uygulanmasına izin vermiştir⁷².

3.6. Uluslararası Mahkemeler Nezdinde Tümevarım ve Tümdengelim Değerlendirme Metodolojisi Açısından Tespit

UAD tarafından uluslararası teamül hukuku kurallarının mevcudiyetini belirlemek amacıyla, tümevarım yöntemiyle ve/veya Devlet uygulaması ve opinio juris'in ampirik olarak gözlemlenebilir bireysel örneklerinden oluşan bir modelden genel bir kuralın çıkarılması mümkün müdür? Yunanistan'ın politikaları bireysel örnek olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla burada tümevarım ve tümdengelim çerçevesinde meseleye bakmamız gerekebilir. Tümevarım, özelden genele gitme sürecidir. Sistematik bir gözlem ve ampirik genelleme sürecidir. Öte yandan, tümdengelim yöntemi, mevcut ve genel olarak kabul edilen (ancak hiyerarşik olarak üstün olması gerekmeyen) bir kural veya ilkeden belirli bir kuralın yasal akıl yürütme yoluyla çıkarımı olarak tanımlanabilir. Tümdengelim, genelden özele gitme sürecidir.

Uluslararası örf ve adet hukukunun, kural olarak, tümevarım yoluyla tespit edildiği konusunda yaygın bir mutabakat vardır. Örneğin, “bir hukuk kuralının varlığı veya yokluğu”nu ifade edecek olursak bu tamamen bir tümevarımsal akıl yürütme süreci ile kurulur. Tümevarım yönteminin kullanılmasının nedeni, tüm devletlerin uluslararası teamül hukuku kuralları iki unsurunun zorunlu olarak varlığından uyma ihtiyacıdır.

Tümevarım kullanımını zorlaştıran haller; bir devletin uygulaması çok yeni olduğu için devlet uygulaması mevcut değildir. Devlet pratiği çelişkili veya çok farklı ve dolayısıyla sonuçsuzdur. Dolayısıyla böylesine yeknesak durum varlığında, opinio juris'in iddia edilmesi mümkün değildir. Yunanistan tam da bu noktadadır. Dolayısıyla, belirli eylemleri yasaklayan geleneksel uluslararası hukuk kurallarına ulaşmada çoğu zaman tümevarımdan ziyade tümdengelim yoluyla ulaşılması daha olasıdır.

Eğer tümevarım, uluslararası örf ve adet hukukunun kurallarını belirlemenin tek yöntemi olsaydı, içtihatlar da gerek kalmazdı. Ancak belirtmek gerekir ki, tümdengelim yöntemi, tümevarım yöntemine bir alternatif değildir,

⁷² Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), Judgment, I.C.J. Reports 2012, para. 114.

aksine onun tamamlayıcısıdır ve Mahkeme'nin tümevarım yoluyla herhangi bir uluslararası teamül hukuku kuralı belirleyemediği durumlarda uygulanabilir. Burada tümevarım konusunda uygulanan kurallar ve devlet uygulamaları akıl yürütmeye dahi izlenecek yolda Yunanistan'ın izlediği stratejinin hukukun dışına çıkan bir yapıda olduğunu göstermektedir.

3.7. Anlaşmaların Yorumlanması ve Uygulanması Sorunu

Mevcut tespitler değerlendirildiğinde, Yunanistan'ın hava sahası genişliği ve FIR meselesinde örneğin, uluslararası Sözleşme olarak yer alan Şikago Sözleşmesi'ni dahi uygulama ve yorumda farklı değerlendirmektedir. Bu tutum, bizzat ulusal egemenlik ve sınırlılıkların uygulanmasında uygulanan iç hukukun, evrensel hukuk ile çatışmasıdır. Tüm bu çatışan ilkeler ve normlar neticesinde Yunanistan, meseleyi bir ulusal güvenlik meselesi görmekte ve Sözleşmelerin yorumlanmasını kendi çıkarlarına göre uygulama çabasıdır. Bu konuda, Taraflar arasında hukuken kurulan bir uygulanabilir hukuk olmadığı gibi benzer nitelikte Yunanistan'ın davranışlarını destekleyecek başkaca devlet uygulaması da bulunmamaktadır.

3.8. Hukukun Genel İlkelerine Aykırılık Sorunu

Hatırlayacağınız gibi, UAD Statüsü'nün 38. maddesinin 1 (c) paragrafı, Mahkeme'nin kendisine sunulan ihtilaflara “medeni milletler tarafından tanınan genel hukuk ilkelerini” uygulamasına imkân vermektedir. Ne PCIJ ne de ICJ, “medeni milletler tarafından tanınan genel hukuk ilkelerinden” türetilen bir kural veya ilkeye ilişkin bir kararı açıkça temellendirmemiştir. Kanımca bu, 38. maddede “uygar milletler” ifadesinin kullanılmasının ve bununla bağlantılı olumsuz tarihsel çağrışımların bir sonucudur. Zaten bu “uygar milletler” ne demektir sorgulamamak elde değildir.

Yargıç Fouad Ammoun Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında sunduğu ayrı görüşünde, Şart'ın temel ilkeleri ve bunların evrenselliği göz önüne alındığında, Mahkeme Statüsü'nün 38. maddesinin 1 (c) paragrafının metni

“egemen eşitliğe dayalı tek bir topluluğun üyeleri arasında hiçbir ayrım gözetmeyen evrensel bir kapsam atfetmekten başka türlü yorumlanamaz”⁷³ demektedir. Mahkeme akıllıca “uygar milletler tarafından tanınan genel hukuk ilkeleri” ifadesini kullanmaktan kaçınmıştır.

Mahkemenin bunu nasıl yaptığını somut olarak incelemeyen önce, öncelikle Mahkeme tarafından genel ilkelere atıfta bulunulan “ilkeler” teriminin uluslararası hukuk kurallarına atıfta bulunma durumu olabilir mi, düşünülmelidir⁷⁴. Maine Körfezi Davası’nda, Mahkeme’yi “bu konuda Taraflar arasında geçerli olan uluslararası hukukun ilke ve kurallarına uygun olarak” karara bağlamaya çağırdılar. Daire, “kurallar” ve “ilkeler” terimlerinin birlikte kullanılmasının, tek ve aynı fikri iletme için ikili bir ifadenin kullanılmasından başka bir şey olmadığını, çünkü bu bağlamda “ilkeler”in açıkça hukuk ilkeleri anlamına geldiğini açıklamıştır⁷⁵.

Uluslararası hukukun genel ilkeleri (*principes généraux du droit international*) örneklenirse: Müdahale etmeme, kuvvet kullanımının yasaklanması, devletlerin egemen eşitliği ve toprak bütünlüğü, dürüstlük, iyi niyet, hakların kötüye kullanılmaması gibidir. Öte yandan, uluslararası usul hukukunun diğer genel ilkeleri arasında “hiç kimse kendi davasında yargıç olamaz” ilkesi, adaletin sağlıklı bir şekilde yönetilmesinin temel ilkesi ve davalara *infra* veya *ultra petita* karar vermenin yasaklanmasıdır.

Uluslararası düzeyde merkezî bir yasa koyucunun olmaması, genellikle uluslararası hukuk normları arasındaki çelişkilerin olası etkilerine ilişkin korkuları tetiklemiştir.

Genel ilkelerin, hem uluslararası toplumda yasa yapma konusundaki yapısal sorunları ele alınmasına hem de tutarlılığı teşvik etmesine yardımcı olmadıkça etkili olduğu kanıtlanmıştır. Örneğin, Norveç Balıkçılık Davasında Mahkeme, uluslararası hukukta, bir kıyı Devletin kendi kara sularının sınırlandırılmasına ilişkin esas hatlarının seçimini düzenleyen teknik olarak kesin kuralların bulunmadığına dikkat çekmiştir. Ancak belirli kriterleri gün ışığına

73 Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği davaları (Federal Almanya Cumhuriyeti/Danimarka; Federal Almanya Cumhuriyeti/Hollanda), Yargı, I.C.J. Reports 1969, Yargıç Ammoun’un ayrı görüşü, s. 134, paragraf 33.

74 Bk., örneğin, “Lotus”, Karar No. 9, 1927, P.C.I.J., Seri A, No. 10, s. 16.

75 Maine Körfezi Bölgesinde Deniz Sınırı (Kanada/Amerika Birleşik Devletleri), Karar, I.C.J. Reports 1984, s. 289-290.

çıkardığını” açıklamıştır⁷⁶. Nihayetinde iyi niyet ilkesi ve hakların kötüye kullanılmaması prensibi deniz hukukunun da asli hükümlerindendir. Bu durum hem deniz alanlarındaki faaliyetleri hem de üzerindeki hava sahası üzerindeki alanlar için önemlidir.

3.9. Egemenlik Haklarının Kötüye Kullanılması Sorunu

Yunanistan’ın iddia ettiği “Hava polisi” deyiminin uluslararası hukukta yeri var mı? Başka bir ifadeyle, dünyada böyle bir uygulama var mı? Elbette hayır. Ancak Yunanistan, AIP ve 1931 Kararnamesi’nde Yunanistan hava polisiği teriminden bahsederek 10 mil uygulamasını gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Bu şekilde FIR sahası üzerinde egemenlik iddia etmektedir⁷⁷. Bu tutumu dahi en baştan asli nitelikte uluslararası hukuku ihlal ettiğini gösterir. Bu çok yönlü ihlaldir. BM zemininde Anayasasından diğer uluslararası sözleşmeler, içtihat ve doktrine aykırıdır.

3.10. FIR’a Dair Uluslararası Hukuktaki İlkeler

Devlet egemenliği, uluslararası hukukun temel bir ilkesidir. Bununla birlikte, bu terim, bağlam ve niyete bağlı olarak farklı yorumlarla, siyasi anlamda da çok sık kullanılır. Egemenlik kavramı dinamikdir ve küresel kurumsal ortamın gelişmesiyle birlikte gelişir. Havacılıkta egemenlik, hava sahasının hâkimiyet alanını ifade eder. Başka bir deyişle, bir Devletin kendi ulusal hava sahası içinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanma alanına tekabül eden tam ve münhasır yetkisine⁷⁸ işaret eder. Devlet egemenliği, Şikago Sözleşmesi’nde yer alsa da, Devletlerin düzenleyici ve denetleyici nitelikte sorumlulukları da vardır⁷⁹. Ulusal egemenlik devredilemez. Ancak, hava seyrüsefer hizmetlerinin sağlanması gibi işlevsel sorumlulukların yerine getirilmesi sorumluluğu üçüncü taraflara devredilebilir. Bahusus, Devletler, ister ulusal ister yabancı bir kuruluş olsun, bir üçüncü taraf hizmet sağlayıcısı atama konusunda tam özgürlüğe sahiptir. Üçüncü bir tarafın hizmetin sağlanması için rıza gösterilerek tevdi edilen görev, egemenliğin terk edilmesi değildir; ege-

76 Fisheries Case, (Birleşik Krallık / Norveç), Karar, I.C.J. Reports 1951, s. 132).

77 Başeren, *age.* s.178.

78 Airspace Sovereignty, **Worldwide Air Transport Conference (AtConf) Sixth Meeting Montréal**, 18 to 22 March 2013 (Presented by the Civil Air Navigation Services Organisation (CANSO)), ATConf/6-WP/80, ATConf/6-WP/80, ICAO, 22 Mart 2013, s. 1-6, s. 1.

79 Airspace Sovereignty (Presented by the Civil Air Navigation Services Organisation (CANSO)), ICAO, s. 2.

men yetkiler etkilenmez. Aksine, hizmet sunumunun devredilmesi bir egemenlik eylemidir. Yetki veren Devlet, yetki devrinin kabul edildiği koşulları belirler ve yetki devri herhangi bir zamanda geri alınabilir⁸⁰. Bir Devletin, kendi toprakları üzerinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluklarını devretmesinin hiçbir şekilde kendi egemenliğinin ihlali veya devri anlamına gelmeyeceği, bizzat bu hak ve yükümlülükler, 2010 yılındaki son ICAO Meclis’inde 37-Karar ile bir kez daha hatırlatılmıştır⁸¹.

Ek Karar A37-15’e bakıldığı zaman, özellikle hava seyrüseferiyle ilgili olarak devam eden ICAO politikalarının ve ilgili uygulamaların konsolide beyanı⁸² dikkat çeker. Bu beyana göre, “Sözleşme’nin Ek 11’i, bir Akit Devletin, kendi toprakları üzerinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğunu karşılıklı anlaşma ile başka bir Devlete devretmesini öngördüğünden hem yetki veren hem de sağlayan Devlet, bu tür bir anlaşmayı herhangi bir zamanda fesetme hakkını saklı tutabileceğini belirtir.”⁸³

Sözleşme’nin Ek 11’i, açık denizler üzerindeki hava sahasının hava trafik hizmetlerinin sağlanacağı bölümlerinin, genellikle bölgesel hava seyrüseferlerinin tavsiyesi üzerine Konsey tarafından onaylanan anlaşmaların bölgesel hava seyrüsefer anlaşmaları temelinde belirleneceğini belirtir ve aşağıdakileri kararlaştırır:

1. ATS (Hava trafik hizmetlerinin sınırlandırılması/Delimitation of air traffic services) hava sahalarının sınırları, ister Devletlerin toprakları üzerinde isterse açık denizler üzerinde olsun, hem hizmet sağlayıcılar hem de hizmet kullanıcıları için güvenliği sağlamak ve verimliliği ve ekonomiyi optimize etmek amacıyla teknik ve operasyonel hususlar temelinde belirlenecektir;

80 ATConf/6-WP/80/, ICAO, s. 3.

81 Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi (Şikago Sözleşmesi) uyarınca, her Devlet, kendi topraklarının üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahiptir. Ulusal egemenlik devredilemezken, hava trafik hizmetlerinin sağlanması sorumluluğu devredilebilir. Ayrıca, A37-15 sayılı Meclis Kararı’nda, kendi toprakları üzerindeki hava sahası içinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğunu başka bir devlete devreden bir Devletin, egemenliğini bozmadan bunu yaptığı hatırlatılmaktadır. ATConf/6-WP/80/, s. 1.

82 Appendix M Delimitation of air traffic services (ATS) airspace, ATConf/6-WP/80/, Appendix, A-1, ICAO.

83 Appendix M Delimitation of air traffic services (ATS) airspace, ATConf/6-WP/80/, Appendix, A-1, ICAO.

2. Kurulan ATS hava sahaları teknik, operasyonel, emniyet ve verimlilik değerlendirmeleri dışındaki nedenlerle bölümlere ayrılmamalıdır;
3. Herhangi bir ATS hava sahasının iki veya daha fazla Devletin veya bunların bölümlerinin toprakları üzerinde uzanması gerekiyorsa, ilgili Devletler arasında bunun üzerinde bir anlaşma müzakere edilmelidir;
4. Sağlayan Devlet, hava sahası içindeki hava trafik hizmetlerini, delege Devletin toprakları üzerindeki hava sahasında uygularken, bunu, Temsil Eden Devletin kullanımı için bu tür tesisleri ve hizmetleri kuracak ve işler halde tutacak olan delege gerekli olduğu konusunda karşılıklı olarak mutabık kalındığı üzere Devletin gereksinimlerine uygun olarak yapacaktır.;
5. Bir Devletin diğerine herhangi bir sorumluluk devri veya açık denizler üzerinde herhangi bir sorumluluk devri, ilgili hava sahasında faaliyet gösteren hava trafiğinin emniyeti ve düzenine ilişkin teknik ve operasyonel işlevlerle sınırlı olacaktır; ve ayrıca:
6. Kendi toprakları üzerindeki hava sahası içinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğunu başka bir Devlete devreden herhangi bir Akit Devlet, o devletin egemenliğini bozmadan bunu yapar; ve
7. Bir Devletin açık denizler üzerindeki hava sahası içindeki hava trafik hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin bölgesel hava seyrüsefer anlaşmalarının Konsey tarafından onaylanması, o Devletin ilgili hava sahası üzerindeki egemenliğinin tanınması anlamına gelmez⁸⁴.

Yukarıda belirtilen Ek-11 çerçevesinde Montreal’de ortaya konan kararda ICAP politika ve prensipleri taraf ülkelere hava hizmetini kapsayan ilkelere bakıldığında, Yunanistan’ın en baştan ne kadar hukuka aykırı davrandığı bir kez daha netleşmektedir. Bu kadar net bir şekilde izah edilen ilkelerden de anlaşılacağı üzere FIR bir egemenlik paylaşım alanı değildir. Ayrıca hiçbir şekilde askerî ve devlet araçlarının uçuşlarına müdahale edecek nitelikte hükümler içermemektedir.

Netice itibarıyla, Uluslararası Sivil Havacılık Konvansiyonu (Şikago Konvansiyonu) uyarınca, her Devlet kendi topraklarının üzerindeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahiptir. Ulusal egemenlik devredilemezken hava trafik hizmetlerinin sağlanması sorumluluğu devredilebilir

84 Appendix M, Delimitation of air traffic services (ATS) airspace, ATConf/6WP/80 Appendix, ICAO.

ve bu yetki devri geri alınabilir. Yani bugün Türkiye gerekli teknik donanımına sahibim dediği noktada, bu yetki devrini alıp sorumluluğu üstlenebilir. Dolayısıyla, A37-15 sayılı Meclis Kararı ile başka bir Devlete kendi toprakları üzerindeki hava sahası içinde hava trafik hizmetleri sağlama sorumluluğu devreden bir Devletin bunu diğer devletin egemenliğini bozmadan yapmak zorunda olduğunu hatırlatıyoruz⁸⁵.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Elinizdeki çalışma, Türk-Yunan ilişkilerinde sorun olan iki temel konuya değinmiştir: İlk olarak hava sahası genişliği meselesi ve ikinci olarak FIR alanlarında egemenlik meselesi. 1952'de, Yunanistan ve Türkiye'nin katıldığı Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün (ICAO) bölgesel bir konferansında, FIR kapsamında Atina Uçuş Malumat Bölgesi (FIR)⁸⁶ ele alınmıştır.

Esasen Yunanistan ile hava hukukuna dair bu belirtilenlerin dışında çok daha geniş yelpazeye dayanan sorun başlıkları da bulunmaktadır. Ancak son dönemlerde de artan FIR konusundaki ihtilaflar kapsamında Yunanistan biz-zat Atina FIR olarak belirlenen saha içerisinde uçan Türk askerî uçakların Atina'dan izin alması konusunda ısrar etmektedir⁸⁷. Elbette Türk Hariciyesi'nin de çok net ortaya koyduğu üzere, “devlet uçaklarının uçuşunda Yunanistan'dan izin almak gibi bir muamelenin kabul edilemez olduğunu” ve daha da öte “Şikago Konvansiyonu ve ICAO'nun yalnızca sivil uçaklar için geçerli hizmet alanı olduğu” tezi çarpıcı, önemli ve hukuki dayanaktır.

Devlet egemenliği uluslararası hukukun ana bileşenidir⁸⁸. Bu nedenle Devlet uçakları ağırlıklı olarak askerî uçaklardan oluşmaktadır. Konularla ilgilenirken Devletlerin askerî faaliyetleri nedeniyle, geleneksel normları uygulamak zor olabilir. Uluslararası örf ve adet normları iki taraflı bir yapıya sahiptir. (i) sürelilik arz eden durum (ii) psikolojik inanç. Doktrinde genel olarak, uluslararası örf ve adet hukukunun (a) Devletlerin, (b) Devletlerin hukuka uygun hareket ettiklerine veya bu yönde hareket etmelerinin istendiğine dair

85 “Worldwide Air Transport Conference (Atconf) Sixth Meeting Montréal, 18 To 22 March 2013, Airspace Sovereignty”, ICAO, s. 1-6, s. 1.

86 Jonathan Alford, “Greece and Turkey: Adversity in Alliance Adelphi Library 12”, The International Institute For Strategic Studies, s. 95.

87 Michael N. Schmitt, “The Greek-Turkish Dispute”, *Naval War College Review*, Summer 1996, Vol. 49, No. 3 (Summer 1996), s. 42-72, 59-62.

88 Alina Kacorowska, *Public International Law*, Old Bailey Press, London, 2002, s. 92

bilinçli kanaatleriyle üstlendikleri tek tip ve tutarlı davranıştan kaynaklandığını kabul eder. Ancak teamülün de oluşmasında mutlaka kanunla hareket etmek gerekir.

Bu makalenin amacı, Türkiye’nin tezlerinde uluslararası hukuka uygun şekilde hareket eden ülke olarak hareket ettiğine neticede ulaşmıştır. Ancak, uluslararası hukuk çerçevesinde Yunanistan’ın yayılımcı taleplerinin hukuki dayanağı olmadığı vurgulanmıştır.

Başka bir ifadeyle, Yunanistan’ın devamla, Türkiye’nin askerî uçaklarının sözde Yunan hava sahasını ihlal ettiği iddialarının uluslararası hukukun dayanağına göre gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır.

Lotus davasında⁸⁹ mahkeme “bir görevi olduğunun bilincinde olmak”tan ve Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında⁹⁰ “uygulamayı gerektiren bir hukuk kuralının varlığının zorunlu kıldığı inancından” söz etmiştir. Hatta, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davalarında bile Mahkeme, “böyle bir inanca duyulan ihtiyacın, yani öznel bir unsurun varlığının, opinio juris sive necessitatis kavramında zımnen yer aldığını” söylemiştir⁹¹. Mahkemenin söylediği şuydu: hukuk ile hukuk-olmayan arasında ayırım yapma işlevi, kavramla sınırdaş olduğu için değil, kavramda gizliydi; başka bir deyişle, opinio juris’in tek yönü değildir, sadece bir yönü olması oldukça olasıdır. Mahkeme’nin Nikaragua davasındaki ve aleyhindeki askerî ve Paramiliter Faaliyetlerde açıkladığı gibi, “Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında gözlemlendiği gibi, yeni bir örf ve adet kuralın oluşturulması için, yalnızca ilgili fiillerin “yerleşik bir uygulama” anlamına gelmesi için yeterli değildir. Buna opinio juris sive necessitatis eşlik etmelidir”.⁹² Yunanistan’ın en büyük gayreti hem hava sahası genişliğinde hemde FIR hava sahası üzerinde egemenlik tesis etme çabasında yeni bir referans oluşturmaktır. Bu tavır yeni bir “adet kuralını” oluşturma gayretlerine ifade etmektedir. Ancak bu muamelelerin diğer devletlerin kendi bölgelerinde benzer bir şekilde uygulama alanı bulmadığından ötürü “kabul” görmesi de mümkün değildir.

89 P.C.I.J. Report, 1927, Ser. A, No. 10, 28.

90 I.C.J. 1969, 4, 44, para.77.

91 I.C.J. 1969, 4, 44, para.77.

92 I.C.J. 1986, 14, 108-109, para.207.

Netice itibarıyla, Yunanistan'ın FIR hizmetleri ve hava sahası genişliği hususunda yayılımcı bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu durum tamamen uluslararası hukuka dair ilkelerin, sözleşmelerin, uluslararası teamülün de ihlalini sağlamaktadır. Bu noktada Türkiye'nin Yunanistan'a FIR konusunda tanıdığı yetki geri alınamaz diye bir uygulama devlet egemenliğinde söz konusu olmaz. Yunanistan'ın Türk ulusal hava egemenlik alanlarında Türkiye karşısında bir hâkimiyet kurma stratejisi içerisinde bulunmasından ötürü mesele halen bir mutabakatla sonuçlanmamıştır. Yunanistan meseleyi tamamen uluslararası hukukun dışına taşıyarak adeta bir politik mesele haline getirirse de Türkiye uluslararası hukuk zemininde konuyu irdelemeye ve gereken hak ve yetkileri kullanan dayanaklara sahiptir.

Kaynakça

- Airspace Sovereignty, Worldwide Air Transport Conference (AtConf) Sixth Meeting Montréal, 18 to 22 March 2013 (Presented by the Civil Air Navigation Services Organisation (CANSO)), ATConf/6-WP/80, AT-Conf/6-WP/80, ICAO, 22 Mart 2013, ss.1-6, s. 1.
- Alain Pellet, “Droits-de-l’hommeisme’ et droit international”, *Droits fondamentaux*, No. 1, 2001, ss. 167–179; “**Article 38**”, in Andreas Zimmermann et al., eds., **The Statute of the International Court of Justice: A Commentary**, 2nd ed. Oxford, Oxford University Press, 2012, ss. 731–870.
- Alina Kacorowska, **Public International Law**, Old Bailey Press, London, 2002.
- Appendix M Delimitation of air traffic services (ATS) airspaces, ATConf/6-WP/80/, Appendix, A-1, ICAO.
- ATConf/6-WP/80/.
- Athens FIR, **Greek Foreign Affairs Web page**, 15 Haziran 2022, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/athens-fir.html>
- Ayhan Demir, **Türkiye’nin Hava Sahasının Hukuki Statüsünün Uluslararası Hava Hukuku ve Türkiye’nin Ege’deki Sorunlar Temelinde İncelenmesi**, Harp Akademileri Komutanlığı, 1995.
- Background Note on the Aegean, Turkish Foreign Affairs, Air Space, 2 Temmuz 2022, **Turkish Foreign Affairs Web Page**, <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-disputes.en.mfa>
- Broward D. Craig, “National Sovereignty at High Altitudes”, **Journal of Air Law and Commerce**, Vol 24, Issue 4, ss. 384-397.
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua V. United States Of America) Merits Judgment of 27 June 1986, **International Court of Justice**, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua V. United States Of America) Jurisdiction Of The Court

and Admissibility of the Application Judgment of 26 November 1984, **International Court of Justice**, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19841126-JUD-01-00-EN.pdf>

Case Concerning The Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta) Judgment Of 3 June 1985, **International Court of Justice**, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/68/068-19850603-JUD-01-00-EN.pdf>

Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation Documents, **Journal of Air Law and Commerce**, Volume 1, Issue 1, Article 6, 13 Ekim, 1919; <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3588&context=jalc>

Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation Signed at Paris, October 13, 1919, (**Paris Convention**), http://library.arcticportal.org/1580/1/1919_Paris_convention.pdf

Customary Law, **Britanica**, <https://www.britannica.com/topic/international-law/Custom>

David Kuan ve Wei Chen, “Conventional and Customary International Aviation Law Module 3”, **Istanbul Technical University Air Transportation Management**, M.Sc. Programme Air Law, Regulation and Compliance Management, 9 February 2015, 1-42, http://aviation.itu.edu.tr/img/aviation/datafiles/Lecture%20Notes/AirLawRegulationsComplianceManagement20142015Spring/Lecture%20Notes/Module%202_Conventional%20and%20Customary%20International%20Aviation%20Law.pdf

Dispute Regarding Navigational And Related Rights (Costa Rica V. Nicaragua) Judgment Of 13 July 2009, **International Court of Justice**, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/133/133-20090713-JUD-01-00-EN.pdf>

Emete Gözügüzelli, **Uluslararası Deniz Hukuku**, Nobel Yayınevi, 2020.

Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri**, Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2001, 2001.

Günel(ed), Reşat, Volkan, **Aslan Gündüz Milletlerarası Hukuk**, 8. Baskı, Beta yayınları, 2015.

Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi: 8/11/1982, No: 8/5631, Yayınlandığı Resmî Gazetenin Tarihi: 16/12/1982, No: 17900 Yayınlandığı Düsturun Tertibi: 5, Cilt: 22, Sayı: 3071, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-10/23_hudut_bolgeleri_ucus_yonetmeli.pdf

Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği, Ek A.

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Turhan Kitapevi, 1998.

International Air Law, Agean Airspace Questionsi Embassy of Turkey, Canberra, **Australian Law News**, s. 228, 1985.

International custom accepted as law, **University of SOAS**, https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P514_IEL_K3736-Demo/unit1/page_21.htm

John Cobb Cooper, “Basic Principles of International Air Law”, Akt: Dempsey, Paul Stephen, **The Chicago Convention as A Source of International Air Law**.

Jonathan Alford, “Greece and Turkey: Adversity in Alliance Adelphi Library 12”, **The International Institute for Strategic Studies**, 1985, s. 95.

Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), <https://www.icj-cij.org/case/143>

Kıyı Emniyet Müdürlüğü Web Sayfası, Möntrö Sözleşmesi: <https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/userfiles/file/mevzuat/Montreux%20Bo%C4%9Fazlar%20S%C3%B6zleşmesi.pdf>

Limits in the Sea, No 32, 25 Mart 1971, **International Boundary Study Series A**, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/61548.pdf>

Maurice H. Mendelson, “The International Court of Justice and the sources of international law”, in Vaughan Lowe ve Malgosia Fitzmaurice, eds, **Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, ss. 63–103.

Mégret Frédéric, “International law as law”, in James Crawford ve Martti Koskenniemi, eds, **The Cambridge Companion to International Law**, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, ss. 64–92.

Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 14. Baskı, Beta Yayınları, 2020

Michael N. Schmitt, “The Greek-Turkish Dispute”, **Naval War College Review**, Summer 1996, Vol. 49, No. 3 (Summer 1996), ss. 42-72, 59-62.

Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması, 1944 Şikago Sözleşmesi, <https://coktaraflianlasmalar.blogspot.com/2008/11/1944-ikago-konvan-siyonu.html>

National Airspace, **Greek Foreign Affairs Web page**, 15 Haziran 2022, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/national-airspace.html>

North Sea Continental Shelf Cases, (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Rep. of Germany v. Netherlands) Judgment Of 20 February 1969, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/52/052-19690220-JUD-01-00-EN.pdf>

Paul Stephan Dempsey, “Flights of Fancy and Fights of Fury: Arbitration and Adjudication of Commercial and Political Disputes in International Aviation”, **Georgia Journal of International and Comparative Law**, Vol 32, Number 2, 2004, ss.231-305.

Paul Stephen Dempsey, “The Chicago Convention as A Source of International Air Law”, Director, **Institute of Air & Space Law McGill University**, 2015, https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/aspl_633-2015-dempsey_chicago_convention.pdf

The Case of the S.S. “LOTUS, Permanent Court of International Justice, (P.C.I.J.) Report, 1927, Ser. A, No.10, https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf

Promulgation of Breadth of Greek National Airspace, **Greek Foreign Affairs**, <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/promulgation-of-the-breadth-of-greek-national-airspace.html>

Prosecutor v. Duško Tadić, Case No. IT-94-1-A, A.Ch, 15 July 1999, International Criminal Tribunal for the Yugoslavia, 1999.

Rules of the Air, **Annex 2 of ICAO**, Recommendation, International Standards and Recommended Practices Air Traffic Services, 10. Basım, No. 41, ss.1-74, s. 19, 2005.

Sean D. Murphy, “Identification of Customary International Law and other Topics: The Sixty-Seventh Session, **American Journal of International Law**, Volume 109, Issue 4, 20 Ocak 2017.

Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, Vol. 15.

Sung Hwan Shin, “The Sovereignty over Tokto islets-In International Air Law Perspective”, **Korean Associaton of Air and Space Law**, s. 217-230.

The Anglo-Norwegian Fisheries Case, 1951. (I.C.J. Reports 1951)

Türk Sivil Havacılık Kanunu, Kanun Numarası: 2920, Kabul Tarihi: 14/10/1983, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 19/10/1983 Sayı: 18196, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 22 Sayfa: 736

UN Documents, A/CN.4/691.

UN Documents, A/CN.4/L.869, 2015.

UN Documents, ATM/CNS Meeting Luanda Appendix A WP/3.

UN Legislative Series, ST/LEG. SER, B/6, 1956, s. 18.

Worldwide Air Transport Conference (Atconf) Sixth Meeting Montréal, 18 To 22 March 2013, Airspace Sovereignty, **ICAO**, ss.1-6.

Yehuda Abramovitch, “Maxim “Cujus Est Solum Ejus Usque Ad Coelum” as Applied in Aviation”, **McGill Law Journal**, <https://lawjournal.mcgill.ca/article/maxim-cujus-est-solum-ejus-usque-ad-coelum-as-applied-in-aviation-the/>

Yücel Acer ve İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 9. Baskı, Seçkin Kitapevi, 2018

Yusuf Avar ve Yu Chou Lin, “Aegean Disputes Between Turkey and Greece: Turkish and Greek Claims and Motivations in the Framework of Legal

and Political Perspectives”, **International Journal of Politics and Security**, 2019, 1(1):57-70.

DOĞU AKDENİZ’DE TÜRK-YUNAN REKABETİ OLDUBİTTİ VE MİSİLLEME STRATEJİLERİ

Fuat AKSU*

ÖZET

1923 Lozan Barış Antlaşması Türkiye’nin komşularıyla ilişkileri ve ülkesel sınırlarını belirleyen temel ahdi düzenlemedir. Türkiye ile Yunanistan arasında ülkesel egemenlik sınırları da bu antlaşmayla ve müzakerelerle belirlenmiştir. Bununla beraber deniz ülkesi sınırlarının belirlenmesi henüz bu ülkeler arasında müzakere edilmiş değildir. Lozan Barış Antlaşması ile Anadolu kıyılarına yakın ada ve adacıkların egemenlik devirleri gerçekleştirilmiş ancak deniz sınırlarının saptanması gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle iki ülke arasında antlaşmalarla devredilmemiş ada, adacık ve kayalıkların statüsünü düzenlemek gerekmektedir. Diğer yandan iki ülke arasında deniz yetki alanlarına ilişkin sınırlandırmaların da yapılması gerekmektedir. Bu sınırlandırmalar özellikle münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığına ilişkindir. Gerek Ege Denizi’nde gerekse Doğu Akdeniz’de taraflar arasında uzun soluklu bir rekabet (enduring rivalry)/tekrarlayan çatışma (protracted conflict) ilişkisi olduğu dikkate alınırsa “egemenlik” hak ve sınırları ile “egemen haklar”a ilişkin iddialar taraflar arasında hakkaniyete uygun bir çözümü güçleştirmektedir. Bu çalışmada taraflar arasında Doğu Akdeniz’de sürmekte olan rekabet ve tarafların izledikleri politikalar incelenecektir. Bu bağlamda Kıbrıs’ta süregelen egemenlik sorunu deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasının müzakere edilebilmesini güçleştirmektedir. Türkiye ve KKTC bu rekabette Yunanistan ve KRY’nin izlemekte olduğu oldubitti girişimlerini misilleme (kısasa kısas) stratejisi izleyerek dengelemeye çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Türk-Yunan Rekabeti, Tekrarlayan Çatışma, Oldubitti, Misilleme

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, faksu@yildiz.edu.tr.

TURKISH-GREEK RIVALRY IN THE EASTERN MEDITERRANEAN FAIT ACCOMPLI AND TIT-FOR-TAT STRATEGIES

ABSTRACT

The 1923 Lausanne Peace Treaty is the basic contractual arrangement that determines Turkey's relations with its neighbors and its territorial borders. The territorial boundaries of sovereignty between Turkey and Greece were also determined by this treaty and negotiations. However, the determination of maritime borders has not yet been negotiated between these countries. With the Lausanne Peace Treaty, the sovereignty of the islands and islets close to the Anatolian coasts were transferred, but the determination of the maritime borders was not realized. For this reason, it is necessary to regulate the status of islands, islets and reefs that have not been transferred by treaties between the two countries. On the other hand, it is necessary to make restrictions on maritime jurisdiction areas between the two countries. These limitations relate specifically to the exclusive economic zone and the continental shelf. Considering that there is a long-term enduring rivalry/protracted conflict relationship between the parties in both the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean, the claims regarding the "sovereignty" rights and limits and "sovereign rights" are a fair and equitable agreement between the parties. complicates the solution. In this study, the ongoing competition between the parties in the Eastern Mediterranean and the policies followed by the parties will be examined. In this context, it will be emphasized that Turkey and the TRNC are trying to balance the fait accompli attempts by Greece and the Greek Cypriot Administration of Cyprus by means of retaliation (tit-for-tat), taking into account that the ongoing sovereignty problem in Cyprus makes it difficult to delimit maritime jurisdiction areas.

Key Words: Eastern Mediterranean, Turkish-Greek Rivalry, Protracted Conflict, Fait Accompli, Tit-for-tat

GİRİŞ

Günümüz Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin kısa veya uzun tarihi bir mekân-iktidar ilişkisinin izlerini barındırmaktadır. Lacoste'un ifadesiyle "bir devletin çizili sınırlarla belirli yüzölçümü, komşu devletlerle jeopolitik güç ilişkilerinin bir sonucudur."¹ Tarih, mekân-iktidar (egemenlik kurma) ilişkisine bağlı olarak devletlerin siyasi sınırlarının değiştiğini göstermektedir. Kuşkusuz bunun istisnaları da vardır. Bununla birlikte özellikle modern devletlerin ortaya çıkışından sonra bu sınırlar da değişmiştir. Lacoste'un değindiği gibi bu değişiklik güç mücadelelerinin sonunda belli bir an ve dönem itibarıyla ortaya bir statü çıkartabilmiştir. Ancak devletlerin egemenlik sınırları konusundaki duyarlılıkları açısından sürekli bir güç mücadelesi uluslararası ilişkilere karakteristik özellikler vermiştir. Çıkarları ve güvenlikleri bakımından birbirlerini potansiyel tehdit kaynağı olarak algılayan devletler bazı durumlarda güçlerini birleştirerek hasım aktörü dengelemeye yönelmişlerdir ki bu da Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkartmıştır. Hasım aktörler savaşın getirdiği yıkımın şiddeti arttığında bundan kaçınmak zorunda kaldıkları gibi askerî olmayan yöntemler ve araçlarla güç mücadelesine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Benzer şekilde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler de uzun bir tarihsel arka planda mekân-iktidar mücadelesinin örneğini oluşturmaktadır. Nitekim Türklerin Anadolu, Balkanlar, Avrupa, Akdeniz ve Kuzey Afrika coğrafyasındaki fetih savaşları jeopolitik anlamda Batı'ya doğru bir genişleme olarak değerlendirilebilir. Feodal dönemin gerçekleri içerisinde fetihlerin toprak kazanma ve egemenlik yayma aracı olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti de fetihlerle egemenlik sınırlarını genişletebilmiştir. Ancak imparatorlukların çözülmesi, ulusçuluk hareketlerinin ortaya çıkışı ile mekân-iktidar ilişkisinde de bir çözülme, çatışma yaşanmıştır. İsyanlar, milliyetçilik hareketleri uluslararası toplumda var olan diğer büyük aktörlerin açık/örtülü çabaları devletin egemenlik sınırlarını ve gücünü korumasını önlemiş, giderek var olan egemenlik sınırları daralmıştır. Osmanlı Devleti de bu gerçekle yüzleştğinde bu kez jeopolitik anlamda genişlediği çevreden merkeze dönüş gerçekleşmiştir. Kurulan yeni devletler isyan, fetih ve işgalle elde ettikleri topraklarda iktidarlarını-egemenliklerini kurma çabasında başarılı olduklarında bu kez bu egemenliğin sınırlarını komşu devletlere kabul ettirme çabasına girişmişlerdir. Barış antlaşmalarıyla devletlerin egemenlikleri tanınmış ve sınırlar üzerinde

1 Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak**, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s. 10.

uzlaşmıştır. Bu ahdi düzenlemeler 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılda modern ulus devlet sayısının önemli ölçüde artmasına yol açmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında mekân (toprak) ve egemenlik paylaşımı en son, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma bir anlamda Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin topraklarına hâkim olma çabasının da sonunu ifade etmektedir. Megali İdea (Büyük Ülkü) olarak adlandırılan hedeflerde Elenlerin yaşadıkları toprakların birleşmesi ve büyük Yunanistan'ın kurulmasından söz edilirken Anadolu toprakları üzerinde bir mücadeleye girişileceği anlaşılmaktadır. Sevr Antlaşması ile kendilerine vaat edilen toprakları işgale girişen Yunanlılar Anadolu'da ağır bir yenilgiye uğramıştır. Sonrasındaysa dönemin yöneticilerinin Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir düş olduğunu ve Anadolu'yu işgale girişmelerinin büyük bir hata olduğunu kabullenmeleri bu jeopolitik güç mücadelesinin sona erdiğini düşündürmüştür. 1930'da Yunanistan'la varılan anlaşmayla yerleşikler sorununun da çözülmüş olması iki ülkeyi pek çok konuda iş birliği yapmaya yöneltmiştir. Bu, aslında neredeyse 100 yıllık bir "hasımlık-düşmanlık"ta bir duraksama niteliğindedir. 1930'larda iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar bir anlamda ortak bir düşmana karşı dayanışma arzusunun ürünüdür. Geçmişte yaşanmış acı hatıraların yıkıcı etkisini sürekli dillendirmek yerine barış ve iş birliğini önceleyen bir söylemle ortak gelecek kurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabalar İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sekteye uğramıştır. Savaş sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulmuş ve ulus devlet sınırları yeniden şekillenirken ideolojik anlamda da bir güç mücadelesini yansıtan sınırlar oluşmaya başlamıştır. Bu açıdan Türkiye ile Yunanistan arasındaki stratejik denge bozulmuş, jeopolitik güç mücadelesinin sonucunda oluşan ve bir anlamda uzlaşılan sınır düzeni de değişikliğe uğramıştır. Ulus devlet sınırlarının jeopolitik olarak Türkiye'nin aleyhine değiştiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçmiş dönemin travmaları, "öteki"ne ilişkin olumsuz algılar yeniden hatırlanmaya ve ilişkileri etkilemeye başlamıştır. "Stratejik rakip"lik yeniden ilişkileri etkilemeyi sürdürmüştür.

Bu çalışmada geçmişin uzun ve günümüzün kısa tarihi içerisindeki Türkiye ile Yunanistan arasındaki güç mücadelesinin/rekabetin nasıl şekillendiği analiz edilecektir. Bu rekabet her iki ülkede de farklı argümanlarla dillendirilmiş olsa da rekabetin varlığı konusunda bir oydaşma söz konusudur. Taraflar hangi bakımdan birbirlerini rakip olarak görüyor ve rekabeti hangi araç ve yöntemlerle sürdürüyorlar? Rekabetin, barışçıl ilişkilerin ve iş birliğinin geliştirilmesini nasıl kısıtladığı ve tarafların dış politika stratejilerine nasıl yansımış olduğu irdelenecektir. Çünkü iki ülke arasındaki uyuşmazlıklar sadece

teknik olmaktan uzaktır. Çok katmanlı ve çok aktörlü bir uyuşmazlıklar toplamı söz konusudur. Yerel, bölgesel ve küresel ölçekte uyuşmazlıkların seyirini etkileyen aktörlerin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla karşılıklı meydan okumada bu aktörlerin etkisi uyuşmazlıkların çözümünde çoğu kez olumsuz katkı yapmaktadır. Çalışmada iki ülke arasında Doğu Akdeniz'de var olan uyuşmazlık bağlamında tarafların izledikleri siyasa irdelenecektir.

1. UZUN SOLUKLU ÇATIŞMA, DIŞ POLİTİKA KRİZİ VE REKABET İLİŞKİSİ

Devletler arası ilişkilerde çok farklı konularda uyuşmazlıkların varlığı söz konusudur. Bu uyuşmazlıkların bazılarını çeşitli yöntemlerle (barışçıl, askerî olmayan, hukuki-siyasal yöntemlerden savaşa kadar bu yöntemler çeşitlilik gösterir) çözebilmek mümkün olurken bazı uyuşmazlıkların çözümü ise mümkün olmamaktadır. Bu durumda taraflar uyuşmazlıkları kendi savları doğrultusunda çözebilme mücadelesine girişirler; bu ise taraflar arasında çatışmaya neden olur. Çatışma sürecinin her zaman askerileşmesi beklenmese de tarafların her türden güç ve yeteneğini kullandığı görülür. Çatışmanın yönetilemediği durumlarda ise tetikleyici bir durumsal değişiklik sonucunda çatışma krize evrilir. Bu durumda da kriz yönetiminin temel beklentisi doğrultusunda tarafların krizi savaşa dönüşmeden sonlandırmaları/sönümlendirmeleri beklenir. Çoğu kez krizleri savaşa tırmanmadan sönümlendirmek mümkün olsa da nadiren uyuşmazlık da beraberinde çözülür. Bununla beraber krizler savaşa varmadan sönümlendirilse de uyuşmazlık ve çatışma süreci olduğu gibi devam edebilir. Bu ise uzun soluklu (enduring)² ve tekrarlayan çatışmaları (protracted conflict)³ ortaya çıkartmış olur. Böylesi durumlarda taraflar arasında

2 Literatürde devletler arasındaki bu türden ilişkileri rekabet, hasımlık, çatışma gibi farklı kavramlar üzerinden inceleyen çalışmalar söz konusudur. Örneğin Gary Goertz and Paul Diehl'e göre "Rekabet, genel olarak iki devlet arasında tekrarlanan, militarize edilmiş çatışmayı ifade eder: Rekabet, her iki tarafın da dış politikanın askerî araçlarını kullanarak meselelerle ilgilendiği bir ilişkidir. Bu tür askerî ilişkiler uzun sürerse, rekabet 'kalıcı' [enduring (uzun soluklu)] hale gelir." Ayrıntılar için bk. Gary Goertz and Paul Diehl, "(Enduring) Rivalries", Manus I. Midlarsky (ed), **Handbook of War Studies II**, University of Michigan Press, Ann Arbor 2000, p. 222-223.

3 Michael Brecher ise devletler arasındaki uzun soluklu çatışmalarda her zaman askerileşmenin gerekmediğinden hareket ederek tekrarlayan çatışmanın (protracted conflict) üç gerekli koşulu olduğunu belirtir; buna göre "başlıca hasımlar arasında en az üç devletler arası kriz; karar vericilerin bir veya daha fazla temel değerine yönelik normalden daha yüksek bir tehdit, yanıt için sınırlı süre ve değer tehdidinin üstesinden gelinmeden önce askerî çatışmalara katılma olasılığının normalden daha yüksek olduğuna ilişkin algıları; ve asgari on yıllık süre" varsa

bir tür soğuk barış sağlanmış olsa da bu durum ilişkilerin geneline hâkim olan çatışma içerisinde geçici bir duraksama olarak kendini gösterir. İlerleyen bir zaman diliminde taraflar arasında aynı konuda veya bir başka konuda yeniden çatışmayı tırmandıracak bir gelişme ortaya çıkar. Özellikle var olma, ülke bütünlüğü, güvenlik ve yaşamsal çıkarları ilgilendiren konulardaki çatışmaların taraflar arasında askerleşmeyi de içerecek şekilde tırmanması, hatta bunun sonucunda krize ya da savaşa dönüşmesi riski yüksektir. Bu bağlamda en genel haliyle aktörün kriz yönetimindeki başarısı, kriz yönetim sürecinde daha önce sahip olduğu avantajlarını yitirmemiş olması ve krizin bir sıcak savaşı tetiklememiş olmasıyla ölçülebilir.

Devletler arasında uyuşmazlıkların çözülememesi ve bu uyuşmazlıkların çatışma ve kriz üretmesi bu konuyu özgün bir araştırma alanına dönüştürmüştür. Neden bazı ülkeler arasında veya bölgelerde daha fazla çatışma ve kriz, hatta savaş ortaya çıkar? Bu çatışmaları nasıl tanımlamak ve tasnif etmek mümkündür? Bu ve benzeri sorularla ilgili olarak çatışma ve kriz analizi alanında ampirik ve analitik çok sayıda çalışma söz konusudur.⁴ Türkiye ve Yunanistan arasındaki çatışma ve krizler de bu örnekler arasındadır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin son iki yüzyılının çatışma, kriz ve savaş ekseninde geliştiği dikkate alındığında söz konusu ülkeler arasında neden barışçıl bir ilişki kurulamıyor sorusunun yanıtlanması kapsamlı ve disiplinler arası bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada iki ülke arasında tekrarlayan bir çatışma-kriz ilişkisi olduğu savından hareketle ilişkiler ele alınacaktır.⁵ Türkiye ile Yunanistan arasında zamana yayılan bir uyuşmaz-

tekrarlayan bir çatışmadan söz edilebilir. Michael Brecher, **The World of Protracted Conflicts**, Lexington, Maryland 2016, p. 7.

4 Bunlardan bazılarının çalışmalarına ve verilerine aşağıdaki bağlantılardan erişilebilir:

The International Crisis Behavior (ICB) Project, <https://sites.duke.edu/icbdata/>.

Correlates of War (COW) Project, <https://correlatesofwar.org/>.

5 Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin tekrarlayan çatışma (protracted conflict) kavramı üzerinden analizi için aşağıdaki çalışmalara bakılabilir:

Ayşe Küçük, **Türk Dış Politikası Açısından Tekrarlayan Çatışmalar: Algı, Söylem, Siyasa**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020; Ayşe Küçük ve Fuat Aksu, “Türk Dış Politikasında Tekrarlayan Çatışmalar: Türk[iye]-Yunan[istan] ve Türk[iye]-Ermeni[stan] İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi-Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü- (8-10 Ekim 2018 Bursa/Türkiye)**, Tayyar Arı ve Kader Özlem (Eds.), Dora Yay., Bursa, 2018, s. 204-238.

Fuat Aksu, “Protracted Conflicts and Foreign Policy Crises in Turkish Foreign Policy”, **New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues**, R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt (Eds.), İstanbul Gelişim University Press, İstanbul 2017, s. 65-98.

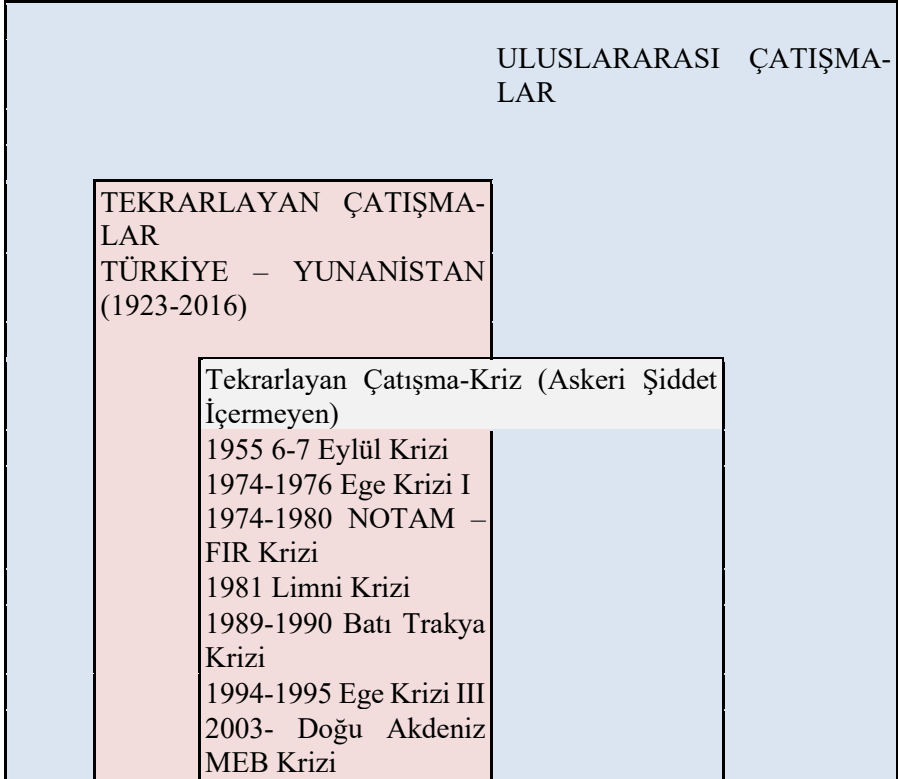
lık-çatışma-kriz ilişkisi söz konusudur. Çatışma ve kriz incelemeleri konusunda daha önce gerçekleştirilen araştırmalarla oluşturulan veri tabanlarından da yararlanılarak Türkiye ile Yunanistan'ın doğrudan tarafı oldukları dış politika krizlerinin uzun soluklu, tekrarlayan çatışma örneklerinden biri olduğu görülmektedir. Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Araştırma Grubu'nun yapmış olduğu çalışmaya göre Cumhuriyet döneminde (1923-2016) Türkiye'nin doğrudan tarafı olduğu 36 dış politika krizinden 14'ü doğrudan ve/ya dolaylı olarak Yunanistan'la yaşanmıştır.⁶ Buna Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olma süreci ve Cumhuriyet'e kadar geçen zaman dilimi de eklendiğinde çatışma ve krizlerin, savaşların sayısı daha da artmaktadır. Thompson'un sınıflandırmasıyla bu çatışma-kriz-savaş ilişkisi en hafif ifadesiyle hasım aktörler arasında stratejik bir rekabetin varlığını göstermektedir. Thompson, stratejik rakipleri üç ölçütle tarif etmektedir⁷; buna göre taraflar birbirlerini a) rakip, b) askerileşme ihtimalini içeren açık ve/ya gizli bir tehdidin kaynağı, c) düşman olarak görmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise aktörlerin bağımsız devlet olarak ele alınıyor oluşudur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci içerisinde çok sayıda başkaldırı/isyen göz önüne alınırsa bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin iç çatışmaları (devlet içi çatışmalar) olarak görülmüştür. Bu isyanların sonunda isyancı tarafın ayrılması ve bağımsız bir devlet olarak tanınmasından sonra ise artık devletler arası bir çatışma, kriz ve savaş tasnifi söz konusudur. Yunanistan örneğinde de 1821'de başlayan ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin bu topraklarda ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Bağımsızlık mücadelesinin sonunda Yunanistan 1829-30'da bağımsız devlet olmuş ve Osmanlı Devleti de bunu kabul etmiştir. Bundan sonraki süreçte Yunan Krallığı ile Osmanlı Devleti egemen eşit iki ayrı varlık olarak uluslararası toplumun üyeleri olmuştur. Dolayısıyla bu tarihten sonraki evrede taraflar arasındaki ilişki bakımından bir "stratejik rekabet"ten söz etmek mümkündür. Bu rekabet sonucunda Yunanistan ile Osmanlı/Türkiye pek çok krizin yanı sıra savaş yaşamıştır. Bu anlamda Thompson'un "rakip" tanımlaması her iki ülke için geçerli bir tanımlamadır.

Bir rekabette aktörler her zaman eşit veya denk güç kapasitesine sahip değildir. Dolayısıyla rekabet de eşitler arası gerçekleşmeyebilir. Zayıf devlet

6 Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Araştırma Grubunun çalışmaları için bk. <https://tdpkrizleri.org>.

7 William P. Thompson, "Identifying Rivals and Rivalries in World Politics", *International Studies Quarterly*, 45, 2001, p. 560.

ile güçlü devlet arasında bir rekabet olabileceği gibi görece eşit güçler arasında da bir rekabet ilişkisi olabilir. Genellikle zayıfla güçlü [veya küçükle büyük] bir devlet arasındaki rekabette zayıfın direncinin kısıtlı olması asimetrisinin tersine çevrilmesini veya dengelenmesini gerektirir. Güçlü bir devlet zayıf bir devletle başlattığı bir rekabette avantajlarını/kapasitesini caydırma⁸ veya zorlama⁹ aracına dönüştürebilir. Bu durumda zayıf taraf ya güçlü devletle rekabetten vaz geçmiş olacak veya onu dengeleyebilecek bir başka güçlü aktörün müttefikliğini sağlamaya çalışacaktır.



8 Caydırma (deterrence) stratejisinde bir devletin kendi çıkarlarını korumak üzere, rakibini belirli bir tür eyleme kalkışmaması için, bu hareketin maliyeti ve riskinin, getirmesi ümit edilen kazançtan daha büyük olacağını rakibe kabul ettirerek ikna etmesi amaçlanır. Caydırmada hasım aktör henüz ihlal veya oldubitti olarak kabul edilebilecek durumsal değişikliği gerçekleştirmemiştir.

9 Zorlama (compellence) stratejisinde hasım aktörün gerçekleştirdiği ihlal veya oldubitti durdurması ve geri adım atması istenir, aksi takdirde kuvvet kullanılacağı ifade edilir. Savunmacı veya saldırgan kuvvet kullanımı ayrımı dikkate alınmaz.

Tekrarlayan Çatışma-Kriz (Kuvvet Kul- lanma Tehdidi İçeren)	
1964 Kıbrıs Krizi I	
1967 Kıbrıs Krizi II	
1987 Ege Krizi II	
1996 Kardak – İmia Krizi	
1997 S-300 Füzeleri Krizi	
1998 Suriye-Öcalan Krizi	
Tekrarlayan Çatışma-Kriz (Sınırlı Savaş İçeren)	
1974 Kıbrıs Krizi III	

Şekil 1. Türk-Yunan Dış Politika Krizlerinde Tekrarlayan Çatışmalar
(1923-2016)

Kaynak: Michael Brecher, **International Political Earthquakes**, University of Michigan Press, 2008, p. 38'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Yunanistan ve Bulgaristan'da baş gösteren milliyetçi-bağımsızlıkçı ayaklanmaları iç işi olarak değerlendirip bunları bastırmaya çalışması karşısında ayaklananlar dönemin büyük devletlerini kendilerini desteklemeleri için ikna etmeye çalışmış ve bağımsızlık da ancak bu büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni zorlaması-ikna etmesiyle mümkün olmuştur. İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletler Osmanlı Devleti karşısında Yunan ve diğer Balkan halklarının bağımsızlık mücadelesinin hamiliğini üstlenmişlerdir. Bu ilişkide de gözlendiği gibi hasmın bu niteliği kazanmasının seyri bile uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin sınırları içerisinde gerçekleşmektedir. Bağımsızlığını elde eden bir halk “devlet” olarak tanınmasından itibaren teknik anlamda rakip ve rekabetin potansiyel aktörü durumuna gelmektedir.

2. DOĞU AKDENİZ'DE TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Türkiye ile Yunanistan arasında pek çok uyuşmazlıktan söz edilebilir. Her iki devletin sınırları içerisinde kalan ve “azınlık” olarak kabul edilen in-

sanların varlığı, Kıbrıs adasının aidiyetine ilişkin çıkar ayrılıkları, Ege Denizi'nde egemenlik, egemen hak ve yetkileri ilgilendiren sınırlandırma uyuşmazlıkları bunlardan bazılarıdır. Türkiye için Yunanistan'ın potansiyel bir tehdit kaynağı olduğu düşüncesi ne denli popüler bir algı olsa da bu algının Yunanistan versiyonu da popülerdir. Bununla birlikte taraflar arasındaki uyuşmazlıklara kaynaklık eden konulara bakıldığında tarafların somut davranışlarının, eylemlerinin neler olduğu, bu eylemlerinin taraflar arasındaki antlaşmalarla kurulu dengeyi nasıl etkilemekte oluşu önem kazanmaktadır. Daha önceki araştırmalarımızda da ifade edildiği gibi¹⁰ Türkiye ile Yunanistan arasındaki stratejik denge Lozan Barış Antlaşması'nda kurulmuştur.¹¹ Bu antlaşmanın iki ülkenin ulusal egemenlik sınırlarını hukuksal-siyasal olarak belirlemiş olması bugünkü uyuşmazlıklarda bir zemin oluştursa da güncel istemleri gidermeye yetmemektedir. Tarafların yeni istemleri barışçıl çözüm yöntemleriyle çözülemediğinde ise meşruiyeti tartışmalı başka araç ve yöntemlere başvurulabilmektedir.

Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan arasındaki “rekabet”te¹² Lozan'da kurulan dengenin sürdürülmesi, Türkiye için bir var oluş ve yaşamsal

10 Bunlardan bazıları için bk. Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, SAEMK Yay., Ankara 2001; Fuat Aksu, “Uyuşmazlık-Kriz Sarmalından Algı Değişimine Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün (Ed.), RİOTKDD Yay., İzmir 2014, s. 55-90.

11 Bu stratejik dengenin süreç içerisinde bozulduğu tartışması sürmektedir. Yunanistan'ın 1936 yılında kara sularını 6 deniz miline genişletmesi, 1947 Paris Barış Antlaşması ile Oniki Adalar ve Meis'in Yunanistan'a devredilmesi, 1964 yılında Türkiye'nin Ege Denizi'nde kara sularını 6 deniz mili olarak uygulamaya başlaması bu dengeyi bozan uygulamalardan bazılarıdır.

12 En genel anlamı ile rekabet birden fazla aktörün aynı amaç ve hedefe sahip olmak için yaptıkları her türlü davranışı ifade eder. Bu anlamıyla rekabetin niteliği ve yaratmış olduğu etki dikkate alınmaz. Ancak rekabet salt daha “iyi” olanın kazanması gibi bir sınırlılıkla ele alınmayacak kadar karmaşık boyutları olan bir kavramdır. Uluslararası ilişkilerde de özellikle devletler arasında bir rekabetten söz edildiğinde bu, iki “rakip” aktör arasındaki hasmane ilişkileri, çatışmayı, birinin diğerine üstün gelme mücadelesini ifade eder. Özellikle ülkesel nitelikteki uyuşmazlıklar söz konusu olduğunda rekabet bir toprağa sahiplik veya egemen olma amacı taşıdığı için rakip aktörün bunu rızayla kabul etmesi çoğu kez mümkün olmaz. “Rakip” aktörler arasında bir toprağa sahip olmaya yönelik “rekabet” sıcak bir çatışmanın sonucunda varılacak uzlaşya bağlı olduğundan taraflardan birinin “yendiği”-kazandığı, diğerinin “yenildiği”-kaybettiği bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Müzakereye dayanan bir uzlaşma yaratılamadığı durumlarda da rakip aktörler arasında uzun soluklu (stratejik rekabet), diğer bir ifadeyle tekrarlayan çatışmalar-krizler (protracted conflict/crisis) yaşanmaktadır. Bu konudaki bir inceleme için bk. Thompson, agm., s.557-586.

çıkarların korunması meselesidir. Yunanistan’ın gerek Ege Denizi’nde gerekse Doğu Akdeniz’de izlediği siyasa Türkiye bakımından bir tehdit kaynağı olarak görülmektedir. 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti’nin dağılması ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin Misakı Millî ile ilan edilmiş sınırları içerisinde egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması izlemiş olduğu dış politikanın temel önceliğini göstermektedir. Bu dış politika özünde revizyonist olmayan, toprak genişletme arzusunda olmayan, eşitlik esasına dayanan açık bir dış politikadır. Bu niteliğiyle de var olan statünün korunmasına ve ahdi yükümlülöklere sadakatle uymaya dayalıdır.

Tablo 1. Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Uyuşmazlık, Çatışma ve Kriz İlişkisi

UYUŞMAZLIK-LAR	AZINLIK-LAR	KIBRIS	EGE DENİZİ - DOĞU AK-DENİZ	İTTİFAK EKSENLİ	DİĞER
ÇATIŞMA ALAN-LARI	Kıbrıs’ın Statüsü	Kıbrıs Türk Toplu-munun Statüsü ve Şiddet	EGEAY-DAAK	NATO Ek-senli En-gellemeler	Ayrılıkçı Örgütlere Destek
	Batı Trakya Azınlığın Haklarına İlişkin İhlaller	Kıbrıs’ın Statüsü / Enosis	Kara suları	AB Eksenli Engelleme-ler	Terör Örgütlerine Destek
	Rum Ortodoks Azınlığın Hak-larına İliş-kin İhlaller	Deniz Yetki Alanları	Kıta Sahan-lığı ve MEB		Türkiye Aleyhtarı Lobi ve Baskı Fa-liyetleri
			Hava Sahası ve FIR		
			Adaların Si-lahlandırıl-ması		
			Arama-Kur-tarma (SAR)		
KRİZLER	1955 6-7 Eylül Olayları	1964 Kıbrıs Krizi	1974-1976 Kıta Sahan-lığı Krizi		1998 Su-riye-Öca-lan Krizi

	1984-1990 Batı Trakya Krizi	1967 Kıbrıs Krizi	1974-1980 NOTAM-FIR Krizi		
		1974 Kıbrıs Krizi	1981-1984 Limni Krizi		
		1997 S- 300 Fü- zeleri Krizi	1987 Kıta Sa- hanlığı Krizi		
		2003 Doğu Akdeniz MEB Krizi	1994-1995 Ege Denizi casus belli Krizi		
			1996 Kardak Krizi		
			2022 EGEAY- DAAK İşgali ve Adaların Silahlandırıl- ması		
SAVAŞ (Sınırlı)		1974 Kıbrıs Krizi*			

Günümüzde Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikanın da bu özden uzaklaşmadığını genel hatlarıyla söylemek mümkündür.¹³ Soğuk Savaş dö-

* 1974 Kıbrıs Krizi sırasında Türkiye garantör devlet olarak Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmuş ve Yunanistan'daki askerî cuntanın desteklediği EOKA-B grubu yanında Rum Millî Muhafız Ordusu mensupları ve Kıbrıs'taki Yunan Alayı ile de askerî çatışma yaşanmıştır. Bu niteliği ile Türkiye ile Yunanistan arasında sadece Kıbrıs'la sınırlı bir askerî çatışma-savaş söz konusudur.

13 Kuşkusuz Türk siyasi hayatında bazı hükümetlerin bu geleneksel ilkeden sapma olarak algılanabilecek uygulamalarına da rastlanmıştır. Ancak bunun bir devlet politikası olduğunu, devletin temel dış politikasında değişiklik olarak kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Örneğin 1990-1991 Körfez Krizi'nde izlediği dış politika, 2011 Suriye Krizi'nde Erdoğan ve Davutoğlu Hükümetlerinin izlediği dış politikada bu tarzda bir algıdan söz edilebilir. Neo-Osmanlıcı-İslamcı söylemlerle bir model kabul ettirmeye çalışan siyasetçilerin içeride ve dışarıda bunu gerçekleştirebilmeleri, rıza üretebilmeleri mümkün olmadığı gibi sonuçları bakımından Türkiye'nin çıkarlarına zarar veren beklentilere dönüşmüşlerdir.

nemi ve Soğuk Savaş ardılı dönemde uluslararası sistemde ve bölgesel alt sistemdeki değişiklikler Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan'da kurulan hassas dengeyi kısmen de olsa bozmuştur. Örneğin Lozan Barış Antlaşması'nda İtalya'ya bırakılmış olan Oniki Adalar ve Meis 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan'a devredilmiştir. Bu durum Klasik Güç Dengesi döneminin yayılmacı-revizyonist isteklerinin savaşın galipleri eliyle meşrulaştırılmasının örneği olmuştur.¹⁴ Nitekim bir süre sonra yayılmacı isteklerin Kıbrıs'ta da dilendirildiği görülmüştür. 1950-1960 yılları arasında bu kez Kıbrıs'ta görünürde İngiliz idaresine karşı yürütülen mücadelede Türkiye ve Yunanistan yeniden karşı karşıya gelmişlerdir. Sömürgeciliğin tasfiyesi ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin yarattığı ivmeyle ayrılıkçı ve Yunanistan'la birleşmeyi (enosis) talep eden silahlı direniş faaliyetleri Ada'da Türk ve Rum toplumunu karşı karşıya getirmiştir.¹⁵

Diğer bir ifadeyle, 1945 sonrasında Türkiye-Yunanistan ilişkilerine rengini kazandıran unsur Türkiye için Yunan yayılmacılığının nasıl durdurulacağı-engelleneceği sorunu ekseninde şekillenmiştir. Yunanistan'ın savaş yaralarını sarmaya uğraşan ve iç savaşla boğuşan bir ülke olarak Türkiye'nin yardım ve desteğine ihtiyacı olduğu düşüncesi savaş sonrasında ilk yıllarda Türk karar birimlerinde yaygındır.¹⁶ Sovyetler Birliği'nin (bir anlamda komünizmin yayılmasının) karşısında ortak mücadele veren iki ülke olarak çıkarları

14 Lacoste'un başlangıçta alıntıladığımız yorumunda olduğu gibi bu ilişki komşularla [hasım aktörlerle] yürütülen güç mücadelesinin bir sonucudur. Bu mücadeleden yenilgiyle çıkan devletler topraklarını, egemenlik sınırlarını daha fazla genişletmede başarılı olamadıkları gibi var olan topraklarının bir kısmını da kaybetmiş, bu durumu dayatılan barış antlaşmalarıyla kabullenmek zorunda kalmışlardır. Oniki Adalar ve Meis'in İtalya'nın egemenliğinden çıkartılarak Yunanistan'a verilmesi bu tür bir ilişkinin sonucudur. Mevcut sınırların egemenliğinin sorgulanması ve sınırların ötesindeki topraklarda hak iddiasını besleyen çok sayıda faktörden söz edilebilir. 1949'a kadar Yunanistan'da devam eden iç savaş, Yunan milliyetçiliğine dair birleştirici ve dayanışmacı söylemler, Yunanistan Ortodoks Kilisesi'nin rolü bunlardan bazılarıdır.

15 Aslında bu karşıtlık sadece Ada'daki Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında ortaya çıkmamıştır; Türkiye ve Yunanistan'da da travmalar yeniden hatırlanmış ve yaratılan her fırsatta bu karşıtlıklar çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. 6-7 Eylül Olaylarının öncesi ve sonrasında ulusal kamuoylarının birbirlerine ilişkin bakışları bunun bir örneğidir.

16 Örneğin 1950'lerde iki ülke arasında müzakere edilen konular arasında Yunan balıkçılarının Türk kara sularında balık avlamaları için kolaylık gösterilmesi konusunun müzakere edildiği görülmektedir. Bu konuda bk. Zeki Kunalp, **İkili Rapor**, İSİS Yay., İstanbul 1997. Diğer yandan Yunan iç savaşı döneminde özellikle Batı Trakya Türk toplumuna yönelik baskıların olduğu görülmektedir. Bu dönemde Yunanistan'da araştırmalar yapan gazetecilerin izlenimleri Yunan siyasilerine rağmen bölgede bu baskıların sürdüğü yönündedir. Bu konudaki bir

benzeşmektedir. Ancak Yunanistan’da milliyetçi ve irredantist politikaların dillendirilmeye başlanmasıyla beraber Yunanistan’a bakışta da bir farklılaşma gözlenmiştir. Oniki Adalar’ın Yunanistan’a devredilmesi sırasında müzakereciler arasında yer almayan Türkiye, Kıbrıs sorununda müzakerecilerden biri olma şansını yakalamış ve meydan okumanın taraflarından biri haline gelmiştir.

Tablo 2. Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde İlişkilerin Niteliği (1919-2022)

Tarih Aralığı	İlişki Tipi	Faz (Yıl)	İlişkilerin Genel Niteliği		Kriz
1919-1922	Savaş+Çatışma	3	Askeri düşmanlık	Varlığa, toprak bütünlüğüne yönelik doğrudan saldırı	
1923-1930	Çatışma	7	Müzakere, Çatışma	Kimlik ve niyete ilişkin algısal güvensizlik,	
1930-1939	İş birliği	9	Uyuşmazlık ve sorun çözümü, ortak tehdide karşı iş birliği	Diyalog ve güven yaratma çabası, ortak tehdide karşı iş birliği	
1939-1945	Dolaylı ve sınırlı iş birliği-dayanışma	6	Gölge iktidarla iş birliği ve sınırlı dayanışma	Ahde vefa ve dayanışma	
1945-1950	İç savaş, iş birliği-dayanışma	5	Sınırlı iş birliği, tırmandırmadan kaçınma	dostluk ve iş birliğinin yeniden tesisi beklentisi,	

araştırma için bk. İlhan Sayıcı, **Yunan İç Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması (1946-1949)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2011.

				ortak tehdide karşı iş birliği, azınlıklar üzerinden “öteki”nin yeniden hatırlanması	
1950-1955	Diyalog+İşbirliği+Çatışma	5	Sınırlı iş birliği	Barış ve iş birliğine ikna arayışı ve güvenin bozulması, hasımlık	
1955-1960	Çatışma	5	Sınırlı iş birliği	Güven eksikliği, hasımlık	6-7 Eylül Krizi
1960-1963	İşbirliği	3	Uyuşmazlık ve sorun çözümü, ortak tehdide karşı iş birliği, şüphe	Güven inşası beklentisi, hasımlık	Kıbrıs
1963-1967	Çatışma	4	Tehdit algısı	Algısal güvensizlik, hasımlık	Kıbrıs
1968-1974	Çatışma	4	Tehdit algısı	Algısal güvensizlik, hasımlık	Kıbrıs
1974-1980	Sınırlı Savaş+Çatışma	6	Tehdit algısı	Algısal güvensizlik, hasımlık	Kıbrıs, Ege Krizleri
1980-1988	Çatışma-diyalog-suzluk	8	Tehdit algısı	Hasımlık,	Batı Trakya, Ege Krizi
1988-1995	Çatışma	7	Tehdit algısı	Algısal güvensizlik, hasımlık	Batı Trakya, Ege Krizi
1996-1999	Çatışma	3	Tehdit algısı	Algısal güvensizlik, hasımlık	Ege Krizi, S-300 Krizi, Öcalan Krizi

1999-2002	Diyalog+GAÖ	3	Geçici diyalog ve iş birliği	Diyalog ve güven yaratma çabası,	
2002-2005	Diyalog+İ. Görüşme + Çatışma	3	Çatışma alanlarında tek yanlı uyutma	Hasmı küçümseme, öncelikleri değiştirme	Doğu Akdeniz MEB
2005-2016	Diyalog+İ. Görüşme + Çatışma	11	Çatışma alanlarında tek yanlı uyutma	Hasmı küçümseme, öncelikleri değiştirme	Doğu Akdeniz MEB
2016+2022	Çatışma	5	Tehdit algısı	Güven eksikliği, hasımlık	EGEAY-DAAK İşgali, Adaların Silahlandırılması, FETÖ-PDY Krizi

1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda Ada’daki iki toplumun eşitliğine dayanan bir devletin Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin yeniden tesisine katkıda bulunacağı beklentisi yüksektir. Ancak 1963 yılından itibaren Kıbrıs Türk Toplumunu temsilcilerinin Ada’nın yönetiminden dışlanması, toplumlar arası çatışmaların yeniden başlaması, Türklerin şiddete, izolasyonlara maruz kalması Kıbrıs sorununu Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin temel gündem maddesi haline getirmiştir. Aslında başlangıcından günümüze Kıbrıs sorunu sadece Ada’da yaşayan iki toplumun sorunu değil bir Türkiye-Yunanistan sorunudur. Dolayısıyla Doğu Akdeniz’de iki ülke arasında bir “rekabet”ten söz edilecekse bunun çok karmaşık boyutlarının olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bu rekabet egemenlik haklarıyla ilintili olduğu kadar her seviyede çıkarlar, askerî güvenlik ve kimliğe ilişkin meydan okumaları içinde barındırmaktadır

3. DOĞU AKDENİZ'DE TÜRK-YUNAN REKABETİ VE EGEMENLİK İLİŞKİSİ

Lacoste, “Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar”¹⁷ çalışmasında belli bir coğrafi mekânda aktörlerin (devletlerin) bir egemenlik mücadelesi içerisinde olduğunu belirtmektedir. Lacoste’a göre savaş bu mücadelenin bir aracıdır, ancak coğrafyanın sadece askerî operasyonları yürütmeye sınırlı bir katkısı yoktur; aynı zamanda devlet aygıtının üzerinde otoritesini ifa ettiği insanları daha iyi denetlemek için de organize etmeye yarar. Bu bakımdan ele alındığında coğrafya farklı aktörlerin birbirleriyle çatışan çıkar ve beklentilerinin de karmaşık karşılıklı mücadelesinin mekânsal yansımasını oluşturmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki “rekabet” ve/ya “meydan okuma”nın birbiriyle ilintili iki boyutu vardır. Bunlardan biri doğrudan ülkesel egemenlik sınırlarına ilişkin iken diğeri egemen hakların sınırlandırılmasına ilişkindir. Egemenlik sınırları bakımından uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş sınırların korunması veya değiştirilmek istenmesi söz konusu olduğunda Türkiye ile Yunanistan hasım durumuna gelmektedir. Bu açıdan antlaşmaların kurduğu statüye rağmen oldubitti (fait accompli) yaratarak egemenlik sınırlarını değiştirmeye çalışmak hukuki-siyasi açıdan saldırgan ve revizyonist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Özellikle ülkesel sınırların genişletilmesi anlamına gelecek oldubittiler buna karşı çıkan, bundan zarar göreceğini düşünen taraf için kabul edilemez saldırı olarak değerlendirilir. Bu ise askerî önlemler de dâhil olmak üzere sert tepki gösterilmesine yol açar.

3.1. Bir Egemenlik Rekabeti Olarak Kıbrıs

Türkiye ve Yunanistan’ı özellikle Doğu Akdeniz’de karşı karşıya getiren konu ise Kıbrıs’a ilişkindir. 1950’den sonraki süreçte Kıbrıs’ın egemenliğinin Yunanistan’a devredilmesini hedefleyen girişimler Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de sınırlarını genişletme çabası olarak görülmüştür. Türkiye, Kıbrıs’ta yaşayan Türk toplumunun can güvenliğini ve haklarını koruması gerektiğini, Kıbrıs’ta bir egemenlik devri müzakere edilecekse ilgili taraflardan biri olarak kendisinin de masada bulunması gerektiğini belirtmiştir. Egemenliğin taraflardan hangisine devredileceği müzakere sürecinde yoğun tartışmalara neden

17 Ayrıntılar için bk. Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s. 49-65.

olmuştur. Bu tartışmalar hukuki-siyasi düzlemde olduğu denli doğrudan toplumlar arası ilişkilerde de gözlenmiş, taraflar birbirlerini amaçlarının önünde engel olarak görmeye başlamıştır. Bir başka açıdan toplumsal travmaların yıkıcı etkisinin yeniden gözleneceği bir süreç tetiklenmiştir.

Çetin müzakerelerden sonra 1959-1960'da varılan uzlaşıysa Kıbrıs'ta egemenliğin Ada'da yaşayan iki toplumun kuracakları ortak devlete devredilmesiyle sağlanmıştır. Bu uzlaşıyla kendine özgü özelliklere sahip yeni bir devlet kurulmuştur. Müzakereci üç devlet kurdukları devletin uluslararası varlığını ve güvenliğini garanti ederek yepyeni bir statü yaratmışlardır. Ancak bu statü maalesef çeşitli nedenlerden dolayı işlememiş ve toplumlar arası çatışmaların krizleri tetiklediği bir sürece girilmiştir. 1963-1964, 1967 ve 1974 yıllarındaki krizlerde Ada'daki Türk ve Rum toplumunun yanı sıra Türkiye ve Yunanistan da karşı karşıya gelmiştir.¹⁸ Ada'da 1960 Antlaşmalarıyla kurulan statünün bozulmasına yönelik girişimleri bizzat garantör devlet Yunanistan'ın

18 Bu durum 1974 müdahalesi sonrasındaki ateşkes müzakereleri sırasında da bir çelişki yaratmıştır. Kıbrıs'ta Makarios'a karşı darbeyi gerçekleştirenler Yunanistan'daki askerî cuntanın desteğine sahip EOKA-B militanları iken Türkiye'nin askerî müdahalesiyle darbe girişimi başarısız olmuş, Yunanistan'daki askerî cunta da dağılmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs'ta olduğu gibi Yunanistan'da da meşru bir hükümet o sırada bulunmamaktadır. Başbakan Ecevit'in ifadesiyle:

“Türkiye bugün resmen Yunanistan'la savaş halinde değildir; fakat ateşkes müzakeresindeki muhatapı bir bakıma Yunanistan'dır, hem de Güvenlik Konseyi kararıyla. Bu, Kıbrıs'taki Anayasa ihlâlinin ortaya çıkardığı devlet boşluğunun bir bakıma kaçınılmaz sonucu sayılabilir. Kıbrıs'ta resmi muhatap bulunamamaktadır, bu ateşkes görüşmelerinde.

Bugün Kıbrıs - Rum kesiminin başında bulunan idareyi dünyada meşru idare, meşru yönetim olarak kabul eden şu ana kadar bildiğim bir tek devlet yoktur. Bu durumda bizim, onları meşru bir yönetim olarak kabul etmemiz elbette kimse tarafından beklenemez ve beklenmemektedir. Ama burada karşımıza çıkan bir güçlük, resmen savaş halinde bulunmadığımız ve asla bulunmayı istemediğimiz Yunanistan, Kıbrıs-Rum yönetimi üzerinde ne kadar etkilidir? Kıbrıs-Rum yönetiminin ateşkes şartlarına uymasını ne kadar sağlayabilecektir? Sağlamaya yetkisi var mıdır? O konuda garanti vermeye yetkisi var mıdır? Hadi olmadığı halde, o yetkiyi tanımış gibi davranalım, o yetkiyi kullanacak etkisi var mıdır?

Bu konularda kimsenin kendine güvenerek bir cevap vermesini bekleme olanağı yoktur. Bu, Kıbrıs ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi çağrısının gerektirdiği görüşmelerde karşılaşıacağımız güçlüklerden bir tanesidir. Eğer bu görüşmeler sırasında ada halkını muhatap almak, ada halkının temsilcileriyle temas etmek, onların görüşlerine başvurmak gereken bir aşamaya vardığımız takdirde, hiç şüphesiz o zaman biz Türk toplumunun da bu muhataplar arasında eşit olarak yer alması şartını koşacağız.”

Kaynak: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz (Y. Haz.), **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Cilt 7, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara 2014 s.491.

planlamış ve desteklemiş olması kurulan statünün samimi beklentilerle oluşturulmadığını göstermiştir.¹⁹ İngiltere'nin hâkimiyetinden kurtulduktan sonra “enosis”i gerçekleştirmek için Ada'daki Türkleri yıldırma ve Türkiye'den de kurtulmak gerektiği düşüncesi²⁰ ve bu yönde izlenen siyasa Türkiye ve Yunanistan'ı doğrudan bir savaşın eşiğine getiren krizler üretmiştir.

1974 yılında Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı Yunanistan'daki askerî cuntanın desteğiyle düzenlenen darbe sonrasında Türkiye'nin Garanti Antlaşması'ndan kaynaklanan müdahale yetkisini kullanması sonucunda Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi (enosis) engellenmiştir.²¹ Bu darbe ve fiili engellemeyle Ada'da iki toplumlu, iki kesimli, tarafların siyasi eşitliğine dayalı bir federasyonu kurmaya yönelik çözüm arayışları sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Ada'daki Türk toplumunun uluslararası tanınırlığı konusundaki eşitsiz uygulamaların önüne geçilememiştir. 1964 yılından beri Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının kurucu unsurlarından biri olan Türk Toplumunu yönetimde temsil edilmemesine rağmen Rum Toplumunu temsilcileri Ada'nın tek temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Hatta 2004 sonrasında Annan Planı'nı

19 Örneğin Andreas Papandreu anılarında babası Yorgo Papandreu'nun Makarios'la beraber enosisi gerçekleştirmek için yürüttüğü planları anlatmaktadır. Nihai hedefin enosis olduğu vurgulanırken, Türkleri kışkırtacak girişimlerden kaçınmak ve Yunanistan'ın askerî açıdan Makarios hükümetinin yardımına koşacağını kararlaştırdıklarını ifade etmektedir. Bir başka ilginç nokta ise Yunanistan'ın Kıbrıs'taki Türk Toplumunu azınlık olarak nitelendirmesi ve Kıbrıs sorununu bir Türkiye-Yunanistan sorunu olarak görmediklerini belirtmesidir. Ayrıntılar için bk. Andreas Papandreu, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1988, s. 161 vd.

20 Yunanistan ve Kıbrıs Rum liderliğinin birlikte hazırlamış oldukları Akritas Planı Ada'daki Türk toplumuna yönelik sistematik bir yok etme siyasasının kurgulandığını göstermektedir. Akritas Planı'nın ayrıntıları Kıbrıs'ta yayınlanan Patris gazetesinde 21 Nisan 1966 tarihinde haberleştirilmiştir. Plan için bk. “Akritas Planı”, <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/150-akritas-plan> (Erişim: 5 Ekim 2023).

21 1974 Kıbrıs Krizi'nde Türkiye'nin Garanti Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek için Ada'ya askerî müdahalede bulunma kararını görüşmek üzere toplanan TBMM-Senato gizli toplantısında Ana Muhalefet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel'in dillendirdiği görüşler çarpıcıdır. Demirel yaptığı konuşmada aşağıdaki görüşlere yer vermiştir:

“...Kıbrıs davası, aslında Türkiye için ne bir toprak davasıdır ne de sadece Kıbrıs'ta yaşayan 150 bin soydaşımızın güvenliği davasıdır. Bunları çok aşan bir davadır.

1829'da Mora yarımadasından başlayarak hep Osmanlı İmparatorluğu aleyhine büyüyecek gelen Elen idealizmine, Megal[i] ideaya ‘dur’ deme davasıdır.” Salih Mercan, **Dış Siyasi Olaylarla İlgili TBMM'nin Gizli Oturum Görüşmelerinde Kıbrıs (1974)**, İKSAD Publication, Ankara 2019, s. 123.

reddederek çözümünü kabul etmemiş olmalarına rağmen Avrupa Birliği'ne tam üye olunmuştur.

Kuşkusuz Kıbrıs sorununun seyri aynı zamanda hasım iki aktör arasındaki egemenlik mücadelesinde üçüncü aktörlerin tutumunu göstermesi bakımından da özgündür. Uluslararası aktörlerin çatışma çözümünde taraflar arasında adil, hakkaniyete dayalı, tarafsız kolaylaştırıcı bir rol üstlenmeleri gerekirken tam aksine taraflardan birini ötekine karşı pazarlık unsuru olarak görmeleri ve yanlış sayılabilecek destekler vermeleri sorunun çözümünü güçleştirmiştir.²² Özellikle krizlerin yönetiminde Türkiye bir yandan da İngiltere, ABD ve AB gibi üçüncü aktörlerin süreçteki etkilerini dengelemekle uğraşmıştır. Üçüncü aktörlerin izledikleri siyasanın yanlılığı/tarafgirliği Türkiye'de siyasilerin ve kamuoyunun uluslararası örgütlere ve müttefik aktörlere olan inancını/güvenini sarsmıştır.²³

Kıbrıs sorununa ilişkin meydan okuma (rekabet) günümüzde de sürmektedir. Her türlü izolasyon ve yıldırma girişimine rağmen Ada'daki Türk toplumu, varlığını korumakta ve giderek güçlenmektedir. Diğer yandan bu sorunun henüz kalıcı bir çözüme ulaştırılamamış olmasıysa Türkiye'nin dış politikasında kısıtlayıcı bir etki yaratmaktadır. Ancak çözümün temel parametrelerinin ne olacağı, Türkiye'nin neyi kabul etmesi gerektiği konusu, hasmın Türkiye'den ne istediği sorgulandığında bunun "sıfır toplam" bir çözümü öngördüğü anlaşılmaktadır. 1964 yılında BM'nin kabul ettiği temel parametreler doğrultusunda bir çözümü bile kabul etmeyen Kıbrıs Rum Toplumu ve Yunanistan'ın izlediği oldubittillerle Türkiye'yi yıldırmaya çalıştığı algısı hâkimdir. Bu niteliğiyle taraflar arasındaki ilişki tekrarlayan çatışma-kriz örneğidir.²⁴ Uyuşmazlığa tarafları tatmin eden bir çözüm üretilmediği durum-

22 Aslında devletler arasındaki ilişkilerde üçüncü aktörlerin tarafsızlığı ve/ya hakkaniyetli davranacakları beklentisi aşırı iyimser bir beklentidir. İlke ve etik değerlerin aksine üçüncü aktör müdahillliği uyuşmazlıkların çözümünü güçleştiren bir etki yaratabilmektedir. Üçüncü aktör uyuşmazlığın çözümü kendi beklentilerine hâle getirmeyecekse süreçte yapıcı rol üstlenmektedir.

23 1964 Kıbrıs Krizi'nde ABD'nin askerî müdahaleyi ve olası bir Türkiye-Yunanistan savaşını engellemek için Türkiye'ye gönderdiği "Johnson Mektubu" çarpıcı bir örnektir. Mektup ve ABD'nin uyuşmazlığın çözümünde izlemiş olduğu yanlış tutum Türkiye'de ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıntılar için bk. Haluk Şahin, **Gece Gelen Mektup**, Cep Kitapları, İstanbul 1987.

24 Bu konuda ayrıca bk. Küçük ve Aksu, agm., s. 204-238.

larda krizlerin tekrarlama riskleri yüksektir. Var olan durumu tek yanlı eylemlerle, oldubittilerle değiştirmeye çalışmak krizlerin tetiklemesini doğurur. Kıbrıs sorunda da bunu gözlemlemek mümkündür.

Kıbrıs uyuşmazlığı özelinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabetin konuya yaklaşım açısından farklı olduğu söylenebilir. Rekabet için belirlenen hedef bakımından Yunanistan'ın hedefi Kıbrıs'ın bir bütün olarak Yunanistan'la birleşmesiye Türkiye için hedefin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. 1950'lerin başında Yunanistan'ın enosis isteklerine karşılık olarak Türkiye "Kıbrıs Türk'tür" savını ileri sürmüş, ardından süreç içerisinde sırasıyla Adanın taksimini savunmuş, bağımsız Kıbrıs'ın kurulmasını kabul etmiştir. 1964 sonrasında BM parametreleri çerçevesinde federasyon tezini esas almıştır. 1974 yılından sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş ve Türk Toplumunun kendi kendini yönettiği bir fiili iki kesimlilik kurulmuştur. 1975'ten sonraki çözüm arayışları ise konfederasyon-federasyon tezi ekseninde sürmüştür. Çözüm arayışlarından sonuç elde edilemediğinde ise Kıbrıs Türk Toplumuna 1983 yılında bağımsızlığını ilan ederek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. KKTC'nin ilanı ile Kıbrıs uyuşmazlığı boyut değiştirmiştir. Ada'da Türklerin ve Rumların temsil edildikleri iki ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden KKTC sadece Türkiye tarafından tanınırken Rumların elinde tutmuş olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti BM tarafından meşru devlet olarak kabul edilmiştir. Türkiye ise mevcut Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 Antlaşmalarıyla kurulmuş olan devlet olmadığını çünkü Kıbrıs Türk Toplumunun temsil edilmediğini, yönetimden dışlanmış olduğunu ileri sürerek buna karşı çıkmıştır.

Kıbrıs uyuşmazlığına BM parametreleri çerçevesinde kalıcı bir çözüme en fazla yaklaşılan süreç BM Genel Sekreteri Kofi Annan adıyla anılan kapsamlı çözüm paketinin müzakereleriyle gerçekleşmiştir. Söz konusu plan eş zamanlı bir referandum ile 24 Nisan 2004 tarihinde Kıbrıs'taki halkların onayına sunulmuş ancak Türk Toplumuna %64,9 oranında planı kabul ederken Rum Toplumuna %75,83 oranında plana hayır oyu kullanmıştır. Planın Rum Toplumuna tarafından reddedilmiş olmasıyla BM Genel Sekreteri ara buluculuğunda yürütülen çözüm arayışlarının çözüm üretmeyeceği kanısı pekişmiştir.²⁵ İlerleyen süreçte KKTC ve Türkiye yeni dönemde iki ayrı devlet olgusuna ağırlık

25 Aslında 2004 referandumunda Kıbrıs Rum toplumunun Annan Planı olarak anılan çözümü reddetmiş olmaları Türk toplumu ve Türkiye için önemli bir fırsat yaratmıştır. Referandum sonuçlarının açıklanmasının hemen ardından Kıbrıs Türk toplumu ve Türkiye KKTC'ye

vermeye başlamıştır. Son dönemde Türkiye'nin tezindeki farklılaşma bu yöndedir. BM parametreleri ile sınırlı bir müzakerede çözüm elde edilemediğine göre Ada'da iki ayrı yönetimin, iki ayrı devletin kurulması (bir anlamda taksim) hedefi makul çözüm olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Bu konudaki rekabet Yunanistan için iki ayrı devlet olgusunun engellenmesine yönelikken Türkiye için Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasının önlenmesidir. Süreç içerisinde rekabetin içeriğinde de farklılaşma yaşanmıştır. Örneğin Yunanistan enosis eksenli bir strateji izlerken 2004 referandumu ve KRY'nin AB'ye üye olmasının ardından bu hedefini esnetmiştir.²⁷ AB içinde iki ayrı Helen devletinin varlığını pekiştirmeye yönelmiş, bu avantajını Türkiye'nin AB'ye üyeliğini engellemek için kullanmaya yönelmiştir.

Egemenlik bağlamındaki bir diğer konu ise Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarına ilişkin sınırlandırma uyuşmazlığıdır. Bu uyuşmazlıkların birbiriyle ilintili iki özelliği vardır. Bunlardan ilki Ege Denizi'nde egemenlik sınırlarını somutlaştıran bir sınırlandırma antlaşmasının henüz yapılmamış olmasıdır.²⁸ Lozan Barış Antlaşması ve Paris Barış Antlaşmaları ile ülke devirlerine ilişkin bir düzenleme gerçekleştirilmiş olsa da antlaşmalarda isimleri belirtilmeyen

uygulanan izolasyonların kaldırılması ve bağımsızlığının tanınmasını talep etmeye yönelebilirdi. Türkiye'nin bu fırsattan yararlanmaktan çeşitli nedenlerle kaçındığı görülmüştür. 2020'lerde ise bambaşka bir uluslararası/bölgesel konjonktür söz konusudur.

26 Ancak Ada'da iki ayrı devletin varlığı Doğu Akdeniz'de Türkiye-Yunanistan arasındaki rekabette başka riskleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin Ada'nın Türkiye-Yunanistan arasında taksimi Yunanistan'ın güneyden Türkiye'nin komşusu olması ve çevrelemesi sonucunu doğurabilecektir. Yunanistan, Meis'in dışında Kıbrıs'ın güneyinden de Türkiye'nin komşusu haline gelecektir.

27 Bu değişiklik aslında bir anlamda pragmatik bir seçenek olarak da düşünülebilir. İki bağımsız Helen devletinin Avrupa Birliği içerisinde varlığının siyasi olarak sağladığı avantajı uluslararası ilişkilerinde kullanma cazip bir seçenek oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'nin AB'ye üyeliğinde iki üye devletin veto hakkına sahip olmasının yanında Yunanistan'la Kıbrıs'ın birleşmesinin yaratacağı tepki de böylece baştan engellenmektedir.

Enosis kelimesi Yunanca'da birleşme anlamında kullanılmaktadır. Ancak siyasi sembol olarak kelimeye yüklenen anlam Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesidir. Algısal olarak yaratmış olduğu etki zaman zaman iki toplum arasındaki mücadeleyi yeniden hatırlamaya yol açabilmektedir. Örneğin Kostas Simitis'in KRY'nin AB'ye üyeliğinin ardından Ada'ya yaptığı ziyaret sırasındaki konuşmasında enosis kelimesini kullanması Ada'da böyle bir tartışmaya neden olmuştur. Bu konuda bir çalışma için bk. Siret Hürsoy ve Z. Melis Özün Çöllüoğlu, "Ontological (In)security in the EU: The Case of Cyprus", *Ankara Çalışmaları Dergisi*, Cilt 21, No 1, 2022, s. 167-193.

28 Ege Denizi'nde Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlıkların hukuki niteliğe ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bk. Deniz Bölükbaşı, *Turkey and Greece The Aegean Disputes*, Cavendish Publishing Limited, London 2004.

ada, adacık ve kayalıkların hangi ülkeye ait olduklarına dair bir uyuşmazlık tarafları karşı karşıya getirmektedir.²⁹ Bu bağlamda hatırlanması gereken nokta Türkiye'nin antlaşmalarla devredilen ada, adacık ve kayalıklara ilişkin bir egemenlik iddiasının bulunmadığıdır. Bu açıdan uyuşmazlık doğrudan herhangi bir devir antlaşmasına konu edilmeyen ada, adacık ve kayalıkların aidiyetinin nasıl belirleneceğine dairdir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ahdi düzenlemeler açısından bir başka tartışma ise ülke devrine konu edilen ada ve adacıkların silahlandırılmayacağına ilişkindir. Gerek Lozan Barış Antlaşması'nda gerekse Paris Barış Antlaşması'nda Yunanistan'ın egemenliğine devredilen adalar isimleri sayılarak belirtildiği gibi bunların silahsızlandırılmış olmaları da hükme bağlanmıştır. Oysa zaman içinde Yunanistan bu adaları antlaşmaları ihlal ederek silahlandırmaktadır. Türkiye ise bu durumu diplomatik-siyasi düzlemde protesto etmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki güvenlik-güven dengesinin bozulmasına yol açan silahlandırma faaliyetleri aslında bir tür güvenlik ikilemi/açmazı doğurmaktadır. Her ihlal bir karşıt önlemi her önlem de daha fazla tehdit algısı ve silahlanma faaliyetini tetiklemektedir. Örneğin Yunanistan Eylül 2022'de Sisam ve Midilli adalarına silah sevkıyatı yapmış ve Türkiye adalardaki silahlanma faaliyetlerini İHA'lar kullanarak fotoğraflamıştır.³⁰ Bunun ardından bu kez Yunanistan Başbakanı Kyriakos Mitsotakis yaptığı bir açıklamada "Hiçbir Yunan başbakanı adalarımızın egemenliğini tartışmayacak. Silahlanma programımızı da kimseyle tartışmayacağız"³¹ diyerek adaları silahlandırma faaliyetlerini sürdüreceklerinin işaretini vermiştir.

29 Bu konuda ayrıntılar için bk. Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut (Y. Haz.), **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, SAEMK Yay., Ankara 2003; Sertaç Hami Başeren "Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü", Ali Kurumahmut (Y. Haz.), **Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışılmalı Adalar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 82-115; Ali Kurumahmut, "Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları'nın Egemenlik Devirleri", Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut (Y. Haz.), **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, SAEMK Yay., Ankara 2003, s. 11-69.

30 "Bardak Taştı! Yunanistan, Lozan'ı Böyle İhlal Etti...", CNNTÜRK, 26 Eylül 2022, <https://www.cnnturk.com/turkiye/bardak-tasti-yunanistan-lozani-boyle-ihlal-etti> (erişim:5 Ekim 2023).

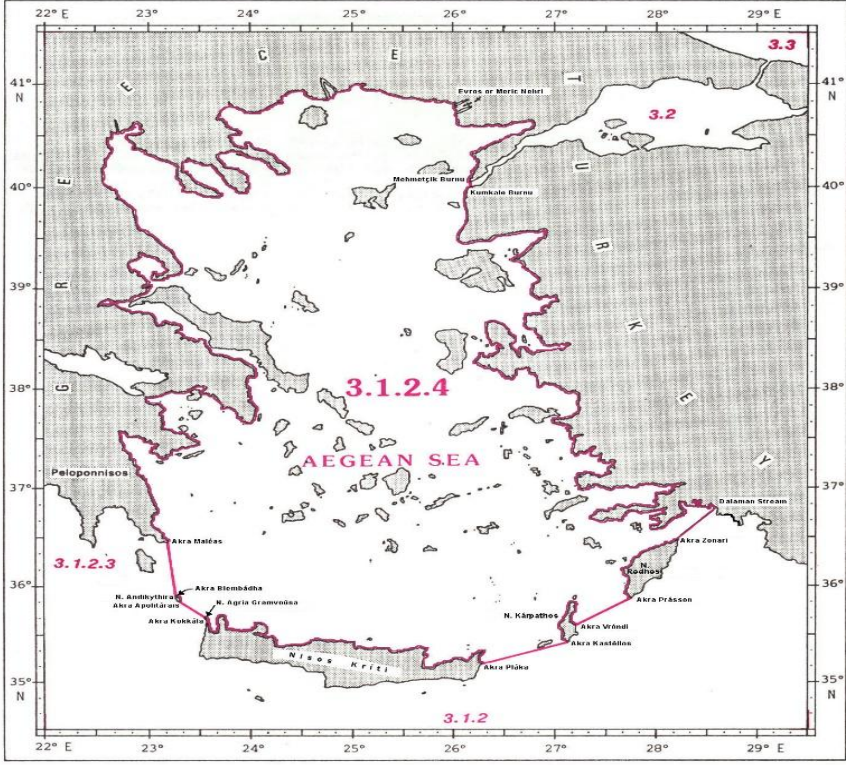
31 "PM: Islands' Sovereignty Beyond Dispute", Ekathimerini, 24 Kasım 2022, <https://www.ekathimerini.com/news/1198617/pm-islands-sovereignty-beyond-dispute/> (erişim:5 Ekim 2023).

3.2. Doğu Akdeniz’de Egemen Haklara İlişkin Rekabet

Doğu Akdeniz’e kıyıdar ülkeler olarak Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs (KKTC ve KRY) arasında deniz yetki alanlarına ilişkin bir düzenleme yapılması gereği vardır. III. Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne bakıldığında kara suları ve iç sular dışında devletlerin sahip oldukları haklar özellikle kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge bağlamında “egemen haklar” olarak tanımlanmaktadır.³² Taraflar arasında egemen haklar konusundaki rekabet ise büyük ölçüde deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkindir. Gerek Ege Denizi’nde gerekse Akdeniz’de Türkiye ve Yunanistan kıyıdar ülkeler olarak deniz hukukunun kendilerine tanıdığı egemen hakları ve yetkileri kullanmak istemektedirler.³³ Ancak bu istekleri Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs (Türk ve Rum Toplumlarının birlikte yönettikleri) arasında bir sınırlandırma antlaşması yapılmadığından dolayı tarafları çatışmacı bir sürece sürüklemektedir.

32 Sözleşme’nin 57. maddesi münhasır ekonomik bölgedeki, 77. maddesi ise kıta sahanlığındaki egemen hakları düzenlemektedir. Ayrıntılar için bkz, Aydoğan Özman, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1984.

33 Bu konuda tarafların görüşleri için bk. Nicholas A. Ioannides, **Maritime Claims and Boundary Delimitation Tensions and Trends in the Eastern Mediterranean Sea**, London: Routledge, 2020; Yücel Acer, **Ege ve Doğu Akdeniz’de Sınırlandırma Sorunları**, SETA Yay., İstanbul 2021; Angelos Syrigos and Thanos Dokos, **Atlas of Greek-Turkish Relations**, Kathimerini, 2020, https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).



Harita 1: Ege Denizi Sınırları

Kaynak: “IHO Publication S-23 Limits of Oceans and Seas (Draft 4th Edition, 2002)”, https://legacy.iho.int/mtg_docs/com_wg/S-23WG/S-23WG_Misc/Draft_2002/S-23_Draft_2002_MEDITERRANEAN.doc (Erişim: 5 Ekim 2023).

1970'lerden günümüze özellikle Ege Denizi'nde tarafları karşı karşıya getiren hak iddiaları³⁴ 1976 Bern Mutabakatı³⁵ ile bir anlamda dondurulmuştur. Nihai bir sınırlandırma anlaşması yapılmıyacağına rağmen taraflar kara sularının dışında gerginliği tırmandıracak eylemlerde bulunmamayı yükümlenmiştir. Bern Mutabakatı özelde Ege Denizi'yle ilgilidir, Doğu Akdeniz'de ise henüz Türkiye ile Yunanistan arasında bu yönde bir düzenleme söz konusu değildir.³⁶

2003 yılından itibaren Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başladığı ruhsatlandırma faaliyetleri Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlığı gündeme taşımıştır. Bu faaliyet aslında oldubitti stratejisine dayanmaktadır. Kıbrıs Rum Yönetimi Türkiye ile Avrupa Birliği arasında müzakerelerin sürdüğü bir dönemde AB'nin koşulluluk politikasından da yararlanarak Türkiye'yi Kıbrıs sorununun çözümünde seçeneksiz bırakmaya çalışmıştır.³⁷ Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik müzakereler sürerken Rum Yönetimi'nin deniz yetki alanlarına ilişkin düzenlemelerle Türkiye'nin hareket alanını kısıtlamaya çalıştığı görülmüştür. Türkiye'nin deniz yetki alanlarına ilişkin sınırlandırma

34 Bu hak iddialarının Doğu Akdeniz'e yansıyan kısmı Meis ile Rodos arasında kalan deniz alanına ilişkindir. Türkiye, 18 Temmuz 1974 tarihinde, "kara sularının dışında ve Türk kıta sahanlığında" TPAO'ya vermiş olduğu petrol arama ruhsatı ile ruhsat bölgelerinde ege men haklarının bulunduğunu ilan etmiştir. Bk. Resmî Gazete, 18 Temmuz 1974, Sayı: 14949; <http://turkishgreek.org/images/belgeler/14949.pdf> (Erişim: 5 Ekim 2023).

35 Bern Mutabakatı için bk. "Bern Agreement Between Turkey And Greece (11 November 1976)", <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/50-bern-agreement-between-turkey-and-greece-11-november-1976> (Erişim: 5 Ekim 2023).

36 1976 Bern Mutabakatı'nı Doğu Akdeniz'i de kapsar şekilde yorumlamak tartışmalıdır. Yunanistan'a ait adalardan bir kısmının [Çuha (Kithira), Küçük Çuha (Andikithira), Girit, Çoban Adası (Kasos), Kerpe (Karpathos) ve Rodos Adaları] güney cephelerinin Akdeniz'e bakıyor oluşu ve Meis'in konumu düşünüldüğünde Bern Mutabakatı'nın Ege'de olduğu gibi Doğu Akdeniz'de de tarafları bağlayıp bağlamadığı sorusu akla gelmektedir. Mutabakat'ın imzalandığı dönemde taraflar arasındaki asıl uyuşmazlık konusu Ege Denizi kıta sahanlığıdır. Doğu Akdeniz görece tartışmaların dışında kalmıştır. Diğer yandan Uluslararası Hidrografi Örgütü'nün hazırlamış olduğu S-23 belgesinin 2002 yılındaki (taslak) 4. versiyonunda Ege Denizi'ni Akdeniz'den ayıran sınır olarak Dalaman Çayı'nın denizle buluştuğu nokta (36°42'K-28°44'D) belirlenmiştir. Çuha (Kithira) Adası ise İyon Denizi sınırları içerisinde yer almıştır. Harita 1'de de görüleceği üzere Ege-Akdeniz sınırı bu adaların kuzey cephesi dikkate alınarak belirlenmektedir. Dolayısıyla Bern Mutabakatı'nın tarafları Doğu Akdeniz'de bağlamadığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu konuda ayrıca bk. Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, TÜDAV Yay., Ankara 2006, s. 5-7.

37 Bk. Fuat Aksu, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri", **Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset**, Sertaç Hami Başeren (Y. Haz.), A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 2013, s. 159-196.

müzakerelerini Kıbrıs sorununun çözümünden sonraya bırakma önerisi kabul edilmemiş, 24 Nisan 2004 referandumundan sonra Rum Yönetimi AB üyesi olmuş ve bu konudaki politikasını hızlandırmıştır. Bu süreçte uluslararası kamuoyunun tepkisini hafifletmek için de Türkiye ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda müzakerelere başlamaya hazır olduğunu açıklamıştır. Oysa bu öneri bir açmaza işaret etmektedir. Çünkü Türkiye, Kıbrıs'ta iki toplumun siyasi eşitliğine dayalı bir ortak yönetim kurulmadan, mevcut Rum Yönetimi'ni "meşru" temsilci olarak kabul etmemektedir. Rum Yönetimi'ni tek temsilci kabul ederek müzakerede muhatap alması KKTC'nin hukuki/siyasi varlığının inkârı anlamına gelecektir. Türkiye bu konuyu mevcut koşullarda müzakere edecek toplantıya ilgili tüm taraflardan biri olarak Kıbrıs Türk Toplumunun (KKTC'nin) da katılması durumunda kendisinin de katılacağını ifade etmiş ancak bu kez de Rum-Yunan tarafı KKTC'nin eşit statüsünün kabulü anlamına geleceği için öneriye karşı çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kendilerinin temsil ettiğini ifade etmişlerdir.

Deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlıkta Rum Yönetimi'nin başvurduğu oldubitti uygulamalarına karşı Türkiye'nin de misilleme stratejisi ile karşılık verdiği görülmektedir. KRY'nin ruhsat ve sondaj faaliyetlerine misilleme olarak Türkiye de KKTC ile 21 Eylül 2011 tarihinde sınırlandırma anlaşması yapmış ve 22 Eylül 2011 tarihinde ruhsat bölgelerinde TPAO'nun araştırma ve sondaj faaliyetlerini ilan etmiştir.³⁸ KRY'nin ruhsat faaliyetleri ve sınırlandırma anlaşmaları imzalamakta oluşu, Kıbrıs sorununun ilgili tarafları arasında bir denge değişikliğine yol açtığı dikkate alınırsa Türk tarafının buna bir tepki göstermemesi oldubittinin kabulü anlamına gelecektir. Dolayısıyla Türkiye, bu süreçte tepkiye zorlanan, savunmacı aktör durumundadır. Alexander George'un kriz yönetim stratejilerini ele aldığı çalışmalarında ifade ettiği gibi oldubitti stratejisi hasmı bir eylemin sonuçlarını kabule zorlama anlamına gelmektedir ve özünde saldırgan bir kriz yönetim stratejisidir.³⁹ Mevcut koşulları kendisi için uygun gördüğünde statüyü gerçekleştirdiği bir eylemle değiştir-

38 Türkiye ve KKTC arasında imzalanan sınırlandırma anlaşmasına ilişkin onay süreci 29 Haziran 2012 tarihinde tamamlanmış ve Türkiye, 25 Nisan 2014 tarihinde bir nota ile BM'ye bildirilmiştir. "Letter dated 25 April 2014 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General", https://digitallibrary.un.org/record/770697/files/A_68_857-EN.pdf?ln=en (Erişim: 5 Ekim 2023).

39 Alexander L. George'un kriz yönetim stratejilerine ilişkin yazdıkları için bk. Alexander L. George, "Strategies for Crisis Management", Alexander. L. George (Ed.), **Avoiding War**, Westview Press, Boulder 1991, p. 377-394.

meye çalışan taraf hasmın tepkisinin cılız-etkisiz kalacağını veya kontrol edebileceğini düşünerek hareket eder. Eğer tepki beklenenden daha sert ve bir savaşı tetikleyecek düzeyde ise bu durumda oldubittiden geri adım atarak stratejiyi bir tür sınaama stratejine dönüştürür. Bu ise sonuçta bir tür salam doğrama taktiğiyle hasmın yıpratılmasına yol açar.

Doğu Akdeniz’de yürütülen bu mücadelede Türkiye’nin izlediği stratejinin kontrollü bir tırmandırmayı içeren misilleme olduğu görülmektedir. Misilleme stratejisi, savunmacı tarafın uyguladığı bir stratejidir. Eğer mevcut durumda taraflardan herhangi biri statüyü tek yanlı değiştirecek eylemler gerçekleştiriyorsa bu durumda hasım aktör bunu dengeleyecek davranışları yapabilir. Kimi durumlarda misilleme ya aynı tür davranışa başvurularak veya hasma inandırıcılık ve kararlılığı gösterecek daha belirgin araç ve yöntemlerle gerçekleştirilir (aynıyla karşılık veya misliyle karşılık).

Oldubitti (*fait accompli*) stratejisinden farklı olarak fiili durumlar⁴⁰ (*de facto situation*) yaratma stratejisindeyse savunmacı taraf statüyü tek yanlı uygulamalarla kendi yararına değiştirmeye çalışan tarafı kendisiyle müzakereye ikna etmek için girişimlerde bulunur. Bu durumsal değişikliklere tepki gösterildiğinde durumu müzakereye hazır olduğu ifade edilir. Örneğin Türkiye 1974-1976 yılları arasında Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’de “Türk kıta sahanlığı”nda TPAO’ya petrol arama ruhsatları verdiğinde Yunanistan anında tepki göstermiş ve söz konusu ruhsat alanlarının kendi kıta sahanlığı olduğunu iddia etmiştir. Dönemin deniz hukukuna göre “aynı kıta sahanlığının, kıyıları karşı karşıya olan iki ya da daha fazla devletin ülkesine bitişik olduğu yerlerde, bu devletlere ait kıta sahanlığının sınırı bu devletler arasında anlaşma ile tespit edilecektir.”⁴¹ Dolayısıyla sahilدار ülkeler arasında müzakereyle sınırlandırma anlaşmasının yapılması gerektiğinden Yunanistan her iki tarafın da hak iddiasında bulunduğu bir denizde sınırlandırma müzakerelerinin yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 1976 yılında tarafların imzaladıkları Bern Mutabakatı⁴² ile Türkiye’nin ve Yunanistan’ın sahilدار devletler olarak Ege

40 Fiili durum (*de facto situation*), henüz taraflar arasında bir ahdi hukuk düzeni kurulmadığı bir uyumsuzlukta taraflardan birinin başlattığı tek yanlı eylemle hasmı söz konusu durumu müzakereye zorlaması olarak tanımlanabilir. Yaratılan fiili durum ancak taraflar arasında hukuki (*de jure*) bir düzenlemeye bağlandığında anlam ifade edecektir.

41 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin 6. maddesi için bk. “1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri: Kıta Sahanlığı Sözleşmesi”, <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/136-1958-cenevre-deniz-hukuku-soezlesmeleri-kita-sahanligi-soezlesmesi> (Erişim: 5 Ekim 2023).

42 Bk. “Bern Agreement Between ...”

Denizi’nde kıta sahanlığına sahip oldukları kabul edilirken nihai bir anlaşma sağlanıncaya değin tarafların ulusal kara sularının dışında faaliyetlere girişmeyecekleri kabul edilmiştir.

1987 yılında Yunanistan, Bern Mutabakatı’nın geçerli bir anlaşma olmadığını açıklayarak Taşoz Adası’nın kara sularının dışında petrol arayacağını belirtmesiyle iki ülke arasında tartışma yeniden alevlenmiştir. Bu kriz sırasında Türkiye, misilleme ve zorlayıcı diplomasi stratejisini uygulamıştır.⁴³ Eğer Yunanistan, kara sularının dışında araştırma faaliyetlerine başlarsa Türkiye de ilan ettiği ruhsat bölgelerinde –tartışmalı alanlarda benzer araştırma faaliyetlerine başlayacağını açıklamıştır. İlerleyen süreçte Yunanistan Bern Mutabakatı’nın geçerli bir metin olduğunu ve kara sularının dışında araştırma faaliyetlerine başlamayacağını açıklamış ve kriz sonlanmıştır. Ancak kıta sahanlığına ilişkin uyuşmazlık hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Diğer yandan özellikle 2003 sonrasında Doğu Akdeniz’de tarafların (Türkiye, KKTC ve KRY) karşılıklı olarak birbirlerinin hamlelerini önlemeye-dengelemeye çalıştıkları gözlenmektedir.⁴⁴ Burada ilginç olansa deniz yetki alanlarına tarafların hangi anlamı yükledikleri sorusudur. Türkiye, sahilgar ülkelerin deniz yetki alanlarındaki hak ve yetkilerinin doğrudan egemenlik konusu olmadığından hareket ederken Yunanistan ve KRY, bu hak ve yetkileri egemenlik konusu olarak görmektedirler. Aslında tarafların bu yaklaşımında bir süreklilik söz konusudur.⁴⁵ Dolayısıyla deniz yetki alanlarında kıyıdaer ülkeler arasındaki rekabet de tarafların konuyu “egemen haklar” veya “egemenlik” sorunu olarak değerlendirmesine göre yönelmektedir.

43 Ayrıntılar için bk. Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008, s. 154-193.

44 Özellikle denizcilik faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler bağlamında Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’de Navtex yayımları konusunun da bir rekabet aracı olduğu söylenebilir. Uluslararası Hidrografik Örgütü (IHO) toplantılarında Türkiye’nin Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’de (NAVAREA III) Navtex bildirimlerine ilişkin olarak yetki bölgelerini düzenleyen bir sınırlandırma anlaşması yapılmamış olduğunu ileri sürdüğü ve Yunanistan ve KRY’nin navtex duyurularını yetkisiz istasyonlar tarafından yapılan duyurular olarak gördüğü belirtilmektedir. Bu konuda IHO’nun 2009, 2017 yıllık raporlarına bakılabilir. “9th Meeting of the IHO Sub-Committee on the World-Wide Navigational Warning Service (WWNWS) Cape Town, South Africa 28 August – 1 September 2017, SUMMARY REPORT”, <https://iho-monaco.reisswolf.fit/content/a3280724-fcbb-4220-b771-1b0330d68332/1.0> (Erişim: 5 Ekim 2023).

45 Bu eşitlikçi ve gerçekçi yaklaşımı doğrudan dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’in 22 Mart 1978 tarihinde TBMM’deki açıklamalarında da gözlemek mümkündür:

Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarına ilişkin rekabetin birbiriyle ilintili araç ve yöntemlerle sürdürüldüğü görülmektedir. Bilimsel araştırma izinleri, ruhsat ve ihaleler, sondajlar, sınırlandırma anlaşmaları bu araç ve yöntemlerden başlıcalarıdır. Bu araç ve yöntemlere başvurulmasının kıyıdar devletlerin egemen hakları veya egemenlik iddiaları konusunda tüm tartışmaları ortadan kaldırdığı söylenemez. Tam aksine III. Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin kıyıdar ülkelere tanımış olduğu egemen haklar taraflar arasındaki rekabette araçsallaştırılmaktadır. Öyle ki Doğu Akdeniz’in kapalı-yarı kapalı coğrafi özelliği dikkate alındığında çok sayıda kıyıdar ülkenin birbirleriyle sorunlu ilişkilere sahip olması sürekli bir rekabeti beslemektedir. Bu rekabet ortamında kıyıdar ülkeler sürekli olarak birbirlerini dengeleyecek ittifak ilişkileri kurgulamak zorunda kalmaktadır. Özellikle taraflardan bazılarının birbirleriyle sınırlandırma anlaşmaları yapması bu anlaşmalara dahil olmayan diğer kıyıdar ülkeleri de benzer anlaşmalar yapmaya yöneltmektedir. Kaldı ki iki taraf arasında bir sınırlandırma anlaşması bu kez yan sınırları paylaştıkları üçüncü-dördüncü ülkelerle de benzer anlaşma yapmalarını gerektirdiğinden yan sınırların belirlenmesi tartışmalarına yol açmaktadır.⁴⁶ KRY’nin Mısır, Lübnan ve İsrail ile gerçekleştirdiği sınırlandırma anlaşmaları bu duruma örnektir.

“Biz, Türk Ulusunun meşru haklarını savunurken, başka herhangi bir ulusun meşru haklarını zedelemeyi düşünmeyiz. Yunanistan’la ilişkilerimizde de bu temel kurala uymamız doğaldır. Ne var ki, bazı uluslararası teknik sorumlulukların egemenlik hakkına benzer biçimde kullanılmak istenmesi, elbette tarafımızdan durumun bir egemenlik sorunu gibi değerlendirilmesini gerektirmez. FIR sorumluluğu böyle bir sorumluluktur.

Ege’deki bir kısım hava sahası ile ilgili olarak, Yunanistan’ın üslendiği uluslararası bir teknik sorumluluk niteliğindedir, bunun bir egemenlik hakkına dönüştürülmesi yolundaki emrivakiler veya eğilimler, elbette Türkiye tarafından kabul edilemez. Kıta Sahaneliği sorununu da, gerçek boyutlarının ötesinde bir egemenlik çekişmesine dönüştürmemek gerekir. Konuya, aramızda bir şeyler alıp verme konusu olarak da bakılmamalıdır. Söz konusu olan, ne Yunanistan’ın kendine ait bir haktan ödün vermesidir, ne de Türkiye’nin kendine ait olmayan bir hak elde etmek istemesidir. Yunanistan’ın zaman içinde tek yanlı olarak yaratmaya kalkıştığı fiili durumları Yunanistan’ın gerçek hakları gibi görme olanağımız elbette yoktur.”

Neziroğlu ve Yılmaz, **age**, s. 613.

46 Örneğin Türkiye 2019 yılında Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin olarak Mutabakat Muhtırası imzaladığında buna Suriye devleti Libya ile denizden bir cephesi olmamasına karşın itirazda bulunmuştur. Söz konusu mektup için bk. “Letter dated 29 April 2020 from the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3862113> (erişim:5 Ekim 2023).

Yunanistan ve Mısır’ın itiraz bildirimleri için bk. “Letter dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3853066> (Erişim: 5 Ekim 2023).

Dolayısıyla kıyıdaş ülkeler arasındaki rekabet araç ve yöntemlerinin etkisi birbirinden farklılık göstermektedir. Özellikle 2000 sonrası süreçte rekabetin gözlemlenebileceği girişimleri aşağıdaki başlıklar altında sıralamak olasıdır.

3.2.1. Ruhsat Faaliyetleri

Ülkesel egemenlik bakımından devletler kara ülkesinde olduğu gibi deniz ülkesinde de doğal kaynaklarının araştırılması, çıkarılması ve işletilmesine ilişkin olarak koşullarını kendisinin belirlediği ruhsatlandırma faaliyetlerinde bulunabilir. Bununla birlikte Uluslararası Deniz Hukuku'nun devletlere sağlamış olduğu egemen haklar açısından bakıldığında ise durum görece daha karmaşıktır. III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde kıyıdaş ülkelerin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgedeki hak ve yetkileri bazı açılardan farklılık göstermektedir. Kıta sahanlığına ilişkin olarak kıyıdaş ülkenin bu haklara ilişkin bir ilanı gerekmezken münhasır ekonomik bölge için kıyıdaş ülkenin deniz ülkesine ait münhasır ekonomik bölge sınırlarını ilan etmiş olması gerekir. Kıyıdaş bir ülke egemen haklarının sınırını ise ancak diğer kıyıdaş ülkelerle yapacağı anlaşmalarla gerçekleştirebilir.

Tablo 3. Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarında Ruhsat Faaliyetleri

TÜRKİYE	KKTC	YUNANİSTAN	KRY
TPAO AR/TPO/XIV/D/5011 2012/2802 27.04.2012 AR/TPO/XVI/J/5026 AR/TPO/XVI/K/5027 AR/TPO/XVI/L/5028 2012/2968 27.04.2012	22.09.2011 TPAO	3 Ekim 2019 Exxon-To- tal-ELPE Gi- rit'in Batısı- Güneybatısı	Araştırma Li- sansları Blok 2 – Ocak 2013'te Verildi Eni Cyprus Li- mited (%60) - «Operatör» KOGAS Kıbrıs Limited (%20) TotalEnergies EP Cyprus BV (%20)

“Note verbale dated 23 December 2019 from the Permanent Mission of Egypt to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3841139> (Erişim: 5 Ekim 2023).

AR/TPO/XIV/E/5029 2012/2973 27.04.2012			Blok 3 – Ocak 2013'te verildi Eni Cyprus Limited (%50) - «Operatör» KOGAS Kıbrıs Limited (%20) TotalEnergies EP Cyprus BV (%30)
AR/TPO/XVIII/F/5033			
AR/TPO/XVIII/G/5034			
AR/TPO/XVIII/H/5035 2012/2974 27.04.2012			Blok 5 – Aralık 2021'de verildi Exxon Mobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited (%60) - «Operatör» Qatar Petroleum International Upstream LLC (%40)
AR/TPO/XIII/A 2012/2975 27.04.2012			
TPO/XIV/C 2012/1753 27.04.2012			
AR/TPO/XVIII/E			
M/TPO/XVIII/A 2008/14004 16.07.2009			
AR/TPO/XVI/E M/TPO/XVI/A 2008/14005 16.07.2009			Blok 6 – Nisan 2017'de verildi Eni Cyprus Limited (%50) - «Operatör» TotalEnergies EP Cyprus BV (%50)
AR/TPO/I/A AR/TPO/IX/B			
AR/TPO/IX/C			
AR/TPO/IX/D 7/8563 18.07.1974			Blok 7 – Eylül 2019'da Verildi TotalEnergies EP Cyprus BV (%50) - «Operatör» Eni Kıbrıs Limited (%50)
			Blok 8 – Nisan 2017'de verildi

			Eni Cyprus Limited (%60) - «Operatör» TotalEnergies EP Cyprus BV (%40) Blok 9 – Ocak 2013'te verildi Eni Cyprus Limited (%60) - «Operatör» KOGAS Kıbrıs Limited (%20) TotalEnergies EP Cyprus BV (%20) Blok 10 – Nisan 2017'de verildi Exxon Mobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited (%60) - «Operatör» Qatar Petroleum International Upstream LLC (%40) Blok 11 – Şubat 2013'te verildi Total Energies EP Cyprus BV (%50) - «Operatör» Eni Kıbrıs Limited (%50) İşletme Lisansı

			Blok 12 (Afrodit) – Kasım 2019'da Verildi Chevron Cyprus Limited (%35) - «Operatör» Delek Sondaj Limited Ortaklığı (%30) BG Kıbrıs Limited (%35)

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Henüz bir anlaşmanın gerçekleştirilemediği deniz yetki alanlarında kıyıdar ülkelerin hak iddiasında bulundukları bölgelere ilişkin olarak sınırları tek yanlı belirlemeleri ve bunu BM'ye bildirmeleri mümkündür. Ancak bu bildirimler sadece bir sınırlandırma anlaşması için kıyıdar ülkelerin istemlerinin kayda geçirilmesinin ötesinde bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla kıyıdar ülkelerin tek yanlı ruhsat faaliyetleri sınırlı bir etkiye sahiptir ve çoğu kez bir uyumsuzluk ve çatışmanın da aracıdır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi Doğu Akdeniz özelinde gerek Türkiye gerekse KRY farklı zaman dilimlerinde ya ulusal şirketlerine veya uluslararası şirketlere araştırma-sondaj ruhsatları vermiştir. Özellikle egemen hak iddialarının örtüştüğü alanlarda bu ruhsatlara dayanarak arama-sondaj faaliyetleri icra edilmeye başlandığında ise diğer ülkenin itiraz ve fiili askerî engellemeleri ile karşılaşmaktadır.

3.2.2. Bilimsel Araştırma Faaliyetleri

Devletler deniz yetki alanlarında diğer ülkelerin gerçekleştirecekleri bilimsel araştırma faaliyetlerini engelleme hakkına sahip değildir, ancak bu konuda Sözleşmenin 246. ve sonraki maddelerinde düzenleyici kuralları belirleme hakkı söz konusudur. Kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırları içinde gerçekleştirilecek bilimsel araştırma faaliyetleri için kıyıdar ülkenin haberdar edilmesi, araştırmayı gerçekleştirecek kuruluşların Sözleşme yükümlülüklerine uygun hareket etmeleri beklenir.

Doğu Akdeniz'de kıyıdar ülkeler arasında sınırlandırma bakımından eksiksiz bir anlaşmanın henüz sağlanamamış olmasına rağmen kıyıdar ülkelerin araştırma kuruluşları veya uluslararası araştırma kuruluşları uzun zamandan

beri bölgede farklı amaçlarla araştırma faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Türkiye’nin 1970’lerden itibaren Doğu Akdeniz’de bilimsel araştırma faaliyetlerini desteklediği veya kendi araştırma kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirdiği görülmektedir. Kuşkusuz bu araştırmalardan bir kısmı münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığındaki hidrokarbon zenginliklerini araştırma amacına yönelik gerçekleşmiştir.

Bilimsel araştırma faaliyetleri bakımından kıyıda olmaya alan araştırma kuruluşlarının söz konusu alanlardaki faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için kıyıda ülkeden izin almaları, en azından haberdar etmeleri bir rekabet doğurabilmektedir. Birden fazla ülkenin hak iddiasının örtüştüğü alanlarda gerçekleştirilecek araştırma faaliyetlerinde hangi ülkenin yetkiye sahip olduğu tartışma doğurmaktadır. Araştırma faaliyetlerine ilişkin navtekslerin duyurulması sürecinde de kıyıda ülkelerin kuruluşları arasında yetkili-yetkisiz suçlamaları yapılmaktadır. Örneğin Türkiye, Doğu Akdeniz’de KRY kuruluşlarının navteks duyurularını yetkisiz birim tarafından yapıldığı gerekçesiyle reddetmektedir.⁴⁷

Tablo 4’te görüleceği üzere Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de duyurmuş olduğu navtexler “sismik araştırma”, “sismik çalışma”, “bilimsel çalışma”, “bilimsel araştırma” gibi farklı isimlendirmelere yer vermektedir. Bunun yanı sıra deniz kablolarının döşenmesi veya bakımına ilişkin teknik nitelikli çalışmalar için de zaman zaman navtex duyuruları yapılmıştır.

Tablo 4. Doğu Akdeniz’de Araştırma İzinleri

TÜRKİYE	KKTC	YUNANİSTAN	KRY
Sismik Araştırma – Sismik Çalışma İzni 2007 R/V K.İRİ REİS (Navtex No.: 457) 2007 R/V K.İRİ REİS (Navtex No.: 492) 2008 Malene Ostervold (SHOD-545/20)	27 Sept.-1 Nov 2011R/ V Piri Reis	-	2002 Northern Access (Türkiye tarafından engel- lendi)

47 Türkiye, Uluslararası Hidrografi Örgütü’nde Ege Denizi ve Akdeniz’de bölge ülkeleri arasında yetki bölgelerinin sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşma yapılmamış olduğunu, ancak bir düzenleme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda bk. “Statement by Turkey on WNWNS9/3/2/III MSI Self Assessment NAVAREA III”, IHO, https://legacy.iho.int/mtg_docs/com_wg/CPRNW/WWNWS9/WWNWS9-Full_Final_Report.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).

2010 OCEANIC CHALLENGER (GEO CHALLENGER), CASSANDRA 5 ve STORMBAS (Navtex No.. 868) [Antalya Körfezi] 2011 M/V BERGER SURVEYOR, M/V SHARONA, M/V GLOMAR VENTURE ve THOR BEAMER (Navtex No.: 604/11) 2011 R/V K.İRİ REİS (Navtex No.: 691/11) 2014 BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V BRAVO SUPPORTER VE M/V DEEP SUPPORTER (Navtex No.: 743/14) 2014 BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V BRAVO SUPPORTER VE M/V DEEP SUPPORTER (Navtex No.: 765/14) 2018-2019 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:1032) 2019 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:0147) 2019 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:0549) 2019 R/V Barbaros Hayreddin Paşa, M/V Tanux-1, R/V Apollo Moon (Navtex No.:832) 2019 R/V Barbaros Hayreddin Paşa, M/V Tanux-1, R/V Apollo Moon (Navtex No.:835) 2019 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:999) 2019 R/V ORUÇ REİS, ATAMAN AND CENGİZHAN (Navtex No.: 1323/19) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 595/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 0977/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1024/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (TURNHOS N/W: 1062/20)	conducted 2D Seismic Survey	2006 <i>Prepared by</i> Beicip-Franlab (MC2D-YP2006) 2007 M/V Atlantic Explorer (MC3D-CYP2007) 2008 M/V Harrier Explorer (MC2D-CYP2008) 2011 2013 (MC3D-CYP2013)

2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1085/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1093/20) 2020 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:1178) 2020 R/V BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:1257) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1262/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1314/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1332/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1364/20) 2020-2021 R/V BARBAROS HAYRED- DİN PAŞA, M/V TANUX-1, R/V APOLLO MOON (Navtex No.:1378) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1404/20) 2020 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1460/20) 2020-2021 R/V ORUÇ REİS, A. AND C. (Navtex No.: 1610/20) 2022-2023 R/V ORUÇ REİS, ATAMAN (TURNHOS N/W : 0896/22)			
Bilimsel Araştırma – Bilimsel Çalışma İzni 2007 R/V BİLİM (Navtex No.: 491) 2009 R/V MARIA S. MERIAN (Navtex No.: 609/09) 2017 ODIN FINDER (Navtex No.: 1095/20)			

Kaynak: Yazar tarafından Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Navtex Arşivi'nden derlenmiştir. Navtex'lerde "sismik araştırma" ve "sismik çalışma" ifadeleri içeren navtexler "bilimsel araştırma", "bilimsel çalışma" ifadelerinden ayrılarak tabloya aktarılmıştır.

Farklı isimlendirmeler kullanılmış olsa da söz konusu sismik-bilimsel araştırma/çalışmaların UNCLOS bakımından kıyıdaer ülkeye bir egemen hak doğurmuş olduğundan söz etmek kolay değildir. Çünkü henüz Türkiye ile (KKTC ve Libya dışında) kıyıdaer ülkeler arasında bir sınırlandırma anlaşması

yapılmış değildir.⁴⁸ Tarafların hak iddiasında bulundukları bir deniz alanında yürütülen sismik veya bilimsel araştırmadan söz edilmektedir. Buradaki ilişki ise sismik araştırmalar için hangi kıyıda ülkeden izin alınacağı ve zarar vermeme ilkesine uygunluğun nasıl saptanacağıdır.⁴⁹

3.2.3. Sondaj Faaliyetleri

Deniz yetki alanları açısından kıyıda ülkelerin kıta sahanlığında sondaj faaliyeti münhasır bir egemen hakka işaret etmektedir. Çünkü sadece kıyıda ülkeler veya yetkilendirdiği kuruluşlar ruhsat alanlarında sondaj faaliyeti icra edebilirler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, kıyıda ülkeler arasında bir sınırlandırma anlaşmasının yapıp yapılmadığıdır. Eğer kıyıda ülkeler arasında bir kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması yapılmamışsa ve sondaj alanları örtüşüyor ise kaçınılmaz olarak ilgili ülkeler arasında bir uyumsuzluk-çatışma yaşanabilir.

Tablo 5. Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarında Sondaj İzin ve Faaliyetleri

Türkiye	KKTC	Yunanistan	KRY
Sondaj faaliyetleri 29.10.2018 Alanya 1 (FATİH) 30.04.2019 Finike 1 (FATİH) 08.10.2019 Güzel-yurt (YAVUZ) 10.02.2020 Narlıkuyu (FATİH)	07.07.2019 Karpaz 1 (YAVUZ) 15.11.2019 Magosa 1 (FATİH) 18.01.2020 Lefkoşa 1 (YAVUZ)	-	19.09.2011 Noble Homer Ferrington 01.06.2013 ENSCO 5006 19.09.2014 SAIPEM 10000 06.01.2015 SAIPEM 1000 12.07.2017 West Cappella

48 UNCLOS 56. ve 77. maddelerine göre kıyıda ülkenin denize ilişkin bilimsel araştırma yapma konusunda münhasır hakkı bulunmaktadır.

49 Türkiye-Yunanistan arasındaki Ege Denizi Kıta Sahanlığı uyumsuzluğuna ilişkin olarak 1976 tarihli Uluslararası Adalet Divanı kararında Türkiye’nin Ege Denizi’nde yürüttüğü sismik araştırma faaliyetlerinin kıyıda ülkelerin hak ve menfaatlerine halel getirmediği belirtilmiştir. Ancak süreç içerisinde deniz yetki alanlarında yürütülen sismik araştırma faaliyetlerinin olası etkilerinin daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Örneğin Güneysu sismik araştırmaların deniz canlıları üzerindeki olumsuz etkilerinin zarar vermeme ilkesinin ihlalini oluşturduğunu belirtmektedir. Bu konuda bk. Gökhan Güneysu, “Sualtında İcra Edilen Sismik Araştırmalardan Kaynaklanan Kirlilik ve Uluslararası Hukuk”. **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt: 29, Sayı: 1, 2020, s. 33–50, <http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.1.0076> (Erişim: 5 Ekim 2023).

20.04.2020 Sel- çuklu (YAVUZ)			28.12.2017 SAIPEM 12000 09.02.2018 SAIPEM (Gerçekleşmedi) 15.11.2018 STENA ICE MAX 09.01.2019 STENA ICE MAX 16.11.2021 TUNGS- TEN EXPLORER

Kaynak: Yazar tarafından Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Navtex Arşivi'nden derlenmiştir.

Kıyıda ülkeler hak iddia ettiği kıta sahanlığı bölgelerinde sondaj faaliyetine girişmeyi egemen haklara sahip olduklarının bir işareti olarak görürler. Ancak aynı bölgede hak iddiasında olan diğer kıyıda ülkeyle bir sınırlandırma anlaşması gerçekleştirilmeden istikrar ve uzlaşma yaratmak mümkün değildir. Doğu Akdeniz’de Türkiye, KRY, İsrail ve Mısır kıyıda ülkeler olarak hak iddiasında bulundukları bölgelerde çeşitli sondaj faaliyetlerini icra etmektedirler. KRY’nin Mısır, Lübnan, İsrail’le yapmış olduğu sınırlandırma anlaşmaları KRY’nin statüsü dolayısıyla Türkiye ve KKTC tarafından meşru kabul edilmemektedir. Türkiye’ye göre bugünkü Kıbrıs Cumhuriyeti 1960’ta kurulan ortak devlet değildir ve Kıbrıs Türk Toplumu’nun temsil edilmediği bir devletin bu tür yetkileri kullanması mümkün değildir. Dolayısıyla KRY’nin araştırma ve sondaj izni verdiği deniz alanlarında Kıbrıs Türk Toplumu’nun da egemen hakları vardır ve bu bölgelerde KKTC’nin verdiği araştırma ve sondaj ruhsatlarıyla faaliyet icra edilebilir.⁵⁰ Nitekim TPAO KKTC’nin vermiş olduğu ruhsatlara dayanarak Kıbrıs’ın güneyinde tartışmalı bölgelere yakın yerlerde sondaj faaliyetleri gerçekleştirmiştir.

50 Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız KKTC ile yapılan anlaşma sonrasında yapmış olduğu açıklamalarda Kıbrıs’ın doğal kaynakları üzerinde iki toplumun da hakları bulunduğunu, eğer Kuzey’de veya Güney’de TPAO’nun KKTC adına gerçekleştireceği sondajlarda hidrokarbon kaynaklarına rastlanır ve bunlar üretilirse elde edilen kazancın Rum Toplumu ile paylaşılmasının mümkün olduğunu açıklamıştır. Bu konuda bk. “Bakan Taner Yıldız: ‘Kıbrıs’ta Kaynaklar Her İki Toplum Tarafından Adilane Paylaşılmalı’”, *Milliyet*, 21.11.2014, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/bakan-taner-yildiz-kibris-ta-kaynaklar-her-iki-toplum-tarafından-adilane-paylaşılmalı-10483845> (Erişim: 5 Ekim 2023).

3.2.4. Sınırlandırma Anlaşmaları

Doğu Akdeniz’de komşu ülkeler arasındaki sınırlandırma anlaşmalarının diğer kıyıdaır ülkeler açısından tanınıp tanınmaması temel açmaz olarak görülmektedir. Tablo 6’da görüldüğü gibi KRY sırasıyla 2003 yılında Mısır⁵¹, 2007 yılında Lübnan⁵², 2010 yılında ise İsrail⁵³ ile sınırlandırma anlaşmaları imzalamıştır. Bunu takiben Türkiye ise 2011 yılında KKTC ve 2019 yılında ise Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti ile sınırlandırma anlaşmaları imzalamıştır.⁵⁴ Yunanistan ise Mısır ile 6 Ağustos 2020 tarihinde MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış ve 24 Aralık 2020 tarihinde BM Denizcilik ve Deniz Hukuku Ofisi Hukuk İşleri Bürosu tarafından yayınlanarak kayda geçirilmiştir.⁵⁵ 27 Ekim 2022 tarihinde ise Lübnan-İsrail arasında deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşması imzalanmıştır.⁵⁶

51 “Agreement Between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone”, 17 February 2003 (entry into force: 7 March 2004; registration #: I-44649; https://treaties.un.org/Pages/AdvanceSearch.aspx?tab=UNTS&clang=_en (Erişim: 5 Ekim 2023)).

52 Bu anlaşma imzalanmış olmasına rağmen Lübnan henüz onay sürecini tamamlamadığı için yürürlükte değildir. KRY 2009 yılında anlaşmayı onaylamıştır.

53 “Agreement Between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone”, signed in Nicosia on 17 December 2010 (entry into force: 25 February 2011; registration #: I-48387; registration date: 9 March 2011; <http://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

54 “Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean” 27 November 2019 (entry into force: 8 December 2019; registration #: 56119; registration date: 11 December 2019; UNTS) https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_%28HC%29_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).

55 “Agreement Between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Arab Republic of Egypt on the delimitation of the exclusive economic zone between the two countries”, 6 August 2020 (entry into force: 2 September 2020; registration #: I-56237; registration date: 3 September 2020; https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028058a22f&clang=_en (Erişim: 5 Ekim 2023)).

56 Söz konusu anlaşmaya ilişkin koordinatlar BM’ye bildirilmiş olmakla beraber tarafların onay süreçleri devam etmektedir. Bk. “List of Geographic Coordinates for the Delimitation of a Maritime Boundary Line of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of Lebanon”, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/LebanonCoordinates.pdf> (Erişim: 5 Ekim 2023).

Kıyıdaer ülkeler arasında sınırlandırma anlaşmalarının yapılmakta oluşu özü itibarıyla Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan ve KRY arasındaki rekabeti gündeme getirmektedir. Hâlihazırda Türkiye ile Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda bir doğrudan müzakere söz konusu değildir. KRY ile Türkiye arasında ise diplomatik tanıma ve ilişki kurulmuş değildir. Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye garantörü bulunduğu 1960 antlaşmalarıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde 1964 yılından beri Türk Toplumunu temsil edilmediği ve karar yapısında temsilcileri yer almadığı için Kıbrıs Cumhuriyeti'ni meşru temsilci olarak tanımamaktadır. Türkiye'nin görüşüne göre Kıbrıs'ta her iki toplumun da temsil edildiği bir devlet oluşturulduğu takdirde deniz yetki alanları konusunu bu devletle müzakere edebileceğini belirtmektedir. Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu temsilcilerine göre Kıbrıs Rum Toplumunu temsilcilerinin diğer kıyıdaer ülkelerle sınırlandırma anlaşmaları yapmakta oluşu hukuki/siyasi bakımdan kurucu antlaşmalara aykırı bir işlem oluşturmaktadır. KRY bu tür sınırlandırma anlaşmaları yaptığı gibi KKTC de benzer anlaşmaları yapabilir. Ancak buradaki pratik zorluk KKTC'yi Türkiye dışındaki kıyıdaer ülkelerin tanımıyor oluşudur.

Tablo 6. Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarına İlişkin Sınırlandırma Anlaşmaları ve Ortak Projeler

Türkiye	KKTC	Yunanistan	KRY
21.09.2011 KKTC (Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması)			17 Şubat 2003 Mısır
27.11.2019 Libya (Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Mutabakat Muhtırası)	21.09.2011 KKTC-Türkiye (Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması)	06.08.2020 Mısır (MEB)	17 Ocak 2007 Lübnan
(3 Ekim 2022 Türkiye Cumhuriyeti ve Libya Ulusal Birlik Hükümeti Arasında Hidrokarbon Alanında İş birliğine Dair Mutabakat Muhtırası)		24.05. 1977/ 09.06.2020 İtalya	17 Aralık 2010 İsrail (27 Ekim 2022 Lübnan-İsrail)
Çok Taraflı Ortak Projeler			

-	-	Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EMGF) EastMed	Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EMGF) EastMed

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Dolayısıyla KKTC bu hakkını ancak Türkiye ile yapmış olduğu anlaşmalar çerçevesinde kullanabilmektedir. Bu durum ise Türkiye'nin bir yandan kendi egemen haklarını bir yandan da KKTC'nin egemen haklarını üçüncü taraflara karşı edimsel olarak savunmasını gerektirmektedir. Nitekim özellikle KRY'nin Doğu Akdeniz'de ilan ettiği ruhsat bölgelerinde sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışan şirketleri zaman zaman karşı karşıya getirmektedir. Bu gibi durumlarda Türkiye kimi zaman ruhsat bölgelerindeki askerî varlığını kullanarak sondajlara engel olmakta kimi zaman da navtex duyurularıyla bu bölgelerde askerî tatbikatlar icra etmektedir. Ruhsat edinmiş şirketler şimdilik doğrudan bu rekabetin tarafı olmaktan kaçınmak için sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerini Türkiye ve KKTC'nin ilan ettiği ruhsat alanlarıyla örtüştürmemeye çalışmaktadırlar.

Sonuç

Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan arasındaki rekabetin çok katmanlı ve çok aktörlü yapısının tarafları giderek daha fazla dikkatli olmaya yönlendirdiği söylenebilir. Rekabetin bir yandan egemenliği, diğer yandan egemen hakları ilgilendirmesi ülkelerin mevcut koşullarda iş birliği yapmasını zorlaştırmaktadır. Hasmane ilişkilere sahip iki ülkenin birbirine üstünlük sağlamaya çalışırken tüm güç unsurlarını ve ittifak kurabilme becerilerini kullanması çoğu kez istediğini elde etmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak bu durumun kısa ve orta erimde hasım aktörler arasında istikrarlı bir barış ve iş birliğini oluşturmayı kolaylaştırmadığı da bir gerçektir. Rekabet içerisindeki aktörlerden birinin diğer aktörün hak ve menfaatlerini dikkate almadan mevcut durumu oldubitti ile kendi yararına değiştirmeye çalışması ilişkilerde yıkıcı etkiler yaratır. Bu ise uzun soluklu/tekrarlayan çatışmalara neden olmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planında kimliğe ilişkin özellikleri de dikkate alındığında teknik ve hukuki yöntemlerle çözülebilecek uyuşmazlıklar bile kolaylıkla müzakere edilemez siyasi açmazlara dönüşebilmektedir.

2000'li yıllar özelinde bakıldığında ise Ege Denizi'nde Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabetin Doğu Akdeniz'i de kapsayacak şekilde genişlediği

gözlenmektedir. Özellikle KRY’nin Avrupa Birliğine üyeliğinin ardından bu rekabet ilişkisi yoğunluk kazanmıştır. Bu yoğunlukta Türkiye’nin son dönemde izlemiş olduğu dış politikanın olumsuz sonuçlarının da etkili olduğu söylenebilir. Doğu Akdeniz’deki rekabet salt iki ülke arasındaki güç dengesiyle açıklanabilecek nitelikte değildir. Tarafların kıyıda ülkeler ve içinde yer aldıkları ittifaklar ve uluslararası örgütlerdeki etkileriyle de yakından ilintilidir. Türkiye’nin özellikle Doğu Akdeniz’e kıyıda ülkelerle ilişkilerinde yaşadığı sorunlar, diplomatik-siyasi ilişkilerdeki diyalog eksikliği Türkiye’nin tezlerini destekleyecek ülkelerin sayısını azaltmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kıyıda ülkeler Türkiye yerine KRY-Yunanistan yanında yer almayı “stratejik çıkarları” bakımından gerekli görmektedirler. Özellikle Suriye, İsrail ve Mısır ile çatışmacı ilişkiler dolayısıyla bu ülkeler Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanları sınırlarının belirlenmesinde Türkiye yerine Yunanistan’la iş birliği yapmayı tercih etmektedirler.

Bu açıdan bakıldığında Yunanistan’ın bir yandan KRY’nin deniz yetki alanlarına ilişkin faaliyetlerine destek verirken diğer yandan da Ege Denizi’ndeki deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerine uygun zemin hazırlamakta olduğu görülmektedir. 2021 yılının ilk aylarında İyon Denizi’nde Yunanistan’ın ulusal kara suları sınırını 12 deniz miline genişletmesinin ardından Başbakan K. Mitsotakis ve Dışişleri Bakanı Nikos Dendias’ın yaptıkları açıklamada 1947 yılından 74 yıl sonra Yunanistan’ın ilk kez ulusal sınırlarını genişletmiş olduklarına vurgu yapmaları bu açıdan anlamlıdır.⁵⁷ Yunanistan’ın bu faaliyetinin ardından Doğu Akdeniz’de Girit-Rodos yayındaki adaların ve Meis’in sadece güney cephelerinde kara sularını 12 deniz miline genişletmeye çalışması bile Türkiye ve Yunanistan’da savaş nedeni sayma kararını yeniden tartışmaların odağına taşıyacaktır. Böyle bir çaba görünürde uluslararası hukuka uygun bir tasarruf olarak dillendirilse bile söz konusu adalar arasındaki mesafenin 24 deniz milinden geniş olmaması bu adalar arasındaki açık deniz

57 Mitsotakis ve Dendias’ın bu konuya ilişkin konuşmaları için bk. Alexandros Fotiadis and Theodore Karaoulanis, “Greece votes for the extension of its territorial waters”, EURACTIV, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/greece-votes-for-the-extension-of-its-territorial-waters/ (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Minister of Foreign Affairs N. Dendias’ speech during the parliamentary debate on the draft law, “Determining the breadth of territorial waters in the maritime zone of the Ionian and the Ionian Islands up to Cape Tenaro in the Peloponnese, (19.01.2021)”, MFA.GR, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-dendias-speech-during-the-parliamentary-debate-on-the-draft-law-determining-the-breadth-of-territorial-waters-in-the-maritime-zone-of-the-ionian-and-the-ionian-islands-up-to-cape-tenaro-in-the-peloponnese-19012021.html> (Erişim: 5 Ekim 2023).

statüsünü ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla Ege Denizi'nden Doğu Akdeniz'e geçişlerde serbest geçiş hakkı zararsız geçişe dönüşecektir ki Türkiye'nin bu konudaki ısrarlı itirazı bilinmektedir.

Diğer yandan Yunanistan ile Türkiye arasındaki rekabette bölgesel kutuplaşmaya doğru gidildiği görülmektedir. Bu kutuplaşma Karadeniz coğrafyasındaki Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmayı da kapsar bir şekilde gelişmektedir. Yunanistan bu çatışmada ABD ve AB ile paralel bir dış politika izlemektedir. Türkiye'nin izlediği dış politika ise zaman zaman ABD ve AB'nin öncelikleriyle çatışmaktadır. Farklı gerekçelerden beslenmiş olsa da Türkiye ve Rusya Federasyonu ABD ve AB karşısında kontrollü bir iş birliği sergilemektedir. Rusya Federasyonu Yunanistan'ın ABD'ye sağlamakta olduğu askerî kolaylıklardan ve Ukrayna'yı desteklemekte oluşundan ciddi olarak rahatsızlık duymaktadır. Türkiye ise Ukrayna-Rusya arasındaki çatışmada hayırhah bir denge gözetmeyi sürdürmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'ın izlediği siyasa Türkiye ve Rusya Federasyonu'nu bu noktada yakınlaştırmaktadır. Özellikle Suriye'de ayrılıkçı Kürt hareketlerine vermiş olduğu destekle beraber Yunanistan'a sağlamış olduğu askerî yardım ve kolaylıklar bölgede Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getirmektedir. ABD'nin F-35 uçakları, S-400 füzelerinin satın alınması, FETÖ/PDY ve Suriye'de PKK türevi örgütlere ilişkin olarak izlediği siyasa dolaylı veya doğrudan Türkiye ile Yunanistan arasındaki stratejik dengeyi Yunanistan lehine bozmaktadır. Bu destek Yunanistan'ı Türkiye ile ilgili uyuşmazlıklarda oldubittilere başvurmaya cesaretlendirmektedir. Silahsızlandırılmış statüdeki Yunan adalarında askerî tahkimatlar yapılması ve ahdi statünün ihlali doğal olarak Türkiye'nin tepkisini çekmektedir. Bölgedeki gerilimin tırmanması ise çatışmanın askerileşmesi ihtimalini yükseltmektedir. Özellikle 17 Aralık 2022'de NATO kapsamlı (NEXUS ACE) görev uçuşları sırasında Yunanistan savaş uçaklarının Türk uçaklarına radar kilidi atmaları gerginliği daha da tırmandırmıştır.⁵⁸ Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında iki ülke arasındaki rekabetin tırmanmakta olduğu bunun ise Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde Türkiye ve Yunanistan arasında kriz ve/ya askerileşmiş çatışma riskini arttırdığı söylenebilir.

Artan gerginlik ve askerileşmiş çatışma riski dolayısıyla her iki ülkede aşırı milliyetçi yaklaşımların ivme kazandığı görülmektedir. Siyasilerin çatış-

58 "Yunanistan'dan yeni provokasyon: Türk savaş uçaklarına radar kilidi attı", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/yunanistandan-yeni-provokasyon-turk-savas-ucaklarina-radar-kilidi-atti-2013646> (Erişim: 5 Ekim 2023).

macı söz ve söylemleri kitle iletişim araçları üzerinden geniş kitlelere ulaşmakta, bu ise rekabeti, hasmane duygu ve algılamaları derinleştirmektedir. Sonuçta 2000'lerin başında yakalanan güven ve güvenlik artırıcı ılımlı beklentilerin yerini son dönemde olumsuz algılar almıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin genel seyrinde tekrarlayan uyumsuzluk-çatışma özelliği varlığını hâlâ korumaktadır.

Kaynaklar

- Acer, Yücel, **Ege ve Doğu Akdeniz’de Sınırlandırma Sorunları**, SETA Yay., İstanbul, 2021.
- Aksu, Fuat, “Uyuşmazlık-Kriz Sarmalından Algı Değişimine Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün (Ed.), RİOTKDD Yay., İzmir, 2014, s. 55-90.
- Aksu, Fuat, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri”. **Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset**, Sertaç Hami Başeren (Y. Haz.), A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 2013, s. 159-196.
- Aksu, Fuat, “Protracted Conflicts and Foreign Policy Crises in Turkish Foreign Policy”, **New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues**, R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt (Eds.), İstanbul Gelişim University Press, İstanbul, 2017, s. 65-98.
- Aksu, Fuat, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aksu, Fuat, **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, SAEMK Yay., Ankara, 2001.
- Başeren, Sertaç Hami ve Kurumahmut, Ali (Y. Haz.), **Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, SAEMK Yay., Ankara, 2003.
- Başeren, Sertaç Hami, “Ege’de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü”, Ali Kurumahmut (Y. Haz.), **Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 82-115
- Başeren, Sertaç Hami, **Ege Sorunları**, TÜDAV Yay., Ankara, 2006.
- Bölükbaşı, Deniz, **Turkey and Greece The Aegean Disputes**, London: Cavendish Publishing Limited, 2004.
- Brecher, Michael, **The World of Protracted Conflicts**, Lexington, Maryland, 2016.

- Fotiadis, Alexandros and Karaoulanis, Theodore, “Greece votes for the extension of its territorial waters”, **EURACTIV**, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/greece-votes-for-the-extension-of-its-territorial-waters/ (Erişim: 5 Ekim 2023).
- George, Alexander L., “Strategies for Crisis Management”, Alexander, L. George (Ed.), **Avoiding War**, Westview Press, Boulder, 1991, p.377-394.
- Goertz, Gary and Diehl, Paul, “(Enduring) Rivalries”, Manus I. Midlarsky (ed), **Handbook of War Studies II**, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000, p. 222-270.
- Güneysu, Gökhan, “Sualtında İcra Edilen Sismik Araştırmalardan Kaynaklanan Kirlilik ve Uluslararası Hukuk”, **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt 29, Sayı 1, 2020, s. 33-50, <http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.1.0076> (Erişim: 5 Ekim 2023).
- Hürsoy, Siret ve Özün Çöllüoğlu, Z, Melis, “Ontological (In)security in the EU: The Case of Cyprus“, **Ankara Çalışmaları Dergisi**, Cilt 21, No 1, 2022, s. 167-193.
- Ioannides, Nicholas A., **Maritime Claims and Boundary Delimitation Tensions and Trends in the Eastern Mediterranean Sea**, Routledge, London, 2020.
- Kuneralp, Zeki, **İkili Rapor**, İSİS Yay., İstanbul, 1997.
- Kurumahmut, Ali, “Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları’nın Ege-menlik Devirleri”, Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut (Y. Haz.), **Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, SAEMK Yay., Ankara, 2003, s. 11-69.
- Küçük, Ayşe, **Türk Dış Politikası Açısından Tekrarlayan Çatışmalar: Algı, Söylem, Siyasa**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020
- Küçük, Ayşe ve Aksu, Fuat, “Türk Dış Politikasında Tekrarlayan Çatışmalar: Türk[iye]-Yunan[istan] ve Türk[iye]-Ermeni[stan] İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi-Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü- (8 - 10 Ekim 2018 Bursa / Türkiye)**, Tayyar Arı ve Kader Özlem (Eds.), Dora Yay., Bursa, 2018, s. 204-238.

- Lacoste, Yves, **Büyük Oyunu Anlamak**, NTV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Lacoste, Yves, **Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Mercan, Salih, Dış Siyasi Olaylarla İlgili TBMM'nin Gizli Oturum Görüşmelerinde Kıbrıs (1974), İKSAD Publication, Ankara, 2019.
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Y. Haz.), **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Cilt 7, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara, 2014.
- Özman, Aydoğan, **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi**, İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1984.
- Papandreu, Andreas, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1988.
- Resmî Gazete**, 18 Temmuz 1974, Sayı:14949, <http://turkishgreek.org/images/belgeler/14949.pdf> (Erişim: 5 Ekim 2023).
- Sayıcı, İlhan, **Yunan İç Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması (1946-1949)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Syrigos, Angelos and Dokos, Thanos, **Atlas of Greek- Turkish Relations** Kathimerini, 2020, https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).
- Şahin, Haluk, **Gece Gelen Mektup**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987.
- Thompson, William P., "Identifying Rivals and Rivalries in World Politics", **International Studies Quarterly**, 45, 2001, p. 557-586.
- "1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri: Kıta Sahanalığı Sözleşmesi", <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/136-1958-ce-nevre-deniz-hukuku-soezlesmeleri-kita-sahanligi-soezlesmesi> (Erişim: 5 Ekim 2023).
- "9th Meeting of the IHO Sub-Committee on the World-Wide Navigational Warning Service (WWNWS) Cape Town, South Africa 28 August – 1 September 2017, SUMMARY REPORT", **IHO**, <https://iho-monaco.re-isswolf.fit/content/a3280724-fcbb-4220-b771-1b0330d68332/1.0> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Agreement Between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Arab Republic of Egypt on the delimitation of the exclusive economic zone between the two countries”, 6 August 2020 (entry into force: 2 September 2020; registration #: I-56237; registration date: 3 September 2020; https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028058a22f&clang=_en (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Agreement Between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone”, signed in Nicosia on 17 December 2010 (entry into force: 25 February 2011; registration #:I-48387; registration date: 9 March 2011; <http://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Agreement Between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone”, 17 February 2003 (entry into force: 7 March 2004; registration #: I-44649; https://treaties.un.org/Pages/AdvanceSearch.aspx?tab=UNTS&clang=_en (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Akritas Planı“, <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/150-akritas-plan> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Bakan Taner Yıldız: ‘Kıbrıs’ta Kaynaklar Her İki Toplum Tarafından Adilane Paylaşılmalı’, **Milliyet**, 21.11.2014, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/bakan-taner-yildiz-kibris-ta-kaynaklar-her-iki-toplum-tarafindan-adilane-paylasilmali-10483845> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Bardak Taştı! Yunanistan, Lozan’ı Böyle İhlal Etti...”, **CNNTÜRK**, 26 Eylül 2022, <https://www.cnnturk.com/turkiye/bardak-tasti-yunanistan-lozani-boyle-ihlal-etti> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“Bern Agreement Between Turkey And Greece (11 November 1976)”, <http://turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/50-bern-agreement-between-turkey-and-greece-11-november-1976> (Erişim: 5 Ekim 2023)).

“IHO Publication S-23 Limits of Oceans and Seas (Draft 4th Edition, 2002)”, **IHO**, https://legacy.iho.int/mtg_docs/com_wg/S-23WG/S-23WG_

Misc/Draft_2002/S-23_Draft_2002_MEDITERRANEAN.doc (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Letter dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3853066> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Letter dated 25 April 2014 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General”, https://digital-library.un.org/record/770697/files/A_68_857-EN.pdf?ln=en (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Letter dated 29 April 2020 from the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3862113> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“List of Geographic Coordinates for the Delimitation of a Maritime Boundary Line of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of Lebanon“, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDF-FILES/LebanonCoordinates.pdf> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean” 27 November 2019 (entry into force: 8 December 2019; registration #: 56119; registration date: 11 December 2019; UNTS) https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDF-FILES/TREATIES/Turkey_11122019_%28HC%29_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Minister of Foreign Affairs N, Dendias’ speech during the parliamentary debate on the draft law “Determining the breadth of territorial waters in the maritime zone of the Ionian and the Ionian Islands up to Cape Tenaro in the Peloponnese” (19.01.2021)”, **MFA.GR**, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-dendias-speech-during-the-parliamentary-debate-on-the-draft-law-determining-the-breadth-of-territorial-waters-in-the-maritime-zone-of-the-ionian-and-the-ionian-islands-up-to-cape-tenaro-in-the-peloponnese-19012021.html> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Note verbale dated 23 December 2019 from the Permanent Mission of Egypt to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://digitallibrary.un.org/record/3841139> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“PM: Islands’ Sovereignty Beyond Dispute”, **Ekathimerini**, 24 Kasım 2022, <https://www.ekathimerini.com/news/1198617/pm-islands-sovereignty-beyond-dispute/> (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Statement by Turkey on WWNWS9/3/2/III MSI Self Assessment NAVARE A III”, **IHO**, https://legacy.iho.int/mtg_docs/com_wg/CPRNW/WWNWS9/WWNWS9-Full_Final_Report.pdf (Erişim: 5 Ekim 2023).

“Yunanistan'dan yeni provokasyon: Türk savaş uçaklarına radar kilidi attı”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/yunanistandan-yeni-provokasyon-turk-savas-ucaklarina-radar-kilidi-atti-2013646> (Erişim: 5 Ekim 2023).

Correlates of War (COW) Project, <https://correlatesofwar.org/>

The International Crisis Behavior (ICB) Project, <https://sites.duke.edu/icbdata/>

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, <https://tdpkrizleri.org>

DOĞU AKDENİZ'DE ENERJİ JEOPOLİTİĞİ VE DEĞİŞEN DİNAMİKLER

Sohbet KARBUZ*

Özet

Dünya jeopolitiğinde yüzyıllardır önemli bir yer tutmuş olan Doğu Akdeniz havzası, bölgede kök salmış olan ekonomik, sosyal, askerî, siyasi ve jeopolitik boyutların yanında enerji boyutuyla da küresel gündemin ön saflarında yer almaktadır. Yıllardır bir sorunlar yumağı olarak nitelenen bu bölgenin petrol ve gaz potansiyelinin en azından Kuzey Denizi kadar zengin olması Doğu Akdeniz'i jeoekonomik rekabetle çalkalar hâle gelmiştir. Petrol ve gaz kaynakları pastasından en fazla pay alabilme mücadelesi doğal gaz keşiflerinin artmasıyla hızlanmıştır. Bölgenin artan doğal gaz arz fazlasını dış piyasalara ihraç edebilecek altyapının yetersizliği nedeniyle geliştirilen birçok proje bazı ülkeler arasındaki rekabeti alevlendirirken bazıları arasındaki iş birliğinin artmasına neden olmuştur. Doğal gaz özelinde başlayan bu gelişmeler daha sonra diğer enerji türlerini de kapsayarak yayılmıştır. Enerji ekseninde yaşanan bu dinamikler, deniz egemenlik hakları anlaşmazlıkları, değişen ittifaklar ve yeşeren kutuplaşmalarla iç içe geçerek Doğu Akdeniz'i bir sorunlar yumağına dönüşmüştür. Bu makalenin amacı bölgede gözlemlenen bu dinamiklerde doğal gaz özelinde enerjinin rolünü güncel gelişmeler ışığı altında sergilemek, öngörülerde bulunmak ve bazı tavsiyeler sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Doğal Gaz, Enerji, Doğu Akdeniz, Jeopolitik, Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması, Doğu Akdeniz Gaz Forumu, İbrahim Muhtabakatlari.

* Dr., E-posta: karbuz@ome.org.

ENERGY GEOPOLITICS AND CHANGING DYNAMICS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN

Abstract

The Eastern Mediterranean basin, which has held an important place in world geopolitics for centuries, is at the forefront of the global agenda - besides the economic, social, military, political and geopolitical dimensions that are rooted in the region, this time with the energy dimension. For years this region has been described as a ball of problems. The fact that its oil and gas potential is at least as rich as the North Sea has dragged the Eastern Mediterranean into geo-economic competition. The race to get the largest share of the oil and gas resources pie has accelerated with the increase of natural gas discoveries. Since the existing infrastructure is insufficient to export the region's growing surplus of natural gas supplies to foreign markets, many proposed projects have led to increased cooperation between some countries while inflaming competition between some others. These developments have started with natural gas in the core but later spread to other types of energy. These dynamics in the energy axis have become intertwined with disputes over maritime sovereignty rights as well as with changing alliances and growing polarizations, and hence turned the Eastern Mediterranean into a ball of problems. The aim of this article is to demonstrate the role of energy, especially natural gas, in these dynamics observed in the region in the light of current developments, to make predictions and offer some recommendations

Keywords: Natural Gas, Energy, Eastern Mediterranean, Geopolitics, Delimitation of the Maritime Areas, East Mediterranean Gas Forum, Abraham Accords

1. Giriş

Uygarlığımızın vazgeçilmez bir parçası olan enerji ve siyaset özünde birbirine bağlıdır ve dış politikadan ayrılamaz.¹ Bu nedenle, jeopolitik ve uluslararası ekonomi, jeopolitik ve stratejinin etkileşimi olan jeoekonomik boyutlar Doğu Akdeniz'in enerji kaynakları yanında enerji nakil hatları ve güzergâhları ile daha karmaşıklılaşmıştır.

Enerji konusu, kıyıdaş ülkeler arasında iş birliği yanında, kalkınma, refah ve enerji güvenliği açısından bir fırsat oluşturacağına mevcut çekişmeleri tetikleyip bölgeye yeni kaygılar eklemiştir. Dahası, deniz yetki alanları konusunda kıyıdaş ülkelerin uzlaşmaz hukuki tezlerinin çatışmasına körük vazifesi sunmuş ve siyasi kutuplaşmayı arttırmıştır. Bu makalede jeopolitik penceresinden bakılarak Doğu Akdeniz'deki enerji mücadelesi ve bu mücadelenin yansımaları değerlendirilecektir.

Doğu Akdeniz'deki enerji mücadelesinin temelinde doğal gaz yatmaktadır. Bu yüzden öncelikle bölgenin doğal gaz potansiyeli yani şimdiye kadar keşfedilmiş ve ileride keşfedilmesi beklenen rezerv miktarları değerlendirilecektir. Keşfedilen gaz rezervleri bölgede bazı ülkelerin enerji dengelerini değiştirip ekonomik gelişmelerine ve kalkınmalarına katkı sağlarken keşfedilmesi beklenen rezervler de rekabet unsuru olmuştur.

Bu makalede önce Doğu Akdeniz'in hidrokarbonlar kapsamında petrol ve gaz potansiyeli incelenmekte ve bu potansiyelin büyüklüğü değerlendirilmektedir. Daha sonra ülke bazında arama ve üretim faaliyetleri incelenmektedir. Bunu bölgedeki gaz ticareti ve ticaret altyapısının detaylandırılması ve karşılaşılan zorluklar ve rekabet unsurları takip etmektedir. Bu rekabetin bir parçası haline gelen deniz yetki alanları konusundaki ihtilaf ve anlaşmazlıklar incelendikten sonra bölge ülkeleri arasında değişen siyasi ilişkilerin yol açtığı kutuplaşmada özelde doğal gazın, genelde enerjinin rolü tartışılacaktır. Bunu yaparken Doğu Akdeniz Gaz Forumu (DAGF) ve paralelinde gelişen önemli oluşumların bölge dinamiklerine etkisi irdelenecektir. Çıkarılan sonuçlar özetlenmeden önce Türkiye'nin izleyebileceği rol haritası konusunda bazı öneriler sunulacaktır. Tüm bunlar ele alınırken mümkün olduğunca güncel ve doyurucu literatür araştırması içeren çalışmalara atıflar yapılacaktır.

1 Brenda Shaffer, **Energy Politics**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011.

2. Doğu Akdeniz'in Hidrokarbon Potansiyeli

Doğu Akdeniz'de ilk doğal gaz keşfinin yapıldığı 1960'lı yılların sonundan bugüne 5 trilyon metreküpten (tcm) fazla doğal gaz rezervi keşfedilmiştir. Bu miktar, Avrupa'nın en büyük ikinci gaz tedarikçisi olan Norveç'te bugüne kadar keşfedilmiş doğal gaz miktarına eş değerdir. Söz konusu miktarın yarıdan fazlası 2009 yılından bu yana yapılan keşiflerde bulunmuştur ki bunların bazıları² dünya çapında derin denizlerde keşfedilen en büyük gaz sahaları arasında yer almaktadır.

Bölgede henüz dünya çapında bir petrol rezervi keşfedilmediğinden ve keşfedilen petrol sahalarının tümünün Mısır'da olması nedeniyle Doğu Akdeniz hidrokarbon potansiyelinden bahsedilirken genelde doğal gaza odaklanılmaktadır. İki nedenden ötürü bu yaklaşım yanıltıcıdır. Birincisi, bölgeyi (en azından petrol ve gaz sektörü açısından) önemli kılan asıl husus keşfedilmiş rezervlerden ziyade keşfedilmesi beklenen rezervlerin büyüklüğüdür. İkincisi, bölgede keşfedilmesi beklenen petrol rezervlerinin büyüklüğünün küçümsenmeyecek miktarda olduğudur.

Keşfedilmesi beklenen rezerv tahminleri konusunda dünya çapında bir otorite olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu (USGS), 2010 yılında Doğu Akdeniz'deki iki havzada (basen) jeolojik esaslı değerlendirme sonucunda teknik olarak çıkarılması mümkün fakat henüz keşfedilmemiş petrol ve gaz varlığı hakkında üç önemli çalışma yayınlamıştır.³ Bunların ilki, çoğunlukla İsrail, Gazze Şeridi, Güney Kıbrıs ve Lübnan açıklarını kapsayan Levant Havzasını, ikincisi Mısır'ın Nil Deltası Havzasını kapsamaktaydı. USGS, söz konusu iki havzada toplamda teknik olarak çıkarılması mümkün fakat henüz keşfedilmemiş 12,5 milyar varil petrol (doğal gaz sıvıları dâhil) ve yaklaşık 10 tcm doğal gaz potansiyeli olduğunu öngörmekteydi.⁴ Üçüncüsü ise USGS'in 2021 yılında Doğu Akdeniz havzasında

2 İsrail'de 2009 ve 2010 yıllarında keşfedilen Tamar and Leviathan sahaları, 2011 yılında Güney Kıbrıs'ta Aphrodite ve 2015 yılında Akdeniz'de bugüne kadar keşfedilen en büyük doğal gaz sahası olan Mısır'daki Zohr sahası gibi.

3 USGS, "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Province, Eastern Mediterranean", **Fact Sheet 2010-2014**, U.S. Geological Survey, Mart 2010; USGS, "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean", **Fact Sheet 2010-2027**, U.S. Geological Survey, Mayıs 2010.

4 Bu rakamlar "mean", yani aritmetik ortalama sonuçlarını içermektedir. Yüzde 5, yüzde 95 ve yüzde 50 olasılıklar dâhilindeki rakamlar da her bir çalışmada yer almaktadır. Analistler tarafından genelde aritmetik ortalama rakamları telaffuz edilmektedir.

teknik olarak çıkarılması mümkün fakat henüz keşfedilmemiş petrol ve gaz varlığını (aritmetik ortalama) doğal gaz için 8,1 tcm, petrol içinse (doğal gaz sıvıları dâhil) 3,1 milyar varil olarak güncellediği çalışmadır.⁵

Yeni USGS çalışmasında Doğu Akdeniz'de keşfedilmesi beklenen doğal gaz ve özellikle petrol miktarlarında aşağı yönlü revize yapıldığı izlenimi üç temel nedenden dolayı yanıltıcı olabilir. Birincisi, yeni USGS çalışması daha fazla bir alanı kapsamaktadır. İkincisi, bölgede 2010 yılından beri dikkate değer bir petrol sahası keşfedilmemiş olması ve güncel bilgiler ışığında petrol keşiflerine ilişkin beklentilerin aşağı çekilmesidir. Üçüncüsü, Ocak 2010'dan bu yana Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğal gaz miktarı (yaklaşık 2,5 tcm) göz önüne alındığında keşfedilmesi beklenen gaz miktarı aslında yukarı doğru revize edilmiştir.⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere Doğu Akdeniz hidrokarbon potansiyelinden bahsedilirken hem bugüne kadar keşfedilmiş hem de gelecekte keşfedilmesi beklenen rezerv miktarlarını birlikte değerlendirmek gereklidir. Yani bugüne kadar keşfedilmiş 5 tcm gaz rezervine USGS'in Doğu Akdeniz'de keşfedilmesi beklenen gaz miktarı olan 8,1 tcm dâhil edilmelidir. İkinin toplamında elde edilen miktar (yani bölgenin 13 tcm'den fazla gaz varlığı) Kuzey Denizi'ndeki gaz varlığına eş değerdir.⁷ Kısacası, gelecekte Doğu Akdeniz'de bugüne kadar keşfedilenden çok daha fazla gaz rezervinin keşfedilmesi beklenmektedir ki eğer gerçekleşirse bölgeyi en azından Kuzey Denizi kadar önemli yapacaktır.

Şunu da eklemek gerekir ki, Doğu Akdeniz'in gaz potansiyeli sadece konvensiyonel gaz kaynakları ile sınırlı değildir. Bölgede geniş yayılıma sahip çamur volkanlarının yer aldığı Akdeniz Sırtı'nda (Mediterranean Ridge) gaz hidratlar gibi konvensiyonel olmayan zengin doğal gaz varlığı bilinmektedir.⁸

5 USGS, "Assessment of Undiscovered Conventional Oil and Gas Resources in the Eastern Mediterranean Area", **Fact Sheet 2021–2032**, U.S. Geological Survey, 8 Temmuz 2021.

6 Yeni USGS değerlemesinin detaylı bir yorumu için bakınız, Sohbet Karbuz, "Doğu Akdeniz'de keşfedilmemiş gaz miktarı", **Gas&Power**, 9 Ağustos 2021, <https://www.petro-turk.com/gaspower/dogu-akdenizde-kesfedilmemis-gaz-miktari>.

7 Sohbet Karbuz, "Doğu Akdeniz'de Ne Kadar Doğal Gaz Var," **Bilkent Enerji Notları**, No. 12, Temmuz 2019, <https://drive.google.com/open?id=1DLMx9kmHcB2P2cTz73jp7yEmooehSDj9/>.

8 Şükrü Mery ve Sotirios Longinos, "The Gas Hydrate Potential of the Eastern Mediterranean Basin", **Bulletin of the Mineral Research and Exploration**, Sayı 160, Aralık 2019, 117-134, <https://doi.org/10.19111/bulletinofmre.502275>.

Ancak miktarı konusunda yapılan kantitatif çalışmalar yetersizdir. Buna rağmen Meis adasının güneyi ile Akdeniz Sırtı baseni arasında yer alan bölgedeki yüksek gaz hidrat potansiyelinin Yunanistan, Türkiye, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında deniz yetki alanlarının belirlenmesinde siyasi kararları etkileyen unsurlardan biri olduğu da iddia edilmektedir.⁹

3. Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Arama ve Üretim Faaliyetleri

Doğu Akdeniz’de birçok dev doğal gaz sahası keşfedilmesi, keşfedilmesi beklenen miktarlara ilişkin beklentilerin yüksek olması ve bölgenin çoğunun henüz aranmamış olduğu gerçeği uluslararası şirketlerin Doğu Akdeniz’e olan ilgisini arttırmıştır.

Doğu Akdeniz’de ilk doğal gaz sahası 1967 yılında Mısır’da Nil Deltası’nın kara kısmında keşfedilmiş (Abu Madi gaz sahası) ve onu 1969 yılında denizde yapılan keşif izlemiştir (Abu Qir sahası). Takip eden yıllarda özellikle Akdeniz sularında birçok gaz sahası keşfedilmesiyle Mısır önce ülkede gaz sektörünü geliştirerek gaz kullanımını yaygınlaştırmış, üretim tüketimi aşınca 2003 yılında gaz ihraç eder konuma gelmiştir. Sık sık açılan uluslararası hidrokarbon arama ihaleleri ülkeye aralarında dünya çapında devlerin de yer aldığı birçok yabancı şirketin girmesine neden olmuş ve bu şirketlerle düzinelerce arama ve üretim anlaşması imzalanmıştır. Ancak, 2011 ile 2013 yılları arasındaki ülkede baş gösteren politik belirsizlik ve çalkantılar nedeniyle doğal gaz arama ve saha geliştirme faaliyetleri sektöre uğramış ve üretimde önemli düşüş kaydedilmiştir. Öyle ki, üretim tüketimi bile karşılayamayınca gaz ithal eder duruma gelmiştir. Devasa Zohr sahasının keşfedilmesi 2015 yılından sonra yabancı şirketlerin ülkeye olan ilgisini tekrar arttırmıştır. Sahadan 2017 yılında üretime başlanması, bu arada sektörde yapılan düzenlemeler, uygulanan politikalar ve saha geliştirme çalışmalarının hızlandırılması nedeniyle 2018 yılında Mısır tekrar gaz ihraç etmeye başlamıştır.

Geçtiğimiz birkaç yıldır Mısır’ın arama ve üretim sektörüne ilginin git-tikçe arttığı gözlenmektedir. Örneğin, 2019 yılında Exxon Mobil, akabinde de Chevron Mısır’a girmiştir. Ayrıca Chevron, 2020 yılında Noble Energy’yi (İs-rail’de Tamar ve Leviathan sahalarının ve Kıbrıs’ta Afrodite sahasının opera-törüydü) satın aldıktan sonra Doğu Akdeniz’in en önemli aktörlerinden biri

9 V. Lykousis ve diğerleri, “Mud volcanoes and gas hydrates in the Anaximander Mountains (Eastern Mediterranean Sea)”, **Marine and Petroleum Geology**, 26:6 (6/2009), s. 854-872.

haline gelmiştir. Chevron'un 2022 yılı ikinci çeyrek sonuçlarının açıklandığı yatırımcı sunumunda Dünya çapında hidrokarbon arama faaliyetlerinde iki ülkeye ağırlık vereceklerini söylerken Surinam yanında Mısır'ı zikretmesi beklentilerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Mısır'da beklentilerini yüksek tutan sadece Chevron değildir. Mısır'da en büyük petrol ve gaz üreticisi olan İtalyan Eni de 2022 yılında yeni parseller yanında diğer şirketlerin parsellerinde ortaklığa giderek ülkede ağırlığını arttırmaktadır. Ayrıca Shell, BP, Total Energies gibi dev şirketlerin Mısır'ın 2021 yılında ihaleye açtığı batı Akdeniz ve Kızıl Deniz gibi bakir alanlarda parsel alma yarışına girmeleri beklentilerin ne kadar yüksek olduğunu bir başka göstergesidir.

Pandemi nedeniyle sondaj çalışmalarının büyük ölçüde sekteye uğradığı ülkede faaliyetler 2022 yılında tekrar hızlanmaya başlamıştır. Bu iyimser görüntü yanında kötümser gelişmeler de yaşanmaktadır. Örneğin, keşif ümidi vaat eden bazı sondajların başarısızlıkla sonuçlanması, yapılan keşiflerin boyutunun beklenenin altında kalması ve mevcut sahaların çoğunda hızlı üretim düşüşleri yaşanması, acaba Mısır bekleneni veremeyecek mi sorusuna neden olmaktadır. Eğer önümüzdeki birkaç yılda bu kötümser gelişmelerde değişiklik olmaz ise Mısır muhtemelen gaz tedariki yerine bir gaz transit noktasına dönüşecektir.

Doğu Akdeniz'in gaz sektörü açısından ilgi odağı olmasına neden olan ikinci önemli ülke İsrail'dir. İsrail de kurulduğundan beri hidrokarbon arama-cılığına önem vermiş ve yüzlerce kuyu açmış ancak 2000 yılında Mari-B sahasında ticari miktarda gaz keşfine kadar bu çabalar meyvasını göstermemiştir. Nihayet 2009 yılında devasa Tamar sahası (297 bcm), 2010 yılında ondan daha büyük Leviathan sahası (642 bcm) ve akabinde birkaç küçük ve orta boyutta gaz sahasının keşfiyle İsrail'in enerji tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Buna rağmen regülasyon ve rekabet yasası gibi konularda ortaya çıkan zorluklar nedeniyle beklenen ilerleme kaydedilememiştir. Bu sorunların 2016 yılında bertaraf edilmesiyle hidrokarbon aramacılığı rekabetçi bir düzleme oturulmuştur. Akabinde üç uluslararası hidrokarbon arama ihalesi açılarak (2016, 2018 ve 2020'de) birçok parselde arama lisansı verilmiştir.¹⁰ Pandemi nedeniyle sondaj çalışmalarına ara verilen İsrail'de 2022 yılında Yunan şirketi Energean tarafından yapılan sondajlar keşifle sonuçlanmıştır: Mayıs 2022'de

10 Haziran 2020'de ihaleye çıkarılan tek parsel için teklif verme süresi, Lübnan ile yapılan deniz yetki alanları konusundaki görüşmeler nedeniyle ertelenmiştir. İsrail'deki hidrokarbon arama süreci ve ihalelerin ayrıntıları için İsrail Enerji Bakanlığının internet sitesine bakınız <https://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/HomePage.aspx>.

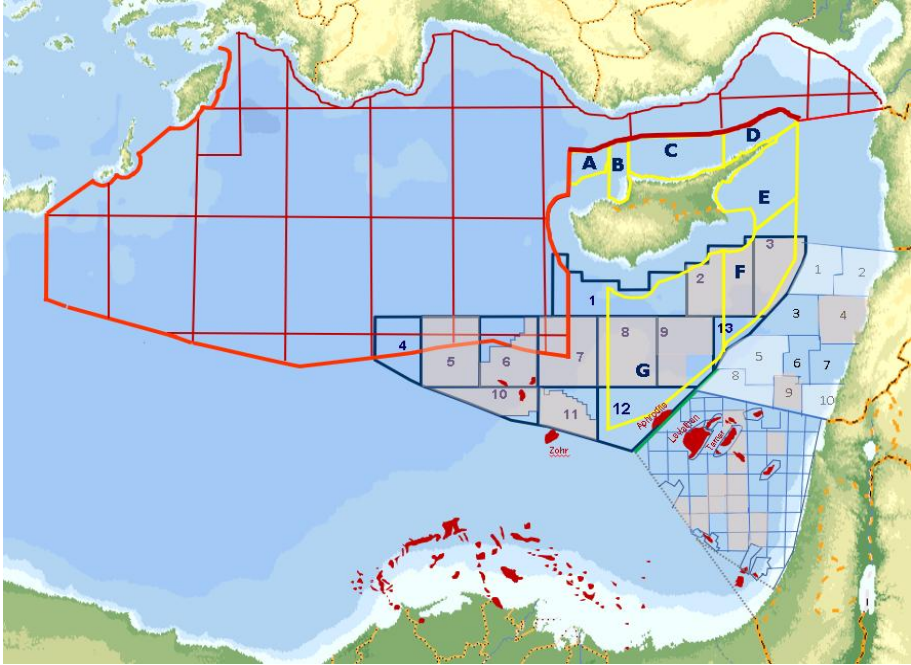
Athena (12 bcm), Ekim 2022’de Hermes (7-15 bcm) ve Kasım 2022’de Zeus (13 bcm) sahaları. İsrail açıklarında bir diğer önemli saha olan ve Energean’ın operatörü olduğu Karish’ten (82 bcm) gaz üretimine Ekim 2022’de başlamıştır.¹¹

2003 yılında üretime başlayan Mari-B sahası gaz talebini karşılayamadığından dolayı İsrail 2005 yılında boru hattıyla Mısır’dan, 2013 yılında da uluslararası piyasalardan sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithal etmeye başlamıştır. Fakat önce (bugün Chevron’un operatör olduğu) Tamar, sonrasında Leviathan sahalarında gaz üretimine başlanmasıyla İsrail önce kendi ihtiyacını karşılar hâle gelmiş birkaç yıl sonra da gaz ihraç etmeye başlamıştır.

Doğu Akdeniz’de hidrokarbon aramaları açısından öne çıkan üçüncü ülke Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’dir (GKRY). GKRY, bugüne kadar üç uluslararası hidrokarbon arama ihalesi açmış (2007, 2012 ve 2016 yıllarında) ve toplamda dokuz adet parselde yabancı şirketlere ruhsat vermiştir. Yapılan sondajlar sonucunda dört adet doğal gaz sahası keşfedilmiştir (2011’de Aphrodite, 2018’de Calypso, 2019’de Glaucus, 2022’de Kronos).¹² Toplam rezerv miktarının 370 bcm olduğu tahmin edilen bu sahalardan yalnızca Aphrodite için yatırım kararı aşamasına gelinmiş ancak saha geliştirme planları konusunda GKRY hükûmetiyle olan görüşmelerin uzaması, üretilecek gazın iç ve dış pazarlara ulaştırılması için altyapının olmaması ve İsrail ile sınırda bulunan kaynakların kullanımı konularında henüz bir anlaşmaya varılamaması gibi bir çok nedenle henüz devreye alınamamıştır.

11 Energean, Press Release: First Gas from Karish, 26 Ekim 2022, <https://www.energean.com/media/5313/first-gas-from-karish.pdf>.

12 GKRY’de hidrokarbon arama faaliyetleri ve ihaleler konusundaki ayrıntılar için bakınız, GKRY Enerji Bakanlığının Hidrokarbonlar Servisi internet sayfası http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/index_en/index_en?OpenDocument.



Şekil 1: Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğal Gaz Sahaları ve Örtüşen Parseller¹³

Lübnan sularında bugüne kadar iki uluslararası hidrokarbon arama ihalesi açılmıştır. İlk ihale 2012 yılında açılmış ancak ülkedeki siyasi tıkanıklık ve fikir birliği olmaması nedeniyle defalarca ertelenerek 2017 yılında gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak Fransız TotalEnergies, İtalyan Eni ve Rus Novatek şirketlerden oluşan bir konsorsiyuma iki parselde ruhsat verilmiştir.¹⁴ 2019 yılında beş parsel için açılan ikinci arama ihalesine teklif verme süresi de birkaç kere uzatılmıştır.¹⁵ Lübnan sularında 2020 yılının başında yapılan ilk sondajda ticari miktarda gaz rastlanmamıştır. Öteki parselde yapılması planlanan sondaj ise önce pandemi, sonrasında İsrail ile Lübnan arasındaki deniz yetki alanları konusundaki müzakereler nedeniyle ertelenmiştir.

Filistin’de petrol ve gaz arama faaliyetleri son derece yetersiz kalmıştır. Gazze açıklarında 1999 yılında British Gas (şimdi Shell) tarafından keşfedilen

13 Yazar tarafından, resmî kaynaklar ve şirket raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

14 Novatek Ağustos 2022’de bu konsorsiyumundan çekildi. Onun yerini Qatar Energy’nin doldurması beklenmektedir.

15 Lübnan’da yapılan ihaleler ve arama faaliyetleri için bakınız, the Lebanese Petroleum Administration, <https://www.lpa.gov.lb/english/home>.

Gaza Marine sahası gerek İsrail'in ablukası gerekse Filistin'de politik uzlaşma olmaması nedeniyle geliştirilememiş ve dolayısıyla üretime sokulamamıştır. Ekim 2022'de Mısır petrol bakanının açıklamasına göre Mısır, Filistin ve İsrail ile sahanın Mısır ulusal gaz şirketi EGAS operatörlüğünde geliştirilerek Mısır'dan LNG olarak satılması konusunda varılan çatı anlaşmasının 2023 yılı ilk çeyreğinde resmîyete dökülmesi bekleniyor.¹⁶

Suriye sularında bugüne kadar tek bir sondaj dahi yapılmamıştır. Suriye hükûmeti denizlerde arama faaliyetini geliştirmek amacıyla 2007 yılında uluslararası bir arama ihalesi açmış ancak bu ihale başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2011 yılında açılan ikinci ihaleye ise ülkede baş gösteren savaş nedeniyle ilgi olmamıştır. Buna karşın Suriye hükûmeti 2014 yılında bir Rus şirketiyle bir parsel için anlaşma imzalamış ancak herhangi bir faaliyet gözlenmemiştir.

Türkiye'nin Akdeniz sularında gerçekleştirdiği petrol ve gaz arama faaliyetleri hâlen yetersizdir. Bugüne kadar açılan 18 kuyuda ticari manada bir keşif yapılamamıştır. Benzer şekilde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Eylül 2011'de Türk Petrollerine yedi parselde verdiği arama ruhsatları çerçevesinde yapılan faaliyetlerde de somut bir başarı elde edilememiştir.

Hidrokarbon fakiri olup arama ve üretim faaliyetlerini yıllardır bir türlü canlandıramamış olan Yunanistan da nihayet bölgedeki ve enerji sektöründeki gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Exxon Mobil'in operatörü olduğu Girit'in güneybatısı ve batısındaki iki parselden sismik arama çalışmalarına başlanacaktır. Büyük ümitler beslenen bu iki parsel dışında İyonya denizinde de sismik aramalar yapılacaktır.¹⁷

Genel olarak bakıldığında Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama faaliyetlerinde hızlanma beklenmektedir. Gaz üretiminin de önümüzdeki 5 yıl içerisinde hızla artması beklenmektedir. Mısır'ın doğal gaz üretimi 2021 yılında bir rekora imza atarak 71 bcm'i geçti. İleriki yıllarda üretimin artması beklenirse de bu artışın talep artış hızının çok üstünde kalmayacağı tahmin edilmektedir. İsrail'de ise üretimin bugünkü seviyesinin en azından iki katına çıkması tahmin edilmektedir. Bunun nedeni Leviathan sahasındaki üretim kapasitesinin yıllık 12 bcm'den yaklaşık 24 bcm'e, Tamar sahasında 11 bcm'den

16 Reuters, Egypt oil min says framework agreement in place on Gaza Marine field, 25 Ekim 2022. MEES, Egypt To Develop Gaza Marine, 28 Ekim 2022.

17 HEREMA, Press Release: Greece advances its upstream gas exploration programme, Hellenic Hydrocarbons and Energy Resources Management Company, 8 Kasım 2022, https://www.greekhydrocarbons.gr/news_en/PR_REL_081122_EN.html

16 bcm'e çıkarılması ve bunların yanında Karish, Karish North ve Tanin sahalarından gelecek üretimin de yıllık 8 bcm'e ulaşması beklentisidir. GKRY'de Aphrodite sahasında üretime geçmek için zikredilen 2027 yılının ne kadar gerçekçi olup olmayacağı nihai yatırım kararının ne zaman verileceğine bağlıdır.

Mısır'daki tüketim fazlası üretimin ihraç edilmesi konusunda bir sorun olmaz iken İsrail için durum farklıdır çünkü İsrail'in söz konusu miktarı dış pazarlara ihraç edecek altyapısı yoktur. Benzer durum GKRY için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, Doğu Akdeniz'den dış pazarlara gaz ihraç potansiyeli teorik olarak yüksek olmasına rağmen bu potansiyeli realize etmek için mevcut ihraç tesislerinin kapasitesinin artırılması ve/veya yeni ihracat altyapısı yapılması zorunludur.

4. Doğu Akdeniz'de Gaz Ticareti ve Ticaret Altyapısı

Hâlihazırda Doğu Akdeniz'de sadece İsrail ve Mısır gaz ihraç etmektedir.

Mısır'ın gaz ihracatı iki yolla yapılmaktadır: Arab Gas Pipeline (AGP) yoluyla Ürdün'e ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tesisleriyle uluslararası piyasalara.¹⁸ Yıllık taşıma kapasitesi 10 bcm olan AGP boru hattıyla Mısır 2008'de Suriye ve 2009'da Lübnan'a gaz ihraç etmeye başlamıştır. Ancak, 2011'den sonra sadece Ürdün'e gaz taşıyan hat 2015-2019 arası atıl kalmıştır. 2019 yılında tekrar faaliyete sokulan hattan hâlihazırda Ürdün'e az miktarda gaz taşınmaktadır. Bunun yanında Mısır'ın yıllık kapasitesi toplamda 17 bcm olan iki adet LNG ihracat tesisi bulunmaktadır (Idku ve Damietta'da). Bu tesislerden LNG ihracatı 2003 yılında başlamış olmasına rağmen 2011 sonrasında ülkedeki gaz darlığı nedeniyle ihracat hızla azalarak durma noktasına gelmiştir. LNG ihracatı Idku LNG tesisinde 2016 yılında Damietta LNG tesisinde de 2021 yılında tekrar başlamıştır. 2021'de bu tesislerden 9 bcm civarında LNG ihraç edilmiş olup bunun yarısından fazlası Çin ve Türkiye'ye yapılmıştır.

Doğal gaz üretimi tüketim hızına yetişemediğinden dolayı Mısır Ocak 2020'de İsrail'den gaz ithal etmeye başlamıştır. Bunun için Mısır'ın 2008 ile 2012 yılları arasında İsrail'e gaz ihracı için kullandığı Eastern Mediterranean

18 Bu tesislerin teknik detayları ve ortaklık yapısı için bakınız, GIIGNL, "LNG Industry GIIGNL Annual Report 2022", *International Group of Liquefied Natural Gas Importers*, Mayıs 2022.

Gas (EMG) boru hattında gaz akış yönü tersine çevrilmiştir.¹⁹ İsrail'deki Tamar ve Leviathan sahalarının ortakları ile Mısır'daki özel bir şirket arasında (Blue Ocean Energy) yapılan gaz alım-satım anlaşmalarının toplamı yıllık 7 bcm'dir.²⁰ Alınan gazın bir kısmı Mısır'daki LNG tesislerinde sıvılaştırılarak uluslararası piyasalara spot LNG olarak satılmaktadır.

İsrail, Mısır yanında Ürdün'e de gaz satmaktadır. Ürdün'de bulunan iki özel şirkete (Arab Potash Company ve Jordan Bromine Company) gaz ihracı 2017 yılında Tamar sahasından başlamıştır. Ocak 2020'den tarihinden itibaren de Leviathan sahasından Ürdün Ulusal Elektrik Şirketine gaz satılmaktadır. Yapılan alım-satım anlaşmaları gereği toplamda yıllık 3 milyar metreküp tutan gaz bu müşterilere İsrail'den Ürdün'e çekilen iki boru hattıyla iletilmektedir. Sonuç olarak İsrail'den Mısır ve Ürdün'e kontrat altına alınmış olan gaz ihraç miktarı yıllık 10 bcm'dir ve 10 yıldan fazla bir süreyi kapsamaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere İsrail'e gaz üretiminin önümüzdeki 5 yıl içinde iki katından fazlasına çıkması planlanmaktadır. Gaz tüketim artışının ise rüzgâr ve güneş gibi kaynakların elektrik üretiminde payının gittikçe artması nedeniyle gelecekte sınırlı kalması beklenmektedir.²¹ Dahası, İsrail'de ileride yapılacak ek üretimin mevcut ihracat pazarları olan Ürdün ve Mısır'ın iç piyasasında tüketilmesi de mümkün değildir. Çünkü, Ürdün'de 2010'lu yılların ikinci yarısında yaşanan doğal gaz kıtlığından dolayı yenilenebilir enerjiye olan aşırı ilgi ve yapılan yatırımlar ülkede elektrik fazlasını doğurmuş ve doğal gaz santrallerine olan ihtiyacı azaltmıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları ve yeşil hidrojen üretimine birkaç yıldır yapılan yatırımlar, planlanan projeler ve ayrıca Rus Rosatom tarafından inşa edilen nükleer santralin 2029 yılı gibi devreye alınması gibi nedenlerden ötürü Mısır'da da benzer bir durum geçerlidir. Dolayısıyla, uzak piyasalara yönelim ihtiyacı doğmuştur.

19 Bazen Arish-Ashkelon boru hattı olarak da adlandırılan bu boru hattının yıllık kapasitesi 7 milyar metreküptür. Hat, Mısır'ın Sina yarımadasını deniz altından Gazze şeridi boyunca geçerek İsrail'in güneyinde Aşkelon'a bağlamaktadır. Boru hattının ayrıntıları için bakınız, OME, **Mediterranean Energy Perspectives: Egypt**, Mediterranean Observatoire de l'Energie, 2011.

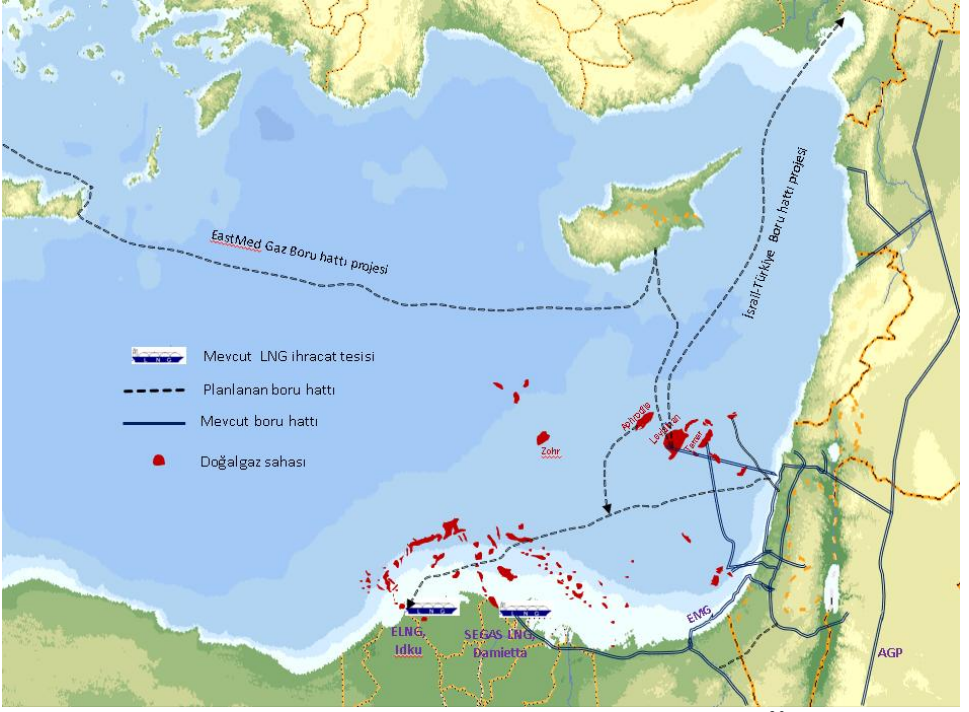
20 Söz konusu miktar plato seviyesi olup yapılan kontrat 2020-2034 yılları arasındaki süreyi kapsamaktadır. Kontratların detayları için bakınız, Delek Drilling, **2019 Annual Report**, 2020.

21 OME, **Mediterranean Energy Perspectives**, Mediterranean Observatoire de l'Energie, Paris, 2021.

İsrail gazını uzak piyasalara ulaştırmada iki alternatif mevcuttur: Boru hattı ve LNG yoluyla. Leviathan sahasından başlayıp Güney Kıbrıs ve Girit üzerinden Yunanistan'a ve oradan İtalya'ya bağlanması planlanan Doğu Akdeniz Gaz Boru hattı projesi hâlen bir tartışma konusudur.²² Yıllık taşıma kapasitesi 10 milyar metreküp olan bu boru hattı için İsrail, GKRY ve Yunanistan hükûmetleri arasında Ocak 2020'de hükûmetler arası bir anlaşma imzalanmıştır. Bu politik desteğe ve proje sponsorları tarafından hattın hidrojen uyumlu olacağı belirtilmesine rağmen projenin önünde birçok ticari, finansal, politik, hukuksal engel ve zorluklar bulunmaktadır.

Bu boru hattı projesinden önce İsrail'in Leviathan sahasından Avrupa ve Akdeniz'deki en büyük gaz piyasalarından biri olan Türkiye'ye denizin altından bir boru hattı çekilerek gaz ihracatı gündeme gelmiş ancak gerek ticari şartlarda anlaşmaya varılamaması gerekse iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması nedeniyle bu proje bir süredir arka plana itilmiştir.

22 Edison ve Depa şirketleri tarafından geliştirilen ve EastMed gaz boru hattı olarak adlandırılan İsrail-Yunanistan hattı ve onun İtalya'ya uzantısı olan Poseidon gaz boru hattı projesinin ayrıntıları için bakınız "Contributing to European Security of Gas Supply," IGI Poseidon, <http://www.igi-poseidon.com/en>.



Şekil 2: Doğu Akdeniz’de Doğal Gaz İhracat Altyapısı²³

İsrail gazının boru hattıyla ihraç olasılığı azaldıkça daha kazançlı piyasalar hedef alınmaya başlanmıştır. LNG’nin Dünya gaz ticaretindeki payının artacağı ve Rusya’nın Ukrayna’yı işgalini takiben Avrupa Birliği’nin Rus gazına olan bağımlılığını sonlandıracağına ilişkin ortaya koyduğu REPowerEU planında LNG’nin ön plana çıkması İsrail gazının LNG olarak satılmasını daha cazip bir seçeneğe dönüştürmüştür.

Boru hattına nazaran daha esnek bir ticaret ve geniş müşteri yelpazesi sunan LNG opsiyonu, Leviathan, Tamar ve Afrodit sahalarının operatörü olan Chevron’un üzerinde durduğu bir opsiyon haline gelmiştir. Bu opsiyon üç alternatiften oluşmaktadır. Birincisi, deniz altından bir boru hattıyla Leviathan gazını Mısır’daki Idku LNG ihracat tesisine getirmek ve oradan LNG olarak dış piyasalara satmaktır. Benzer şekilde, Afrodit sahasındaki gazın da Idku LNG ihracat tesisine yönlendirilmesi için saha ile LNG tesisi arasında bir boru hattı yapımı gündemdedir. GKRY ile Mısır arasında bu konuya ilişkin

23 Yazar tarafından, resmî kaynaklar ve şirket raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

hükûmetler arası anlaşma imzalanmasına karşın henüz somut bir adım atılmamıştır. İkincisi, İsrail de bir yüzer LNG tesisi (FLNG) kurmaktır. Üçüncüsü ise yıllardır Güney Kıbrıs'ta dile getirilen ancak yeterli miktarda gaz rezervi keşfedilmediğinden ötürü bir türlü hayata geçirilemeyen Valisikos LNG ihracat tesisi projesini gerçekleştirmek. Tüm bu alternatifler konusunda müzakereler ve değerlendirmeler devam etmektedir.

İsrail ve GKRY gazının Mısır üzerinden LNG olarak satılması İdku LNG tesisinde İsrail ve Güney Kıbrıs gazına kapasite ayrılmasını gerektirir. Mısır'ın İsrail ve Güney Kıbrıs gazına yer ayırması demek kendi ihracatını sınırlandırması veya Mısır'ın gelecekte bu tesislere verecek kadar gaz üretemeyeceği anlamına gelir ki uzmanlar arasında bu konuda fikir ayrılıkları mevcuttur. Kısa vadede yani önümüzdeki birkaç yıl için durum farklıdır. Bu süre içerisinde Mısır'ın kendi gazıyla LNG tesislerini tam kapasite beslemesi mümkün gözükmediğinden İsrail'den ek gaz akışı sağlanması konusunda görüşmeler yapılmıştır. İsrail'den Mısır'a gaz akışını artırmak için İsrail'de gaz iletim altyapısındaki darboğazların giderilmesi ve Sina yarımadasında AGP hattına bağlantı yapılması konusunda çalışmalar ilerlemektedir.²⁴ Böylece, Avrupa Birliği, İsrail ve Mısır arasında 15 Haziran 2022'de yapılan iyi niyet anlaşmasının temelini oluşturan Avrupa'ya, LNG satışının artırılması mümkün olacaktır.²⁵

Gerek bu bölümde bahsedilen Doğu Akdeniz boru hattı ve İsrail-Türkiye boru hattı gibi projeler gerekse önceki bölümlerde aktarılan Doğu Akdeniz'de petrol ve gaz arama faaliyetleri bölgede deniz yetki alanları konusundaki anlaşmazlıkları alevlendirmiştir.

5. Deniz Yetki Alanları Konusundaki İhtilaf ve Anlaşmazlıklar

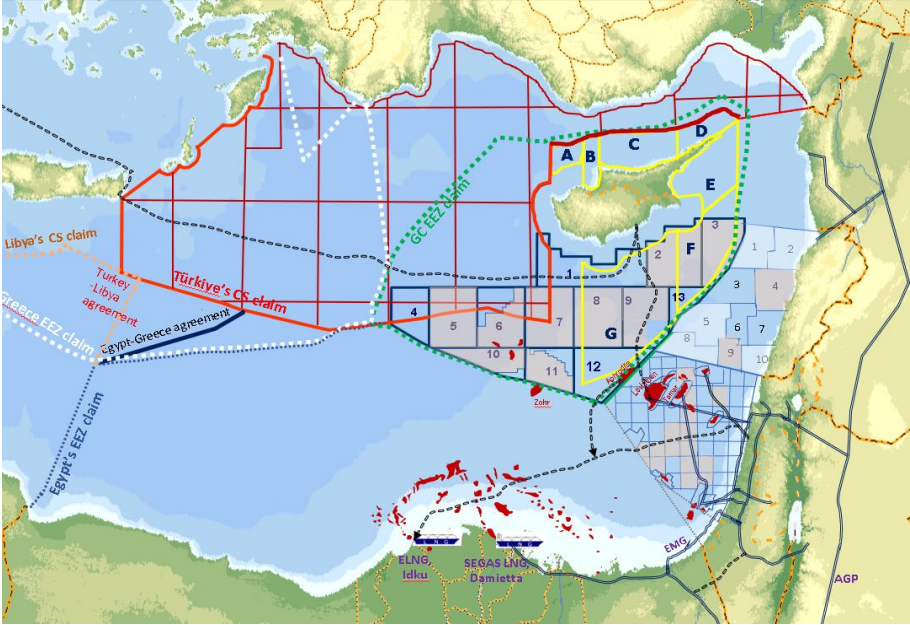
Hâlihazırda, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda bölge ülkeleri arasında Karadeniz'de olduğu gibi bir uzlaşya gidilememiştir. Sadece ikili anlaşmalara gidilmiştir.²⁶ Bu anlaşmalar diğer ülkeler

24 MEES, "Chevron Eyes Cut-Price Israel-Egypt Pipeline For Leviathan Export Boost", 11 Mart 2022, 4-5.

25 Söz konusu anlaşma metni için bakınız, https://energy.ec.europa.eu/eu-egypt-israel-memorandum-understanding_en.

26 GKRY ile Mısır'ın 2003 yılında yaptığı Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmasını GKRY'nin Lübnan'la 2007'de, İsrail ile 2010'da yaptığı anlaşma izlemiştir. Türkiye 2011'de KKTC ile MEB anlaşması ve 2019'da Libya Ulusal Uzlaş Hükûmeti ile Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası imzalamıştır. Bunu

tarafından itiraz konusu olmuştur. Dolayısıyla, bölgenin deniz yetki alanları sınırlandırılmamıştır. Tarafların maksimalist yaklaşımları, uzlaşa veya ortak bir zemin geliştirilmesine meydan vermemiştir. Bu durum, bölgede hidrokarbon arama faaliyetlerinin ve enerji taşıma projelerinin önünde büyük bir engel haline gelmiştir. Esas itibarıyla, bölge ülkeleri arasındaki deniz yetki alanları ya da Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmazlıkları nedeniyle yaşanan gerilimlerde doğal gaz kaynakları bir neden değil sonuçtur.



Şekil 3: Doğal gaz Keşifleri, Gaz İhracat Altyapısı ve Örtüşen Parseller ve Deniz Yetki Alanları²⁷

Bölge ülkeleri arasındaki anlaşmalar ve anlaşmazlıklar hakkında çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu nedenle burada hidrokarbon kaynaklarının en çok ön plana çıktığı ihtilaflara yer verilecektir.

Bunlardan ilki İsrail ile Lübnan arasındadır. İsrail’de Tamar ve Karish sahalarının keşfi, İsrail ile Lübnan arasındaki deniz yetki alanları anlaşmazlığını körüklemiştir. Ayrıca, Lübnan’ın 2013 yılında açtığı denizlerde petrol ve gaz arama ihalesine iki ülke arasında 855 km²’yi kapsayan ihtilaflı bölgeyi

Mısır ile Yunanistan 2020 yılında MEB anlaşması imzalamıştır. En son olarak Ekim 2020’de İsrail ile Lübnan arasında anlaşmaya varılmıştır.

27 Yazar tarafından, resmi kaynaklar ve şirket raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

katması sorunu alevlendirmiştir. Yıllar boyunca hem Lübnan hem de İsrail, iddialarını ve haklarını korumak için birbirlerini güç kullanmakla tehdit etmişlerdir.²⁸ İki ülke arasındaki sorunu çözmek için yapılan çeşitli arabuluculuk girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hidrokarbon kaynakları bu ihtilafa sonradan dâhil edilmişlerdir. ABD'nin arabuluculuğuyla 2021 yılından beri yapılan görüşmeler esnasında Lübnan heyeti İsrail tarafında bulunan Karish sahasının çoğunu içine alacak şekilde iddia ettikleri alanı ikiye katlayınca müzakereler durdurulmuştu. Nihayetinde Ekim 2022'de taraflar uzlaşmaya vararak tarihî bir anlaşmaya imza attılar. Bu imzadan sonra Lübnan'lı yetkililer Lübnan ile Suriye arasına deniz yetki alanı sınırlandırılması ve GKRY ile olan anlaşmanın güncellenmesi yolunda harekete geçeceklerini açıkladılar.

Lübnan ile İsrail arasındaki deniz sınırı anlaşmasının çeşitli içermeleri ve sonuçları vardır.²⁹ Hidrokarbonlar açısından bakıldığında Karish ve hatta Tamar sahaları üzerindeki baskılar ve tehditler sona ermiş oldu. Böylece Energean sahadan gaz üretimine güvenle başladı. Artık iki ülke denizlerde hidrokarbon arama ihalelerine devam edebilecek ve asıl önemlisi ihtilaflı bölgelerdeki parsellere yabancı şirketlerin teklif vermedeki çekinceleri ortadan kalkacaktır. Ayrıca, daha önceden ihtilaflı bölgede olan ama anlaşma ile Lübnan'a bırakılan bölgede gelecekte keşfedilmesi muhtemel hidrokarbon rezervinden (Qana prospekti) üretim yapıldığı takdirde İsrail pay alacaktır.

Bu anlaşmadan sonra acaba benzer bir prosedürle Doğu Akdeniz ve ötesindeki diğer ülkeler arasındaki deniz yetki sınırları konusunda ilerleme kaydedilebilir mi sorusu gündeme gelmiştir. İlk dikkat çeken yer ise Filistin, İsrail ve Mısır arasındaki bölgedir.

Türkiye ve GKRY arasındaki deniz yetki alanları anlaşmazlığı, çok taraflı bir boyut olan 'Kıbrıs Sorunu' nedeniyle daha karmaşıktır. Hidrokarbon arama faaliyetleri durumu daha karmaşıkmıştır. Türkiye'nin tezleri üç ekseninde değerlendirilmektedir. Birincisi, GKRY'nin sözde MEB'inde bulunan parseller ile Türk kıta sahanlığındaki parsellerin örtüştüğü alanlarda yapılan faaliyetler

28 Rodolph El Chami, **Natural Gas Issues in the Eastern Mediterranean: The Case of the Israeli-Lebanese Conflict**, Note de la FRS n°34/2022, Fondation pour la Recherche Stratégique, Paris, 2 Eylül 2022.

29 Bakınız, örneğin, Yaakov Amidror, "The Maritime Border Agreement with Lebanon", **JISS Policy Papers**, Jerusalem Institute for Strategy and Security, 30 Ekim 2022; Arab Center for Research and Policy Studies, **The Lebanese Israeli Maritime Border Agreement**, 19 Ekim 2022.

GKRY'yi tanımayan Türkiye'nin kırmızı çizgisidir ve taviz verilmesi düşünülemez. İkincisi, KKTC'nin Türkiye Petrollerine arama ruhsatı verdiği parsellerin GKRY'nin bazı parselleri ile örtüştüğü yerlerde yapılan faaliyetlerdir. Üçüncüsü, Kıbrıs adasının ortak sahibi olan Kıbrıs Türklerinin adanın çevresindeki doğal kaynaklar üzerindeki asli haklarını korumaktır. Bu nedenle GKRY'nin ilan ettiği sözde MEB'de bulunan bazı alanlar için enerji şirketlerine hidrokarbon arama lisansı vermesine Kıbrıslı Türklerin meşru haklarını göz ardı ettiği için karşı çıkılmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki deniz yetki alanları anlaşmazlığı çok daha karmaşıktır. Çünkü burada sorun Yunan adalarının deniz sınırlarını da ilgilendirmektedir. İki NATO üyesi arasındaki ulusal güvenlik kaynaklı bu anlaşmazlık bu makalenin ilgi alanı dışındadır. Ne var ki, anlaşmazlıkların devam ettiği bölgelerde yapılan hidrokarbon arama faaliyetleri bu güvenlik boyutunun bir parçası haline gelmiştir.

AB'nin ve bazı büyük güçlerin taraflı politikaları, yaptırımlar dâhil çeşitli kınamaları ve tehditleri³⁰ Türkiye'yi caydırmamış, tam tersine daha iddialı ve aktif bir politika izlemeye yöneltmiştir. Örneğin, Ağustos 2020'de Türkiye'nin sismik arama gemisini engellemeye çalışan Yunan donanmasına bağlı gemilerle Türk donanması gemileri karşı karşıya gelmiştir. Bu ve geçmişte buna benzer örnekler durumun kolayca kontrolden çıkabileceğini göstermektedir.

İlginç olan şu ki, tüm aktörler bu anlaşmazlık ve gerilimlerde uluslararası hukuka uygun davranıldığını iddia etmekte ve uluslararası hukuka saygı gösterilmesini talep etmektedirler. İhtilafların üstesinden gelmek için hangi uluslararası hukukun nasıl kullanılabileceği ise göz ardı edilmektedir. Sürekli olarak zikredilen Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS, 1982)

30 Bu kınama, yaptırım ve tehdit küstahlıklarında başı çeken hep AB olmuştur. Örneğin bakınız, European Commission, **High Representative of the Union For Foreign Affairs and Security Policy**, Joint Communication to the European Council, State of play of EU Turkey political, economic and trade relations, JOIN (2021) 8 final, 22 Mart 2021; European Council, Turkish drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts conclusions, Press release, 15 Temmuz 2019. AB-Türkiye ilişkilerine Doğu Akdeniz penceresinden bir bakış için bakınız, Eduard Soler i Lecha, **The EU and the Eastern Mediterranean: how to deal with Turkey**, CIDOB notes internacionales 251, Mayıs 2021.

asında uluslararası teamül hukukunun bir yansımasıdır. Bir deniz sınırı sınırlandırma anlaşması, o anlaşmaya taraf olmayan komşu bir ülkenin haklarını olumsuz etkileyemez.³¹

Kısacası, uluslararası hukuk Doğu Akdeniz'deki tek taraflı MEB iddialarının ve ikili deniz sınırı sınırlandırma anlaşmalarının, üçüncü tarafların çıkarlarını dikkate almıyorlarsa pek bir değeri olmadığını söylemektedir.³² Dahası, uluslararası hukuk kapsayıcı diyalog ve iyi niyetli müzakerenin, deniz sınırı anlaşmazlıklarının yarattığı zorlukların üstesinden gelmede bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.

Ne yazık ki, Doğu Akdeniz'deki ülkeler arasındaki ilişkiler uzun yıllar boyunca normal olmadığından bu tip bir diyalog inşa edilememiş, siyaset değiştikçe ittifaklar değişmiş ve yeni gruplaşmalar oluşmuştur.

6. Doğu Akdeniz'de Enerji ve Jeopolitik Kapsamında Değişen Dinamikler

Doğu Akdeniz'de politik anlamda yaşanan gelişmeler jeopolitik dengenin değişmesine de yol açmıştır. Değişen jeopolitik dinamiklerde enerji konusu ya bir bağlaç görevi görmüş ya da iş birliğinin pekiştirilmesi için fırsat oluşturmuştur.³³ Bu kapsamda bir dizi gelişme ön plana çıkmaktadır.

31 Ayrıntılı bilgi için bakınız, Ana Stanic ve Sohbet Karbuz, "The Challenges Facing Eastern Mediterranean Gas and How International Law can help Overcome Them", **Journal of Energy & Natural Resources Law**, 30 Ekim 2020, s. 1-35. <https://doi.org/10.1080/02646811.2020.1816739>.

32 Bu konuda ayrıntı için bakınız, Sohbet Karbuz, "Key Challenges Facing the Eastern Mediterranean: The Future of Regional Energy Development", **Insight Turkey**, Kış 2021, Cilt 23, Sayı 1, s. 115-138; Sohbet Karbuz, "Geostrategic Importance of East Mediterranean Gas Resources", Andre Dorsman, Volkan Ediger and M. B. Karan (eds), **Energy, Economy, Finance and Geostrategy**, 2018, Cambridge: Springer, s. 237-255.

33 Doğu Akdeniz'de jeopolitik rekabet ve enerjinin rolünün bölge ülkeleri ve dış aktörler açısından değerlendirmesi için bakınız, Valeria Talbot (editör), **The Scramble for the Eastern Mediterranean: Energy and Geopolitics**, ISPI Report, 5 Ağustos 2021; Insight Turkey'in Doğu Akdeniz'de Yeni Jeopolitik konulu Kış 2021 özel sayısındaki makaleler; Andreas C. Goldthau, Joern Richert, Stephan Stetter, "Leviathan Awakens: Gas Finds, Energy Governance, and the Emergence of the Eastern Mediterranean as a Geopolitical Region", **Review of Policy Research**, <https://doi.org/10.1111/ropr.12387>, 18 Haziran 2020, s. 1-19.; Tolga Demiryol, "Natural gas and geopolitics in the Eastern Mediterranean," Heinrich Boll Stiftung, 7 Eylül 2020; Muazzez Harunoğulları, Eastern Mediterranean energy basin: International conflict and competition on the region, **International Journal of Geography and Geography Education**, Temmuz 2020, 42, s. 455-481. Sohbet Karbuz, "Doğu Akdeniz'de Enerji ve Jeopolitik", **21**.

Birincisi, Doğu Akdeniz Gaz Forumunun (DAGF) kurulmasıdır. Bilindiği üzere 2008/2009 Gazze Savaşı, 2010 yılı ortasında Mavi Marmara baskını ve 2010 yılı sonunda “Arap baharı” ile Doğu Akdeniz’de gittikçe yalnızlaşan İsrail, bölgede ittifak arayışlarına girmiş ve enerji ekseninde Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşmaya başlamıştı.³⁴ Benzer şekilde, Temmuz 2013 sonrasında Mursi hükûmetinin devrilmesiyle Türkiye ile ilişkileri bozulan Mısır, Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşmıştı.³⁵ Bu arada İsrail ve Mısır arasındaki ilişkiler altın çağına girmişti. Bu gelişme DAGF’nin oluşumuna yol açtı.

İkincisi, İbrahim Mutabakatlarıdır. ABD, İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) devlet başkanları tarafından 13 Ağustos 2020’de imzalanan, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de tarihi jeopolitik değişime neden olmuştur. İsrail, daha sonra Bahreyn (Eylül 2020’de), Fas (Aralık 2020’de) ve Sudan (Ocak 2021’de) ile diplomatik ilişkilerini yeni bir düzleme çekti.³⁶ Yapılan anlaşmalar, İsrail için Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da yeni diplomatik ortaklar yanında enerji dâhil bir dizi ticari ve stratejik fırsatlar açtı.

İbrahim Mutabakatlarını imzaladıktan sonra BAE ve İsrail, enerji alanında somut gelişmeler ortaya koyma yolunda müzakerelere başladı. Burada iki önemli proje öne çıktı. Birincisi, Abu Dabi’nin devlete ait Mubadala Yatırım Şirketi’nin, İsrail açıklarındaki Tamar doğal gaz sahası ortaklarından olan Delek Drilling’in (şimdiki ismi NewMed Energy) %22 hissesini almak için 1 milyar dolar teklif etmesidir.³⁷ 26 Nisan 2021 tarihinde Mubadala şirketi ile

Yüzyılda Bölgesel Sorunlar, Editörler: Onur Limon ve diğerleri, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ankara 2021, s. 215-240.

34 Enerji eksensli yüksek diplomasi trafiği 2011 yılında ilk defa bir İsrail başbakanının Güney Kıbrıs’ı ziyareti ile başlamış, sonradan Yunanistan’ın da katılımıyla 2013 yılında üç ülke arasında enerji konusunda iş birliğini arttırmak amacını güden bir mutabakat zaptı imzalanmasıyla devam etmiştir. 2016 yılında üçlü zirveler devlet başkanları düzeyinde yapılmaya başlanmış ve iş birliğinin kapsamı turizm, ekonomi, askeri iş birliği, siber teknoloji gibi konulara yayılmıştır.

35 Yunanistan ve GKRY, Mısır’da Mursi hükûmetinin devrilmesi ve Türkiye ile Mısır’ın ilişkilerinin bozulmasının ardından 2014 yılında Kahire’de devlet başkanları düzeyinde bir araya gelmiş ve aralarında enerji iş birliği, deniz yetki alanları ve bölgesel güvenlik konuları ön plana çıkmıştır.

36 Burada ABD’nin rolünü küçümsemek gerekir. BAE anlaşmasından hemen sonra ABD, BAE’ye F-35 savaş uçağı satmak için anlaştı. Fas anlaşmasından sonra ABD, Batı Sahara’nın Fas’a ait olduğunu tanıdı. Sudan anlaşmasından sonra Sudan’ı terörizme sponsor ülkeler listesinden çıkardı.

37 Delekdrilling Press Release, “Engagement in a Non-Binding Memorandum of Understanding for the Sale of the Partnership’s interest in Tamar”, 26 Nisan 2021.

İsrail’li Delek Drilling şirketinin imzaladığı mutabakat zaptını 2 Eylül 2021 tarihinde alım satım anlaşması takip etmiştir.³⁸ İkincisi, İsrail devlet kuruluşu olan Avrupa-Asya Boru Hattı Şirketi (EAPC) ile yeni kurulan bir BAE-İsrail ortak girişimi, 20 Ekim 2020’de ham petrol ve petrol ürünlerinin depolanması ve transferinde iş birliği için bir mutabakat zaptı imzalamış ancak somut bir atılmamıştır.³⁹ Bunlara ilave olarak Mart 2021’de BAE, İsrail’de enerji ve diğer stratejik sektörlere yatırım yapmak için 10 milyar ABD doları tutarında bir fon kurduğunu duyurmuştur.⁴⁰

Üçüncüsü, 5 Ocak 2021’de Katar, Mısır ve Körfez İş birliği Konseyi’nin Al-Ula Deklarasyonu’nu imzalaması ile Körfez’deki anlaşmazlığa ve Katar’a uygulanan boykota son verilmesidir. İbrahim Mutabakatı ve Al-Ula Deklarasyonu’nun ardından, Filistin meselesinin Arap ülkeleri açısından bir öncelik ya da endişe olarak kalıp kalmayacağı henüz bir netlik kazanmadı. Görünen o ki, doğal gaz ve daha genel anlamda enerji söz konusu olduğunda hem Ürdün hem de Katar, İsrail ile ilişkilerde pragmatik bir yaklaşım benimsemektedirler. Bunun somut bir örneği olarak Ürdün’ün İsrail’den doğal gaz ithal ediyor olması ve Katar’ın Şubat 2021’de İsrail’in Gazze’ye gaz satışı ile ilgili olarak AB ve BM’yi içeren bir anlaşmaya destek vermesi gösterilebilir.⁴¹

Dördüncüsü, 11 Şubat 2021’de Atina’da gerçekleştirilmiştir. Mısır, Yunanistan, GKRY, BAE, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Fransa, Philia (Dostluk) Forumu adı verilen yeni bir oluşum kapsamında ortak çıkar ve endişe konularını tartışmak için bir forum oluşturmaya karar verdiler.⁴² İsrail’in yer almadığı bu forumun ortak bildirgesi DAGF toplantılarında yapılan açıklamalarla kısmen benzeşmektedir. Ancak burada önemli olan Mısır’ın müttefiki olan BAE ve Suudi Arabistan’ın bir süredir ekonomi, savunma ve güvenlik konu-

38 Reuters, “Israel’s Delek finalises sale of Tamar gas stake to Abu Dhabi’s Mubadala”, 2 Eylül 2021.

39 Middle East Energy Survey, “Israel and UAE Eye Prosperity as Relations Thaw”, 23 Ekim 2020, s. 11-12.

40 Simon Henderson, “UAE Wealth Fund to Buy Share of Israeli Gas Field”, **The Washington Institute**, Washington DC, 27 Nisan 2021.

41 İsrail’in Leviathan sahasından ithal edilecek gazın taşınacağı boru hattının İsrail sınırından Gazze’de gazın varacağı elektrik santraline kadar olan kısmını AB finanse edecek, Katar ise boru hattının İsrail kısmını üstlenecek. Britain Israel Communications and Research Centre, “Israeli Company Agrees to Supply Natural Gas to the Gaza Strip”, 15 Şubat 2021.

42 Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, “Joint Statement Philia Forum”, 11 Şubat 2021.

larında Yunanistan ve GKRY ile gelişen ilişkileri ve diplomatik düzeyde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de izlediği politikalar karşısında söz konusu ikiliyi desteklemesidir.⁴³

6.1. Doğu Akdeniz Gaz Forumu

Ekim 2018'de Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve GKRY enerji bakanları 14 Ocak 2019 tarihinde Kahire'de, Dünya Bankası ve AB Komisyonu'nun da bulunduğu toplantıda doğal gaz konusunda ortak vizyon ve amaçlar çerçevesinde yakın iş birliği sağlamaya yönelik bir forum oluşturma kararı aldılar. Yayınlanan ortak bildirmede⁴⁴ üretici, tüketici ve geçiş ülkelerini bir araya getirerek bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının en verimli ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi için teknik ve ekonomik alanlarda iş birliğini geliştirmenin amaçladığı belirtilmekteydi. Bunun yanında, Forum'un üyelerin çıkarlarına hizmet etmesi ve bölgesel bir gaz piyasasının kurulmasına ön ayak olacağından bahsedilmekteydi.

Ortak bildirmede, Forum'un ortak çıkarlarını ve hedeflerini paylaşan, üretici, tüketici ve transit ülkesi olan herhangi bir Doğu Akdeniz ülkesinin Forum'un kurucuları tarafından kararlaştırılacak tüm gerekli üyelik prosedürlerini tamamladıktan sonra Forum'a katılabilecekleri belirtilmekteydi. Buna rağmen Türkiye, Lübnan, Suriye ve KKTC gibi bölge ülkeleri davet edildikleri ya da davet edilmelerine rağmen katılmamayı tercih ettiklerinden toplantıda yer almadı.⁴⁵

22 Eylül 2020 tarihinde uluslararası bir organizasyona dönüşen DAGF'nin yedinci bakanlar toplantısı Aralık 2022 tarihinde gerçekleşti. Hâlihazırda Forum'un sekiz üyesi (Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin, GKRY ve Fransa) ve üç gözlemcisi (ABD, AB ve Dünya Bankası) bulunmaktadır. BAE'nin DAGF'ye üye olmak için başvurusu Filistin'in vetosu üzerine gerçekleşmemiştir. Ancak, gelecekte bunun değişmesine ve Akdeniz'deki diğer bazı ülkelerin ve Körfez İş birliği Örgütü üyesi ülkelerin de foruma üye veya gözlemci olarak dâhil olmasına şaşırılmamak gerekir.

43 Yoel Guzansky ve Gallia Lindenstrauss, "The Gulf and the Eastern Mediterranean: Is a Gulf-Hellenic Alignment in the Making?", *INSS Insight 1458*, The Institute for National Security Studies, 25 Nisan 2021.

44 EMGF, Declaration of 1st EMGF Ministerial Meeting, Kahire, 14 Ocak 2019.

45 Gabriel Mitchell, "The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition," The Israeli Institute for Regional Foreign Policies, Eylül 2020.

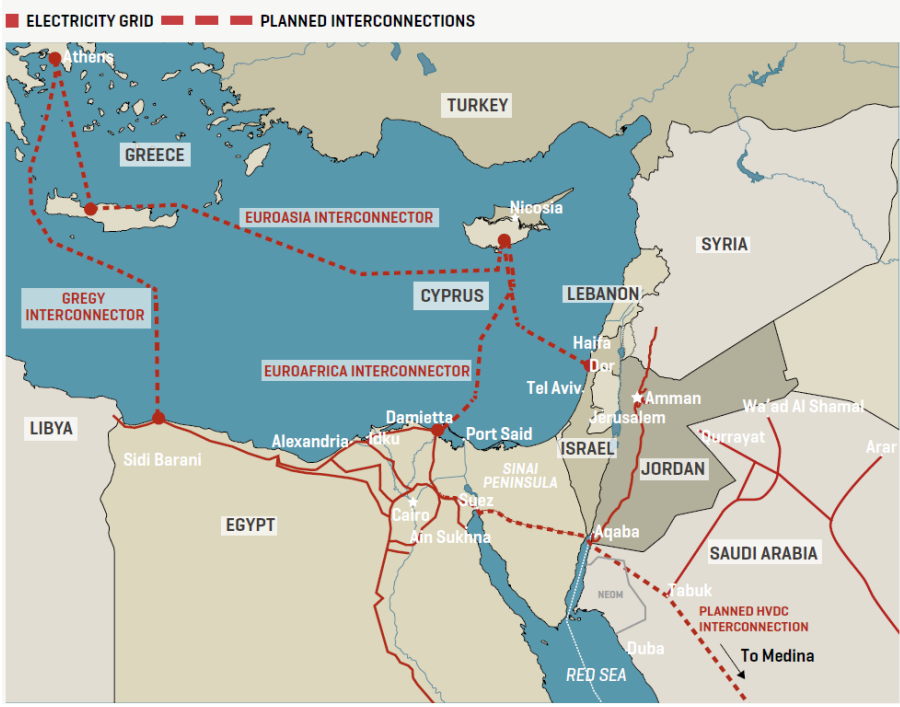
DAGF'nin kurulması, özellikle Türkiye ile komşuları arasındaki zayıf veya sorunlu ilişkiler tarafından körüklenen jeopolitik bir boyuta sahiptir.⁴⁶ DAGF kurulduktan sonra Forum içinde yer almayan bölge ülkelerinin alternatif bir oluşum yaratma arayışı gündeme gelmiş olsa da somut bir adım atılamamıştır.

Bu arada DAGF'nin, kuruluş amacı olan doğal gaz temelli iş birliğinden diğer enerji sektörlerini de içine alan daha geniş bir tabana yayılması ve hatta enerji ekseninden siyasi bir oluşuma doğru evrildiği gözlenmektedir. Daha önce de değinildiği üzere, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arz fazlasının bölge ülkeleri tarafından eritilmesi zor olduğundan uzak pazarlara açılım bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak ihracat altyapısının yetersiz oluşu bu açılım için bir darboğaz oluşturmaktadır. Gaz arz fazlasını elektrik enerjisine dönüştürmek bu darboğazı aşmak için başvurulacak önemli bir seçenektir. Yenilenebilir enerji kaynaklarını elektrik enerjisine ve hatta hidrojene dönüştürmenin de buna eşlik etmesi beklenebilir.

Örneğin, Mısır ve İsrail gazının Ürdün'de elektrik enerjisine dönüştürülüp Lübnan'ın kronikleşen elektrik krizine çare olması fikri ABD tarafından desteklenmektedir.⁴⁷ Diğer yandan bölge ülkeleri arasında elektrik ticaretini arttırma amacını güden iki elektrik enterkonneksiyon projesi mevcuttur: İlki İsrail, GKRY ve Yunanistan'ın elektrik şebekelerini deniz altından bağlamayı amaçlayan "EuroAsia Interconnector" elektrik kablosu projesidir ki AB'nin ortak ilgi projeleri arasında yer almaktadır.

46 Mona Sukkarieh, "The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests", Natural Resources Governance Institute, Şubat 2021.

47 Egypt Today, "Egypt to export gas to Jordan to secure electricity for Lebanon", 19 Ağustos 2021; Aljazeera, "Syria says it welcomes Lebanon's request to import energy", 4 Eylül 2021.



Şekil 4. Elektrik İletim Hattı Projeleri⁴⁸

2027 yılında hayata geçmesi planlanan ve maliyetinin yarısının AB tarafından karşılanan proje Ekim 2022'deki DAGF toplantısı esnasında start verilmiştir.⁴⁹ Diğeri ise Mısır, GKRY ve Yunanistan'ı birbirine bağlamayı amaçlayan EuroAfrica Interconnector projesidir.⁵⁰ Ayrıca, Yunanistan ile Mısır elektrik şebekelerini deniz altından birbirine bağlamak için Ekim 2022'de iki ülke arasında iş birliği mutabakatı zaptı imzalanmıştır.

Özet olarak, DAGF bir gaz forumu olmaktan çıkarak enerji forumuna doğru evrilmektedir. Buna rağmen DAGF'nin enerji temelli bir oluşum olarak kalacağını düşünmek yanıltıcı olabilir. Eğer bir geleceği varsa, söz konusu forumun gelişimine ekonomi, ticaret, savunma, güvenlik gibi konuların dâhil edilmesi gerekli olacaktır. O yüzden ki ilk zirve toplantısından günümüze

48 MEES, 28 Ekim 2022, s. 11.

49 Avrupa Komisyonu, Commission participates in launch of EuroAsia Electricity Interconnector, 14 Ekim 2022.

50 Bu projeler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, <https://euroasia-interconnector.com> ve <https://www.euroafrica-interconnector.com>.

kadar geçen süreçte Forum'da doğal gaz merkeziliğinden ziyade daha geniş bir enerji yelpazesi telaffuz edilmekte ve ekonomi, güvenlik gibi jeostratejik boyutlarda iş birliğinin artırılması gündeme getirilmektedir.

6.2. Türkiye Nasıl Bir Rota İzleyebilir?

Derdini anlatmakta pek başarılı olamayan Türkiye'nin bölgedeki ülkeler dâhil ABD ve AB ile ilişkilerinin bozulması kendisini Doğu Akdeniz'de yalnızlığa sürüklemiştir. Türkiye, sorunlara reaktif davranmak yerine oturduğu ve hatta oturmadığı masalarda görüşlerini ulusal çıkarları doğrultusunda kabul ettirebilmeye odaklanan uzun vadeli bir strateji geliştirmeye ve uygulamaya odaklanmalıdır. Bu amaçla Türkiye'nin özellikle İsrail ve Mısır ile olan diplomatik ilişkilerini iyileştirmesi gerekir.

İsrail ile ilgili ilişkilerin normalleşmesi yolunda büyükelçilerin yeniden karşılıklı olarak atanması önemli bir gelişmedir. Benzer durum henüz Mısır ile yapılamamıştır. Buna paralel olarak Suudi Arabistan, BAE yanında bölge içindeki diğer ülkelerle olan diplomatik ilişkilerde daha yapıcı ve uzlaşmacı bir dış politika izlenerek Yunanistan ve GKRY'nin DAGF ve Körfez ülkeleri arasındaki bağlarının gevşemesi sağlanabilir.⁵¹ Bunlar sağlansa bile Türkiye'nin DAGF'na dâhil olması mümkün olmayabilir çünkü bu durum GKRY ve bazı AB üyelerini rahatsız edebileceğinden vetoya başvurmaları beklenebilir.

Enerji konusunda ise Doğu Akdeniz'deki sismik arama ve sondaj faaliyetlerinde kararlı, tutarlı, geri adım atmayan bir tutum izlenmelidir. Bu bağlamda, BM'ye bildirilen kıta sahanlığını MEB olarak ilan edilmesi faydalı olabilir. Diğer yandan, KKTC'ye su taşıyan boru hattının yanında doğal gaz boru hattı ve/veya elektrik hattı çekilebilir. Benzer şekilde, Türkiye Petrolleri başta olmak üzere Türk şirketlerinin bölgedeki arama üretim faaliyetleri dâhil enerji sektörü yatırımlarına ve ihalelere aktif olarak katılmaları teşvik edilebilir.

7. Sonuç

Ocak 2009'dan bu yana yapılan doğal gaz keşifleri, Doğu Akdeniz'i uluslararası enerji sektörünün odak noktalarından biri haline getirmiştir. Keşfedilmiş ve keşfedilmeyi bekleyen doğal gaz/petrol kaynakları dünyanın en karmaşık politik bölgelerinden biri olan Doğu Akdeniz'de çekişmeleri tetikleyip

51 Hussein Ibish, "Competition for Mediterranean Natural Gas Deepens as Gulf, European States Join the Fray", The Arab Gulf States Institute in Washington, 27 Şubat 2020.

daha da karmaşıklatacak ve zaten gergin olan bu bölgeye yeni kaygılar ekleyebilecek olsa da bölgesel iş birliği, istikrar, enerji güvenliği ve bölge refahı açısından bir fırsat oluşturmaktadır. Bu kaynakların aranması, işletilmesi, ticarileştirilmesi ve ihracat pazarlarına ulaştırılması şüphesiz birçok ticari, teknik ve hukuki zorluğun üstesinden gelmeyi gerektirmektedir. Ancak, Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkeleri tek paydada toplayan enerji konusu, akılcı bir şekilde ele alınmadığı için maalesef birleştirici olmaktan ziyade ayrıştırıcı bir araca dönüşmüştür.

Kıyıdaş ülkeler tarafından bir anlayış birliği yaratma çabası güdülmediği için deniz yetki alanları sorunu hidrokarbon arama faaliyetleri ve ihracat güzergâh projeleriyle iç içe geçerek jeopolitik çekişmeye malzeme yaratan bir unsur haline gelmiş ve bölgedeki tansiyonu arttırmıştır. Tehditlerin fırsata dönüştürülmesi, bölge ülkelerinin ve dış güçlerin miyopik politikalarından uzak, akılcı bir ortaklık stratejisi anlayışı çerçevesinde samimi, yapıcı bir diyalog kurarak, dengeli ve pragmatik bir yaklaşımla hareket etmelerini gerektirir. Bir çözüme ulaşana kadar ihtilaflı alanlarda arama-üretim faaliyetlerinin ve ihtilaflı alanlardan geçmesi planlanan boru hattı projelerinin ortaklaşa yapılması, deniz yetki alanları dahil birçok zorlukların ve hassas sorunların üstesinden gelmenin kısa ve orta vadede tek yoludur.

Bölgede değişen dinamikler yeni ittifakların gelişmesine ve yeşermesine yol açmıştır. Türkiye karşıtı ittifaklardan biri olan DAGF, doğal gaz merkezî yetçiliğinden ayrılarak faaliyet alanını diğer enerji kaynaklarını da kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Dolayısıyla, ismini Doğu Akdeniz Enerji Forumu'na dönüştürme zorunluluğu doğacaktır. Ancak Forum zirvelerinde enerji yanında iklim değişikliği, güvenlik, ekonomi gibi konuların sıklıkla dile getirilmesi ve bölge dışı ülke ve aktörlerin Forum'a dahil olmaları, Forum'un isminden "enerji" kelimesinin de çıkarılmasını gündeme getirebilir. Burada öne çıkan soru, adı ne olursa olsun bu Forum'un varlığını ne kadar sürdürebileceğidir. Doğal gaz temelinde bile somut bir varlık gösterememiş olan Forum'un kapsam genişlemesiyle başarı hikayeleri üretmesini beklemek aşırı iyimserlik gerektirebilir. Diğer yandan, kapsam genişlemesi Forum üyeleri arasında rekabet kıyıcılara yol açabilir. Bölgedeki en büyük enerji piyasası olan Türkiye'nin Forum dışında tutulması aslına bakılırsa Forum'un geleceği için ayrı bir tehlike oluşturmaktadır.

Bölgede değişen jeopolitik dinamiklerden belki de en önemlisi İsrail'in Arap ülkeleri ve DAGF üyesi ülkelerle olan ilişkilerini yeni bir düzleme taşımasıdır. Gelişen bu ilişkilerde enerji sektörünün yeri ve önemi yadsınamaz.

İsrail kaynaklarını değerlendirme ve enerji ticaretini arttırmakla kalmayıp diğer birçok alanda kendine kapılar açmıştır. İsrail kadar olmasa bile Mısır'ın kazancını da küçümsememek gerekir. AB üyesi olan Yunanistan ve GKRY ikilisinin enerji bağlamında görünen tek kazançları şimdilik sadece elektrik iletim hattı projesi gibi gözükmektedir.

Türkiye'nin iki kilit DAGF ülkesi olan İsrail ve Mısır ile ilişkilerini normalleştirilmesi bölgedeki enerji dinamiklerinde önemli kırılma yaratabilir. Bu kapsamda Türkiye uzun vadeli ulusal çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek stratejiler ve politikalar oluşturmali ve bunları kararlılıkla uygulamalıdır. Türkiye'nin ayrıca, bölgenin genelde enerji, özelde gaz sektöründe aktif bir oyuncu olarak yer almasında fayda vardır.

Bölgenin karmaşık jeopolitik bulmacasını çözmede enerji konusu önemli bir anahtar görevi üstlenebilir. Bu anahtarın işlev görmesi ancak kısa vadeli siyasi kazanımlardan ziyade uzun vadeli kazanımlara odaklanan ve tüm aktörleri bir araya getiren pragmatik bir iş birliği modeli ile mümkündür. Bu ise bir diplomat dokunuşu, bir amiral sezgisi ve bir ekonomistin öngörüsünü gerektirmektedir.⁵² Zor ancak imkânsız olmayan çözüme varmak için ortak çaba, istek ve irade göstermek şarttır. Aksi takdirde, bölgenin belki tek ortak paydası olan enerji konusu Doğu Akdeniz tarihinde kaçırılmış bir başka fırsat olarak hatırlanacaktır.

52 Gabriel Mitchell, "The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition," The Israeli Institute for Regional Foreign Policies, Eylül 2020, <https://mitvim.org.il/wp-content/uploads/Gabriel-Mitchell-The-Eastern-Mediterranean-Gas-Forum-September-2020.pdf>.

Kaynakça

- Aljazeera, “Syria Says It Welcomes Lebanon’s Request to Import Energy”, 4 Eylül 2021.
- Amidor, Yaakov, “The Maritime Border Agreement with Lebanon“, **JISS Policy Papers**, Jerusalem Institute for Strategy and Security, 30 Ekim 2022.
- Arab Center for Research and Policy Studies, “The Lebanese Israeli Maritime Border Agreement”, Doha, 19 Ekim 2022.
- Avrupa Komisyonu, Commission participates in launch of EuroAsia Electricity Interconnector, Press Release, Brüksel, 14 Ekim 2022.
- Britain Israel Communications and Research Centre, “Israeli Company Agrees to Supply Natural Gas to the Gaza Strip”, Londra, 15 Şubat 2021.
- Delek Drilling, “Engagement in a Non-Binding Memorandum of Understanding for the Sale of the Partnership's interest in Tamar”, Press Release, 26 Nisan 2021.
- Delek Drilling, 2019 Annual Report, 2020.
- Delek Drilling, “Engagement in agreements for the purchase of EMG shares and the purchase of rights in the EMG pipeline” Press Release, 27 Eylül 2018.
- Demiryol, Tolga, “Natural gas and geopolitics in the Eastern Mediterranean”, Heinrich Boll Stiftung, 7 Eylül 2020.
- Egypt Today, “Egypt to export gas to Jordan to secure electricity for Lebanon“, 19 Ağustos 2021.
- El Chami, Rodolph, **Natural Gas Issues in the Eastern Mediterranean: The Case of the Israeli-Lebanese Conflict**, Note de la FRS n°34/2022, Fondation pour la Recherche Stratégique, Paris, 2 Eylül 2022.
- EMGF, Declaration of 1st EMGF Ministerial Meeting, East Mediterranean Gas Forum, Kahire, 14 Ocak 2019.
- Energean, Press Release: First Gas from Karish, 26 Ekim 2022.

European Commission, High Representative of the Union For Foreign Affairs and Security Policy, Joint Communication to the European Council, State of play of EU Turkey political, economic and trade relations, JOIN (2021) 8 final, 22 Mart 2021.

European Council, Turkish drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts conclusions, Press release, 15 Temmuz 2019.

GIIGNL, **LNG Industry**, GIIGNL Annual Report 2022, International Group of Liquefied Natural Gas Importers, Neuilly-sur-Seine, Mayıs 2022.

Goldthau, Andrea, Richert, J., Stetter, S., “Leviathan Awakens: Gas Finds, Energy Governance, and the Emergence of the Eastern Mediterranean as a Geopolitical Region”, **Review of Policy Research**, 18 Haziran 2020, s. 1-19, <https://doi.org/10.1111/ropr.12387>.

Guzansky, Yoel; Lindenstrauss, Gallia, “The Gulf and the Eastern Mediterranean: Is a Gulf-Hellenic Alignment in the Making?”, **INSS Insight 1458**, The Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 25 Nisan 2021.

Harunoğulları, Muazzez, “Eastern Mediterranean Energy Basin: International Conflict and Competition on the Region”, **International Journal of Geography and Geography Education**, Temmuz 2020, 42, s. 455-481.

Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, “Joint Statement Philia Forum”, 11 Şubat 2021,

Henderson, Simon, “UAE Wealth Fund to Buy Share of Israeli Gas Field”, The Washington Institute, Washington DC, 27 Nisan 2021.

HEREMA, Press Release: Greece Advances its Upstream Gas Exploration Programme, Hellenic Hydrocarbons and Energy Resources Management Company, 8 Kasım 2022.

Ibish, Hussein, “Competition for Mediterranean Natural Gas Deepens as Gulf, European States Join the Fray”, The Arab Gulf States Institute, Washington DC, 27 Şubat 2020.

Karbuş, Sohbet, “Doğu Akdeniz’de keşfedilmemiş gaz miktarı”, **Gas&Power**, 9 Ağustos 2021.

- KarbuZ, Sohbet, “Doğu Akdeniz’de Ne Kadar Doğal Gaz Var,” **Bilkent Enerji Notları**, No. 12, Bilkent Üniversitesi, Temmuz 2019.
- KarbuZ, Sohbet, “Doğu Akdeniz’de Enerji ve Jeopolik”, **21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar**, Editörler: Onur Limon, Ümran Güneş, Servet Karagöz, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ankara 2021, s. 215-240.
- KarbuZ, Sohbet, “Geostrategic Importance of East Mediterranean Gas Resources.” Andre Dorsman, Volkan Ediger and M. B. Karan (eds), **Energy, Economy, Finance and Geostrategy**, 2018, Cambridge: Springer, s. 237-255.
- KarbuZ, Sohbet, “Key Challenges Facing the Eastern Mediterranean: The Future of Regional Energy Development”, **Insight Turkey**, Kış 2021, Cilt 23, Sayı 1, s. 115-138.
- Lykousis, V.; Alexandri, S., Woodside J., de Lange, G., Dählmann, A., Perissoratis, C. , Heeschen, K., Ioakim, Chr., Sakellariou, D., Nomikou, P., Rousakis, G., Casas, D., Ballas, D., Ercilla, G., “Mud Volcanoes and Gas Hydrates in the Anaximander Mountains (Eastern Mediterranean Sea)”, **Marine and Petroleum Geology**, Haziran 2009, s. 854-872.
- MEES, “Chevron Eyes Cut-Price Israel-Egypt Pipeline for Leviathan Export Boost”, 11 Mart 2022, s. 4-5.
- MEES, “Regional Power Connectors Secure Funding, Gain Momentum”, 28 Ekim 2022, s. 11.
- MEES, Egypt To Develop Gaza Marine, 28 Ekim 2022. s. 14.
- Merey, Şükrü ve Longinos, Sotirios, “The Gas Hydrate Potential of the Eastern Mediterranean Basin”, **Bulletin of the Mineral Research and Exploration**, Sayı 160, Aralık 2019, s. 117-134, <https://doi.org/10.19111/bulletinofmre.502275>.
- Mitchell, Gabriel, “The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition,” The Israeli Institute for Regional Foreign Policies, Eylül 2020.
- Mona Sukkarieh, “The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests”, Natural Resources Governance Institute, New York, Şubat 2021.

OME, **Mediterranean Energy Perspectives**, Mediterranean Observatoire de l'Energie, Paris, 2021.

OME, **Mediterranean Energy Perspectives: Egypt**, Mediterranean Observatoire de l'Energie, Paris, 2011.

Paul Stronski, "A Difficult Balancing Act: Russia's Role in the Eastern Mediterranean", Carnegie Endowment for International Peace. Washington DC, 28 Haziran 2021.

Reuters, "Israel's Delek finalises sale of Tamar gas stake to Abu Dhabi's Mubadala", 2 Eylül 2021.

Reuters, Egypt oil min says framework agreement in place on Gaza Marine field, 25 Ekim 2022.

Shaffer, Brenda, **Energy Politics**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011.

Soler i Lecha, Eduard, "The EU and the Eastern Mediterranean: how to deal with Turkey", CIDOB notes internacionals 251, Barcelona Centre for International Affairs, Mayıs 2021.

Stanic, Ana; Karbuz, Sohbet, "The Challenges Facing Eastern Mediterranean Gas and How International Law can Help Overcome Them," **Journal of Energy & Natural Resources Law**, 30 Ekim 2020, s. 1-35. <https://doi.org/10.1080/02646811.2020.1816739>.

Talbot, Valeria (ed), **The Scramble for the Eastern Mediterranean: Energy and Geopolitics**, ISPI Report, Institute for International Political Studies, Milan, 5 Ağustos 2021.

USGS, "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Province, Eastern Mediterranean", **Fact Sheet 2010-2014**, U.S. Geological Survey, Mart 2010.

USGS, "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean", **Fact Sheet 2010-2027**, U.S. Geological Survey, Mayıs 2010.

USGS, "Assessment of Undiscovered Conventional Oil and Gas Resources in the Eastern Mediterranean Area", **Fact Sheet 2021-2032**, U.S. Geological Survey, 8 Temmuz 2021.

III. BÖLÜM: GELECEĞE YÖNELİK İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞLARI

DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE YÖNELİK KÜLTÜR, SAĞLIK VE EĞİTİM TURİZMİ TALEBİ

Seymur AĞAZADE*

Özet

Türkiye kültür, sağlık ve eğitim turizmi gibi alternatif turizm türlerinde önemli kaynak ve çekiciliklere sahiptir. Doğu Akdeniz ülkeleri ise, bölgenin sadece mevcut hidrokarbon rezervleri etrafında cereyan eden tartışmalarla gündeme gelmesine karşın bu turizm türlerinde Türkiye'nin kaynak pazarları olan ülkelerdir. Bu temelde bu çalışmada Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik kültür, sağlık ve eğitim turizmi talebi ekonomik etkileri yönünden tartışılmıştır. Yüksek katma değer veya turist başına düşen harcamanın olduğu her üç alternatif turizm türlerinde de Türkiye Doğu Akdeniz ülkelerinden olan turistlerin öncelikli tercih edecekleri ülkelere biri olma potansiyeli taşımaktadır. Kültür turizminde, Doğu Akdeniz'in önemli ülkeleri olan Mısır'dan (yüksek nüfusu ile) ve İsrail'den (yüksek gelir düzeyi ile) Türkiye'ye yönelik talebin düşük olduğu görülmektedir. Sağlık turizminde ise Türkiye, güçlü sağlık altyapısı ve nitelikli sağlık hizmeti sunumu ile sağlık hizmeti ve sağlık sigortası sisteminin büyük çoğunluğunda çok zayıf olduğu Doğu Akdeniz ülkelerinden olan sağlık turistleri için en cazip destinasyonların başında gelmektedir. Benzer şekilde, eğitim turizmi kapsamında Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye üniversitelerine gelen öğrenciler için hem rakip destinasyonlara göre maliyet avantajları hem de tarihsel ve kültürel bağlardan kaynaklanan avantajlar söz konusudur. Bu üstünlükler dikkate alındığında Türkiye için Doğu Akdeniz ülkelerinden gelebilecek önemli bir kültür, sağlık ve eğitim turizmi potansiyelinin olduğu ifade edilebilir. Bu potansiyelin gerçekleştirilmesi anlamlı ekonomik kazanımlar sağlayabilmekle birlikte doğal olarak bölge ülkeleri arasında iyi komşuluk ilişkileri gerektirmektedir. Diğer yandan ise kültür, sağlık ve eğitim turizminde artış hem diğer ekonomik ilişkilerin daha yoğun olmasına hem de bölgesel istikrarın geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

* Prof. Dr., Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, seymur.agazade@alanya.edu.tr.

Anahtar kelimeler: Kültür Turizmi; Sağlık Turizmi, Eğitim Turizmi, Doğu Akdeniz’den Türkiye’ye Yönelik Talep; Kültür, Sağlık ve Eğitim Turizminin Ekonomik Etkileri

CULTURAL, HEALTH AND EDUCATIONAL TOURISM DEMAND FROM EASTERN MEDITERRANEAN COUNTRIES TO TÜRKİYE

Abstract

Türkiye has substantial resources and attractions in alternative tourism types such as cultural, health and educational tourism. The Eastern Mediterranean countries, on the other hand, are Türkiye's source market countries for these types of tourism, despite the region comes to the fore only with the discussions around the existing hydrocarbon reserves. On this basis, this study discusses the economic effects of the demand for cultural, health and educational tourism from the Eastern Mediterranean countries to Türkiye. In all three alternative tourism types with high added value or expenditure per tourist, Türkiye has the potential to be one of the countries preferred primarily by tourists from Eastern Mediterranean countries. In cultural tourism, it is seen that the demand for Türkiye from Egypt (with its high population) and Israel (with its high-income level), which are the important countries of the Eastern Mediterranean, is low. In health tourism Türkiye, with its strong health infrastructure and qualified health service delivery, may be one of the most attractive destinations for health tourists from Eastern Mediterranean countries, where the health service and health insurance system is very weak in the majority. Similarly, for students coming to Turkish universities from Eastern Mediterranean countries, there are both cost advantages over competing destinations and advantages arising from historical and cultural ties. Considering these strengths, it can be argued that there is an important cultural, health and educational tourism potential from the Eastern Mediterranean countries to Türkiye. Achieving this potential may provide significant economic gains and naturally requires good-neighborly relations between the region countries. On the other hand, the increase in cultural, health and educational tourism may pave the way for more intense other economic relations and the development of regional stability.

Keywords: Cultural tourism; health tourism; educational tourism; demand from Eastern Mediterranean to Türkiye; economic effects of cultural, health and educational tourism

1. Giriş

Turizm ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlayabilmektedir. Dış turizm talebini de kapsayan genel ihracat ile ekonomik büyüme bağlantısına ilişkin argümanların bu katkılar için teorik temel sağladığı ileri sürülebilir. Yurt içi kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin avantajlarından yararlanma imkânını sağlayacak şekilde tahsisine yol açması, yüksek kapasite kullanımına zemin hazırlaması, ölçek ekonomilerinin kullanımına izin vermesi, yurt dışı rekabetle baş edebilmek için verimliliğin artırılması veya teknoloji düzeyinin geliştirilmesi için daha güçlü motivasyon sağlaması, istihdama önemli katkılarda bulunması ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olabileceği başlıca kanallar olarak görülmektedir¹. Spesifik olarak turizm için de benzer argümanlar turizme dayalı büyüme hipotezi çerçevesinde ileri sürülmektedir ve buna ilişkin Narayan, Narayan, Prasad ve Prasad (2010), Brida, Lanzilotta, Pereyra, ve Pizzolon (2015), Bilen, Yılcı ve Eryüzlü (2015), Yazdi, Salehi ve Soheilzad (2017), De Vita ve Kyaw (2017), Roudi, Arasli ve Akadiri (2018), Wu ve Wu (2019), Pérez-Rodríguez, Rachinger ve Santana-Gallego (2021 ve 2022) gibi çalışmalar olmak üzere oldukça kapsamlı bir literatür mevcuttur. Bu hipotez, dış turizm talebinin yurt içi üretim ve istihdamda artış sağladığını ileri sürmektedir. Büyüme ve istihdam üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra turizm, ticaret açığını dengeleyerek veya diğer mal ve hizmetlerde ticaretten kaynaklanan dış fazlayı artırarak ülkelerin ödemeler dengesini iyileştirmeye yardımcı olmaktadır².

Günümüzde artık sadece gelişmiş ülkelerde değil gelişmekte olan ülkelere de turizm önemli bir ekonomik faaliyet haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelere turizmin birincil ürünler veya emtia ihracatından daha fazla döviz katkısında bulunduğu bilinmektedir³. Önemli miktarda döviz sağlamanın yanında, çok sayıda farklı sektörden girdi veya hizmet tedarik etmesinden dolayı turizm diğer sektörleri de destekleyerek ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ayrıca, emek yoğun bir sektör olmasından dolayı, emtia fiyatlarındaki hızlı artışların neden olduğu ve istihdam yaratmayan büyümenin yaşandığı

1 Bela Balassa, "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, Cilt 5, Sayı 2, 1978, s. 181.

2 World Tourism Organization (UNWTO), UNWTO Tourism Highlights 2020 Edition, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>

3 M. Thea Sinclair, "Tourism and Economic Development: A Survey", *The Journal of Development Studies*, Cilt 34, Sayı 5, 1998, s. 1.

gelişmekte olan ülkelerde turizmin gelişimi önemli miktarda istihdam sağlayabilmektedir⁴. Diğer yandan, turizm birçok halde serbest kaynakların değerlendirilmesine dayandığından ve genellikle yurt içi girdi ağırlığının yüksek olmasından dolayı yüksek katma değer sağlayabilmektedir.

Turizmin ekonomi geneli üzerindeki etkilerinin yanı sıra teknolojik gelişmeler, yükselen yaşam standartları ve ziyaretçi sayısında hızlı artışlara yol açan küreselleşme süreçleriyle birlikte turizm sektörünün kendisi de hızlı bir şekilde büyümeyi sürdürmektedir⁵. Gelir düzeyinde, sosyoekonomik koşullarda ve toplumsal normlardaki değişimler dikkate alındığında turizmin ekonomi içindeki payının artması şeklinde seyreden eğilimin daha da güçlü şekilde devam edeceği beklenebilir. Geleceğe yönelik olarak turizm ve ilgili faaliyetlerin büyüklüğünün sadece mutlak olarak değil, bunun yanı sıra ekonomi içindeki payının yani oransal olarak da artacağına yönelik öngörü Engel kanunu olarak bilinen görüşe dayandırılarak temellendirilebilir. Bu kanun, gelir düzeyi arttıkça gıdaya harcanan gelir yüzdesinin azalacağını fakat lüks veya daha yüksek beğeni ve zevke hitap eden mal ve hizmetlere harcanan gelir yüzdesinin artacağına işaret etmektedir⁶. Turizmin de daha çok ikinci kategoride yer aldığı dikkate alındığında Engel kanunu turizmin de toplam ekonomik faaliyet içindeki payının artacağını desteklemektedir. İngiliz iktisatçı Nassau Senior'un ekonomik gelişme ile bir kuşağın lüks mallarının sırasıyla sonraki kuşakların toplumsal mallarına ve ihtiyaçlarına dönüşeceğini ifade eden görüşü⁷ de turizmin gelecekteki güçlü büyüme patikasını destekleyen bir argüman olarak görülebilir.

Diğer yandan, alternatif turizmin geliştirilmesi gerek Türkiye'nin gerekse de birçok diğer ülkenin turizm sektörüne ilişkin politika öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu öncelikte kitle turizminin sürdürülebilirliğine ilişkin kaygıların olduğu ifade edilmekle birlikte bunun temelde alternatif turizm türleri-

4 United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), FDI in Tourism: The Development Dimension, United Nations, New York and Geneva, 2007, s. 4.

5 Simon Milne ve Irena Ateljevic, "Tourism, Economic Development and the Global-local Nexus: Theory Embracing Complexity", **Tourism Geographies**, Cilt 3, Sayı 4, 2001, s. 370-371.

6 Engel, Ernst, "Die Productions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen", **Zeitschrift des Statistischen Bureaus des Königlich Sächsischen Ministerium des Inneren**, Cilt 3, Sayı 8-9, 1857, s. 28-29.

7 Mark Blaug, **Economic Theory in Retrospect**, 4th edition, Cambridge University Press., Cambridge, 1985, s. 71.

nin yüksek katma değer yaratabilme kapasitelerinden ve genellikle imalat sanayiinde benzer ya da yakın ürünlerin aynı tesislerde üretilmesinden sağlanan maliyet avantajları için kullanılan alan ekonomilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Başka bir ifade ile alternatif turizm türlerinde turist başına harcamaya önemli ölçüde daha yüksektir ve kitle turizminin gelişmiş olması özellikle kültür turizmi başta olmakla diğer bir dizi alternatif turizmin geliştirilmesi için de gerekli uzmanlık, altyapı, üstyapı, imkân ve kolaylıklar sağlamaktadır.

Bu anlamda güneş, kum ve deniz turizmi dışında diğer turizm türlerinin geliştirmesi ile turizmden elde edilen gelirler artırılabilir ve turizmin yılın sadece belirli bir dönemindeki aşırı yoğunlaşmasının da önüne geçilebilir. Türkiye bilindiği gibi tarihî, kültürel ve coğrafi (doğal) zenginlikleri ile alternatif turizm için çok güçlü kaynaklara ve potansiyele sahiptir. Bu çalışmada alternatif turizm türlerinden kültür, sağlık ve eğitim turizmi ekonomik etkileri açısından ele alınmış ve bu turizm türlerinde Türkiye'ye yönelik Doğu Akdeniz ülkeleri kaynaklı talep üzerinde durulmuştur.

Türkiye turizm potansiyeli açısından oldukça güçlü bir ülke olmakla birlikte Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebinin ağırlıklı olarak alternatif turizm türlerinden olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, başlıca sosyoekonomik özellikleri dikkate alınarak Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik kültür, sağlık ve eğitim turizmi talebinin potansiyeli mevcut düzeyi karşısında değerlendirilmiştir. Bunun için ifade edilen her bir turizm türünün genel ekonomik faaliyet düzeyini destekleme gücü, bu turizm türlerinde Türkiye'nin mevcut kaynakları ve bunları geliştirebilme imkânları ve Doğu Akdeniz ülkelerinden kaynaklanan talep düzeyi ve potansiyeli üzerinde durulmuştur.

2. Kültür Turizmi ve Doğu Akdeniz Kaynaklı Talep

Swarbrooke (1990) kültür turizmi kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı çalışmasında bunları tarihî miras çekicilikleri, festivaller ve özel olaylar, endüstri ve ticaret, dinî yerler, dil, mimari tarz, sanat, geleneksel zanaatlar, spor ve boş zaman aktiviteleri, özel ilgi gezileri, geleneksel yiyecek ve içecekler, temalı yollar ve güzergâhlar, modern popüler kültür, ünlü insanlar ve

tarihi olaylar şeklinde sınıflandırmıştır⁸. Burada ifade edilen her bir kültür turizmi kaynağı bakımından Türkiye'nin oldukça zengin bir ülke olduğu ifade edilebilir. Kültür turizminin yüksek katma değer yaratma özelliği ise Silberberg'in (1995) tespitlerine dayandırılarak ileri sürülebilir. Buna göre kültür turistlerinin profiline bakıldığında yüksek gelirli oldukları ve tatilde iken daha fazla para harcadıkları, seyahat ettikleri bölgede daha fazla zaman harcadıkları, eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu, daha yaşlı nüfus kategorisinde yer aldıkları, alışveriş yapma olasılıklarının çok yüksek olduğu, otel veya motelde kalmayı tercih ettikleri, harcama eğiliminin yüksek olduğu kadınların oranının fazla olduğu görülmektedir⁹. Ayrıca birçok kültürel unsur için turizm temelde sadece koruma maliyetlerini gerektirmektedir ve turizm bunların korunması için daha güçlü motivasyon sağlamaktadır. Yüksek katma değerini yanı sıra kültür turizminin ülkelerde bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde etkilemesi de beklenir.

Türkiye'ye yönelik kültür turizmi dış talebi için ülke bazlı istatistikler sınırlı düzeyde mevcuttur. Fakat bununla birlikte Swarbrooke'nin (1990) yukarıda ifade edilen sınıflandırmasının kapsamı ve Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye gelen ziyaretçilerin daha yüksek bir oranda deniz-kum-güneş turizmine yönelmeyecekleri dikkate alındığında bu ülkelerden olan ziyaretçilerin önemli bir kısmı kültürel amaçlı ziyaretçiler olduğu düşünülebilir. TÜİK'in geliş amacına göre ülkeden çıkış yapan ziyaretçi istatistiklerinin de bu görüşü destekleyici nitelikte olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki, 2019 verilerine göre toplam 51,86 milyon ziyaretçinin 29,97 milyonu (%57,78'i) gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler için Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Swarbrooke'nin (1990) sınıflandırmasında kültürel turizm kapsamında yer alan dini, alışveriş ve iş amaçlı ziyaretler de eklendiğinde bu rakam 33,53 milyona (%64,65'e) ulaşmaktadır ki Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebi için kültür turizminin ağırlığının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1'de ise başlıca Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik kültür turizmi potansiyeline ilişkin sonuçlar çıkarılmasına imkân veren bazı istatistiklere yer verilmiştir. Bunlar ülkelerin 2021 yılına ait nüfus ve gelir düzeyi (kişi başına düşen GSYH) verileri ile 2019 yılına ait turizm verileridir. Tablodan da görüldüğü üzere, Mısır 100 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir

8 John Swarbrooke, **Sustainable Tourism Management**, Cabi Publishing, New York, 1999, s. 306.

9 Ted Silberberg, "Cultural Tourism a Business Opportunity for Museums and Heritage Sites", **Tourism Management**, Cilt 16, Sayı 5, 1995, s. 363.

ve bunun Türkiye için önemli bir potansiyel turizm talebi oluşturduğu ifade edilebilir. Diğer ülkeler ise küçük nüfuslu ülkeler olarak nitelendirilebilir. Mısır'a ait verinin mevcut olduğu 2014 yılına ait istatistik bu ülkeden 6,18 milyon kişinin yurt dışına seyahat ettiğini gösterir. 2019 yılına ait Türkiye istatistiklerine göre ise 169 bin Mısırlı Türkiye'ye seyahat etmiştir. Ülke nüfusu, gelir düzeyi ve yurt dışı ziyaretçi sayısı dikkate alındığında bu rakamın hayli düşük olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1. Başlıca Doğu Akdeniz Ülkelerine Ait Seçilmiş İstatistikler

	Mısır	İsrail	Lübnan	Ürdün	Libya
Nüfus (milyon)	104,26	9,36	6,77	10,27	6,96
Kişi başına düşen GSYH (ABD doları)	3876	51430	2670	4406	6018
Dış turizm, ülkeden ayrılanlar (milyon)	6,18 ^a	9,18	-	1,54	-
Dış turizm, harcamalar (milyon ABD doları)	3718	10389	6495	1569	2042 ^b
Türkiye'ye gelenlerin sayısı (bin)	169	568	376	467	252

Not: ^a 2014, ^b 2018

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri ve TÜİK Turizm İstatistikleri

Tablo 1'de ülkelerin gelir düzeylerine bakıldığında ise İsrail 50 bin doların üzerinde bir kişi başına düşen GSYH ile dikkat çekmektedir. Diğer ülkeler ise Dünya Bankası'nın gelir düzeyi sınıflandırmasına göre orta gelir grubunda yer alırlar. Turizmin gelir esnekliğinin yüksek olması ve yukarıda ifade edilen Silberberg'in (1995) kültür turistlerinin profiline ilişkin değerlendirmede gelir düzeylerinin yüksek olduğuna ilişkin görüşü İsrail'in Türkiye'ye yönelik kültürel turizm talebinde önemli kaynak pazarlardan biri olabileceğine işaret etmektedir. Fakat tabloda İsrail'e ilişkin veriler gerçekleşen rakamların potansiyelin çok altında kaldığını göstermektedir. Şöyle ki, bu ülkeye ait nüfus ve yurt dışı seyahat rakamları yaklaşık olarak birbirine eşit olup 9 milyonun üzerindedir. 2019 yılında Türkiye'yi ziyaret eden İsrail vatandaşlarının sayısı ise 568 bin olmuştur.

Tablo 1'de ifade edilen Lübnan, Ürdün ve Libya'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayılarına bakıldığında ise ülkelerin karşılaştırmalı nüfus ve gelir düzeyleri de dikkate alındığında bu ülkelerden Türkiye'ye yönelik turizm talep-

lerinin Mısır ve İsrail'e nispeten daha güçlü oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla genel olarak turizmde ve aynı zamanda kültür turizminde Mısır ve İsrail Türkiye'nin geliştirilebilecek kaynak pazarları olarak görülebilir.

3. Sağlık Turizmi ve Doğu Akdeniz Kaynaklı Talep

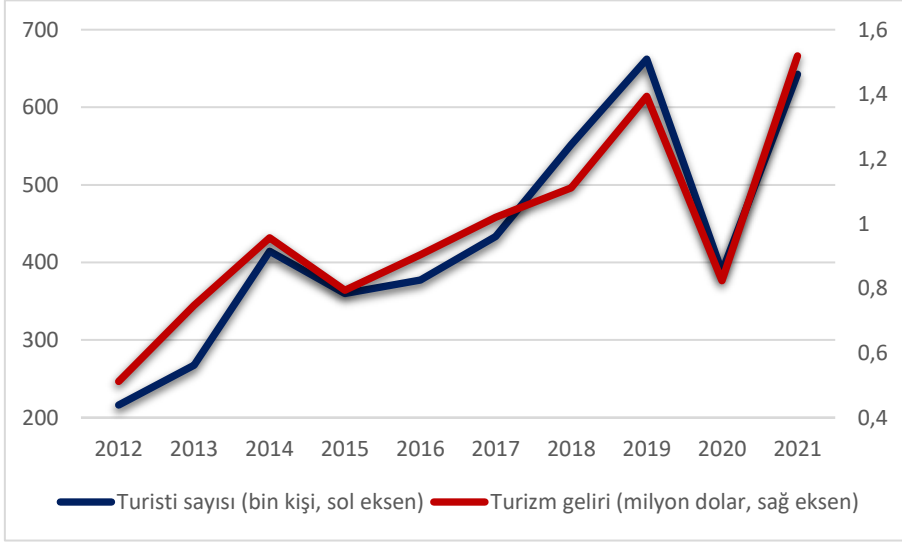
Alternatif turizm türlerinden sağlık turizmi de Türkiye'nin hem yüksek potansiyele hem de geliştirme önceliğine sahip olduğu türlerden birisidir. Ayrıca Türkiye, dünya genelinde son yıllarda gelişme gösteren sağlık turizminde önemli bir yere de sahiptir. Tedavi maliyetleri, sağlık turistine eşlik eden refakatçilerin konaklama maliyetleri ve tedavinin gerektirdiği ziyaret süresinin uzunluğu gibi nedenlerle sağlık turizminde turist başına harcama önemli derecede yüksektir. Medikal turizmde her tıbbi ziyaret için ortalama harcamanın 3800-6000 dolar olduğu tahmin edilmektedir¹⁰. Dünyada medikal turizm pazar büyüklüğünün ise 2019 yılında 44,8 milyar dolar değerinde olduğu ve bunun 2020-2027 yıllarında yıllık %21,1'lik bir bileşik büyüme oranında büyümesi beklenmektedir¹¹. Türkiye'ye yönelik sağlık turizmi talebi ise hem yüksek fiyat ve tedavi için uzun bekleme sürelerinin olduğu gelişmiş ülkelerden hem de yakın coğrafyasındaki diğer ülkelerden kaynaklanmaktadır.

Sağlık turizmi amacıyla bütün ülkelerden Türkiye'ye gelen turistlere ilişkin verilere ulaşılmamakla birlikte TÜİK'in geliş nedenlerine göre ziyaretçi ve harcama türlerine göre turizm gelirleri istatistiklerinde yer alan sağlık kategorisine ait veriler ile Doğu Akdeniz ülkelerinde sağlık hizmeti ve sağlık sigorta sistemlerinin durumu bu ülkelerden Türkiye'ye yönelik turizm talebi potansiyeli için bazı genel sonuçlar çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Grafik 1'de yıllar itibarıyla Türkiye'ye gelen sağlık turisti sayıları ile sağlık turizmi gelirleri verilmiştir. Grafikten de görüldüğü üzere her iki gösterge pozitif eğime sahiptir ve verilen dönemde önemli derecede artış göstermiştir. İsrail hariç bu çalışmada ele alınan Doğu Akdeniz ülkelerinde sağlık hizmeti ve sağlık sigorta sistemleri ise hayli zayıftır. Bu ülkeler için sağlık turizminde Türkiye'ye alternatif olabilecek Avrupa ülkelerinde ise fiyatlar tedavi hizmetlerine göre 2 ile 4 kat arasında daha yüksektir. Bunlar ve ilave olarak kültürel ve coğrafi sebepler Doğu Akdeniz ülkelerinden olan sağlık turistlerinin öncelikli olarak Türkiye'yi tercih etmelerine neden olabilir. Gerçekleşmiş verilere

10 James E. Dalen ve Joseph S. Alpert, "Medical Tourists: Incoming and Outgoing", *The American Journal of Medicine*, Cilt 132, Sayı 1, 2019, s. 9-10.

11 Grand View Research Inc., Medical Tourism Market Size, Industry Report, 2020-2027, 2020.

bakıldığında ise, Türkiye’ye gelen sağlık turistlerinin ülkelere göre sayıları sadece daha yoğun şekilde sağlık turistlerin geldiği ülkeler için mevcuttur. Buna göre 2019 yılında Doğu Akdeniz’den Türkiye’ye sağlık turistlerinin geldiği başlıca ülke İsrail’dir ve sayı 10.090’dır. Verinin mevcut olduğu yakın coğrafyadaki İran ve Tunus için 2019 yılı turist sayısı 14.121 ve 928’tir. 2021 yılı Irak verisi ise 55.703’tür.



Grafik 1: Türkiye’nin Sağlık Turisti Sayısı ve Sağlık Turizm Geliri

Kaynak: TÜİK Turizm İstatistikleri

4. Eğitim Turizmi ve Doğu Akdeniz Kaynaklı Talep

Eğitim turizminde ABD, İngiltere, Kanada gibi ülkeler çok yüksek rakamlara sahip olmakla birlikte gelişmekte olan birçok ülke de küresel pazardaki payını artırmaya çalışmaktadır. Eğitim amacıyla seyahat edenlerin çok uzun süre ülkede kalmaları ve üniversitelere ödedikleri ücretler dikkate alındığında yapılan harcama kitle turizmindeki turist başına düşen gelirden çok yüksektir. İlave olarak belirli bir ülkede eğitim gören öğrenciler mezuniyet sonrasında da o ülkeyi ziyaret etme eğilimi gösterir veya ticaret dâhil iş birliğinde bulunabilecekleri bir dizi bağlantılar geliştirirler. Bu konuda Marko Polo etkisi olarak bilinen ve kendisinin İtalya’dan Çin’e seyahatinden sonra ticarete görülen artışa atfen kullanılan görüş de eğitim turizminin uluslararası

ticareti destekleyebileceğine¹² ve turizmin pozitif ekonomik etkilerinin sadece seyahat ile sınırlı kalmayacağına işaret etmekte.

Eğitim turizmi iş eğitimi, askerî eğitim gibi bir dizi farklı kategorileri kapsayabilir. Fakat burada erişilebilir verilerin olduğu üniversite eğitimi üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi verilerine göre Türkiye üniversitelerinde okuyan toplam ve Doğu Akdeniz ülkelerinden olan öğrencilerin sayıları Tablo 2’de verilmiştir. Tabloda toplam rakamlar Türkiye’deki uluslararası öğrenci sayılarında önemli artışlar olduğunu göstermektedir. Aynı artış eğiliminin Doğu Akdeniz ülkeleri için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Doğu Akdeniz ülkelerinden olan uluslararası öğrenciler için Türkiye’ye alternatif olabilecek Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye’de üniversite eğitimi çok daha düşük bir maliyet gerektirmektedir. Bunun yanı sıra diğer birçok turizm türünde olduğu gibi burada Türk üniversitelerinin tercih edilmesinde de kültürel mesafenin etkili olduğu ifade edilebilir. Türkiye’de üniversitelerin uluslararası öğrenci sayılarını artırmaya yönelik faaliyetleri, eğitim öğretim standartlarının yükselmesi ve uluslararası tanınırlıklarının artması da bu artış eğiliminin ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin olması durumunda devam edeceğine temel oluşturmaktadır.

Tablo 2: Uruklarına Göre Öğrenci Sayıları

	Mısır	İsrail	Lübnan	Ürdün	Libya	Toplam
2013-2014	199	33	135	306	226	48183
2014-2015	410	44	184	507	957	72178
2015-2016	697	53	216	730	1668	87903
2016-2017	1217	79	258	1006	1943	108076
2017-2018	1921	102	328	1603	1669	125138
2018-2019	2910	197	466	2643	1756	154505
2019-2020	4109	335	741	4043	1708	185047
2020-2021	5821	508	1198	5317	1714	224048
2021-2022	7847	711	1488	6518	2171	260289

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci İstatistikleri

12 N. Kulendran ve Kenneth Wilson, “Is There a Relationship Between International Trade and International Travel?”, **Applied Economics**, Cilt 32, Sayı 8, 2000, s. 1002.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Gelirdeki, eğitim düzeyindeki ve kentli nüfus oranındaki artışlar, bilgi ile-tişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, toplumsal normlarda ve hayat tarzlarında bunlara eşlik eden değişimler, dünya genelinde ticaretin ve ser-maye akımlarının serbestleştirilmesi ile karakterize edilen küreselleşme tu-rizimde görülen sürekli artış için temel oluşturmakta, turizm faaliyetlerinin ekonomi üzerinde etkisini yoğunlaştırmakta ve bu sektörün ekonomi içindeki ağırlığının artmasına neden olmaktadır. Önemli bir turizm ülkesi olan Türkiye de dünyada artış eğilimi süreklilik gösteren uluslararası turizm talebinden daha yüksek pay almak için farklı zeminlerde politikalar uygulamaktadır. Tür-kiye'nin turizm sektörüne ilişkin politika önceliklerinden biri de ülkede alter-natif turizmin geliştirilmesidir. Bu amaca ilişkin olarak Türkiye'nin oldukça zengin çekicilik ve kaynaklara sahip olduğu ifade edilebilir. Kültür, sağlık ve eğitim turizminde de bu zengin kaynak ve çekiciliklerin olması bu turizm tür-lerinin gelişimi için önemli potansiyel oluşturmaktadır. Bunlara ilişkin turizm talebinin ise birçok diğer faktörün yanı sıra öncelikli olarak yoğun ticari, kül-türel, siyasi ilişkilerin bulunduğu ve coğrafi olarak yakın ülkelerden, Doğu Akdeniz ülkelerinden kaynaklanması beklenebilir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada Türkiye'de kültür, sağlık ve eğitim turizm türleri için kaynak pazar olarak Doğu Akdeniz ülkelerinin ekonomik potansiyelleri değeri-ndirilmiş.

Kültür turizmi unsurlarına bakıldığında Türkiye oldukça zengin kaynak-lara ve çekiciliklere sahiptir. Fakat başlıca Doğu Akdeniz ülkelerinden Tür-kiye'ye yönelik kültür turizmi talebinin düşük olduğu görülmektedir. Bu özel-likle 100 milyonu aşkın nüfusu ile Mısır ve 50 bin doların üzerinde kişi başına düşen GSYH'si ile İsrail için geçerlidir. Türkiye bu ülkelerden kaynaklanan kültür turizmi talebini önemli ölçüde artırabilme potansiyeline sahiptir. Kültür turistlerinin ve kültürel turizm kaynak ve çekiciliklerinin başlıca özellikleri dikkate alındığında kültür turizminde görülecek artışların ekonomik katkıları-nın ise yüksek olduğu ifade edilebilir. Kültür turistlerinin yüksek gelir ve eği-tim düzeyleri ve kültür turizmi unsurlarının koruma maliyetleri dışında genel-likle ilave maliyetler gerektirmemesi elde edilebilecek yüksek katma değer için temel oluşturmaktadır. Diğer yandan, bu kaynak ve çekiciliklere dayanan kültür turizmi aynı zamanda ülkenin tanınırlığına ve nihayetinde hem ulusla-rarası ticaret ve diğer ekonomik iş birliklerinin geliştirilmesinde hem de yu-muşak güç unsurları olarak ülkenin dış politikasında kolaylık veya avantajlar sağlamasına neden olabilir.

Sağlık turizminde de Türkiye önemli üstünlüklerinin olduğu bir ülkedir. Hem sağlık sisteminin altyapısı hem de sağlık hizmeti kalitesi bakımından Türkiye dünyadaki sayılı ülkelerden biridir. Bunların yanı sıra, çok sayıda ülkeye yakın mesafede ve dünya ulaşım ağlarında önde gelen kavşaklardan birinde bulunma ile karakterize edilebilecek olan coğrafi konumu da sağlık turizminde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı talep potansiyelinin yüksekliğine işaret etmektedir. Ayrıca özellikle birçok gelişmiş ülkede sağlık tedavisi için uzun bekleme süreleri ve gelişmekte olan ülkelerde ise hem sağlık hizmeti sisteminin hem de sağlık sigortası sisteminin yetersizliği bu talebi desteklemektedir. Doğu Akdeniz ülkelerine bakıldığında bu ülkelerden Türkiye'ye en fazla sağlık turistinin İsrail'den geldiği görülmektedir. Diğer ülkelerde ise sağlık hizmeti sunumunda ve sağlık sigortası kapsam ve uygulamasında önemli zayıflıklar olmakla birlikte Türkiye'ye yönelik sağlık turizmi talebinin düşük olduğu görülmektedir. Fakat bununla birlikte sağlık turizminin geliştirilmesine ilişkin Türkiye'nin mevcut politika teşvikleri ile önemli etkilerinin olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca sağlık turizminde turist (tüketici) tercihlerine ilişkin ağızdan ağıza iletişim, statüko eğilimi ve ağ dışsallıkları gibi davranışsal etkilerin daha güçlü olduğu dikkate alındığında sağlık turizmi talebinin mevcut düzeyinin gelecekteki düzeyini daha güçlü şekilde etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bölgede istikrarın ve iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi durumunda Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye'ye yönelik sağlık turizmi talebinin de artacağı ifade edilebilir.

Eğitim turizminde de Türkiye'ye yönelik dış talepte son yıllarda önemli ilerlemeler sağlandığı görülmektedir. Ülkede uzun kalış süreleri ve öğrencilerin mezuniyet sonrasında bir dizi ekonomik faaliyete ve dolayısıyla ülkelerin karşılıklı yararına olabilecek bağlantılar geliştirmesi veya buna temel sağlaması dikkate alındığında eğitim turizminin ülkeye sağladığı ekonomik avantajların yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu turizm türü iş eğitimi, askerî eğitim gibi bir dizi diğer faaliyetleri kapsamakla birlikte bu çalışmada verinin mevcut olması nedeniyle Türkiye yükseköğretim sisteminde Doğu Akdeniz ülkelerinden olan öğrenci sayıları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Veriler bütün Doğu Akdeniz ülkelerinden Türkiye üniversitelerine gelen öğrenci sayılarında sürekli artışların olduğuna işaret etmektedir. 2021-2022 eğitim öğretim yılında Mısır ve Ürdün için bu sayı yaklaşık olarak 5000 düzeyindedir. Doğu Akdeniz ülkelerinden olan öğrenciler için Türkiye'ye alternatif olabilecek Avrupa ülkelerinde eğitimin çok daha yüksek maliyetli olmasının yanı sıra bu toplumlarla olan tarihi ve kültürel bağların da Türkiye'ye yönelik eğitim tu-

rizmi talebinde etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle fen ve sağlık bilimlerinde eğitim düzeyine ilişkin farkların da bu talebi desteklediği ifade edilebilir. Fakat bunlarla birlikte, özellikle 100 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip Mısır düşünüldüğünde ülkeler arasında ilişkilerinin geliştirilmesi durumunda bu ülkenin eğitim turizminde Türkiye için önemli kaynak pazarlardan bir olacağı öngörülebilir.

Yukarıda Doğu Akdeniz ülkelerinden kaynaklanan kültür, sağlık ve eğitim turizmi talebinin ifade edilen pozitif ekonomik sonuçları bölgesel iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri temelinde mümkün olmakla birlikte turizm türleri aynı zamanda bu temel için daha güçlü bir zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle kültür, sağlık ve eğitim turizminde artış genel ekonomik faaliyet düzeyini ve büyüme rakamlarını cari dönemde etkilemenin yanı sıra gelecek ekonomik büyüme ve refah artışı için de büyüyen bir kapasite ve potansiyel sağlamaktadır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz ülkeleri ile olan tarihsel ve kültürel bağları da bunu desteklemektedir. Doğu Akdeniz'e ilişkin ekonomik değerlendirmelerde ise sadece enerji kaynaklarının dikkate alınması, bu ülkelerle yapılan ticaretin ve Türkiye açısından oldukça önemli olan ve nihayetinde hizmet ihracatı olan dış turizm talebinin ise değerlendirme dışında tutulması bu kapasite ve potansiyel için eksik bir okumaya yol açmaktadır. Genel olarak Türkiye sanayi sektörünün gelişmişliği, tarımsal üretim kapasitesi ve turizm, lojistik ve taşımacılık, inşaat, finans başta olmak üzere hizmet sektörlerinde uzmanlaşma düzeyi bakımından Doğu Akdeniz'de öncü ülkelerinden biridir. Bu nedenle Türkiye Doğu Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinden en fazla ekonomik kazanım sağlama potansiyeli olan ülkelerden biridir.

Kaynakça

- Balassa, Bela, “Exports and Economic Growth: Further Evidence”, **Journal of Development Economics**, 5(2), 1978, s. 181–189.
- Bilen, Mahmut, Yilanci, Veli ve Eryüzlü, Hakan, “Tourism Development and Economic Growth: A Panel Granger Causality Analysis in the Frequency Domain”, **Current Issues in Tourism**, Cilt 20, Sayı 1, 2015, s. 27-32.
- Blaug, Mark, **Economic Theory in Retrospect**, 4th edition. Cambridge University Press., Cambridge, 1985.
- Brida, Juan Gabriel, Lanzilotta, Bibiana, Pereyra, Juan Sebastián ve Pizzolon, Fiorella, “A Nonlinear Approach to the Tourism-led Growth Hypothesis: The Case of the MERCOSUR”, **Current Issues in Tourism**, Cilt 18, Sayı 7, 2015, s. 647-666.
- Dalen, James E. ve Alpert, Joseph S., “Medical Tourists: Incoming and Outgoing”, **The American Journal of Medicine**, Cilt 132, Sayı 1, 2019, s. 9-10.
- De Vita, Glauco ve Kyaw, Khine S., “Tourism Specialization, Absorptive Capacity, and Economic Growth”, **Journal of Travel Research**, Cilt 56, Sayı 4, 2017, s. 423–435.
- Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri, <https://data-bank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim tarihi 30.07.2022).
- Engel, Ernst, “Die Productions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen”, **Zeitschrift des Statistischen Bureaus des Königlich Sächsischen Ministerium des Inneren**, Cilt 3, Sayı 8–9, s. 28-29.
- Grand View Research Inc., Medical Tourism Market Size, Industry Report, 2020–2027, 2020.
- Kulendran, N. ve Wilson, Kenneth, “Is There a Relationship Between International Trade and International Travel?”, **Applied Economics**, Cilt 32, Sayı 8, 2000, s. 1001-1009.

- Milne, Simon ve Ateljevic, Irena, “Tourism, Economic Development and the Global-local Nexus: Theory Embracing Complexity”, **Tourism Geographies**, Cilt 3, Sayı 4, 2001, s. 369-393.
- Narayan, Paresh, Kumar, Narayan, Seema, Prasad, Arti ve Prasad, Biman Chand, “Tourism and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Pacific Island Countries”, **Tourism Economics**, Cilt 16, Sayı 1, 2010, s. 169-183.
- Pérez-Rodríguez, Jorge V., Rachinger, Heiko ve Santana-Gallego, María, “Testing the Validity of the Tourism-led Growth Hypothesis Under Long-range Dependence”, **Current Issues in Tourism**, Cilt 24, Sayı 6, 2021, s. 768-793.
- Pérez-Rodríguez, Jorge V., Rachinger, Heiko ve Santana-Gallego, Maria, “Does Tourism Promote Economic Growth? A Fractionally Integrated Heterogeneous Panel Data Analysis”, **Tourism Economics**. Cilt 28, Sayı 5, 2022, s. 1355–1376.
- Roudi, Samira, Arasli, Huseyin ve Akadiri, Seyi Saint, “New Insights into an Old Issue—Examining the Influence of Tourism on Economic Growth: Evidence from Selected Small Island Developing States”, **Current Issues in Tourism**, Cilt 22, Sayı 11, 2018, s. 1280-1300.
- Silberberg, Ted, “Cultural Tourism a Business Opportunity for Museums and Heritage Sites”, **Tourism Management**, Cilt 16, Sayı 5, 1995, s. 361-365.
- Sinclair, M. Thea, “Tourism and Economic Development: A Survey”, **The Journal of Development Studies**, Cilt 34, Sayı 5, 1998, s. 1-51.
- Swarbrooke, John, **Sustainable Tourism Management**, Cabı Publishing, New York, 1999.
- TÜİK Turizm İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105>, (Erişim tarihi 30.07.2022).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), **FDI in Tourism: The Development Dimension**, United Nations, New York and Geneva, 2007.

Yazdi, Soheila Khoshnevis, Salehi, Khadijeh Homa ve Soheilzad, Mahshid, “The Relationship between Tourism, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Iran”, **Current Issues in Tourism**, Cilt 20, Sayı 1, 2017, s. 15–26.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci İstatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (Erişim tarihi 30.07.2022).

World Tourism Organization (UNWTO), **UNWTO Tourism Highlights**, 2020 Edition, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>

Wu, Tsung-Pao ve Wu, Hung-Che, “Tourism and Economic Growth in Asia: A Bootstrap Multivariate Panel Granger Causality”, **International Journal of Tourism Research**, Cilt 21, Sayı 1, 2019, s. 87– 96.

ROME AND THE EASTERN MEDITERRANEAN CONTRIBUTIONS FOR A KNOWLEDGE OF THE ITALIAN PERCEPTION

Roberto MOTTA*

Abstract

From the early years of the twentieth century until the period immediately after the end of the First World War, Rome tried to project its influence in this sea area on the basis of the principle of the Mediterranean balance, until it unsuccessfully claimed, an area of economic interest in the Anatolian region. With the defeat in the Second World War all ambition to assume the role of hegemonic power in the Mediterranean was lacking, since Italy passively witnessed the handover between the British Empire and the United States as a new dominant power in the ancient Mare Nostrum. At the beginning of the 21st century the progressive disengagement of Washington and the discovery of hydrocarbon deposits has increased the importance of the Eastern Mediterranean making it the center of new geopolitical and geo-economic dynamics which involve the coastal States and external players such as Russia and China, resulting in a race to the territorialization of maritime spaces that threatens to increase the instability of the area. Italy, as a Mediterranean power interested in protecting its national interest, participates in this competition by means of a coherent policy recently founded on the creation of an Exclusive Economic Zone and, at the same time, on the need to seek a multilateral solution capable of ensuring the diversification and security of its energy supplies.

Keywords: East Mediterranean Gas Forum, Eastmed-Poseidon Project, Exclusive Economic Zone, Maritime Territorialization, Third Energy Diversification.

* E-posta adresi: posta.rms@gmail.com.

ROMA VE DOĞU AKDENİZ: İTALYAN ALGISINA DAİR BİLGİLERE KATKI

Özet

Yirminci yüzyılın ilk yıllarından Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına kadar geçen süreçte Roma, Akdeniz dengesi ilkesine dayanarak bu deniz alanında nüfuzunu artırmaya çalışmış, ancak Anadolu bölgesinde bir ekonomik çıkar sahası talebi sonuçsuz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından İtalya, Akdeniz'de hegemon güç olma iddiasını tamamen yitirmiş; bu dönemde, antik Mare Nostrum'un yeni hâkim gücü olarak Britanya İmparatorluğu'ndan Amerika Birleşik Devletleri'ne yaşanan güç devrine pasif biçimde tanıklık etmiştir.

21. yüzyılın başlarında Washington'un bölgeden kademeli olarak çekilmesi ve hidrokarbon yataklarının keşfi, Doğu Akdeniz'in önemini artırarak, bölgeyi kıyı devletleri ile Rusya ve Çin gibi dış aktörlerin dâhil olduğu yeni jeopolitik ve jeoekonomik dinamiklerin merkezi hâline getirmiştir. Bu durum, deniz alanlarının topraklaştırılması (territorialization) yarışını tetikleyerek bölgesel istikrarsızlığı derinleştirme tehdidi taşımaktadır. Akdeniz'de ulusal çıkarlarını korumaya yönelik bir güç olarak İtalya, bu rekabete yakın dönemde Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) oluşturulmasına dayanan tutarlı bir politika aracılığıyla katılmakta, aynı zamanda enerji arzının çeşitlendirilmesi ve güvenliğini sağlayacak çok taraflı bir çözüm arayışına yönelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz Gaz Forumu, Eastmed-Poseidon Projesi, Münhasır Ekonomik Bölge, Deniz Alanlarının Topraklaştırılması, Üçüncü Enerji Kaynağı Çeşitlendirmesi.

Introduction

This contribution aims to offer an analytical perspective on the most recent approach of Italian foreign policy to geopolitical and geo-economic issues that have affected the eastern Mediterranean in the last ten years. The research area of this contribution is that of the relations between the Eastern Mediterranean countries involved in the exploitation of offshore gas fields and in the projects of new pipelines for the supply of the European market. In particular, some of the main geopolitical and geo-economic implications that this race for energy exploitation presents, especially for Italy, are examined. Framing Rome's foreign policy in the wake of EU decisions - and after a brief historical overview to illustrate the importance of the Eastern Mediterranean for the Italian Unitary State - the research considers the recent evolution of Italy's approach to this sea space. Using also the etymological oxymoron, 'maritime territorialization', we have therefore tried to indicate to what extent Rome has inserted itself into the energy game that in recent years is affecting the eastern Mediterranean. The contents of some of the main documents produced by the Italian institutions responsible for planning foreign policy have been reported, as well as opinions and analysis of authoritative Italian think tanks and policy makers in an attempt to illustrate the internal debate that in recent years in Italy has given rise to the strategy adopted by the government of Rome to address issues related to the Eastern Mediterranean. The concluding parts mention some data concerning the orientation of Italian public opinion and the possible diplomatic solutions taken into account by the political authorities of Rome to address sub-regional disputes.

I. A brief historical overview

1. Geostrategic value of the Eastern Mediterranean for the unified Italian state from the monarchical age to accession to the North Atlantic Treaty

The Institute of the Italian Encyclopedia¹ defines the eastern Mediterranean a maritime space that extends "from the Strait of Sicily to the western coasts of Lebanon and Israel: includes the Strait of Sicily, between Tunisia and Sicily; the Adriatic Sea, between the eastern Italian and western coasts of the Balkan Peninsula; the Ionian Sea between Sicily, Calabria and the western coasts of Greece; the Aegean Sea, south of the Balkan Peninsula between

¹ Istituto dell'Enciclopedia italiana.

Greece and Turkey; the Levant Sea, between Egypt to the south and Turkey to the north.”² With the proclamation (March 17th 1861) of the Kingdom of Italy and, later with the Third Italian War of Independence (southern appendix of the Austro-Prussian War of 1866), whose peace negotiations attributed Venice to the newly formed Unitary State, issues relating to the Adriatic Sea and the Eastern Mediterranean began to become increasingly a geostrategic imperative from which the Italian ruling class could not have disregarded, without seriously harming the whole of foreign policy or national interests. In 1869, the inauguration of the Suez Canal – to which the Italian engineer Luigi Negrelli had contributed – had the effect of increasing the importance of the eastern Mediterranean, as the route between Trieste and Bombay (then still under Austro-Hungarian domination) was shortened by 63%, and 28% between London and Hong Kong. In the same year, exactly on 15th November, the Sultan of Raheita ceded possession of the Bay of Assab (Eritrea) to Giuseppe Sapeto who represented the Italian shipping company Rubattino of Genoa, circumstance that in fact gave rise to the Italian colonial adventure, stressing also the importance of Suez for the government of Rome; in 1882, in fact, the territory of Assab, meanwhile increased with new acquisitions, was recognized the status of Italian colony. In 1870 Italy was the sixth power by traffic’s volume passing through Suez with 1.3% of the global tonnage; half a century later, exactly in 1934, that figure rose to 6.5%, bringing Italy in fourth place ahead of France. In 1935-36 there was a further increase due to the war in Ethiopia. In the last two decades of the nineteenth century, there was the embryonic development of studies on naval strategy and Italian maritime power thanks to the initiative of the sub-lieutenant of the Regia Marina Domenico Bonamico, who in 1881 published two works: *La difesa marittima dell’Italia* and *Considerazioni sugli studi di geografia militare, continentale e marittima*. Between the end of the nineteenth century and the early twentieth century it was also possible to witness the beginning of an intense Italian diplomatic activity with specific reference to the Mediterranean area. Rome signed conventions with Paris on the Tunisian (1896) and colonial question (1900; 1902). This design was supplemented by the (secret) Anglo-Italian agreement of 1902 defining mutual Mediterranean aspirations. Thus the principle called ‘equilibrio del Mediterraneo’ (Mediterranean balance) that would characterize Rome’s foreign policy for many years, with particular attention

2 <https://www.treccani.it/enciclopedia/mare-mediterraneo/>, (Date of Access: 02.06.2022).

to the eastern quadrant of the ancient Mare Nostrum, began to emerge distinctly in Italian political thought. The Italian efforts along this geopolitical, as well as geo-economic strategy, led to the outbreak of hostilities, in 1911, between the Kingdom of Italy and the Ottoman Empire. The Regia Marina presented itself to the war appointment with an appreciable level of preparation, in comparison with the Ottoman fleet, it allowed it to effectively exercise sea power in the Red Sea (Battle of Kunfida, January 7th, 1912) and in the Eastern Mediterranean (bombarding the Ottoman naval squadron in Beirut harbour, February 24th 1912). On December 5th, 1912 the Mediterranean issues were included in the clauses of the fourth (and last) renewal of the Treaty of the Triple Alliance, while on the eve of the Italian entry into the First World War, alongside the Entente Powers, the diplomacy of Rome claimed again, black on white, the maintenance of balance in the Mediterranean in the formula of article 9 of the so-called "London Pact" (April 26th, 1915), with specific reference to "la région méditerranéenne avoisinant la province d'Adalia où l'Italie a déjà acquis des droits et des intérêts qui ont fait l'objet d'une convention italo-britannique."³ For some years now, Italian interests had been focusing on the possibility of mining in Asian Turkey, in particular in the coal basin of Eraclea (Karadeniz Ereğlisi), at a time when, at the height of the so-called "age of imperialism", Italy found itself devoid of strategic raw materials, identifying the Adalia region (Antalya) as a kind of exclusive economic exploitation zone, where, in 1913, thanks to the joint action of the Italian ambassador in Constantinople Camillo Garroni and the Foreign Minister Antonino di San Giuliano, studies for the construction of port facilities and railway installations were launched. This circumstance had prompted the government of Rome to issue on May 8th, 1913 the Regio Decreto N° 469, by means of which the creation in Antalya of a first-class vice consulate was authorized. In the post-war period, Italian politics, based on a delicate balancing act with the other two main Mediterranean powers, France and the United Kingdom, underwent a change mainly due to the Italian military intervention in Ethiopia (October 3rd, 1935-May 5th, 1936), which effectively sanctioned the break of the Stresa front, resulting in the Italo-German rapprochement. The British response, in particular, revealed the existence of a naval competition between London and Rome in the Mediterranean. In September 1935 the Royal Navy

3 Ministero degli Affari Esteri, I Documenti Diplomatici Italiani, 5a Serie, Vol. III, Roma 1985, p. 369-375, n. 470. Transl. "Mediterranean region bordering the province of Adalia where Italy has already acquired rights and interests which have been the subject of an Italian-British convention".

concentrated the bulk of its forces in this sea, while, in December of the same year, the British Government concluded mutual assistance pacts with several Mediterranean coastal states other than Italy, thus implicitly suggesting that the British objective was to isolate Rome diplomatically. The British naval concentration was not, however, a novelty, since a precedent was the pressure exerted by the Royal Navy already in the summer of 1923 as a reaction to the Italian occupation of Corfu. The Italo-Ethiopian conflict had important repercussions at the international level, including the Muslim states of the Eastern Mediterranean, where protest movements arose in the countries of the eastern basin against the Powers (France and the United Kingdom) exercising the Middle Eastern Mandates or an indirect dominion. In April 1936 – a real turning point for the post-war international system – in Palestine the Great Arab Revolt had shaken the foundations of the British mandate structure in that country. Arab dissatisfaction had already manifested itself in neighboring Egypt during 1935, leading to the reintroduction of the 1923 constitution. Paris also had to come to terms with the Syrian nationalist movement by increasing efforts to bring the Syrian Mandate to the finish line of full sovereignty. In May 1936, moreover, the Republic of Turkey notified all the Powers concerned of its intention to proceed with the remilitarization of the Straits, until then prohibited by the 1923 Treaty of Lausanne. The decision of Ankara led in July to the signing, in Montreux in the Helvetic Confederation, of a new Convention (still in force), to which Italy also acceded, gaining an important diplomatic success, which had the effect of increasing the geopolitical weight of the Turkish state in the eastern Mediterranean. The condition of contrast between the United Kingdom and Italy in the Mediterranean seemed to re-enter definitively with the signing of the Italo-British Agreements on April 16th, 1938 (so-called Easter Agreements), which, among other things, confirmed the Italian-British Declaration of January 2nd, 1937 for the respect of mutual interests in the Mediterranean and the diplomatic notes exchanged between London and Rome on December 31st, 1936 concerning the status quo of the western basin of that sea. The agreement reached with the Easter Accords, however, represented only a pause, since, shortly after, the Anglo-Italian naval rivalry re-emerged in all its breadth during the Second World War, finding its culmination in two episodes: the British air-naval attack on Taranto (November 11th-12th, 1940) and the battle of Cape Matapan (March 27th – 29th 1941). This last event constituted - it can be argued - the end of every Italian ambition to assume the quality of predominant Power in the Mediterranean

Sea⁴, especially in its eastern quadrant. After World War II, Italy played a role - albeit a subordinate one - in the imperial alternation between the British and the Americans in the Mediterranean, since Naples became the seat of the Sixth Fleet of the US Navy, whose creation took place on February 12th, 1950⁵, confirmed, for the first time in American history, Washington's willingness to maintain a stable naval presence in the Eastern Hemisphere. After World War II, Italy's accession (1949) to the North Atlantic Treaty was closely linked to its Mediterranean location. Moreover, it was mainly through the intervention of France that the Anglo-Saxon Powers consented that Italy would immediately appear as a contracting party to the Treaty signed on 4th April in Washington. The objective of Paris would have been to extend the protection provided by article 5 also to the Mediterranean Sea "per evitare che tale garanzia escludesse i territori nordafricani della Francia e, in particolare, l'Algeria, che ai termini della Costituzione, faceva parte integrante della repubblica francese."⁶ To this reason should be added the one according to which the entry of Italy contributed to changing the geopolitical nature of the Atlantic Alliance itself, making it more continental or less oceanic and Anglo-Saxon-Protestant. This would have been possible because Rome's accession would have linked the Alliance to the issues of the "penisola balcanica [...] dell'Austria e [...] del Mediterraneo orientale che, ingiustamente allora, veniva considerato come un'area separata da quella atlantica".⁷

II. Current Geopolitical and Geo-economic issues related to Italy

In recent years, Italy's attention in the civil cooperation sector⁸ with regard to the Eastern Mediterranean has been placed within the general framework of EU policies in this area. In this sense, an appreciable turning point

4 Cf. Brian R. Sullivan, "A Fleet in Being: The Rise and Fall of Italian Sea Power, 1861-1943", **The International History Review**, Vol. 10, Issue I, February 1988, p. 106-124.

5 <https://www.c6f.navy.mil/Press-Room/News/Article/2083255/us-6th-fleet-turns-70/>, (Date of Access: 02.06.2022)

6 Agostino Giovagnoli et al., **Interpretazioni della Repubblica**, Il Mulino, 1998, p. 136. Transl.: "to prevent this guarantee from excluding the North African territories of France and, in particular, Algeria, which under the terms of the Constitution, was an integral part of the French Republic".

7 Giovagnoli, **ibid.**, p. 136-137. Transl.: "the Balkan Peninsula [...] of Austria and [...] of the Eastern Mediterranean, which, unjustly then, was regarded as a separate area from the Atlantic one".

8 On Italian military cooperation within NATO cf. <https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/menotti.pdf>, (Date of Access: 02.06.2022).

can be considered the start, inaugurated with the Euro-Mediterranean Ministerial Conference from November 27th to 28th, 1995 held in the Catalan capital, of the so-called Barcelona Process, namely the implementation of specific Community policies aimed at consolidating the historical and cultural as well as geo-economic ties between the European Union and its partners on the Mediterranean south shore, with the aim of “Political and security partnership [and] defining a common area of peace and stability.”⁹ The Barcelona Conference, operating on three levels (political, economic, cultural) represented a qualitative change in the EU’s approach to the Mediterranean, moving from a post-colonial welfare model to one aspiring to equal dialogue. In addition, in 2004, the entry of Malta and Cyprus (two of the four non-Arab States participating in the Barcelona initiative) into the European Union further highlighted issues relating to the central and eastern quadrants of the Mediterranean. As a result of the Barcelona Process, on March 13rd and 14th, 2008 the European Council approved¹⁰ the draft Union for the Mediterranean, to which Italy also belonged. That initiative had its roots in the proposal contained in the *Déclaration*¹¹ of Rabat on October 23rd, 2007 made by the President of the French Republic, Nicholas Sarkozy. The government of Rome also made a significant contribution to the Elysée project. Indeed, on December 20th, 2007 Italy hosted an Italian-French-Spanish trilateral summit at Palazzo Chigi¹², which resulted in a first framework agreement that would form the nucleus of the future Union for the Mediterranean. At the subsequent Paris Summit for the Mediterranean, held on July 13rd and 14th, 2008, the Heads of State and Government of the fortythree participating countries adopted a Joint Declaration in which they affirmed their willingness to put into practice the principles of regional cooperation expressed by the Barcelona Process. In parallel with these initiatives, in 2006 Italy launched bilateral negotiations with France on issues relating to the maritime borders between the two countries, with the aim of overcoming the obsolete and never ratified Italo-French Convention for the delimitation of fishing areas in the Bay of Menton, dating back to June 18th, 1892. The sale of part of Italian territorial waters provided for in the consequent Caen Agree-

9 Barcelona Declaration adopted at the Euro-Mediterranean Conference (27/28 November 1995).

10 <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0319:FIN:IT:PDF>, (Date of Access: 02.06.2022)

11 <https://www.vie-publique.fr/discours/168291-nicolas-sarkozy-23102007-relation-avec-le-maroc-et-union-mediterranee>, (Date of Access: 02.06.2022)

12 Seat of the Italian government in Rome.

ment, signed on March 21st, 2015 by the two countries, passed almost unnoticed by Italian public opinion, at least until January 2016, when the incident¹³ of the fishing boat *Mina* brought the issue to the fore, which was then the subject of the attention of the political debate and the Italian mass-media. On March 19th, 2018, the Italian Foreign Ministry issued, through its press room, a statement in which it stated that, with regard to the statements made by some Italian politicians about possible transfers of territorial waters to France, they should be considered “without any basis”¹⁴ since the Caen Agreement had not yet been ratified by Italy and was not able to produce legal effects. That episode, although exclusively pertinent to the stretch of sea between France and Italy, could be read as a sign of a renewed interest by the government of Rome in Mediterranean issues within a broader strategic horizon, though still being defined at that time. In fact, two days before the signing of the Caen Agreement, the 3rd Permanent Commission for Foreign Affairs and Emigration of the Italian Senate was assigned to deal with the theme ‘the Mediterranean and the national interest’. On December 20th, 2017, at the conclusion of the work, the Commission adopted a Final Resolution stating that: “the progressive disengagement of the United States, initiated already by the Obama Administration, represents a further element of tension in the region [...] endemic instability, conflicts and political weakness-of many countries on the southern and eastern sides of the Mediterranean constitute the direct and most consistent threat to the integrity and interests of Italy [...]”¹⁵. In addition to addressing the issue of migratory flows, the Resolution stated that in 2016 the so-called enlarged Mediterranean absorbed more than 11% of Italian exports, representing the first destination of domestic goods after the European Union market. Trade between Italy and the Mediterranean countries between 2001 and 2014 had grown by 45%. From 2001 to 2016 the Italian export towards the Mediterranean area - the document of the Italian Senate still noted - had grown by 121.4%, rising from 18.7 to 41.5 billion euros. The Resolution indicated three elements that could have contributed, in synergy, to the increase of the geo-economic potential and therefore to the geopolitical importance of the Mediterranean for national interests: the doubling of the Suez Canal, the multilat-

13 <https://www.vie-publique.fr/discours/168291-nicolas-sarkozy-23102007-relation-avec-le-maroc-et-union-mediterrannee>, (Date of Access: 02.06.2022)

14 <https://www.senato.it/service/PDF/PDFServer/BGT/1063798.pdf>, (Date of Access: 02.06.2022).

15 *Ibid.*

eral Chinese initiative project known as “New Silk Road“, and finally the developments in the energy sector (hydrocarbons) made possible by the discovery of new offshore fields. This last aspect, in particular, would allow in the future “the realization of an increasingly integrated market, through a strategy that aims to strengthen energy efficiency and diversification of sources”¹⁶ in such a way - the document added - as to make possible new political arrangements between the States concerned. In 2021 this geopolitical and geo-economic attention to Mediterranean issues present in the Italian political debate produced Law No. 91 of June 14th on the establishment of the so-called Exclusive Economic Zone (EEZ) beyond the external limit (200 nautical miles) of territorial waters. With this legislative initiative, Rome was part of that process of maritime territorialization in the Mediterranean Sea which - it can be said - is still in progress. The text of the law referred to the United Nations Convention on the Law of the Sea signed at Montego Bay on December 10th, 1982, and transposed by the Italian Parliament in 1994. The 2021 Act provides for the external limits of EEZ to be established through bilateral agreements with neighbouring countries. With respect to the eastern Mediterranean, on November 8th, 2021, Italian diplomacy then proceeded to exchange with Athens the instruments of ratification relating to the agreement signed on June 9th, 2020, which found a diplomatic precedent in the Italian-Greek Agreement signed on May 24th, 1977 for the delimitation of the respective continental platforms. Greece, in particular, in recent years seems to have taken on the role of fundamental partner in the energy diplomacy pursued by Italy with a view to a diversification of sources of supply. On November 26th, 2021 Rome also signed with Paris the Quirinal Treaty, in which the signatories state that they:

“shall develop synergies and strengthen coordination on all issues affecting security, socio-economic development, integration, peace and the protection of human rights in the [Mediterranean] region, and the fight against the exploitation of irregular migration. They shall promote a fair and sustainable use of energy resources.”¹⁷

The increasing attention that Rome has shown in recent years to give to Mediterranean issues is part of the broader framework of its energy security, as also indicated by the Piano Nazionale Integrato per l'Energia e il Clima

16 *Ibid.*

17 https://www.governo.it/sites/governo.it/files/Trattato_del_Quirinale.pdf, (Date of Access: 02.06.2022).

(PNIEC)¹⁸, published jointly in December 2019 by the Ministry of Economic Development, by the Ministry of Environment and Land and Sea Protection and the Ministry of Infrastructure and Transport. In this policy document, it is stated that Italy intends, in the interests of “security of supply [...], to reduce dependence on imports by increasing renewable sources and energy efficiency on the one hand and, on the other, the diversification of supply sources.”¹⁹ On November 26th, 2019 the Italian Minister of Economic Development and the Deputy Minister of Energy and Environment of Athens signed a Memorandum of Understanding to promote energy cooperation between the two States, establishing a common framework for promoting industrial partnerships aimed at the sustainability and security of energy supplies and at diversifying them. The agreement also plans to further strengthen the collaboration between the operators of the transmission and distribution systems of gas and electricity of the two countries, through new strategic industrial partnerships²⁰. A significant stage in this process was represented in December 2021 by the acquisition by Italgas (controlled by Cassa Depositi e Prestiti Reti SpA) of Depa Infrastructure, a Hellenic company controlling the majority of the three main gas distributors in Greece. The PNIEC also states that the security of energy needs will be guaranteed by a diversification of LNG²¹ “supply routes and especially by the reduction of energy imports”²² in order to achieve the national objective of reducing supplies from third countries by reducing dependence on energy imports²³. Similar was done for petroleum products, which for the Italian industrial sector “still represent a raw material also for the so-called green chemistry and for the production of plastics, synthetic fibres and rubbers, detergents and other widely used products”²⁴ so as to cover “about 90% of the raw material needs of the petrochemical, followed by gases and solids only marginally”²⁵. The PNIEC noted that, for Italy, the most important supplies consist of oil and refined products coming “mostly from countries with high geopolitical risk profiles”²⁶ stressing however that “to

18 Integrated National Energy and Climate Plan.

19 https://www.mise.gov.it/images/stories/documenti/PNIEC_finale_17012020.pdf,
(Date of Access: 02.06.2022).

20 *Ibid.*

21 Liquefied Natural Gas.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*

25 *Ibid.*

26 *Ibid.*

counterbalance this unfavourable situation there is the strong diversification of suppliers, started in historical times (Algeria, Libya, Iran, Russia) and actively continued until today (e.g. Azerbaijan, Qatar, USA, Canada).²⁷ With these last words, the PNIEC revealed, in substance, the existence of two historical stages in the Italian policy of diversification of its energy sources. On the basis of this it is possible to identify, today, the start of what could be called third energy diversification, which seems to concentrate also on the possibilities of exploitation offered by the discoveries of new offshore fields in the eastern Mediterranean which - after the historical phase mentioned in the previous paragraph - seems to have taken again strategic importance for the Italian national interests. This maritime space, moreover, is geopolitically and geo-economically closely connected with the Balkan continental shelf. Not by chance, in fact, the PNIEC indicated among the aspects subject to joint planning or coordinated with other States the opportunity to intensify regional dialogue within the EU initiative called Central and South Eastern Europe Energy Connectivity of which Italy, in 2015, was a co-founding member. Considering the eastern Mediterranean and the Balkan region as two closely interconnected spaces can be a useful exercise to better understand the geo-economic and therefore geopolitical importance of this macro area for the Italian national interests. Such an approach is not only useful for the understanding of migration issues related to the so-called Balkan route but also for the analysis of the aspects related to the Italian internal debate on the different scenarios concerning the diversification of energetic routes. In this perspective the PNIEC indicated three functional objectives to achieve the diversification of energy imports. The first of these consists in optimizing the import of LNG in the existing terminals that will continue “to have a strategic role, also in order to favor the participation of Italy to the Mediterranean market and total of the LNG in competition with the terminals of the Europe north.”²⁸ A second aspect concerns the opening of the Trans Adriatic Pipeline (TAP), which increases gas import capacities through the so-called Southern Gas Corridor. Finally, the relevance of the EastMed project was considered which - according to the PNIEC - could “allow a further diversification of the current routes from 2025”²⁹. With regard to the latter project, however, the PNIEC noted that the EastMed gas pipeline project in, which the Edison company operating in Italy with registered office in Milan is involved, “may not be a priority as

27 *Ibid.*

28 *Ibid.*

29 *Ibid.*

decarbonisation scenarios can be implemented through existing infrastructure and the aforementioned TAP.”³⁰ It should also be considered that the main Italian energy company (ENI) has been operating in the Eastern Mediterranean since at least 2013 through ENI Cyprus Ltd., which holds interests in seven licences of the exclusive economic waters of Cyprus, actively operating in five blocks of the Cypriot offshore. In addition to Cyprus, ENI also holds considerable interests in the Egyptian Zohr field, within the Shorouk concession about 190 kilometers from Port Said, with a 50% stake in partnership with Rosneft (30%), BP (10%) and Mubadala Petroleum (10%). According to ENI, Zohr represents “the largest gas discovery ever made in Egypt and the Mediterranean Sea.”³¹ Considering the data provided by ENI, at 31st December 2021 the established reserves of the portion of its competence amounted to 706 million boe³². ENI’s activity in these parts of the eastern Mediterranean can be considered as the implementation of that (new) policy of diversification of the traditional energy supply routes pursued by Italy in recent years and indicated in the PNIEC.

III. The recent Italian approach and public opinion

Despite the less attention given by the PNIEC to the EastMed project, on March 26th, 2021 the Ministry of Ecological Transition of the Italian Government had issued a decree³³ granting an extension of the terms of start and end of work for the Italian-Greek section of the EastMed-Poseidon project. The little importance attributed in 2019 by the PNIEC to the EastMed gas pipeline project was later shared by ENI. In fact, on May 17th, 2022, during a hearing³⁴ before the Foreign Affairs and Productive Activities Committees of the Italian Parliament’s Chamber of Deputies, the ENI Director of Public Affairs, Lapo Pistelli, declared that EastMed risks being a bit out of time choice³⁵. According to the ENI top manager “there are alternatives in a shorter time and

30 *Ibid.*

31 <https://www.eni.com/it-IT/attivita/egitto-zohr.html>, (Date of Access: 02.06.2022).

32 Barrel Oil Equivalent.

33 https://www.mise.gov.it/images/stories/normativa/Decreto_proroga_Poseidon_26032021.pdf, (Date of Access: 28.06.2022).

34 <https://webtv.camera.it/evento/20699>, (Date of Access: 25.06.2022).

35 <https://it.marketscreener.com/quotazioni/azione/ENI-SPA-413403/attualita/EastMed-Pistelli-rischio-scelta-fuori-tempo-massimo-40455836/>, (Date of Access: 25.06.2022).

cheaper”³⁶ such as shipping³⁷. The position of ENI is in sharp contrast with that assumed by the company Edison EDF Group, according to which the project EastMed-Poseidon represents “a strategic asset for Italy as it constitutes a new supply route capable of ensuring the security of gas supplies for Italian companies and families.”³⁸ The divergence of views between ENI and Edison (controlled by the French company Électricité de France) can be explained by considering the shares in IGI Poseidon SpA, that is the leading company of the EastMed-Poseidon project. While Edison participates together with Italgas (the latter through the Greek subsidiary Depa) at 50% of IGI Poseidon, ENI does not hold any stake, as Pistelli stated in his hearing of May 17th, 2022, when he recalled that “ENI has never been part of this project as a company”³⁹. It seems so plausible to believe that there is a rift in the Italian deep state about the EastMed-Poseidon, which could affect the timing of implementation if not even its actual implementation. In 2021 the importance of the Eastern Mediterranean for Italian interests was also the subject of the *Relazione annuale sulla politica dell’informazione per la sicurezza*⁴⁰ (Annual Report on Security Information Policy) presented by the SISR (Sistema di Informazione per la Sicurezza della Repubblica)⁴¹ to the Parliament of Rome. In this document the Italian intelligence considered the:

“dynamics of competition in the Eastern Mediterranean basin, an area of undoubted strategic interest also for the presence of large energy resources. These opportunities, combined with commercial interests and strategic projections, have attracted the attention not only of the countries along the coast, but also of international actors such as the Russian Federation and China [...] Moreover, the flow of migrants along the route of

36 <https://ageei.eu/pistelli-eni-vi-sono-alternative-in-tempi-piu-brevi-e-piu-economiche-al-eastmed-sui-pagamenti-a-gazprom-in-contatto-con-ue/>, (Date of Access: 25.06.2022).

37 <https://www.staffettaonline.com/articolo.aspx?id=365076>, (Date of Access: 25.06.2022).

38 <https://www.edison.it/it/infrastrutture-e-provvigionamenti-gas>, (Date of Access: 25.02.2022).

39 <https://www.agenzianova.com/a/62b76fc0895d40.38389522/3920550/2022-05-17/energia-pistelli-eni-mai-stati-parte-progetto-eastmed-come-azienda>, (Date of Access: 25.06.2022).

40 <https://www.sicurezzanazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2022/02/RELAZIONE-ANNUALE-2021.pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

41 Republic Security Information System

the eastern Mediterranean and along the terrestrial Balkan [...] remains under the attention of intelligence.”⁴²

According to the SISR report:

“The opportunity to meet their domestic energy needs, as well as to transport these resources to the European Union, has stimulated [...] especially Egypt, Israel and Cyprus, to develop different solutions and partnerships for the development of the necessary infrastructure networks and regional co-operation. In 2021, the East Mediterranean Gas Forum-EMGF, the region’s main multilateral energy initiative, was strengthened with the accession of France as a member and the US, EU and World Bank as observers [...] However, these initiatives are opposed by Turkey, which, for its part, aims to become the main hub for the passage of gas to European territory. In this regard, Ankara challenges the criteria for the distribution of EEZs among the coastal countries, denouncing the inadequacy of the principle that also extends to the islands the rights of exploitation of the resources present in the platforms [...] The energy, commercial and strategic opportunities of the Eastern Mediterranean basin have [...] attracted the attention of other international actors [...] In particular, specific intelligence attention has been dedicated to [...] Russia that finds in the Mediterranean maritime area a natural strategic outlet to strengthen its projection. Regarding China, this sees in the Mediterranean an important area where to develop the commercial routes of the Belt and Road Initiative [...]”⁴³

As regards geo-economic and geopolitical questions linked to the situation in Cyprus, and the Eastern Mediterranean in general, should also be considered that on May 25th, 2021 the Office for Relations with the European Union of the Italian Chamber of Deputies produced Dossier N° 53 entitled *Stato delle relazioni politiche, economiche e commerciali tra l’UE e la Turchia*⁴⁴ (State of political relations, economic and trade relations between the EU and Turkey). In this document - which was a synthesis of the homonymous

42 <https://www.sicurezzanazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2022/02/RELAZIONI-ANNUALE-2021.pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

43 *Ibid.*

44 <https://documenti.camera.it/Leg18/Dossier/Pdf/ES053.Pdf>, (Date of Access: 25.02.2022).

Joint Communication⁴⁵ of the EU Commission to the European Council of March 20th, 2021 - it states:

“In the eastern Mediterranean, Turkey has been going, since 2018, a dispute first with Cyprus and then with Greece regarding the drilling activities of gas fields in the territorial waters in the eastern Mediterranean of Cyprus (in particular within the Exclusive Economic Zone to the south west of Cyprus) and exploration activities [...] in the territorial waters of the Aegean, particularly in the waters south west of the island of Kastellorizo, of which Turkey claims control.”⁴⁶

According to the Italian Dossier “Greek water control around Kastellorizo [...] makes the Greek Exclusive Economic Zone (EEZ) adjacent to the Cypriot Economic Zone: a factor that would facilitate the construction of the EastMed gas pipeline.”⁴⁷ The Dossier also noted that the Greek possession of numerous islands in the eastern Mediterranean, some of which are located a few kilometres from the Turkish coast, leads to a de facto disproportion in maritime sovereignty in that area by attributing 71,5% to Athens and only 8.7% to Ankara. The claim of the same portions of maritime areas in the eastern Mediterranean would - according to the Dossier - be the main cause of the most recent geopolitical disputes in this area. Recalling that on January 25th, 2021 Turkey and Greece resumed exploratory talks on the delimitation of their respective maritime zones (started in 2002 and interrupted in March 2016), the Italian document emphasized as the EU Communication of March 20th, 2021 had judged with favor the attitude assumed from the government of Ankara approximately the cessation of the deployment (defined conflictual) of naval units that had rendered possible “a positive impulse for the dialogue with throws again of the exploratory talks on the maritime dispute between Greece and Turkey”⁴⁸. In its conclusions, the Foreign and Community Affairs Commission argued that “the issue of the demarcation of the continental shelf and the Exclusive Economic Zones should be addressed through dialogue and negotiations”⁴⁹ in

45 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/IT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021JC0008&rid=1>, (Date of Access: 25.02.2022).

46 <https://documenti.camera.it/Leg18/Dossier/Pdf/ES053.Pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*

49 *Ibid.*

order to ensure “a wider easing of tensions in the region.”⁵⁰ The Dossier recalled that the resolution of the issue between the Republic of Cyprus and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC, self-proclaimed on November 15th, 1983) “constitutes the fulcrum of the strong disagreement between Turkey and the EU in the eastern Mediterranean.”⁵¹ On March 6th, 2021 the EU High Representative for Foreign and Security Policy, Josep Borrell, recalled on the need to “resume talks in order to prepare common ground for the compromise.”⁵² In conclusion, the Dossier accepted the points made in the EU Communication and summarised the main issues relating to Italian-Turkish relations, that can be summarised as follows: to achieve a *modus vivendi* that can reconcile the different geopolitical and geo-economic interests of the EU and Turkey in the Mediterranean basin; improving cooperation on the issue of migrants by maintaining as a general point of reference the EU-Turkey Declaration of March 2016; and maintaining “an open dialogue and adequate bilateral relations”⁵³ between Rome and Ankara in the economic, financial and commercial sector. In addition to the position taken by the Government of Rome on the Cyprus question, mention should be made of the individual work undertaken by some Italian parliamentarians between 2007 and 2013. On September 25th, 2007 the Italian Deputy Maurizio Turco and the Deputy President of the Senate Marco Perduca received - after having made a request – through the Foreign Minister and Deputy Prime Minister of the TRNC, Avci Turgay, the Turkish-Cypriot citizenship. During the press conference convened in the Chamber of Deputies at that event, the two parliamentarians had said that their request was “linked to the policy of the European Union, now hostage to the [...] Greek Cypriot rulers”⁵⁴. Mr. Turco and Mr. Perduca added “the policy of isolation of Northern Cyprus by the Greek Cypriots is openly aimed at stifling the Turkish part of the island economically, with the ultimate aim of bending its citizens.”⁵⁵ On November 14th, 2009 the Turco and Perduca’s initiative was imitated by Senator Paolo Amato who also asked the Italian Minister of Foreign Affairs, Franco Frattini, the recognition of the Turkish-Cypriot mission in Rome proposing to adopt the measures already implemented by the Italian Government regarding the status of representatives of the Republic of China

50 *Ibid.*

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*

54 https://www.maurizioturco.it/comunicati_stampa/2007/2007_09_25_cipro_nord_da_og.html, (Date of Access: 25.02.2022).

55 *Ibid.*

(Taiwan) in Italy⁵⁶. Finally, on January 16th, 2013 Amato and Perduca presented in the Senate the Agenda entitled *Favorire il dialogo tra la Repubblica di Cipro e la comunità turco-cipriota* (Encouraging dialogue between the Republic of Cyprus and the Turkish-Cypriot community), in which they invited the Italian Government “to take the appropriate initiatives to continue to implement all useful actions, in terms of bilateral relations and in the appropriate multilateral forums, aimed at allowing dialogue between the Republic of Cyprus and the Turkish Cypriot community”⁵⁷. Since 2020, the Government of Rome has set up a body to coordinate the international projection of Italy on maritime issues named Cabina di Regia inter-ministeriale sul Mare⁵⁸ (CRIM). The first meeting of this new government structure was held on December 18th, 2020 under the chairmanship of the Undersecretary at the MAECI⁵⁹, Manlio Di Stefano, who during his speech stated that for Italy “in the Mediterranean it is essential to have a strong national position but also to find the most appropriate negotiating and legal instruments to enforce our vision and our rights [...] in compliance with the United Nations Convention on the Law of the Sea [...] and in compliance with European regulations.”⁶⁰ Di Stefano had added:

“The process of progressive territorialization of the Mediterranean Sea does not find us unprepared, but rather determined to pursue in a coherent manner the national interest in a changing and varied international scenario. These issues are not only strategic for our country but also have important economic repercussions [...] In the Mediterranean we want to ensure our country that political and economic centrality inherent to its geographical centrality”⁶¹.

The EEZ and CRIM are therefore the two instruments for the implementation and coordination of the most recent Italian strategy on Mediterranean issues. This aspect was brought to light by Di Stefano on July 22nd, 2021 -

56 https://www1.adnkronos.com/Archivio/AdnAgenzia/2009/11/14/Esteri/CIPRO-AMATO-PDL-CHIEDE-CITTADINANZA-NORD-SERVONO-GESTI-SIMBOLICI_084809.php, (Date of Access: 25.06.2022).

57 *Ibid.*

58 Inter-ministerial Cabinet on the Sea.

59 Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale (Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation).

60 <https://www.giornalediplomatico.it/sottosegretario-di-stefano-presiede-cabina-di-regia-interministeriale-sul-mare.htm>, (Date of Access: 25.02.2022).

61 *Ibid.*

shortly after the approval of the law establishing the Italian EEZ - when, chairing the first meeting of the CRIM, he had stated that the EEZ offer “to Italy a flexible instrument of action to extend the sovereignty and the action of the State on the sea.”⁶² On the same date Di Stefano reiterated this concept on the social network Facebook, specifying that the creation of the Italian EEZ represents “an important effort, which will require intensive bilateral negotiations, but which, unlike in the past, when we referred only to the United Nations Convention on the Law of the Sea, it also allows us to make unilateral statements and thus be able to exert our political and international weight on the negotiating table. Then begins a new season for the maritime screening [of Italy]”⁶³. The policy lines outlined in the documents mentioned above were reaffirmed, in substance, also by the *Rapporto 2020. Le scelte di politica estera*⁶⁴ produced by the Unità di Analisi e di programmazione – Gruppo di Riflessione Strategica⁶⁵ of the MAECI. It suggested the opportunity to seek a diversification of European and Italian energy supplies especially in the long term⁶⁶. The Report of the MAECI stated that in order to implement this, Italy should have focused on the construction of new infrastructure such as pipelines and regasification plants, developing “further international relations and agreements aimed at the development of new infrastructure”⁶⁷, including the Interconnector Turkey–Greece–Italy (ITGI) for the transportation of gas from Azerbaijan through Turkey and Greece⁶⁸. In order to guarantee the security of supplying the task of the Italian diplomacy - the Report said - will have to be twofold: to protect the ties with the historical suppliers and to coordinate the development of new commercial relations with potential new suppliers as Azerbaijan, Qatar, Egypt, Nigeria, Turkmenistan, ensuring the necessary investment protection. According to the MAECI, the Italian ambition should be to encourage the construction of a more integrated European energy market,

62 <https://comunicazioneinform.it/il-sottosegretario-di-stefano-convoca-la-cabina-di-regia-sul-mare-dopo-lapprovazione-della-legge-sullistituzione-della-zona-economica-esclusiva>, (Date of Access: 25.02.2022).

63 <https://www.facebook.com/watch/?v=233134788507056>, (Date of Access: 25.02.2022).

64 2020 Report on Foreign Policy Choices.

65 Analysis and Programming Unit - Strategic Reflection Group.

66 https://www.esteri.it/mae/doc/rapporto2020_sceltepoliticaestera_090408.pdf, (Date of Access: 25.02.2022).

67 *Ibid.*

68 *Ibid.*

as a necessary prerequisite for Italy to become a “kind of gas hub for continental Europe.”⁶⁹ The reflection of these aspects on Italian public opinion was recorded - in addition to the MAECI 2020 Report that highlighted the attention of Italian citizens for the security of energy supplies - also by the survey conducted for the Istituto di Studi per la Politica Internazionale (ISPI) from the Italian division of the Institut Publique de Sondage d’Opinion Secteur (IP-SOS), with reference to the main international political events of the previous twelve months, and presented to the public in December 2020⁷⁰. According to data collected by IPSOS among the sample interviewed, the most serious threats for Italy were represented by the economic crisis, followed by Covid-19, immigration, climate change and the clash with the European Union. With respect to which were the most felt criticalities at a global level the People’s Republic of China occupied the first place “at the top of the concerns of Italians”⁷¹, due to the role attributed to it in the early stages of the pandemic “between delays and sending aid.”⁷² Far East was followed by the Persian Gulf (Iran) and the Mediterranean basin, since - according to 14% of respondents - Turkey, in particular, would play a much more active role in Libya and in the gas fields in the eastern Mediterranean. Data indicated that in 2018 only 3% of Italians surveyed had indicated that Ankara’s policy towards the Eastern Mediterranean was a critical element for international politics⁷³, thus highlighting a considerable increase over a two-year period. The centrality of the Mediterranean for Rome was reaffirmed on June 7th 2022 by the Italian Minister of Defence Lorenzo Guerini, who on the occasion of the presentation of the document entitled *Strategia di sicurezza e difesa per il Mediterraneo* (Security and Defence Strategy for the Mediterranean), published by the Ministry of Defence of the Italian Republic, said that this maritime space “is a priority for the Italian strategic interest”⁷⁴ as “hot sea of Europe and southern flank of NATO.”⁷⁵ According to the opinion of Minister Guerini, especially the second Ukrainian crisis, with the start (February 24th, 2022) of the Moscow military offensive against Kiev, highlighted first of all “the need to diversify sources

69 **Ibid.**

70 <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/gli-italiani-e-la-politica-internazionale-28711>, (Date of Access: 25.02.2022).

71 **Ibid.**

72 **Ibid.**

73 **Ibid.**

74 https://www.difesa.it/Primo_Piano/Pagine/strategia-di-sicurezza-e-difesa-per-il-mediterraneo.aspx, (Date of Access: 25.06.2022).

75 **Ibid.**

of energy supply.”⁷⁶ This document, which is one of the three⁷⁷ ministerial directives recently issued that set the priorities of the Ministry of Defence until 2025, was designed to provide the political guidelines-military from which it will have to descend an operating Directive that will define the instruments and the resources in order to reach the objectives fixed from the Italian Political Authority. It states that among the actions concerning the Security and Defence Strategy for the Mediterranean, particular attention is given to the protection of national EEZ and to the areas of forced passage closest to the Italian coast, in particular “the Strait of Sicily, choke point of the maritime movements, also military, between the east and west sides of the Mediterranean and hinge of great part of traffics north-south, included those illicit”⁷⁸. A significant relevance - for the purposes of this chapter - assumes the study entitled *Mediterraneo orientale: nuove dinamiche e sfide emergenti*⁷⁹ (Eastern Mediterranean: new dynamics and emerging challenges), published in February 2021 by the Centro Studi Internazionali⁸⁰ (CESI) for the International Policy Observatory, institutional body that brings together the Italian Parliament and MAECI. Noting that in the last decade the Mediterranean “has become a global epicenter of geopolitical and geo-economic interests”⁸¹, the study considered Italian interests in relation to “strong activism of the likes of Egypt, Turkey, Israel, France, Greece, Cyprus, Russia, the United Arab Emirates and Qatar”⁸², proposing a perspective of de-escalation. The CESI research identified three factors that have contributed to increasing the geopolitical and geo-economic relevance of the eastern Mediterranean: maritime border tensions related to the EEZs issue; offshore energy discoveries in Cyprus territorial waters, Egypt, Israel; the resulting competition for control of energy flows and proxy wars in Libya and Syria. At the root of these tensions - according to the study - lies above all the lack of recognition by many of the coastal states

76 *Ibid.*

77 The other two are the Atto di indirizzo per l'avvio del ciclo integrato di programmazione (Guidance Act for the start of the integrated programming cycle) and the Direttiva per la Politica Militare Nazionale (Directive for the National Military Policy).

78 https://www.difesa.it/IL_Ministro/Documents/Strategia%20Mediterraneo%202022.pdf, (Date of Access: 25.02.2022).

79 <https://www.parlamento.it/application/xmanager/projects/parlamento/file/repository/affariinternazionali/osservatorio/approfondimenti/PI0166.pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

80 Centre for International Studies.

81 <https://www.parlamento.it/application/xmanager/projects/parlamento/file/repository/affariinternazionali/osservatorio/approfondimenti/PI0166.pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

82 *Ibid.*

(including Turkey) of the Montego Bay Convention, which has led many regional actors to prefer bilateral agreements to settle existing issues. In this scenario, the EEZs play an instrumental role in achieving geo-economic objectives in the maritime territorialization process that in recent years has contributed to altering the status quo of the Mediterranean. The agreement of the November 2019 between Ankara and the Government of National Accord of Tripoli led by Fayez al-Sarraj, although considered extraneous to the norms of the Law of the Sea, has, however, started similar initiatives, like that Italian-Greek and Italian-Egyptian agreements signed respectively in June and August 2020. For this document, too, a considerable aspect of the Mediterranean issue is the risk that Turkey may be bypassed as an energy hub for European markets, especially considering the territorial contiguity between the Greek and Cypriot EEZs. Moreover, according to the study, the gas fields discovered (although they represent only 1% of the world's total reserves) could:

“to foster regional cooperation with the neighbouring countries of Western Asia and the European Union's partner countries, with Italy at the forefront of asserting its particular interest in the Mediterranean area, applying to play a pivotal role of logistics terminal for the transport by sea of the so-called ‘blue gold’ - especially thanks to the liquefaction of natural gas that would take place in the Egyptian infrastructure of Idku and Damietta (owned 50%, respectively by ENI and Edison).”⁸³

Such an approach would allow the start of “intra- and trans-regional cooperation processes”⁸⁴, especially considering that some coastal States have already signed bilateral cooperation agreements. Moreover the East Mediterranean Gas Forum (EMGF), with center to Cairo, could constitute the multilateral organism in which to realize and coordinate “possible political convergences [...] to sub-regional level.”⁸⁵ However, the study noted an anomaly represented by the exclusion of Turkey from the main discussion forums. In fact, according to the CESI:

“It seems clear that Turkish exclusion from ongoing sub-regional initiatives greatly reduces the depth and potential of EMGF. It is no coincidence that the current shape of the Eastern Mediterranean Cooperation Platform, strongly supported by Egypt and Israel, aims to reduce the importance of the

83 *Ibid.*

84 *Ibid.*

85 *Ibid.*

Trans-Anatolian Gas Pipeline (TANAP) and Turkish Stream, as well as marginalizing Ankara from investment projects for the exploitation of gas in the Levant. At the same time, during the second half of 2020, the EMGF worked with France, the United States and the United Arab Emirates to create a geo-economic and geopolitical hub that excluded Turkey from the dynamics of the area, strengthening an anti-Turkish attitude that has exacerbated tensions in the Mediterranean operational framework.”⁸⁶

In the Italian perspective, Ankara would aim at the control and exploitation of hydrocarbons also in the perspective of creating its own enlarged and coherent geopolitical space from the southern Caucasus to the Red Sea, passing through the central and eastern Mediterranean. This is - according to the reading of the CESI - the strategy “in part inspired by the doctrine of ‘Mavi Vatan’ (‘Blue Homeland’)”⁸⁷. It also mentioned the possible role of the United States which, as a regressive power in the area, could be induced to delegate security and stability issues to a regional security system embodied by the EMGF, so as to prevent further escalation of tensions. This would create a useful body not only for the “energy, economic and commercial cooperation, but also [...] a strictly political subject that, in collaboration with the EU and, in particular, with NATO, can lead to the birth of a broad regionalised Mediterranean-Middle East security system.”⁸⁸ Such a scenario would thus allow the protection of US (avoiding the direct involvement of Washington), European and Middle Eastern interests “against the growing influence of other powers in the region (especially [...] international actors such as China and Russia).”⁸⁹ Given these possible developments, the Italian study noted that although “the path of multilateralism is the most appropriate and adequate way to promote a de-escalation in the area, it would lose its strength and relevance if the exclusion of Turkey from the great Mediterranean game were maintained.”⁹⁰ In this sense, it was indicated that, within the EU, Germany and Italy had “considered it unwise not to consider Turkey’s concerns in the dynamics of the Eastern Mediterranean”⁹¹. The CESI research therefore suggested that “a mediation promoted by the EU, headed by Germany and/or Italy, could be a good opportunity to defuse this enduring condition of tension and ensure

86 *Ibid.*

87 *Ibid.*

88 *Ibid.*

89 *Ibid.*

90 *Ibid.*

91 *Ibid.*

Brussels a new relevance [...] especially in a future perspective of US disengagement from the Greater Middle East (including in this context also the [...] Mediterranean.”⁹² Italy in particular, as a member of both the EMGF and the Union for the Mediterranean, could push for close cooperation between these two regional bodies to ensure stability and promote the interests and ambitions of its members in the Mediterranean basin. In order to achieve this objective, offshore gas reserves in the Eastern Mediterranean could help to fulfil the dual aim of stimulating all the economies of the producing countries, by stabilising their internal political framework. The study therefore proposed as a useful model for resolving disputes an informal dialogue to seek a de-escalation throughout the MENA⁹³ area. In its conclusions, the document therefore reiterated the need for multilateral dialogue, otherwise fearing the risk that the Mediterranean might in the future become “a new battleground for the wider geopolitical confrontation in the Middle East”⁹⁴, stressing also that no actor involved has “the possibility to impose on others and/or win a hypothetical conflict in the Mediterranean. That is why [...] diplomacy once again [...] becomes the only rational instrument available to [...] achieve a solution acceptable to the parties involved.”⁹⁵

Conclusion

A first prominent fact that emerges is the increased importance of the eastern quadrant of the Mediterranean in the last decade, first of all for discoveries of hydrocarbons in the offshore. In February 2022, the Russian invasion of Ukraine also made this factor even more indicative for the energy agenda of the EU and in particular of Italy, due to the urgent need to achieve an effective diversification of gas supply sources. The Russian-Ukrainian conflict is therefore an accelerator to a policy of diversification initiated by the EU, which in the Italian case can in turn be placed in the framework of what has been wanted to define third energy diversification. A second datum - related to the first - is the existence of a race to the territorialization of the central-eastern Mediterranean. This process - as we have seen - is not without its geopolitical problems, mainly because of the fact that some coastal States, in

⁹² *Ibid.*

⁹³ Middle East and North Africa.

⁹⁴ <https://www.parlamento.it/application/xmanager/projects/parlamento/file/repository/affariinternazionali/osservatorio/approfondimenti/PI0166.pdf>, (Date of Access: 25.06.2022).

⁹⁵ *Ibid.*

disregarding the Montego Bay Convention, have resorted to bilateral agreements contrary to the Law of the Sea, thereby generating border disputes concerning maritime areas claimed simultaneously by other regional actors. Italy does not appear to be unaware of this problem, since, although it has declared its adherence to the provisions of the Montego Bay Convention, at the same time it has also concluded bilateral agreements with Greece and Egypt on the delimitation of maritime areas in the Mediterranean. The Italian EEZ - even though it is formally part of the framework of the Law of the Sea recognized and shared by the international community - is therefore also an instrument that Italian politics considers necessary to unilaterally assert its geopolitical weight in the Mediterranean, allowing Rome to play its geopolitical and geo-economic role in the Mediterranean on a par with other coastal States. From this last consideration emerges a third data concerning the existence of a coherent strategy pursued by Italy to protect its interests in the short to medium term in the context of the territorialization process of the maritime areas of the central-eastern Mediterranean. A fourth factor is the relationship between the risk that Turkey may see its geopolitical and geo-economic weight diminish as an energy hub for EU markets and the future of Italian-Turkish relations. With regard to the latter, the interests of the Italian energy company ENI in the Blue Stream gas pipeline and the possibility of further future arrangements for gas supplies from the Caspian area not subject to Russian sovereignty play a decisive role, through the TAP and TANAP pipelines. In this perspective, the objections raised in May 2022 by the Director of Public Affairs of ENI about the EastMed project - which if realized would decrease the role and therefore the geopolitical weight of Ankara as a regional energy hub - can be read as a *de facto* endorsement in favor of Turkey. There is also the fact that Italy is one of Turkey's main trading partners. In 2020 the bilateral trade between Rome and Ankara was about 15.1 billion euros, although with a decrease of 14.7% compared to the previous year⁹⁶. Despite the general difficulties affecting international trade due to the pandemic situation since Covid-19, Italy has confirmed itself as Turkey's second European partner, which for Rome is the first market for exports in the MENA area and the twelfth globally⁹⁷. During 2019 the value of Italian direct investments in Turkey was about 6.1 billion euros⁹⁸. The investment figures in the financial sector are also very

96 <https://documenti.camera.it/Leg18/Dossier/Pdf/ES053.Pdf>, (Date of Access: 26.06.2022).

97 *Ibid.*

98 *Ibid.*

noteworthy. In 2022 Banca Intesa - the first Italian financial institution - opened a Corporate branch in Istanbul, the main financial center of Turkey whose economy is valued by estimates among the top twenty worldwide and held by the Corporate General Manager of Banca Intesa, Gaetano Micicché “a fundamental market”⁹⁹. In order to consolidate these relations, on February 22nd, 2017, the work of the Joint Economic and Trade Commission (JETCO), established between Italy and Turkey, whose objective is not only to strengthen the economic ties between the two countries but also in third countries, with particular regard to Africa¹⁰⁰. With regard to the value of trade between Italy and Turkey, the words spoken on March 24th, 2021 by the Undersecretary for Foreign Affairs Di Stefano, on the occasion of the inauguration of the tenth Economic Forum in Uludağ, were significant. Manlio had asserted that Turkey “is a regional economic power and Italy attributes great importance to our historical commercial ties, and to the important bilateral investments”¹⁰¹. These figures, in addition to making Italy the ideal candidate country to represent the privileged entry point for Turkey to the EU common market (composed of a pool of 500 million potential consumers), underline the role of Italy as a potential privileged interlocutor of Ankara within the EU on the main issues affecting the Eastern Mediterranean. In fact, it has been seen how CESI, one of the main Italian think tanks, openly suggested, in its study presented to the Italian Parliament and the MAECI in February 2021, that Italy play a shared role, together with Germany, as a mediator in the current controversies with regard to the Eastern Mediterranean, aiming to eliminate any policy that provides for the exclusion of Turkey from decisions that could prove decisive in a long-term perspective. In May 2021, the Office for Relations with the European Union of the Italian Chamber of Deputies also reiterated the need - already envisaged by the European Council in December 2020 - for a multilateral regional conference on the Eastern Mediterranean to be organized with the participation by Turkey, welcoming the proposal already made by Turkish President Recep Tayyip Erdoğan on September 22nd,

99 https://www.ansamed.info/ansamed/it/notizie/rubriche/cooperazione_imprese/2015/04/16/intesa-san-paolo-sbarca-istanbul-punta-eldorado-turco_d75c9c30-77a9-4a69-8c03-7acd1936aca2.html, (Date of Access: 26.02.2022).

100 https://www.infomercatiesteri.it/highlights_dettagli.php?id_highlights=10491, (Date of Access: 26.06.2022).

101 https://www.esteri.it/it/sala_stampa/archivionotizie/comunicati/2021/03/turchia-il-sottosegretario-manlio-di-stefano-inaugura-il-x-forum-economico-di-uludag/#primary, (Date of Access: 26.02.2022).

2020. The long-term challenge facing Italy is therefore to safeguard the national interest in the central-eastern Mediterranean without compromising the profitable trade partnership with Turkey. Only an effective and far-sighted diplomatic action, which can be inclusive of all sub-regional players, can, in conclusion of this contribution, be able to lead to the overcoming of conflicts that, otherwise, if left to crystallize, lead only to sterile tests of force or closures, which, instead of helping to repair the existing fractures through dialogue, could harm all the states concerned, and in particular the partnership between Rome and Ankara, which - for the above data - if neglected, could cause considerable economic and geopolitical disadvantages to both parties. In this sense, Italy can historically boast a considerable relational heritage with the Turkish people of a cultural and cultural type, considering first of all that in 1774 the Treaty of Küçük-Kaynarca between the Ottomans and Russians was drawn up in Turkish-Ottoman, Russian and Italian copies, representing the latter as the reference version in the event of disputes between the signatory parties. In the twenties of the last century, moreover, filed the parentheses represented by the Italo-Ottoman war for Libya (1911-12) and the First World War (Italy declared war to the Sublime Porte on August 21st, 1915), the Italian-Turkish diplomatic relations underwent a more soothing mutation thanks, above all, to the Foreign Minister Carlo Sforza, who was among the first, within the Italian political and diplomatic circles, to understand the importance of the Turkish national movement. At a distance of almost an exact century from these last events mentioned, the Italian-Turkish friendship can therefore represent an added value for the start of a free and equal dialogue that can help to stabilize not only the eastern Mediterranean, but in perspective the entire MENA area, which alone provides 20.5% of the world's total fossil fuels¹⁰².

102 https://www.ansamed.info/ansamed/it/notizie/rubriche/economia/2019/04/04/energia-da-mena-205-totale-mondiale-combustibili-fossili_212c9876-60fe-452a-9bfd-702f3af8dedd.html, (Date of Access: 26.06.2022).

Bibliography

- Caffio Fabio, “Gli spazi marittimi del Mediterraneo tra unilateralismi e intese di delimitazione”, **Rivista di Studi Politici Internazionali**, Volume 82, Issue 4, 2015, p. 545-558.
- Grassi Fabio L., **Italia e Turchia tra Passato e Futuro. Un impegno comune, una sfida culturale**, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2009.
- Grassi Fabio L., **L’Italia e la questione turca (1919-1923). Opinione pubblica e politica estera**, Silvio Zamorani Editore, 1996.
- Giovagnoli Agostino, Barbagallo Francesco, Colarizi Simona, Craveri Piero, Di Nolfo Ennio, Ferraris Luigi Vittorio, Galli della Loggia Ernesto, Riccardi Andrea, Romano Sergio, Sabbatucci Giovanni, Santarelli Enzo, Tranfaglia Nicola, **Interpretazioni della Repubblica**, Il Mulino, Bologna 1998.
- Ivetic Egidio, **Il Mediterraneo e l’Italia. Dal *mare nostrum* alla centralità primaria**, Rubettino, 2022.
- Navi Santi, “Il problema del Mediterraneo orientale”, **Oriente Moderno**, Volume 17, Issue 2, 1937, p. 61-78.
- Petricioli Marta, “L’Italia in Asia Minore. Equilibrio mediterraneo e ambizioni imperialiste alla vigilia della prima guerra mondiale”, **Il Politico**, Volume 49, Issue 3, 1984, p. 562-566.
- Pizzigallo Matteo, Malgeri Giampaolo, Petra Monica, Stallone Settimio, **L’Italia e il Mediterraneo orientale 1946-1950**, Franco Angeli, 2006.
- Trinchese Stefano, **Turchia d’Europa. Le ragioni di un ritorno**, MESOGEOA, 2012.
- Vagnini Alessandro, **Italia, Turchia e il Mediterraneo orientale. 1923-1943**, Edizioni Nuova Cultura, 2010.
- Vv.Aa., **Il turco alla porta**, Limes – Rivista italiana di geopolitica, Issue 7, 2020.
- Vv.Aa., **L’Italia è il mare**, Limes – Rivista italiana di geopolitica, Issue 10, 2020.
- VV.Aa., **Mediterranei**, Limes – Rivista italiana di geopolitica, Issue 6, 2017.

DİZİN

AB, 8, 71, 85, 88, 92, 96, 98, 99,
100, 105, 106, 108, 110, 145,
157, 158, 159, 161, 162, 165,
167, 168, 170, 235, 236, 275,
279, 283, 285, 291, 293, 294,
295, 296, 306, 311, 312, 314,
339, 343, 344, 345, 354, 356,
359, 366, 367, 368, 370, 403,
441, 450, 452, 456, 474, 476,
500, 503, 504, 505, 506, 507,
509

ABD, 5, 65, 70, 71, 72, 73, 77, 78,
79, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93,
94, 98, 104, 106, 107, 115, 116,
117, 119, 120, 121, 124, 127,
128, 129, 133, 134, 135, 137,
154, 158, 159, 162, 163, 164,
188, 190, 203, 205, 206, 207,
209, 210, 211, 212, 213, 214,
215, 216, 237, 238, 297, 339,
342, 343, 345, 346, 353, 356,
365, 368, 369, 371, 450, 474,
499, 502, 503, 504, 505, 507,
524, 526

Abdullah, 14, 29

Adalar Denizi, 1, 2, 5, 8, 11, 13,
15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 28

Adalia (tr. Antalya), 539

Adriatic Sea, 3, 537

Adriyatik, 1, 5, 7, 36, 38, 39, 41,
44, 48, 49, 54, 78, 229, 291, 341

Aegean Sea, 180, 275, 276, 432,
537

Afganistan, 53, 89

Afrika, 1, 5, 7, 9, 14, 15, 26, 30, 37,
51, 54, 70, 71, 144, 227, 254,
270, 285, 322, 324, 341, 433,
502

Ahmet Zogu, 49

Akdeniz, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46,
47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58,
65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87,
88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 108, 109, 111, 112,
116, 117, 121, 123, 124, 125,
129, 135, 137, 141, 143, 144,
145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 173, 175, 179, 181, 184,
186, 188, 189, 193, 195, 196,
198, 203, 205, 207, 208, 210,
211, 212, 213, 214, 216, 223,
225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 233, 234, 235, 236, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 243,
245, 247, 251, 252, 254, 255,
256, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 266, 267, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 275, 276, 277,
278, 279, 280, 281, 282, 283,
285, 292, 293, 294, 298, 299,
301, 302, 303, 304, 305, 306,
308, 309, 312, 313, 314, 315,

- 316, 317, 318, 319, 321, 322,
324, 325, 326, 328, 329, 331,
333, 334, 335, 339, 341, 342,
343, 344, 345, 348, 352, 353,
354, 355, 356, 357, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 364, 365,
366, 367, 368, 369, 370, 371,
372, 373, 374, 375, 389, 394,
403, 431, 433, 435, 438, 440,
442, 446, 447, 452, 454, 456,
458, 459, 460, 461, 464, 465,
468, 469, 470, 471, 472, 473,
474, 476, 483, 485, 486, 487,
488, 489, 490, 491, 492, 493,
495, 496, 497, 499, 500, 501,
502, 504, 505, 507, 508, 509,
511, 512, 517, 518, 522, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 529,
530, 536
Akdeniz (Doğu-Şarkî), 1, 2, 5, 6, 7,
8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53,
54, 55, 57, 58, 65, 66, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82,
83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 108,
109, 111, 112, 116, 117, 121,
123, 124, 125, 129, 135, 137,
141, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 173, 175,
179, 181, 184, 186, 188, 189,
193, 195, 196, 198, 203, 205,
207, 208, 210, 211, 212, 213,
214, 216, 223, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 240,
241, 242, 243, 245, 247, 251,
252, 254, 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 262, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273,
275, 276, 277, 278, 279, 280,
281, 282, 283, 285, 292, 293,
294, 298, 299, 301, 302, 303,
304, 305, 306, 308, 309, 312,
313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 321, 322, 324, 325, 326,
328, 329, 331, 333, 334, 335,
339, 341, 342, 343, 344, 345,
348, 352, 353, 354, 355, 356,
357, 358, 359, 360, 361, 362,
363, 364, 365, 366, 367, 368,
369, 370, 371, 372, 373, 374,
375, 389, 394, 403, 431, 433,
435, 438, 440, 442, 446, 447,
452, 454, 456, 458, 459, 460,
461, 464, 465, 468, 469, 470,
471, 472, 473, 474, 476, 483,
485, 486, 487, 488, 489, 490,
491, 492, 493, 495, 496, 497,
499, 500, 501, 502, 504, 505,
507, 508, 509, 511, 512, 517,
518, 522, 523, 524, 525, 526,
527, 528, 529, 530, 536
Akritas Planı, 449, 479
Akrotiri, 310
Alaçatı, 54
Alexander L. George, 457
Alfredo Crispi, 37
Alman, 181, 182, 189, 191, 192,
193, 195, 304, 329, 334, 414
Almanya, 31, 33, 41, 50, 54, 55,
58, 131, 182, 183, 184, 186,
187, 188, 190, 191, 192, 195,
197, 203, 206, 207, 209, 295,
304, 327, 328, 329, 330, 331,
333, 334, 335, 410, 418
Al-Sarraj, Fayez, 556
Amato, Paolo, 551

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 5, 38, 57, 65, 69, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 98, 104, 106, 107, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 124, 127, 128, 129, 133, 134, 135, 137, 143, 154, 158, 159, 162, 163, 164, 188, 190, 203, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 237, 238, 291, 292, 297, 339, 342, 343, 345, 346, 353, 356, 365, 368, 369, 371, 382, 418, 450, 474, 486, 499, 502, 503, 504, 505, 507, 524, 526, 536

Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu (USGS), 238, 249, 486, 487, 513

Amiral Enrico Millo, 34

Anadolu, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 28, 33, 37, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 61, 62, 78, 82, 91, 96, 97, 98, 103, 104, 109, 110, 111, 112, 152, 154, 156, 158, 159, 165, 167, 169, 170, 172, 176, 205, 304, 322, 324, 342, 344, 350, 357, 358, 359, 364, 368, 370, 371, 373, 431, 433, 434, 536

Andreas Papandreu, 449

Anglo-İran Petrol Şirketi, 117

Annan Planı, 100, 285, 293, 294, 296, 297, 298, 449, 451

Antalya, 23, 35, 46, 97, 260, 261, 265, 269, 271, 278, 465, 539

Antonino Di Giorgio, 45

Antonino di San Giuliano, 35, 539

Antonio Salandra, 35

Aphrodite, 91, 109, 486, 490, 493

Arabistan, 72, 76, 80, 91, 302, 308, 315, 503, 507

Arap, 1, 27, 39, 55, 72, 87, 88, 94, 99, 120, 126, 128, 129, 133, 134, 213, 216, 267, 299, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 315, 319, 339, 344, 362, 369, 372, 502, 503, 508

Arnavutluk, 8, 35, 40, 49, 54, 56, 183, 184, 187, 228, 233, 327, 331, 335, 341

Arnoldo Mussolini, 46

Arşidük Ferdinand, 35

Askerî Tatbikatlar, 153

Asmara, 52

Asvan Barajı, 130

Asya, 1, 5, 7, 9, 10, 13, 15, 18, 25, 51, 70, 71, 78, 85, 88, 89, 94, 104, 106, 121, 132, 227, 254, 277, 278, 285, 316, 322, 341, 503

Asya-Pasifik, 85, 89, 104, 106

Atlas Okyanusu, 8, 9, 10, 26, 28, 51, 254, 341

Avrupa, 1, 5, 7, 8, 9, 12, 15, 17, 20, 25, 26, 34, 35, 39, 41, 42, 46, 47, 50, 51, 52, 71, 72, 73, 78, 80, 90, 92, 96, 98, 99, 100, 107, 108, 116, 120, 121, 130, 132, 144, 151, 158, 159, 161, 162, 164, 167, 181, 182, 184, 186, 187, 193, 194, 195, 197, 198, 201, 205, 206, 214, 227, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 247, 254, 256, 266, 270, 275, 279, 281, 283, 285, 291, 292, 295, 296, 301, 306, 311, 313, 316, 322, 323, 327, 330, 332, 334, 335, 341, 342, 344, 356, 363, 364, 367, 371, 387, 396, 397, 401, 403, 433, 450, 452, 456, 473, 486, 495, 496, 497, 503, 506, 510, 525, 527, 529

- Avrupa Birliği, 5, 71, 78, 99, 100, 107, 108, 145, 158, 167, 233, 234, 235, 275, 279, 281, 283, 285, 291, 292, 295, 296, 306, 311, 344, 371, 401, 403, 450, 452, 456, 473, 496, 497
- Avusturya, 33, 35, 54, 182, 330
- Avusturya-Macaristan, 33, 35
- Azerbaycan, 66, 78, 80, 209
- Bağdat Paktı, 129, 215, 216
- Bahreyn, 308, 343, 365, 502, 503
- Bakü, 316
- Balkan, 8, 22, 30, 34, 48, 50, 54, 58, 60, 159, 178, 183, 187, 188, 198, 208, 209, 213, 322, 323, 324, 325, 326, 330, 334, 336, 439, 537, 541, 546, 549
- Balkan Antantı, 50, 58, 187
- Balkan Savaşı, 22, 34
- Balkan Yarımadası, 8
- Balkanlar, 1, 5, 15, 30, 48, 57, 70, 179, 181, 186, 198, 302, 322, 327, 329, 331, 332, 433
- Baltık Denizi, 182
- Banca Intesa, 560
- Barcelona (Process of), 542
- Beirut, 539
- Belt and Road Initiative, 549
- Benito Mussolini, 31, 32, 37, 43, 44, 46, 54, 62
- Berlin, 33, 37, 62, 183, 199
- Bern Mutakabati (Anlaşması), 258, 456, 458, 459, 479
- Biagio Pace, 46
- Bingazi, 34, 95
- Birleşik Arap Cumhuriyeti, 307
- Birleşik Arap Emirlikleri, 72, 315, 502
- Birleşmiş Milletler (BM), 27, 103, 107, 145, 161, 210, 264, 287, 296, 311, 312, 346, 350, 357, 359, 369, 373, 388, 415, 448, 454, 478, 500
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), 145, 161, 264, 287, 346, 357, 369, 388, 415, 454, 478, 500
- Biyçeşitlilik, 229, 236, 252
- Blue Stream, 559
- Boğazlar, 24, 186, 187, 192, 205, 207, 210, 325, 326
- Bombay, 538
- Bosna, 8, 97, 228, 233, 234
- BP, 238, 247, 489, 547
- Britanya, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 127, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 536
- Bulgaristan, 24, 54, 182, 186, 195, 196, 323, 332, 348, 350, 439
- Bülent Ecevit, 459
- Büyük Britanya, 43
- Büyük Taarruz, 16
- Caen Agreement, 543
- Cagliari, 40, 43, 62
- Calabria, 38, 537
- Cassa Depositi e Prestiti Reti SpA, 545
- Caydırma (deterrence), 438
- Cebelitarık Boğazı, 1, 5, 7, 8, 10, 28, 228, 254, 266
- CESI (Centro Studi Internazionali), 555, 556, 557, 560
- Ceyhan, 269, 316
- Cezayir, 8, 22, 228, 233, 234, 341
- Chevron, 464, 488, 490, 496, 497, 512
- Chigi Sarayı, 44
- China (People's Republic of), 154, 155, 171, 173, 535, 548, 549, 551, 554, 557

Churchill, Winston, 42, 115, 122, 124, 127, 128, 184, 188, 191, 200, 208, 209, 210, 211, 219
 Civitavecchia, 55
 Coğrafya, 2, 6, 15, 16, 17, 24, 29, 279, 282, 447, 478
 Corfu, 540
 CRIM (Cabina di Regia interministeriale sul Mare / Interministerial Cabinet on the Sea), 552
 Cyprus, 3, 4, 67, 86, 100, 108, 142, 146, 155, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 284, 294, 298, 300, 324, 336, 432, 452, 461, 462, 463, 464, 470, 477, 479, 542, 547, 549, 550, 551, 555
 Cyprus question, 300, 551
 Çanakkale Boğazı, 7, 15, 24, 25, 312
 Çarlık Rusyası, 304, 305
 Çatışma, 352, 372, 431, 435, 437, 438, 439, 441, 444, 445, 446
 Çekoslovakya, 56, 129, 182, 327, 331, 382
 Çevre Koruma, 233, 262, 282
 Çin, 5, 71, 89, 93, 104, 154, 155, 169, 215, 308, 382, 493, 526, 536
 Dalmaçya, 35, 38
 Damietta LNG, 493
 Delekdrilling, 502
 Deniz Yetki Alanları, 8, 30, 84, 98, 99, 101, 102, 103, 108, 111, 112, 141, 145, 146, 149, 153, 154, 157, 168, 170, 238, 247, 275, 276, 278, 279, 281, 341, 343, 350, 352, 359, 368, 369, 371, 373, 415, 441, 456, 461, 468, 471, 476, 483, 497, 498
 Depa Infrastructure, 545

Di Stefano, Manlio, 552
 Dikelya, 310
 Dino Grandi, 54
 Doğal Gaz, 74, 78, 91, 483, 491, 493, 496, 498, 508
 Doğu Akdeniz, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 39, 41, 46, 48, 54, 55, 57, 58, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 116, 117, 121, 123, 124, 125, 129, 135, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 175, 181, 184, 196, 198, 203, 205, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 223, 225, 226, 228, 229, 232, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 247, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 322, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 431, 435, 438, 440, 442, 446, 447, 452, 454, 456, 458, 459, 460, 461, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 483, 485, 486,

- 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 507, 508, 509, 511, 512, 517, 518, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 536
- Doğu Akdeniz Gaz Forumu (DAGF), 65, 73, 76, 80, 82, 83, 92, 162, 339, 344, 472, 483, 485, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 536
- Doğu Avrupa, 5, 311
- Doksan Üç Harbi, 305
- Dor, 501, 512
- Eastern Mediterranean Gas boru hattı (EMG), 494, 510
- EastMed, 67, 82, 93, 98, 108, 109, 112, 161, 162, 163, 167, 170, 172, 173, 344, 361, 363, 364, 472, 495, 546, 547, 550, 559
- Eden, Anthony, 113, 114, 115, 116, 117, 124, 126, 131, 134, 139, 140, 195, 197
- Edison EDF, 548
- EEZ ([Italian] Exclusive Economic Zone), 154, 173, 340, 544, 550, 552, 559
- Ege, 15, 16, 17, 21, 28, 34, 48, 71, 79, 84, 143, 148, 156, 168, 170, 179, 183, 196, 209, 229, 254, 258, 261, 264, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 312, 317, 322, 324, 341, 346, 357, 366, 368, 370, 381, 385, 386, 388, 394, 395, 398, 399, 400, 403, 429, 431, 438, 439, 440, 441, 442, 445, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 465, 468, 472, 473, 474, 476, 477
- Egemen Haklar, 275, 278, 454
- Egemenlik, 400, 419, 447, 452, 453, 477
- Egypt, 91, 109, 114, 124, 138, 139, 146, 147, 155, 162, 163, 165, 168, 169, 171, 172, 177, 340, 461, 470, 479, 481, 492, 494, 497, 505, 510, 512, 513, 519, 538, 547, 549, 553, 556, 559
- Eğitim Turizmi, 526
- Eisenhower, 127, 134, 215, 216, 217
- Elektrik, 494, 506
- EMGF (East Mediterranean Gas Forum), 472, 504, 510, 549, 556, 557
- Energiean, 489, 490, 499, 510
- Enerji, 71, 83, 84, 85, 92, 101, 102, 108, 141, 159, 160, 162, 168, 173, 175, 238, 247, 259, 277, 278, 280, 342, 343, 356, 365, 369, 370, 372, 469, 483, 485, 487, 489, 490, 501, 502, 507, 508, 512, 536
- Enerji Kaynakları, 84, 101, 108, 238, 247
- ENI, 92, 547, 556, 559
- ENI Cyprus Ltd., 547
- Enosis, 148, 171, 441, 452
- Equilibrio del Mediterraeno (Mediterranean balance), 535, 538
- Eraclea (tr. Karadeniz Ereğlisi), 539
- Erdoğan, Recep Tayyip, 76, 560
- Eritre, 52
- Ermeni, 477
- Esat, 305, 314, 315
- Ethiopia, 538
- EU (European Union), 86, 98, 99, 108, 109, 143, 158, 168, 231, 236, 245, 284, 340, 452, 477,

- 500, 511, 513, 537, 541, 546,
549, 550, 554, 556, 557, 558
- EuroAfrica Interconnector, 164,
165, 171, 506
- EuroAsia Interconnector, 164,
165, 171, 505
- European Council, 158, 170, 500,
511, 542, 550, 560
- Exxon Mobil, 355, 462, 463, 488,
492
- Fas, 7, 8, 34, 228, 233, 234, 502
- Fenike, 28
- Fırat, 95, 109
- Fiili Durum (de facto situation),
458
- Filistin, 8, 39, 55, 88, 89, 144, 162,
228, 254, 302, 303, 306, 307,
314, 319, 341, 344, 491, 499,
503, 504
- Fiume, 38, 41, 57
- Francesco Bertonielli, 39
- Fransa, 8, 15, 31, 33, 35, 36, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 48, 50, 52, 53,
54, 55, 57, 58, 65, 72, 77, 79, 88,
96, 97, 99, 105, 124, 133, 134,
154, 156, 162, 169, 179, 181,
182, 183, 185, 186, 188, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 195,
197, 198, 203, 205, 208, 213,
228, 233, 234, 281, 302, 303,
304, 306, 314, 323, 325, 326,
327, 328, 329, 330, 331, 332,
334, 335, 382, 439, 503, 504
- Fratini, Franco, 551
- Gabriele D'Annunzio, 47
- Garroni, Camillo, 539
- General Carbaglia, 45
- General Enrico Tellini, 40
- General Francis Franco, 53
- Giovanni Giolitti, 37
- Girit, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 29,
71, 98, 161, 165, 294, 301, 357,
359, 366, 456, 461, 473, 492,
495
- Giuliano Cora, 51
- GKRY, 65, 72, 73, 74, 76, 77, 78,
79, 87, 88, 91, 96, 97, 98, 100,
101, 102, 104, 105, 112, 148,
150, 153, 154, 155, 157, 158,
159, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 169, 176, 260, 294, 295,
296, 341, 342, 344, 345, 354,
355, 359, 361, 364, 366, 367,
372, 374, 488, 490, 493, 495,
496, 497, 499, 502, 503, 504,
505, 506, 507, 509
- Greece, 67, 86, 98, 109, 143, 152,
155, 161, 163, 164, 165, 168,
169, 171, 173, 174, 175, 176,
177, 276, 284, 340, 378, 379,
399, 413, 422, 427, 429, 432,
452, 456, 460, 473, 476, 477,
479, 480, 492, 511, 537, 544,
545, 550, 553, 559
- Guerini, Lorenzo, 554
- Güney Avrupa, 1, 8, 214
- Güney Kıbrıs, 8, 13, 76, 83, 85, 87,
101, 102, 107, 112, 146, 148,
150, 152, 254, 260, 263, 294,
301, 311, 313, 341, 486, 488,
490, 495, 497, 502
- Güney Korsika, 43
- Güneydoğu Avrupa, 39, 285
- Güvenlik, 49, 84, 92, 94, 95, 96,
97, 98, 110, 112, 131, 140, 223,
226, 233, 235, 238, 240, 245,
247, 290, 321, 341, 344, 360,
365, 368, 372, 401, 403, 448
- Habeşistan, 52, 324, 325, 334
- Hırvat, 382
- Hırvatistan, 8, 228, 233, 234, 301,
341
- Hidrokarbon, 83, 237, 259, 471,
486, 488, 492, 499

- Hidrokarbon Kaynakları, 237
- Hint Okyanusu, 8, 9, 26, 71, 266, 341
- Hitler, 31, 32, 50, 131, 182, 183, 189, 191, 200, 201, 304, 334, 335
- Hong Kong, 538
- Hüsni Mübarek, 314, 362
- Idku LNG, 493, 496, 497
- IGI Poseidon SpA, 548
- Il Popolo d'italia, 46
- Ildır, 54
- Ionian Sea, 537
- IPSOS (Institut Publique de Sondage d'Opinion Secteur), 554
- Irak, 53, 89, 90, 94, 120, 129, 205, 206, 210, 215, 301, 302, 316, 321, 337, 526
- ISPI (Istituto per gli Studi di Politica Internazionale), 501, 513, 554
- Israel, 3, 90, 91, 98, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 146, 147, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 300, 470, 479, 497, 503, 510, 512, 513, 519, 537, 549, 555, 556
- Italgas, 545, 548
- ITGI (Interconnector Turkey–Greece–Italy), 553
- İklim Değişikliği, 223, 277
- İngiliz Milletler Topluluğu, 120, 121, 130
- İngiltere, 13, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 50, 52, 53, 55, 57, 58, 74, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 302, 303, 304, 310, 311, 314, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 339, 343, 345, 366, 439, 449, 450, 526
- İran, 53, 91, 117, 126, 129, 213, 215, 305, 307, 308, 309, 316, 318, 526
- İskenderiye, 38
- İspanya, 7, 8, 36, 53, 228, 233, 234
- İsrail, 1, 8, 9, 27, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 82, 87, 89, 90, 91, 93, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 133, 144, 146, 147, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 170, 216, 228, 233, 234, 241, 254, 260, 271, 299, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 316, 318, 319, 341, 342, 344, 345, 353, 355, 356, 359, 363, 364, 365, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 460, 469, 470, 471, 473, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 517, 524, 525, 527, 528, 529
- İtalya, 8, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 65, 71, 72, 73, 77, 79, 92, 98, 99, 105, 143, 146, 147, 154, 162, 169, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 194, 195, 196, 206, 207, 208, 210, 228, 233, 234, 254, 271, 277, 281,

- 304, 306, 321, 322, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 331, 334,
335, 341, 344, 364, 382, 443,
471, 495, 504, 526, 536
İzmir, 17, 33, 36, 46, 61, 207, 264,
276, 278, 440, 476
Jeopolitik, 5, 8, 20, 29, 30, 83, 84,
160, 166, 173, 278, 483, 501
Jeostratejik, 5, 10, 29, 278
JETCO (Joint Economic and
Trade Commission), 560
Johnson Mektubu, 450
Kaddafi, 85, 94, 95, 99, 314
Kafkaslar, 1, 5, 70, 316
Karadağ, 8, 228, 233, 234
Karadeniz, 1, 5, 7, 8, 9, 11, 15, 24,
25, 28, 30, 47, 71, 79, 83, 154,
156, 168, 228, 237, 254, 259,
261, 266, 272, 275, 279, 329,
341, 342, 348, 350, 371, 389,
394, 474, 497, 539
Karish, 490, 493, 498, 499, 510
Kastellorizo, 550
Katar, 76, 315, 503
Kâtip Çelebi, 16, 29
Kaynaklar, 219, 245, 469, 476, 479
Keren, 52
Kerkük, 316
Kıbrıs, 1, 2, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 21,
30, 71, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 96,
98, 100, 101, 102, 105, 107,
108, 141, 145, 148, 149, 150,
155, 159, 160, 166, 171, 176,
207, 216, 228, 233, 234, 241,
254, 259, 260, 262, 271, 283,
285, 286, 292, 293, 294, 295,
296, 297, 298, 299, 301, 302,
305, 306, 309, 310, 311, 312,
313, 314, 316, 342, 343, 344,
354, 356, 361, 366, 368, 370,
431, 439, 440, 441, 442, 443,
444, 445, 446, 447, 448, 449,
450, 451, 452, 454, 456, 457,
461, 462, 463, 464, 469, 471,
478, 479, 488, 497, 499
Kıbrıs Adası, 1, 5, 11, 12, 13, 71,
254, 259, 260, 262, 342, 343,
361
Kıbrıs Sorunu, 92, 100, 102, 107,
108, 141, 145, 148, 299, 342,
354, 370, 499
Kırım, 302
Kıta Sahanlığı, 20, 101, 147, 148,
172, 174, 175, 234, 265, 283,
339, 346, 347, 352, 354, 357,
375, 410, 411, 417, 418, 423,
441, 442, 458, 460, 468, 471,
478
Kıta Şelfi, 20
Kızıldeniz, 1, 5, 8, 10, 26, 28, 39,
229, 254, 271
KKTC, 65, 72, 74, 77, 79, 87, 88,
92, 96, 98, 100, 101, 102, 105,
107, 150, 152, 153, 157, 158,
161, 166, 169, 228, 293, 294,
295, 296, 297, 311, 312, 341,
342, 344, 345, 348, 354, 355,
356, 360, 361, 364, 366, 368,
372, 373, 375, 431, 451, 454,
457, 459, 461, 465, 467, 468,
469, 470, 471, 472, 492, 497,
500, 504, 507
Kont Galeazzo Ciano, 56
Kore, 120, 158, 215
Korfu, 36, 38, 40, 41, 57, 183, 324,
331
Korsika, 8
Kosova, 97, 100
Kostas Simitis, 452
Kriz (dış politika krizi), 437
Kudüs, 91, 302
Kuveyt, 94
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti,
8, 13, 85, 87, 147, 150, 157, 170,

- 175, 254, 293, 311, 341, 354,
372, 451, 492
- Küçük-Kaynarca, Treaty of, 561
- Kültür Turizmi, 522
- Kürt, 318, 319, 474
- Kyriakos Mitsotakis, 453
- Lausanne, Treaty of (1923), 540
- Lebanon, 147, 160, 168, 175, 470,
480, 499, 505, 510, 537
- Levant, 9, 55, 71, 90, 107, 144,
175, 237, 238, 249, 486, 513,
538, 557
- Leviathan, 87, 91, 98, 110, 159,
178, 342, 364, 486, 488, 489,
490, 492, 494, 495, 496, 497,
501, 503, 511, 512
- Libya, 8, 36, 37, 38, 54, 65, 67, 75,
76, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 94,
95, 96, 98, 99, 103, 105, 107,
108, 109, 111, 112, 147, 148,
156, 157, 162, 172, 174, 177,
228, 233, 234, 241, 254, 271,
301, 304, 306, 308, 314, 315,
339, 340, 341, 343, 344, 345,
358, 359, 360, 361, 362, 366,
367, 369, 370, 371, 372, 373,
413, 460, 467, 470, 471, 480,
497, 524, 527, 546, 554, 561
- Litvanya, 182
- Livorno, 43
- LNG (Liquified Natural Gas), 316,
490, 492, 493, 494, 495, 496,
497, 511, 545
- London, 37, 60, 115, 116, 123,
124, 126, 128, 133, 138, 139,
140, 183, 185, 188, 199, 200,
201, 204, 207, 214, 215, 220,
321, 336, 337, 422, 425, 452,
454, 476, 477, 538
- Londra, 35, 39, 43, 129, 151, 172,
182, 183, 187, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 212, 215,
216, 217, 310, 324, 326, 331,
332, 333, 334, 335, 510
- Londra Antlaşması, 35
- Lozan, 23, 41, 42, 47, 56, 57, 286,
321, 388, 389, 431, 434, 440,
443, 452, 453, 479
- Lozan Barış Antlaşması, 286, 431,
434, 440, 443, 452, 453
- Lübnan, 8, 9, 72, 96, 101, 102,
110, 144, 146, 147, 157, 160,
216, 228, 233, 234, 241, 254,
271, 301, 303, 305, 307, 309,
314, 318, 341, 342, 353, 355,
364, 373, 374, 460, 469, 470,
471, 486, 489, 491, 493, 497,
498, 499, 504, 505, 524, 527
- Macaristan, 33, 35, 133, 182
- Madrid, 53, 234, 389
- Makarios, 310, 448, 449
- Malta, 3, 8, 38, 146, 148, 172, 211,
228, 233, 234, 348, 374, 413,
426, 542
- Mare Nostrum, 31, 32, 37, 38, 39,
57, 60, 61, 535, 536, 539
- Marmara Denizi, 1, 5, 7, 21, 24,
25, 28, 196, 262
- Maruni, 303
- Matapan, Cape, 540
- Mavi Vatan (Blue Homeland), 28,
66, 68, 75, 76, 80, 83, 102, 103,
109, 156, 169, 172, 176, 317,
356, 557
- MEDO, 125
- Megali İdea, 434
- Mehmet Ali Paşa, 304
- Meis, 21, 22, 23, 97, 322, 324, 336,
357, 363, 369, 440, 443, 452,
456, 473, 488
- MENA (Middle East and North
Africa), 558, 559
- Menton, Bay of, 542
- Mezopotamya, 28

- Mısır, 8, 9, 11, 27, 28, 36, 39, 54, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 82, 87, 91, 95, 96, 101, 103, 113, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 144, 146, 147, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 165, 166, 216, 228, 229, 233, 234, 241, 254, 260, 263, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 314, 315, 316, 318, 339, 341, 342, 343, 345, 353, 354, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 372, 374, 375, 460, 469, 470, 471, 473, 486, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 496, 497, 499, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 509, 517, 523, 524, 525, 527, 528, 529
- Micicchè, Gaetano, 560
- Milletler Cemiyeti, 206, 207, 322, 323, 326, 327
- Misakı Millî, 441
- Misilleme (tit for tat) Stratejisi, 458
- Montego Bay, Convention of, 544, 556, 559
- Montreux Konferansı, 52
- Mubadala Petroleum, 547
- Musaddık, 117
- Mussolini, 31, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 132, 304, 322, 324
- Münhasır Ekonomik Bölge (MEB), 72, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 92, 96, 101, 102, 112, 145, 146, 152, 153, 161, 169, 254, 260, 263, 339, 341, 343, 345, 346, 348, 350, 352, 354, 355, 357, 358, 359, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 373, 438, 441, 442, 446, 470, 471, 497, 498, 499, 501, 507, 536
- Napolyon, 302, 303
- Nasır, 113, 114, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137
- NATO, 9, 89, 90, 93, 97, 104, 120, 125, 154, 156, 167, 168, 173, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 291, 310, 313, 342, 368, 441, 474, 500, 541, 554, 557
- NAVTEX, 67, 75, 150, 152, 154, 169
- Negrelli, Luigi, 538
- New Silk Road, 544
- Nikos Dendias, 473
- Nil, 11, 71, 237, 259, 486, 488
- Nordamerican Alliance, 46
- Nyon Konferansı, 54
- Oldubitti (fait accompli), 431, 432, 447, 458
- On İki Adalar, 2, 11, 19, 21, 22, 23, 264
- Orazio Pedrazzi, 43, 45
- Orta Asya, 10, 78, 88, 94, 316
- Orta Doğu, 1, 5, 9, 12, 30, 33, 70, 71, 79, 88, 89, 94, 116, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 139, 144, 160, 181, 209, 213, 214, 215, 216, 223, 233, 240, 245, 259, 266, 285, 301, 302, 308, 316, 323, 334, 337, 341, 344, 352, 362, 365, 366, 369, 370, 372, 502
- Orta Doğu Komutanlığı, 124
- Osmanlı Devleti, 16, 21, 23, 33, 34, 47, 69, 433, 434, 437, 439, 441
- Osmanlı İmparatorluğu, 43, 290, 302, 304, 449
- Osmanlılar, 309
- Otto von Bismarck, 34

- Ottoman Empire, 539
 Ouchy Antlaşması, 34
 Pakistan, 129, 215
 Paris, 9, 29, 36, 39, 41, 133, 204, 209, 220, 286, 334, 335, 382, 383, 384, 385, 387, 389, 395, 404, 406, 407, 412, 414, 426, 440, 443, 452, 453, 494, 499, 510, 513, 538, 542
 Paris Barış Antlaşması (1947), 440, 443, 453
 Paris Barış Konferansı, 39
 Perduca, Marco, 551
 Pers, 301
 Petrol, 117, 223, 234, 238, 241, 266, 267, 346, 353, 374, 483
 Petrol Arama, 223, 353, 374
 Piazza Venezia, 53
 Piri Reis, 16, 465
 Pistelli, Lapo, 547
 PNIEC (Piano Nazionale Integrato per l'Energia e il Clima), 544, 545, 547
 Polonya, 183, 184, 190, 191, 192, 193, 332, 382
 Port Said, 547
 Qatar, 462, 463, 491, 546, 553
 Quirinal Treaty, 544
 Rabat, Déclaration of, 542
 Raheita, Sultan of, 538
 Red Sea, 3, 539, 557
 Rekabet (Rivalry), 143, 168, 432
 Rijeka, 41
 Rodos, 9, 11, 22, 23, 24, 31, 34, 35, 38, 44, 58, 63, 264, 357, 440, 456, 476
 Roma, 9, 28, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 207, 237, 277, 281, 324, 334, 389, 536, 539, 562
 Roma Hükûmeti, 40, 55
 Romanya, 24, 50, 182, 183, 184, 186, 190, 194, 195, 196, 323, 327, 332, 333, 358, 382
 Rosneft, 547
 Rubattino, Shipping Company, 538
 Rum, 8, 13, 76, 85, 87, 100, 101, 112, 146, 148, 150, 152, 169, 254, 260, 263, 294, 296, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 341, 441, 442, 443, 448, 449, 450, 451, 454, 456, 457, 469, 471, 488, 490
 Rus, 69, 88, 93, 96, 112, 190, 193, 294, 302, 305, 316, 328, 330, 353, 356, 369, 491, 492, 494, 496
 Russia (Russian Federation), 67, 86, 94, 95, 107, 108, 109, 111, 155, 171, 340, 345, 372, 513, 535, 546, 549, 555, 557
 Rusya, 5, 8, 24, 33, 36, 66, 78, 79, 80, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 105, 106, 109, 110, 144, 154, 155, 159, 168, 187, 192, 297, 302, 304, 305, 309, 315, 318, 323, 327, 339, 343, 345, 353, 356, 364, 365, 366, 367, 370, 371, 375, 439, 474, 496, 536
 Sağlık Turizmi, 525
 Sancak, 56
 Sapeto, Giuseppe, 538
 Saraybosna, 35
 Sardunya, 8
 Sarkozy, Nicholas, 542
 Sevilla, 65, 66, 72, 73, 74, 80, 97, 111, 361
 Sevr, 23, 388, 434
 Sevres, 133
 Sforza, Carlo Trieste, 561

- Sınırlandırma Antlaşması, 146, 147, 355
- SISR (Sistema di Informazione per la Sicurezza della Repubblica), 548, 549
- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG), 316, 490, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 511, 545
- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) Boru Hattı, 78, 98
- Sicilya, 7, 8, 11, 44, 71, 254, 341
- Sidney Sonnino, 39
- Siyasi Coğrafya, 2, 6, 29
- Slovakya, 183
- Sloven, 382
- Sofya, 51
- Soğuk Savaş, 69, 70, 85, 87, 88, 89, 93, 94, 100, 104, 105, 107, 113, 115, 116, 117, 159, 225, 307, 313, 333, 345, 433, 442
- Somali, 52
- Sondaj, 83, 150, 158, 167, 355, 464, 468
- Southern Gas Corridor, 67, 546
- Sovyetler Birliği, 54, 56, 87, 88, 93, 105, 119, 128, 129, 133, 181, 183, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 211, 215, 295, 305, 311, 323, 328, 333, 348, 443
- SSCB, 69, 115, 133, 328, 329, 330
- St. Jean de Maurienne Antlaşması, 36, 43
- Strait of Sicily, 537, 555
- Suad (Davaz) Bey, 44
- Sudan, 124, 127, 135, 139, 502
- Suez Canal, 3, 138, 224, 230, 246, 538, 543
- Suriye, 5, 8, 9, 11, 55, 85, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 103, 105, 129, 134, 144, 157, 159, 228, 233, 234, 240, 241, 254, 271, 301, 303, 305, 307, 308, 309, 314, 316, 317, 318, 339, 341, 342, 343, 345, 352, 353, 359, 366, 372, 374, 439, 441, 442, 460, 473, 474, 492, 493, 499, 504
- Suudi Arabistan, 72, 76, 80, 91, 308, 315, 503, 507
- Süleyman Demirel, 276, 281, 449
- Süveyş Kanalı, 1, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 26, 27, 28, 29, 71, 124, 128, 130, 134, 140, 215, 216, 223, 225, 228, 229, 254, 266, 267, 270, 271, 272, 302, 303, 341
- Süveyş Krizi, 113, 115, 123, 133, 134, 137, 139
- Tabip Binbaşı Luigi Corti, 40
- Tamar, 87, 91, 342, 364, 486, 488, 489, 490, 492, 494, 496, 498, 499, 502, 503, 510, 513
- TANAP (Trans-Anatolian Gas Pipeline), 78, 98, 316, 557, 559
- TAP (Trans Adriatic Pipeline), 78, 316, 546, 559
- Teğmen Mario Bonacini, 40
- The Times, 44
- Tiflis, 316
- Tirenyen, 54
- Tobruk, 99, 359
- TotalEnergies, 461, 462, 463, 491
- TPAO, 101, 102, 158, 456, 457, 458, 461, 469
- Trablus, 54, 99
- Trablusgarp, 23, 33, 34, 37, 54, 61, 304
- Trablusgarp Savaşı, 34, 37
- Trakya, 17, 24, 291, 316, 350, 369, 438, 441, 442, 443, 445
- TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus), 67, 432, 551
- Tunisia, 537
- Tunus, 7, 8, 33, 36, 38, 39, 46, 71, 143, 146, 148, 174, 228, 233,

- 234, 254, 271, 301, 314, 341, 343, 526
- Turco, Maurizio, 551
- Turizm, 24, 241, 261, 267, 520, 524, 526, 532
- Turkey, 3, 32, 39, 61, 86, 99, 103, 104, 108, 110, 111, 142, 143, 147, 152, 156, 157, 159, 168, 169, 170, 173, 177, 178, 180, 204, 205, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 253, 275, 276, 280, 284, 292, 294, 298, 321, 323, 325, 326, 336, 337, 340, 350, 360, 370, 374, 378, 396, 399, 404, 422, 427, 429, 432, 452, 456, 457, 465, 470, 476, 479, 480, 481, 500, 501, 511, 512, 513, 538, 549, 550, 553, 556, 557, 559
- Turkish Stream, 557
- Türk Boğazları, 1, 2, 5, 8, 11, 24, 266, 329, 332
- Türkiye, III, 1, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 36, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 124, 125, 128, 129, 141, 144, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 175, 176, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 228, 233, 234, 236, 237, 238, 241, 247, 251, 254, 256, 258, 260, 261, 263, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 301, 302, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 377, 378, 379, 381, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 398, 399, 400, 403, 404, 405, 412, 414, 422, 423, 424, 425, 431, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 485, 488, 492, 493, 495, 497, 499, 500, 502, 504, 505, 507, 508, 509, 517, 518, 519, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530
- Türkiye Cumhuriyeti, III, 17, 47, 102, 104, 147, 148, 152, 153, 158, 160, 167, 168, 175, 176, 198, 203, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 321, 325, 333, 341, 343, 358, 370, 371, 377, 389, 391, 392, 393, 441, 471
- Türkmen, 78, 316

- Ukrayna, 24, 66, 78, 79, 80, 84, 92, 95, 105, 106, 144, 240, 315, 318, 339, 345, 356, 358, 364, 365, 367, 369, 370, 371, 474, 496
- Uludağ, Economic Forum of, 560
- Ulusal Faşist Partisi, 43
- United Arab Emirates, 555, 557
- Uwal Uwal, 52
- Uyuşmazlık, 411, 440, 441, 444, 445, 476
- Üçlü İttifak, 33, 198, 203, 205, 208, 326, 329, 330, 333, 334, 335
- Ürdün, 73, 120, 129, 162, 228, 241, 301, 302, 303, 307, 308, 344, 493, 494, 503, 504, 505, 524, 527, 529
- Van, 207
- Vasıf Çınar, 52
- Viyana, 33, 362, 408
- Wilson, 209, 527, 531
- Winston Churchill, 42, 115, 122, 124, 184, 209
- Yakın Doğu, 55, 57
- Yanya, 40, 57
- Yemen, 39, 343
- Yorgo (George) Papandreu, 314, 449, 478
- Yugoslavya, 36, 41, 44, 48, 49, 50, 54, 120, 323, 413
- Yunanistan, 7, 8, 11, 13, 15, 17, 20, 21, 23, 36, 40, 41, 48, 50, 54, 57, 65, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 125, 147, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 173, 183, 184, 185, 186, 187, 194, 195, 206, 208, 211, 214, 228, 233, 234, 241, 254, 255, 263, 271, 273, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 301, 302, 304, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 321, 323, 325, 327, 331, 332, 333, 339, 341, 342, 344, 345, 353, 356, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 372, 374, 377, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 409, 411, 412, 413, 416, 417, 419, 421, 422, 423, 424, 431, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 458, 459, 460, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 481, 488, 492, 495, 498, 500, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 509
- Zohr (Offshore Gas Field), 87, 91, 109, 162, 260, 342, 486, 488, 547
- Zürih, 310



e-mağaza

Genel Ağ Sayfası: www.atam.gov.tr
e-mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr



ÜCRETSİZ